

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Миљана Р. Ђурчевић Цуцић

**ДИПЛОМАТСКО ДЕЛОВАЊЕ ЕВРОПСКЕ
УНИЈЕ У УСПОСТАВЉАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ
ПРАКСЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТОКОМ
ДРУГЕ ДЕЦЕНИЈЕ 21. ВЕКА**

докторска дисертација

Београд, 2024

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Miljana R. Đurčević Cucić

**THE EUROPEAN UNION'S DIPLOMATIC
ACTION IN ESTABLISHING AN
INTERNATIONAL PRACTICE OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT IN THE SECOND DECADE OF
THE 21ST CENTURY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

Ментор:

проф. др Јелица Стефановић-Штамбук, редовни професор, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Датум одбране:

Изјава захвалности

Захвалност за стрпљење, подршку и разумевање дугујем свом супругу Војину и беби Олги. Захвалност за подстrek да отпочнем докторске студије и неизмерну помоћ да их завршим дугујем својој мајци Радмили и сестри Јелени. Захвалност која је немерљива за сарадњу, усмеравање, вођење и целокупну академску каријеру до сада и од сада дугујем својој професорки менторки др Јелици Стефановић-Штамбук.

Дипломатско деловање Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја током друге деценије 21. века

Сажетак

Два врха мултилатералног дипломатског деловања досегнута у другој деценији 21. века била су усвајање 2015. године у Уједињеним нацијама (УН) Агенде 2030 за одрживи развој а, на њеном крају, прихватање Европског зеленог договора у Европској унији (ЕУ). Кулминација у УН остварена је приоритизацијом одрживог развоја у свим политикама као спроводницама овом агендум утврђеног глобалног 17-то циљног оквира са 169 домета, ситуационо прилагођеног да усмерава појединачна и колективна предузетништва ка његовом пуном постизању свуда. Сусретна пресецања вишеструких и неправолинијских процеса мултилатералног преговарања, саветовања, расправа, нормативних и спроводећих споразума, разноликих отпора и подржавања држава и мноштва међувладино и невладино организованих актера трајућих преко четири деценије ипак су довела до напредног исхода.

Одрживи развој дуготрајни је средишни елемент и трвења и приближавања несагласних интереса човечанства како да споразумно удружене постане заједница чији припадници остварују своје потребе без наношења штете могућностима задовољења потреба следећих нараштаја. Долазак и до саглашавања у УН о оваквом одређењу одрживог развоја 1987. године резултат је мукотрпно захтевног дипломатског рада. Многолика дипломатска инвентивност била је неопходна за мирење неподударних визија, захтева, стратегија, програма и пројеката садашњости и будућности света суоченог са дубоко заривеним неправдама и неједнакостима. Међутим, утичући доприноси дипломатског деловања регионалних организација, у првом реду предњачеће ЕУ, већином су непосматрани. Посебно после 2011. године променом статуса при УН, ЕУ настоји да свој заснивајући делотворни мултилатерализам инвестира у глобалне процесе за напредовање ка стварању сагласности о одрживости. То чини постављајући амбициозније циљеве у односу на све остале државне и међувладине актере. Основна полазна претпоставка истраживања јесте да је институционалним унапређењем дипломатског система ЕУ Уговором из Лисабона, новообразовани скуп организација њене дипломатије од 2009. године, делујући вишеразински и спајајуће, почео да потврђује да је дипломатски актер. ЕУ појачаним деловањем различитим склопом нових инструмената настоји да битно утиче на проналажење једначине интересне сагласности о уређењу достизања одрживог развоја између годинама непомирљивог богатог Севера и сиромашног Југа. Водећи обједињујућу дипломатију уз ранију структурирајућу дипломатију, посебно на Западном Балкану, ЕУ постаје глобално предузимљиви предузетник дипломатског деловања као заједница праксе мира и одрживости на успостављању међународне праксе одрживог развоја. Тиме заинтересованост у ЕУ за постизање глобалне сагласности о трансформацији света ка одрживости постепено воде ка пружању сопственог примера зачињањем споразумевања о усвајању Европског зеленог договора као свеобухватне стратегије у том циљу.

Налази истраживања у дисертацији доприносе повећању научног знања теоријски заснованим тумачењем емпиријски утврђеног процеса обликовања предузетног дипломатског деловања Европске уније као предузимљиве регионалне заједнице праксе мира и одрживости на успостављању међународне праксе одрживог развоја у пресеку локалних и глобалних процеса споразумевања. Додатно, на овој теоријској основи израђени инструменти за продубљивање даљег испитивања како ЕУ дипломатски делује на одржавању и мењању успостављене

међународне праксе одрживог развоја доприноће потпунијим сазнањима о начинима, средствима и учинцима дипломатије коју води у овој области.

Кључне речи: дипломатија, обједињујућа дипломатија, одрживи развој, теорија праксе, међународна пракса одрживог развоја, Европска унија, Уједињене нације, Европски зелени договор, Агенда 2030, Циљеви одрживог развоја.

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: међународне студије

Број уписа: 1233

УДК: 341.76:502.131.1(4-672EU)(043.3)"20"

European Union's diplomatic action in establishing an international practice of sustainable development in the second decade of the 21st century

Abstract

Multilaterally conducted diplomacy reached the two peaks in the second decade of the 21st century. The first is the adopted 2030 Agenda for Sustainable Development by the United Nations (UN) in 2015. The second is the European Union's (EU) accord on the European Green Deal in 2019. In the UN, its culmination was prioritizing sustainable development through implementation in all policies of the established 17-goal with 169 targets global framework, adjusted situationally to guide individual and collective actions toward its full attainment everywhere. This progressive outcome grew from the intersection of multiple and nonlinear processes of multilateral negotiations, consultations, debates, discussions, and numerous normative and implementing agreements over more than four decades of the engaged interplay of resistance and support by diverse states and a myriad of intergovernmental and non-governmental actors.

Sustainable development is a longstanding central element of both friction and convergence among discordant interests of humanity for how to become a jointly agreed upon community whose members can meet their needs without compromising the potential of future generations to meet their own. Even this definition of sustainable development adopted by the UN in 1987 resulted from hard-demanding, meticulous diplomatic work. Multifaceted diplomatic inventiveness was necessary to reconcile the disparate visions, demands, strategies, programs, and projects of the world's present and future split apart with deep-seated injustices and inequalities. Yet, the contributing impact of regional organizations' diplomatic activities, principally of the leading EU, has largely gone unnoticed and remained under-researched. Markedly after the 2011 change in the EU's status at the UN, it strived to invest its constitutive effective multilateralism in the global processes to drive them towards a consensus on sustainability. The EU has achieved this by setting higher goals than any other state or intergovernmental actor. Therefore, the general assumption of this research is that the enhancement of the EU's diplomatic system by the Treaty of Lisbon enabled a new set of organizations for its diplomacy to act since 2009 at multiple levels and connectively proving itself to be a diplomatic actor. Employing a variety of newly available instruments, the EU intensified its actions to significantly influence the search for an acceptable equation of interest consent on sustainable development between the historically irreconcilable affluent North and the poor South. Combining its new joined-in diplomacy with its already established structural diplomacy, mainly led in the Western Balkans, the EU has started to be a globally influencing skilled entrepreneur of diplomatic action as the community of peace and sustainability practice in establishing the international sustainable development practice. Hence, its interest in leading forward to achieving global consent on the transformation of the world towards sustainability prompted the EU to gradually set its example by negotiating an agreement on the European Green Deal as its comprehensive strategy toward this goal.

The research findings in this dissertation advance the scientific knowledge by the theoretically based interpretation of the empirically established process of the European Union's shaping up of its entrepreneurial diplomatic action of the engaged regional community of peace and sustainability practice in the establishment of international sustainable development practice throughout the nexus of local and global processes. Furthermore, from this theoretical ground, derived instruments for deepening the inquiry into the EU's diplomatic acting on preserving and changing the established

international sustainable development practice will contribute to thoroughly enlarged scientific knowledge of ways, means, and impacts of its diplomacy conducted in this domain.

Keywords: diplomacy, integrative diplomacy, sustainable development, theory of practice, international practice of sustainable development, European Union, United Nations, European Green Deal, Agenda 2030, Sustainable Development Goals.

Scientific field: Political Science

Scientific subfield: International Studies

Registration Number: 1233

UDC: 341.76:502.131.1(4-672EU)(043.3)"20"

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	1
1.1 Формулисање проблема и предмета истраживања	1
1.2 Циљеви истраживања	6
1.3 Хипотетички оквир истраживања.....	7
1.4 Методолошки оквир истраживања	10
1.5 Очекивани резултати и научни допринос.....	13
1.6 Опис садржаја дисертације по поглављима	15
2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП.....	18
2.1 Теорија праксе	18
2.1.1 Праксеологија Емануела Адлера и Винсана Пулиоа	21
2.1.2 Праксеографија Кристијана Бугера и Френка Гадингера	25
2.1.3 Комунитаризација праксеологије Етјена Венгера	36
2.2 Приступ заједнице пракси у теорији праксе	41
2.2.1 Приступ заједнице пракси у међународним односима.....	42
2.2.2 Вишеструко учествовање и мешетарење	48
2.2.3 Предност примене приступа заједнице пракси у односу на друге приступе	52
2.3 Дипломатија Европске уније из угла теорије праксе	54
2.3.1 Дипломатија и теорија праксе.....	54
2.3.2 Дипломатија Европске уније из угла теорије праксе.....	62
2.3.2.1 Дипломатија Европске уније кроз Приступ заједнице пракси	69
2.4 Дипломатско деловање Европске Уније	76
3. КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА И ДИПЛОМАТИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА КАО РЕЗУЛТАТ ГЛОБАЛНО ОДРЕЂЕНИХ ЦИЉЕВА.....	84
3.1 Право на развој.....	85
3.2 Развој концепта одрживог развоја.....	89
3.2.1 Постизање одрживог развоја путем глобално одређених циљева – Агенда 21	95
3.2.2 Програм за даљу имплементацију Агенде 21	99
3.2.3 Светски самит о одрживом развоју у Јоханесбургу 2002. године	104
3.3 Постизање одрживог развоја путем глобално утврђених Миленијумских циљева	107
3.3.1 Светски самит о одрживом развоју 2005. године	110
3.3.2 Састанак на високом нивоу о Миленијумским циљевима развоја 2008. године	111
3.3.3 Самит о Миленијумским циљевима развоја 2010. године	113
3.4 Постизање одрживог развоја путем глобално одређених циљева – Рио+20.....	114
3.5 Постизање одрживог развоја путем у Агенди 2030 глобално одређених развојних циљева	121
3.5.1 Самит о Миленијумским циљевима развоја.....	121
3.5.2 Агенда 2030 и Циљеви одрживог развоја	123
3.5.3 Стокхолм+50.....	129
3.6 Нови облик дипломатије - дипломатија одрживог развоја	130

4. ЕВОЛУЦИЈА ДИПЛОМАТСКОГ СИСТЕМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	141
4.1 Дипломатски систем Европске уније до 2009. године.....	141
4.1.1 Прве дипломатске активности успостављене Заједнице за угљ и челик	142
4.1.2 Правно регулисање вођења дипломатије и спољних активности Европских заједница	143
4.1.3 Правно регулисање и вођења дипломатије и спољних активности Европске уније	147
4.1.4 Институционални капацитети за вођење дипломатских активности у	150
области одрживог развоја	150
4.2 Дипломатско деловање Европске уније од ступања на снагу Уговора из Лисабона	154
4.2.1 Правно регулисање вођења дипломатских активности и остваривања спољних односа Европске уније	154
4.2.2 Институционалне промене у дипломатском систему Европске уније.....	157
4.2.2.1 Високи представник за спољне послове и безбедносну политику	158
4.2.2.2 Европска служба за спољно деловање	161
4.2.2.3 Спољна мрежа: Делегације Европске уније	167
5. ДИПЛОМАТСКО ДЕЛОВАЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА УСПОСТАВЉАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ ПРАКСЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	171
5.1 Дипломатско деловање ЕУ за одрживи развој.....	171
5.1.1 Структурирајућа дипломатија.....	172
5.1.2 Обједињујућа дипломатија као нови концепт Европске уније.....	175
5.2 Успостављање концепта одрживог развоја у Европској унији	178
5.2.1 Законодавни и стратешки оквир Европске уније за одрживи развој	178
5.2.1.1 Принцип интеграције	179
5.2.1.2 Кардифски процес	182
5.3 Институционални капацитети Европске уније за постизање одрживог развоја	192
5.4 Измена положаја Европске уније у мултилатералном систему Уједињених нација	198
5.4.1 Положај Европске уније до 2011. године	198
5.4.2 Унапређени положај ЕУ у Генералној скупштини од 2011. године	201
5.5 Дипломатско деловање Европске уније у процесу обликовања глобалног оквира одрживог развоја после 2015. године.....	205
5.5.1 Дипломатско деловање ЕУ на уређивању процеса глобалних консултација и преговора	206
5.5.1.1 Климатска и енергетска дипломатија Европске уније.....	215
5.5.2 Дипломатско деловање ЕУ у процесу утврђивања Агенде за одрживи развој 2030	223
5.6 Дипломатско деловање ЕУ на успостављању међународне праксе одрживог развоја примерним спровођењем Агенде 2030 и постизања циљева одрживог развоја	235
5.6.1 Почетак промене приступа одрживом развоју ЕУ од антропоцентричног до биоцентричног	245
5.6.2 Европски зелени договор као нова стратегија одрживог економског раста	248
5.6.3 ЕУ постизање Циљева одрживог развоја Агенде 2030 применом Европског зеленог договора	255
5.6.4 Праведна зелена и дигитална трансформација ЕУ средствима Плана за опоравак и отпорност.....	262
5.6.5 Проширење новог приступа ЕУ одрживом развоју на западнобалканске партнere проширења	269
6. НАЛАЗИ ПРИСТУПА ЗАЈЕДНИЦЕ ПРАКСИ О ДИПЛОМАТСКОМ ДЕЛОВАЊУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА УСПОСТАВЉАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ ПРАКСЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	274
6.1 Заједница пракси у ЕУ, Делегацијама ЕУ и Делегацији ЕУ при УН.....	276
6.2 Заједница пракси Европске уније са свим актерима учествовања и посредничког мештартарења	279

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	283
ЛИТЕРАТУРА	299
<i>Биографија аутора</i>	<i>345</i>
<i>Изјава о ауторству.....</i>	<i>346</i>
<i>Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада</i>	<i>347</i>
<i>Изјава о коришћењу.....</i>	<i>348</i>
Прилози	350
Прилог 1. Законодавни и стратешки оквир Европске уније за одрживи развој у периоду од 1972. до 2010. године	351
Прилог 2. Иницијативе ЕУ за дефинисање пост-2015 оквира одрживог развоја и усвојени прописи у периоду од 2010. до 2015. године.....	352
Прилог 3. Климатска и енергетска дипломатија ЕУ за постизање и спровођење Париског споразума	353
Прилог 4. Примена Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја у нормативном оквиру ЕУ од 2015. до 2019.	354
Прилог 5. Примена Европског зеленог договора Европске уније од 2019. до 2024. године.....	355
Прилог 6. Упитник за запослене у Европској комисији (Генералним директоратима) који се баве политикама одрживог развоја:.....	356
Прилог 7. Упитник за запослене у Генералном секретаријату Савета Европске уније који се баве политикама одрживог развоја:.....	358
Прилог 8. Упитник за запослене у Европској служби за спољно деловање (ЕССД) који се баве политикама одрживог развоја:.....	360
Прилог 9. Упитник за запослене у Делегацијама Европске уније на Западном Балкану који се баве политикама одрживог развоја:.....	362
Прилог 10. Упитник за запослене у Делегацијама Европске уније при Уједињеним нацијама који се баве политикама одрживог развоја:.....	364
Прилог 11. Questionnaire for employees of the European Commission (Directorates General) dealing with sustainable development policies:.....	366
Прилог 12. Questionnaire for employees of the General Secretariat of the Council of the EU dealing with sustainable development policies:.....	368
Прилог 13. Questionnaire for employees of the European External Action Service (EEAS) dealing with sustainable development policies:	370
Прилог 14. Questionnaire for employees of the Delegations of the European Union to the Western Balkans dealing with sustainable development policies:.....	372
Прилог 15. Questionnaire for employees of the Delegation of the European Union to the United Nations dealing with sustainable development policies:.....	374

Списак табела и илустрација

Табеле

Табела 1. Концепти анализе праксе према одређењу Адлера и Пулиоа.....	23
Табела 2. Питања у анализи заједнице праксе Етјена Венгера.....	41
Табела 3. Наредни кораци за одрживу европску будућност и циљеви одрживог развоја.....	229
Табела 4. Циљеви одрживог развоја.....	230

Илустрације

Илустрација 1. Приоритети Европске комисије 2019-2024.....	246
Илустрација 2. <i>A Whole of Government Approach</i> Европске уније.....	247
Илустрација 3. Примена Европског зеленог договора.....	249

1. УВОД

1.1 Формулисање проблема и предмета истраживања

Човечанству данас прете три планетарне кризе у које спадају криза и опасности проузроковане климатским променама, криза изазвана загађењем ваздуха и криза изазвана губитком биолошке разноврсности. Све наведене кризе представљају резултат људског активизма за економски просперитет и развој ради сопствене добробити и опстанка науштроб онога што нам је природа дала, али и недовољних напора деценијама уназад да се природа заштити на ваљан начин. Међутим, учињени својеврсни напори формално се региструју од 1987. године резултирањем међународних преговора у стварању споразума о одрживом развоју. Додатни помак и званичан напредак у борби за опстанак човечанства догађа се у врху мултилатералних дипломатских преговора који су се реализовали током друге деценије 21. века. Један успех споразумног уређивања глобалног циљног оквира за одрживи развој је усвајање у Уједињеним Нацијама (УН) 2015. године Агенде 2030 за одрживи развој и у њој утврђених 17 циљева одрживог развоја. Други успех је прихватање Европског зеленог договора у Европској унији (ЕУ) 2019. године. У основи оба оквира налази се целовитост одрживог развоја и неопходност достизања циљева постављених Агендом 2030, а у случају ЕУ и циљева постављених амбициозније чак и од саме Агенде 2030.

Одрживи развој представља дуготрајан средишњи елемент сукобљавања и несугласица око интереса човечанства. Супротни ставови наглашавају да су идеја одрживог развоја и прихваћена међународна пракса да се постигне од суштинског значаја за читаво човечанство како би се спречило његово изумирање као резултат кобних дела прошлих генерација. Дугорочност у несагласју око интереса човечанства представљало је срж дебата међународних актера. Од почетка индустријске револуције долазило је до оштрих празнина у развојним шансама, и усред напретка укорењења погубног сиромаштва, глади и неједнакости. И унутар заједница и унутар нација, ове разлике бивале су очигледне. Данашњица показује да ће ускоро бити јако тешко прилагодити се последицама три планетарне кризе, а нарочито климатским променама изазваним људским деловањем, или бар ублажити њихове ефекте. Могућност још постоји уколико се учине напори ка коренитим променама у начину на који се економски раст организује и начину на који се истим управља. Све из разлога драстичних промена услова живота на планети Земљи последњих година. Ти напори су нарочито уочљиви од друге деценије 21. века.

Само годину дана пре успостављања званичне дефиниције шта се у међународном оквиру подразумева одрживим развојем, дефинисана је основа за поштовање права на развој усвајањем Декларације о праву на развој Генералне скупштине Уједињених Нација (ГСУН у даљем тексту). Иако право на развој као "категорија људског права" није имала своје темеље изричito наведене у Повељи Уједињених нација, као ни у другим кључним документима за заштиту људских права, оно је утемељено на начелима Повеље и њеним одредбама за остваривање ових начела. Између осталог и кроз обавезу за остваривање међународне сарадње у решавању међународних економских, социјалних, културних и хуманитарних проблема. Из тих одредби произилази темељ међународно-правног заснивања права на развој као обавезујуће (*jus cogens*) норме.

Декларација о праву на развој усвојена је Резолуцијом 41/128 4. децембра 1986. године.¹ Декларацијом су постављени темељи повезивања три димензије онога што ће убрзо постати одрживи развој, а ту спадају економска, социјална и природно-срединска димензија које су међусобно недељиве и неодвојиве. У исто време економска и социјална димензија развоја неодвојиве су од људских права и основних слобода (утврђених Пактом о економским, социјалним и културним правима из 1966. године) које су пак неопходне димензије за живот и развој, те се њима заправо приододаје и димензија здраве и очуване животне средине како би се у потпуности успоставила равнотежа између свих компоненти потребних за одрживи и квалитетан живот. Декларација гарантује право на развој сваком људском бићу појединачно чиме је индивидуално право, али исто тако је колективно право. Поставља обавезе државама чија је улога да обезбеде једнак и адекватан приступ есенцијалним ресурсима, али је истовремено важна одговорност и на међународној заједници која треба да промовише политику фер развоја и делотворну међународну сарадњу.

Само годину дана касније долази до усвајања дефиниције одрживог развоја као нужности разумевања односа између са једне стране, константне потребе за економским растом а са друге стране исцрпљивањем ограничених природних ресурса. Сукоб који је постојао на релацији богати Север - сиромашни Југ константно је у окриље дебате постављао потенцијалну жељу једних да се и даље развијају науштрб неразвијених земаља искоришћавањем њихових природних добара. Развијени су своја делања образлагали аргументом подршке државама којима је подршка неопходна ради даљег просперитета. Неразвијени су сматрали да неограничени економски раст нарушава глобални поредак искоришћавајући и угњетавајући угрожене са све већим исцрпљивањем ограничених природних ресурса. С тим у вези истакнута је потреба помирења два концепта, концепта ограничења (*concept of limits*) и концепта потреба (*concept of needs*). Концепт ограничења огледа се у питању када је довољан економски раст и који је довољан раст у том смислу, те када га ограничити. Са друге стране јесте питање колико је потребно да се заиста задовоље потребе како се не би угрозила будућност будућих нараштаја (*concept of needs*). Након сложених и дуготрајних преговора о идеји која је "стављена на папир" уз учешће многобројних актера успостављена је Светска комисија за околину и развој (*World Commission on Environment and Development*). Ова комисија је сачинила извештај о свеукупним проблемима по развој и непомирљивости компоненте економског прогреса са очувањем природних ресурса и животне средине те дошла до компромисног решења у одређењу одрживог развоја као "способности да се задовоље потребе садашњих генерација не довођењем у питање способност будућих генерација да задовоље властите потребе."²

Потпуно повезивање претходно наведене димензије, с једне стране права на развој, а са друге међународне праксе глобалног постизања одрживог развоја бива постигнуто најпре 1992. године усвајањем Оквирне конвенције УН о промени климе. У начелима ове конвенције у члану 3, тачка 4. државама је признато "да имају право и да треба да унапређују одрживи развој"³ да би потпуно прожимање уследило 2015. године широко постављеним преговараним оквиром оличеним у Агенди 2030.⁴ И не само кроз Агенду 2030 и њене циљеве одрживог развоја већ и

¹ United Nations General Assembly, "Declaration on the Right to Development" (RES/41/128, 4 December 1986), <https://www.ohchr.org/sites/default/files/rtd.pdf>, приступљено 22.9.2020.

² United Nations, "Report of the World Commission on Environment and Development: *Our Common Future*" (A/42/427, 1987, New York), <https://digitallibrary.un.org/record/139811?ln=en&v=pdf>, приступљено 22.9.2020.

³ United Nations, "United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC" (30822, 9 May 1992, New York), https://treaties.un.org/doc/source/recenttexts/unfccc_eng.pdf, приступљено 4.11.2024.

⁴ United Nations General Assembly, „Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 Transforming Our World: The Agenda 2030 for Sustainable Development“ (A/RES/70/1, October 21, 2015, New York), https://www.un.org/en/development/desa/population/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf - Agenda 2030 for Sustainable Development, приступљено 25.7.2022.

кроз усвојени и постављени глобални оквир за постизање отпорности човечанства оличен додатно у Париском споразуму о клими (*Paris Agreement*)⁵, Сендаји оквиру за спречавање ризика од катастрофа (*Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*)⁶ и Адис Абеби Акционој Агенди (*Addis Ababa Action Agenda*).⁷

Наведени оквири представљају изводљиви преговорни резултат дуготрајан процес трвења и несагласја између интереса глобалних актера по питању одрживог развоја. Дипломатска инвентивност међународних актера била је неопходна како би се многоструке неподударне визије, стратешке замисли, програми и пројекти о садашњости и будућности света помирили и свели на јединственост и заједнишво. Од прве Светске конференције о животној средини и развоју која је одржана у Стокхолму 1972. године Уједињене нације су несумњиво преузеле водећу улогу у стварању глобалних принципа одрживог развоја. У том процесу превелика пажња није придавана доприносима дипломатског деловања регионалних организација, а нарочито не у првом плану ЕУ као водеће. Улога ЕУ, и претходно Европске заједнице за угаљ и челик, и Европске економске заједнице, у првим годинама од оснивања била је непримећена. Развојем могућности, бројчаности, надлежности и променом институционалних капацитета за организовање дипломатских акција Европске заједнице преузимају једну од водећих и предњачећих улога.

Од Јединственог европског акта (JEA)⁸ европска интеграције се постепено трансформише како би се постигла равнотежа између социјалне кохезије и благостања, економског раста и просперитета и очувања и заштите животне средине. У том смислу напредак који је учињен унутар ЕУ у законодавном смислу преточен је затим у акцију и ка спољним актерима. Наиме, поменутим JEA уводе се први пут правно обавезујуће одредбе да се у сваком питању и приликом доношења политика на нивоу ЕУ у обзир мора узети питање животне средине (принцип интеграције) и поставља приоритетне задатке у домену заштите, унапређења и очувања окoline, те рационалног начина коришћења природних ресурса.⁹ Затим, Уговором из Мастрихта у члану 3(3)¹⁰ уводи се утврђена потреба за одрживим развојем Европе као уговорне обавезе. Уговор из Амстердама из 1997. године¹¹ нарочито наводи заштиту животне средине, као трећу обавезујућу димензију уз економску и социјалну, које морају бити интегрисане при дефинисању и имплементацији политика ЕУ. Тим уговором се као један од главних циљева деловања ЕУ експлицитно дефинише одрживи развој.

Најважнији документ у области заштите људских права у ЕУ, Повеља о основним правима Европске уније¹², садржи у преамбули истакнути принцип одрживог развоја као једну од темељних и заједничких циљних вредности европске интеграције. Члан 37. Повеље наводи,

⁵ United Nations, “Paris Agreement” (FCCC/CP/2015/10/Add.1, 12 December 2015, Paris), https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf, приступљено 4.11.2024.

⁶ United Nations, “Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030”, (March 18, 2015, Japan), <https://www.undrro.org/media/16176/download?startDownload=20241010>, приступљено 14.10.2024.

⁷ United Nations General Assembly, “Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2015 Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing Development (Addis Ababa Action Agenda), (A/RES/69/313, August 17, 2015, New York), приступљено 27.5.2022.

⁸ Single European Act, *Official Journal of the European Communities*, L 169/1, 29 June 1987, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT>, приступљено 24.5.2021.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Treaty on European Union, *Official Journal of the European Communities*, 92/C 191/1, 29 July 1992, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT>, приступљено 11.12.2021.- TEU.

¹¹ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, *Official Journal of the European Communities* (97/C 340/01, 40, 10 November 1997), 1–144, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT> приступљено 14.7.2021.

¹² Charter of Fundamental Rights of the European Union, *Official Journal of the European Union* (2012/C 326/02, 26 October 2012), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>, приступљено 11.12.2021.

„висок ниво заштите животне средине и побољшање квалитета околине морају бити укључени у политику Уније и обезбеђени у складу са принципом одрживог развоја”¹³. Треба нагласити и чињеницу да на основу Уговора из Лисабона¹⁴, Повеља има исту правну снагу као и сами оснивачки уговори, чиме постаје правно обавезујући документ свим институцијама и државама чланицама Уније. Поред оснивачких уговора, ЕУ доприноси својим стратешким оквиром политички кохерентном остваривању одрживог развоја. Ту се нарочито издвајају Акциони програми за заштиту животне средине и одрживи развој, или како се још називају Програми за околину (Први је из 1972. године). Они су били кључна почетна позиција за повезивање димензије заштите животне средине и одрживог развоја с једне стране, и економског развоја с друге, на начин да се међусобно не искључују већ су међувисне категорије.¹⁵ Најважнији међу Акционим програмима је Програм Европске заједнице политike и деловања у односу на животну средину и одрживи развој *Ка одрживости* из 1993. године, познатији као Пети акциони програм.¹⁶ Последњи у низу, Осми акциони програм је усвојен за период 2022. до 2030. и у потпуности пресликава постојећи оквир дефинисан Европским зеленим договором и Агендом 2030, у складу и са циљевима ЕУ. Европска унија је јасно уз општу сврху мира поставила и општу, или метасврху одрживости.

Уоквирењем изнутра основа за одрживи развој, ЕУ је препознала могућност, али и потребу свог доприноса и кроз дипломатско деловање новоствореним институционалним оквиром за деловање на међународном плану. Најпре је тај сегмент реализован кроз стратешке принципе дефинисане првом ЕУ Стратегијом за одрживи развој усвојеном 2001. године, и након тога Закључцима Савета из 2002. године о неопходности глобалне димензије Стратегије одрживог развоја. Та неопходност преточена је у смернице *Ка глобалном партнерству за одрживи развој*, које су уједно и допринос ка спољним димензијама ЕУ стратегије одрживог развоја. Овај процес интегрисања политика одрживог развоја у одлуке о спољном деловању и спољно деловање ЕУ представља Кардифски процес. Тако уоквирена суштина свеобухватног деловања ЕУ постала је још значајнија након ступања на снагу Уговора из Лисабона 2009. године када долази до најважнијих институционалних промена у дипломатском систему ЕУ и признања дипломатске природе ЕУ, те и њеног статуса дипломатског актера. Дипломатске акције ЕУ добијају легитимитет и легалитет.

Тај пресудни моменат у дипломатском „животу“ ЕУ, којим се ствара нова структура за представљање ЕУ ван граница омеђених државама чланицама, подразумевала је нову структуру за представљање ЕУ личности. То представљање је, сматра се, вођено принципима структуралне дипломатије и нове ЕУ својствене обједињујуће дипломатије. Новоформирана структура је обухватала Високог представника за спољне послове и политику безбедности, Европску службу за спољно деловање и Делегације ЕУ, вођених у иступањима вођених својом природом обједињујуће дипломатије оличене свеобухватним, неодвојивим заједништвом, међуинституционалном повезаношћу и истовременом условљеношћу једних од других. У том новом институционалном оквиру организације дипломатског деловања ЕУ долази последично до

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community, *Official Journal of the European Union*, 2007/C 306/01, 17 December 2007, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C.2007.306.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC> - Treaty of Lisbon, приступљено 14.6.2021.

¹⁵ European Commission, Environmental Action Programmes, <https://ec.europa.eu/environment/archives/action-programme/env-act5/envirpr.htm>, приступљено 11.12.2021.

¹⁶ Decision No 2179/98/EC of the European Parliament and of the Council of 24 September 1998 on the review of the European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development 'Towards sustainability,' *Official Journal of the European Union*, L 275/1, 10 October 1998, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A128062>, приступљено 11.12.2021.

потребе за променом положаја у мултилатералном оквиру УН, и важна временска одреднице је 2011. година, када у средишту УН у Њујорку ЕУ добија "унапређени статус посматрача" Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација број 65/276.¹⁷ Овом резолуцијом Европској унији не признаје се само позиција правог дипломатског актера, битна с обзиром на ранија преиспитивања њеног статуса, већ и улога глобалног актера на међународној сцени, нарочито у погледу све ангажованијег деловања за успостављање међународне праксе одрживог развоја.

Додатна временска прекретница од проблемске важности истраживања огледа се у постављању амбициознијих циљева на глобалном нивоу настојањем да се читаво деловање ЕУ прожима са, кроз и око Агенде 2030 и ЦОР. Постављајући сва усмерења свог деловања ка испуњењу ЦОР, ЕУ је током друге деценије 21. века креирала сферу свог предњачења у доношењу политика за спровођење ЦОР и њиховом спровођењу. Усмерење десет (10) приоритета и политичких циљева Европске комисије формиране 2014. године, заједно са скупом аката заснованих на одрживости за уређење укључивања Агенде 2030 у све сегменте за деловање након 2015. године допринело је, у коначници, усвајању једног од најбитнијих резултата дипломатског деловања за одрживи развој, оличеног у Европском зеленом договору. Европски зелени договор (ЕЗД) представља један од шест (6) приоритета Комисије именоване 2019. године на челу са Урсулом фон дер Лайен (*Ursula Von der Leyen*). Истовремено је најзначајнији дугорочни стратешки правац свеобухватног деловања ЕУ ка трансформацији и ЕУ друштава и друштава ван граница ЕУ са циљем остваривања ЦОР и обезбеђивања просперитета, очувања, отпорности свих и свуда. На основу ЕЗД и принципа свеобухватности у деловању ЕУ, као суштинске водиље при усвајању свих политика и прописа, ЦОР-а и Агенда 2030 налази се у свим сегментима деловања и представља водиљу ка будућности.

ЕУ креира и додатни допринос у том погледу а то је постављање још амбициознијег циља у односу на све остале глобалне актере, а то је постизање 0% емисије гасова са ефектом стаклене баште до 2050. године, односно реализације настојања да Европа постане први климатско-неутрални континент. Тако зелено-одржива Комисија ЕУ има продужени мандат и за период 2024-2029, и не одустаје од својих коначних приоритета постављених Агендом 2030 као једном од најзначајнијих аката усвојених током друге деценије 21. века. Усмеравањем свих активности ка постизању одрживости у складу са Агендом 2030, ЕУ утире пут ка идеји одрживог развоја као посебног људског права које треба да гарантује човечанству живот у благостању и без сиромаштва. На тај начин својим деловањем у другој деценији 21. века ЕУ поставља и темеље и предњачи у деловању ка реализацији међународног уоквирења праксе одрживог развоја и њеног потоњег успостављања показујући се као врла заједница праксе мира и одрживости.

На основу претходно формулисаног проблема истраживања, издаваја се „загонетка“ дипломатског деловања Европске уније, и док је била без међународно правне личности као Европска економска заједница и као Европске заједнице, и од када добија субјективитет ступањем на снагу Лисабонског уговора. Посебно када је на темељу одредби овог уговора унапређена институционализација дипломатског система, ЕУ предводи у уоквирењу и успостављању међународне праксе одрживог развоја. Зато је предузето истраживање чији је предмет дипломатско деловање Европске уније на успостављању међународне праксе одрживог развоја током друге деценије 21. века.

¹⁷ United Nations General Assembly, "Resolution adopted by the General Assembly on 3 May 2011 Participation of the European Union in the work of the United Nations" (A/RES/65/276, 10 May 2011, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n10/529/10/pdf/n1052910.pdf>, приступљено 22.7.2024.

Њиме се настоји да одговори на следеће основно истраживачко питање. Оно гласи: *на који начин и каквим средствима свог дипломатског деловања је Европска унија утицала на успостављање међународне праксе одрживог развоја доприношењем усвајању Агенде за одрживи развој 2030. године и предвођењем у њеном спровођењу?*

1.2 Циљеви истраживања

Научни циљеви истраживања усмерени су на подробно описивање нових начина и облика вођења дипломатије које ЕУ уводи кроз обједињујућу дипломатију и објашњење како тиме заузима водеће место на глобалној сцени у успостављању међународне праксе одрживог развоја. Такође, научни циљ је и описивање, класификовање и типологизовање, и компаративно објашњење појмљења одрживог развоја и процеса успостављања међународне праксе одрживог развоја и јер се у ЕУ одрживи развој посматра на много шири начин но што је то пружила дефиниција из 1987. године те с тим у вези могућност успостављања новог облика дефинисања и разумевања одрживог развоја својственог дипломатским акцијама ЕУ. Додатно, ако већ постоји регуларан начин обавезивања појединачних држава кроз Агенду 2030, уколико постоје стратешки оквири и Акциони планови, индикатори, путокази, мере праћења имплементације активности, затим рокови као последњи моменат за спровођење одређене акције и институције које су за то надлежне, онда се може извршити и квантификовање удела дипломатског деловања Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја и извршити предвиђање њених будућих изгледа посебно под утицајем ЕУ која својим Европским зеленим договором као стратегијом одрживог економског раста, и главном стратегијом достизања циљева одрживог развоја утврђених Агендом за одрживи развој 2030, подиже исходне дometе не само сопственог одрживог развоја, већ и целог Европског континента, али и света у целини и то до 2050. године.

Научни циљеви истраживања калибрirани су да се коришћењем дипломатске теорије праксе као угла проучавања и извора аргументације пруже научно засновани одговори на сазнајне недоумице које постоје о дипломатском деловању Европске уније у успостављању праксе одрживог развоја и објасни на који начин и којим средствима свог дипломатског деловања је ЕУ утицала на успостављање те међународне праксе доприневши усвајању Агенде за одрживи развој 2030. године и предводећи у њеном спровођењу.

Основни друштвени циљ истраживања је да упозна шире заједнице са концептом одрживог развоја и онога шта сам концепт пружа акционо сваком појединцу и друштву, држави, а посебно са процесом успостављања међународне праксе одрживог развоја чији је темељ Агенда за одрживи развој 2030. године која је обликована доприносом Европске уније и у чијем спровођењу ЕУ предњачи.

Приступање Србије ЕУ као и спровођење Агенде 2030 је важан политички и друштвени циљ Владе Републике Србије и ради постизања тог циља неопходно је да се читаво друштво подробно упозна и да се подстакне да се постигне и појединачно и заједничко залагање за могућности и права и доследно извршавање обавеза које развојно отвара целом друштву и држави међународна пракса одрживог развоја. Наравно као неизоставни циљ поставља се и приближавање науке друштву кроз проучавање редовних (рутинских) делања чије увиђање и критичко осветљавање омогућава праксеографија и Теорија пракси примењена на конкретан предмет овог истраживања.

Како праксеолози често наглашавају ова теорија повезује теорију са емпиријом, материјалним светом, те ће овај рад помоћи да се укаже на друштвене проблеме са којима се данас суочавамо и у Ковид 19 кризи и троструком планетарној клизи сазданој од климатских промена, загађења и губитка биолошке разноврсности, истовремено понудивши и евентуална

решења у области практичне политике националног одрживог развоја. Ова политика мора водити економској и социјалног конвергенцији са Европском унијом будући да је свој Европски зелени договор проширила на све своје западнобалканске партнere проширења путем Зелене агенде за Западни Балкан, и подржавањем зеленог и дигиталног трансформисања региона до одрживости развоја и отпорности на будуће шокове. На том путу ЕУ употребљава не само Инструмент претприступне помоћи за ново вишегодишње финансијско раздобље 2021-2027 (IPA III), већ и посебни Економски и инвестициони план за Западни Балкан као саставни чинилац Плана за опоравак и отпорност ЕУ Следећа генерација.

1.3 Хипотетички оквир истраживања

Општа хипотеза

Европска унија је дипломатским деловањем до 2015. године допринела, а од 2016. године предводи у успостављању међународне праксе одрживог развоја користећи се трансформационим начином дипломатских активности и разноврсним дипломатским средствима за остварење Агенде за одрживи развој 2030. године и достицање климатске неутралности континента Европе до 2050. године.

Прва посебна хипотеза

Европска унија је успоставила системски нови образац дипломатског деловања ступањем на снагу Уговора из Лисабона којим су институционално омогућени трансформациони начини дипломатских активности и развој разноврсних дипломатских средстава за утицајност у успостављању међународне праксе одрживог развоја.

Прва појединачна хипотеза

Нови образац дипломатског деловања Европске уније јесте само њој својствена обједињујућа дипломатија.

Друга појединачна хипотеза

Трансформациони начин вођења дипломатских активности и развој разноврсних дипломатских средстава обједињујуће дипломатије Европске уније институционално омогућава Европска служба за спољно деловање (ЕССД).

Трећа појединачна хипотеза

ЕССД својим међупросторним карактером олакшава умрежавање дипломатским односима са актерима ван Европске уније успостављањем Европске уније као кључног новог дипломатског чворишта у међународном преговарању и споразумевању о уређивању одрживог развоја.

Четврта појединачна хипотеза

Стварање Мреже зелене дипломатије Европске службе спољног деловања дипломатским учинцима обезбеђује пораст утицаја дипломатског деловања Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја.

Друга посебна хипотеза

Дипломатске активности међу државама чланицама Европске уније и обједињујуће дипломатије ЕУ према међународним актерима у области одрживог развоја, чине је структурирајућом дипломатијом ЕУ заједнице праксе мира и одрживости у дипломатском деловању на успостављања међународне праксе одрживог развоја.

Прва појединачна хипотеза

Европска интеграција је кључни унутрашњи помак ка свом вођењу структурне дипломатије одрживог развоја постигла увођењем у примарно законодавство "принципа интеграције".

Друга појединачна хипотеза

Европска интеграција је заснивањем стратешког деловања на начелу одрживости утемељила вођење своје стратешке дипломатије.

Трећа појединачна хипотеза

Покретањем Кардифског процеса стратешки је искорачено ка коришћењу структурне дипломатије ЕУ.

Трећа посебна хипотеза

Прихватањем Генералне скупштине Уједињених нација Резолуцијом 65/276 од 3. маја 2011. године да Европска унија има „унапређени положај посматрача“ (*enhanced observer's status*), као и унапређењем представљања Уније у систему Уједињених нација, омогућило је ЕУ да водећи обједињујућу дипломатију постане нови „центар“ интересног окупљања за успешно премошћење непомирљивости глобалног Севера и глобалног Југа у процесу преговарачког утврђивања глобалног оквира одрживог развоја после 2015. године.

Прва појединачна хипотеза

Усвојена Резолуција 65/276 Генералне скупштине омогућила је успешније мешетарење (*brokering*) ЕУ порастом преноса свог знања одрживог развоја државама чланицама и посматрачима у УН и укљученима у међународни процес преговарачког утврђивања глобалног оквира одрживог развоја после 2015. године.

Друга појединачна хипотеза

Европска унија је у међународном процесу преговарачког утврђивања унутар УН глобалног оквира одрживог развоја после 2015. године била једина уверљива заједница праксе одрживог развоја поштовањем начела да њиме нико не буде заобиђен.

Трећа појединачна хипотеза

Европска унија је дипломатски и умешно стварање компромиса подупирала веродостојно вођењем своје кохезионе политике и пружањем развојне помоћи јемчећи да се глобалним

оквиром одрживог развоја после 2015. разлике у развоју међу државама и унутар држава неће извргнути у нову доминацију најразвијених држава.

Четврта посебна хипотеза

Европска унија је створила и примењивала обухватније одређење одрживог развоја од концептуализације у Брунтланд извештају делујући и као весник нове међународне праксе одрживог развоја и као кључни заговорник њеног успостављања, а посебно од децембра 2019. године као предводник у учинцима успостављене међународне праксе одрживог развоја.

Прва појединачна хипотеза

ЕУ је директно утицала на обликовање глобалног дискурса одрживог развоја на подлози концепта одрживости.

Друга појединачна хипотеза

Европска унија је посебно вођењем од 2010. године обједињујуће дипломатије кључно допринела успостављању међународне праксе одрживог развоја.

Трећа појединачна хипотеза

Током друге деценије двадесет првог века остваривање одрживог развоја у Европској унији постало је нови идејни покретач оживљавања европског интеграционог пројекта.

Четврта појединачна хипотеза

Европска унија трансформациони начин и разноврсна средства стратешке дипломатије користи у успостављању међународне праксе одрживог развоја деловањем обједињујуће дипломатије путем уговорног уређивања сарадње са трећим државама, а са западнобалканским партнерима успостављањем односа придруженог чланства, процеса приступања и проширења своје главне стратегије Европског зеленог договора на регион путем Зелене агенде за Западни Балкан.

1.4 Методолошки оквир истраживања

Посматрајући процес успостављања међународне праксе одрживог развоја под утицајем дипломатског деловања Европске уније током друге деценије 21. века, схватање заједнице праксе које је сачинио Вангер пружа концептуални оквир за избор метода у овом истраживању ради свеобухватности и сагледавања и испитивања целокупност односа актера, њиховог деловања и динамике и просторног допирања. Узимајући у обзир да се дипломатско деловање не односи на појединачне актере који се кроз време не мењају, већ да дипломатске институције ЕУ еволуирају, уз то да свака држава чланица ЕУ у свом полуодишишњем председавању представља, заступа и заговара заједничке ставове ЕУ без обзира на свој национални став, теоријски концепт заједнице праксе је добра полазна основа у избору метода истраживања и операционализованог предмета истраживања који је пракса једне заједнице различитих држава окупљених око истоветног циља постизања одрживог развоја под утицајем деловања интеграционе уније држава чланица ЕУ.

Додатно, истраживање се не односи само на ЕУ као јединицу која дела на међународном плану већ као скуп различитих актера (држава чланица) који раде и постоје унутар ЕУ као заједнице праксе, те делају, али не само заједничким снагама, већ и појединачно и ван оквира те заједнице. Ту остварују сарадњу изван своје Уније са другим, страним субјектима (УН), трећим државама, мултилатералним структурама одлучивања, саветовања и преговарања као и невладиним учесницима светског друштва. С тим у вези већ наведено одређење Адлера да је заједница праксе домен знања, тј. облик сазнавања за који је карактеристичан сличан начин размишљања унутар групе, делање у заједници пружа друштвену потку учењу и заједничку праксу која отелотворује знање које заједница развија, дели и одржава.

Наведени теоријски оквир води ка исправној истраживачкој примени теорије праксе на одређени предмет истраживања, што захтева коришћење и одговарајуће методологије. У случају Теорије праксе припадајућа методологија, како се најчешће дефинише, јесте праксеографија. Теоретичари пракси доносе заокрет у студијама међународних односа с обзиром на то да нагласак у истраживању стављају на емпирију, а не на теорију држећи да не постоји проучавање пракси уколико нема емпиријског истраживања. Технике и методе у проучавању пракси се у многоме позајмљују из дисциплина заснованих на интерпретативној теорији сазнања односно епистемологији, најчешће је у питању социологија, етнографија. Буегер је термин праксеографија сковао за методолошки приступ коришћен при проучавању пракси.¹⁸ Када су у питању епистемолошка полазишта теорије праксе поред интерпретативног разумевања знања, постојано је и абдуктивно и рефлексивно коришћење метода истраживања, чију је важност следило и ово конкретно истраживање.

Интерпретативан карактер истраживања у вези је са одређењем да “друштвену стварност конструишу актери и резултат је преговарања значења деловања и ситуација у којима се они налазе.”¹⁹ То би значило да ће до одређеног значења људи доћи најпре кроз интеракције и односе са другим људима, кроз социјализацију унутар школе и породице прво, а затим и кроз интеракције унутар различитих група где стварају, одржавају и истовремено мењају друштвени поредак. С тим у вези, у фокусу истраживања праксеолога је потрага за значењима. Кључно у праксеологији јесте посматрање интеракција којом се стварају односи и тиме се добија на значењу.

¹⁸ Christian Bueger and Frank Gadinger, *International Practice Theory. New Perspective* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014), 383–406.

¹⁹ Peregrine Schwartz-Shea and Dvora Yanow, *Interpretive Research Design* (New York: Routledge, 2012), 27.

У случају *абдукције*, Бурдије је као велики противник позитивизма истицао како је задатак академских истраживања која се тичу друштвеног света, да буду “у потрази за значењима а не природним законитостима”, те је по његовом схватању основна јединица анализе пракса и свако праксеолошко истраживање креће од мапирања онога што људи раде тј. пракси, а не од унапред познатих категорија које се тестирају како би се омогућило уопштавање закључака што у суштини представља „намештања“ дедукција. Зато је абдукција научни поступак који је “процес који подразумева да се у истраживању креће од загонетке, изненађења, опажања из емпириске, затим од покушаја „идентификовања услова у којима би та загонетка била мање збуњујућа и више, нормалан“ или „природни“ догађај.”²⁰ Овакав начин долажења до значења је веома важан у овом истраживању с обзиром да се стално дешавају одређене промене у развојном процесу ЕУ које је нужно да се сагледавају из постојећих чињеница и ситуација и утврди начин како те новонастале околности утичу на успостављање међународне праксе одрживог развоја. Зато је за очекивање и да се у процесу истраживања овог одабраног предмета „истраживачка замисао“ (енг. *research design*) „промени на основу сазнања из емпириског истраживања, и даље прилагоди док не буде решена загонетка.“²¹

У случају *рефлексије*, Бурдије је допринео формирању ове мисли и епистемологије али је оваквом епистемолошком становишту допринео и Фридрих Краточвил (*Friedrich Kratochwil*). Краточвил истиче да је рефлексија захтев ка ”окретању сазнајних алата према субјекту сазнања“²² што би значило да се долази до окретања ка преиспитивању истраживача као субјекта сазнања да не би дошло до тога да се понашању које анализирамо дода значење које му не припада. Рефлексивност се још одређује и као стално пропитивање утемељења и начина конструисања мисаоних категорија, нарочито оних које су привидно неупитне; што важи „како за елементе друштвеног „здравог разума“, тако и за властите (социолошке).“²³

Поступке који се већином користе у праксеографији Бугер је детаљно представио. Као што је већ раније наведено, у истраживањима пракси креће се од микроситуација и микропоступака како би се објасниле веће односне јединице, односно макроструктуре и макропроцеси. Методе које се користе а релевантне су и за предмет овог истраживања успостављања међународне праксе одрживог развоја јесу *анализа докумената и анкетни упитници*.

Анализа докумената је суштински најконкретнији метод прикупљања чињеница и обраде податка из писаних материјалних извора који је употребљив од тренутка када настаје појам одрживи развој, и за праћење како се одвија његов развој кроз однос времена, простора и институција. Дефинисање одрживог развоја у Европској унији у документима од декларативног до оних правно обавезујућег карактера, њихова примена у државама чланицама, као и путања дефинисања одрживог развоја од држава чланица ка целини европске интеграције и њени створени оквири да се националним прописима уређује усклађено вођење остваривања одрживог развоја чини документационо тело (корпус) анализе које је доступно и може му се дигиталним путем приступити. На основу детаљне анализе и критичког вредновања садржаја документа долази се до схватања проблема праксе одрживог развоја и заокрета у дипломатском деловању који се одигравају те се тако решавају загонетке које се на путу тумачења и објашњавајућег разумевања истраживачу постављају.

²⁰ Ibid. Videti i: Jo Reichertz, “Abduction, Deduction and Induction in Qualitative Research”. In *A Companion to Qualitative Research*, eds. Uwe Flick, Ernst Kardorff and Ines Steinke (London: Sage Publications 2004), 299–310.

²¹ Više detalja u Jo Reichertz, “Abduction, Deduction and Induction in Qualitative Research”. In *A Companion to Qualitative Research*, eds. Uwe Flick, Ernst Kardorff and Ines Steinke (London: Sage Publications 2004), 299–310.

²² Friedrichs Jorg and Friedrich Kratochwil, “On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology”, *International Organization* 64, 4 (2009): 714.

²³ Ivana Spasić, *Interpretativna sociologija – sociološka hrestomatija* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998), 11–12.

Анализа примарних извора подразумева критичку анализу садржаја оснивачких уговора ЕУ кључних за проблем истраживања и разумевање истраживаног предмета, а и, посебно Уговора из Лисабона, који представља временску почетну прекретницу од које се врши подробно предметно истраживање, као и целокупност правне регулативе која потпада под ЕУ право а тиче се дипломатског деловања ЕУ на успостављању међународне праксе одрживог развоја. Затим укључује регулативу УН о одрживом развоју чији је најзначајнији чинилац Агенда за одрживи развој 2030. и њој потоњи уређујући документи који глобално обавезујуће уоквирују деловање система УН, свих држава чланица и посматрача, и тиме и Европске уније. Документи усвојених одлука о деловању институција ЕУ на успостављању међународне праксе одрживог развоја као и јавно доступни записници са заседања на којима су донете као јавно доступни записници са свих заседања у УН о одрживом развоју и Агенди 2030 којима ЕУ присуствује као посматрач улазе у корпус документа који ће бити анализирани.

Секундарни извори који обухватају монографије, тематске зборнике радова, научне и стручне чланке, аналитичке радове о практичним политикама, дисертације и посебне публикације чији је предмет функционисање ЕУ и УН, затим дипломатско деловање ЕУ као и целина мноштва питања која се тичу одрживог развоја, успостављања међународне праксе одрживог развоја, утврђивања делатништва које чини ЕУ дипломатским актером, издвајање обележја њеног дипломатског деловања и облика дипломатије коју води и области у којима је особено води, као и променама у деловању ЕУ и њеног институционалног система и сл., биће коришћени за јасно стварање граница постојећег сазнајног фонда о дипломатском деловању Европске уније на успостављању међународне праксе одрживог развоја како би предузето истраживање поуздано мерљиво новим научно провереним сазнањима обогатило разумевање међународне праксе остваривања одрживог развоја могуће доприносећи и његовом глобалном постизању до 2030. Додатни извори су и статистички подаци на којима се заснивају врсте и мере деловања за одрживи развој и који проистичу из праћења постизања циљева одрживог развоја према утврђеном скупу глобалних индикатора и мере учинак донетих мера и остварених активности, а предмет су извештавања држава и јавности су доступне информације.

Употреба *анкетних упитника* је сврсисходна техника методе испитивања за прикупљање веродостојних информација од члених особа које се баве одрживим развојем и укључује предлоге питања о процени односа између институција надлежних за спровођење политика одрживог развоја као и креирање и праћење спровођења истих. *Анкетни упитници* се користи као примарни извор у добијању информација о конфигурацији ситуација и њиховог разумевања које се не могу пронаћи у примарним документима и секундарним изворима. Такве кључне информације поседују нарочито представници, надлежна лица у ЕУ, нарочито у ЕССД и Делегацијама ЕУ, надлежним директоратима Европске комисије као и у Генералном секретаријату Савета, која се директно меродавно баве питањима одрживог развоја и дипломатским активностима у правцу међународног остваривања одрживог развоја.

Анкетни упитници би требало да буду реализовани на три нивоа окупљања заједница пракси у складу са операционализацијом предмета истраживања.

Најпре, су то учесници примарне, или микро заједнице праксе које чине представници институција ЕУ надлежних за дипломатско деловање у успостављању међународне праксе одрживог развоја. У првом реду за дипломатско деловање ЕУ и одрживи развој меродавна лица у ЕССД, релевантним главним дирекцијама Комисије и у Савету.

Другу групу испитаника чинили би учесници мезо, односно друге заједнице праксе међу којима су дипломатски представници ЕУ у њеним Делегацијама у трећим земљама, у првом реду у западнобалканским партнерима ЕУ проширења.

Трећа група учесника интервјуа обухватила би учеснике макро, односно глобалне заједнице праксе у првом реду дипломатске представнике у Делегацији ЕУ при УН.

Прикупљени подаци послужиће у разумевању четврте димензије, свеобухватне, глобалне димензије кроз коју се посматра такозвано вишеструко учествовање и мешетарење.

Број прикупљених одговора зависи искључиво од испитаника и воље за учешћем у истраживању а број одасланих упитника заснива се на свим јединицама који у надлежности имају питања одрживог развоја. С обзиром на немогућност одређивања броја запослених који имају прилику да учествују у истраживању не може се дати конкретан узорак који се може добити. Структура анкетних упитника прилагођена је надлежности сваке групе испитаника, одређена је неопходношћу утврђивања меродавних тумачења начина дипломатског деловања ЕУ и одабира њему подесних средстава за успостављање међународне праксе одрживог развоја и вођења конкретних активности у том процесу.

Анкетни упитници дефинисани су на начин да постоје питања отвореног типа, питања са понуђеним одговорима да, не, не знам, друго. Затим питањима којима се мери *учесталост сарадње* одређених јединица у погледу одрживог развоја, у које спадају модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.

И последње групе питања којима се мери *степен интеракције* учесника унутар заједнице пракси али и између различитих заједница пракси. На основу одређења Бугера и Гадингера који предлажу скалу мерења степена интеракције/сарадње предложени модалитети су: компетитивно, кооперативно, консензуално и конфликтно. Као значајно за истраживање по мишљењу аутора додат је још један модалитет оличен у "коопетитивности" (*coopetitive*) односно сарадње зарад заједничког циља иако супротстављених ставова. Ради избегавања случаја не пружања одговора понуђен модалитет је и "без сарадње". На тај начин путем анкетних упитника усмерених ка Европској комисији и надлежним директоратима, ЕССД, Делегацијама ЕУ на Западном Балкану, Делегацији ЕУ при УН у Њујорку као и Генералном Секретаријату Савета, настојало се утврдити успешно успостављање заједница пракси садржаних од запослених наведених институција и њихових међусобних односа са циљем остваривања постављених политика ка испуњавању Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја.

1.5 Очекивани резултати и научни допринос

Прву групу очекиваних резултата истраживања чине описане и објашњене промене дипломатског делатништва Европске уније и њихова повезаност са описаним и објашњеним променама приступа ЕУ одрживом развоју од антропоцентричног ка биоцентричном ставу. Нарочито у погледу поштовања граница природе у повећању људске добробити и просперитета чија испреплетаност ствара подлогу учинака дипломатског деловања ЕУ у успостављању међународне праксе одрживог развоја. Тачније кроз експликацију промена у пракси ЕУ која се креће од економских интереса у дефинисању политике животне средине ка све више биоцентричном приступу по коме се природа посматра као једнак партнери у деловању утврђује се истовременост раста у утицајности дипломатског деловања ЕУ у успостављању међународне праксе одрживог развоја током друге деценије овог века истовременим постањањем праксе мира и одрживости.

Другу групу очекиваних резултата истраживања представљају описане и објашњене измене дипломатског деловања Европске уније од 2010. године. Тада ЕУ усредсређено предузима дипломатске активности за преговарачко стварање нове међународне праксе одрживог развоја захваљујући отеловљено уређеном дипломатском систему ступањем на снагу Уговора из Лисабона. Трансформациони начин вођења обједињујуће дипломатије чија разноврсна средства омогућавају да се остварује структурна дипломатија одрживог развоја који је емпиријски истражен у области дипломатског деловања ЕУ у успостављању праксе одрживог

развоја, ствара нова сазнања о дипломатији ЕУ као дипломатије заједнице праксе мира и одрживости којима се обогаћује научни фонд и дипломатских студија и европских студија.

Трећа група очекиваних резултата су сређени емпириски добијени подаци о развоју концепта одрживог развоја кроз систем ЕУ и употреби бројних средстава креирања и спровођења европских тематских политика и свесекторски прожимајућег одређења одрживог развоја утемељеног на концепту одрживости. Посебно ће бити створене уређене временске серије података о постизању да одређење одрживог развоја прожима све тематске политике ЕУ коришћеним средствима *која Унија има* на располагању. Између осталих то су посебно: измене оснивачких уговора, Акциони програми који се посвећују политици одрживог развоја, редовна заседања на чијем се дневном реду налази питање одрживог развоја, објављивања о овом питању правних аката различите обавезности, представљања ЕУ става осталим актерима у међународним односима и од стране председавајуће државе чланице, успостављање нових облика тематског дипломатског деловања својствених Европској унији као што је зелена климатска и енергетска дипломатија, до дипломатских активности обједињујуће дипломатије који постижу структурне дипломатске учинке прожимањем концептом одрживог развоја целокупне праксе деловања ЕУ. Ова група резултата научно доприноси увећању проверених и потврђених сазнања о такозвана три Е (*economy, ecology, equity*) што би преведено значило економија, екологија и једнакост, трансформационог начина дипломатског деловања ЕУ којим је ЕУ утицала на и успостављање и даље напредовање међународне праксе одрживог развоја. Будући да су овај начин дипломатског деловања, његова средства и учинци још увек недовољно научно истражени и потврђени, допринос овог истраживања је у стварању научно проверених доказа који потврђују да су трансформациони начин вођења дипломатских активности ЕУ и бројна нова разноврсна средства њене обједињујуће дипломатије произвела структурни дипломатски учинак Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја. Та доказана односност биће најважнији научни допринос овог истраживања још увек недовољном фонду сазнања о дометима обједињујуће дипломатије ЕУ чији је неоспорно један остварени успех постојећа међународна пракса одрживог развоја, а чије правце усмеравања даљим унапређивањима предводи Европска унија.

Четврта група очекиваних резултата истраживања обухвата проверене налазе који доприносе на научним сазнањима заснованом активном подстицању ширења свести о неопходности разумевања промена које се дешавају планети а са којима се сусрећемо свакодневно, и захтевају неодложно појединачно и заједничко деловање свуда. Улога ЕУ у подизању те свести засновано на научним сазнањима на којима темељи и своје политике јесте немерљива. Зато се овим истраживањем настоји да постигнути научни налази служе приближавању различитим друштвеним актерима сазнања о дипломатским активностима ЕУ и у Србији и у региону и глобално. Ова сазнања су неизоставна, а посебно значајна у погледу приступања Србије ЕУ да би се са трансформационим вредностима и предностима дипломатског деловања ЕУ упознало најшире грађанство и подигло-опало поверење грађана у процес приступања ЕУ и у ЕУ као успешан пројекат организовања за будућност. Додатно, тренутно стање на глобалном плану услед пандемије Ковид-19 додатни је показатељ неодрживости узајамног људског опхођења лишеног циља солидарности, и вођеног непоштовањем свеукупности живота на планети и саме природе. Зато очекивани резултати истраживања доприносе фонду научно потврђених акционих знања о дипломатском деловању ЕУ која својим дипломатским активностима може да допринесе бољитку живота на земљи, и које је активности окарактерисала као погрешне и супротне интересима човечанства због чега морају да буду прекинуте. Подизање свести целокупног друштва и академске заједнице о

заједничким иновативним активностима дипломатија за одрживи развој јесте научни допринос који суштински вреди друштву и има употребну друштвену вредност.

Пета група очекиваних резултата почива на раду након завршетка докторске дисертације и предузимању даљих дубљих истраживања. Та дубља истраживања заснована су на посебном анкетном упитнику који је формиран и дефинисан према теоријској основи Етјена Венгера (*Etienne Wanger*) у погледу заједнице пракси и додатно на димензијама заједнице пракси Кристијана Бугера (*Christian Bueger*) и Френка Гадингера (*Frank Gadinger*). Циљ ових упитника заснива се на процени начина комуникације, сарадње, интеракције међу запосленима у јединицама ЕУ, међу запосленима између различитих јединица ЕУ, и међу запосленима ЕУ са актерима ван ЕУ у погледу одрживог развоја. На тај начин утврдиће се најпре да ли сарадња постоји, колико је учестала, ког је интензитета и каквих је карактеристика тачније да ли је заснована на кооперацији, конфлику, консензусу, компетитивности или коопетитивности (различитим интересима али сарадња због заједничког циља постоји). Предмет истраживања су и даље институције ЕУ које воде дипломатију одрживог развоја на више нивоа тачније: Европска комисија, Европска служба за спољно деловање и Делегације ЕУ на Западном Балкану и при УН као спољне јединице мреже и Генерални секретаријат Савета као значајни актер који оснивањем Европске службе трећину запослених одашиље у окриље службе. Додатно Високи представник као фигура на челу је последично важан елемент. Такође у погледу Западног Балкана иницирање истраживања процеса и сарадње Делегација ЕУ са националним институцијама је додатна употребна вредност. Тиме се допринос овог истраживања не исцрпљује већ има својеврстан наставак са значајним узорком.

1.6 Опис садржаја дисертације по поглављима

Уводни део дисертације настоји да уведе тему којом се само истраживање бави скрећући пажњу на основне концепте који се изучавају и проблематику којој се настоји приступити на посебан начин. Објашњењем да услед недостатка релевантних истраживања о теми одрживог развоја у погледу успостављања праксе којој ЕУ доприноси жели да се прикаже значај који једно овакво свеобухватно истраживање може имати и у научном и у друштвеном смислу.

Прво поглавље се бави формулисањем суштинског проблема и предмета истраживања уз скретање пажње на саме циљеве истраживања, хипотетичког оквира који се поставља као и методологије која је у употреби. На крају, скреће се пажња на очекивање резултате и евентуални допринос који рад може да пружи.

Друго поглавље представља теоријски оквир који чини Теорија праксе и њој својствен. Приступ заједнице пракси препознат и примењен у предметној области која се истражује. Представља се дипломатија Европске уније онако како се то види из угла теорије праксе као и теоријски поглед на дипломатско деловање ЕУ као заједнице праксе мира и одрживости када је у питању успостављање међународне праксе одрживог развоја.

Треће поглавље почиње са хронолошким освртом на успостављање права на развој под окриљем Уједињених нација. Затим се пружа детаљније објашњење шта подразумева концепт одрживог развоја и како се дефинише у научним оквирима, разноврсност дефиниција води до дефиниције из 1987. године која се користи на међународном нивоу и важна је јединица истраживања у контексту дипломатске акције ЕУ. Хронолошко представљање самог развоја појма од теме која се тиче искључиво заштите животне средине до теме која обухвата мноштво других аспеката у појму одрживог развоја важно је за сам концепт истраживања. Потом следи хронолошко представљање најбитнијих конференција, самита и дефинисаних обавеза при УН мултилатералним оквиром. Као најважније истиче се представљање Миленијумских циљева из 2000. године као базе од које се полази ради олакшаног разумевања данашњих Циљева

одрживог развоја и преформулисања и ширења опсега и дometa достизања ових циљева. Агенда 2030 и Циљеви одрживог развоја кључни су за појам одрживог развоја у схватању онога што представљају за данашњицу. Додатно, како се често долази до неразумевања разлике између права на развој и концепта одрживог развоја неопходно је разлучити ове појмове. Наиме, најпре дефинисати шта подразумева право на развој те на основу дефиниције одрживог развоја одвојити ова два различита схватања. Додатни сегмент укључен у поглавље посвећено конституисању концепта одрживог развија јесте и њему својствено настала дипломатија одрживог развоја као све више развијућа на међународној сцени.

Четврто поглавље описује еволуцију дипломатског система Европске уније који је подељен на два временска сегмента са прекретницом кроз усвајање Уговора из Лисабона. Овим поглављем представља се механизам вођења дипломатских активности који је постојао пре Уговора из Лисабона у смислу институционалних капацитета и правно регулисаних односа и првих дипломатских активности још од настанка Европске заједнице за угљ и челик. Затим хронолошко представљање правно регулисаних односа у спољном вођењу активности ЕУ до 1992. и Уговора из Мастрихта. Додатно, описују се институционални оквир и капацитети који су тада били у употреби за вођење дипломатских активности на промовисању одрживог развоја уз нагласак на различитост у представљању од стране Делегација Европске комисије и касније формиране Делегације Европске уније. Овај сегмент истраживања је од важности ради хронологије дипломатских активности ЕУ од настанка па све до измене оснивачких уговора и касније потпуног успостављања политике одрживог развоја. Други сегмент овог поглавља обухвата период након ступања на снагу Уговора из Лисабона са свим својствима које се креирају у погледу дипломатских иновација. У овом поглављу представља се правни систем успостављен за дипломатско деловање ЕУ којим се даје први пут званично међународни правни карактер дипломатским активностима ЕУ. Такође, истичу се важне институционалне промене у овом погледу кључне за даље истраживање и вођење политике одрживог развоја. Нагласак је посебно на важности ЕССД као дипломатске службе посебног карактера и састава као и Високог представника и Делегација ЕУ као спољне мреже ЕУ. Суштина поглавља је временска прекретница којој се даје на значају а то је ступање на снагу Уговора из Лисабона и почетак образложења шта он доноси одрживом развоју.

На основу података из претходних поглавља последично се у наредном, петом поглављу, представља дипломатско деловање ЕУ као заједнице праксе мира и ордивости у успостављању међународне праксе одрживог развоја.

Први део петог поглавља, или прво потпоглавље, описује облике дипломатија које ЕУ "води" у погледу одрживог развоја. Најпре се истиче структурирајућа дипломатија као већ утемељен облик преговора и дијалога који како се наводи има за циљ да утиче на структуре или њихово обликовање и уз то да има утицај који је ордив или структурирајући. Као трећи сегмент ове дипломатије види се дугорочни карактер циљева и дипломатских напора који се препознају у вођењу дипломатије ЕУ према политици одривог развоја. Други концепт дипломатије јесте обједињујућа дипломатија као посебан облик својствен активностима ЕУ нарочито од Уговора из Лисабона. С тим у вези, овим делом настоји да се прикаже идеја овог облика дипломатије као новина у теоријским одређењима те да се посебно доведе у везу са ЕУ и њеном својственом институционалном организацијом оличеном у Високом представнику, ЕССД и Делегацијама ЕУ.

Друго потпоглавље тиче се успостављања концепта одривог развоја у ЕУ и то описивањем законодавног и стратешког оквира ЕУ са нагласком на оснивачке акте ЕУ и увођење принципа интеграције те стратешке акте и објашњење Кардифског процеса, уз представљање нових институционалних капацитета уведених Уговором из Лисабона за постизање одривог развоја.

Треће подпоглавље тиче се инситуционалног оквира ЕУ док је четврто о изменјеном положају ЕУ при мултилатералном оквиру УН од 3. маја 2011. године и упоређује се положај

пре доношења Резолуције Генералне скупштине УН 2011. године и положај након Резолуције. Тако се долази до закључака у чему је тај положај посебан и побољшан, а важан за одрживи развој.

Пето подпоглавље овог поглавља тиче се дипломатског деловања ЕУ у процесу обликовања глобалног оквира одрживог развоја након 2015. године тачније настоји да се утврди доринос ЕУ у поступку успостављања Агенде 2030 одрживог развоја те се хронолошки посматрају акције ЕУ у процесу глобалних консултација и међународног преговорног стварања оквира одрживог развоја и допринос ка успостављању међународне праксе одрживог развоја сопственим примером спровођења Агенде 2030.

Наредно, шесто, подпоглавље садржи опис и објашњава почетак промене приступа ЕУ ка одрживом развоју, од антропоцентричног ка биоцентричном те се представљају кораци у том процесу узимајући у обзир Европски зелени договор као кључни стратешки оквир за одрживи економски раст за добробит људи и целе планете, те употреба средстава као што су План за опоравак и отпорност чиме настоји да се објасни обезбеђивање постизања праведне зелене и дигиталне трансформације. Додатни део овог подпоглавља тиче се западнобалканског региона и партнера у политици проширења, те начина вођења приступног процеса кроз Зелену агенду и Економски и инвестициони план као резултат добре политике ЕУ одрживог развоја.

Као емпиријска суштина истраживања шесто поглавље представља посебно креиран инструмент за даље истраживање предметне теме. Најпре, прво потпоглавље односи се на објашњење дефинисаности анкетног упитника према операционалном одређењу предмета на примењеним принципима Етјена Венгера и трима димензијама које утврђује за препознавање постојања заједнице пракси. Такав упитник припремљен је за институције Европске уније на појединачном нивоу у које спадају Европска комисија, ЕССД, Делегације ЕУ на Западном Балкану и Делегација ЕУ при УН, Генерални секретаријат Савета. Друго потпоглавље односи се на у операционалном одређењу постављене сегменте мешетарења и вишеструког учествовања саобразно дефиницијама Бугера и Гаадингера као две битне додатне димензије за утврђивање заједнице пракси. Како примарни циљ истраживања да се добију извесни резултати одасланим анкетним упитницима није остварен из више разлога, који су подробно елаборирани у поглављу, модификован је инструмент као основа за даље истраживање и проширење истраживачке замисли ове дисертације.

Последње поглавље, седмо, садржи извођење закључних разматрања и потврђивања или одбацивање непотврђених постављених хипотеза са циљем доприношења научном фонду сазнања и друштвеној—корисности и акционој употребљивости добијених научних налаза оствареним истраживањем дипломатског деловања Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја током друге деценије 21. века.

2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП

2.1 Теорија праксе

Теоријски истраживање се заснива на разумевању праксе, теоријском одређењу и праксеолошком заокрету у студијама међународних односа. Емануел Адлер (*Emanuel Adler*) и Винсан Пулио (*Vincent Pouliot*) сажимају у овој дисциплини схватање Теодора Шацког (*Theodore Schatzki*) у погледу неупитног праксеолошког заокрета у друштвеним наукама. Додатно, Кристијан Бугер (*Christian Bueger*) и Франк Гадингер (*Frank Gadinger*) који су пружили преглед бројних приступа у теорији праксе, начинивши и пресек њихових предности и мана, неминовно представља утицајни допринос научној области међународних студија. Најкраће, примена праксеологије као теорије и њој припадајућег метода праксеографије је данас у сазнавању међународних односа важан сегмент, а у дипломатској теорији је пракса заснивајућа заначајно пре него што јој се окреће међународна теорија.

Такође, основни приступ теорије праксе који се примењује у истраживању и провери тачности постављеног хипотетичког оквира, укључује одређење и теоретизацију приступа заједнице пракси Етјена Венгера (*Etienne Wenger*). Претпостављено је да комунитаризација чини особени тип заједнице праксе. На овај начин се утврђеном типологизацијом доприноси постављању праве основе за утврђивање предности и мана примењеног приступа предмету истраживања. Критички преглед литературе служио је за проналажење основе теоријског приступа код наведених аутора обухватањем у највећој мери заједничког у кључним образложењима који се могу пронаћи и код истомишљеника, али и неистомишљеника. Фокус је најпре на разумевању праксеолошког заокрета у друштвеним наукама, а затим на теорији праксе међународног да би се сусрели са теоријом дипломатске праксе у дипломатској теорији.

Полазећи од разумевања дипломатије и дипломатске праксе Харолда Николсона (*Harold Nicolson*) извршиће се свеукупни осврт ради теоријског повезивања поимања дипломатије, праксе и са њима неодвојиве заједнице практичара дипломатије који су основни елементи од којих се полази у разумевању деловања на међународној сцени. Критички однос према теорији праксе ранијих теоретичара полази од становишта да не задовољавају критеријуме свеобухватности за одабрани предмет истраживања. Будући да сегментирано укључују појединачне основне елементе, а не укупност деловања и појединца и мрежног деловања свих појединача, те њихове међусобне односе који су срж сваке активности. Зашто је одабрани теоријски приступ бољи од других за конкретну тему и циљ ове дисертације, уз осврте који се то концепти примењују на праксу дипломатског деловања Европске уније, а који пак имају недостатке и не могу бити уносни истираживања, размотрено је у посебном одељку посвећеном приступу заједнице праксе. Одабрани теоријски приступ комунитаризације заједнице праксе дипломатског деловања Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја током друге деценије 21. века, које је овде изучавана проблематика, изложен је на крају поглавља.

Сматра се да су за праксеолошки заокрет у друштвеним наукама и друштвеној теорији заслужни у највећој мери Шацки, Карин Нор Сетина (*Karin Knorr Cetina*) и Ајк фон Савињи

(*Eike von Savigny*). Они су својом монографијом *Заокрет праксе у савременој теорији*²⁴ на својеврсан начин систематизовано приказали проучавања пракси у друштвеним наукама. Утицај неведеног дела лежи у увођењу идеје да нови фокус на праксама имплицира "заокрет" који је прелазак на нова размишљања о друштвеним наукама.²⁵

Они превазилазе дотадашње филозофске мислиоце теорије праксе као што су Лудвиг Витгенштајн (*Ludwig Wittgenstein*), Хјубер Драјфус (*Hubert Dreyfus*) и Чарлс Тейлор (*Charles Taylor*). Тврђење све тројице филозофа су да праксе истовремено леже и у основи субјеката и објеката, уз наглашавање неодређеног знања и осветљавање услова разумљивости. Шацки, Нор Сетина и фон Савињи се не саглашавају у потпуности са парњацима у друштвеној теорији као што су Пјер Бурдије (*Pierre Bourdieu*) и Ентони Гиденс (*Anthony Giddens*). Бурдије и Гиденс о праксама говоре као о жељама за ослобођење активности од одређујућих проширења друштвених структура и система, залажући се за помак ка испитивању индивидуалних акција и њихових статуса као градивних блокова друштвених феномена, и превазилажење ригидних супротности бинома акција-структуре. За културалистичке теоретичаре Мишела Фукоа (*Michel Foucault*) и Жан-Франсоа Лиотара (*Jean-François Lyotard*) питање пракси је одређење језика као дискурзивне активности у супротности према структуралистима, семиотичарима, и постструктуралистичким концепцијама разумевања праксе као структуре, система или издвојеног дискурса.

Конечно, суштину укључивања теорије праксе у науку и технологију, као што је то циљ и Рауза (*Rouse*) и Пикеринга (*Pickering*) чини развој концепта науке као активности супротстављене представљању и разматрању хуманистичких дихотомија људских и нељудских ентитета.²⁶ Овим заокретом дисциплина теоретичарима праксе омогућава да допринесу значајно савременој теорији, односно истинитијим разумевањима различитих проблема. То подразумева филозофски и друштвено научни значај тачније схваћених људских активности; природу субјективности, отеловљење, рационалност, значење, и нормативност; карактер језика, науке и моћи; и организацију, репродукцију и трансформацију друштвеног живота. У креирању оваквих доприноса, приступи праксе се супротстављају бројним постојећим путевима мишљења. Међу њима су интелектуализам, репрезентационализам, индивидуализам (на пример теорија рационалног избора, методолошки индивидуализам, рационалистичка мрежна анализа), структурализам, структурални-функционализам, теорије система, семиотика, и многи облици хуманизма и постструктурализма.²⁷ Такво разнолико проблематизовање предмета теорије праксе довело је до праксеолошког заокрета најпре у друштвеним наукама, а затим и у међународним односима.

Објављена књига *Заокрет пракси у савременој теорији* пружа објашњења зашто се из проучавања свакодневних рутинских дешавања могу разумети друштвени процеси те да делање треба третирати као друштвени чин. Њени аутори дефинишу праксу као "отелотворене, материјално посредоване низове људских активности централно организоване око заједничког практичног разумевања."²⁸ Новина овог заокрета у друштвеним наукама није само у објекту анализе – праксама – већ и у очекивању да објашњења за то деловање не треба тражити у неком

²⁴ Theodore R. Schatzki, Knorr K. Cetina and Eike von Savigny, eds., *The Practice Turn in Contemporary Theory* (London: Routledge, 2001).

²⁵ Christian Bueger and Frank Gadinger, *International Practice Theory*, 2nd ed. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2018), 13.

²⁶ Schatzki, Cetina, and Von Savigny, *The Practice Turn in Contemporary Theory*, 10.

²⁷ Schatzki, Cetina, and Von Savigny, *The Practice Turn in Contemporary Theory*, 10-11.

²⁸ Изворно: "embodied, materially mediated arrays of human activity centrally organized around shared practical understandings" у Schatzki, Cetina, and Von Savigny, *The Practice Turn in Contemporary Theory*, 2.

својству унутар актера (на пример, рационалним прорачунима, особинама или другим есенцијалистичким објашњењима) или у факторима ван актера који условљавају његово деловање (као што је структура). Кључни научни преокрет је разумевање пракси као медијума који посредује између актера и материјалних и друштвених структура. То подразумева да се само у делању, једино праксом, актер поставља у односу на материјалне околности и друштвену ситуацију. Такође, теорија пракси подразумева да се само у делању отелотворује способност дејственика²⁹ који креативно бира стратегије поступања. Ипак, теорија пракси подразумева да се креативност често одвија и без артикулисане рефлексије, тј. да се људи "довијају" и без размишљања. Тада решења налазе из практичног смисла, односно из разумевања ситуације, прилагођавајући јој се.³⁰ Закључно, реферирање на заокрет у пракси остаје моћан подсетник да увођење теорије праксе имплицира више од увођења нове теорије или парадигме. Док теорија праксе развија нове типове приступа и оквира, оно такође укључује значајне промене у размишљању о свету и природи и сврси друштвених наука. Ови помаци и промене укључују епистемологију, онтологију, методологију, методе и заиста размишљање о томе како друштвене науке и међународни односи корелирају са светом и позиционирају се у свету.³¹

Теоријски праксеолошки заокрет у међународним односима тек 2005. године најчешће се повезује са Адлером. Зато је немогуће не осврнути се на одређења праксе, односно дипломатске праксе Харолда Николсона још из 1939. године. Он је дипломатску праксу описивао, дефинисао, и објаснио истичући да је постојала од давнина. Ради увођења у наредни сегмент одређења теорије међународне праксе која не постоји издвојено од дипломатије, дипломатског метода и дипломатске праксе потребно је истаћи њихова најважнија одређења. За Николсона, "дипломатија није ни спољна политика нити међународно право, дипломатија је уметност преговарања (*art of negotiation*)."³² Под "методом" подразумевао је не само постојећу машинерију односно механизме преговарања, већ општу теорију у складу са којом се ти механизми употребљавају.³³ Николсону дипломатска пракса представља "метод примењиван у међународним пословима који највише приличи дипломатама."³⁴ Додатно, скретао је пажњу да је појам "дипломатске праксе" вишезначан као и сама дипломатија, истакавши и да се појмовно дипломатска пракса негде односи на "неке принципе који се користе у преговорима, заједничке за све међународне односе и према томе заштићене од оних промена које мењају један државни систем или спољну политику."³⁵

²⁹ "Дејственик или дејственост је српски превод за енглеску реч *agency*, која у друштвеним наукама означава 'активно деловање људских субјеката, било индивидуалних или колективних, оно што они уносе у свет, оно чиме га мењају, најчешће наспрот и упркос ограничењима које поставља друштвена структура. У утицајној формулатији Ентонија Гиденса, *agency* је суштински обележена тиме да се могло поступити и друкчије" Ивана Спасић, "Преводити и писати социологију", у *Мостови*, (XXXIII, бр. 131–132), 175, преузето из: Sonja Stojanović Gajić, „Uloga praksi bezbednosnih profesionalaca u socijalnoj konstrukciji Zapadnog Balkana“ (doktorska dis., Fakultet političkih nauka, 2019), 14.

³⁰ Sonja Stojanović Gajić, „Uloga praksi bezbednosnih profesionalaca u socijalnoj konstrukciji Zapadnog Balkana“ (doktorska dis., Fakultet političkih nauka, 2019), 15.

³¹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 14.

³² Harold Nicolson, *The Evolution of Diplomatic Method* (New York: The Macmillan Company, 1954), 2. Друго издање из 1998. године: Harold Nicolson, *The Evolution of Diplomatic Method* (Leicester: Center for the Study of diplomacy, DSP Leicester, [1954]1998).

³³ *Ibid.*

³⁴ Harold Nicolson, *Diplomatie*, trans. Petronella Armstrong (1939; repr., Paris: Editions de la Colonne Vendome, 1948). Цитирано у: Јелица Стефановић-Штамбук, *Дипломатија у међународним односима* (Београд: Факултет политичких наука и Чигоја штампа, 2008), 103.

³⁵ *Ibid.*

2.1.1 Праксеологија Емануела Адлера и Винсана Пулиоа

Заокрет у студијама међународних односа теоријом праксе посебно се везује за радове Емануела Адлера и Винсана Пулиоа. Они на својствен начин објашњавају тај приступ³⁶, и дисертација се ослања на њихова гледишта. Полазећи од тога да праксе не нуде универзалну велику (*grand*) теорију или свеобухватну онтологију свега друштвеног, фокус стављају на разумевање и објашњење зашто су међународне праксе као приступ применљивије за многа "лица" светске политике у односу на друге теоријске приступе. У својим одређењима доста се ослањају на оне праксеолошке одреднице које касније издвајају Бугер и Гадингер, уз додавање извесне међународне ноте коју су применили, конкретно Адлер, и на Европску унију. Из тог разлога се у даљем тексту наводе и одреднице праксе, и међународне праксе Бугера и Гадингера.

Приступ пракси у међународним односима према Адлеру и Пулиоу превазилази дихотомију између политичких пракси као представљања материјалне равнотеже ресурса и идеја. Сматрају и да ако се међународне праксе посматрају кроз дихотомију у посредовању материјалних ресурса и праксе, конкретно деловање није изоловано од значења, наученог или скривеног знања и дискурса који дају смисао материјалним и институционалним ресурсима и социјалним технологијама. Коначно, супротно тврђама о међународним праксама других идеологија, они не верују да употреба концепта праксе нужно захтева *-изам* (*-ism*). То би значило да ка пракси оријентисани теоријски приступи у међународним односима садрже у себи широк спектар аналитичких оквира привилеговања праксе као кључне тачке за проучавање друштвеног и политичког живота. Додатно, они тврде да у првим корацима изучавања пракси постаје тешко, чак и немогуће, да се игноришу структуре, идеје, рационалност и стабилност. Као резултат, не постоји нешто као што је једна теорија праксе већ мноштво теорија фокусираних на праксе.³⁷ Последично, ради подробнијег објашњења специфичност концепта праксе примењиваног на предмет истраживања, у обзир се узимају три појма која Адлер и Пулио разликују. То су: *понашање, акција и пракса*. Након овог прегледног одређивања биће истакнути елементи концепта пракси без којих потпуно разумевање када нека активност постаје пракса, а нарочито међународна пракса, не би било успешно. Затим, се посвећује схватању Бугера и Гадингера који препознају низ дистинкција по којима се праксе посматрају и изучавају а биће кључне у издвајању показатеља за доказивање хипотетичког оквира постављеног овом дисертацијом.

Према становишту Адлера и Пулиоа, праксе подразумевају: „обрасце активности/делања који имају смисла у друштву, а изводе се на мање или више компетентан начин, истовремено отелотворујући, одигравајући и опредмећујући позадинско знање и дискурс кроз интеракције са материјалним светом.“³⁸

Адлер и Пулио полазе од одређења које су дали Кук (*Scott Cook*) и Браун (*John Seely Brown*) препознајући *акције* као посебан облик *понашања*, а *праксе* као посебан облик активности. Праксе онда дефинишу као координисане активности појединача и група у чињењу свог "правог

³⁶ Emanuel Adler and Vincent Pouliot, eds., *International Practices* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

³⁷ Emanuel Adler and Vincent Pouliot, "International Practices," *International Theory* 3, 1(2011a): 3-4.

³⁸ На енглеском: „practices are socially meaningful patterns of action which, in being performed more or less competently, simultaneously embody, act out, and possibly reify background knowledge and discourse in and on the material world“ у Adler and Pouliot, *International Practices*, 2011a, 4.

посла” који је опскрбљен информацијама у посебном организацијском или групном контексту.³⁹ Укратко речено, концепт понашања оживљава материјалну компоненту делања, као радња спроведена у или на свету. Затим идеја акције додаје идеациони слој, наглашавајући значење чињења и на субјективном и интерсубјективном нивоу. Коначно, појам ”пракса” достиже други слој и омогућава да се слојности држе као једна кохерентна структура, наглашавајући уређену природу чињења у друштвено организованом контексту. Најједноставније, акције су понашање пројектето значењем. Праксе су уобличене акције отеловљене у посебно организованом контексту, и као такве артикулисане у посебне врсте акција друштвено развијених путем процеса учења и обучавања.⁴⁰ Акције су увек конститутивни део сваке праксе, док обрнуто није нужно. Примера ради, трчање улицом без циља је понашање, трчање за лоповом је акција пројектета значењем и смислом.⁴¹

Понашање и праксе имају заједничку материјалну компоненту делатности. Праксе и акције имају заједничку идејну компоненту, односно подразумевају да одређена делатност има смисао и оном ко дела (субјективан смисао) и другим члановима заједнице (интерсубјективни смисао). С друге стране, праксе се разликују у односу на понашање и акцију по томе што су ”уређена дела у друштвено организованим контекстима.”⁴² Адлер и Пулио истичу да под међународним праксама подразумевају друштвено организоване активности које се тичу светске политике, у ширем смислу.⁴³

Важно је нагласити у одређивању теоријског оквира и разликовање елемената концепта *пракси* које теоретичари најчешће посматрају кроз сличне концепте чак и када се разликују по томе који елемент стављају у први план. Тако Адлер и Пулио у овом смислу неко деловање одређују као праксу издавањем да мора поседовати наредне елементе: *извођење, друштвену смисленост/уређену рутину, компетентност, позадинско знање, повезивање дискурзивног и материјалног света*.⁴⁴ Како бисмо на исправно уређени начин утврдили да ли је пракса одрживог развоја заиста постала међународна пракса и да ли је спостављен тиме и известан правно обавезујући оквир, те како је и да ли је дипломатским средствима ЕУ дипломатски деловала на то, истраживањем се настоји вршење подробног утврђивања стања ствари. То се чини и за све наведене елементе праксе посебно када се ради о деловању и дипломатском делатништву ЕУ. Наведени елементи се најјасније објашњавају кроз међународну теорију праксе (*International Practice Theory*) Бугера и Гадингера и теоретизацију међународних пракси (*International Practices*) Адлера и Пулиоа.

³⁹ Scott D. N. Cook and John Seely Brown, ”Bridging Epistemologies: The Generative Dance Between Organizational Knowledge and Organizational Knowing,” *Organization Science* 10, 4 (1999): 387. <https://pubsonline.informs.org/doi/10.1287/orsc.10.4.381>, преузето 15. јула 2024.

⁴⁰ Gessica Corradi, Silvia Gherardi and Luca Verzelloni, ”Through the practice lens: where is the bandwagon of practice-based studies heading?,” *Management Learning* 41, 3 (2010): 265-283.

⁴¹ Adler and Pouliot, *International Practices*, 5-6.

⁴² На енглеском: „patterned nature of deeds in socially organised context“. Наведено из: Adler and Pouliot, ”International practices: introduction and framework,” 6.

⁴³ Adler and Pouliot, *International Practices: Introduction and Framework*, 6. Видети и: Adler and Pouliot, *International Practices*, 7.

⁴⁴ Adler and Pouliot, ”*International Practices: Introduction and Framework*,” 6-7.

Табела 1. Концепти анализе праксе према одређењу Адлера и Пулиоа⁴⁵

Елементи праксе	Питања за анализу
<i>Извођење (performance)</i>	Шта раде актери? Које радње изводе?
<i>Друштвена смисленост и уређена рутина (patterned)</i>	Који су елементи радње који се понављају? Да ли постоје неки обрасци деловања?
<i>Компетентност</i>	Шта би било исправно, а шта компетентно извођење конкретне праксе?
<i>Позадинско, имплицитно, пре-рефлексивно знање, практични осећај, диспозиција</i>	Која значења актери имплицитно дају датој ситуацији и свом деловању? Која су усмерења (диспозитив) која се узимају здраво за готово приликом деловања?
<i>Повезивање дискурзивног и материјалног света</i>	Како се пракса исказује у дискурсу (говорном, писаном, визуелном језику) и материјалном свету (коришћење тела, објекта, технологија...)?

Прво, једна од важних карактеристика пракси јесте да нису статичне. Самим тим ниједна пракса није у свом репетитивном процесу идентична већ стално еволуира и процесно се мења. У овом одређењу Адлер и Пулио мисле подударно Бугеру и Гадингеру који су дали конкретно објашњење праксе изучавања када су у питању истраживачи који се служе концептом и истраживачком категоријом праксе. Они наводе да теоретичари праксе у објашњавању друштвених феномена чешће користе глаголе и глаголске именице (структуирање, уређивање, сазнавање) уместо именица (структуре, поредак, знање) језички показујући променљивост и саму процесну природу друштвених појава и односа.⁴⁶ Праксе не подразумевају ни замрзнута извођења, већ прилагођавања ситуацијама и могућности креирања нових значења кроз праксу. Праксе су извођење и подразумевају процес чињења нечега⁴⁷ те "немају садржај ван извођења."⁴⁸ Бугер и Гадингер не наводе као прву компоненту пракси "извођење" већ као шесту у низу дефинисања теорије праксе при чему су праксе створене за перформативно разумевање света и то света који зависи од пракси. Тада у настајању је резултат процеса који су у току, као и одржавања односа између актера, објекта и материјалних артефаката. Према њиховом становишту пракса није материја, него је континуирано зависна и условна од извођења.⁴⁹

Други елемент праксе јесте, како је већ споменуто, *репетитивност* односно понављање. Активност се понавља по одређеном обрасцу и постаје тиме рутина. То је друштвено смислена/уређена/уобличена (*patterned*) рутина која "показује неку регуларност кроз време и простор"⁵⁰. Стога следи да је "понављање кључна карактеристика пракси и предуслов за њихово постојање."⁵¹

⁴⁵ Како би се постигла кумулативност научног сазнавања с обзиром да је коришћен идентични теоријски приступ табела је обликом прилагођена табели у: Sonja Stojanović Gajić, „Uloga praksi bezbednosnih profesionalaca u socijalnoj konstrukciji Zapadnog Balkana“ (doktorska dis., Fakultet političkih nauka, 2019), 45, а на основу одређења Адлера и Пулио: Adler and Pouliot, „International Practices: Introduction and Framework“, 7.

⁴⁶ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 27.

⁴⁷ Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (New York: Doubleday, 1959). Видети и: Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge, 1990).

⁴⁸ Adler and Pouliot, "International Practices: Introduction and Framework," 7.

⁴⁹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 29.

⁵⁰ Adler and Pouliot, "International Practices: Introduction and Framework," 6.

⁵¹ Christian Bueger and Frank Gadinger, *International Practice Theory. New Perspective* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014), 6.

Трећи елемент пракси је *компетентно делање*, или како дефинишу Адлер и Пулио „друштвено сmisлено и препознатљиво чињење.”⁵² Они наглашавају да су праксе увек колективни процеси те да се правилно извођење праксе усваја социјализацијом унутар неке групе или организације. Такође, истичу да се друштвено признање неке праксе стиче само кроз друштвене односе. То подразумева публику која може да разуме праксу и утврди да ли је она изведена правилно или неправилно. Другим речима, друштвена препознатљивост је фундаментални аспект праксе.⁵³ Додатно, како наводи Гофман, структурирана димензија праксе произилази не само из понављања већ, и примарно, из чињенице да групе појединача настоје да интерпретирају своје извођење у оквиру сличних стандарда.⁵⁴ Бугер и Гадингер додају за ову компоненту да су знање и стицање знања учењем у бити колективни процеси. Чланови различитих група уче и „одомаћују“ праксе као „правила игре“ примарно кроз интеракцију.⁵⁵

Позадинско знање (*background knowledge*) као четврти елемент праксе преводи се у литератури као позадинско знање. Негде се спомиње и као подразумевано, односно „прећутно знање“ (*tacit knowledge*), или имплицитно, пре-рефлексивно сазнање. Међутим, различита терминологија упућује на исто сржно значење да таква врста знања обухвата активности које се несвесно обављају у складу са неизговореном логиком која нешто сматра прикладним здраво за готово. Позадина оваквог знања и практични осећај дају значење у односу на конкретну ситуацију наводећи и актере и посматраче да на несвесном нивоу интерпретирају ситуацију и изведу одговарајуће понашање. Пулио истиче да је практично знање оно „које се испољава у пракси, а не знање о/и за праксе.“⁵⁶ То је знање које је проживљено, а не научено на основу шема (*schema*), те се тешко може вербализовати и објаснити. Оно је одговор којим се даје здраво за готово на питање *како* нешто треба урадити, а не *објашњење* *шта* треба урадити.⁵⁷

Пети елемент праксе односи се на *повезивање дискурзивног и материјалног света* што значи да су праксе посредоване у дискурсу и материјалном свету. Дискурсом се чине ствари, али и праксе имплицитно говоре „овако стоје ствари“ и посредоване су преко објекта.⁵⁸ Овај елемент се пластично може приказати кроз неформалне дипломатске активности ЕУ у области одрживог развоја и заузимање става и стицања његове важности на званичним састанцима високог нивоа представљања, као и давањем позитивних примера међу својим државама чланицама у спонтаним разговорима и гестовима чак када тема није конкретно политика одрживог развоја. Тако се дискурсом и покретима, тоном, укључује и питање од значаја у формирање пракси. Такође, Бугер и Гадингер истичу да су „праксе носиоци материјалности“⁵⁹ јер су тела основни носиоци праксе, мада не и једини. И материјални артефакти или технологије могу такође испунити овај задатак и имати исту функцију.⁶⁰

Пулио и Адлер као пример да је активност отелотворена и посредована преко објекта, наводе праксу учешћа на самитима Групе 8 (Г8)⁶¹. Најпре, ови самити су извођења пошто се

⁵² Adler and Pouliot, „International Practices: Introduction and Framework,” 6-7.

⁵³ Adler and Pouliot, *International Practices*, 6.

⁵⁴ Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, 1959. Видети и: Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 28.

⁵⁵ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 28.

⁵⁶ Изврorno: „It is a knowledge within the practice instead of behind the practice”, у: Vincent Pouliot, *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 24.

⁵⁷ *Ibid.*, 28.

⁵⁸ Adler and Pouliot, *International Practices*, 8.

⁵⁹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 19.

⁶⁰ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 28.

⁶¹ Група 8 или Г8 је поново је враћена у формат Групе 7 (Г7) суспендовањем Руске Федерације из учешћа у раду 2014. године. Ову групу чини поново седам водећих индустрисаних земаља света: Француска, Немачка, Италија, Јапан, Уједињено Краљевство, Сједињене Америчке Државе, и Канада. Европска унија има улогу

састоје од бројних активности и процеса који се дешавају одређеним реалним временским следом од церемоније отварања до заједничке конференције за штампу и званичног фотографисања („породичне слике“). Затим, ова извођења се дешавају по устаљеном обрасцу од године до године. Иако сваки састанак има своје специфичности, постоје регуларности у одржавању, као и ред одржавања редоследних формалних и неформалних дискусија. Треће, званичници држава учесница поседују одређени ниво знања самим тим што су одаслани на овај самит. Четврто, већина извођења се заснива на позадинском знању по облику које се осликава кроз праксе. Пето и коначно, Г8 самити су истовремено и идејно и материјално прожимајући. Учесници проводе много времена јавно и приватно разговарајући о састанцима како би представили своје тежње и политику. Како би то учинили употребљавају различите материјалности – од сала за конференције, церемонијалних артефакта, интернета, размене порука са водећим одлучиоцима, и слично. Подразумева се исказивање кроз вербализовање идеја (на пример, преговорима „очи у очи“, писаним закључцима и објавама) и употребом материјалних ствари (на пример, различитим начинима постављања столица за различите врсте састанака током самита или објављивањем фотографија из различитих углова).⁶²

Бугер и Гадингер додају још један услов за дефинисање неке активности као праксе и одређивања да нешто припада теорији праксе. Сматрају да теоретичари праксе дају примат емпирисији, и да позивају на измену односа између теорије и праксе. Теорија праксе је боље прихваћена и схваћена као методолошка оријентација у којој концепти пружају почетну позицију, дозвољавајући проблематизацију и постављање емпириских питања. Они истичу праксеографију као методологију која припада теорији праксе и слична је етнографији узима у обзир посматрање праксе као примарни начин за прикупљање података. Истраживање, а посебно, писање се види као извођење пре но дескрипција.⁶³ Детаљнији опис концептуалних изазова које наводе Бугер и Гадингер следи у наредном подпоглављу.

2.1.2 Праксеографија Кристијана Бугера и Френка Гадингера

Бугер и Гадингер су у великој мери заслужно допринели међународној теорији праксе и омогућавању да се разуме када активности постају праксом. Оно што теорију праксе одваја од других теорија јесу *изазови* са којима се сусреће. Међу откривене изазове Бугер и Гадингер су 2014. године сврстали однос према могућности *промене* неке праксе под утицајем друштвене структуре и креативног потенцијала дејственика, напрема фокалној стабилности, Затим су укључили и разлике у *домену и величинама* праксе, као и разумевање праксе као *нормативности и одговорности*, уз упитност о *отелотворености* кроз тела и артефакте, а и објективности. Након неколико година рада на оквиру праксе утврдили су и додатне изазове. Међу њих су 2018. године убројили и *питање моћи и критике*. Бугер и Гадингер тврде да се „друштвени и политички поредак константно производе и репродукују кроз праксе.“⁶⁴ Узимајући њихова одређења као примарна приликом разумевања корака теорије пракси наведени сегменти изазова и дистинкције су важни да би се разлучили предмет и проблем истраживања овог докторског рада а теорија праксе применила на најбољи начин, те дефинисало зашто је примена одређеног приступа за ово истраживање боља од других.

посматрача. Самит Г8/Г7 имао је и има за циљ састанаје највиших представника извршне власти држава учесница ради размене мишљења о различитим глобалним питањима и усаглашавање о њиховом усклађеном деловању.

⁶² Adler and Pouliot, *International Practices*, 7-8.

⁶³ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 29.

⁶⁴ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 61.

Постоји подела истраживача пракси на оне који наглашавају *стабилност* и оне који наглашавају *променљивост/промене*. Међутим, ова два појма се не могу разумети као међусобно супротстављена што је, на пример, случај са дејствеником и структуром/*agency and structure*) јер су они саставнице једног континуираног тока праксе.⁶⁵ Бугер и Гадингер у прву групу сврстали су истраживаче који се ослањају на бурдијеовски (*Pierre Bourdieu*) концептуални апарат, тј. на концепт поља (*field*), или оне који проучавају заједнице праксе (*community practice*) попут Етјена Венгера (*Etienne Wenger*). На другој страни су релационисти и прагматисти попут Бруна Латура (*Bruno Latour*).

У првом случају Бурдије се фокусира на регуларност занемарујући могућност трансформације. За њега је понављање правило/норма. Промене су стога виђене као ретке, а када се дешавају захтевају револуционарни догађај. Бурдије посматра односе такмичења и борбе између актера у једном друштвеном простору који деле при релативно стабилним правилима игре у том пољу (*doxa*). Поборници теорије актер-мрежа (*Actor-Network Theory/ANT*) или прагматски социологи наглашавају процесе и односе и заузимајући скоро супротну позицију тврђњама да стабилност, пре но промена, захтева објашњење. Свет се константно мења, и праксе се морају посматрати као укорењено иновативне и експерименталне. Последично је за ове теоретичаре сваки контекст акције ситуација несигурности.⁶⁶ Становиште теорије актер-мрежа (*Actor-Network Theory*) коју је заступао Латур проучава мреже односа између друштвеног и материјалног света истовремено посматраних као нестабилних чиме се усредсређује на промене у односима у ситуацији која се проучава.⁶⁷ Венгер претпоставља и да је пракса организована у структурима заједнице. Такве заједнице су распоређене са стабилним кореном. или како их Венгер назива ”репертоаром.”⁶⁸ Концепт заједнице пракси се ослања на релативно стабилни уједињујући фактор: ”репертоар пракси који деле чланови заједнице пракси и заједнички рад на изградњи идентитета и разликовању у односу на друге групе.”⁶⁹ Ово је један од кључних аргумената у прилог примене овог приступа у истраживању одабраног предмета.

С друге стране, Адлер прави разлику између *заједнице пракси* и *мрежа*. Мреже разуме као канал за функционалну размену информација између појединача, група и организација. Заједнице праксе имају поред те функционалне улоге и додатни квалитет који чини ”процес друштвене комуникације и изградње идентитета кроз коју практичари преговарају и фиксирају значења, усвајају праксе и практикују политичку културу.”⁷⁰ С тим у вези, заједница пракси је истовремено и свеобухватна мрежа односа, а уједно и мрежа односа која формира идентитет ради остваривања заједничког циља.

Оно што се посебно поставља као питање код теоретичара пракси јесте како разумети ”дејственост/дејственика” (*agency*) којом почиње одређена промена или иницирање покретања акције која ће постати пракса. Бруно Латур ово посматра као једно од концептуално најтежих питања сматрајући да га не треба ограничити само на људску индивидуу. Слично Пикеринг

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 62; Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 101.

⁶⁷ Daniel H. Nexon and Vincent Pouliot, ”Things of Networks”:Situating ANT in International Relations,“ *International Political Sociology* 7, 3 (2013): 342-345.

⁶⁸ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 102.

⁶⁹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 62.

⁷⁰ Emanuel Adler, ”The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO’s Post-Cold War Transformation,” *European Journal of International Relations* 14, 2 (2008): 200.

истиче да "свет није испуњен чињеницама и опсервацијама, већ дејственицима"⁷¹, те последично, "свет континуирано ради."⁷² Суштински речено, дејственици имају улогу централног мотора у континуираном току пракси. За Шацког дејственик је "шеф покретања у друштвеном постајању." Али, како он наводи, константно чињење не сме бити поистовећено са променама, већ се морају правити разлике између ситних прилагођавања и великих расцепа пракси.⁷³ Тачније, он види разлике међу двема врста промена. Прва је постепена или минимална промена. Она се дешава у редовном извођењу пракси кроз процес њиховог прилагођавања различитим околностима у различитим ситуацијама. Друга врста је револуционарна промена. Настаје када се нека пракса распадне услед неуспеха у драстично промењеним околностима или због појаве нове праксе, могуће услед сукоба пракси.⁷⁴ Ова "велика руптура" односи се на оне моменте у којима праксе потпуно бивају разнете. То се дешава због њиховог неуспеха, развоја нове нарастајуће праксе, изума нових објеката, или новог сукрета, повезивања пракси.⁷⁵ Промене које наступају у политици одрживог развоја на светском нивоу и разумевање природе тих промена за некога могу бити експлозивне, а за некога имају умирујући тон који води ка стабилности и дуготрајности промене. Политика и дипломатско деловање ЕУ у овом погледу постепеним увођењем промена води ка стабилишућем фактору будући да је тако дејственик који иницира промену овог типа на локалном, регионалном и универзалном нивоу.

Адлер и Пулио тврде да постоје различити општи оквири корисни при анализирању како праксе утичу на трансформације у друштвеном животу. Праве разлику између опције фокусирање на животни циклус праксе, а која се односи на њену историјску еволуцију током времена и на одређеном простору, на једној страни, а на другој страни опције анализирања повезаности и стварања односа између пракси. Теоретичари праксе који прате други правац су заинтересовани за "тренутно стање повезаности и тензија унутар консталација пракси које покрећу трансформацију."⁷⁶

Проблем *стабилности и промена* у пракси је универзалног карактера. Позивајући се на наводе Шифера Бугер и Гадингер истичу како "покушај да се пружи и пронађе универзални одговор на питање "природе" праксе да ли је стабилна или краткотрајна јесте фундаментално збуњујуће или заваравајуће".⁷⁷ Рауз са филозофског становишта тврди да "постоји добар разлог да се сматра како различите друштвене праксе могу мењати своју стабилност кроз време"⁷⁸ Последично питање је ли пракса краткотрајни феномен или је успостављени дугорочни образац јесте примарно емпиријско питање. У случају овог истраживања узима се као главно при разумевању праксе коју успостављајуће ствара ЕУ. Како се на глобалном нивоу у погледу политике одрживог развоја дешавају постепене промене у друштвима и на локалном и на

⁷¹ Andrew Pickering, *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1995), 6. Видети више: Andrew Pickering, "The Mangle of Practice: Agency and Emergence in the Sociology of Science," *American Journal of Sociology* 99, 3 (1993): 559-589.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Theodore R. Schatzki, „A New Societist Social Ontology," *Philosophy of the Social Sciences* 33, 2 (2003): 174-202.

⁷⁴ Theodore R. Schatzki, *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2002), 234. Према цитирању у: Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 63-64.

⁷⁵ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 103. О променама револуционарног карактера видети и: Tomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago IL: University of Chicago Press, 1962).

⁷⁶ Adler and Pouilot, *International Practices*, 27.

⁷⁷ Hilmar Schäfer, *Die Instabilität der Praxis. Reproduktion und Transformation des Sozialen in der Praxistheorie* (Weilerswist: Velbrück Wissenschaft, 2013), 43 према цитирању у: Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 104.

⁷⁸ Joseph Rouse, „Practice Theory," in *Philosophy of Anthropology and Sociology*, eds. Stephen Turner and Mark Risjord, Vol. 15 of *Handbook of the Philosophy of Science*, eds. Dov M. Gabbay, Paul Thagard and John Woods (Amsterdam: Elsevier BV, 2006), 507.

планетарном плану, то се и праксе које се стварају и прожимају међусобно на тај начин и под утицајем ЕУ, сматра да предњачеће успоставља баш ЕУ, а том разумевању истраживачки доприноси ова дисертација.

Однос "локално-глобално" не може се занемарити као одређујућа што Бугер и Гадингер истичу "дометом и величином" праксе као изазовом. Већина теоретичара међународних односа је заинтересована за формације које су веће у дометима. Без обзира да ли је у питању "међународни систем, глобална политика, међународна организација, регионална интеграција, понашање држава, или професије као што су дипломатија и право, ово су феномени који се појављују као велики и макро у категоријама домета и величине."⁷⁹ Теоретичари међународне праксе, супротно томе, су најчешће интерпретирани као носиоци помака ка "микро"⁸⁰. Бугер и Гадингер тврде да једна од предности теорије пракси јесте у томе да се ништа не заснива на питањима домета/скала/размере (*scale*) као природним категоријама било да су микро (очи у очи интеракција), мезо (рутине), макро (институције) или чак локално (ситуације), регионално (контексти), глобално (универзалности). Намера практичара је да одрже онтологију „равном“ како би реконцептуализовали идеје иза оваквих конструкција.⁸¹ Без обзира како се праксе одређују и јесу ли локалне или глобалне, микро или макро, оне нису природно дефинисане и формиране. То су конструкцији потекли из друштвених наука и рада научника који усвајају различите стратегије да би их оспособили. Последично, теорија праксе има за циљ "превазилажење разлика између таквих нивоа, тако да омогући да праксу разумемо као одигравање симултано и локално и глобално, чиме је уједно и јединствена и културолошки заједничка, "овде и сада" али и историјски конституисана и независна на свом путу."⁸² Аргумент је да сви друштвени феномени, било мали или велики, микро или макро, имају исте основне саставнице.

Бугер и Гадингер развијају различите одговоре на питања како практичари домете и величине праксе држе у центру дебата. *Први одговор* теорије праксе јесте да је концепт праксе отворен у погледу домета. Изучавање праксе не претпоставља домет и ограниченост у времену или простору. Последично, потпуно је једнако пригодно изучавати наизглед праксе великог домета или скале, попут пракси борбе против ратова кроз историју, као што је смислено проучавати праксе мањег домета, као што је НАТО војна доктрина или свакодневна интеракција, на пример надгледање војног логора. Границе између величина пракси су неодређене, јер су обично усвојене једне у друге и њихове корелације су комплексне.⁸³ Бугер и Гадингер то објашњавају и различитим терминима односно "структурним метафорама" којима се користе како би се разумели покушаји изучавања односа међу праксама. Термини као што су "поље", "заједнице", "скупина", "актер-мрежа" су средства хватања значења како се праксе међусобно пресецају и како се то одиграва на различитим местима, где су и како позициониране и како остају дељене кроз ситуације.⁸⁴

Други одговор практичара је да изучавање пракси не подразумева нужно сву комплексност пракси. Као што је тврдио Шацки најчешће је смислено развити прегледе поља/области пракси.

⁷⁹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 106.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory: New Perspective*, 65.

⁸² Reijo Miettinen, Samra-Frederics Dalvir and Dvora Yanow, „Re-Turn to Practice: An Introductory Essay,“ *Organization Studies* 30, 12 (2009): 1310 како је цитирано у: Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 107.

⁸³ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 66, као и у: Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 108.

⁸⁴ *Ibid.*

Ово не захтева увек праћење и регистраовање "потенцијалне комплексности лавиринта"⁸⁵. У многим је случајевима пожељно имати преглед који се односи не само на детаље праксе већ на веће формације. Овакви прегледи су оперативни на вишем нивоу апстракција "у смислу извлачења из пуне реалности"⁸⁶. Како наводе Бугер и Гадингер аналитичари могу више нагињати описивању феномена на ширем, апстрактнијем нивоу, пре него да отпочну са детаљним описом ситуације.⁸⁷ Такође Бугер и Гадингер делимично коригују гледиште у изменјеном и допуњеном поглављу посвећеном питању дometа и величине пракси у раду из 2018. године у односу на рад из 2014. године. Како наглашавају уводном делу током година су настојали да прикупе више емпиријских доказа ради што бољег разумевања пракси те су тако и дошли до извесних допуњујућих података. Дистинкцију између два наведена поглавља чини додатно одређење како истраживање може бити унапређено или који су бенефити за једно истраживање тиме што се утврђује повезаност између "терена" (*sites*) односно два предмета испитивања. Базирајући размишљање на поређењу и повезивању фудбалских утакмица у Енглеској и Шпанији Бугер и Гадингер сматрају да се истраживање може ограничити на разлике ова два истраживачка "терена". Додатно наглашавају да би засигурно било јако корисно изучавати дешавања и околину ван саме утакмице, те проверити шта се дешава и у свлачионицама, припремним камповима, канцеларијама клуба, или седиштима фудбалских удружења.

Како *treći*, можда и најважнији, одговор на изазове дometа односно скала и величина пракси Бугер и Гадингер 2014. године запажају да теоретичари међународне праксе – превасходно они који наглашавају релационизам – одбацују идеју природних дometа/скала. Микро-макро или локално-глобално дистинкције не сматрају продуктивним онтолошки *a priori* претпоставкама. Истичу да теоретичари праксе деле заједнички циљ превазилажења прецизно постављене разлике "нивоа анализе". Уместо тога тврде да бројне дистинкције нивоа и дometа нису природно дате већ су резултат описа/објашњења. Последично, питање дometа води ка озбиљнијим емпиријским истраживањима како су дometи у ствари створени.⁸⁸ Занимљиво је да се овакво истицање не проналази у касније објављеном допуњеном издању монографије мада се додају извесна детаљнија размишљања.

"Разлика у нивоима, "скалама", као што су микро-макро или локално-глобално је зависна од тврдњи. Те разлике су производ објашњења научника и других који их уводе и категоришу феномене унутар њих. Још једна важна стратегија коју су усвојили теоретичари праксе је у томе што прављене скале и нивоје претачу у експлицитне емпиријске објекте изучавања."⁸⁹

Међутим, како наглашавају, није свако истраживање вођено праксом фокусирано примарно на прављење скала. Иако овај фокус није експлицитан, важно је препознати да теоретичари праксе не изазивају само традиционално разумевање скала, већ уводе своју сопствену политику скала. Они конструишу скале увођењем структуралних концепата и позиционирањем праксе у веће резервоаре/складишта (*containers*). Последично, као предмет дебате преостаје да ли, супротно становишту равне ("flat") онтологије, најчешће повезивање са Бурдијевим концептом, резервоари и структурални концепти де факто имплицирају увођење мезо или макро категорија.⁹⁰

⁸⁵ Theodore R. Schatzki, „Peripheral Vision: The Sites of Organizations,“ *Organization Studies*, 26, 3 (2005): 477.

⁸⁶ *Ibid.*, како је цитирано у: Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 66. и у Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 108.

⁸⁷ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 108.

⁸⁸ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 66.

⁸⁹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 109.

⁹⁰ *Ibid.*, 110.

Разумевање *скала, дometa и величина* пракси је питање којим ће се теоретичари праксе свакако и даље бавити јер не постоји универзални, прави и тачан одговор. Важно је прихватити одређење да не постоји јасна разлика и дефинисана граница између пракси. Различита разумевања и структуре уводе се како би се пракса позиционирала у веће опсеге и на тај начин значење саме праксе било најбоље уочено. Посебно је важно разумети и нову категорију коју су накнадно укључили Бугер и Гадингер у периоду од четири године. Она се тиче *утицаја моћи* на развој пракси и повезаност у том сегменту са питањем скала и односа микро-макро, локално-глобално и слично. Из тих разлога посматрање праксе на коју утиче ЕУ не може се сагледати само из угла институција ЕУ већ је дomet и опсег деловања ЕУ, а и величина свега успостављеног шира је и од држава чланица а и саме ЕУ, на шта се указује у методолошким поставкама оквира испитивања у овој дисертацији.

Додата дистинкција коју истичу Бугер и Гадингер односи се и на питање *нормативности и одговорности*. Ово поглавље рада из 2018. године исто је допуњено временом стеченим новим сазнањима. Како наводе најпре у књизи објављеној 2014. године, праксе имају нормативну димензију. Експлицитно у раду из 2018. године пишу "праксе су нормативне". Оне укључују евалуације и вредносне процене, као што су када су праксе спроведене добро, или када сугеришу неопходна правила како би се требало понашати у одређеним ситуацијама.⁹¹ Додају и одређење Адлера и Пулиоа да су праксе "компетентна извођења", као и да:

"структурирана димензија пракса не произилази једино из понављања одређене радње, већ из, чак и примарно, тенденција група и појединача да интерпретирају своја извођења кроз сличне стандарде што може бити изведено "исправно или неисправно"."⁹²

То води ка разумевању да је нормативна процена фундаментални аспект праксе, (Не)компетентност није никада усађена, већ је прожета кроз друштвене односе узгојене у јавности од стране публике.⁹³

Преостају питања важност ове нормативне димензије у праксама, и разумевања везе између теоретичара међународне праксе и других приступа у теорији међународних односа (МО). Нормативност се у МО најчешће доводи у везу са конструктивистичким истраживањем норми. Изучава се у овом правцу како се норме стварају, како се расподељују, и када и како људи или колективни ентитети прате ова правила а када не. Основа полазишта извлачи се из методолошког индивидуализма и претпоставља се да су норме, вредност, а и правила пре статични ентитети који имају "живот" независан од активности и ситуација. У таквим околностима, актери су пре свега пратиоци правила и норми и њихово понашање може бити објашњено кроз каузални процес. Из перспективе теорије праксе, повиновање правилима је друштвена пракса укорењена у свакодневним активностима, међусобном практичном разумевању, и интерпретацијама које захтевају ситуације.⁹⁴

Витгенштајн је један од практичара чија је главна претпоставка била да је "поштовање правила пракса"⁹⁵ и теоретичари праксе знају да деле такво становиште. Поштовање правила и употреба језика захтева близку везу између позадинског знања, практичног разумевања, рутине, и учења како употребити језик у пракси. Теорије праксе пружају концептуалне алтернативе најчешће

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Adler and Pouilot, „International Practices: Introduction and Framework,“ 3-35.

⁹³ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 110.

⁹⁴ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 67. Видети и: Ted Hopf, *Social Construction of International Politics: Identities of Foreign Policies, Moscow, 1995 and 1999* (Ithaca: Cornell University Press, 2002).

⁹⁵ Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2009), 202.

некохерентним позицијама у конструктивистичким истраживањима норми у МО. Пречесто занемарују чињеницу да правила и норме захтевају интерпретацију у различитим ситуацијама. До одређене мере, објашњење теоретичара праксе о нормативности наставља линију теоретизације у МО која развија Витгенштајнова запажања, али тешко достиже суштину конструктивистичке теорије МО. Радови Краточвиле⁹⁶ и Хофа⁹⁷ представљају пројекат разумевања везе/односа између норми и пракси наглашавањем да је интерпретација правила и значења заснована и утврђена у пракси. Оба поменута аутора наглашавају да норме и правила треба да се разумеју одоздо, а да пажња треба да се посвети практичном расуђивању или разумевању актера у одређеним ситуацијама.⁹⁸ Појављивање норми је засновано на праксама и никако другачије. Истраживачи практичари преферирају израз "нормативност" зато што наглашава флуидну везу између норми и пракси.⁹⁹

Витгенштајн са друге стране, као практичар, наглашава да је повиновање правилима пракса која није изабрана рационално већ наслепо. Људи не доносе одлуке пре но што делују. Они су активна и посвећена бића која користе језик као основни ресурс у својим интерактивним односима са светом. Ова практична искуства, произилазећа из акција и реакција, формирају позадинско и практично знање које им омогућава да функционисање кроз свакодневне активности има смисла. Витгенштајн је изричит да "за разумевање смисла зашто деламо, морамо погледати око нас а не унутар нас. Значење делања, исто колико и значење речи, је суштински успостављено у практичном контексту у коме оно настаје."¹⁰⁰ Због тога ни праћење правила није статична процедура. Управо је одлука да се прате правила или не високо зависна од неартикулисаног позадинског знања и повезана је са "ситуационим постигнућима."¹⁰¹

Различита су схватања и варијације Витгенштајнових идеја у погледу нормативности праксе и предмет мноштва интерпретација практичара. Бугер и Гадингер изучавају ове интерпретације делећи за сваку методолошку полазну тачку која се огледа у почињању анализе са праксом, а не са нормом. Додатно, примат теоријског одређења је резервисан за праксу, док норме остају у подређеном положају, као слабашан и феномен тек у развоју. Главни заговорник теорије праксе засноване на нормативности је Џозеф Рауз (*Joseph Rouse*). Он илуструје начин како се носити са нормативношћу коју назива "регуларизам". Нормативност је виђена као отеловљење регуларности/правилности. Према његовом мишљењу нормативизам лежи у "правилности испољеној оним шта практичари чине, пре но у правилу који прате". Такво одређење се може идентификовати са приступима теорије праксе који наглашавају правилност и стабилност у делању као што је Бурдијеова праксеологија. Међутим, главно становиште Рауза је да не постоји критеријум могуће процене које извођење припада којој пракси што води постојању потенцијално неограниченог броја интерпретација извођења. Стога је по његовом мишљењу, реконструисати нормативност пракси ослањајући се на правилности извођења практичара неадекватно.¹⁰²

⁹⁶ Friedrich Kratochwil, *Rules, Norms, and Decisions* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

⁹⁷ Hopf, *Social Construction of International Politics: Identities of Foreign Policies, Moscow, 1995 and 1999*, 12.

⁹⁸ *Ibid.*, 12, цитирано у: Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 111.

⁹⁹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 112. Видети још: Schatzki, *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*, 80; Roberto Frega, „The Normative Creature: Toward a Practice-Based Account of Normativity,“ *Social Theory and Practice* 40, 1 (2014): 1–27.

¹⁰⁰ Davide Nicolini, *Practice Theory, Work, Organization: An Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 38.

¹⁰¹ Michael Lynch, „Ethnomethodology and the Logic of Practice,“ in *The Practice Turn in Contemporary Theory*, eds, Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina, and Eike von Savigny (London/New York: Routledge, 2001), 131. како је цитирано у: Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 112.

¹⁰² Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 113.

Из тог разлога Рауз развија алтернативни начин заснован на *заједничкој одговорности*. Агенти никада дефинитивно не знају да ли је употреба одређеног правила у ситуацији исправна или погрешна те морају уредити заједничку одговорност у пракси и кроз праксу. У овој алтернативној концепцији пракси и нормативности "пракса није правилност заснована на конститутивним извођењима, већ је образац интеракције међу њима која изражава њихову међусобну нормативну одговорност."¹⁰³ Дакле, нормативност се заснива на односима заједничке одговорности конститутивних актера и елемената пракси. Како Рауз ближе разјашњава "извођење припада пракси уколико је могуће да се одржи као одговорно исправно или неисправно извођење те праксе."¹⁰⁴ Бугер и Гадингер закључују да ова концепција праксе као акција заснованих на заједничкој одговорности њихових компетентних извођења указује на привременост пракси и њихових нормативних основа због чега праксе постају међусобно спорне-искључиве.¹⁰⁵ Поред Рауза и други теоретичари, међу њима посебно Болтански (*Luc Boltanski*) и Тевено (*Laurent Thévenot*) заснивају своје приступе на нормативности.

Како Бугер и Гадингер закључују, суштински, теоретичари праксе пружају алтернативну концепцију нормативности у друштвеном животу. Уместо фокусирања на праћење правила они елаборирају другачија разумевања показујући нормативност и активност као међусобно конститутивне и прожимајуће. Пратећи различите интерпретације Витгенштајна *нормативност* се разуме као правилно извођење, као заједнички однос одговорности, као морални начин бивствовања или преговарано вредновање.¹⁰⁶

Још један од изазова који наводе Бугер и Гадингер јесу "тела и објекти", или да би се боље схватило *отеловљеност* и *објективност* кроз које се разумеју праксе везиване за дејственике или објекте, артефакте, предмете и слично. Узимајући у обзир различита становишта о овом питању разликују се приступи у теорији праксе. Складно томе се и овом истраживању дефинише њихово прихватљиво одређење. Како Бугер и Гадингер наводе "тела и артефакти су важни носиоци праксе. Аргумент у корист примарности праксе се, најпре, заснива на тврђњи да су праксе активности тела, укључују различите објекте и артефакте и последично су увек материјално укорењене."¹⁰⁷ Разлика међу теоретичарима праксе је и у томе како се користи "тело" а како објекти, и ко је примаран ради спровођења праксе. Стога, сматрају Бугер и Гадингер да *тело* није основни инструмент које дејственик мора употребљавати како би реаговао. Тела су конститутивни елементи у извођењу акција. Рутинизоване акције су по себи телесна извођења.¹⁰⁸ Такво гледиште не само да превазилази дихотомију ума и тела, већ даје и кључни статус људском телу као главном елементу у објашњењу и интерпретирању пракси. Теорије пракси схватају људска тела као место деловања, афективни одговор и културно изражавање, као и циљ моћи и нормализацију. Како Шацки наводи "вешта тела" (*skilled bodies*) су место практичног знања.¹⁰⁹ Она изазивају пажњу у теорији праксе као заједничко место сусрета ума и активности и индивидуалне активности и друштва.¹¹⁰ Овакво одређење које Шацки узима као важно за праксу је и одређење узето у овом истраживању. Методологију која

¹⁰³ Rouse, „Practice Theory,“ 529.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 529-530.

¹⁰⁵ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 114.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 115.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 116.

¹⁰⁸ Видети: Andreas Reckwitz, „Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing,“ *European Journal of Social Theory* 5, 2 (2002): 251.

¹⁰⁹ Theodore R. Schatzki, „Practice Theory“, in *The Practice Turn in Contemporary Theory*, eds. Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina, and Eike von Savigny (London/New York: Routledge, 2001), 3.

¹¹⁰ Rouse, „Practice Theory,“ 512.

прати теоретизацију предмета ове дисертације доследно се држи немогућност одвајања ума, појединца и тела као креатора пракси и саме праксе која се ствара делањем.

Становиште Бугера и Гадингера јесте да се за спровођење пракси као вешто извођење захтева компетентно руковање објектима, стварима и артефактима који су неопходни елементи сваке праксе. Свака људска активност је део материјалне конфигурације. Са овим фокусом, теоретичари праксе дестабилизују традиционални однос између субјекта и објекта и уместо тога наглашавају активну посвећеност и повезаност другим као конститутента унутар пракси. Они даље истичу појаву такозваног "новог материјализма" као за њих постојеће непознанице у смислу везе са теоријом праксе. Према њиховом становишту теорија праксе, нарочито приступ актер-мрежа могуће је да се схвати као део и, истовремено, као допринос развоју таквог -изма. Али оно што је важно истаћи је да теорија праксе има много шири дојам и различитост питања којима се бави. Иако наглашава материјалност, не ограничава истраживање само на материјалност. Док укључује материјалност у своје анализе чини их делом изучавања праксе, у којима је то један од елемената међу осталима. Иако се већина теоретичара праксе саглашава са важношћу материјалне димензије праксе, прецизни статус који жели да се гарантује материјалности остаје и даље област контролерзи унутар теорије праксе.¹¹¹

Питање у међународној теорији праксе отеловљења материјалности, односно повезивања те експресије људског тела са материјалним елементима и деловањима који скупно постају праксе биле су предмет изучавања Нојмана (*Iver Neumann*). Он је наглашавао овај детаљ при описивању свакодневних пракси дипломата у бирократским рутинама попут "чашице и обеда" (*wining and dining*). При томе је истицао да су ове рутине постале свакодневни обичај.¹¹² Низ Нојманових одредница и значајни допринос практичном приступу додатно је предмет наредних поглавља. Напред наведено је само један истакнути пример ради разумевања повезаности телесног деловања уз материјалну компоненту. Бугер и Гадингер истичу да је разумевање телесних покрета и како је знање уписано у телима потпуно неизучена димензија те ће незоставно бити предмет даљих напора и истраживања у међународној теорији праксе. Супротно отеловљености, објекти и артефакти уживају много више пажње при изучавању. Приступ актер-мрежа посебно инсистира на истраживању хибридне сфере између природног и материјалног света. Теоретичари праксе прихватају да су праксе те које укључују објекте, ствари и артефакте и да ови елементи нужно треба да буду узети у обзир у налазима праксе. Да би се писало, неопходна је рука, оловка и папир. Свакако, спорења су о чињеници како објекти и материјалност делују у пракси, и како статус дејственика треба да буде концептуализован. Овде се дебата међу практичарима дели на два случаја. *Први случај* је споменути приступ АНТ који наглашава кључност материјалности и посматра ствари и артефакти тако да спроводе праксу истоветно како би то људска бића радила. Оба света, и природни и материјални, имају исти статус у анализи праксе. Људи раде, али исто раде и ствари. Термин "актант" (*actant*) је кључни концепт за постизање симетрије између материјалног и друштвеног. Други случај су "агентски хуманисти" (*agential humanists*). Међу њима као заговорник издаваја Шацки¹¹³ или Николини¹¹⁴. Они своју аргументацију супротстављају приступу АНТ навођењем да "само људска бића могу бити носиоци пракси, с обзиром на то да само они могу допринети намери и афективности људске акције."¹¹⁵ Приступи такве струје праве разлику међу праксама и

¹¹¹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory (2nd Edition)*, 116-117.

¹¹² Iver B. Neumann, *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry* (Ithaca: Cornell University Press, 2012).

¹¹³ Schatzki, *The Site of the Social. A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*, 2002.

¹¹⁴ Nicolini, *Practice Theory, Work, Organization: An Introduction*, 169.

¹¹⁵ *Ibid.*

односним материјалним аранжманима – састављеним од нељудских елемената. Предлог ових практичара свакако јесте да се жива бића и нежива држе одвојено. Други теоретичари праксе сличних ставова Пикеринговим¹¹⁶ могу се уврстити негде на средини ове дебате. Сматрајући да „намера“ припада само људским бићима, наглашавају и заједничке снаге људских и материјалних дејственика као „цедилице праксе“ (”*the mangle of practice*“)¹¹⁷.

Закључно, како наводе Бугер и Гадингер, и Болтански је по сопственом мишљењу близак Латурој и Пикеринговој идеји дејственика. Ситуације су интерпретиране као односи између „*person-state and thing-states*.“¹¹⁸ Бурђеова праксеоологија и Венгерова заједница пракси држе, у првом случају, да су праксе материјално усађене и отеловљене у хабитусу али наглашавајући да су претпоставке у хабитусу укорењене у моделима људских акција и намера. У другом случају, примарно су бића та која уче и имају интеракције у заједницама пракси. Теорија праксе развија различита разумевања материјалности и наглашава важност телесних покрета и објеката. Последично, теорије праксе су иновативне на начин да изазивају конвенционалне дихотомије у разумевању субјекта/живих бића и објекта/материјалности. Приступ АНТ истиче да се „тела“ не уклапају најбоље у вокабулар који користе.¹¹⁹ На основу наведених супротстављености разумевања примарне улоге тела или објеката полазно становиште је да без људи не може постојати ни акција, а самим тим ни успостављена пракса. То је важно одређење и у случају предмета истраживања ове дисертације да се материјалност не може поистоветити са отеловљеношћу нити може постојати ван ње.

Последња дистинкција коју наглашавају Бугер и Гадингер тиче се „*моћи и критике*“. Они се у свом виђењу претежно ослањају на одређења Мета Вотсона¹²⁰ (*Matt Watson*) који је наглашавао да би теорија праксе морала бити способна да говори о моћи да би могла испунити свој пуни капацитет, односно потенцијал. Мет Вотсон додаје да је разлог зашто се у теорији праксе не наилази на експлицитну дискусију о моћи то што „теорија праксе не намерава да се фокусира на моћ као на одвојену или различиту припадност од оне друштвене“¹²¹. Бугер и Гадингер додају да релациона онтологија теорије праксе имплицира да је људска активност увек под утицајем од некуда, кроз односе који обликују ту акцију или дају капацитет за деловање. У том смислу, ма која пракса, и ма који однос је увек у моћи једнога. Моћ је ефекат праксе, и створена је унутар ње.¹²² Додатно, Николини, на кога се позивају Бугер и Гадингер, објашњава ову релациону онтолошку логику на следећи начин:

„праксе, у ствари, буквально стављају људе (и објекте) на место, и пружају (или одузимају) људима моћ да раде ствари и размишљају о њима на одређени начин. Као резултат, праксе и њихов временски и просторни след стварају и репродукују разлике и неједнакости.“¹²³

¹¹⁶ Pickering, *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science*, 21-22.

¹¹⁷ *Ibid.* као и у Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 119. Битно је кратко објаснити метафору „цедилице“ као вештог метафоричког избора речи за предмет дочаравања приступа теорије праксе односно проблематици. Цедилица која је енглеском означена речју *mangle* јесте машина за цеђење веша направљена средином 19. века. Ту цедилицу су чинила два дугачка ваљка у раму са ручицом са стране за њихово истовремено окретање ради истискања воде из између њих пропушеног влажног веша.

¹¹⁸ Видети више у: Luc Boltanski and Laurent Thévenot, *On Justification. Economies of Worth* (Princeton: Princeton University Press, 2006): 225.

¹¹⁹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 120.

¹²⁰ Matt Watson, „Placing Power in Practice Theory,“ in *The Nexus of Practices. Connections, Constellations, Practitioners*, eds. Allison Hui, Theodore R. Schatzki, and Elizabeth Shove (London: Routledge, 2017), 170.

¹²¹ *Ibid.*, 181.

¹²² Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 120.

¹²³ Nicolini, *Practice Theory, Work, Organization: An Introduction*, 6.

Несумњиво је да у приступима теорије праксе *моћ као концепт* заузима важну улогу. Међутим, улога моћи је разнолика у широком спектру међународне теорије праксе. Зависности од постулата различитих приступа, било да је то став Бурдијеа и Фукоа, с једне, или Шацког и Латура, с друге стране, и однос према моћи је другачији. Важан за овај истраживачки рад јесте онај приступ заједнице пракси који, између осталог, наглашава да су односи моћи усађени у заједницу, те и у дистрибуцију вештина и стручности, односно знања које она захтева. Истовремено, односи моћи су усађени и у процес укључивања и искључивања у њу упућујући на конфликте припадања и захтева однос моћи између различитих група и актера. Додатно, снага међународне теорије праксе је да уграђује анализу моћи у конкретне емпириске случајеве и као последицу илуструје како дифузни односи моћи могу бити посматрани у постојећим феноменима међународне политици.¹²⁴ Бугер и Гадингер кроз приступе теоретичара приказују и описују који су то ставови који позиционирају моћ на различите нивое важности и скале утицаја показујући како се праксеолози различито опредељују за разумевање моћи. Саглашавају се свакако да су праксе изузетно важни методолошки инструмент за анализу моћи и у томе лежи једна од предности овог теоријског одређења.

Разумевање свих наведених елемената теорије праксе како Адлера и Пулиоа, тако и кроз концепте и различитости Бугера и Гадингера, уз нагласак и ослањање на становишта Шацког, представљена је комплексност, али и предност теоријског апарата који пружа међународна теорија пракси. Истовремено, пружено је објашњење за примену одређених приступа ове теорије, као и супротстављени ставови другим теоријским приступима за које је образложено зашто нису применљиви на одабрани предмет истраживања ове дисертације. У складу са наведеним приступом заједнице праксе као важан путоказ и смерница за истраживање детаљније је описан у наредном делу. Међутим, главно питање, које увек остаје након свих објашњења и одређења, јесте да ли пракса претходи заједници праксе или је обрнуто? Нагласак се може усмерити на одређење Герардијеве (*Silvia Gherardi*) које гласи: "то су праксе у заједници и активности међу њима који генеришу заједницу у којој онда чине "лепак" који држи заједно конфигурацију људи, артефакта, и друштвених односа."¹²⁵ Тиме се објашњава и Адлерово указивање на то да се некада заједнице пракси (ЗП) сматрају "резервоарима" или "складиштима" (*containers*) и "возилима" (*vehicles*) у односу на њиховом оснивајућом праксом.¹²⁶ Бики (*Federica Bicchi*) наглашава, да уколико нема праксе нема ни заједнице праксе, као што уколико нема заједнице праксе нема иновација у пракси.¹²⁷ Веродостојно је да "заједнице пракси јесу тамо где се праксе обогаћују и репродукују."¹²⁸ Ради потпуног разумевања значења заједнице пракси и вредности овог приступа наредни део детаљно представља тип приступа својеврсан за Етјена Венгера који је типологизован као комунитаризација праксеологије.

¹²⁴ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 121-123.

¹²⁵ Silvia Gherardi, „Community of Practice or Practices in the Community?“ in *The SAGE Handbook of Management Learning, Education and Development*, eds. Steven J. Armstrong and Cynthia V. Fukami (Sage: Thousand Oaks (CA), 2009), 523.

¹²⁶ Emanuel Adler, *World Ordering: A Social Theory of Cognitive Evolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 2.

¹²⁷ Federica Bicchi, „Cultivating Communities of Practice: From Institutions to Practices,“ *Global Studies Quarterly* 4, 1 (2024): 3.

¹²⁸ Federica Bicchi, „Communities of Practice and What They Can Do for International Relations,“ *Review of International Studies* 48, 1 (2022): 24-43.

2.1.3 Комунитаризација праксеологије Етјена Венгера

Примарно су појам заједнице пракси сковали 1991. године Џин Лејв (*Jean Lave*), истакнута социјална анторполошкиња¹²⁹ и Етјен Венгер (*Etienne Wenger*) у заједничком истраживачком раду¹³⁰ фокусираном на главно питање како се одвијају процеси учења, те како ти процеси могу бити олакшани. Венгер у раду из 1998. године¹³¹ унапређује ове идеје у шире друштвено-теоријски концепт који превазилази иницијалне бриге и идеје које је имао са Лејвом. Он сматра да су заједнице пракси једноставно речено скуп односа између људи који раде ствари заједно и са светом.¹³² Како наводи, заједнице пракси се налазе свуда око нас јер:

”Сви припадамо заједницама пракси. Код куће, на послу, у школи, у својим хобијима – ми припадамо неколицини заједница пракси у датом времену. И заједнице пракси којима припадамо се мењају како противе наш живот.”¹³³

За Венгера пракса, пре свега, подразумева процес којим се може искусити и разумети свет а наша повезаност са њим је смислена. Он додаје да како би се постало делом праксе мора се бити жив у свету у коме се може делати и имати интеракција. Мора постојати тело са мозгом које је функционално како би учествовало у друштвеним заједницама. Међутим, фокус на праксу није нужно функционална перспектива људских активности, иако ове активности подразумевају више појединача. То није механичка перспектива која подразумева да нешто треба бити урађено било у заједници, било појединачно. Пракса укључује не само тела и не само мозгове, већ подразумева да пружа значење деловању и активностима тела и раду мозгова.¹³⁴

Када је у питању појам ”заједница пракси” Венгер тврди да се повезивањем појмова праксе и заједнице чине две ствари. Прва је контролисаније стварање или формирање карактеризације концепта пракси, нарочито разликовањем у односу на мање контролисане појмове као што су култура, активност, или структура. Друга је да се овим повезивањем дефинише посебни тип заједнице а то је заједница пракси. Из тог разлога појам заједнице пракси треба посматрати као аналитичку јединицу (*unit*).¹³⁵ Додатно, Венгер је током развоја своје основне идеје предложио да се проучавају и различите заједнице пракси унутар организација (на пример различите заједнице унутар ЕУ), а које су Бугер и Гадингер описивали као садржаоце праксе са дефинисаним границама и кохезијом унутар групе.¹³⁶ Венгер је границе пракси (*boundary of practices*) касније развијао кроз разумевање интеракције између заједница пракси, што је детаљније објашњено у наставку.

”Границе пракси се могу поклапати са формалним структурама унутар организације, те могу бити неформалне групе које превазилазе организационе границе и друге форме удрживања, попут друштвених покрета.”¹³⁷

¹²⁹ Jean Lave, „Situating learning in communities of practice,“ in *Perspectives on socially shared cognition*, eds. Lauren Resnick, Levine, B. M. John and Stephanie Teasley (Washington, DC: APA, 1991), 63–82.

¹³⁰ Jean Lave and Etienne Wenger, *Situated learning: Legitimate peripheral participation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

¹³¹ Etienne Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity* (New York, NY: Cambridge University Press, 1998), 45.

¹³² *Ibid.*

¹³³ Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*, 6.

¹³⁴ *Ibid.*, 51.

¹³⁵ *Ibid.*, 72.

¹³⁶ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 30.

¹³⁷ Stojanović Gajić, ”Uloga praksi bezbednosnih profesionalaca u socijalnoj konstrukciji Zapadnog Balkana,” 43.

Такође, Венгер је у раду са Снајдером (William Snyder)¹³⁸ заједнице пракси идентификовао као нове организационе облике које чини група људи неформално међусобно повезана заједничком експертизом или страшћу према решавању заједничког подухвата.¹³⁹ Како би се на најбољи начин повезали појмови праксе и заједнице, Венгер описује три димензије односа кроз које пракса постаје извор кохерентности заједнице. Прва димензија је здружени/међусобни/узајамни ангажман (*mutual engagement*), друга димензија је заједнички подухват (*joint enterprise*), а трећа димензија је заједнички/дељени репертоар (*shared repertoire*). Тако је јединственост и кохерентност заједницама дата праксом, најпре када су људи повезани акцијама о чијем значењу међусобно преговарају.¹⁴⁰

Здружени/међусобни ангажман (*mutual engagement*)

Венгер о првој димензији здруженог или међусобног ангажмана учесника наводи да праксе постоје јер су људи ангажовани у активностима о чијем значењу преговарају једни са другима. У том смислу праксе не почивају у књигама, нити у различитим инструментима, иако могу укључивати све врсте артефаката, али се не налазе ни у структурама. Чланство у заједници пракси је предмет међусобног ангажмана и дефинише заједницу. Појам заједнице пракси није синоним за групу, тим, или мрежу и како Венгер наводи не може се поистоветити са овим појмовима.¹⁴¹

У оквиру прве димензије заједнице пракси он издава три нужна елемента: омогућавање ангажовања (*enabling engagement*), различитост и пристрасност (*diversity and partiality*) и међусобне односе (*mutual relationships*).

Како би се омогућио међусобни ангажман учесника неопходно је учинити шта год да је потребно. Венгер даје пример породице која вечера заједно, иде на путовања викендом, или поспрема свој дом суботом као неопходне акције. У одговарајућем контексту, разговор телефоном, размена електронских писама, или бити повезан путем радио мреже може бити део онога што чини међусобни ангажман могућим. Бити укључен у оно што је важно је предуслов за ангажовање у заједницу пракси, исто као што је ангажовање оно што дефинише припадност.¹⁴² Овај сегмент разумевања функционалности заједнице пракси Венгер дефинише као омогућавање ангажовања или посвећености (*enabling engagement*). Уз наведено да је нужно чињење свега потребног да би се био део заједнице, он истиче како је кохерентност, која заправо трансформише заједничко ангажовање у заједницу пракси, захтеван рад. Рад на "одржавању заједнице" (*community maintenance*) је интиристични део сваке праксе и често може бити мање видљив неко други аспекти праксе. То резултира да је овај сегмент лако потцењен или се уопште не увиђа. Овде Венгер даје пример како је извесна Роберта потпомогла да свакодневни посао буде подношљивији за свакога правећи неограничене количине слаткиша. Својом дарежљивошћу је допринела изградњи заједнице и омогућила њен рад, али никада није добила неку врсту бонуса за своју неуморну посвећеност.¹⁴³ Та "ситница" којој је прибегавала суштински је омогућавала опстанак заједништва и функционисање унутар заједнице, као и саму координацију између учесника којима је потребна константна пажња.

¹³⁸ Etienne Wenger and William M. Snyder, "Communities of Practice: The Organizational Frontier", *Harvard Business Review* 78, 1 (2000): 139.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*, 73.

¹⁴¹ Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*, 73-74.

¹⁴² *Ibid.*, 74.

¹⁴³ *Ibid.*, 74-75.

Други елемент међусобног ангажмана учесника је различитост и пристрасност тих учесника. Како Венгер наводи уколико је оно што од заједнице пракси чини заједницом управо међусобни ангажман њених чланова, онда је то тип заједнице која не подразумева хомогеност. Шта чини ангажовање у пракси могућим и продуктивним је у истој мери питање различитости колико је питање хомогености. Хомогеност, како наводи, није ни услов а ни резултат, за развој заједнице пракси. Додатно, међусобни ангажман укључује не само наше знање, већ и знања других. Заснива се на ономе што ми знајмо и радимо, као и на нашој способности да се значајно повежемо са оним што ми не радимо и не знајмо – што је допринос и знање других. У том смислу, међусобни ангажман је суштински пристрасан, иако је у контексту заједничких пракси ова пристрасност више ресурса него ограничење. Ово је видљиво у случајевима када учесници имају различите улоге, као што је то у медицинском оперативном тиму, где заједничко ангажовање укључује додатне доприносе. У сваком типу заједнице, развијање заједничких пракси зависи од међусобног ангажмана.¹⁴⁴

Стога је важно разумети да унутар заједнице пракси појединци раде заједно, размењују мишљења и информације, директно утичући један на другог и на властито разумевање свега што се чини унутар заједнице и што постаје пракса. Таква повезаност и заједнички рад ствара јединствену везу међу члановима заједнице. То доводи до трећег елемента међусобног ангажмана који се тиче конкретно стварања међусобних односа. Како наводи Венгер, ти односи унутар заједнице не морају нужно бити позитивне конотације попут мира, подршке, среће и хармоније. Постоји мноштво неразумевања, напетости и конфликтака између чланова заједнице. Заједница пракси није ни рај заједништва нити острво интимности заштићено од политичких и друштвених односа. Неслагања, изазови и надметање могу бити форме учествовања. Као облик учествовања побуна често представља већу посвећеност заједници, но што је то пасивна конформирање. Заједничке праксе стога повезују учеснике на начин који је разнолик и комплексан. У стварном животу, међусобни односи између учесника чине комплексни микс моћи и зависности, задовољства и бола, стручности и беспомоћности, успеха и промашаја, богатства и несташице, заједништва и надметања, лакоће и борбе, ауторитета и колегијалности, отпора и сагласности, беса и нежности, привлачења и одбојности, забаве и досаде, поверења и сумње, пријатељства и мржње. Заједница пракси поседује све од наведеног.¹⁴⁵ Међутим, заједница пракси не може бити потпуна без наредне две димензије које издаваја Венгер.

Заједнички подухвати (*joint enterprise*)

Друга карактеристика праксе као извора кохерентности заједнице је преговарање о заједничком подухвату. Венгер је сагледао три тачке подухвата који у суштини "држи" једну заједницу пракси заједно. Најпре, то је резултат колективног процеса преговарања предузетништва (*negotiated enterprise*) који осликава потпуну комплексност међусобног ангажмана. Друго, дефинишу га учесници у процесу вођења преговора. То је њихов преговорно дати одговор на ситуацију у којој се налазе. Стога такав одговор је домородно предузетништво (*indigenous enterprise*) и подухватно њима припада на најинтензивнији начин, упркос свим силама и утицајима који су ван њихове контроле. И трећа тачка коју Венгер препознаје приликом стварања заједничког подухвата јесте да то није само дефинисан циљ већ ствара

¹⁴⁴ *Ibid.*, 75-76.

¹⁴⁵ *Ibid.*, 77.

између учесника односе међусобног полагања рачуна (*regime of mutual accountability*) чиме разрађеном одговорношћу постају саставни део праксе.¹⁴⁶

Полазећи од те три наведене тачке Венгер истиче појединости важне како би се схватила битност "заједништва" приликом стварања "подухвата" заједнице. Он сматра да подухвати рефлексовани у праксама бивају комплексни колико смо ми сами комплексни. Самим тим што укључују не само инструменталне, већ и личне и интерперсоналне аспекте наших живота подувати преузимања заједнице је комплексно. Следствено ни међусобни ангажман нужно не захтева хомогеност, односно заједнички подухват не подразумева договор у сваком смислу. У ствари, у неким заједницама, неслагање се може посматрати као продуктивно. Подухват је заједничка творевина не из разлога што свако верује у исту ствар или се саглашава са свим, већ зато што је заједнички преговорно.¹⁴⁷

Као другу наведену ближу одредницу ради разумевања заједничког подухвата Венгер додаје и аутохтоне подухвате (*indigenous enterprises*) како би објаснио да заједнице пракси нису потпуни ентитети. Они се развијају у сложенијим контекстима – историјским, друштвеним, културним, институционалним – са посебним ресурсима и ограничењима. Неки од тих ограничења и услова су експлицитно дефинисани. Неки су имплицитни, али не и мање обавезујући. Како Венгер наводи иако је пракса заједнице истински обликована условима који бивају ван контроле чланова заједнице, што је најчешћи случај, свакодневна реалност је ипак производ њених учесника са ресурсима и ограничењима њихових ситуација. То је њихов одговор на те услове и последично њихов подухват.¹⁴⁸

Као закључно разматрање које је важно за тему истраживања јесте Венгерово истицање да је за заједнички подухват једино од заједнице преговарано који услови, ресурси и захтеви да обликују праксе. Подухват није никада у потпуности одређен спољашњим факторима или од индивидуалних учесника. И када заједница пракси настане као одговор на неки спољни захтев пракса се развија у заједнички одговор заједнице на тај захтев. И када неки члан има више мочи од других, пракса се развија у одговору заједнице на ту ситуацију. Разлог је што чланови стварају праксу ради суочавања са оним што разумеју да је њихов подухват. Њихова пракса која се развија припада њиховој заједници у фундаменталном смислу. Додатно, он закључује да спољне силе немају директни утицај на формирање праксе јер заједница је та која преговара о подухватима.¹⁴⁹

Трећа наведена тачка која држи заједницу компактном јесте узајамно полагање рачуна (*mutual accountability*). Венгер тврди да се преговарањем о заједничком подухвату даје на значају односима узајамног одговарања једних другима, то јесте узајамном полагању рачуна између укључених.

"Ови односи одговорности укључују истицање онога шта је важно а шта није, шта има смисла а шта не, шта радити а шта не радити, на шта обратити пажњу а шта игнорисати, о чему разговарати а шта прећутати, шта проверавати а шта узимати здраво за готово, шта приказати а шта прикрити када су акције и објекти довољно добри и када им је потребно унапређење."¹⁵⁰

Све појединости узајамног полагања рачуна у којој учествују чланови чине заједницу јединственом подразумевајући да одговорност није идентична увек, но да је полагање рачуна сваког свакоме за свој део одговорности кључно за подухват који формира заједницу. Јасно је да

¹⁴⁶ *Ibid.*, 77-78.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 78.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 79.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 80.

¹⁵⁰ *Ibid.*, 81.

је у питању динамичан процес а не стање статичног споразума. Координација свих ових активности се препознаје као важна јер даје процесу на значају а самим тим и пракси. Подухват је део праксе на исти начин као што је ритам део музике, наводи Венгер.¹⁵¹

Заједнички/дeљени репертоар (*shared repertoire*)

Трећа карактеристика праксе као извора кохерентности заједнице је развој заједничког репертоара. Кроз време, заједничка тежња подухвата креира ресурсе за преговарање значења. Венгер истиче да елементи репертоара могу бити веома хетерогени. Они постижу кохерентност не у себи и из себе као специфичне активности, симболи, артефакти, већ припадањем пракси заједнице која тежи подухвату. Репертоар заједнице пракси подразумева рутину, речи, средства, начин на који се чине ствари, приче, гестове, симболе, жанрове, акције, или концепте које је заједница створила или усвојила на путу свог постојања, и који су постали део праксе. Репертоар комбинује и идејне аспекте и аспекте учествовања. Укључује дискурс којима чланови креирају значајне изјаве о свету, али и стилове којим изражавају своје форме учествовања и свој идентитет чланова. Венгер издваја неколико елемената у оквиру ове димензије. То су најпре преговарање; историја и двосмисленост, а затим, извори заједничког ангажовања.

Када је реч о преговарању Венгер објашњава да уопштено сет заједничких ресурса заједнице назива "репертоаром" како би нагласио и практични карактер, али и способност за даље ангажовање у пракси. Репертоар праксе комбинује две карактеристике које јој дозвољавају да постане извор за преговарање значења. Те две карактеристике су: рефлексија историје заједничког ангажовања и остајање праксе инхерентно двосмисленом. Историја интерпретирања формира заједничке тачке навођења-сусретања, али оне не претпостављају и не утичу на значење. Елементи као што су речи, артефакти, гестови, и рутине су корисни не само зато што су препознатљиви у њиховим односима са историјом заједничког ангажовања, већ и из разлога што могу бити употребљени у новим ситуацијама. С друге стране, чињеница да акције и артефакти имају препознатљиве историје интерпретације нису једино, или примарно, препрека могућем значењу, већ су истовремено ресурс који се употребљава у стварању новог значења. Спонтано стварање метафора је одличан пример како поновно преговарана историја употребљава средства како би обезбедила овакве врсте ресурса. Када се комбинује са историјом, двосмисленост није одсуство или недостатак значења. Оно је, пре свега, услов за преговарање и услов за стварну могућност значења. То је начин како историја истовремено остаје и релевантна и значајна.¹⁵²

Друга карактеристика заједничког репертоара како издваја Венгер подразумева ресурсе, или изворе, заједничког ангажовања. Овде додаје да претходно споменута инхерентна двосмисленост чини процесе координације, комуникације, или дизајнирања с једне стране тешким, у континуираним потребама поправљања, и с сталним неизвесностима; а с друге стране, динамичним, увек отвореним и генеративним за нова значења. Потреба за координираним перспективама је извор нових значења колико је и извор препрека. Из ове тачке гледишта, двосмисленост није само препрека за превазилажење, она је инхерентно стање које треба да се стави у радни погон. Ефективна комуникација или добар дизајн, посредично, нису најбоље схваћени као буквално преношење значења. Бескорисно је покушавати искључити све двосмислености. Продуктивније је потражити друштвена уређења која стављају историју и двосмисленост у рад. Главни проблем комуникације и дизајна тада је сместити двосмисленост у

¹⁵¹ *Ibid.*, 81.

¹⁵² *Ibid.*, 82-83.

контекст историје међусобног ангажовања богато довољног да измами могућност за преговоре.¹⁵³

Кроз каснији колективни рад из 2003. године¹⁵⁴, Венгер је настојао да користи нове структурне карактеристике како би описао заједнице пракси. То су домен знања, заједница и пракса. Као домен знања види се минимална компетенција, било да су то знања или способности, по којима се чланови заједнице разликују од оних који то нису. Ту се може увидети сличност са претходно споменутим димензијама заједничког репертоара и заједничког подухватом, јер се претпостављало да заједнички језик надахњује чланове да учествују дајући тиме смисао њиховим акцијама. Вођен наведеним Адлер одређује да домен знања креира сличност промишљања, то јест да се на оне који га спроводе преноси осећај заједничког подухвата и да пружа осећај заједништва у даљем развоју заједничке праксе која се стално изнова преговара.¹⁵⁵ Адлерово одређење и однос према приступу заједнице пракси је детаљно изложен у наставку уз свепрежимајуће ослањање на Венгерове поставке приступа и унапређења одређења.

Табела 2: Питања у анализи заједнице праксе Етјена Венгера¹⁵⁶

Димензија заједнице праксе	Питања у анализи
Међусобно ангажовање	<ul style="list-style-type: none"> • Шта актери раде заједно? • Како укључују једни друге у интеракцију?
Заједнички подухват	<ul style="list-style-type: none"> • Да ли и како граде заједнички подухват-пројекат-циљ? • Шта је то на чему раде? • Да ли постоји заједничко разумевање проблема? • Како тј. којим средствима воде преговоре о проблему?
Заједнички репертоар пракси	<ul style="list-style-type: none"> • Којим знањем, разумевањима, праксама располажу? • Које су им заједничке приче? • Да ли деле средства и методе рада? • Да ли користе сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада?

2.2 Приступ заједнице пракси у теорији праксе

Емануел Адлер је Венгеров концепт заједнице праксе увео у међународне односе и прилагодио стању изучавања предмета ове научне дисциплине. Објављеним делом 2005. године под називом *Комунитарни међународни односи* (*Communitarian International Relations*)¹⁵⁷ сугерисао је да приступ заједнице праксе (ПЗП) може пружити "уједињујући и свеобухватни

¹⁵³ *Ibid.*, 84.

¹⁵⁴ Etienne Wenger, Richard McDermott and William M. Snyder, *A Guide to Making Knowledge: Cultivating Communities of Practice* (Boston, MA: Harvard Business School Press, 2002), 28–29.

¹⁵⁵ Emanuel Adler, "The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO's Post-Cold War Transformation," *European Journal of International Relations* 14, 2 (2008): 199.

¹⁵⁶ Прилагођено теми дисертације на основу преузог из: Sonja Stojanović Gajić, "Uloga praksi bezbednosnih profesionalaca u socijalnoj konstrukciji Zapadnog Balkana", 46, а засновано на: Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*, 1998.

¹⁵⁷ Emanuel Adler, *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international Relations* (London/New York: Routledge, 2005).

начин разумевања улоге транснационалних заједница у међународним односима.”¹⁵⁸ Истакао је, да увођењем концепта у међународне односе, ”можемо схватати међународни систем као колекцију заједница пракси.”¹⁵⁹ Тако је иницирана путања рецепције праксеолошког мишљења укорењеног заједницом у међународним односима. У монографији из 2019. године Адлер донекле унапређује и проширује разумевање овог концепта тврдећи да су заједнице пракси отеловљене у оквиру различитих међународних друштвених поредака који заједно формирају плуралност преклапајућих поредака кроз време и простор.¹⁶⁰

Како је претходно поглавље послужило за дефинисање првих одредница заједнице пракси код Венгера, важност сучељавања или у овом смислу употпуњавања његовог одређења са сажетим одређењима најпре Адлера и Пулиоа, који су нарочито веродостојни у погледу ЕУ, а потом и Бугера и Гадингера. Овакво „читање једних гледишта кроз друге“ послужиће као важна теоријска подлога стварања практичне основе за долажење до ваљаних налаза о дипломатском деловању ЕУ заједнице праксе одрживог развоја на успостављању међународне праксе одрживог развоја и извођења емпиријски заснованих закључака. Овај сегмент теоријског истраживања односи се на додатна одређења приступа заједнице пракси ради валидирања закључака у чему је предност примене овог приступа у односу на остале потенцијалне теоријске приступе.

2.2.1 Приступ заједнице пракси у међународним односима

Адлеров допринос теоријском разумевању у дисциплини међународних односа је посматрање и разумевање глобалне политике као резултата многоструких интеракција међународних друштвених поредака који превазилазе домаће, међународне, транснационалне и супранационалне границе.¹⁶¹ Осланјајући се на Шацког тврди да друштвени поредак функционише као организациони аранжман пракси, и истиче да је концепт заједнице пракси истовремено и предео/место (*sites*) и дејственик (*agent*) осигуравања ”метастабилности” датог друштвеног поретка.¹⁶² Овако је Адлер унапредио, и проширио своје првобитно одређење и разумевање заједнице пракси. Повезивање концепта заједнице пракси са концептом друштвеног поретка омогућило му је унапређење оквира за системски ниво објашњавања како и зашто одређени међународни друштвени поредак еволуира као меродаван у односу на друге, и како се то мења, а у исто време остаје стабилан.¹⁶³

Иако је главни фокус Адлера на конструктивистичком приступу међународним односима и односу са нормативистичким мишљењима, његово становиште помаже у разумевању одакле међународне праксе и институције произилазе и зашто одређене идеје постају праксе и институције, а друге не. Главни допринос односи се на разумевање природе пракси које нису

¹⁵⁸ Emanuel Adler, *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international Relations* (London/New York: Routledge, 2005), 2.

¹⁵⁹ *Ibid.*, 14.

¹⁶⁰ Emanuel Adler, *World Ordering: A Social Theory of Cognitive Evolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 23.

¹⁶¹ *Ibid.*, 1.

¹⁶² *Ibid.*, 123.

¹⁶³ Видети детаљније посебно издање *Global Studies Quarterly* из 2024. године посвећено Приступу заједнице пракси. Посебно, Christian Bueger, Maren Hofius, and Scott Edwards “Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis,” *Global Studies Quarterly* 4, 1 (2024): 1-13. и Emanuel Adler, Niklas Bremberg and Matka Sondarjee., „Communities of Practice and the Social Ordering of World Politics,” *Global Studies Quarterly* 4, 1(2024).

искључиво националне или домаће, како је Венгер најпре тврдио, већ транснационалне, глобалне.¹⁶⁴

Адлер истиче да комунитарни приступ могу пратити следеће "особине". Најпре, људска бића су чланови бројних и некада преклапајућих заједница. Најнижи заједнички чинилац је дељени идентитет или "ми-осећај", од заједничких вредности и норми као и интеракција лицем у лице, или дискурса, пракси, моралних убеђења, или неке комбинације свега што се дели са другим људима унутар групе разликујући ту групу од других група. Друго, са аналитичке тачке гледишта, принцип заједнице или комунитарни принцип претпоставља да индивидуалност и субјективност зависи од друштвених контекста који истовремено доприносе репродукцији и трансформацији заједнице. Такође, укључује идеју да колективно знање проистиче, заузима место, и шири свој социјални допринос у заједници истомишљеника. Додатно, зато што се индивидуална когниција-знање развија заједно са интерсубјективним разумевањима, заједнице истомишљеника, које су физичка и практична представа интерсубјективних разумевања, формирају онтологички мост између појединача и њихових идеја с једне стране, и друштвених структура и друштвених система са друге стране.¹⁶⁵

Адлер настоји да пронађе "средишњи" приступ или решење између рационалистичке перспективе с једне стране, која у први план ставља индивидуалност и универзалност, и интерпретативне перспективе с друге стране, која знање, садржај и интерпретацију посматра делом друштвене реалности. С обзиром да је принцип заједнице пракси иtekако изложен критикама, као и проблемима произилазећим из тога да су људи најпре делови различитих и бројних заједница а не само једне, средишњи приступ Адлера почива на покушајима наглашавања следећег.

1. Улоге дејственика (индивидуалаца и држава) у конструисању друштвене реалности.
2. Глобалног или космополитског контекста у оквиру кога се транснационалне заједнице развијају.
3. Важности општег нормативног принципа који се учи у заједници кроз логику комуникативног аргумента и убеђивања.
4. Идеја да иако заједница пракси у међународним односима може бити транснационална заједница реалиста, такође је истинито да се у последњих неколико десетака развила такмичарска заједница либерала (превасходно у Европи) која опонира реалистима и води ка томе да либерална међународна пракса постане само-разумљива реалност.
5. Аргумента да друштвене праксе граде мостове између идеационог и дискурзивног света и материјалног света.¹⁶⁶

Овај "средишњи" приступ који заступа Адлер је настојао да преслика и на нормативистичку теорију међународних односа представљајући је као ближу конструктивистичком становишту заједници праксе но критикама које му се упућују.

Главне разлике два приступа у погледу заједнице пракси, а има их осам, су од важности за дисертацију како би се направила дистинкција у релевантности примењиваних теоријских одређења, а истицао их је Адлер.

¹⁶⁴ Emanuel Adler, *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations* (London, New York: Routledge, 2005), 3.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 4-5.

¹⁶⁶ *Ibid.*, 5-6.

Најпре, за разлику од нормативиста конструктивизам је агностичан у погледу питања да ли је интерес заједнице већи од индивидуалног интереса и у погледу тога да ли држава треба да се залаже за заједничко добро пре него да остане неутрална. Конструктивисти сматрају интерес заједнице и индивидуалне интересе као онтолошки комплементарне из разлога што интереси заједнице захтевају испуњавање индивидуалних интереса и обрнуто.

Друго, аналитички преокрет комунитарности не успоставља приоритет добра над исправним, или обрнуто. Оно пре ситуира добро и исправно међусобно конститутивним и неодвојивим.

Треће, иако два комунитарна приступа деле епистемолошко виђење да је објективност неостварива и да епистемолошки задатак последично зависи од интерпретације пре но од доказа, конструктивизам усваја идеју да је прагматично знање оствариво и пожељно, и да, у савезништву са условима који могу бити јасно дефинисани и разумљиви, заједнице у оквиру којих се знање развија могу постати транснационалне или чак глобалне.

Четврто, конструктивизам још увек треба да пружи јасне тврђење о квалитету и садржају знања које је део конструкције друштвене реалности и о томе да ли конструкција владајућих институција и пракси може тежити одржавању међународног поретка (како тврди Hedley Bull), или достизању глобалне правде (како тврди Charles Beitz).

Пето, конструктивистички преокрет у приступу заједнице пракси је експлицитније од "старог" комунитаризма о улози моћи у мењању међународне и транснационалне реалности. Под појмом моћ мисли се не само на поседовање материјалних могућности, већ и на способност да се поставе значења, статуси или функције материјалних објеката колективним споразумом.

Шесто, конструктивизам могућност моралног дијалога и комуникације посматра као део ширег процеса друштвеног комуницирања кроз који су значења заједнице одређена и институционализована. Кроз друштвено комуницирање, заједнице проширују и увећавају своје чланство, чак и до глобалних размера.

Седмо, за разлику од нормативног приступа заједницама, који привилегују различите националне идентитете, нови преокрет истиче динамичну природу идентитета, што може водити стварању транснационалних идентитета и безбедносних заједница различитих величина и садржаја.

Последње, осмо, иако конструкција друштвене реалности подразумева заједницу као начин удруђивања, у којој се људи повезују солидарношћу и "ми-осећајем", конструктивизам такође наглашава услове који омогућавају одређене уговорне облике удруђивања могућим, као и улогу само-занинтересованих сврсисходних акција са циљем изградње друштвене реалности на начин који служи инструменталним циљевима.¹⁶⁷

Свакако Адлер заступа став да су конструктивисти понајвише одмакли када је реч о примени концепта заједнице пракси у међународним односима. Наиме, он истиче како конструктивизам не представља само социолошку критику приступа рационалног избора, или је синоним за истраживања оријентисана ка нормама/правилима, већ је епистемолошка и онтолошка основа за реформулисани "комунитарни приступ" међународних односа. Овај приступ не стаје на пут идеји народ-држава, нити умањује важност индивидуалаца и дејственика у међународном свету.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 12-13.

Он тврди да ће пре бити да оно што посредује између држава, индивидуа, и људских дејственика, с једне стране, и социјалних структура и система, с друге стране, јесу заједнице пракси.¹⁶⁸

Из тог разумевања Адлер је истицао различиту терминологију коришћену у погледу "заједнице пракси". Када је реч о међународним односима истиче како се заједнице пракси "састоје од људи који су неформално али и контекстуално повезани дељеним интересима у учењу и примени заједничке праксе"¹⁶⁹, односно *shared practice*, ослоњеног одређења на Снајдера.¹⁷⁰ Још прецизније, Адлер наводи, да су конфигурација домена знања, који конституише исто мишљење заједнице људи "креирајући друштвено ткиво учења"¹⁷¹, у заједничке праксе које утеловљују "знање које заједница развија, дели и одржава"¹⁷² ослањајући се на Венгера¹⁷³. Домен знања обогаћује практичаре са осећајем заједничког подухвата (*joint enterprise*) које је константно под условима преговарања од стране својих чланова. Људи функционишу унутар заједнице кроз "међусобне ангажмане" (*mutual engagement*) које везују чланове заједно у друштвени ентитет. Заједничке праксе, повратно се одржавају помоћу репертоара ресурса заједнице (*repertoire of communal resources*) као што су рутине, речи, инструменти, начини како се раде ствари, приче, симболи и дискурс.¹⁷⁴

Позивајући се на Венгера и његово одређење да су заједнице пракси свуда и да свако од нас припада многобројним од којих неке имају име, а неке не немајући стално чланство те људи улазе и излазе из заједница без проблема, Адлер истиче да његово одређење има примарно домаћу или националну природу заједнице, при чему за то ваљан разлог не постоји. Адлер наглашава да не постоји разлог сматрати да не можемо бити способни да идентификујемо транснационалне, или чак глобалне заједнице пракси. Што ближе можемо прићи нивоима праксе, више можемо разумети међународни систем као скуп заједница пракси; на пример, заједнице дипломата, трговаца, заштитника животне средине, активиста за људска права.¹⁷⁵

Он додаје да заједнице пракси прелазе границе државе и посредују између држава, појединача и дејственика, с једне стране, и социјалних структура и система, с друге стране. С тим у вези у оквиру заједнице пракси се сусрећу колективна значења, дискурси се успостављају, идентитети су фиксирали, учење заузима место, нове политичке агенде се уздижу, институције и праксе глобалних владавина расту. Заједнице праксе нису међународни актери ни у каквом формалном смислу, али коегзистирају и преклапају се са њима. У ствари, држава и други недржавни актери раде или практикују шта заједнице пракси најпре донесу колективној свести и пажњи.¹⁷⁶

Закључна разматрања која сажима о заједницама пракси подразумевају три елемента. *Прво*, заједнице пракси су интересубјективне друштвене структуре у оквиру којих значење бива фиксирано, учење заузима место, и пракса се развија. Зато што су структуре, заједнице пракси

¹⁶⁸ *Ibid.*, 13.

¹⁶⁹ *Ibid.*, 15.

¹⁷⁰ Видети: William M. Snyder, *Communities of Practice: Combining Organizational Learning and Strategy Insights of Create a Bridge of the 21st Century*, у <https://pesquisa.bvsalud.org/portal/resource/pt/lis-10833>, приступљено 24.10.2024.

¹⁷¹ Adler, *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*, 15.

¹⁷² *Ibid.*, 15.

¹⁷³ Видети: Etienne Wenger, Richard McDermott and William M. Snyder, *A Guide to Managing Knowledge: Cultivating Communities of Practice* (Boston, MA: Harvard Business School Press, 2002).

¹⁷⁴ Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*, 83, према цитирању у: Adler, *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*, 14.

¹⁷⁵ Adler, *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*, 14.

¹⁷⁶ *Ibid.*, 14.

формирају нормативну и епистемичку основу за оправдане политичке акције. Истовремено, заједнице пракси су такође дејственици, сачињени од правих особа које утичу на курс политичких, економских и друштвених дешавања кроз мреже канала, преко националних граница, преко организационих подела и ван холова влада. Стога, када академски научници међународних односа изучавају заједнице пракси, у поседу су чврсте основе у постојећој заједници људи, њиховим материјалним и институционалним ресурсима и оправданим акцијама. Друго, као постојани обрасци или структуре, заједнице пракси задржавају своје колективно разумевање, упркос константним преокретима у члановима, све док друштвено учење и еволуциони процеси не воде замени образца или структура. *Треће*, границе праксе су директно повезане са оквиром експанзије заједнице.¹⁷⁷

За разумевање заједнице праксе и утврђивања да је заједница права заједница праксе Адлер истиче неколико карактеристика. Најпре, заједнички подухвати чланова заједнице пракси не подразумевају нужно заједнички циљ или визију, иако се у већини случаја они подразумевају. У неким заједницама, несугласице могу бити виђене као продуктивни део подухвата. Чланови заједнице праксе, морају делити колективно разумевање које говори њеним члановима шта раде и зашто. Истовремено, заједнице пракси могу бити националне или транснационалне, што може правити занимљиву комбинацију.¹⁷⁸

Позивајући се на Венгера истиче да грађење идентитета подразумева преговарање значења искуства из чланства у друштвеним заједницама постигнуто превасходно кроз процесе посвећености (*engagement*), имагинације (*imagination*) и усклађивања (*alignment*). Посвећеност или повезаност је оно што дозвољава појединцима да се повинују нормама заједнице и да преговарају своје учешће у истој. Имагинација дозвољава члановима да повезују своје искуство са искуствима других. Усклађивање, дозвољава члановима да комбинују своје материјалне и идеолошке ресурсе за добробит онога што заједнички раде/практикују.¹⁷⁹

Често се приликом утврђивања практичног приступа који се примењује постављају питања односа према одређеним категоријама. Најчешће су то начини постављања граница, однос према структурама, дејственици, затим положај моћи у пракси, владавина и ауторитет. Код Адлера и његових одређења у наредном кратком осврту истичу се наредни ставови у којима се ослања на Венгерова становишта из 1998.

У погледу постављања граница Адлер истиче како појединци припадају многим заједницама пракси. Неке од њих се преклапају, док се остale налазе у хијерархијском положају. С обзиром на то да су границе заједнице пракси одређене знањем људи, а идентитет и дискурс повезани са посебним праксама, заједнице пракси нису нужно "у складу са структурама институционалних афилијација, дивизијама и границама."¹⁸⁰ Како се границе формирају у и око пракси, заједнице пракси се повезују са њиховим друштвеним околинама и са другим заједницама пракси. Тако ради пресретања пута новцу који користе глобалне терористичке мреже безбедносни стратези сарађују са банкарским заједницама развијајући праксе капитал-трансфер и контроле прања новца. Ту се идентификују преклапање заједнице пракси као што су дипломате, аналитичари безбедности или брокери и финансијски консултанти, који пак производе различите консталације заједница у безбедносном сектору.¹⁸¹

¹⁷⁷ *Ibid.*, 15.

¹⁷⁸ *Ibid.*, 21.

¹⁷⁹ *Ibid.*, 22.

¹⁸⁰ Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*, 118-119, како је цитирано у: Adler, *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relation*, 24.

¹⁸¹ Adler, *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*, 23.

У погледу *структуре* Адлер истиче да заједнице пракси могу бити виђене као састављене од три концентрична круга. Праксе настају у првом или унутрашњем кругу. У међу-кругу или средњем кругу су људи, који у складу са својом стручношћу или обавезама које произилазе из правила, помажу у ширењу праксе. Спљиши круг је састављен од свих експерата, практичара, активиста који усвоје и помажу у спровођењу праксе изван својих оригиналних функција и географских граница.¹⁸²

У погледу *дејственика* Адлер истиче да су дејственици суштински творевина заједнице. Наиме, оно што дејственици сматрају да раде мора бити узрок онога што заиста чине. Али оно што заиста мисле да чине, и, шта уистину чине је конституисано или омогућено од заједнице.¹⁸³

У погледу *моћи, владавине и ауторитета*, наводи да су чланови заједнице праксе особе које спроводе највишу форму моћи, одређујући значење и дискурсе који производе друштвене праксе. Зато што су значења и дискурс заједнице праксе подложне преговарању. Када практичари преговарају значење и дискурс они истовремено манифестишу моћ. Та примена моћи у заједницама пракси је превасходно питање ауторитета и ултимативно, владе. Адлер се позива на Пола Милера (*Paul Miller*) који је тврдио да владе у оквиру заједнице пракси могу бити праћене кроз норме, упарене са личним и неутралним ауторитетом, и поверењем. Како се заједнице шире, тако се правила и идентитети такође шире, креирајући когнитивно прилагођавање између личних жеља и жеља заједнице увећавајућим бројем практичара кроз време и простор. Прецизније речено, заједничке норме олакшавају когнитивно усклађивање практичара током процеса избора правила и координације развијања правила/норми.¹⁸⁴

Зато што владе засноване на нормама имају своја ограничења, појединачни дејственици и ауторитет, ослањани на поверење, могу утицати на друштвену комуникацију и погодити оба процеса избора норми и развоја норми.

Адлер тврди да се иза сваке политичке или војне праксе, старе или нове, налази заједница пракси која се мења са променама знања, идентитета, и интереса. Било би погрешно, наводи он, мислити да се политички оријентисане заједнице пракси развијају једино око интереса групе. У ствари, интереси групе и интересне групе се развијају превасходно зато што је заједница пракси прва покушала да утиче на концептуални оквир коришћен за размишљање о интересима. Како се заједница пракси шири, интереси достижу политичку, а некада и глобалну димензију, и когнитивно укључују у успостављене праксе.¹⁸⁵

К

асније кроз свој рад са Пулиоом Адлер истиче како су заједнице незаобилазна тачка истраживања међународних односа. Они наводе двоструку природу заједница:

”концепт заједнице пракси обухвата не само димензију свести и дискурзивну димензију, и актуелну промену друштва, већ и друштвени простор где се структура и дејственик преклапају и где се знање, моћ и заједница пресецају. Заједнице пракси су интерсубјективне друштвене структуре које конституишу нормативне и епистемолошке основе за акцију, али су такође и дејственици сачињени од стварних људи, који – раде кроз мреже канала, ван националних граница, ван организационих подела, и стега влада – утичући на политичка, економска и друштвена збивања“.¹⁸⁶

¹⁸² *Ibid.*, 23.

¹⁸³ *Ibid.*, 24.

¹⁸⁴ *Ibid.*, 25-26.

¹⁸⁵ *Ibid.*, 26.

¹⁸⁶ Adler and Pouliot, “International practices: introduction and framework”, 17-19.

Адлер и Пулио истичу да је основна претпоставка примене заједнице пракси у међународним односима проучавање, не где су међународни актери у међународном систему, већ шта је то што они раде заједно или на сличан начин. Адлер наглашава: "заједница праксе је домен знања, тј. облик сазнавања за који је карактеристичан сличан начин размишљања унутар групе, делање у заједници пружа друштвену потку учењу и заједничку праксу која отелотворује, знање које заједница развија, дели и одржава."¹⁸⁷ Додатно, у међународним односима је нужно подробније "употребити" улогу заједнице пракси када је реч о светској политици. Посматрати свет не као различитост држава, нити подељеност границама и линијама националних припадности, већ као транснационалну заједницу пракси засновану на ономе што људи заиста чине, пре но где живе. Тако се уочавају, на пример, транснационалне заједнице дипломата које деле дипломатску културу, заједничке вредности и интересе карактеристичне за њихову праксу.¹⁸⁸ Управо због транснационалне праксе заједнице дипломата привлаче посебну истраживачку пажњу у приступу заједнице праксе. Дипломатија тако бива поново откривана и схватана не маргинално, како је то у већини теоријских приступа у међународним односима, већ као конститутивно битна за међународно.

Новија одређења приступа заједнице пракси или ново утврђивање предности овог приступа у међународним односима део је посебног издања *Global Studies Quarterly* из 2024. године. Окупљени аутори су теоретичари праксе из читавог света, а не само са "Запада" како је то већински био случај раније. Посебно значајно у тренутку истраживања за ову дисертацију јесте и прилагођавање теоријског оквира на постојеће ситуације и промене на међународној сцени. Зато су одређења Адлера који је потписник уводног дела овог посебног издања итекако била значајна да се уврсте у постојећи примењени теоријски приступ. Адлер са Никласом Брембергом (*Niklas Bremberg*) и колегиницом Маиком Сондарџијем (*Maika Sondarjee*) дефинише међународне заједнице пракси као домен знања који чине заједнице ангажованих практичара повезаних интересом за учење и извођење заједничких пракси. Заједнице пракси су друштвено ткиво учења и оспоравања које омогућава друштвено уређење у светској политици.¹⁸⁹ Додатно, правећи разлику у односу на режиме, појединце који делују у мрежама и у односу на концепт поља, истичу да је међународна заједница пракси друштвено ткиво односа у акцији.¹⁹⁰ Овим гледиштем можемо потпуно осветлити дипломатско деловање практичара ЕУ заједнице праксе одрживог развоја на успостављању међународне праксе одрживог развоја уводећи за разумевање њихов чињења и концептуализацију вишеструког учествовања и мешетарења Бугера и Гадингера.

2.2.2 Вишеструко учествовање и мешетарење

Ослањајући се на предложене димензије Венгера (међусобно/здружено ангажовање, заједнички подухват и заједнички репертоар), Буегер и Гадингер истичу два додатна чиниоца у заједницама праксе. То су вишеструко учествовање/чланство (*multiple participation*) и брокерство (*brokering*), то јест мешетарење. Концепт вишеструког чланства подразумева да су људи често део више од једне заједнице али једино су мешетари (брокери) способни да стварају

¹⁸⁷ Emanuel Adler, "The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO's Post-Cold War Transformation", *European Journal of International Relations* 14, 2 (2008): 199.

¹⁸⁸ Adler and Pouliot, *International Practices*, 24.

¹⁸⁹ Adler, Bremberg and Sondarjee, „Communities of Practice and the Social Ordering of World Politics – Introduction,“ 1.

¹⁹⁰ Emanuel Adler, Niklas Bremberg and Matka Sondarjee, "Communities of Practice in World Politics: Advancing a Research Agenda," *Global Studies Quarterly* 4, 1 (2024): 2.

везе између заједница. Брокерство или мешетарење подразумева преношење знања из једне заједнице у другу и усклађивање перспектива. Уколико мешетар донесе ново знање у заједницу, други чланови се морају асимилирати у донето.¹⁹¹ Они наглашавају да је Венгер у каснијим радовима објашњавао начине на које заједнице могу бити надграђене кроз олакшавање учења. Тако је Венгер са Снајдером тврдио да "заједнице пракси могу да воде стратегију, генеришу нове линије бизниса, решавају проблеме, промовишу ширење најбољих пракси, унапређују професионалне вештине људи и помажу компанијама да регрутују и задржавају таленте."¹⁹²

Бугер и Гадингер наглашавају две централне идеје приступа заједнице пракси: прво, учење је саставни механизам праксе којим сазнавање и делање постају међусобно повезани. Друго, пракса је организована у и око *структуре заједнице*. То имплицира да су групе или колективитети основна јединица анализе или предмет изучавања. Приступ заједнице праксе нуди софистицирани оквир како заједнице функционишу, каква им је интеракција и како се могу изучавати и водити.¹⁹³ "Учење је пре свега однос према другима унутар заједнице. Актери постају чланови заједнице кроз усвајање пракси те заједнице и социјализације у легитимне делатности унутар те заједнице. Овај приступ нам нуди смернице како да се проучава функција заједнице, њене интеракције."¹⁹⁴

У једном скоријем истраживању у којем је Бугер учествовао¹⁹⁵, а претходно сарађивао и са Гадингером¹⁹⁶, фокус када је реч о заједницама пракси је на изучавању интеракција између више заједница где поновно долази до ослањања на Венгерове налазе пракси граница (*boundary practices*). То је суштински потребно ради разумевања функционисања и деловања заједница пракси унутар ЕУ, ван ЕУ и између ЕУ и УН, на пример у истраживању предмета ове дисертације. У том погледу, две су категорије којима је истраживање посвећено. Прва је *просторна* јер заједнице имају интеракције кроз саставања на особеним местима и у посебним пределима. Формирају односе који могу бити дефинисани као "угнездени", "преклапајући", или "периферни". Друга категорија је *дејственичка*. ЗП имају интеракције кроз функције које изводе дејственици, које Бугер и његове колеге концептуализују као "чување", "брокерство" и "путовање кроз простор". Узето заједно, ове интерактивне форме или облици пружају свеобухватни оквир за изучавање интеракција ЗП у глобалном поретку.¹⁹⁷

У погледу прве категорије, или просторне интеракције заједница, битно је укратко изложити концепт међусобних интеракција заједница с обзиром на предмет и проблем истраживања ове дисертације. Заједнице пракси имају интеракције тиме што деле одређени простор. У таквом простору, формирају односе различите "густине". Један облик јесте однос такозваног "гнезда". Ту је највећи ниво интеракције у погледу интензитета дубине и међузависности. Други облик је "преклапање" који има нешто слободније "везе". Постоји одржива и релативно дубока интеракција, иако ово не имплицира да је једна заједница отеловљена у другој, већ функционишу независно. Трећа форма је "периферна" интеракција. Обележава је најслабија интеракција и мало или немање међузависности.¹⁹⁸ На овако узетом примеру интеракције између заједница настоји да се утврди и као принцип применити на

¹⁹¹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 54.

¹⁹² Wenger and Snyder, "Communities of Practice: The Organizational Frontier," 140.

¹⁹³ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory*, 52.

¹⁹⁴ Stojanović Gajić, "Uloga praksi bezbednosnih profesionalaca u socijalnoj konstrukciji Zapadnog Balkana," 43-44.

¹⁹⁵ Christian Bueger, Maren Hofius and Scott Edwards, "Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis," *Global Studies Quarterly* 4, 1 (2024).

¹⁹⁶ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory. New Perspectives*, 32.

¹⁹⁷ Bueger, Hofius and Edwards, "Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis", 6.

¹⁹⁸ *Ibid.*

предмет изучавања нарочито приликом утврђивања постојања многостручог учествовања и мешетарења које су као основу поставили Бугер и Гадингер.

Кратко закључивање својења три облика интеракције заједнице пракси подразумева следеће. Код првог облика и у оквиру интеракција "гнезда" постоји различитост односа зависних од структуре свеукупне заједнице. Једна форма је хијерархијска и сугерише да може постојати само ограничени облик сукобљавања или оспоравања међу заједницама с обзиром да су под утицајем једне већином свеобухватне заједнице. Код "средишњег" облика или преклапајућег сматра се да две заједнице одржавају директну и одрживу интеракцију, креирајући заједничку област у којима неки актери из обе заједнице пракси могу бити лоцирани. Овде се ослања на Венгерова гледишта која кажу да ове преклапајуће заједнице нису потпуно уgnеждене као претходне те да праксе и актери остају различити, али интеракција кроз ову преклапајућу област је обележена преклапањем између заједница, њихових пракси, и неких актера.¹⁹⁹ Комплексност овог облика интеракције је центризована у том преклапајућем ограниченој простору и у начину на који актери делују унутар њега. Стога, због саме природе овог преклапајућег простора резултат преклапања између заједница пракси може бити и супротстављање (*conflictual*) и консензус (*consensual*). Као трећа форма интеракција међу заједницама пракси је периферна интеракција као највише дистанцирана. Док је у преклапајућим областима интеракција чврста, у периферним је јако танка или слаба. Интеракција заузима место на спољним ивицама заједнице пракси пре него у простору између. Мање је одрживе интеракције и мање међузависности, с обзиром да интеракција нужно не тече у оба смера. Овакви облици интеракције не заузимају простор у преклапајућим областима, и границе остају релативно јаке. Заједнице могу бити повезане на неки начин граничним објектима, заједничким проблемима и интересима, или актерима који се крећу кроз различите заједнице.²⁰⁰

Друга кључна димензија за интеракцију заједнице којој се посвећује и Бугер тиче се дејственика. Три наведена идеална типа, ослањајући се на Венгера, су брокери/мешетарећи посредници између заједница (*brokers*), чувари (*guardians*) и путници кроз простор (*space traveler*). Међутим, унапређена разумевања ова три дејственика кроз време добијају потпунија одређења у погледима Лиуа (Liu). *Брокери* се односе на оне дејственике који омогућавају интеракције заједници на тај начин што учествују у више заједница и преносе елементе праксе из једне у другу заједницу. Унутар организације то су појединци који су обично задужени за посебне пројекте кроз функционалне јединице надлежне за ширење ових функционалних ограничења на свакодневицу.²⁰¹ Позивајући се на Лиуа (Liu) који пружа најнапреднији оквир о томе како различито позиционирани актери повезују и омогућавају интеракције заједница пракси у оквиру ограничења, разликују се "чувари" од "брокера" и "путника кроз време".

Чувари су заштитници капија који "чувају" стручност и репертоаре њихових заједница од спољних или нових заједница пракси који прете да наруше њихов домен праксе. Они настоје да

¹⁹⁹ Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*, 115-116.

²⁰⁰ Bueger, Hofius and Edwards, "Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis," 6. Видети више о ове три форме интеракције заједнице пракси у: Sida Liu, "Between Social Spaces," *European Journal of Social Theory* 24, 1 (2021): 123–39.; Michael Barret, Eivor Oborn, Wanda J. Orlowski and Joanne Yates, "Reconfiguring boundary relations: Robotic innovations in pharmacy work". *Organization Science* 23, 5 (2012): 1448–1466; Igor Pyrko, Viktor Dörfler, and Colin Eden, "Communities of practice in landscapes of practice," *Management Learning* 50, 4 (2019): 482–99; Andrew Abbott, "Linked Ecologies: States and Universities as Environments for Profession," *Sociological Theory* 23, 3 (2005): 245–74.

²⁰¹ Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*, 109-10, према цитираном у: Bueger, Hofius and Edwards, "Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis," 7.

бране и подигну границе које ограничавају приступ утицају "друштвеног затварања и монопола путем идентитета, ресурса и статуса."²⁰² Жељени резултат је управљање аутономијом и дистинкцијом у којима носиоци те дужности доминирајући друштвеним простором настављају то да чине. Чувари настоје да обезбеде да појединачне заједнице пракси остану различите у односу на друге и одвојене од њих.²⁰³

Трећи облик дејственика, *путник кроз простор*, је најтежи за класификацију у погледу чланства. Путују од положаја до положаја, или повремено или свакодневно, и најчешће на окупирају сталну позицију у једној заједници. Последично, они нису гранични радници, с обзиром да немају ограничења приликом преговарања или одбране, Они пригрљавају стилове и репертоаре различитих заједница и последично "развијају плуралне и комплексне идентитетете."²⁰⁴ Њихово искуство многоструког чланства може такође имати вештачке ефекте по њихов идентитет. Како Лиу сугерише они "могу бити доминантни актери у многостуким друштвеним просторима...без губљења њиховог статуса."²⁰⁵ За интеракције заједнице пракси ово значи да наведени дејственици бивају кључни за очување блиско повезаних заједница пракси, које уколико нису потпуно спојене, рефлектују блиске везе, са актерима који усвајају слична правила, начине чињења и погледе.²⁰⁶

Закључно за овај теоријски део рада јесте разумевање интеракција заједница пракси. Ниво и квалитет тих интеракција је резултат простора у коме се отеловљују и дејственика који их спроводе. С те тачке гледишта се може дефинисати и изучити која динамика поретка се уређује, те какви су односи, да ли консензуални и засновани на сарадњи, да ли компетитивни, или су конфликтни. Додатно ауторска новина уведена у наведене типове односа интеракција заједница пракси у овом истраживању јесте компетикооперативни (*cooperative*) тип интерактивних односи. Сматрајући да обједињујућа и структурална циљност дипломатије ЕУ чине њену заједницу праксе односно и кооперативном и компетитивном можемо долазити до ваљаних сазнања како функционише ЕУ заједница праксе успостављања одрживог развоја првенствено у њеним Делегацијама као „опкорачитељима граница“ трећих држава (држава нечланица интеграције) у Делегацији при УН као мешетаром сарадње у УН заједници праксе одрживог развоја просторно сагледане свеукупно као глобалне заједнице особених заједница ове праксе. Настојање да се оваква претпоставка учини емпиријски проверљивом спроведено је кроз јасно дефинисана питања према показатељима ове врсте односа ЕУ заједнице праксе одрживог развоја у израђеним упитницима за представнике ЕУ у тим њеним релевантних дипломатским јединицама.

²⁰² Sida Liu, "Between Social Spaces," *European Journal of Social Theory* 24, 1 (2021): 132

²⁰³ Bueger, Hofius and Edwards, "Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis," 7.

²⁰⁴ Liu, "Between Social Spaces," 133.

²⁰⁵ *Ibid.*

²⁰⁶ Bueger, Hofius and Edwards, "Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis," 8.

2.2.3 Предност примене приступа заједнице пракси у односу на друге приступе

Адлер је у раду из 2019. године²⁰⁷ објаснио да концепт међународних заједница пракси настоји да објасни процесе друштвеног поретка посматрајући његове корене и еволуцију. Фокус је на томе како и зашто посебне конфигурације смислених извођења организују светске политике и промене. Овај фокус омогућава истраживачком програму заједнице пракси долажење до разумевања моћи као поља сила креирања децентрализоване, односне, дистрибутивне и продуктивне епистемичке и материјалне меродавне друштвене компетенције, која повратно формира услове могућности постојања друштвене реалности.

Основна предност фокусирања на међународне заједнице пракси је бележење друштвено епистемолошке димензије светске политици, посебно светског поретка и глобалне владавине. Посвећивањем пажње стварању значења и формирању идентитета у и кроз праксу, оквири заједнице пракси управо позивају научнике да размисле како успостављана и практично изведена знања обликују светске политике. Односно, пружају им целокупну мапу како један теоријско продуктивни концепт настоји да објасни процесе међународног друштвеног поретка.²⁰⁸ Битан увид је, како истичу Бугер, Хофис и Едвардс, да степен и квалитет интеракција заједнице пракси резултира из простора у којима су утеснене и актера кроз које функционишу.²⁰⁹

Поређено са другим кључним концептима у међународним односима заједнице пракси указују која то врста или облик интеракције чини поредак. Прављење разлике између појмова и концепата *режисма, мрежа, епистемичких и безбедносних заједница*, као и Бурдијовог концепта *поља*, указује на важност концепта међународне заједнице пракси и зашто су практичари наклоњени његовој употреби.

Наиме, у погледу разлике у односу на концепт режисма, ослањају се на Краснерово одређење које превазилази Рагијево (John Gerard Ruggie) становиште о режимима²¹⁰. Прво, концепт *режисма*, који указује како друштвене интеракције производе политичке исходе у светској политици, резонантан је концепту заједнице пракси. Међутим, фокусирање на појаву динамике у оквиру друштвених конфигурација домена знања значи да норме, правила и принципи не само да конвергирају око очекивања и акција рационалних актера, већ их и конституишу.²¹¹

У погледу односа са концептом *мрежа* треба нагласити да су мреже најчешће интерперсонални, међугрупни, међуорганизацијски односи кроз које протичу информације, док принцип заједнице пракси укључује друштвену комуникацију знања кроз које практичари преговарају значења и развијају своје различите идентитете. Друштвена комуникација реферише на ко-креацију знања

²⁰⁷ Emanuel Adler, *World Ordering: A Social Theory of Cognitive Evolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).

²⁰⁸ Emanuel Adler, Niklas Bremberg and Matka Sondarjee, "Communities of Practice in World Politics: Advancing a Research Agenda," *Global Studies Quarterly* 4, 1 (2024): 2 и 5.

²⁰⁹ Bueger, Hofius and Edwards, "Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis," 8.

²¹⁰ Раги (Ruggie) је 1975. године дефинисао концепт међународних режиса као колективн одговор на технологију који почива на дељеним епистемичким очекивањима, нормама, правилима и принципима.

John Gerard Ruggie, "International responses to technology: concepts and trends," *International Organization* 29, 3 (1975): 569.

²¹¹ Stephen D Krasner, *International Regimes* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983).

пре но на пуки пренос информација и дозвољава заједници праксе да се развија и има интеракцију са другим заједницама.

У погледу разумевања моћи, у мрежама се сматра да је моћ локализована у чвориштима мрежа, док се у истраживачком програму заједница пракси моћ разуме кроз односе друштвених и материјалних ресурса дистрибуираних у заједницама и кроз њих као и кроз квалитет интеракција. У погледу приступа Actor-Network Theory (ANT) или теорије актер-мрежа, Бруно Латур као главни заступник напушта класичну теорију мрежа пружањем односног и процесуалног погледа дејственика и конструкције друштвене реалности. Чланови ове мреже се не окупљају нужно у оквиру заједничких подухвата, домена знања, или заједничке праксе.

Стога, без обзира на трендове и динамику овог приступа актер-мрежа, као и приступа "поља", већина анализа мрежа фаворизује *позиције* у односу на *процесе* настајања. Теоретичари који се ослањају на АНТ приступ претежно сагледавају конфигурацију веза као статичну структуру између конкретних ентитета фокусирањем на односе као "структурна својства мреже" и како ове мреже имају дугорочне ефекте на позиције или хијерархије актера. Насупрот оваквом разумевању мрежа, приступ заједнице пракси карактерише процес конституисања идентитета и стварање значења кроз колективне акције и креативност.²¹²

У односу на *епистеме* или епистемичке заједнице (*epistemic communities*) може се сматрати да оне представљају посебни тип заједнице пракси. Епистемичке заједнице је дефинисао Хас (Peter Haas) као мреже професионалаца са препознатом експертизом и знањем у посебном домену и меродавним захтевом за постојањем релевантног знања о политикама у оквиру тог домена или предметне области.²¹³ Свакако, таква заједница је група експерата у домену знања која дели нормативна и каузална веровања, али много важније, специфичне епистемичке праксе иновација и дифузија у политици. Скорашњи рад Адлера и Фобера о епистемичким заједницама пракси наглашава да је знање неодвојиво од праксе и последично од заједнице пракси.²¹⁴ Другим речима, док су епистемичке заједнице специфични облици заједнице пракси, нису све заједнице пракси епистемичке заједнице.²¹⁵

У погледу разлике заједнице пракси са бурдијеовским концептом *поља* важно је описати да се концепт или принцип заједнице пракси претежно фокусира на друштвене интеракције између појединача истомишљеника и како се ове интеракције и потешкоће повезују са њима обликујући друштвени поредак. Основна разлика између концепта поља и заједнице пракси је да први концепт наглашава структурално одређене позиције насталим процесима.²¹⁶ Док се друштвена динамика у бурдијеовском пољу врти око тога како актери схватају шта је у игри на "терену" и шта је потребно да се то контролише, истраживање заједнице пракси се фокусира на стварање знања и колективну сврху иако кроз оспоравање и

²¹² Adler, Bremberg and Sondarjee, "Communities of Practice in World Politics: Advancing a Research Agenda," 4.

²¹³ Peter M. Haas, "Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination," *International Organization* 46, 1 (1993): 3.

²¹⁴ Emanuel Adler and Michael Faubert, "Epistemic Communities of Practice," in *Conceptualizing International Practices*, ed. Alena Drieschova, Christian Bueger and Ted Hopf (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), 47–76.

²¹⁵ Adler, Bremberg and Sondarjee, "Communities of Practice in World Politics: Advancing a Research Agenda," 4.

²¹⁶ Adler, Bremberg and Sondarjee, "Communities of Practice in World Politics: Advancing a Research Agenda," 4. Видети и: Patrick Thaddeus Jackson and Daniel H. Nexon, "Reclaiming the Social: Relationalism in Anglophone International Studies," *Cambridge Review of International Affairs* 32, 5 (2019): 582–600.

потешкоће. Стога, поље може имати сличности са заједницом пракси без заједничког осећаја заједничког подухвата.²¹⁷

Све наведено кроз дистинкције са различитим концептима приказује разлог одабира приступа заједнице пракси изучавању предмета истраживања ове дисертације како би био "напредан истраживачки оквир у дисциплини међународних односа и сазнајним областима друштвених наука."²¹⁸ Зашто је овај приступ бољи од других за предметну тему верификоваће резултати истраживања. Потврдом постављених хипотеза прикупљени и обрађени подаци према датим показатељима показаће се да је колективна акција ЕУ заснована на праксама које формирају ново знање и путем учења свих учесника омогућава успешне акције, заједничке подухвате и заједничка деловања. Све то јесте резултат својеврсне обједињујуће праксе која је карактеристична искључиво за ЕУ. Њоме долази до јачања утицаја и моћи ЕУ на међународној сцени али не кроз стварање хијерархија већ кроз стварање међународно признате праксе одрживог развоја.

2.3 Дипломатија Европске уније из угла теорије праксе

2.3.1 Дипломатија и теорија праксе

Ради разумевања дипломатије Европске уније кроз теоријску призму теорије праксе нужно је истаћи најпре однос дипломатије и теорије праксе и њихово међусобно преплитање. За разлику од многих теоретичара међународних односа који су мишљења да је дипломатија сувишна и да не доприноси значајно међународним односима, Пулио и Корнут²¹⁹ (*Pouilot and Cornut*) истичу да дипломатија и дипломатска пракса играју фундаменталну улогу у омогућавању функционисања света. С тим у вези, они сматрају да је теорија праксе савршено прикладна за проучавање дипломатије као аналитичко средство.²²⁰ Први који још од треће деценије 20. века није одвајао дипломатску теорију од дипломатске праксе био је Харолд Николсон .

Додатно, Џефри Вајзман (*Geoffrey Wiseman*) инсистира на томе да је време да теорија дипломатије иде у корак са праксом и да није изненађујуће што теоретисање засновано на пракси заузима посебну пажњу научника који се баве дипломатијом.²²¹ Нојман (*Neumann*) истиче исти захтев у свом раду о дипломатији којим формално уводи "практични заокрет" у језику међународних односа изискујући "враћање праксе у складу са лингвистичким заокретом

²¹⁷ Adler, Bremberg and Sondarjee, "Communities of Practice in World Politics: Advancing a Research Agenda," 4-5. Видети више у: Jérémie Cornut, "The Practice Turn in International Relations Theory," in *The International Studies Encyclopedia*, ed. Robert A. Denemark and Renée Marlin-Bennett. Chichester: Wiley-Blackwell, 2017.

²¹⁸ Bueger, Hofius, and Edwards, "Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis," 1.

²¹⁹ Vincent Pouilot and Jeremy Cornut, "Diplomacy in Theory and in Practice," *Cooperation and Conflict* 50, 3 (2015): 2.

²²⁰ *Ibid.*

²²¹ Geoffrey Wiseman, "Bringing diplomacy back in: Time for theory to catch up with practice," *International Studies Review* 13, 4 (2011): 710. Видети и: Christian Lequesne, „EU foreign policy through the lens of practice theory: A different approach to the European External Action Service,” *Cooperation and Conflict* 50, 3 (2015): 351-367. и Vincent Pouilot, and Jeremy Cornut. "Diplomacy in Theory and in Practice," *Cooperation and Conflict* 50, 3 (2015): 297-315.

у друштвеним наукама” јер сматра да се ”свет не може расути изван језика.”²²² Дер Деријан (*Der Derian*) чак реконструише дипломатију кроз бројне текстуалне праксе.²²³

Како наводе Шарп²²⁴, Купер са колегама²²⁵, и Сендинг²²⁶ прихваћено је мишљење да дипломатија ”пружа снажне метафоре не само за разумевање шта раде професионалне дипломате, већ и за разумевање међународних односа уопште.”²²⁷

Дипломатија за Пулиоа и Корнуа представља категорију и праксе и анализе истовремено. То је ознака коју практичари употребљавају како би описали низ социјално организованих и значајних начина чињења ствари на међународној сцени. Они дипломатију дефинишу као ”захтев за представљањем дате политике према спољашњем свету”²²⁸ Тако посматрајући дипломатију, и као категорију анализе, истичу три главне компоненте ослањањем на гледишта Сендинга и Нојмана. *Прва* је да је дипломатија процес, *друга* да је односна (делује на повезивању између нечије политике и других) и *треће*, политичка је (укључује и представништво и владавину).²²⁹

Одређење дипломатије током година пролазило је кроз различите дефиниције и укључивање нових актера поред традиционално посматраних држава као јединих спроводитеља праве дипломатије. Током година учесници на међународној сцени постају не само бројнији него у многоме разнолики. С тим у вези поред промене актера који су носиоци дипломатије мењају се и схватања односно одређења шта дипломатија заправо јесте. Традиционални носиоци знања о дипломатији²³⁰ и ономе што је одговарало пословима дипломатије када се још увек није тим именом називала су: Бернар ди Розије (Bernar du Rosier)²³¹, Барбаро (*Ermolao Barbaro*), де Комин (*Philippe de Commynes*), Макијавели (*Machiavelli*), Бејкон (*Fransis Bacon*), Ришелеје

²²² Iver B. Neumann, ”Returning practice to the linguistic turn: The case of diplomacy,” *Millennium: Journal of International Studies* 31, 3 (2002): 628-629.

²²³ Видети: James Der Derian, *On diplomacy: a genealogy of Western estrangement* (Blackwell Pub:1987).

²²⁴ Paul Sharp, ”For diplomacy: Representation and the study of international relations,” *International Studies Review* 1, 1 (1999): 33.

²²⁵ Видети: Andrew F. Cooper, Brian Hocking and William Maley, ed. *Global Governance and Diplomacy: Worlds Apart?* (New York: Palgrave Macmillan, 2008).

²²⁶ Видети: Ole J. Sending, Vincent Pouliot and Iver.B. Neumann, eds. *Diplomacy and the Making of World Politics* (New York and Cambridge: Cambridge University Press, 2015).

²²⁷ Pouliot and Cornut, ”Diplomacy in Theory and in Practice”, 2.

²²⁸ *Ibid.*, 3.

²²⁹ *Ibid.*, 3. Видети и: Ole J. Sending, Vincent Pouliot and Iver.B. Neumann, eds. *Diplomacy and the Making of World Politics* (New York and Cambridge: Cambridge University Press, 2015).

²³⁰ Значајна дела која прате рад поменутих битника а која су у мањој или већој мери доступна представљају предмет изучавања на Одељењу за међународне студије Уновезитета у Београду - Факултета политичких наука, у оквиру посебно предмета посвећеног Развоју дипломатске теорије и праксе, раније Уводу у дипломатију и дипломатску анализу, које је током више од четири деценије истраживачког и наставног рада успоставила редовни професор др. Јелица Стефановић Штамбук. Изворни материјали су анализе историје дипломатске мисли, између осталих, и: дела *Ermolao Barbaro*, „*De Officio Legati*“ (on the duty of the ambassador) (1489); *Philippe de Commynes. Memoires* (1491); *Nicolo Machiavelli, Legationes* (1522); *Frensis Bacon "Essays: Of Negotiating"* (1597); *Cardinal Richelieu, Duc de [1639], Testament politique, Bibliothèque de Philosophie politique et juridique: Textes et Documents, Université de Caen, (Centre de Philosophie politique et juridique, Caen, 1985)*; *Abraham de Wicquefort [1681], L'Ambassadeur et ses Fonctions* (Pierre Marteau, Cologne, 1690); *Antoine Pecquet, Discours sur l'art de négocier* (Nyon, Paris, 1737); *Edmund Burke, Letters on a regicide peace* (1796).

²³¹ Прва модерна студија о дипломатији коју је написао под називом ”*Ambaxiator brevilogus prosaico moralique dogmate pro felice et prospero ducato circa ambaxiatas insistencium excerptus*” или једноставније ”Кратка расправа о амбасадорима”, 1436. године. Сматра се зачетником дипломатске теорије. Осврт на Розијево дело може се видети и у: Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy* (New York: Dover Publications, 1988): 30-40.

(Cardinal Richelieu), Викфор, де Калијер²³², Пеке (*Antoine Pecquet*), Берк (*Edmund Berk*). Модерни креатори дипломатске теорије и дипломатске праксе као што су Сатоу (*Satow*)²³³, и Николсон (*Nicolson*)²³⁴, а мање Бул (*Bull*)²³⁵, изучавају и посматрају дипломатију и дипломатску праксу на својствен начин и представљају прекретничке класике за дипломатску теорију и праксу.²³⁶

Традиционално одређење дипломатије и дипломатске праксе проналази се у издању Сатоуовог *Водича за дипломатску праксу* у којем се наводи да је "дипломатија примена интелигенције и такта у вођењу званичних односа између влада независних држава, проширујући се некада и на њихове односе са вазалним државама."²³⁷ Слично одређење наводи и Бул наглашавајући владине агенте, односно владе, државе, као главне носиоце активности.²³⁸ Николсон, како је већ наведено, дипломатију дефинише као уметност преговарања.²³⁹

Мноштво нових актера утиче на настанак нових појмова као што је "полилатерализам", сковао га је Вајзман за интеракцију не само између званичника држава већ и између државних и недржавних актера.²⁴⁰

Дипломатија постаје иновативна у свом развоју и новом настајању и потпуно проширује опсег онога што укључује, те постоје јавна дипломатија, дипломатија невладиних организација, дигитална дипломатија, економска и културна дипломатија, одржива дипломатија последњих година и слично. Јан Мелисен (*Jan Melissen*) је овакве иновативне фокусе различитих активности укључених у дипломатију назвао "релационистичким" перспективама светске политике. Тиме жели да појасни да уместо фокуса и гледања у интерне карактеристике међународних актера, њихове циљеве или контекст њихових интеракција, односа, треба се посветити и фокусирати на интеракције или односе њих самих.²⁴¹

Овакво одређење или пак њему слично у погледу "односности" тј. релационистичког погледа на дипломатију и дипломатску праксу Нојман, Сендинг и Пулио елаборирају у свом раду тако што сматрају да би било могуће посматрати дипломатију емпириски као скуп издржљивих пракси, нужно је пројектовати мрежу шире не би ли се ухватиле везе између дипломата и шире лук актера који су укључени у праксе, које су конвенционално биле дефинисане као суштински

²³² Francois de Callières, *De la manière de négocier avec les souverains: De l'utilité des Negociations, du choix des Ambassadeurs & des Envoyez, & des qualitez nécessaires pour réussir dans ces emplois* (La Compagnie: Amsterdam, 1716). – званично је објављена 1716. године, а осврт на допринос овог класика дипломатске теорије и праксе сачинио је у посебном поглављу: Maurice Keens-Soper, "Callières", in *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*, eds. Geoffrey R. Berridge, Maurice Keens-Soper, T. G. Otte (Basingstoke: Palgrave, 2012), 106-124.

²³³ Ernest M. Satow, *Satow's Guide to Diplomatic Practice* (London, New York: Longmans, Greens&Co, 1922).

²³⁴ Harold George Nicolson, *Diplomacy* (Leicester: Center for the Study of Diplomacy, 1988); Nicolson Harold, *The Evolution of diplomacy: Being the Chichele Lectures delivered at the University of Oxford in November 1953* (New York: Collier Books, 1962).

²³⁵ Hedley Bull, *The Anarchical Society* (New York: Columbia University Press, 1977).

²³⁶ Видети за допринос дипломатској теорији и пракси: Geoffrey R. Berridge, Maurice Keens-Soper and Thomas G. Otte, *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger* (Basingstoke: Palgrave, 2001); Geoffrey R. Berridge, *Diplomacy Theory and Practice* (London: Palgrave Macmillan, 2010); Geoffrey R. Berridge, *Diplomatic Classics: Selected Texts from Comynnes to Vattel* (Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2004); Christer Jönsson and Richard Langhorne, eds. *Diplomacy* (London: Sage Publications, 2004).

²³⁷ Satow, *Satow's Guide to Diplomatic Practice*, 3.

²³⁸ Bull, *The Anarchical Society*, 156.

²³⁹ Harold Nicolson, *The Evolution of Diplomatic Method* (New York: The Macmillan Company, 1954), 2.

²⁴⁰ Geoffrey Wiseman, „*Polylateralism*“ and *New Modes of Global Dialogue* (Leicester Diplomatic Studies Programme London: Sage, 1999). Reprinted in Christer Jönsson, and Richard Langhorne, eds., *Diplomacy* (London: Sage Publications, 2004).

²⁴¹ Jan Melissen, "Diplomatic studies in the right season," *International Studies Review* 13, 4 (2011): 723–724.

дипломатски задаци за анализирање како нови задаци настају и постају мање или више препознати као конститутивни за "дипломатију". Они верују да је овај помак од кључне важности, да омогућава теоретизацију дипломатије као важног феномена чија се форма мења током времена.²⁴² Узимајући у обзир релационистичка становишта у погледу разумевања дипломатије кроз теорију праксе потребно је детаљније представити виђење три аутора о конститутивним елементима тако виђене дипломатије, али и других аналитичара који су на сличан, али не и истоветан начин сагледали промене дипломатије кроз време и нове актере.

С тим у вези, Сендинг, Нојман и Пулио су дипломатију дефинисали, у најширем могућем смислу као захтев за заступање дате политије у спољном свету. Овако дефинисану дипломатију редукују на три димензије, Прво, дипломатија је процес (захтевања надлежности и јурисдикције). Друго, односна је/релациона (делује између политија), Треће, политичка је (укључује и представљање и владавину). Користе два аналитичка средства која, како наводе показују шта се заиста мења у дипломатским праксама, уколико се ишта мења. Та два средства су *конфигурације и захтеви за надлежношћу/тврђење власти*.

Њихова основна тврђња јесте да је идентитет актера дефинисан односима са другим актерима. Постоји имплицитни релациони поглед такозвани "актер-центрични". Тако анализирати дипломатију додавањем актерског префикса, на пример, "бизнис дипломатија", дефинише однос са и различитост од дипломатије државе. Додатно, како се дипломатија често поистовећује са "дипломатским односима" може се закључити да се пракса дипломатије позива на фокусирање најпре и пре свега на односе, јер су то елементи од којих почињу и на којима дипломате раде. Са овом тврђњом се аутори саглашавају али њихов циљ и суштина је да је читав друштвени свет саткан од односа. То значи да дипломатија није пушка пракса која се бави односима између "пре-конституисаних" политичких ентитета. Радије су ови односи виђени као конститутивни и онтолошки претходници ових ентитета.²⁴³

Како наводе, нови актери у дипломатији доводе до формирања нових одредница дипломатије као и нових улога дипломата те нових "конфигурација" у дефинисању одређења дипломатских пракси. "NGO дипломатија" и "celebrity дипломатија" се саглашавају као резултат глобализације. С обзиром на значење глобализације и проширења граница и дипломатија, те улога дипломата који су традиционално представници на даљину, сада шире свој географски простор и мењају своју суштину. С те тачке гледишта, због овог актер-центричног фокуса, у литератури "нове дипломатије" настоји да се дипломатија "објасни именом": скуп актера је дефинисан и ови актери су потом анализирани са погледом на демонстрирање њихових способности да обликују резултате политика и интересе држава. Закључно, они показују интригантну комбинацију дипломатије проистекле из државоцентричног света са различитим облицима политичког интеркурса омогућеног од стране глобализације. У променљивом дипломатском пејзажу, тврде, старе и нове праксе коегзистирају у међусобно конститутивном односу. Још један утицај глобализације и повећаних међузависности проузроковало је и промену улоге министарства спољних послова из разлога директне комуникације ресорних министарстава са својим сарадницима из других земаља чиме се поставља изазов за позицију министарства спољних послова. У мултилатералним околностима, пракса дипломатије је преобликована скорашњим променама у глобалној редистрибуцији моћи најчешће на неочекиван начин. Невладине

²⁴² Ole J. Sending, Vincent Pouliot and Iver B. Neumann, eds., *Diplomacy and the Making of World Politics* (New York and Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 5-6.

²⁴³ *Ibid.*, 1-28.

организације постају све видљивије у светској политици кроз делегације и индиректна правила, што води ка отварању нових држава-друштво интерфејса на глобалном нивоу.²⁴⁴

Друго аналитичко средство које издавају је ауторитет (authority) или меродавност. У том погледу како наводе оно што разликује дипломате од других облика актера није да су они искључиво задужени за представљање, већ да изискују, обично успешно, надлежност (јуридикцију) над тим представљањем. Они овде дипломате третирају као професију која је као "професионални странац" како их Шарп²⁴⁵ назива. Из перспективе социологије професија, зна се да су професије дефинисане напорима да се успостави надлежносни надзор (јуридикциона контрола) и да се управља њоме над одређеним задатком. Захваљујући овом податку, постаје могуће да се прошири променљиви карактер дипломатије испитивањем који су задаци сматрани централним за дипломатију а који се сматрају више периферним. С тим у вези, захтеви за надлежностима актера који су нетериторијални по својој природи, а нису нити нови нити нешто што умањује позицију традиционалне дипломатије. Ауторитет или меродавност је политички процес сачињен од симболичких потешкоћа који се никада не завршавају. Колико год да долази до дифузије у надлежностима и нових улога за дипломатске агенте не идемо ка свету у коме се дипломате сматрају крајње непотребним. Док год постоји контакт између политија, тамо је дипломатија упослена; када је карактер односа између ових политија изменењен, мења се и дипломатска пракса. Стога, невладине организације укључене у преговоре о животној средини или транснационалне корпорације укључене у дефинисање глобалних транспарентних стандарда могу спроводити неке од елемената дипломатске праксе, али никако све. Дипломатија је дубоко институционализован облик глобалног система, остаје значајна чак и када је изменењена новим праксама и актерима.²⁴⁶

За дипломатију истичу да је друштвени феномен који као такав ствара сопствене ефекте на светску политику а ове чињенице се често занемаре у литератури међународних односа. Ослањајући се на Булово одређење, наводе да је дипломатија често дефинисана као кључна институција међународног друштва. Оно што разликује дипломатију од других институција је да је дипломатија место где остале институције делују и доводе до тога да је стварање дипломатских пракси предео где се ове институције репродукују и могу мењати током времена. Они тврде да је дипломатија много више од представљања. У данашњем свету, дипломатија је повезана са владавином, схваћена као систем правила и контроле. Теоријски, представљање се разликује од владања у томе што се организује око идеје унапређења интереса групе, што подразумева комуникацију са другима, док владање укључује промену понашања других актера како би се остварили одређени циљеви.²⁴⁷

Као што је наведено различите су одреднице шта дипломатија подразумева као интерактивност. Тако Бериц сматра да су преговори основна активност дипломатије.²⁴⁸ Други сматрају да је нагласак на комуникацији.²⁴⁹ Симбол релационалистичке перспективе је Шарпова карактеризација дипломатије као односа између група који настоји да управља условима "одвојености". Другим

²⁴⁴ *Ibid.*, 11-12.

²⁴⁵ Видети више у: Paul Sharp, *Diplomatic Theory of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

²⁴⁶ Sending, Pouliot and Neumann, *Diplomacy and the Making of World Politics*, 14.

²⁴⁷ *Ibid.*, 17.

²⁴⁸ Geoffrey R. Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice* (London: Palgrave Macmillan, 2010).

²⁴⁹ Видети: Cornelius Bjola and Markus Kornprobst, *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics* (UK: Routledge, 2018). Исто: Christer Jönsson and Martin Hall, *Essence of Diplomacy* (New York: Palgrave Macmillan, 2005).

речима, дипломатија је различита форма друштвеног интеркурса зато што политичке групе које улазе у односе тврде различито постојање тј. своју различитост у односу на друге.²⁵⁰

У складу са релационистичким ставом о дипломатији и повезаношћу са концептом праксе Пулио и Корну постављају основе повезаности ова два појма. Праксу посматрају као процесни односни/релациони концепт. Она исказује покрет и акцију – чињење, на друштвено структурирани и препознатљив начин, „икс који икс-ује“. Пракса изискује форму енглеске глаголске именице „герунда“, кретање или покрет да се нешто учини. Праксе су начини чињења ствари. Гледајући кроз ове оквире, дипломатија као свежање пракси је фундаментално динамичан процес. Дипломатија није резултат, већ активност.²⁵¹

Додатно, они истичу три чворишта преплитања у мрежи односа теорије праксе и дипломатије. *Прво пресецање* или чвориште односи се на *континуитет* и *промену*. С једне стране дипломатија и пракса настоје да репродукују себе, у многоме захваљујући моћи преседана. Обичаји су „урађене ствари“ и они изискују много стабилности у друштвеном животу и политици. Они се могу трансформисати током времена али једино на маргинама и еволутивно. У складу са тим, дипломатија и пракса су такође субјекти иновације. Ове изненадне промене су обично повезане са рефлексивношћу и проблематизацијом успостављених начина чињења ствари. Праксе еволуирају константно и увећавањем. Исто важи и за дипломатију. Старомодна традиција коегзистира са далекосежном иновацијом.²⁵²²⁵³

Пулио Купер су на примеру Групе 20 (Г20) показали ову повезаност старог и новог, где су Г20 представили као свежање дипломатских пракси спровођења на комбинацији трансформације и репродукције доминантног Западног глобалног поретка. С једне стране, само-именовани владари, арбитражна правила чланства, именовања и дисциплина доприносе успостављању олигархијске природе глобалне владавине. С друге стране, присуство нових чланова, ревизија одређених правила игре, и промена етоса клуба предлаже тренд који иде ка више инклузивности. Другим речима, иновативне праксе у Г20 почивају на старијим дипломатским формама, креирајући занимљиве тензије у политици глобалне владавине и еволуције светског поретка. Овим се илуструје како теорија праксе омогућава аналитичку разгранатост потребну да забележи дуалну динамику стабилности и промена у светској политици. Изучавање иновативности започиње од онога шта практичари заправо чине, обраћајући пажњу на начине на којима креирају функционалне обрасце акције изван успостављеног начина чињења ствари. Праксе су процеси, и као такви они увек укључују ток или динамику. У складу са тим, праксе произилазе из постојећих пракси, у дијалектима рекомбинације, хибридизације и адаптације, с једне стране, и репродукције и репетиције са друге. Када се промена дододи, нова и иновативна пракса треба да се синхронизује са прошлом како би бивствовала у садашњости.²⁵⁴

Други пут за унакрсно повезивање и стварање чворишта је однос између рационалности и практичности. Колико сврсисходна и стратешка дипломатија може бити она почива на огромним залихама практичног знања које се не може научити из књига. „Игре на два нивоа“ и

²⁵⁰ Paul Sharp, *Diplomatic Theory of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 84.

²⁵¹ Pouliot and Cornut, “Diplomacy in Theory and in Practice,” 3-4.

²⁵² *Ibid*, 10.

²⁵³ Видети и: Ole J., Sending, Vincent Pouliot and Iver B. Neumann, “The future of diplomacy: Changing practices, evolving relationships,” *International Journal* 66, 3 (2011): 527–542; Raymond Cohen, “Diplomacy through the ages,” in *Diplomacy in a Globalizing World: Theories and Practices*, ed. Pauline Kerr and Geoffrey Wiseman (Oxford: Oxford University Press, 2013), 15-20

²⁵⁴ Pouliot and Cornut, “Diplomacy in Theory and in Practice,” 10-11.

мешетарење око "кључних тачака" како Патнам²⁵⁵ то наводи у раду из 1988. укључује вештине и позадинско знање које служи као основа рационалности. Имплицитно, супротстављеност когниције и навике/рутине која преовладава у друштвеној научној литератури треба бити проблематизована. То је нешто што теорија праксе може учинити.²⁵⁶

Треће чвориште за заједничко деловање теорије праксе и науке о дипломатији има везе са балансом између социјалног (или односног) и техничког аспекта пракси. Праксе су интервенције у свету и на свет. Као такве настоје да реше проблем и унапреде пут сваког практичара, најчешће употребом разноликих вештина. Дипломатија није различита у својој сврсисходности и посвећености брањења националних интереса. С тим у вези, праксе се нужно позивају на заједнице које су веће но појединачни практичари. Дипломатија је све о људском интеркурсу. А ипак, у друштвеним наукама праксе преговарања често буду редуковане на техничка питања или мешетарење и увећавање користи.²⁵⁷ Као пример описаног Џефри Вајзман наводи систем УН који примарно функционише кроз промене неформалних пракси, уместо на реформи заснованој на Повељи. Речено детаљније, он покazuје како дипломатски начини чињења ствари трансформишу политичку улогу и процес именовања Генералног Секретара, као и састав и процес именовања дипломатског тела при УН у Њујорку. Суштина динамике у УН систему директно проистиче из свакодневних пракси дипломатске заједнице у Њујорку. Он илуструје да су свакодневне праксе важне исто колико и формални споразуми које државе преговарају на међувладином нивоу. Као други пример Пуљот и Корнут наводе Кристијана Лекесна (Christian Lequesne) такође као пример описаног чворишта а он демонстрира како је формирање Европске службе за спољно деловање (EEAS) посебно иновативна форма регионалне дипломатије, произтекла из постојећих пракси националног одлучивања и бирократских ратовања. Како би новооснована служба могла да испуни своје функције дипломате различитих националних и бирократских миљеа настоје да успоставе нова заједничка правила која обухватају и техничку и односну димензију.²⁵⁸²⁵⁹

Стога када је у питању однос теорије праксе и дипломатије не може се поставити питање спорности овог односа. Како Пуљот и Корнут наводе "Пракса теорије и теорија праксе су две стране истог новчића; исто је примењиво за науку и праксу дипломатије."²⁶⁰

Изучавање промене дипломатије кроз теорију праксе заступљено је и кроз радове Ивера Нојмана²⁶¹ који се претежно осврће на етнографију и интерпретативне методе приближавањем свакодневнице из живота дипломата. Његов широки аналитички циљ који се уочава кроз радове је поставити теорију о томе како дипломатске праксе заиста "стварају" државе исто колико и

²⁵⁵ Robert D. Putnam, "Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games," *International Organization* 42, 3 (1988): 428–460.

²⁵⁶ Pouliot and Cornut, "Diplomacy in Theory and in Practice," 11.

²⁵⁷ *Ibid.*

²⁵⁸ *Ibid.*, 12-13.

²⁵⁹ Видети: Christian Lequesne, „EU foreign policy through the lens of practice theory: A different approach to the European External Action Service,” *Cooperation and Conflict* 50, 3 (2015): 1-17.

²⁶⁰ Pouliot and Cornut, "Diplomacy in Theory and in Practice," 13.

²⁶¹ Iver B Neumann, "Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy," *Millennium - Journal of International Studies* 31, 3 (2002): 627-652; Iver B. Neumann, "To Be a Diplomat," *International Studies Perspectives* 6, 1(2005): 72-93; Iver B Neumann, "A speech that the entire ministry may stand for or: Why diplomats never produce anything new," *International Political Sociology* 1, 2 (2007): 183–200; Iver B Neumann, *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2012); Iver B. Neumann, *Diplomatic Sites: A Critical Enquiry* (Oxford: Oxford University Press, 2012); Iver B. Neumann, *Diplomatic Sites* (London: Hurst Publishers, 2013).

државе стварају или чине дипломатију.²⁶² Такође, питања како бити дипломата и шта чини дипломате су предмет његовог изучавања кроз рад из 2005. године и ажурирану верзију која је део монографије из 2012. године.²⁶³

У погледу разумевања владавине за разлику од Фукоа, који како каже Нојман, тврди да је владавина облик моћи где се краљу одсеца глава, чиме он мисли да не постоји један церебрални центар из којег извире мастер план или глас, сматра да су уместо тога праксе те које држе субјективне позиције у које су појединци укључени, као и упутства о томе шта да чине. Он тврди да би се неко звао дипломатом, нужно је инкорпорирати сет пракси (као што је знање како се пише текст који изгледа лично али који не крши државну политику). Ако је социјализација инкорпорација у смислу унапређивања нацрта рада који иде у процес пре дипломатског дискурса како би неко стекао течност у пракси, онда се владавина односи на спровођење тих нацрта рада течно, што ће рећи да на такав начин потврђују дискурсе који им следују. Бити дипломата заиста значи бити скроман, али не само у смислу да субјективна позиција посредника брише дипломату као трећу страну између два агента. Скромност такође има облик да, уколико претерано препуните нацрт рада, можете доживети анксиозност због губитка пропуснице за сопствени бекстејџ.²⁶⁴

Нојман настоји да објасни како се дипломатија мењала током година односно како је дипломатска пракса еволуирала кроз различите периоде али и у различитим контекстима. Тако истиче своје негодовање у односу на Фукоа који види праксе као део дискурса и говори о дискурзивним праксама са дискурсом као привилегованим концептом.²⁶⁵

Насупрот Фукоовим ранијим одређењима са дискурсом у средишту праксе Нојман истиче Де Картоов (*De Carteau*) циљ и тежњу успостављања *теорије акције*. Његова основна јединица анализе није исказ већ акција. Како би се разумеле свакодневне праксе он се фокусира на прећутно знање које иде ка спровођењу истог.²⁶⁶ Де Карто уводи и посебан термин ”*metis*“ који се односи на начин како се понаша у свету, начине delaња и размишљања где је суштина омогућити максимум ефеката уз минимум снаге (напора). За њега је *дипломатија*, поред *рата* и *политике*, класична *метис* вештина. Успешан практичар у сва три наведена случаја настоји да обликује понашање партнера и супарника на свој начин.²⁶⁷ Овакво одређење сличи структуралној дипломатији који ЕУ води према државама нечланицама или трећим државама тиме што настоји да обликује ”*понашање*“ ових актера на начин одговарајући за постајање део заједнице.

Нојман настоји да докаже континуирану промену институције дипломатије под утицајем дискурса. Али не одређује дискурс као главну јединицу и основну јединицу дипломатске праксе (као што то чини Фуко) већ као један од предуслове за нове акције, а те нове акције могу уколико се устале доволно, бити виђене као креатори пракси, и нешто што додатно утиче на промену. Свако ко би се заузео за изучавање овог типа мора поћи не од проучавања текстова већ

²⁶² Iver B. Neumann, *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2012).

²⁶³ Iver B. Neumann, “To Be a Diplomat”. *International Studies Perspectives* 6, 1(2005): 72-93; Iver B Neumann, *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2012).

²⁶⁴ Iver B. Neumann, “To Be a Diplomat”, *International Studies Perspectives* 6, 1 (2005): 93.

²⁶⁵ Iver B. Neumann, “Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy”, *Millennium - Journal of International Studies* 31, 3 (2002): 627-652.

²⁶⁶ *Ibid.*, 633.

²⁶⁷ Michael De Carteau, *The Practice of Everyday Life* (Berkeley, CA: University of California Press, 1984[1974]), 67-68. Цитирано у: Iver B. Neumann, “Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy”, *Millennium - Journal of International Studies* 31, 3 (2002): 633.

је нужно укључити и друге материјалне елементе. Стога он повезује повратак дискурса у праксу или и повратак пракси у средиште изучавања међународних односа.²⁶⁸

Како би се разумео однос дипломатије Европске уније и теорије праксе потребно је било увести појам дипломатије и повезати га са теоријом праксе кроз најрелевантнија одређења и најновије промене. Свакако разумевање праксе у овом смислу као и заједнице праксе у погледу ЕУ не полази од дискурса као главне јединице анализе већ је то акција. Наредни сегмент истраживања односи се на повезаност дипломатије ЕУ и теорије праксе као и на приступ заједнице праксе и његову примену у оквирима ЕУ.

2.3.2 Дипломатија Европске уније из угла теорије праксе

Надаље је нужно повезати дипломатију ЕУ са теоријом праксе односно представити дипломатску праксу ЕУ као важну одредницу која доприноси овом односу. Наиме, најзаступљенија одређења и бављења питањем дипломатије ЕУ и праксе коју ствара полазе од Адлер Нисен, Бики (Bicchi) као и Лекена (Lequesne). Наравно не треба занемарити и друге теоретичаре који се баве различитим сегментима деловања ЕУ кроз оквире теорије праксе а посебно приступом заједнице праксе.

Лекен (*Lequesne*) се бави новом формацијом ЕУ за вођење дипломатије која је званично успостављена Уговором из Лисабона а са радом почела након ступања на снагу Одлуке о оснивању и функционисању Европске службе за спољно деловање²⁶⁹ (*European External Action Service* – EEAS, у даљем тексту ЕССД). Како истиче, ЕССД јако добро пријања и прилагођава се практичном приступу: то је институција у настањању карактеристична по стварању нових правила која се тичу ЕУ спољне политике. Не постоји јединствено направљено правило или стваралац правила. То је пракса многоструких дејственика, који настоје да прошире своја друштвена представљања политичких поља, комбинована са њиховим интересима у тренутку доношења одлуке, а то чини дефинисање нових правила могућим.²⁷⁰

Како би пракса била делотворна Лекен наводи да је посматрање историјских односа и хронологију настанка и околности настанка одређене институције (у овом случају ЕССД) нужно и да се не треба избећи. ЕССД проистиче из размене пракси, формиране у историји ЕУ.²⁷¹ Додатно, ЕССД није само рационални компромис између бирократских дејственика који се надмеђу и сарађују како би спољну политику ЕУ учиниле ефективном.²⁷²

На основу тридесет интервјуа које је спровео са представницима ЕССД сачињених од представника Европске комисије, Генералног секретаријата Савета ЕУ, држава чланица и Европског парламента долази до закључка о формирању правила и пракси једне нове

²⁶⁸ Iver B. Neumann, "Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy," *Millennium - Journal of International Studies* 31, 3 (2002): 651.

²⁶⁹ Council of the European Union, "Council Decision of 26 July 2010 establishing the organisation and functioning of the European External Action Service" (2010/427/EU, Official Journal of the European Union, August 3 2010), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0427_, приступљено 24.6.2022. - EEAS Decision.

²⁷⁰ Lequesne, "EU foreign policy through the lens of practice theory: A different approach to the European External Action Service", 2.

²⁷¹ *Ibid.*

²⁷² Видети: Christian Lequesne, „The European External Action Service: Can a new institution improve the coherence of the EU foreign policy?,” in *The EU's Foreign Policy: What Kind of Power and Diplomatic Action?*, ed. Mario Telo and Frederik Ponjaert (Farnham: Ashgate, 2013), 79-86.

институције којом ЕУ води своју дипломатију. С обзиром на разноликост запослених у ЕССД и њихово претходно искуство које се у многоме разликовало у односу на нова задужења унутар ЕССД закључак до којег је дошао јесте да *праксе дејственика обликују неформална правила која после неког времена могу постати формална правила*. Према извештају о раду ЕССД из 2013. године²⁷³ ЕССД и ЕК су се сагласили око детаљних радних аранжмана која подразумевају сарадњу у погледу инструкција и управљања радом ЕУ делегација и посебним аранжманима за заједнички рад у програмирању и имплементацији ЕУ спољних програма.²⁷⁴ Ова нова правила су уоквирена од стране дејственика пракси чиме се кроз интервјуе које је спровео показао каузални однос између правила и пракси.²⁷⁵ С наведеним у вези успостављање устаљених пракси приликом доношења правила поставља дипломатију ЕУ у посебан положај и наводи аутора на закључке које се тичу такозваног практичног заокрета у теорији међународних односа. Најпре истиче позивајући се на Бугера, да заокрет ка пракси у међународним односима није примарно о теорији већ о пракси чињења истраживања.²⁷⁶

Наглашава да оно што је нужно јесте да се истраживања у међународним односима фокусирају на методологију способну да забележи везу између акција и дејственика. То подразумева да се истраживања морају преместити на "терен" у већој мери. Друго, у забележавању пракси дејственика научник мора размотрити оно што Гиденс назива "искуственим акцијама и дискурсима."²⁷⁷ С тим у вези сматра да активности и деловања сваког дејственика зависи највише од позадинског знања заснованог на "прихватљивом, могућем и нормалном."²⁷⁸ Треће, праксе подсећају да акције које се изучавају и истражују реферишу на историјски акумулиране трајекторије и инклинације стога историја је јако важна и неизбежна приликом истраживања пракси. Четврто, већина истраживања у међународним односима разматра улогу правила или норми али их узима здраво за готово. Истиче да неореалисти погрешно посматрају правила као екстерна од дејственика који би требало да их регулишу. Праксе нас подсећају да су правила људске креације које се обликују по ономе што дејственици сматрају нормалним и значајним. Стога су праксе клучне за разумевање процеса институционализације. Они у потпуности преокрећу класично питање институционализма "како политичке институције заиста обликују понашање актера?" да покажу да су позадине дејственика (и материјалне и симболичке) те које обликују политичке институције.²⁷⁹

²⁷³ European Union External Action, "EEAS Review" (Brussels, July 2013), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2013-0278_EN.html, приступљено 24.6.2022. – EEAS Review 2013. Видети и: European Parliament, "European Parliament recommendation to the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and Vice President of the European Commission, to the Council and to the Commission of 13 June 2013 on the 2013 review of the organization and the functioning of the EEAS" (2012/2253(INI), Strasbourg, June 13 2012), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2013-0278_EN.html, приступљено 18.6.2022. – 2013 review of the functioning and organization of the EEAS.

²⁷⁴ EEAS Review 2013, 9.

²⁷⁵ Christian Lequesne, "EU foreign policy through the lens of practice theory: A different approach to the European External Action Service," *Cooperation and Conflict* 50, 3 (2015): 11.

²⁷⁶ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory: New Perspectives*, 386. Цитирано у: Christian Lequesne, „EU foreign policy through the lens of practice theory: A different approach to the European External Action Service”, *Cooperation and Conflict* 50, 3 (2015): 13.

²⁷⁷ Anthony Giddens, *The Constitution Of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Cambridge: Polity Press, 1984).

²⁷⁸ Erik, Ringmar, "The search for a dialogue as a hindrance to understanding: Practices as inter-paradigmatic research program," *International Theory* 8, 1 (2014): 9. Наведено и у: Christian Lequesne, „EU foreign policy through the lens of practice theory: A different approach to the European External Action Service,” *Cooperation and Conflict* 50, 3 (2015): 1-17.

²⁷⁹ *Ibid.*, 14.

Поред Лекена који је изучавао ЕУ кроз призму теорије праксе, Адлер Нисен посматра ЕУ кроз теорију праксе на својеврсан начин, истичући да остали теоријски приступи најчешће игноришу свакодневницу, односно рутине и навике које су интегрални део ЕУ онакве каква јесте. Излажење из оквира изучавања ЕУ "из станице" и излазак "на терен" ради правог и вредног истраживања подразумева изучавање ЕУ и одозго и одоздо. Њено мишљење је да теорију праксе чини широки интелектуални простор са коренима у прагматизму, феноменологији и критичкој теорији. Ослања своја становишта на Шацког и Пуљота а нарочито на Пуљотову суштинску тврђњу која наглашава да је "најважнији допринос теорије пракси у одређењу јединице анализе: праксе; која је, друштвено значајни образац акције."²⁸⁰

За разлику од теоретичара који су ЕУ посматрали као "нови модел владавине" и мањом се усмеравали на дефинисање ЕУ као хибридне мешавине (микс) државних и недржавних актера током 80-их и 90-их година 20. века, Адлер Нисен другачије посматра практични заокрет у европским интеграцијама. Истиче да су главни покретачи тада европских интеграција и Европеизације проналажени превасходно у областима класичних политичких наука као што су секторске политике, суб-националне владавине, политичке партије и интересне групе. Додаје да је главни циљ био забележити посебне узрочне односе идентификујући интервенишуће варијабле као што су "вето играчи" а не анализирајући димензије свакодневног живота које су посредоване навикама и ритуалима. Током 90-их и 2000-их година забележена је улога конструтивиста у погледу теорије праксе и ЕУ којима је, како Адлер Нисен тврди, главна пажња била усмерена на дискурс за институционализоване, ауторитативне политичке одлуке и европски идентитет, социјализацију и учење. Бројни конструтивисти оријентисани ка ЕУ су фокусирани на рутинизоване и свакодневне праксе. Међутим, Адлер Нисен сматра да се оваква истраживања разликују од теорије праксе на два важна начина: први је да настоје да се фокусирају на дискурзивне праксе не обраћајући пажњу на имплицитни или несвесни слој знања који омогућава симболичну организацију реалности.²⁸¹²⁸² Други, конструтивисти су традиционално заинтересовани за то како државе чланице и званичници демонстрирају "пронормативно" понашање, али умањују случајна и ненамерна напредовања у европским интеграцијама. Закључно она истиче да приступи у оквиру теорије праксе који постоје око изучавања ЕУ имају тенденцију да се фокусирају на оно што се назива ауторитативном димензијом ЕУ машинерије за доношење одлука и њихових ефеката ван Брисела. То има тенденцију да занемари праксе који се могу учинити, али само учинити, банајним и аполитичним и самим тим неважним.²⁸³

Питање шта подразумева анализа ЕУ или европских интеграција из перспективе теорије праксе односно како се посматра дипломатија ЕУ из угла теорије праксе према Адлер Нисен повлачи неколико претпоставки. Главна претпоставка је да је стварање друштвеног живота последица свакодневних акција. Теорија праксе интерпретира људску активност "рашчлањивањем на праксе: стабилне и структурисане кластере понашања, комуникативних акција и пратећим менталним и телесним активностима."²⁸⁴

²⁸⁰ Rebecca Adler-Nissen, "Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration," *Journal of Common Market Studies*, 54, 1 (2016): 88.

²⁸¹ *Ibid.*, 89.

²⁸² Видети и: Christian Bueger and Frank Gadinger, "The Play of International Practice: Minimalism, Pragmatism and Critical Theory," *International Studies Quarterly* 59, 3 (2015): 449–60; Vincent Pouliot, "The Logic of Practicality: A Theory of Practice of Security Communities," *International Organization* 62, 2 (2008): 257–288.

²⁸³ *Ibid.*, 89–90.

²⁸⁴ *Ibid.* 92. Наведено и у: Maksym Polyakov, "Practice Theories: The Latest Turn in Historiography?," *Journal of the Philosophy of History* 6, 2 (2012): 221.

Адлер-Нисен истиче да теорија праксе наглашава разумевање ситуација и демаскира наизглед стабилне социјалне системе, укључујући ЕУ, као контингенте и продукцију извођену од стране дејственика. На примеру Европског савета истиче да ово подразумева удаљавање од третирања ове институције искључиво као формалне базиране на централном стратешком догађају (самиту). То имплицира праћење друштвених активности које од Европског савета чине оно што он представља. То се једино може учинити приближавањем погледа на људе и материјалности укључене, као што су избор места за самит, декорација у салама за састанке, мени и вино за вечеру шефова држава и влада.²⁸⁵ Она разликује два типа теорије пракси. Један тип се тиче питања како праксе стабилизују свет, "стабилишући". Други тип се односи на то како праксе дестабилизују свет, "дестабилишући". Прва перспектива има фокус на то како праксе постану организатори друштвеног живота, заинтересована је за питање како људи и групе људи постају препознати као мање или више компетентнији у односу на друге кроз посебну класификацију, дистинкцију и категорију разумевања. Као пример наводи друштвена "поља" Пјера Бурдијеа и "заједнице пракси" Етјена Венгера.²⁸⁶

С обзиром на примену принципа заједнице пракси на ово истраживање наводи се његово одређење које је Адлер-Нисен као пример стабилишуће теорије праксе описала. Наиме, за разлику од Бурдијеа који се усмерава на начин на који људи долазе да заузму своје надређене или подређене положаје у друштвеној мрежи манифестијући свој положај кроз телесна кретања и позе, начин стајања, седења, гледања, говора или ходања, Венгер је више усмерен на изучавање тога како заједнице пракси пригрле процес учења и сарадње. На основу Венгеровог одређења, како је и у претходним подпоглављима наведено, Адлер и Пујол дефинишу праксе као "друштвено значајне обрасце деловања, који када се изводе мање или више компетентно, истовремено отелотворују, делују и евентуално опредељују позадинско знање и дискурс у и на материјалном свету."²⁸⁷ Они разликују праксе од два сродна појма: понашање и акција. Понашање бележи материјални аспект чињења; а концепт акције додаје слој значења, и на субјективни (намере, веровања) и интерсубјективни (норме, идентитети) ниво. С обе перспективе гледајући, праксе могу бити све од преговора у Савету министара преко играња хокеја и трговине дрогом. Такве активности укључују вештине и технике и могу бити спроведене боље или горе у очима других практичара. У погледу изучавања ЕУ, овај "стабилишући" приступ би се усмерио на свакодневне активности креатора ЕУ политика и на ЕУ политику, на људе и артефакте који насељавају европске институције, учешће у низу заједница пракси, хијерархија и друштвених области.²⁸⁸

Други, "дестабилишући" приступ праксама разликује се од "стабилишућег" у томе да не захтева препознавање компетентног понашања или друштвеног капитала. То је оно што му пружа еманципаторски потенцијал. Фокусира се на подређене и обичне људе и њихова искуства ширих односа моћи. Ослањајући се на одреднице Лефебреа истиче како овај приступ укључује бригу о "свакодневном животу" са дисциплинарном логиком и како се свакодневница манифестије кроз тела, урбане пределе, конзумеризам и чак и досаду.²⁸⁹²⁹⁰ У погледу ЕУ изучавања, овај дестабилишући приступ је више фокусиран на наизглед обичне или потчињене људе – не-елитне групе, укључујући нижу средњу и средњу класу, мигрантске раднике и раднике

²⁸⁵ Adler-Nissen, "Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration", 92.

²⁸⁶ *Ibid.*

²⁸⁷ Adler and Pouilot, *International Practices*, 6.

²⁸⁸ Adler-Nissen, "Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration", 92.

²⁸⁹ *Ibid.*

²⁹⁰ Видети и: Henri Lefebvre, *Critique of Everyday Life* (London: Verso, 2002).

дијаспоре чији животи су обликовани од стране ЕУ али и обликују ЕУ "одоздо" – истраживање капацитета ових група ради промене њихове политичке, економске и друштвене околине.²⁹¹

Три кључна аргумента издваја Адлер-Нисен у погледу теорије праксе и деловања ЕУ. Фелдман и Орликовски (*Feldman and Orlikowski*) су објаснили да је кључни принцип теорије праксе "одбацивање дуализма и препознавање инхерентних односа између елемената који су често били третирани као дихотомни. То укључује концептуалне супротстављености као што су ум и тело, когниција и акција, објективно и субјективно, структура и дејственик, индивидуално и институционално, слободна воља и одређеност."²⁹² На основу њиховог одређења, а позивајући се на Бурдијеа и идеју хабитуса, затим Гиденса (*Giddens*) и његове структурне теорије чије је основна сврха "превазилажење дуализма дејственика и структуре"²⁹³, Адлер-Нисен истиче да је за студије ЕУ ово одбацивање дуализма јако важно. То подупире објашњењем да је једна од кључних дискусија у анализама које се тичу доношења одлука на свим нивоима у ЕУ да ли су идеје или интереси ти који воде актере без обзира да ли су то државе, преговарачи, чланови парламената или комесари. Иако је ову дистинкцију између интереса и идеја – иако има смисла аналитички – тешко посматрати емпиријски. Додаје да се у својим радовима бави дипломатијом држава чланица у Савету министара и то да их посматра као посебну праксу. Оно што разликује практични приступ доношењу одлука држава чланица од традиционалнијих приступа је да практични приступ настоји да превазиђе дуализам између интереса и идеја инстистирајући да дејственици нису (нужно) социјализовани при усвајању одређених норми.²⁹⁴ Насупрот томе, норме су чешће спроведене но што су интернализоване. Додатно, позива се и на Сауругер (*Saurugger*) која каже да треба сагледати потешкоће на микро-нивоу како би се разумело усвајање норми о "укључености цивилног друштва" и "партиципативној демократији" у доношењу одлука ЕУ. Норме не морају бити интернализоване како би биле важне. Оно што је важно је да функционишу као "оквир појављивања који се мора одржавати, без обзира на то да ли постоји осећај иза тог изгледа."²⁹⁵

Други аргумент повезан је са оним што је Поулио навео 2016. године да већина друштвених форми не може бити објашњена без обраћања пажње на актуелна дешавања у и на свету која их обликују, те да то представља одмотавање свакодневних пракси које стварају веће феномене и друштвене реалности нашег света.²⁹⁶ Ово иде против супстанцијализма који доминира друштвеним наукама. Супстанцијализам тврди да супстанце (ствари, бића, ентитети, есенције) представљају "јединице" или "нивое" анализе и да оне претходе анализи. У модерној друштвеној теорији, ова перспектива је изражена у аргументима о постојању воље и методолошког индивидуализма. У оквиру студија о ЕУ, наводи Адлер-Нисен, приступ рационалног избора претпоставља да људска бића и државе реагују рационално како би максимизовали корист (према становишту Моравшчика²⁹⁷), док конструктивисти тврде да су

²⁹¹ *Ibid.*, 92-93.

²⁹² Martha S. Feldman and Wanda J. Orlikowski, "Theorizing Practice and Practicing Theory", *Organization Science* 22, 5 (2011): 1242.

²⁹³ Anthony Giddens, *The Constitution Of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Cambridge: Polity Press, 1984).

²⁹⁴ Niilo Kauppi, "Bourdieu's Political Sociology and the Politics of European Integration," *Theory and Society* 32, 5–6 (2003): 777. Цитирано у: Adler-Nissen, "Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration," 93.

²⁹⁵ Sabine Saurugger, "The Social Construction of the Participatory Turn: The Emergence of a Norm in the European Union," *European Journal of Political Research* 49, 4 (2010): 473.

²⁹⁶ Vincent Pouliot, *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*, 58.

²⁹⁷ Andrew Moravcsik, "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics," *International Organization* 51,4 (1997): 513–53.

друштвене норме главни покретачи понашања (како наводе Борзел и Рис).²⁹⁸ Она истиче да из перспективе теорије праксе, проблем је тај да овакви приступи унапред одређују концепте као што су европске интеграције, каузалност и моћ - и истраживачки објекат који треба истражити – пре почињања саме анализе. Теорија праксе интерпретира ЕУ кроз релациону онтологију, одбацијујући идеју да објекти или структуре имају фиксиран, стабилан идентитет или је тај облик затварања остварен у неком моменту.²⁹⁹ Стога *процес* надвладава над супстанцијализмом не само у теорији праксе већ и у дипломатској пракси ЕУ која се посматра кроз призму теорије праксе.

Трећи принцип или аргумент теорије праксе који издваја Адлер-Нисен је "моћ као однос, а не способност". Како наводи, иако они који се налазе "у моћи" доносе одлуке, које могу утицати на немоћне, немоћни такође доносе одлуке које могу утицати на моћне. Теоретичари праксе се не саглашавају по питању како би требало концептуализовати моћ. Бурдије сматра да се моћ спроводи кроз објективизацију и институционализацију субјективних односа. (1977) За Гиденса "моћ је идентификована са капацитетима дејственика да "направи разлику" у свету и дефинисана је као "средство да се посао заврши"."³⁰⁰ Важно је навести да заокрет у пракси који се дододио није заинтересован за мотивацију или намере када је реч о анализи моћи; фундаментални градивни елементи друштвеног живота нису појединци већ друштвене интеракције.³⁰¹

"Моћ као микро процес друштвеног живота је у сржи заокрета у теорији праксе." Наводи Адлер-Нисен и истиче да је то случај и са ЕУ.³⁰² У дипломатији Корепер-а Луис (Lewis) идентификује дугу листу "извора утицаја" за амбасадоре, укључујући и личне експертизе, искуство, личност, интерес, важност државе, старост, однос са другима, позицију формалног вођства и тако даље.³⁰³ Ови елементи су важни али кроз образложение кроз читаво дело "Међународни поредак кљуцања" Поулио настоји да прикаже да уколико нису контекстуализовани јако је тешко научити било какву значајну лекцију о томе како праксе генеришу друштвене хијерархије.³⁰⁴

У свом раду, Адлер-Нисен идентификује посебну форму моћи: "дипломатски капитал" у Савету министара. То је форма капитала и њено значење је константно у преговорима. Примера ради, како би се утицало на развој Европске монетарне уније, званичници улазе у игре класификација о томе каква је економија и како добро – као држава чланица – спроводе европски капитал. Дипломатски капитал може једино бити преведен у утицај у конкретним преговорима. Стога. Иако држава чланица може поседовати различити ниво објективне моћи (на пример Велика Британија има (у тренутку објављивања рада и даље је држава чланица) 29 гласова а Џанска 7 у Савету министара) ови ресурси могу бити употребљени ефективно уколико се каналишу кроз уско дефинисане и прихваћене улоге и сценарије дефинисане од стране Савета. Како би био утицајан, један мора да поштује неформалне норме решавања-проблема и тражења-консензуса.

²⁹⁸ Tanja A. Börzel and Thomas Risse, "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe," in *The Politics of Europeanization*, eds. Keith Featherstone and Claudio Radaelli (Oxford: Oxford University Press, 2003), 57-80.

²⁹⁹ Bueger and Gadinger, *International Practice Theory: New Perspectives*, 2014. Наведено и у: Adler-Nissen, "Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration," 95.

³⁰⁰ Giddens, *The Constitution Of Society: Outline of the Theory of Structuration*, 283.

³⁰¹ Adler-Nissen, "Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration," 95.

³⁰² *Ibid.*

³⁰³ Jeffrey Lewis, "The Janus Face of Brussels: Socialization and Everyday Decision Making in the European Union," *International Organization* 59, 4 (2005): 937-971.

³⁰⁴ Видети: Pouliot, *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*, 2016.

Свакако, гласачка моћ никада не може бити примењена као ефективни ресурс.³⁰⁵ Стога, моћ није нешто чemu се може приступити као општем ресурсу или способности. Моћ је дубоко контекстуална.³⁰⁶ Компетенција или препознавање су објекат политичке борбе. Стога морају бити изучавана индуктивно и кроз "дебелу контекстуализацију". Ово је кључна идеја анализе улоге праксе у конституисању моћи и утицају у ЕУ.³⁰⁷

Поред наведена три аргумента за приступ теорији праксе и извођења утицаја на деловање ЕУ, Адлер-Нисен је и у погледу методологије извела одређене закључке. Најпре, теорија праксе се не посвећује само једном посебном методу, али је посебно везана за посматрање учесника и неструктуриране интервјује као начин генерисања података. Теорија праксе је дубоко индуктиван приступ који почиње од микро елемената како би објаснило макро; то је "методолошки ситуациониста" што значи да друштвени феномени великих размера као што су "тржишне цене", "држава", "евроскептицизам" ултимативно долазе кроз трансакције људи (и ствари) у микро-социјалним ситуацијама.³⁰⁸ Обећање практичног заокрета у ЕУ студијама је дубље разумевање свакодневних аспеката европских интеграција "одозго" и "одоздо". ЕУ политике – догађаји, институције или актери који се сматрају "политичким" (државе, бирократије и институције) могу бити изучене на етнографски начин: на мањим скалама како се и дешавају. Стога, аргумент Адлер-Нисен није да треба престати са изучавањем Европског савета, Корепер-а, састанака кабинета у Европској комисији или пресуда Суда правде ЕУ. Ове институције заслужују аналитичку пажњу истраживача. Питање је који се приступ користи при истраживању. Додаје и да традиционално изучавање "за столом" није могуће ни када је пракса ЕУ у питању те да је неопходно напустити своје место и заћи дубље у истраживања свакодневнице и деловања ЕУ. С обзиром на то да се практичари не саглашавају око тога где тражити праксе најбоље је у случају ЕУ студија, како поставља питање Адлер-Нисен треба ли поћи од успостављених креатора политика или посматрати ЕУ одоздо? Теоретичари праксе се такође не саглашавају око улоге науке у друштву, постављајући себе другачије у епистемолошким дебатама. С једне стране, неки теоретичари праксе прихватају већину циљева стандардних наука (конструктивизам на пример). С друге стране су они практичари који су скептични према идеји да се истраживач може некако одвојити од свог истраживања, и да имају критичнију агенду.³⁰⁹ Ова дебата у оквиру теорије праксе траје. Иако је наизглед значајна у смислу принципа, у стварним анализама разлика може бити мање важна због заједничког интереса за оно што се дешава "на терену" у наизглед тривијалним потезима који се испостављају кључним за европске интеграције.³¹⁰

³⁰⁵ Rebecca Adler-Nissen, *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 161; Видети и: Adler-Nissen, „Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration,” 96.

³⁰⁶ Више о моћи у пракси у: Adler-Nissen, Rebecca and Vincent Pouliot, "Power in Practice: Negotiating the International Intervention in Libya," *European Journal of International Relations* 20, 4 (2014): 889–911.

³⁰⁷ Pouliot, *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*, 48-67.

³⁰⁸ Видети и: Karin Knorr-Cetina, "The Micro-Social Order. Towards a Reconceptualization," in *Actions and Structure: Research Methods and Social Theory*, ed. Nigel Fielding (London: Sage, 1988), 21-53.

³⁰⁹ На пример: Bigo Didier and R. B. J. Walker, "Political Sociology and the Problem of the International," *Millennium-Journal of International Studies* 35, 3 (2007): 725–39.

³¹⁰ Adler-Nissen, "Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration," 99.

2.3.2.1 Дипломатија Европске уније кроз Приступ заједнице пракси

Први који је приступ заједнице пракси применио на Европску унију је Адлер посматрајући најпре Европу као цивилизацијску заједницу пракси.³¹¹ Он наводи као хипотезу да Европа или "нормативно моћна Европа" може од себе створити цивилизацијску безбедносну заједницу пракси, која може променити праксу међународне политике. Важно истаћи је посматрање Европе као цивилизације, а дефинисање цивилизације као заједнице пракси и макро-формацијске заједнице пракси. Адлер се ограђује од теоретичара који се фокусирају на анализу цивилизације као социополитичке организације или се ослањају на нормативне агенте, културу и сл. Он се прикључује генерацијама које цивилизацију сматрају социјално конструисаним ентитетима.³¹² Додаје да се цивилизација треба оцењивати не према ономе "шта је" већ "шта чини". На основу наведеног истиче како се цивилизација треба посматрати као динамична, слободно интегрисана, плуралистичка и хетерогена заједница пракси чије се границе протежу колико се протеже њихова пракса. Док за заједнице пракси наводи да су домен знања који конституише истомишљеност, заједница људи који креирају друштвену потку учења и деле праксе које отеловљују знање развијено, подељено и уређено у заједници (у овом одређењу ослања се на Вангера, МекДермента и Снајдера).³¹³ Такође, наводи да иако је концепт примарно употребљаван да дефинише домаће и интернационалне/транснационалне заједнице³¹⁴, сматра да има смисла применити га и на макро-културне заједнице као што су цивилизације.³¹⁵ У погледу дефинисања цивилизације као заједнице пракси ослања се на одређење Пухала³¹⁶, где наводи да се дефинисање цивилизације као заједнице пракси повезује са концептом културе, са којим се најчешће цивилизација и повезује, ни искључиво у умовима појединача или у дискурсу који стварају, нити само у сферама интерсубјективног разумевања проистеклог из интеракција као што су "подељени идентитет" или "ми-осећај". Пре ће бити да концепт заједнице праксе идентификује културу кроз "ми-чинимо" или праксе као друштвено смислена компетентна рутинска извођења³¹⁷ са којима се цивилизације јединствено идентификују и кроз које се разликују једне од других. Цивилизација, по његовом мишљењу, комбинује и захтева преклапање између политичких ентитета, као што су државе, царства, или религијске заједнице – у случају Европе политички ентитет је транснационална политија – и заједница пракси, како интерпретира културу у акцији. С једне стране, заједница пракси даје политичким ентитетима

³¹¹ Emanuel Adler, "Europe as a civilizational community of practice," in *Civilizations in World Politics: Plural and Pluralist Perspectives*, ed. Peter J. Katzenstein (London: Routledge, 2009), 67-90.

³¹² Ослања се на мишљења: Martin Hall and Patrick Taddeus Jackson, "Introduction: Civilizations and International Relations Theory," in *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations*, eds. Martin Hall and Patrick Thaddeus Jackson (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 1-12; Martin Hall and Patrick Thaddeus Jackson, eds., *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations* (New York: Palgrave Macmillan, 2007); Peter Katzenstein, „A World of Plural and Pluralist Civilizations: Multiple Actors, Traditions, and Practices," in *Civilizations in World Politics: Plural and Pluralist Perspectives*, ed. Peter J. Katzenstein (London, UK and New York, UK: Routledge, 2009), 1-40.

³¹³ Etienne Wenger, Richard McDermott and William M. Snyder, *A Guide to Managing Knowledge: Cultivating Communities of Practice* (Boston, MA: Harvard Business School Press, 2002), 28–29.

³¹⁴ Већ представљене одреднице у претходно наведеним радовима Венгера, Снајдера Адлера: Etienne Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity* (New York, NY: Cambridge University Press, 1998); Etienne Wenger, *Communities of Practice: Learning as a Social System*, System Thinker. <https://thesystemsthinker.com/communities-of-practice-learning-as-a-social-system/> ; Emanuel Adler, *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations* (London, New York: Routledge, 2005); Emanuel Adler, "The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO's Post-Cold War Transformation," *European Journal of International Relations* 14, 2 (2008): 195-230.

³¹⁵ Adler, "Europe as a civilizational community of practice," 67-68.

³¹⁶ Donald J. Puchala, "International Encounters of Another Kind," *Global Society* 11, 1 (1997): 7.

³¹⁷ Emanuel Adler and Vincent Pouilot, eds., *International Practices* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

диспозиције да делују у име знања, идентитета, дискурса и нормативне природе заједнице пракси на различите начине. С друге стране, кроз средства праксе, политички ентитети легитимизују, оснажују и институционализују знање и дискурс заједнице пракси.³¹⁸

Важности Адлеровог истицања цивилизације као заједнице пракси и посматрања Европе као цивилизацијске заједнице пракси важно је због самих особина које се прописују Европи и њеној посебној интеграцији која касније бива формирана кроз ЕУ. Стога дефинисање цивилизације као заједнице пракси додаје вредност цивилизацији као јединици анализе. Примера ради, изједначавање Европе као цивилизације са скупом различитих пракси додаје нешто описљиво и вредно изучавању Европе као транснационалне политије. Такође помаже јасно у разликовању Европске заједнице пракси од других цивилизацијских заједница пракси, као што су САД, мусимански свет, Кина, Индија и такође од њихових прошлих заједница пракси. Адлер тврди да се цивилизације могу разумети као "зоне престижа" или "мреже привлачења" које имају центар или многоструке центре, развијају материјална и културна магнетна привлачења и тако привлаче друге цивилизације. Адлер сматра да су цивилизације опонашане не само због своје високе културе већ и због материјалних, дискурзивних и организацијских предности отеловљених у новим политичким, економским, безбедносним и друштвеним праксама. Преокрет са високих култура ка праксама помаже при разјашњавању како различите цивилизације интерактују, преплићу, деле искуства, и уче једни од других. Такође, помаже разјашњењу како дифузија пракси унапређује експанзију цивилизације. Како наводи, један од разлога за посматрање цивилизација као "зоне престижа" и поседовање магнетне сile привлачења је тај да знање на коме се неке праксе заснивају могу бити богате идејама напретка. То не значи да су цивилизацијске заједнице пракси прогресивне нужно. Већ да представљање идеје напретка, нове праксе, зато што се могу посматрати као боље, или мање лоше, од других, могу помоћи цивилизацијама да привуку политичке ентитете других цивилизација. Стога, на овај начин се може избећи "пропаст" цивилизација јер у овом случају политички ентитети, као што су државе, царства, религијске и друге транснационалне заједнице, могу и чине пропаст, некада насиљно, или алтернативно, оне могу сарађивати или чак се могу интегрисати. Да ли политички ентитети кроз цивилизације насиљно пропадају зависи од позадинског знања које конституише заједница пракси.³¹⁹ С тим у вези, Адлер истиче како се многе "приче" могу испричати о ЕУ. Међутим, једино када, са становишта цивилизацијске перспективе, погледамо нормативну моћ Европе као заједницу праксе, можемо отпочети са разумевањем како је, након европског краха цивилизације у првој половини двадесетог века, Европа обновила себе као цивилизацију на основама праксе која је поставила темеље са концептом модерности из перспективе моћ-политика.³²⁰ Та нормативна моћ Европе је резултат процеса који је симултано учинио Европу уједињенијом (базирајући се на плуралистичкој интеграцији) и различитијом (као резултат ЕУ проширења). Нормативна моћ Европе односи се на европски капацитет да обликује концепције "нормалног" у међународним односима (позивајући се на Манерса³²¹) ослања се на материјалне ресурсе и примарно на читавом новом скупу праксе владања која се ослања на само-уздржавање и способности да промени нешто у свету, као и да утиче на друге, на начин који је легитиман.

Стога, постоји битна разлика између "меке моћи" виђене као средство спољне политике засновано на култури и употребљено у име националних интереса, с једне стране. И,

³¹⁸ Adler, "Europe as a civilizational community of practice," 68.

³¹⁹ *Ibid.*, 69.

³²⁰ *Ibid.*, 74.

³²¹ Ian Manners, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?," *Journal of Common Market Studies*, 40, 2 (2002): 240.

нормативне моћи, с друге стране, која се ослања на способност да привуче државе како би постале чланови или партнери политичке заједнице, чије чланство зависи од усвајања скупа норми, пракси, и институција. Европа поседује нормативну моћ тиме што има извесна очекивања и поставке у суседним прекограничним државама које ће усвајањем натукуних правила омогућити себи укључивање у оквире Уније. На тај начин нормативна моћ ЕУ се остварује путем политике приступања и кроз ширење нових цивилизацијских пракси – у ствари, заједнице пракси - ка европском суседству, некада развијањем пракси и подршке, грађењем глобалног поверења потребног како би се управљало кризама, и радећи "кроз мултилатерална средства и светско јавно мишљење"³²² У складу са тим, наводи Адлер своја неслагања са различитим теоретичарима који не препознају ЕУ као нормативну моћ, да ЕУ није постала нормативна моћ зато што је слаба – пре је слаба у војном смислу због усвајања иновативних пракси само-уздржавања и мирних промена. Закључно, оно што Европу цивилизацијски разликује од Америке јесте постмодерна, пракса само-уздржавања. Како истиче, нормативна моћ европских пракси мора да буде рефлексивнија и инклузивнија и Европа треба да превазиђе своју колонијалну историју, али нормативна моћ Европе треба да буде узета у обзир као рад у току, "ЕУтопија" или "лабораторија" где се политичке опције изван државе генеришу (овде се Адлер ослања на размишљања Николаидиса и Ховса).³²³ Додатно се ослањајући на Рингмарове речи "ЕУ нema моћ над било чим – нема чак одговарајућу моћ ни над сопственим саставним јединицама – ипак очигледно има озбиљну количину моћи да (утиче на нешто)."³²⁴

Осврћући се на наведена одређења кроз коју пролази Европа и ЕУ кроз историју и модернију историју и доказивање како ЕУ може бити нормативна моћ и цивилизацијска заједница пракси нужно је било истаћи ради јасноће зашто је приступ заједнице праксе најбоље решење за предмет овог истраживања. Како Адлер наводи, а касније и Бићи као и Лудовиц, ослањајући се на Венгера пре свега, заједница пракси коју Европа (ЕУ) формира укључује знање које конституише истомишљенике нормативне моћи; заједницу практичара, укључујући и оне који стварају праксе и они који користе праксе; и праксе које отеловљују знање које заједница развија, дели и одржава.

Адлер тврди да је ЕУ одувек била проминентни иноватор пракси, јер већина онога што Европа ради ових дана, нарочито у погледу спољне политике, је конвенционално, као што је пружање развојне и хуманитарне помоћи, употреба политичких форума дијалога и медијације, и упућивање мисија за одржавање мира. Иновације се, наспрот томе, састоје у мобилизацији инструмената који утичу на преклапање норми одређујући домаће услове који би требало заузврат да иду више у прилог стабилности региона и света.³²⁵ Другим речима, интерни систем владавине ЕУ и заједница пракси коју ствара је једна и јединствена. ЕУ праксе шире поруку да развој безбедносне заједнице пракси, радији за европско делимично напуштање политичке моћи, може такође бити примењено на међународни поредак као целину. Оно што чини нормативне праксе моћи другачијим, јесте то што су усмерене на превазилажење модерне политичке моћи.³²⁶

³²² Adler, "Europe as a civilizational community of practice," 75.

³²³ Kalypso Nicolaïdis and Robert Howse, “‘This is My EUtopia ...’: Narrative as Power,” *Journal of Common Market Studies* 40, 4 (2002): 771.

³²⁴ Erik Ringmar, "Empowerment among Nations: A Sociological Perspective," in *Power in World Politics*, eds. Felix Berenskroetter and M. J. Williams (London and New York: Routledge, 2007), 202.

³²⁵ Kalypso Nicolaïdis and Dimitri Nicolaïdis, "The EuroMed beyond Civilizational Paradigms," in *The Convergence of Civilizations: Constructing a Mediterranean Region*, eds. Emanuel Adler, Federica Bicchi, Beverly Crawford, and Raffaella A. Del Sarto (Toronto: University of Toronto Press, 2006), 348.

³²⁶ Adler, „Europe as a civilizational community of practice,” 76.

Праксе које ЕУ ствара кроз своје политике било то политика суседства или проширења, показатељ су како се може пракса преточити у нормативну моћ и самим тим у стварни утицај а некада и у политичку контролу али на миран начин. Како би ЕУ "извезла" свој модел регионалне владавине, развила је праксе консултација, убеђивања и преговарања којима може уметнути у друге нације и кроз цивилизације "зависна очекивања мирних промена."³²⁷ У том смислу, питање праксе одрживог развоја је сасвим у складу са оним што ЕУ чини и на другим пољима. А то је успостављање међународне праксе, вођење специфичних преговора, и развијање лидерства у овој области.

Заједничка спољна и безбедносна политика могу представљати и сет пракси (као што су мултилатерализам, безбедносна сарадња, превентивна дипломатија, политички дијалози и слично) али може ЕУ бити посматрана и општије нарочито уколико се сматра да је у бити "нормативна моћ".³²⁸ Осврћуји се на овакво Адлерово одређење Бићи тврди да се с једне стране ЕУ може посматрати као "заједница заједница" (eng. *community of communities*) која отелотворује многоструке ставове заједнице пракси које су засноване на различитим задацима и различитом знању. Иако макро праксе које наводи Адлер дају ширу слику и поглед на то како заједнице праксе могу ултимативно бити кумулативне, микроанализе показују да дневне праксе практичара припадају заједници праксе тиме што се повезују комуницирањем о спољној политици ЕУ.³²⁹

С друге стране, Марчи Лудовица издаваја значај микро-заједница пракси у оквиру деловања ЕУ кроз вођење дипломатије и спољне политике ослањајући се на претходне налазе Бићи али и Адлер-Нисен и Пульто. С тим у вези, истиче налаз да се однос гради на основу особа који се налазе у микро заједници пракси и на бази онога што они представљају и тако повезује појединце који су на позицијама у Риму, Паризу и Бриселу. Овим истраживањем повезаности микро заједница пракси наглашава да лидери ЕУ у заједници у Паризу омогућавају везе са другим заједницама и лидери ЕУ који су у заједници у Паризу обликују праксу и политику ЕУ према Кини у погледу овог истраживања.³³⁰

Додатно, долази се до закључка да практични приступ разјашњава да појединци који имају више учешћа у заједницама проширују друштвено поље своје праксе и објашњавају плуралност њихових акција. Стога, пружањем одговора на захтеве на нивоу микро локалне заједнице праксе има се одговорност почевши од локалног нивоа ка вишим нивоима без обзира на позицију. Наиме кроз своје истраживање три микро заједнице пракси које формирају спољну политику ЕУ према Кини долази до закључака да приступ праксе даје смисао акцијама микро заједнице пракси које су фокусиране на спољну политику ЕУ када ове праксе укључују акције на локалном, националном и Европском/супранационалном нивоу.³³¹ Додатно, динамика дипломатије на микро-нивоу је круцијална при објашњавању како *моћ* настаје, развија се и пропада током преговора. Он посматра моћ у пракси као процес одређен друштвеним односима, који бивају изучени практичним приступом и у том свом одређењу ослања се на Адлер-Нисен и

³²⁷ *Ibid.*, 9.

³²⁸ *Ibid.*, 81.

³²⁹ Federica, Bicchi, "The EU as a community of practice: foreign policy communications in the COREU network," *Journal of European Public Policy* 18, 8 (2011): 1119.

³³⁰ Marchi Ludovica, "Micro-communities of practice and EU's foreign policy: Rome, Brussels, and Paris," *Asia-Pacific Journal of EU Studies* 19, 1 (2021): 22-23.

³³¹ *Ibid.*, 23-24.

Поулиоа.³³² Две главне онтологије моћи у међународним односима су способности (*capabilities*) и односи (*relations*). Основна разлика почива у томе да ли се моћ посматра као способност коју неко поседује, или је моћ однос што је друштвена динамика. Прво одређење заговарају реалисти. Овакав приступ моћи поседује релациони елемент у себи у томе да се фокусира на релативну дистрибуцију ресурса. Међутим, реалисти претпостављају да однос између две стране одређује способност која је способност која постаје моћ. Поред реалиста овакав или сличан приступ заступају и либерални институционалисти. С друге стране, релациони перспектива моћи заснива се на друштвеним односима. Ресурси су "ситуационо специфични"³³³, и последично једини начин да се одреди да ли је нешто ресурс моћи или није је да се постави у контекст стварног или хипотетичког оквира.³³⁴ Начин на који способност има интеракцију са моћи је релациони/односни елемент. Овај односни део је заснован на веровању да је у посебном друштвеном обрасцу или поставки да ресурси постају средства која могу произвести ефекте. Практични приступ обухвата ова два појма: "Моћ у пракси" настаје из микро-борбе око одређених ресурса. Ресурси су одговорни за генерисање моћи. Потхрањивање ресурса је знање, што представља способност која је локално генерисана, извођена и испреговарана, како би ултимативно утицала на европске политике. Када ресурси преузимају форму друштвено препознате компетенције тј. знања, да је компетенција прихваћена и потврђена од стране других у настојању да произведе утицај, они генеришу моћ. Знање је кључна кост утицаја... Ресурси су делимично ендогени (локално креирани) и попримају облик друштвено признате компетенције. Компетенције су локално генерисане, оспорене и одигране што на крају утиче на ЕУ политике. Микро-ниво дипломатске динамике је виталан за описивање процеса преговарања на ЕУ нивоу.³³⁵

У погледу теорије праксе и односа моћи како наглашавају Адлер-Нисен и Поулио, моћ треба бити испитивана не само као поседовање материјалних средстава или дискурзивне доминације, већ из перспективе свакодневних друштвених односа, укључујући начине на које се различити ресурси стављају у примену. Такође, на примеру интервенције у Либији тврде да (насупрот реалистима који наглашавају материјалне интересе страна које су настојале да интервенишу, или либералима и конструктивистима који тврде да нормативне промене између западних држава објашњавају хуманитарне интервенције) је дипломатска динамика на микро нивоу кључна за разумевање процеса преговарања.³³⁶

Без обзира што се ова дисертација не фокусира директно и искључиво на анализу моћи ЕУ у пракси преговарања око питања одрживог развоја, важно је споменути овај елемент ради евентуалних закључака који се тичу утицаја који остварује на међународној сцени поводом овог питања и успостављања међународне праксе одрживог развоја, што сматра се полази од микро нивоа и заједница пракси а затим прелази на више, макро ниво. Јасно је да се промена не може дододити уколико не постоји извесни ниво остварене моћи. Моћ да се утиче на државе које нису чланице ЕУ ради усвајања одређених политика свакако је оглед дипломатског деловања ЕУ.

³³² Rebecca Adler-Nissen and Vincent Pouliot, "Power in Practice. Negotiating the International Intervention in Libya," *European Journal of International Relations* 20, 4 (2014): 890-892. Цитирано у: Marchi Ludovica, "Power in practice: EU member states' 2020 early negotiations on Covid-19 burden sharing," *Australian and New Zealand Journal of European Studies* 14, 1 (2022): 18-19.

³³³ Stefano Guzzini, "Structural power: The limits of neorealist power analysis," *International Organization* 47, 3 (1993): 443–478. Цитирано и у: Adler-Nissen and Pouliot, "Power in Practice. Negotiating the International Intervention in Libya," 892.

³³⁴ Adler-Nissen and Pouliot "Power in Practice. Negotiating the International Intervention in Libya," 892. Позивају се на: David Baldwin, *Paradoxes of Power* (New York: Basil Blackwell, 1989), 134.

³³⁵ Marchi Ludovica, "Power in practice: EU member states' 2020 early negotiations on Covid-19 burden sharing", *Australian and New Zealand Journal of European Studies* 14, 1 (2022): 4.

³³⁶ Adler-Nissen and Pouliot, "Power in Practice. Negotiating the International Intervention in Libya," 909.

Важност истицања односа микро пракси и уопште постојања овог нивоа пракси налази се у каснијем истраживању учесника у формирању пракси одрживог развоја кроз многострука учествовања.

Федерика Бики (*Federica Bicchi*) се дипломатијом и спољном политиком ЕУ бави на својеврсан начин али најчешће посматрајући ЕУ кроз приступ заједнице пракси. С тим у вези овде се не представља њено одређење дипломатије ЕУ кроз оквире теорије праксе већ својеврсна примена приступа заједнице пракси којим је допринос уочавању да ЕУ има способност формирања пракси од својих политика и посебних заједница пракси од представника држава чланица и ЕУ институција који су оспособљени да превазиђу националне границе, прекомпонују националне разлике у заједничку европску праксу комуницирања. Како наводи, константни ток преговарања и конверзација унутар и ван ЕУ и у контакту са државама које нису чланице представља богат емпиријски материјал из кога се могу изводити закључци у погледу ЗП. Додаје, као што је већ наведено, ЕУ је "заједница заједница"³³⁷ чиме пружа институционално ткиво које фаворизује приступ ЗП. Од 2016. године ЕУ покушава, кроз Заједнички истраживачки центар (*Joint Research Centre*) да директно промовише приступ ЗП као радни метод у оквиру Европске комисије у контакту са ЕУ државама чланицама али и широм публиком.³³⁸

Допринос њених ранијих радова огледа се у томе да се ЕУ изучава као заједница пракси заснована на пракси комуникације спољне политике односно употребе КОРЕУ (COREU – Corespondence Europenе)³³⁹ мреже те доказује да се за ЕУ може сматрати да је превазишла границу и да је "изван међувладиног приступа". Иако, додаје у закључним разматрањима, црвене линије (*red lines*) настављају да постоје и ограничene су на стриктну међувладину арену, већина дневних пракси одвија се ван црвених линија.³⁴⁰ Ослађајући се на гледишта Вангера те три елемента на којима заснива своје тврђење и Адлера, истиче да је заједница пракси формирана од стране групе појединача који се рутински састају ради истог или сличног задатка са циљем поделе практичног знања у процесу креирања заједничког репертоара ресурса.³⁴¹ Како наводи, вредност анализирања ЕУ спољнополитичког система као заједнице пракси засноване на комуницирању путем наведене мреже је двоструко. Најпре, поставља основе ЕУ спољнополитичке сарадње у текућим праксама комуникације. С ове тачке гледишта, ЕУ спољнополитички систем је први и основни рутински систем комуникација између практичара који одржава једну или више заједнице пракси производећи заједничке ресурсе и знања. Друго, она повезује анализу ЕУ спољне политике са тренутним интересима у праксама међународних односа и комуникација. У практичном смислу, ово омогућава отварање анализирање ефеката комуникација и пракси на квалитет интеракција између европских преговарача.³⁴²

У свом раду из наредне године (2012.) надграђује идеју заједнице пракси на нивоу ЕУ тиме што директно примењује на новоосновану институцију са великим бројем преузетих и обједињених

³³⁷ Видети и; Maren Hofius, *European Union Communities of Practice: Diplomacy and Boundary Work in Ukraine* (London and New York: Routledge, 2023).

³³⁸ Federica Bicchi, „Cultivating Communities of Practice: From Institution to Practice,“ *Global Studies Quarterly* 4, 1 (2024): 1.

³³⁹ COREU је виртуелни комуникациони систем или мрежа која служи за размену поверљивих информација о Заједничкој спољној и безбедносној политици ЕУ и конзуларним пословима између држава чланица ЕУ. Након оснивања ЕССД већина функција у дељењу информација овом мрежом прелази на ЕССД. Суштински назив ове мреже је CORTESY што се односи на COREU Terminal System.

³⁴⁰ Bicchi Federica, "The EU as a Community of Practice: Foreign Policy Communications in the COREU Network," *Journal of European Public Policy* 18, 8 (2011): 1128.

³⁴¹ *Ibid.*, 1116.

³⁴² *Ibid.*, 1120.

надлежности, Европску службу за спољно деловање (ЕССД). Овим истраживањем је приказала да се учешће актера ЕУ у спољној политици у систему комуникација (COREU мрежа) мења те да ЕССД не само да учествује већински, већ и истовремено доприноси овим променама. Један од ових примера јесте кроз уведене политичке извештаје, извештаје Шефова мисија у државама нечланицама ЕУ (такозвани HoMs (*Head of Missions*) извештаји), извештаји о преговорима са трећим земљама али и такозвани *demarches*, као и извештаји ЕУ Специјалних известилаца. За све извештаје је задужена ЕССД и сви имају другачији карактер информација које прикупљају и достављају. Тако се од политичких извештаја који су креација ЕУ Делегација са циљем информисања колега у Бриселу (али не држава чланица) очекује да пруже кратак осврт на догађаје и анализу значаја тих догађаја најбоље од средњорочне до дугорочне перспективе. Циљ је да се избегну медијски сажеци и унаточ томе додатно обезбеди вредност у форми политичке анализе и потенцијално препорука. Суштински, политички извештаји, наспрот традиционалним дугим извештајима Европске комисије, треба да су кратки и да погађају сврху, у најбољем случају на једној страни или краће. Извештаји посебних известилаца могу бити јако занимљиви и да погађају и званичнике ЕССД и националне дипломате са најновијим вестима о текућим преговорима у којима ЕУ Специјални извештилац учествује. С друге стране, извештаји Шефова мисије такође досежу и до ЕССД и до националних званичника али су резултат преговора. Ови извештаји не представљају најсвежије информације, већ сумирају тренутно стање. То су обично дуже анализе са историјатом и елаборираним сетом препорука за активност од стране целокупне ЕУ тако да се достављају кроз COREU мрежу од стране ЕССД државама чланицама, европским кореспондентима у министарствима спољних послова³⁴³, сталним представништвима држава чланица ЕУ у Бриселу као и Европској комисији и Генералном Секретаријату Савета. Извештаји Шефова мисија имају дескриптивну и прескриптивну компоненту, од којих обе укључују информације и знање. Прескриптивна компонента има обиље знања и ствара повећава могућност за будуће акције и препоруке за деловања у одређеним акцијама, док дескриптивна оцењује ситуацију или утицај специфичног инструмента. Политички извештаји нису такви већ се упућују као кратки савети за акцију коју треба предузети ЕССД. Додатно, док Шефови мисије у својим извештајима отпочињу преговоре између држава чланица ЕУ у трећим државама, политички извештаји саветују ЕССД о томе како да предузму преговоре у Бриселу. Основна сврха политичких извештаја је да информише ЕССД како би унапредила квалитет података пружених за процес креирања спољне политике ЕУ. Стога треба правити разлику између "извештавања ради дељења" и "подељених извештаја".³⁴⁴ Важност за овај рад, утврђена истраживањима које је Бики спровела а који су фокусирани на мрежу комуникације ЕУ и праксе коју је успоставила достављањем извештаја и уопште разменом информација као кључном за креирање политика, лежи у институционалним изменама у дипломатском систему ЕУ који су наступили након Уговора из Лисабона. Наиме, формирањем ЕССД и преузимањем функција које је претходно обављало више особа ставља ову институцију у центар мреже комуникације и сваке праксе која се ствара а тиче се дипломатског деловања ЕУ. Тако ЕССД мења правац кретања информација, преношењем достављања политичких извештаја Делегација ЕУ као и Специјалних представника додала је на вредности улоге ЕССД у прикупљању информација. И не само информација већ и знања јер како Бики наводи као резултат анализа спроведених "документи Европске уније укључују не само информације, већ и

³⁴³ Европски кореспонденти су главне контакт тачке у Министарствима спољних послова задужени за Заједничку спољну и безбедносну политику, постоје кореспонденти и за Европску комисију као и за ЕССД.

³⁴⁴ Federica Bicchi, "The European External Action Service: A Pivotal Actor in EU Foreign Policy Communications?", *The Hague Journal of Diplomacy* 7 (2012): 89-90; Federica Bicchi, "Information exchanges, diplomatic networks and the construction of European knowledge in European Union foreign policy," *Cooperation and Conflict* 49, 2 (2014): 245-247.

знање као основу акција.”³⁴⁵ С тим у вези, потврђујући једну од премиса за формирање праксе а то је стварање знања и наглашавајући битност ове нове, специфичне, дипломатске институције ЕУ, наредно поглавље настоји да објасни, приближи и нагласи промене које су се додогодиле у дипломатском систему ЕУ усвајањем и ступањем на снагу Уговора из Лисабона 2009. године.

2.4 Дипломатско деловање Европске Уније

Постоје различита мишљења у погледу дипломатије коју води Европска Унија. Дебате су оштре а централну осу спорења управо чини њено дипломатско актерство, делатништво и дејственост. С једне стране поставља се питање легитимитета ЕУ као дипломатског актера. На супротној страни истиче се значај посебности дипломатије коју ова регионална интеграција води стварајући тиме себе као глобалног актера. Овај сегмент образложења постављања теоријског приступа и операционализације предмета истраживања односи се на теоријско обухватање посебности и операционализацију карактеристичности ЕУ као дипломатског актера ради обезбеђивања веродостојне провере претпоставке да је ЕУ заиста по својим својствима и институционалним капацитетима и расположивим дипломатским средствима оспособљена и предузетна заједница праксе одрживог развоја која је допринела међународном успостављању ове праксе током друге деценије 21. века. Почевши од одређења Мајкла Смита (*Michael Smith*), преко Јозефа Баторе (*Jozef Bátora*) до Ребеке Адлер-Нисен (*Rebecca Adler-Nissen*) истиче се у литератури важност интеграције Европске уније као иновативног актера дипломатије у међународним односима. Посебан нагласак је на временској одредници дипломатског деловања ЕУ након ступања на снагу Лисабонског уговора што је и временска одредница предмета дисертације.

Неопходност утврђивања да ЕУ представља дипломатског делатника на међународној сцени је предмет изучавања различитих теоретичара увучен у контекст њеног глобалног актерства.³⁴⁶ Неки академски радови виде ЕУ као глобалног дипломатског актера тек након Уговора из Лисабона, што због нове структуре њене дипломатске службе, што због све већег утицаја на различитим међународним пољима. Међутим, дипломатске активности у најширем смислу ЕУ остварује још од настанка интеграције као такве, а унапређено Уговором из Маастрихта који је ступио на снагу 1993. године.³⁴⁷ Како је то Спенс (*David Spence*) истицао, дипломатске активности ЕУ датирају још од 1970-их и 1980-их година, То је „вегетациона купа“ корена оне формације која се сада назива ЕУ дипломатијом.³⁴⁸

³⁴⁵ Federica Bicchi, “Information exchanges, diplomatic networks and the construction of European knowledge in European Union foreign policy.” *Cooperation and Conflict* 49, 2 (2014): 241.

³⁴⁶ Више о ЕУ као актеру у међународним односима у: Charlotte Bretherton and John Vogler, *The European Union as a Global Actor* (London: Routledge, 2006); Christopher Hill and Michael Smith, eds., *International Relations and the European Union* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Stephan Keukeleire and Jennifer MacNaughan, *The Foreign Policy of the European Union* (Basingstoke: Palgrave Macmillan: 2008); Joachim Koops, *The EU as an Integrative Power? Assessing the EU's Effective Multilateralism towards NATO and the United Nations* (Brussels: VUB Press, 2011); Helen Sjursen, ed., *Civilian or Military Power? European Foreign Policy in Perspective*. (London: Routledge, 2007); Richard G Whitman, ed., *Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives* (London: Routledge, 2011).

³⁴⁷ Ближе видети: Michael Smith, “Still Rooted in Maastricht: European Union External Relations as a “Third-Generation Hybrid”,” *Journal of European Integration* 34, 7 (2012): 699–716.

³⁴⁸ David Spence, “Taking Stock: Fifty Years of European Diplomacy,” *The Hague Journal of Diplomacy* 4, 2 (2009): 235–259.

ЕУ се препознаје као актер различитих карактеристика на међународној сцени. Тако је ЕУ за неке "тржишни актер" или има "тржишну моћ"³⁴⁹. Такође, ЕУ је "безбедносни актер"³⁵⁰, "политички актер"³⁵¹ или "нормативни актер"³⁵² односно актер који поседује нормативну моћ. Придају се Европској унији и друге врсте моћи које послује својим дипломатским деловањем попут трансформативне моћи³⁵³ или за поједине истраживаче пре структуралне моћи.³⁵⁴

Мајкл Смит се бавио суштинским одређењем шта неко тело или институцију или организацију дефиниционо чини дипломатским актером са циљем да укаже на рађање и јачање ЕУ као дипломатског актера. Смит је испитивао хибридност дипломатског система ЕУ. Настојао је да прикаже да ли је овакав систем робустан и као такав у могућности да значајно увећа дипломатско присуство ЕУ у светској арени. Или је пак, супротно, неутемељен и без корена и као такав извор проблема у промовисању глобалне дипломатске улоге ЕУ. Изучавао је зато дипломатију ЕУ кроз призму три функције које се налазе у природи дипломатије и које дипломатски актери врше.

Прва је *представљање*. Ова функција укључује активности као што су успостављање дипломатских представништава у мање или више институционализованим аренама, и усмеравање фокуса на изражавање интереса или вредности. Друга функција је *комуникација*. Она укључује активности у вези са прикупљањем информација, проценама и синтезом информација, те пројектовањем порука које осликовају кључне интересе и вредности актера. Трећа функција огледа се у *преговарању*. Оно подразумева спектар од ценкања до узајамне размене уступака и активности заснованих на решавању проблема могуће да буду предузете у широком спектру мање или више структурираних арена. Он додаје да је историјски гледано ове дипломатске функције доминантно водила дипломатска служба држава, но да се у савременој ери оне све више пребацују на друге актере који се налазе ван држава. Додатно, Смит истиче 4 основна квалитета да би се одређени актер могао претпоставити да је ефективни дипломатски актер и то су *капацитет* који поседује, *прилике* које му се указују и које користи у арени, *акција* коју води и којој прибегава и *утицај* који својим деловањем остварује. Уколико неки од ових сегмената буде изостављен онда се поставља питање постојања дипломатског делатништва и вредности тог актера.³⁵⁵

³⁴⁹ Chad Damro, "Market Power Europe," *Journal of European Public Policy* 19, 5 (2012): 682–699.

³⁵⁰ Jolyon Howorth, *Security and Defence Policy in the European Union* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007); Jolyon Howorth, "The EU's Security and Defence Policy: Towards a Strategic Approach," in *International Relations and the European Union*, eds. Christopher Hill and Michael Smith (Oxford: Oxford University Press, 2011).

³⁵¹ Roy H Ginsberg, *The European Union in International Politics: Baptism by Fire* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2001); Richard Youngs, *The EU's Role in World Politics: A Retreat from Liberal Internationalism* (London: Routledge, 2010).

³⁵² Ian Manners, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?," *Journal of Common Market Studies* 40, 2 (2002): 234–258; Richard Whitman, ed., *Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives* (London: Routledge, 2011).

³⁵³ Tanja A. Börzel, *The transformative power of Europe reloaded: the limits of external Europeanization*, KFG Working Paper Series, 11 (Berlin: Freie Universität Berlin, FB Politik- und Sozialwissenschaften, Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaft Kolleg-Forscherguppe, 2010); Heather Grabbe, "Six lessons of enlargement ten years on: the EU's transformative power in retrospect and prospect," *Journal of Common Market Studies* 52 Annual Review (2014): 40-56.

³⁵⁴ Patrick Holden, *In search of structural power: EU aid policy as a global political instrument* (London: Routledge, 2016); Thijs Van de Graaf, "The 'oil weapon' reversed? Sanctions against Iran and US-EU structural power," *Middle East Policy* 20, 3 (2013): 145-163; Dragan Pavličević, "Structural power and the China-EU-Western Balkans triangular relations," *Asia Europe Journal* 17, 4 (2019): 453-468.

³⁵⁵ Michael, Smith, „The European Union as a Diplomatic Actor in the Post-Lisbon Era: Robust or Rootless Hybrid?," in *The European Union as a Global Actor*, eds. Koops Joachim and Macaj Gjovalin (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015), 12-15.

Смит потом поставља под лупу ових функција и квалитета дипломатију ЕУ како би разрешио дилеме поуздано утврђујући да ли је ЕУ дипломатски актер, укључујући у анализу и комплексност мултиполарног света након Хладног рата. Читав систем дипломатије у којој се ЕУ актер описује као хибридизација дипломатских система постојећих паралелно са националним системима дипломатије у отвореном дипломатском простору и под налетом различитих актера и утицаја који заједнички успостављају различита правила и праксе. Односи између дипломатских акција и актера, сматра Смит, постали су много важнији мада су остаци „Вестфалског учинка“ још увек снажни и одрживи.

Ситуирајући ЕУ као дипломатског актера на основу свих претходно приказаних предуслова, кључно одређење које у литературу Смит доноси јесте да ЕУ перципира као „политичког актера“ који изражава различите погледе о важним глобалним и регионалним питањима и проблемима намећући се тако својим ангажовањем и акцијама спољне политике као чувар интереса. ЕУ. Тако посматрано важно утицајно је и „нормативни актер“ који настоји да промовише и пројектује поглед „доброг света“ ка спољашњем свету и успостави различити „европски“ приступ међународним односима у многобројним преклапајућим проблематичним областима. Самим тим ЕУ настоји да позиционира свој трговински и политички утицај. Закључно, Смит наглашава како ЕУ у погледу основних „проблема“ у вођењу дипломатије у које спадају *ограниченост/границе, капацитет и легитимитет* дипломатских актера, показује да својим приступом и моделом решава сваки од наведених.

У погледу *гранича* и питања ко чини дипломате, ЕУ је хронолошки показала да свеобухватност дипломатских представника држава чланица заједно са представницима Комисије у одређеним директоратима задуженим за спољне односе (RELEX) и Секретаријата Савета представљају својеврстан вид дипломата. Додатно, након Уговора из Лисабона и формирања мреже Европске службе за спољно деловање (ЕССД) и положаја Високог представника за спољне послове и политику безбедности, тај ниво дипломата који се бави разноликим проблемима је увећан како географски тако и тематски. У погледу *капацитета*, ЕУ је током година имала низ изазова. Ипак основ нормативног и институционалног оквира који чини ЕУ омогућио је солидну основу за развој политика и активности које се константно и континуирано адаптирају на нове дипломатске околности што даје извесну предност самој ЕУ као дипломатском актеру. У смислу *легитимитета*, јасно је да систем ЕУ дипломатије чини мултипликован систем представљања и комуникација што је директно повезано са многоструким дипломатским културама које јесте тешко спојити у јединствен и заједнички став ЕУ, али тежње ка томе су својеврсан допринос. Смит зато истиче да оснивање ЕССД састављене од Комисије и Савета ЕУ заједно са представницима дипломатских служби држава чланица, те уз међу-институционалне споразуме унутар ЕУ, може да се посматра као херојски напор за креирање легитимитета.³⁵⁶

Све наведено је битно за операционализацију истраживање да би се утврдило како дипломатски делује ЕУ на међународној сцени на успостављању различитих међународних пракси који често није мерљиво из разлога што је непоновљиво и уникатно. ЕУ је сама производ дипломатских активности и преговора на више нивоа и више међуповезаних арена. Друго, иако је интерно комплексна и та комплексност се прелива на екстерну димензију, то је њена суштина и допринос светској политици и дипломатији. ЕУ је у дипломатском смислу суочена са више нивоа и више учесника у миљеу делиberације и преговарања у доношењу одлука, али је на

³⁵⁶ *Ibid.*, 19-20.

нивоу ЕУ дипломатије успоставила механизам за осигурување конзистентности и кохерентности што је корак ка кредитабилно спољној акцији.³⁵⁷

Наведена дебата о положају ЕУ је важна за ово истраживање. Прво у погледу отклањања дилеме да ли ЕУ представља глобалног актера на међународној сцени, и друго да ли испуњава све услове које су за једног дипломатског актера потребне и у процесу свог увећавања пријемом нових држава чланица. Чињеница је да је проширењем ЕУ добијала на свом и капацитету и свом легитимитету. У погледу граница о којима Смит говори стиче се утисак да ЕУ не поставља границе у свом деловању, мада је годинама важило да је јако комплексно одредити ко је дипломата ЕУ. Заправо Уговором уз Лисабона се настојао решити овај проблем. Зато је временска прекретница у којем се полази у истраживању ове дисертације управо Уговор из Лисабона. Иако не постоји само један представник „извршне власти“ који представља ЕУ разлог за то није нејасан. ЕУ није једна држава већ комплексан склоп бављења не само више економским политикама, иако никада не одвојеним од развоја, већ обухвата мноштво политика од којих формира један апсолутно нови нормативни систем.

Тај ЕУ систем састављен из великог броја држава, чији се интереси појединачним и заједничким снагама испред представљају уз интересе ЕУ као целине у истим дипломатским личностима, је нешто што превазилази границе обичних држава као дипломатских актера. Дипломатско деловање ЕУ током година јача на међународној сцени својим превазилажењем граница класичног дипломатског актера. Насупрот типичном државном дипломатском актерству, ова регионална европска интеграција ствара нови вид дипломатског деловања, који ће бити подробно проучаван у наредним поглављима из теоријског угла заједнице праксе, и то као заједница праксе мира и одрживости према моделу изложеном на крају овог дела. Иако је дипломатско деловање у пост-лисабонском периоду отварало комплексно питање због интерних несугласица, нејасноће у функционисању, коме припада која надлежност, те како уредити новонасталу институцију дипломатског представљања у свету, питање развоја и јачања дипломатске моћи ЕУ остаје трајно актуелно.

Поред изложеног одређења ЕУ као политичког и глобалног актера, у домаћој литератури, Јелица Стефановић-Штамбук у центар анализе промена дипломатије ЕУ током година ставља и одређење ЕУ као „вишеслојне владавине“, али и „дипломатије без државе“. У томе се могу пронаћи и основе за разликовање дипломатије ЕУ пре Уговора из Лисабона и након ступања на снагу овог уговора. Наиме, у својим анализама дипломатије ЕУ у периоду пре Уговора из Лисабона често се наилазило на одређење дипломатије слично оном које је дао Брутер 1999. године а подразумева „дипломатију без државе“. Разлог је што је Комисија имала своја представништва у свету. Њена дипломатија је јединствена пошто је вођена без спољне политике.³⁵⁸ Најдуже у својој историји ЕЗ/ЕУ имала је дипломатију коју је водила једна њена наднационална институција, Комисија, а њене представнике за дипломатско представљање није овлашћивао шеф државе и дипломатски представници нису били професионалне дипломате већ чиновници Комисије.³⁵⁹ Званично су представници Комисије представљали Комисију, а суштински Европску заједницу, касније ЕУ. Ратификацијом Уговора уз Лисабона делегације

³⁵⁷ Michael Smith, “Still Rooted in Maastricht: European Union External Relations as a “Third-Generation Hybrid,” *Journal of European Integration* 34, 7 (2012): 699–716; Michael Smith, “Foreign Policy and Development in the Post-Lisbon European Union,” *Cambridge Review of International Affairs* 26, 3 (2013): 519–535.

³⁵⁸ Michael Bruter, “Diplomacy without a State: The External Delegations of the European Commission,” *Journal of European Public Policy* 6, 2 (1999): 183–205.

³⁵⁹ Јелица Стефановић-Штамбук, „Теоријски и истраживачки проблеми међународних студија: случајеви европске интеграције и дипломатије,“ *Политичка ревија* 18, 4 (2008): 1188.

Комисије постале су Делегације ЕУ и представљају ЕУ као целину. О томе је детаљније излагао и Џук (Duke).³⁶⁰ Он истиче да одатле произилази тврђа да:

„делегације... представљају не само Комисију, за шта имају легитимно право представљања, него ЕУ у целости, за чије представљање немају посебно право представљања. Званично Делегације су одговорне искључиво Комисији, али су у пракси повезане и са Саветом и Европским парламентом, што значи да представничку функцију врше и у име Заједнице као целине“³⁶¹.

Осим тога, Стефановић-Штамбук указује на посматрање ЕУ као *вишеслојне владавине* описане кроз три суштинска чиниоца. *Први* се односи на то да *надлежности* за доношење одлука деле учесници у различитим равнима, а одлучивање није више монопол влада националних држава. Затим, државе чланице скупно доносе одлуке. *Скупно одлучивање* сваку националну владу значајно лишава контроле над прављењем политike. То представља *други чинилац* вишеслојности владавине ЕУ. Политички простор Европске уније чини више међусобно повезаних „политичких арена.“ Оне нису ни усађене, нити „угнеждене“ једне у друге већ су преклапајуће. Ово врста односа делимичне узајамности омогућава, на пример, учесницима друштва (поднационалним или субнационалним актерима и транснационалним актерским мрежама) да делују како у својој, тако и у државној (националној) и у наддржавној (наднационалној или супранационалној) арени. *Међусобна преклопна повезаност*, али не и усађеност „политичких арена“ у политичком простору Европске уније производи *трећи чинилац* вишеслојности владавине ЕУ.³⁶²

Поред Смита и Адлер-Нисен³⁶³, а и Батора³⁶⁴, истицали су умножавање актера у дипломатији кроз време, те посматрање ЕУ као посебне у арени дипломатског делања повезивали су са појмом „полилатерализма“ као последице вишеслојне владавине ЕУ и њене сегментираности као политије. Полилатерализам узимају вредним концептом обухватања и мноштвености области које дипломатија данас глобално регулише и разнородност укључених актера и Стефановић Штамбук и Џефри Вајзман (*Geoffrey Wiseman*). Овај Вајзманов именовани концепт искористили су за разумевање растућег учешћа разнородних послодаваца, предузетника и извршилаца у дипломатији. Вајзман је полилатерализам дефинисао као

„одржавање односа званичних ентитета (попут држава, више држава које делују удружене, или међународних организација које су успоставиле државе) са барем једним незваничним, недржавним ентитетом у којима је разложно очекивати систематичне односе, укључујући неки облик извештавања, општења, преговарања и представљања, али не и узајамно признавање као суверених, равноправних ентитета.“³⁶⁵

³⁶⁰ *Ibid.*, 1189.

³⁶¹ Simon W. Duke, „Preparing for European Diplomacy?,” *Journal of Common Market Studies* 40, 5 (2002): 859.

³⁶² Стефановић-Штамбук, „Теоријски и истраживачки проблеми међународних студија: случајеви европске интеграције и дипломатије,” 1200-1201.

³⁶³ Rebecca Adler-Nissen, „Towards a practice turn in EU studies: The everyday of European integration,” *JCMS:Journal of Common Market Studies* 54, 1 (2016): 87-103; Rebecca Adler-Nissen, „Symbolic power in European diplomacy: the struggle between national foreign services and the EU's External Action Service,” *Review of international studies* 40, 4 (2014): 657-681.

³⁶⁴ Jozef Bátora, „Interstitial organisations and segmented integration in EU governance,” in *Towards a Segmented European Political Order: The European Union's Post-crisis Conundrum*, eds. Jozef Bátora and John Erik Fossum (London: Routledge, 2019), 152-170; David Spence and Jozef Bátora, eds. *The European external action service: European diplomacy post-Westphalia* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015).

³⁶⁵ Geoffrey Wiseman, „‘Polylateralism’ and new modes of global dialogue,” in *Diplomacy: Problems and Issues in Contemporary Diplomacy*, eds. Christer Jönsson and Richard Langhorne (Thousand Oaks, CA: Sage, 1999), 409-430.

Последица оваквих деловања и односа може се рећи да су нови послови до којих је дошло и мењање улога министарства спољних послова и дипломата. Овакве измене у дипломатском деловању кроз године довеле су до јачања утицаја ЕУ на глобалној сцени. Стварање вишеструких арена односа и умрежавања институција на више нивоа произвело је формирања посебне дипломатије својствене искључиво ЕУ. Тако Стефановић-Штамбук описује да представници разнородног мноштва делатника у европским пословима не усмеравају своје радње и остваривање утицаја само на установе Уније, на дипломатске представнике у сталним представништвима својих држава у Бриселу, или на незваничне мреже владиних представника и чланова Комисије. Они се разнолико повезују (умрежавају). Образују и сопствене различите мреже. Разнолике повезаности свих тих невладиних делатника доводе до „гнеждења“ полилатералне дипломатије у „хибридној дипломатској арени“ Уније. Непорецива последица овог процеса „гнеждења“ је да дипломате које се баве европским питањима морају остваривати „полилатерално“ дипломатско општење. Њима следују све обимнији послови допирања и преговарања са фирмама, невладиним организацијама, и територијалним недржавним делатницима системски укљученим у одлучивање на „више равни“. ³⁶⁶

Остварени критички преглед и узимање у обзир постојеће дебате о дипломатији и дипломатском деловању Европске уније полазна претпоставка истраживања и нађене предности теоријског приступа теорије праксе водили су његовом избору за операционализацију предмета истраживања. Будући да многостраност ЕУ омогућава различитост гледања, најобухватније се њено дипломатско деловање у свим областима може остваривати осветљено Венгеровим приступом заједнице пракси уз допуну двема димензијама које им одређују Бугер и Гадингер. Оваквом мисаоном апаратуром све изложене нијансе издвојено изложене напред о стварању и спровођењу ЕУ дипломатије омогућавају да се приступом теорије заједнице праксе увиди да је ЕУ заједница праксе мира и одрживости чије дипломатско деловање постаје критично у другој деценији 21. века за успостављање и одржавање међународне праксе одрживог развоја.

Мир и развој су две опште или метасврхе којима особена дипломатија ЕУ служи. Пронађене су непрезентистички већ применом генеалошког метода како концептуалног развоја тако и контекста и упражњаваних различитих активности разнородних актера и посебно европске регионалне интеграције да одрживост и одрживи развој дођу у средиште глобалних интереса. Поред тога применом квалитативне технике оперативне методе анализе садржаја примарних докумената и секундарне грађе непобитно се доказује да одрживост прво кроз уравнотежени развој постаје општа сврха регионалне интеграције која постаје централна оса њеног деловања уз мир. Мир је сврха већ прве институционализације интеграције Европском заједницом за угљ и челик. Сврха развоја, већ мишљеног као уравнотеженог социјално и економски, придружен је продубљивањем интеграционог процеса двема заједницама обликованим 1957. године Римским уговорима - Европске економске заједнице и Европске заједнице за атомску енергију. Поступно сврха развоја је све изразитије долазила у равноправно упаривање са миром. Нарочито развојем регионалне или структуралне политике у европској интеграције развој је све више добијао и уравнотежавање две већ постојеће димензије одрживости са еколошком. Спајање институција три заједнице и њихов дипломатски активизам поступно води појачавању равнотеже две опште, или метасврхе европске регионалне интеграције. Све значајније се истурености сврхе одрживог развоја појачава институционалном трансформацијом Уговором о Европској унији ступилим на

³⁶⁶ Стефановић-Штамбук, „Теоријски и истраживачки проблеми међународних студија: случајеви европске интеграције и дипломатије,” 1205.

снагу 1993. године. Трајекторија напредовања Европске уније у приоритизацији одрживог развоја непобитна је од 2019. преузимањем првог мандата Урсуле фон дер Лайнен. Стога се дипломатско деловање ЕУ најпрецизније може операционално истраживати као заједница праксе мира и одрживости прилагођавањем понуђеном операционализацијом теоријских одредница заједнице праксе Венгера уз допуњавање двема димензијама које су одредили Бугер и Гадингер.

Три димензије заједнице праксе које Венгер истиче јер постају извор кохерентности заједнице су *међусобни/здружени ангажман, преговарање о заједничком подухвату и заједнички репертоар*. Вођено конкретним питањима садржаним у Табели 2. на страни 51 водиће се и примена горе наведених научних метода посматрања одређеног предмета дипломатског деловања ЕУ заједнице праксе мира и одрживости у другој деценији у 21. веку пресудној у успостављању међународне праксе одрживог развоја.

Како Венгер истиче *међусобни/здружени ангажман* је прва димензија односа кроз које пракса постаје извор кохерентности заједнице. Људи се ангажују да би преговарали о значењу активности у којој учествују. То подразумева да су својим међусобним ангажманом и чланством у заједници пракси дефинисали постојање заједнице. Чланови такве заједнице чине ствари заједно, размењују мишљења, информације, проблеме, мада се и сукобљавају око поједињих ствари уобличавајући на тај начин посебне односе. Из тога како је одређен међусобни удруженни подухват простирући два истакнута Венгерова аналитичка питања која захтевају конкретне емпиријске одговоре. То су: „Шта актери раде заједно и како укључују једни друге у интеракцију?“³⁶⁷ Друга димензија или карактеристика праксе као извора кохерентности заједнице односи се на преговарање о *заједничком подухвату*. Основе се увиђају у преговорно постигнутим резултатима и одговору на одређену ситуацију. Тај одговор искључиво припада заједници чиме се стварају опет посебни међусобни односи, међу којима су изразито значајнији односи одговорности. У складу са тим као одређујућа аналитички релевантна питања Венгер наводи: „Да ли и како заједнице граде заједнички подухват-пројекат-циљ?; Шта је то на чему раде?; Да ли постоји заједничко разумевање проблема; и како, тј. којим средствима воде преговоре о проблему?“³⁶⁸ Трећа димензија тиче се *заједничког репертоара* где су према Венгеру подесно припадајућа суштинска питања: „Којим знањем, разумевањима, праксама располажу?; Које су им заједничке приче?; Да ли деле средства и методе рада?; Да ли користе сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада?“³⁶⁹

Додавањем и две димензије заједнице пракси које истичу Бугер и Гадингер употребују се операционализација дипломатског деловања Европске уније, посматране као заједнице праксе мира и одрживости, на успостављању међународне праксе одрживог развоја. То су *вишеиструко учествовање и посредничко мешетарство*, односно брокерство. Посебно значајно је да ове две димензије омогућавају сагледавање и *делатничке и просторно-временске димензије* заједнице пракси. *Вишеиструко учествовање* подразумева да појединци могу бити учесници више заједница и више пракси и на тај начин доносе, деле и прикупљају знање чиме се асимилују у заједницу. Друга наведена димензија је *мешетарење* или брокерство. Огледа се у томе да једино појединац који узима улогу брокера, односно мешетара може да преноси знање и тако ствара везе међу заједницама док се други унутар заједнице прилагођавају донетом знању. Кроз ове две

³⁶⁷ Etienne Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity* (New York, NY: Cambridge University Press, 1998), 73-84.

³⁶⁸ *Ibid.*

³⁶⁹ *Ibid.*

додатне димензије ”провлачи” се у наредним главама излагања заједница праксе мира и одрживости Европске уније тј. њених институционалних делатника и онога што су дипломатски чинили на успостављању међународне праксе одрживог развоја и до институционалног преокрета 2009., а особито после њега кулминиралог 2019, и јасним истицањем да у 21. веку одрживост постаје једнако битна сврха европске интеграције као што је то био мир у 20. веку потврђена новом стратегијом Европског зеленог договора проширеног и на партнere проширења ЕУ на Западном Балкану.

Овакво операционализовано дипломатског деловања ЕУ заједнице праксе мира и одрживости на међународној равни у успостављању међународне праксе одрживог развоја омогућава да се нужно различито дефинисање природе ЕУ као дипломатског актера и промене којима је као организација прибегла кроз време допуњавају налазима који веродостојно потврђују да је и области одрживог развоја делатна заједница праксе мира и одрживости. Операционализованом апаратуром теорије заједнице праксе природа дипломатије ЕУ и њено упражњавање дипломатског деловања помно пажљиво биће излагано у наредним поглављима. То ће водити да се као посебност њеног дипломатског деловања издвоји такозвана обједињујућа или интегративна дипломатија, али истовремено и структурална и стратешка дипломатија коју води, као и конвенционална. Додатно увидеће се у интеракцијама и тип односа у овој заједници праксе и са другим заједницама некада и преклапајућим чији образац је кооперативно-компетитивни, или коопетитивни. Стога је овај део излагања истраживања служио теоријском доказивању да ЕУ испуњава услове да се држи дипломатским актером, а провера да је природа њеног дипломатског деловања на успостављању међународне праксе одређена особеношћу да је заједница праксе мира и одрживости на међународној сцени, елаборирано је у наставку поглављима који следе.

3 КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА И ДИПЛОМАТИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА КАО РЕЗУЛТАТ ГЛОБАЛНО ОДРЕЂЕНИХ ЦИЉЕВА

Проблем, често и проблематика одрживог развоја није новина у међународним односима. Концепт одрживог развоја споразумно је створен међународним преговорима током осамдесетих година 20. века. Међутим, и даље трају чак и концептуална неслагања и држава и различитих невладиних учесника глобалних односа. Спорна је и дефинисаност тог концепта и његово јасно разликовање од појма и права на развој. Иако је пандемија КОВИД-19 изазвала друштвене, економске и политичке потресе свуда у свету није јединствено схваћена као непобитни доказ неодрживости постојећег система развоја. Мада је налагала хитност убрзавања међународног развојног трансформисања до постизања одрживости усклађеним деловањем свих ова нужна промена чињења је изостала. Правац ка њој срећу је утврђен Агеном за одрживи развој 2030.³⁷⁰ Ту резолуцију Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је 25. септембра 2015. године.³⁷¹

Све државе ове члански најуниверзалније међународне организације обавезале су се да од 1. јануара 2016. године примењују Агенду 2030 као заједнички утврђену мапу удруженог пута од локалног до националног нивоа, као и на регионалном и глобалном плану да би мерљиво, према договореном глобалном оквиру показатеља, достигле до 2030. године одређених 17 циљева одрживог развоја. Међутим, пандемија је међу учесницима светске политике разбуктала спорења управо о концептуализацији одрживог развоја. Једнима су и концепција одрживог развоја и међународно успостављена пракса њеног остваривања спровођењем Агенде 2030 постале спорне. Сагледале су их као идеологизована средства геостратешког, геополитичког и геоекономског чувања глобалне моћи најразвијенијих држава и интереса најјачих власника капитала. Супротна гледишта истичу и концепцију одрживог развоја, и до сада успостављену међународну праксу да се оствари, нужним целом човечанству како би се сачувало од нестанка због погубног деловања ранијих генерација. Посебно су од почетка индустријске револуције стваране драматичне неједнакости, сиромаштво, глад и разлике развојних могућности. Те разлике огледају се међу државама и унутар друштава.

Повољност и услови живота на планети данас су толико изменјени да без најхитнијих преуређења и унутрашњег и међународног управљања развојем ускоро неће бити изводљиво нити прилагођавање људски изазваним променама климе, нити олакшавање њихових последица. Из тих разлога идеја и тежња глобалног остваривања одрживог развоја је најопштији циљ који целом човечанству треба бити најважнији и најпримарнији у овом моменту. Зато се у овом поглављу настоји да хронолошки ситуирано објасни настанак појма одрживог развоја којем претходи истицање права на развој Декларацијом права на развој. Почек од те прекретнице у глобалном регулисању ове области аналитички се прате најважније дипломатске конференције и састанци на врху, односно самити. Поступно утичуће дипломатско општење је корак по корак обликовало појмљење одрживог развоја. Издавање ствараног значења и значаја одрживог развоја и проблема како да се финансира у вођеним преговорима, где је превирање

³⁷⁰ Назив документа се преводи и као Агенда за одрживи развој 2030. године и као Агенда 2030 за одрживи развој, а у даљем тексту помиње се и као Агенда 2030. године и Агенда 2030.

³⁷¹ United Nations General Assembly, "Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development," (A/RES/70/1, New York, 25 September 2015), https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf, приступљено 25.7.2022

односа у коалицијама било условљено системском блоковском поделом света, осветљава ток увођења новог преговарачког начина стварања заснивајућих норми међународне праксе одрживог развоја. Чињенично поткрепљено приказивање настајања кључног општег уоквирења предмета којим се истраживање бави било је неизоставно у настојању да се објасни на ваљан начин. Последњи део поглавља систематизује својеврсне дебате о новом облику дипломатије проистичућем из процеса преговора о одрживом развоју, а то је дипломатија одрживог развоја.

3.1 Право на развој

Чињеница је да право на развој није изричito наведено у Повељи Уједињених нација као *jus cogens*. Није утврђено ни у кључним међународним документима о људским правима. Није изриком садржано ни у Универзалној декларацији о људским правима³⁷² из 1948. године нити у два односна међународна уговора из 1966. године – Пакту о грађанским и политичким правима³⁷³ и Пакту о економским, социјалним и културним правима.³⁷⁴ Ипак, право на развој као људско право и *jus cogens* утемељено је на начелима Повеље и њеним одредбама за остваривање ових начела.

Прво и основно, Повеља у четвртом ставу Преамбуле поставља обавезним утврђено циљно начело које је *jus cogens* право да се помаже „социјални напредак и побољшање животних услова у све већој слободи.“³⁷⁵ Следствено се државе чланице Уједињених нација (УН) обавезују да се у постизању овог циља користе „међународним механизмом за подстицање привредног и социјалног напретка свих народа.“³⁷⁶ Одредбом члана 1. тачка 3. Повеље одређено је да су чланице дужне да остварују „међународну сарадњу решавањем међународних проблема привредне, социјалне, културне и хуманитарне природе и развијањем и подстицањем права човека и основних слобода за све без разлике расе, пола, језика или вере.“³⁷⁷ Зато је Повељом правно утврђено обавезивање на међународну сарадњу у решавању међународних економских, социјалних, културних и хуманитарних проблема темељ међународно-правног заснивања права на развој као *jus cogens*. То је постигнуто 4. децембра 1986. године усвајањем у Генералној скупштини Уједињених нација Декларације о праву на развој.³⁷⁸

Декларацији су претходиле бројне расправе и анализе везане за питање права на развој. Централни ток преговорног рада чинило је проналажење најбољег начина пуног остваривања овог права. Такође, испитивало се како да документ одлука које буду донете испуни све неопходне захтеве да се право на развој примењује на најбољи начин. УН Комисија о људским

³⁷² United Nations, “Universal Declaration of Human Rights” (General Assembly Resolution 217 (III), 10 December 1948, Paris), <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, приступљено 6.11.2024.

³⁷³ United Nations, “International Covenant on Civil and Political Rights (General Assembly resolution 2200A (XXI), 16 December 1966), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>, приступљено 6.11.2024.

³⁷⁴ United Nations, “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights” (General Assembly resolution 2200A (XXI), 16 December 1966), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>, приступљено 6.11.2024.

³⁷⁵ United Nations, „The Charter of the United Nations“ (San Francisco, 1945). Доступно на: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>, приступљено 6.9.2021.

³⁷⁶ *Ibid*, Преамбула осми став.

³⁷⁷ *Ibid*.

³⁷⁸ United Nations General Assembly, “Declaration on the Right to Development” (RES/41/128, 4 December 1986), <https://www.ohchr.org/sites/default/files/rtd.pdf>, приступљено 5.11.2024.

правима је 1977. године својом резолуцијом 4 (XXXIII)³⁷⁹ одредила да посебну пажњу посвети разматрању препрека које онемогућавају потпуну реализацију економских, социјалних и културних права, нарочито у земљама у развоју, као и националне и интернационалне акције како би се обезбедило уживање ових права. Ради разликовања права на развој као људског права, Комисија за људска права затражила је од Генералног секретара УН да спроведе студију о његовим међународним димензијама. Право на развој као људско право захтевано је да буде проучено посебно у односу на друга људска права заснована на међународној сарадњи, укључујући право на мир, а узимајући у обзир захтеве Новог међународног економског поретка (*New International Economic Order*)³⁸⁰ и основне људске потребе. Поднету студију израђену по овом захтеву Комисија за људска права разматрала је 1979. године.

Комисија је на седници 1981. године резолуцијом 36 (XXXVII)³⁸¹ успоставила радну групу од 15 владиних експерата како би изучили обим и садржај права на развој и најефективнија средства за обезбеђивање у свим државама реализације, економских, социјалних и културних права из различитих инструмената. Одређено је да се нарочита пажња обрати на препреке томе у земљама у развоју и јачање њихове снаге на обезбеђивање уживања људских права. Такође, предвиђено је образовање посебне радне групе задужене да поднесе извештај са конкретним предлогима за имплементацију права на развој и нацрт међународног инструмента о овом предмету. Резултат описаног дипломатског процеса међународне нормативизације је Декларација о праву на развој усвојена 1986. године. Као механизам за обезбеђивање поштовања и имплементацију наведене декларације, Комисија је основала међувладину Радну групу о праву на развој (*Open-ended Working Group – OEWG*) 1998. године као и независног експерта по овом питању.³⁸² Радна група је задужена да:

”надгледа и процењује напредак учињен у промоцији и имплементацији права на развој као што је наведено у Декларацији, на националном и међународном нивоу, пружајући препоруке и додатно анализирајући препреке ка потпуном уживању права, усмеравајући пажњу сваке године на посебне обавезе из Декларације”.³⁸³

Независни експерт за ког је именован Др. Арјун К. Сенгупта (*Dr. Arjun K. Sengupta*) имао је мандат ”да представи радној групи на сваком заседању студију о тренутном стању у погледу напретка у спровођењу права на развој као основу за дискусију узимајући у обзир и сугестије радне групе.”³⁸⁴ До 2004. године до када је независном експерту трајао мандат³⁸⁵ произвео је осам извештаја.³⁸⁶

³⁷⁹ United Nations Commission on Human Rights, “Further Promotion and encouragement of human rights and fundamental freedoms, including the question of the Programme and methods of work of the Commission” (E/CN.4/RES/3(XXXIII), 21 February 1977), <https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1977/en/7988>, приступљено 6.9.2021.

³⁸⁰ Нови међународни економски поредак је скуп предлога предвођених од стране земаља у развоју како би окончали економски колонијализам и зависност кроз нову међувладину економију. Истиче се да је тадашњи економски поредак успостављен на темељима и у време када већина држава у развоју није ни постојала као независна држава. У духу ”трговине не помоћи”, овај нови поредак позивао је на промене у трговини, индустријализацији, пољопривредној производњи, финансијама и трансферу технологије.

³⁸¹ United Nations Commission on Human Rights, “Report on the 37th session – Resolution 36 (XXXVII)” (E/1981/25 E/CN.4/1475, Geneva, 2 February – 13 March 1981), 239. <https://digilibRARY.un.org/record/36314?ln=en&v=pdf>, приступљено 7.9.2021.

³⁸² Одлука да се именује независни експерт као и Радна група донета је Резолуцијом УН Комисије о људским правима 1998/72. United Nations Commission on Human Rights, “The Right to Development Commission on Human Rights Resolution 1998/72”, https://ap.ohchr.org/documents/e/chr/resolutions/e-cn_4-res-1998-72.doc, приступљено 5.11.2024..

³⁸³ *Ibid.*

³⁸⁴ Stephen Marks and Rajeev Malhotra, „The future of the right to development,” *Harvard T. H. Chan School of Public Health*, 6.

Декларација првим чланом дефинише право на развој као:

”неотуђиво људско право на основу којег свако људско биће и сви народи имају право да учествују, доприносе и уживају у економском, друштвеном, културном и политичком развоју, у којем сва људска права и основне слободе могу бити у потпуности остварене.”³⁸⁷

Декларација гарантује право на развој сваком људском бићу појединачно. Тиме је ово право индивидуално, али исто тако колективно. Поставља обавезе државама да обезбеде једнак и адекватан приступ есенцијалним ресурсима, али је одговорност и на међународној заједници да промовише политику фер развоја и ефективну међународну сарадњу. Као овако дефинисано право представља преседан у међународним оквирима.

Међутим, питање које се постављало а и даље постоји у академским круговима је да ли је право на развој заиста испунило сва очекивања дугогодишњих настојања да се најпре обезбеди, а затим и примењује у пракси, или је направљен нови корак увођењем ”одрживости” поред ”развоја”.³⁸⁸

На глобалном нивоу, право на развој је потврђено у неколико важних међународних докумената укључујући и са Светске конференције о људским правима у Бечу 1993. године. Бечка декларација и Програм акција садрже³⁸⁹ више од десет референци на право на развој и на УН Декларацију о праву на развој. Исте године је Резолуцијом Генералне Скупштине УН (ГСУН) основана позиција Високог Комесара за људска права (*High Commissioner for Human Rights*), и у

³⁸⁵ Оснивањем Радне групе на високом нивоу (*High-Level Task Force*) 2004. године уводи се нови механизам за праћење спровођења права на развој, а Др. Сенгупта се налази на челу ове радне јединице са модификованим задацима који су у складу и са Миленијумским глобалним циљевима усвојеним 2000. године. Наведена јединица функционише и доставља свеобухватне извештаје Канцеларији високог комесара за људска права (*Office of the High Commissioner for Human Rights – OHCHR*) до 2010. године.

³⁸⁶ Први извештај независног експерта је из 1999. године, видети Economic and Social Council, “Study on current state progress in the implementation of the right to development submitted by Mr. Arjun K. Sengupta, independent expert, pursuant to Commission resolution 1998/72 and General Assembly Resolution 53/155,” (E/CN.4/1999/WG.18/2, Geneva, 27 July 1999), доступно на https://digitallibrary.un.org/record/431577/files/E_CN.4_2001_WG.18_2-EN.pdf, приступљено 27.7.2024. Последњи извештај је из 2004. године: United Nations Commission on Human Rights, “Review of progress and obstacles in the promotion, implementation, operationalization, and enjoyment of the right to development: Consideration of the sixth report of the independent expert on the right to development: Implementing the right to development in the current global context,” (E/CN.4/2004/WG.18/2, Geneva, 17 February 2004), доступно на <https://digitallibrary.un.org/record/516098?ln=en&v=pdf#files>, приступљено 27.7.2024. Видети више о прва четири извештаја: Franciscans International, ed., *The Right to Development: Reflections on the First Four Reports of the Independent Expert on the Right to Development* (Geneva: Franciscans International, 2003).

³⁸⁷ United Nations General Assembly, “Declaration on the Right to Development” (RES/41/128, 4 December 1986), <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/righttodevelopment.aspx>, приступљено 6.9.2021.

³⁸⁸ Више о дефинисању права на развој кроз међународно право, али и критички оријентисане ауторске анализе, видети у: Karin Arts and Atabongawung Tamo, „The Right to Development in International Law: New Momentum Thirty Years Down in Line?”, *Netherlands International Law Review* 63 (2016): 221-249; Office of the High Commissioner for Human Rights, *Realizing the Right to Development: Essays in Commemoration of 25 Years of the United Nations Declaration on the Right to Development* (Geneva: OHCHR, 2013); Додатно Канцеларија Високог комесара за људска права сачинила је својеврсан свеобухватан преглед литературе о праву на развој од историјског контекста до устоличења овог права и даље примене, доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Development/RTDBook/SelectedBibliography.pdf>, приступљено 31.10.2024.

³⁸⁹ World Conference on Human Rights, ”Vienna Declaration and Programme of Action” (A/CONF.157/23, 25 June 1993), <https://www.ohchr.org/sites/default/files/vienna.pdf>, приступљено 10.10.2024.

Преамбули ове резолуције се потврђује да је "право на развој универзално и неотуђиво право који је фундаментални део права људских бића.³⁹⁰

Декларација је истицањем свеобухватног развоја (*comprehensive development*) створила и повезујући правац ка годину дана касније усвојеном одређењу одрживог развоја. Ово одређење укључује уз неодвојивост и недељивост економских и социјалних чинилаца развоја, и недељивост људских права и основних слобода, уз за развој нужну уравнотеженост здраве и очуване животне средине са тим чиниоцима. - . Такође, садржи и право будућих генерација на развој у недељивом скупу људских права и слобода оствареном равнотежом све ове три развојне димензије. Повезивање тока међународне праксе правног установљења права на развој и његовог остварења са новим током успостављања међународне праксе постизања одрживог развоја први пут се међународно правно уговорно постиже Оквирном конвенцијом Уједињених нација о промени климе.³⁹¹ Ову конвенцију до данас је ратификовало 198 страна.³⁹² Конвенција о промени климе део је такозване "Рио Конвенције" као једна од три конвенције отворене за потписивање 1992. године на "Рио земаљском самиту" (*Rio Earth Summit*). Две додатне конвенције су УН Конвенција о биолошкој разноврсности (*UN Convention on Biological Diversity*)³⁹³ и Конвенција о борби против дезертификације (опустинења) (*Convention to Combat Desertification*).³⁹⁴

Наравно у овом погледу не треба занемарити ни Резолуцију Генералне скупштине 64/292 којом је право на воду и санитацију³⁹⁵ проглашено људским правом и предусловом поштовања свих осталих људских права.³⁹⁶ Помак више учињен је јуна 2022. године на седници Генералне скупштине Уједињених нација усвајањем резолуције којом се приступ безбедној, чистој, здравој и одрживој животној средини проглашава људским правом³⁹⁷, и то годину дана након усвајања идентичног текста на Савету за људска права.³⁹⁸

Међутим, потпуно повезивање две међународне праксе, једне остваривања *права на развој*, и друге, међународне праксе глобалног постизања *одрживог развоја* којим нико нигде није изостављен, биће постигнуто тек у најширем икада вођеном процесу међународног саветовања

³⁹⁰ High Commissioner for the promotion and protection of all human rights, "Resolution adopted on the reports of the Third Committee" (A/RES/48/141, 20 December 1993), 261, <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/712/25/img/nr071225.pdf>, приступљено 6.9.2021.

³⁹¹ United Nations, "United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC" (1992), <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, приступљено 6.9.2021. Ова конвенција усвојена је 9. маја 1992. године, отворена је за потписивање 4. јуна исте године, и ступила је на снагу 21. марта 1994. године.

³⁹² О детаљнијем опису процеса видети: [United Nations, *What is the United Nations Framework Convention on Climate Change – Process and Meetings, https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change*](https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change – Process and Meetings, https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change), приступљено 10.10.2024.

³⁹³ Secretariat of the Convention on Biological Diversity United Nations Development Programme, "The Convention on Biological Diversity," <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>, приступљено 10.10.2024.

³⁹⁴ United Nations, "United Nations Convention To Combat Desertification In Those Countries Experiencing Serious Drought And/Or Desertification, Particularly In Africa" (14 October 1994), https://www.unccd.int/sites/default/files/2022-02/UNCCD_Convention_ENG_0_0.pdf, приступљено 26.7.2024.

³⁹⁵ Санитација обухвата јавно-здравствене услове за чисту пијаћу воду и адекватно третирање и одлагање људских излучевина и канализацију.

³⁹⁶ United Nations General Assembly, „Resolution on the Human Right to Water and Sanitation“ (A/RES/64/292, 3 August 2010), https://digitallibrary.un.org/record/687002/files/A_RES_64_292-EN.pdf, приступљено 26.7.2024.

³⁹⁷ United Nations General Assembly „The human right to a clean, healthy and sustainable environment“ (A/RES/76/L.75, 26 July 2022), <https://digitallibrary.un.org/record/3982508?ln=en>, приступљено 10.10.2024.

³⁹⁸ United Nations Human Rights Council, „The human right to a clean, healthy and sustainable environment resolution“ (A/HRC/RES/48/13, 8 October 2021), <https://digitallibrary.un.org/record/3945636?v=pdf>, приступљено 10.10.2024.

и преговарања у првој половини друге деценије 21. века. Суштински је покренут 2012. године у циљу израде и усвајања глобалног развојног оквира после 2015. године а резултат је Агенда за одрживи развој 2030. године. Управо су одредбама Оквирне конвенције УН о промени климе створене средишне тачке повезивања две праксе. Прво, начелима Оквирне конвенције УН о промени климе изричito је у члану 3, тачка 4. државама признато "да имају право и, да треба, да унапређују одрживи развој."³⁹⁹ Додатно је у тачки 5. истог члана утврђена обавеза држава:

"да сарађују на унапређењу подстицајног и отвореног међународног економског система који би водио одрживом економском расту и развоју свих Страна, а посебно држава у развоју које су Стране ове конвенције, чиме би им било олакшано да решавају проблеме у вези са климатским променама. Мере предузимане у савладавању промена климе, укључујући и једнострane, не би требало да послуже као средство за стварање или неосновану дискриминацију или прикривено ограничавање међународне трговине."⁴⁰⁰

Друго, уз односне одредбе чланова о одрживом економском расту и одрживом управљању у овој конвенцији уобличена је прва међународно-правна спона везивања две почетно одвојено успостављене међународне праксе развоја – једне правом на развој и друге дипломатијом остваривања одрживог развоја.

3.2 Развој концепта одрживог развоја

Кратко представљени токови покренутих процеса међународног преиспитивања општих последица различитих приступа развоју и развојних политика и нужности организованог отклањања штета које неодрживост наноси глобалним заједништвима водили су започињању обухватнијег настојања. Његову матицу образовали су напори да се заједнички створе правила за развој који неће наносити непоправљиве штете ниједном свима припадајућем општем добру природе од океана до климе. Декларација из Стокхолма о човековој средини (*Declaration on Human Environment*)⁴⁰¹ из 1972. године била је први усвојени документ који је природу ставио на прво место међународних брига. Битно је допринела успостављању концепта одрживог развоја као свеобухватног новог оквира међународне сарадње ради повезивања социјалног и економског развоја са унапређењем квалитета животне средине, а самим тиме и побољшањем и животног стандарда људи и услова рада. Ова декларација са 26 принципа је представљала велики помак. Питања везана за екологију била су до њеног усвајања заснована на принципима непомирљивим са идејном матрицом и начинима реализације економских интереса земаља. Основа за дијалог индустријализованих и земаља у развоју о кључним питањима економског раста, загађења ваздуха, воде, и океана као и добробити људи, дата је у овој декларацији и односном Акционом плану.⁴⁰² Трајна неопходност економског напретка свих држава чинила је својеврсни посебан стуб деловања УН. Постизање економског и социјалног напретка свих народа рано је постао предмет спора држава које су чиниле такозвани богати Север, на једној страни, и оних које су припадале сиромашном Југу, на другој страни. Додатни помак учињен на конференцији јесте оснивање УН програма за околину (*United Nations Environment Programme*).⁴⁰³ Рад на изради наведене декларације није био хармоничан током година које су

³⁹⁹ United Nations Framework Convention on Climate Change, члан 3, тачка 5.

⁴⁰⁰ *Ibid.*

⁴⁰¹ United Nations, "Report of The United Nations Conference on Human Environment" (A/CONF.48/14/Rev.1 ·1, Stockholm, 5-16 June 1972), 3-6,

<https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/ConferencesMeetings/Documents/A%20CONF.48%2014%20Rev.1.pdf>, приступљено 24.7.2024.

⁴⁰² *Ibid.*, 6-28.

⁴⁰³ Доступно на: United Nations Environment Programme, <https://www.unep.org>, приступљено 24.7.2024.

претходиле њеном усвајању. Текст је претрпео извесне допуне како би био усвојен у облику како је то било 1972. године.⁴⁰⁴

Нису само УН биле посвећене остваривању нормираног права и обавеза социјално-економског напретка и развоја. Већ је од самог покретања то било усредсређење и процеса европског интегрисања. Оснивачким уговорима Европских заједница (данас Европска унија, даље у тексту и ЕУ и Унија) потписаних у Риму 1957. године истакнута је усредсређеност све три интеграционе организације на постизање и економског напретка и заштите воде, ваздуха и тла од евентуалног загађења. Тиме је захваћена површина проблематике заштите околине. Потом су се предузимани дипломатским акцијама и државе чланице европске интеграције и заједничке институције поступно посвећивале деловању које је водило ка међународном споразумном стварању најпре концепта одрживог развоја. Државе чланице Европских заједница и посебно Европска комисија настојале су да у том процесу предњаче. Међутим, пут до помирења проблема последица ствараних развојем и питања неопходности остваривања права на развој сваког појединца и свих држава, друштава и сплета мноштва супротстављених економских интереса није био праволинијски. Није ни једнослојна успостављена међународна пракса одрживог развоја који би требало да буде глобално остварена до 2030. године. Такође је и њена „исправна сврховита циљност“ названа одрживи развој, чије је одређење први пут дато такозваним Брунтланд извештајем из 1987. године, концептуално слојевита.

Нарочито се сва ова слојевитост најраније видела у полит-економским односима Север-Југ. Наиме, земље у развоју, односно земље Трећег света, биле су мишљења да развијене земље припаднице Првог света кроз развојне планове успостављају доминацију над сиромашним Југом наметањем експлоатације ограничених и необновљивих природних ресурса као јединог начина да се економски развије. Успостављањем Светске комисије за животну средину и развој (*World Commission on Environment and Development*) Уједињених нација, међународна заједница удруженим напором, чини још један, али ће се испоставити и први прави преломни корак у стварању синергије и атмосфере „помирења“ заштите животне средине и економског и друштвеног развоја свих. Извештај ове комисије познатији под популарним називом Брунтланд извештај, по презимену њене председнице Гро Харлем Брунтланд (*Gro Harlem Brundtland*), носи званични назив „Наша заједничка будућност“ (*Our Common Future*), са непобитним симболичним значењем.⁴⁰⁵

Пажљивом анализом овог извештаја који је Комисија сачинила 1987. године види се да се не наглашава само значај или једне или друге димензије развоја. Јасно су дата и конкретна решења за успостављање њиховог узајамног садејства. Наглашена је веза између сиромаштва и нарушавања интегритета природе. Због тога се амбициозно као приоритет међународне заједнице у целини, и сваког појединог друштва и државе, истиче постизање економског и социјалног развоја усклађеног са еколошким принципима поштовања природе и њене заштите ради повећања перформанси добробити, у првом реду, земља у развоју. Настојањем ка помирењу све три стране сваке развојне политике – економске, социјалне и природно срединске – с једне стране извештајем дефинисаног концепта потреба (*concept of needs*) сваког појединца, а

⁴⁰⁴ О процесу пре усвајања и изменама и допунама више у Philippe Sands and Paolo Galizi, “Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, 16 June 1972,” in *Document in International Environmental Law*, ed. Philippe Sands and Paolo Galizi (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 3-10.

⁴⁰⁵ World Commission on Environment and Development, “Report of the World Commission on Environment and: *Our Common Future*” (A/42/427, 1987, New York), <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>, приступљено 22.9.2020.

са друге, концепта ограничења (*concept of limitations*) како се не би исцрпљивали природни ресурси у остваривању тих потреба – успоставља се поимање одрживог развоја.

Управо у контексту „наше заједничке будућности“, будућности целокупног човечанства, овај извештај обrazложено свима нуди „циљну сврховитост“ а то је одрживи развој. Одређен је као: „способност да се задовоље потребе садашњих генерација не довођењем у питање способност будућих генерација да задовоље властите потребе.“⁴⁰⁶ Анализирањем потоњих публикација одржаних конференција и поднетих извештаја, може се утврдити да се њихов садржај, као и рад укључених актера фокусира на даљу кристализацију и прецизније дефинисање потпуног обухвата одрживог развоја сагласног самом принципу одрживости као подлози и учинку доброг управљања.

Историјски је поимање одрживости прво уобличио 1713. године Ханс Карл фон Карловиц (*Hans Carl von Carlowitz*), захтевом о „одрживој употреби“ шума тако да количина искрченог дрвећа из шуме мора бити једнака посађеној.⁴⁰⁷ Различита одређења која су претходила дефинисању одрживог развоја 1987. године предмет су истраживања и детаљних поређења академске заједнице.⁴⁰⁸ Тако је питање разлика у поимањима превасходно био задатак разлучивања шта се подразумева под растом (*growth*), шта под развојем (*development*), а шта под напретком (*progress*)⁴⁰⁹ највише у економском контексту. Ове разлике у терминологији нису представљале истоветне односе према питању природе и онога што се данас сматра одрживим развојем, мада је још од давнина било указивања на растући проблем који ће задесити животну средину уколико се не поставе извесна ограничења рабљењу природних ресурса. Нагла индустријализација, све већи број људи на планети⁴¹⁰, и експлоатација сирових материјала, превасходно дрвета коришћеног у Европи и као горива, и као материјал за подграђивање у рудницама и израду бродова која је тада била у експанзији, директно су утицали на деградацију земљишта и нарушавање природе. Још у 18. веку постојали су ови проблеми који су указивали на неопходност одрживог развоја, само се није звао тим именом. Стога није изненађујуће да се

⁴⁰⁶На енглеском: “Sustainable development is a development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.” Видети изврно у *Our Common Future*, Chapter 2 Towards Sustainable Development, 1.

⁴⁰⁷ Видети детаљније у Franz-Josef Brüggemeier, *Sustainability – A historical overview*, Guest commentary for BASF from Prof. Franz-Josef Brüggemeier, 2019, доступно на:

https://www.bASF.com/global/documents/en/sustainability/publications/Guest_commentary_Brueggemeier_EN_01.pdf, приступљено 12.8.2021.

⁴⁰⁸ Историјски корени појма одрживог развоја могу се ближе видети у: Andrew Tylecote, *The long wave in the world economy: in historical perspective* (London: Routledge: 1992) 1-3 и 183-187; Fernand Braudel, *On history*, trans. by Sarah Matthews (Chicago: University of Chicago Press, 1982); Johan Goudsblom, Eric Jones and Stephen Mennell, *The course of human history: Economic Growth, Social Process and Civilization* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1996), 3-13.

⁴⁰⁹ Видети више о одређењу напретка (*progress*) у: John Bagnell Bury, *The idea of progress* (New York: Dover, 1932); Georg Henrik von Wright, “Progress: Fact and fiction,” in *The idea of progress*, ed. Arnold Burgen, Peter Mc Laughlin and Jurgen Mittelstrab (Berlin: Walter de Gruyter, 1997), 1-18. О историјском настанку и одређењу концептата напретка-развоја-раста видети у: William Keith Chambers Guthrie, *The Greek philosophers from Thales to Aristotle* (London: Methuen, 1950); Moses I. Finley, *The world of Odysseus* (Harmondsworth: Penguin, 1956); Ludwig Edelstein, *The idea of progress in classical antiquity* (Baltimore, MD: Johns Hopkins, 1967); Eric Robertson Dodds, *The ancient concept of progress* (Oxford: Oxford University Press, 1973); Robert Nisbet, *History of the idea of progress* (London: Heinemann, 1980); Walter Burkert, „Impact and limits of the idea of progress in antiquity,” in *The idea of progress*, ed. Arnold Burgen, Peter McLaughlin and Jurgen Mittelstrab (Berlin: Walter de Gruyter, 1997), 19-46.

⁴¹⁰ Проблем ове врсте наглашавали су још у 17. веку Метју Хејл (*Matthew Hale*) и Вилијам Пити (*William Petty*). Капитално дело које је скретало пажњу на проблем ограничености ресурса и производње хране за све већу популацију је ”*Essay on the principle of population as it affects the future improvement of society*“ Томаса Роберта Малтуса (*Thomas Robert Malthus*) из 1798. Видети ближе у: Jacobus A. Du Pisani, „*Sustainable development – historical roots of the concept*,“ *Environmental Sciences* 3, 2 (2006): 86.

прва дефиниција одрживости јавила у Немачкој и то у вези са крчењем шума. У 19. веку фокус се са дрвета усмерио на угља као извор енергије још више доприневши палењу црвеног аларма да се исцрпљују природни ресурси који се не обнављају.⁴¹¹

Ван Зон (*Van Zon*) је 2002. године истакао како су теме којима се још у 19. веку Алфред Расел Валас (*Alfred Russel Wallace*) бавио као штетним обухваћене Брунтланд извештајем и дефиницијом одрживог развоја. Наиме Валас је 1898. године објавио књигу "Наш предивни век" (*Our wonderful century*) у којој је нагласио разарање природних ресурса на бесомучно безобзиран начин кроз неограничено искоришћавање и извлачење угља, нафте, гаса и минерала, и кроз експлоатацију шума и то видео као "повреду нанету потомству."⁴¹² Како се још хронолошки посматра развој концепта одрживог развоја не може се занемарити значај како је већ наведено академске заједнице која је у многоме, ако не и највише, допринела формализовању не само идеје већ и њене имплементације на глобалном нивоу. Током 20-ог века кључне дебате су одржане о питању одрживог развоја нарочито у спорењима око економског раста сиромашнијих земаља и односа са развијеним земљама, што је и довело најпре до дефинисања људског права на развој а затим годину дана након до дефинисања одрживог развоја.⁴¹³ Све веће разлике у "потребама", а све мања ограничења у употреби и експлоатацији ресурса зарад економског просперитета довеле су до забринутости како обезбедити будуће генерације и осигурати да се то може десити. Не могу се занемарити последице ратова у 20-ом веку и остатци након разарања где се питање наглог и ужурбаног економског развоја, напретка, раста за неко време ставило у први план у односу на еколошку и социјалну компоненту. Међутим, иако таква ситуација свест о нарушавању залиха природних ресурса и оштећења животне средине постала је све већа, што се види и кроз развој еколошких и зелених покрета који су све више узели маха од 1960-их година.

Додатно, 1969. године се кроз различите расправе дошло до увођења концепта одрживости коришћења природних ресурса те одрживог развоја као појма на Конференцији о економском развоју у Вашингтону, а Међународна унија за очување природе је одрживост дефинисала као „остварење економског раста и индустријализације, без штете по животну средину“.⁴¹⁴

⁴¹¹ О овом питању најважније дело којим су Британци упозоравани како ће цена угља нагло порасти уколико се настави његова расипничка потрошња угља те ће Енглеска изгубити своју доминантну индустријску позицију, што ће последично имати велики утицај на начин живота написао је Stanely W. Jevons, *The Coal Question: An Inquiry concerning the Progress of the Nation and the Probable Exhaustion of our Coal Mines* (London: Macmillan and Co., 1866).

⁴¹² Van Zon H, *Geschiedenis & duurzame ontwikkeling. Duurzame ontwikkeling in historisch perspectief: enkele verkenningen* (Nijmegen/Groningen: Werkgroep Disciplinaire Verdieping Duurzame Ontwikkeling, 2002), 2, цитирано у: Jacobus A. Du Pisani, „Sustainable development – historical roots of the concept,“ *Environmental Sciences* 3, 2 (2006): 86.

⁴¹³ Најзначајнији радови који указују на проблем који наилази уколико се не ограничи конзумеризам науштроб природе: Thorstein Veblen, „The technicians and the revolution,“ reprinted in Thorstein Veblen, *The portable Veblen*, ed. Max Lerner (New York: Viking Press, 1917[1948]); Arthur Cecil Pigou, *The Economics of Welfare* (London: Macmillan, 1929); Barbara Ward and René Dubos, *Only one earth – the care and maintenance of a small planet* (London: Andre Deutsch Ltd, 1972);

Кроз наредна два важна дела Ферфилд је указао на велике последице прекомерне експлоатације природних ресурса и позвао људе на употребу истих на разуман и ограничен начин како би се осигурало континуирано постојање цивилизованог друштва: Osborn, H. Fairfield, *Our plundered planet* (Boston: Little, Brown and Company, 1948); Osborn, H. Fairfield, *The limits of the Earth* (Boston: Little, Brown, 1953);

Karl William Kapp, *The social costs of private enterprise*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950., у наведеној анализи Кап је истакао већину проблема који настају по животну средину што данас представља и уврштено је и у дискурс који се тиче одрживог развоја; Поред наведених значајан број анализа и круцијалних дела наведен је у: Du Pisani, Jacobus A Professor of History, „Sustainable development – historical roots of the concept“, *Environmental Sciences*, 3, 2 (2006), 83-96.

⁴¹⁴ Lester Brown, "Assessing the planet's condition," *EPA Journal* 16, 4 (1990): 2.

Међутим, скретање пажње на споменути "концепт ограничења" (*concept of limits*) добија на значају након извештаја "римског клуба" (*Club of Rome*) из 1970. године под називом "Границе раста" (*The Limits to Growth*). Кључним налазима овог извештаја објављеног две године касније у књизи, упозоравају да планета Земља има ограничена средства и ресурсе те да прекорачења ограничења експлоатисањем може довести до катастрофе.⁴¹⁵ Сматра се да је овакав облик извештаја покренуо разне дебате. С једне стране то су били заговорници економског раста, а са друге стране они који су сматрали да економски раст води ка екоциду (уништењу исцрпних природних добара). У таквим околностима по први пут се од 22. априла 1970. године обележава светски Дан планете Земље или Дан Земље (*Earth day*).

Како наводи Ду Писани: "било је очигледно да ранија очекивања индустријског развоја и неограниченог економског раста нису више одржива. Дошло је до увећане свести о ограничењима раста. Неколико предлога је истакнуто како би се спречила еколошка криза, од радикалне опције "нула-раст" (*zero-growth*), која је и предложена у наведеном извештају из 1970. године, до "мало је лепо" (*small is beautiful*) идеје која предлаже бег од императива модерног индустријског друштва у мањим заједницама и развоју самодовољног животног стила у хармонији са природом и другим бићима."⁴¹⁶

Све наведено указивало је на неопходност међународног регулисања питања концепта ограничења и концепта потреба само на мало уобличен начин. Како је последично настојано да се учини већ споменутом УН Декларацијом усвојеном у Стокхолму 1972. године када је одржана прва у низу конференција о претњама еколошким кризама и када су и званично постављени темељи одрживом развоју наредним ставом "у историји је достигнута тачка када морамо обликовати наше поступке широм света са опрезнијом бригом за последице тих поступака по животну средину. Кроз незнање или равнодушност можемо учинити огромну и неповратну штету земаљском окружењу од којег зависе наши животи и благостање. Насупрот томе, кроз потпуније знање и мудрије деловање можемо постићи за себе и наше потомство бољи живот у окружењу које је више у складу са људским потребама и надама. Постоје широки видици за побољшање квалитета животне средине и стварање добrog живота. Шта је потребно је ентузијастично али мирно стање духа и интензиван, али уредан рад. У циљу постизања слободе у свету природе, човек мора знањем да гради, у сарадњи са природом, боље окружење. Одбрана и побољшање људског окружења за садашње и будуће генерације постало је императив за човечанство."⁴¹⁷

Оно што је Декларацијом учињено јесте да се у међународној заједници прихвати идеја да развој постаје неодвојив од одрживости. Те да се економски развој и питање социјалног положаја не може одвојити од компоненте окружења, заштите животне средине односно употребе природних ресурса. С тим у вези постало је јасно да су ограничени извори које планета поседује, те да се уз неконтролисану конзумацију будуће генерације немају чему надати. Стога, "економски раст је потребан за одређени временски период у мање развијеним деловима света, али то треба да буде другачија врста раста, таргетирана на потребе људи и осетљива на потребе природе. *Довољност* би требало да је циљ, а не економска ефикасност. Разлика коју треба

⁴¹⁵ Donella H. Meadows, Denis L. Meadows, Jorgen Randers and William W Behrens III, *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind* (New York: A Potomac Associates Book, 1972).

⁴¹⁶ Du Pisani, "Sustainable development – historical roots of the concept," 91.

⁴¹⁷ United Nations, "Declaration of the United Nations Conference on Human Environment," in *Report of the United Nations Conference on Human Environment* (A/CONF.48/14/Rev.1 ·1, 5-16 June 1972, Stockholm), 3. – Stockholm Declaration

направити између "раст" (*growth*) – који подразумева квантитативну промену, и развоја (*development*) – који је квалитативна промена."⁴¹⁸

Након усвајања Декларације читава декада може се рећи да је била посвећена различитим схватањима и формулисањима појма "одрживи развој", те раду на новој прихватљивој Декларацији и конференцији о околини и природи. Како је Ду Писани издвојио, популаризација и употреба овог појма током 80-их година доживела је процват што је резултирало коначним усвајањем Брунтланд извештаја 1987. године.⁴¹⁹ Извештај је сачињен од стране групе од 22 експерта из развијених земаља и земаља у развоју који су за задатак имали да идентификују дугорочне стратегије за околину за међународну заједницу. Ова Светска комисија за животну средину и развој која је основана 1983. године поднела је свој извештај под називом *Наша заједничка будућност (Our Common Future)* Уједињеним Нацијама 1987. године и у свом извештају истакла одређење одрживог развоја. Као што је наведено раније у тексту, извештај се примарно фокусирао на потребе и интересе људи, уз истакнуту забринутост за обезбеђивање глобалне једнакости будућим генерацијама редистрибуцијом ресурса сиромашнијим нацијама како би се обезбедио њихов економски раст и омогућило свим људима да остваре своје основне потребе. Извештајем се исказује веровање да су *друштвена једнакост, економски раст и одржавање околине* симултано могуће, истичући тиме три фундаменталне компоненте одрживог развоја: *окoliniу, економију и друштво*. Напослетку, како наводе, одрживи развој зависи од политичке воље.⁴²⁰ У том смислу Спangenберг (*Spangenberg*) је 1995. године додао још једну неодвојиву компоненту или четврти стуб одрживог развоја укључивањем *институционалне димензије*. Он је формирао такозвану призму одрживости као графикон у коме позиционира ове четири компоненте одрживог развоја и настоји да објасни да између наведених димензија нужно треба постојати међусобна повезаност, усклађеност и сарадња те да институционални апарат треба да пружи подршку у спровођењу активности које се односе на остале димензије призме одрживости.⁴²¹ Тако постављена призма одрживости са четири компоненте и политичка воља споменута у Брунтланд извештају круцијалне су за остваривање постављених циљева. Та политичка воља је предмет истраживања између осталог и ове дисертације којом настоји да се представи воља и напор ЕУ у погледу одрживог развоја.

Разумевање одрживог развоја међу мислиоцима било је другачијег карактера и од оног у претходно наведеној званичној дефиницији. Нека од одређења сматрају да су концепти одрживости и одрживог развоја привлачни јер држе обећање о помирењу различитих погледа у смислу односа између економског развоја, социјалног развоја и здравља природне средине. Иако се може рећи да је отклањање тензија између економије и екологије централно питање одрживог развоја, не постоји једногласност по питању дефиниције онога што овај концепт представља. Генерално, то подразумева да је могуће постићи добро планирање животне средине без жртвовања економског и социјалног побољшања.⁴²² Неке дефиниције наглашавају одрживост и фокусирају се на заштиту и очување живих и неживих ресурса. Друге дефиниције наглашавају развој, циљајући промене у технологији као начин да се помире раст и заштита

⁴¹⁸ Stephen Viederman, "Sustainable development: what is it, and how do we get there?", *Current History* 92, 573 (1993): 181.

⁴¹⁹ Du Pisani, „Sustainable development – historical roots of the concept,“ 92.

⁴²⁰ World Commission on Environment and Development, "Report of the World Commission on Environment and Development: *Our Common Future*, " (A/42/427, 1987, New York),

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>, приступљено 22.9.2020.

⁴²¹ Joachim.H. Spangenberg, „Institutional sustainability indicators: an analysis of the institutions in Agenda 21 and a draft set of indicators for monitoring their effectiveness,“ *Sustainable Development* 10, 2 (2002): 105.

⁴²² Michael Redclift, *Sustainable Development: Exploring the Contradictions* (New York: Methuen, 1987).

животне средине. Други инсистирају на томе да је одрживи развој контрадикција у терминима, јер је развој какав се сада практикује у суштини неодржив.⁴²³

Учесници успостављања овакве својеврсне удружене схваћене међународне развојне праксе свих биле су не само државе, и то посебно поједине међу њима. Велики допринос дала је академска заједница света и бројни истакнути појединци и удружења различитих сектора што је и наглашено, али и организације међународне заједнице, посебно њени одређени регионални делови. Међународна заједница узимана у целини уобичајено се види кроз призму деловања УН, а одређени регионални делови не само кроз њена регионална седишта, већ и низ регионалних интеграционих удружења. Међу регионалним интеграционим удружилачима то су до 1992. године биле Европске заједнице, односно Европска заједница, а од ступања на снагу Уговора о Европској унији 1993. године, Европска унија. Предњачење УН у успостављању међународне праксе одрживог развоја непобитно је још од прве светске конференције посвећене околини и развоју одржане 1972. године у Стокхолму. Европске заједнице, данас Европска унија, пружиле су допринос и стварању концепта одрживог развоја и биле предузимљив носилац нормирања и спровођења одрживог развоја од раних почетака интеграције.⁴²⁴ Конкретни фокус наредног текста тиче се помака учињеног у питању одрживог развоја на конференцијама основаним од стране УН ради утврђивања глобалних циљева почевши од Конференције о околини и природи у Рио де Жанеиру 1992. године када је усвојен први глобални документ посвећен одрживости – Агенда 21, затим такозвана Рио+5 конференција 1997. године, наредна конференција је Светски самит о одрживом развоју у Јоханесбургу 2002. године, те опет у Рио де Жанеиру 2012. године што је 20 година од Рио Декларације из 1992. године. Такође, промене које су се додогодиле у међупериоду, усвајање Миленијумске декларације са Миленијумским циљевима развоја 2000. године те Агенде 2030 и Циљеви одрживог развоја, уз разрађен систем финансирања развоја, предмет је овог свеобухватног поглавља.

3.2.1 Постизање одрживог развоја путем глобално одређених циљева – Агенда 21

Након међународно прихваћене дефиниције одрживог развоја пут којим се тежило зарад хармоничности односа економског раста са природом је поставио своје основе и отпочео са даљим корацима. Наиме након УН светске конференције о околини и развоју 1987. године и Брунтланд извештаја, одржано је још неколико конференција посвећено околини и развоју с посебним нагласком на одрживи развој уз извесне резултате, планове и надгледање напретка у спровођењу тих планова. Кратким прегледом кључних конференција, те њихових главних резултата истиче се значај који је придан концепту одрживог развоја на глобалном нивоу од тренутка усвајања његовог одређења и помацима који су начињени па све до коначнице усвајања Агенде 2030 за одрживи развој и 17 Циљева одрживог развоја.

Прва наредна УН конференција за околину и развој за утврђивање глобалних циљева одржана је 1992. године у Рио де Жанеиру у Бразилу од 3. до 14. јуна, под називом "Земаљски самит" или "Самит планете Земље" (*Earth Summit*) на коме је концепт одрживог развоја усвојен као

⁴²³ Pamela Chasek, "Achieving Sustainable Development," in *Introducing Global Issues*, ed. Michael Snarr and D. Neil Snarr (Boulder: Lynne Rienner, 2016), 292.

⁴²⁴ Миљана Ђурчевић Џуцић, "Допринос Европске службе за спољно деловање међународној пракси одрживог развоја," *Политичка ревија* 03, (XXX)XXI, 69 (2021): 120.

глобални концепт. Ова глобална конференција одржана је поводом 20 година од прве Конференције о човековој средини одржане у Стокхолму 1972. године. Припреме за одржавање ове глобалне конференције о околини и развоју отпочеле су као део процеса Уједињених Нација односно УН конференције о околини и развоју као наследника већ споменуте УН конференције о човековој средини из 1972. године којом је околина и питање животне средине и постављено у центар расправе. Генерална скупштина УН 22. децембра 1989. године усвојила је Резолуцију 44/228 којом је позивала на одржавање нове конференције о питању животне средине и развоја и којом су државе позване да предузму балансирани и интегративни приступ ка питањима околине и развоја. Истим документом основан је припремни комитет (*Preparatory Committee*) који се састајао четири пута пре самог самита. Током периода припреме конференције водили су се преговори о тексту Агенде 21 и свим осталим документима уз укључивање различитих група од важности, како формално тако неформално. Главни циљ овог самита био је да се произведе широка агенда и нови план за међународну акцију ради заштите околине и достизања развоја што би потпомогло при усмеравању међународне сарадње и развојних политика у 21. веку.

Поред држава и политичких лидера, дипломата, научника и академске заједнице, те представника медија, паралелно са Самитом први пут је одржан и "Глобални Форум" невладиног сектора који су представили своју визију у погледу заштите околине и друштвено-економског развоја. На овој конференцији истакнуто је колико су различити у бити социјални, економски и околишни фактори а опет међувисни у свом заједничком развоју, те колико напредак једног сектора захтева одрживу акцију у другим. Ово је највећа међувладина конференција икада одржана о заштити околине и развоју и њен резултат се огледа не само у Рио декларацији и Агенди 21, већ и у Конвенцији о биолошкој разноврсности, Оквирној конвенцији о промени климе, Декларацији о принципима управљања шумама и започетим преговорима о Повељи планете Земље (*Earth Charter*) (Која је након више година преговора о садржају текста усвојена 2000. године⁴²⁵).

Агенда 21 има својеврсну локалну и регионалну компоненту која је водила ка уједначавању разлика међу регионима и државама, а које је нужно требало пренебрегнути. Један од закључака овог самита је да је концепт одрживог развоја достижен циљ за све људе света, без обзира да ли су на локалном, националном, регионалном или међународном нивоу. Такође је препознато да је интеграција и балансирање економских, социјалних и еколошких проблема у задовољавању наших потреба од виталног значаја за одржавање људског живота на планети и да је такав интегрисани приступ могућ. Конференција је препознала да интеграција и балансирање економских, социјалних и еколошких димензија захтева нове перцепције начина на који производимо и конзумирамо, начина на који живимо и радимо и начина на који доносимо одлуке. Овај концепт је био револуционаран за своје време и изазвао је живу расправу унутар влада и између влада и њихових грађана о томе како осигурати одрживост за развој. Како је споменуто, један од главних резултата који је оставила ова конференције су Резолуције УН којима су усвојене Рио Декларација⁴²⁶ о околини и развоју са 27 (двадесет седам) прокламованих принципа, али и Агенда 21 која представља програм акција којима се позивају стране учеснице на усвајање нових стратегија и инвестирање у будућност ради постизања свеукупног одрживог развоја у 21. веку. Препоруке које су сачињене крећу се од нових метода едукације ка новим начинима употребе природних ресурса и нових начина учешћа у одрживој

⁴²⁵ Earth Charter Commission, "The Earth Charter," (San José: Earth Charter International Secretariat, 2000), <http://www.environmentandsociety.org/node/2795>, приступљено 21.7.2024.

⁴²⁶ United Nations, „Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992) Rio Declaration on Environment and Development“ (A/CONF.151/26 (Vol.1), 12 August 1992, New York), https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol_I_Declaration.pdf, приступљено 4.11.2024.

економији. Иако није правно обавезујући документ Агенда 21 је поставила глобални захтев и заснива се на премиси да одрживи развој природе више није произвољна компонента већ да је императив, стога је поставила темеље за обавезност онога што се накнадно утврдило током година. Међународни приступ развоја планова и активности у погледу одрживог развоја од ове конференције фокус ставља на преговоре и развој међународног права што се огледа кроз Агенду 21 којом се позива на "даљи развој међународног права о одрживом развоју, придајући посебну пажњу деликатности баланса између еколошких и развојних брига.⁴²⁷ Ради разумевања значаја Агенде 21 за даље кораке у процесу остваривања одрживог развоја издвојене су кључне тачке које чине посебна поглавља важним.

Преамбула Агенде 21 отпочиње са наводом да се "човечанство налази у дефинишућем моменту историје."⁴²⁸ Такође, Преамбулом се истиче да је Агенда 21 динамичан процес који може да напредује временом и исказе извесну "еволутивну динамику" како би ишла у корак са константним променама физичке, социјалне, економске, политичке и културне околине. Наглашава се како се једино глобалним партнерством може остварити одрживи развој и да Агенда 21 осликава глобални консензус и политичку посвећеност на највишем нивоу за суочавање са изазовима 21. века. Како се наводи, примарна одговорност за наведена питања није у рукама само влада и система УН, већ и регионалних, субрегионалних и међународних организација, невладиног сектора, и других група. Сви су предвиђени као имаоци кључне улоге зарад помицања напред ове важне светске агенде. Како би се остварили циљеви Агенде 21 одређени кораци су неопходни, међу њима су: значајна количина нових и додатних финансијских ресурса, нарочито упућених земљама у развоју, јачање капацитета и институција, добро дефинисане и сачињене имплементационе стратегије, планови и процеси. Нарочита пажња треба бити посвећена "економијама у транзицији" које се суочавају са трансформативним изазовима у атмосфери увећаних социјалних, економских и политичких тензија.⁴²⁹

Агенда 21 сачињена је из четири поглавља која обухватају три главна принципа и средства за даљу имплементацију:

1. *Први принцип односи се на социјалну и економску димензију (од I до VIII поглавља)* која се фокусира на међународну сарадњу ради убрзања одрживог развоја у земљама у развоју, борбу против сиромаштва, промену образца производње и потрошње, демографску динамику и одрживост, заштиту и унапређење људског здравља и одрживих насеља, као и доношење одлука о животу и развоју.⁴³⁰
2. *Други принцип тиче се очувања и управљање ресурсима за развој (од IX до XXII поглавља)*, и односи на питања: заштите атмосфере; интегрисаног планирања и управљања земљишним ресурсима; крчења шума; крхких екосистема, као што су одрживи развој планина и борба против исушивања земљишта; пољопривреде и руралног развоја; заштита океана, мора, слатководних ресурса; и управљање токсичним, опасним и чврстим отпадом.
3. *Трећи принцип ју средиште ставља јачање улоге главних група (од XXIII до XXXII поглавља)* и односи се на подизање свести о значају учешћа и одговорности свих људи на свим

⁴²⁷ Pamela S. Chasek and Lynn M., "Breaking the mold: a new type of multilateral sustainable development negotiation," *International Environmental Agreements* 16, 3 (2016): 399.

⁴²⁸ United Nations, „Report of the United Nations Conference on Environment and Development Rio de Janeiro, 3-14 June 1992“ (A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol.1), New York, 1993), 9-479, <https://www.un.org/esa/dsd/agenda21/Agenda%202021.pdf> – Агенда 21, приступљено 21.7.2024.

⁴²⁹ Theodora Carroll-Foster, *A Guide to Agenda 21. Issues, Debates and Canadian Initiatives* (Ottawa, ON: International Development Research Centre, 1993), 12.

⁴³⁰ *Ibid.*, 8.

нивоима који су круцијални за остваривање циљева Агенде 21, и укључују жене, младе, аутохтоно становништво, невладин сектор, локалне власти, раднике, представнике бизниса и индустрије, научну и технолошку заједницу, и фармере.

4. *Средства за имплементацију (од XXXII до XL поглавља).* Ово поглавље наглашава и истиче важност финансијских ресурса и механизама, трансфер сигурних технологија за природу, јачање капацитета, науке, јавног образовања, свести и обука, и међународних институционалних аранжмана, правних инструмената и механизама који су свеобухватно неопходни како би Агенда 21 била спроведена. Битна ставка у финансијским механизмима нарочито неразвијених земаља је да се оне махом финансирају из инструмента развојне помоћи али је поглављем XXXIII Агенде 21 превиђено оснивање и Глобалне јединице за околину (*The Global Environment Facility*) којом управљају заједно Светска банка, УН програм за развој (United Nations Development Programme UNDP - УНДП) и УН програм за околину (United Nations Environment Program UNEP - УНЕП).⁴³¹

Свако од наведених поглавља у себи садржи образложение које подстиче на активност односно основу за акцију, затим циљеве конкретно дефинисане и за земље у развоју и за развијене земље у зависности од конкретне теме и активности. Додатно, дефинисане активности за актере и предвиђена средства и предвиђање трошкова.⁴³²

Исте године када је одржан Самит планете Земље, децембра 1992. године, формирана је и прва Комисија за одрживи развој (*Commission on Sustainable Development*) чији циљ је био да настави ефективно рад Комисије за околину и развој, те да надгледа и извештава о имплементацији Агенде 21 на локалном, националном, регионалном и међународном нивоу. Договорено је и да се на петогодишњем нивоу уради извесни преглед односно ревизија учињеног на Самиту планете Земље и да се 1997. године на посебном заседању Генералне скупштине УН утврди учињени напредак. Тако је и учињено на 19-ом посебном заседању Генералне скупштине УН познатијем као Рио+5, јуна 1997. године.

Двадесет година након конференције у Рију одржане 1992. године, 18 нових глобалних споразума о животној средини је усвојено заједно са 21 протоколом или амандманима на постојеће глобалне споразуме.⁴³³

Суштина Агенде 21 огледа се у томе да представља својеврсну мапу пута или акциони план за одрживи развој препознавањем велике неједнакости у погледу економског напретка и постизања циљева одрживости која постоји међу државама, регионима или и унутар самих држава. Додатно, препознаје се сам концепт одрживости као глобални концепт у чијем достизању сви учествују те се наглашава компонента присуства и деловања на локалном, националном и глобалном нивоу јер се другачије успех не може остварити. Једна од најзначајнијих иновација у деловању Агенде 21 је у локалним акционим плановима Агенде 21 који су се као добровољни инструменти формирали на нивоу држава и на тај начин настојали да измере напредак у погледу остварења циљева из Агенде 21 узимајући у обзир члан 28. агенде 21 којим се наводи да је велики број проблема али и решења за проблеме укорењен на локалном нивоу и додаје се да "до 1996. године већина локалних власти у свакој држави треба да предузме

⁴³¹ United Nations, „Report of the United Nations Conference on Environment and Development Rio de Janeiro, 3-14 June 1992,“ (A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol.1), New York, 1993), 412-473. - Agenda 21

⁴³² Више о Агенди 21 и осталим Рио резултатима у: Michael Keating, *The Earth Summit's agenda for change: a plain language version of Agenda 21 and the other Rio Agreements* (Geneva: Centre for Our Common Future, 1993).

⁴³³ За детаљнији преглед видети у: Pamela S. Chasek, and Lynn M. Wagner, "An Insider's Guide to Multilateral Environmental Negotiations Since the Earth Summit," in *The roads from Rio: Lessons learned from twenty years of multilateral environmental negotiations*, ed. Pamela S. Chasek and Lynn. M. Wagner (New York: RFF Press/ Routledge, 2012), 1-16.

консултативан процес са грађанима и достигне консензус о "локалној Агенди" за грађане.⁴³⁴ Разлике у размишљањима о добробити или несавршености локалних акционих планова изазвале су различите дебате па чак и на нивоу ЕУ која је у великој мери била неснађена са достизањем једнаког развоја не само регионално између држава чланица већ и унутар самих држава чланица. Једно од основних питања у погледу ЕУ и локалних акционих планова Агенде 21 АП односило се на правилну примену Принципа интеграције животне средине у политици (*Environmental Policy Integration*) које је регулисано и чланом 6 Уговора о Европској заједници и подразумевало померање питања животне средине са периферија у центар доношења одлука.⁴³⁵

3.2.2 Програм за даљу имплементацију Агенде 21⁴³⁶

Како је и планирано, 1997. године одржано је посебно заседање Генералне скупштине УН у седишту у Њујорку ради оцене спроведених активности из Агенде 21 у протеклом периоду од пет година. Како је значај Агенде 21 у погледу одрживог развоја у том моменту био немерљив, државе чланице УН су се обавезале да ће у наредном петогодишњем периоду демонстрирати већи напредак у степену имплементације зарад достизања одрживог развоја те да ће га 2002. представити кроз посебан извештај.

Ради утврђивања степена напретка и последично даљих корака у погледу одрживог развоја овај сегмент истраживања тиче се кључних елемената са посебног заседања, главних проблема са којима су се државе сусреле у погледу имплементације Агенде 21, потенцијалних корака у решавању тих проблема, и евентуалних нових решења за будућа деловања. На заседању је без гласања донет Програм за даљу имплементацију Агенде 21 (у даљем тексту Програм). Кофи Анан (*Kofi Annan*), тадашњи Генерални секретар УН је у својим закључним разматрањима са заседања истакао да је "у многим областима учињен напредак док је у другим потребно више времена."⁴³⁷ Док је Председавајући заседањем, Разали Исмаил (*Razali Ismail*) из Малезије нагласио да је "свеопшти резултат посебног заседања отрежњујући."⁴³⁸

Финални документ (Програм) потврђен на заседању изнео је препоруке за унапређење спровођења Агенде 21. Неке од препорука у областима које су препознате као недовољно унапређене у односу на период од пре пет година тичу се *климатских промена*. Нарочито је спорно питање постављања таргета (циљева) за редукцију емисије гасова испод нивоа који је био 1990. године у одређеном временском периоду. У том смислу, овај програм наводи да су позиције многих држава за ове преговоре још увек у процесу унапређивања и из тог разлога не би било прикладно тражити унапред одређене резултате. Међутим, напомиње се да већ постоји широко распострањен споразум али још увек није универзалан, да би било неопходно размотрити правно обавезујуће циљеве за развијене земље и економије у транзицији које су наведене у Анексу I Оквирне конвенције о промени климе, а који би резултирали значајним смањењем емисије гасова са ефектом стаклене баште у одређеним временским оквирима као

⁴³⁴ Agenda 21, article 28, 233.

⁴³⁵ Питање у погледу наведеног Принципа интеграције биће предмет шестог поглавља.

⁴³⁶ United Nations General Assembly, "Programme for the Further Implementation of Agenda 21" (A/RES/S-19/2, 19 September 1997), <https://digitallibrary.un.org/record/244113?ln=en&v=pdf>, приступљено 21.7.2024. - Programme for the Further Implementation of Agenda 21

⁴³⁷ United Nations, *Special session of General Assembly on Implementation of Agenda 21 Concludes at Headquarters*, (Press Release GA/9276 ENV/DEV/442, 23-27 June, New York), https://press.un.org/en/1997/19970627_ga9276.html, приступљено 21.7.2024.

⁴³⁸ *Ibid.*

што су 2005, 2010, 2020. У погледу *шума* програм препоручује да међувладин дијалог о политикама о шумама треба наставити кроз успостављање привременог (*ad hoc*) отвореног Међувладиног Форума о Шумама (*Ad Hoc Open-ended Intergovernmental Forum on Forests*). Тада би требало да идентификује могуће елементе за консензус и да ради ка консензусу за међународне аранжмане и механизме, примеђа ради правно обавезујуће инструменте, те да извештава о свом раду Комисију о одрживом развоју у 1999. години. Програм такође наглашава потребу кретања ка *одрживим обрасцима производње, дистрибуције и употребе енергије*. Додатно, истиче потребу увећања посвећености трансферу релевантне технологије укључујући временски ограничена обавезе према земљама у развоју и економијама у транзицији како би им се омогућило да повећају употребу обновљених извора енергије и чистијих фосилних горива, као и да побољшају ефикасност у производњи, дистрибуцији и коришћењу енергије.⁴³⁹

Споразум о финансијским средствима и механизмима позива развијене земље да испуне обавезе које су преузеле како би што пре постигле прихваћени циљ Уједињених нација од 0,7 одсто бруто националног производа (БНП) и да уложе појачане напоре да преокрену тренд пада односа званичне развојне помоћи (Official Development Assistance ODA – у даљем тексту ОДА) и БНП-а. Иако је прихваћено да ће финансирање доћи из јавних и приватних сектора земаља, договорено је да за земље у развоју, посебно оне у Африци, ОДА остаје главни извор спољног финансирања и да је од суштинског значаја за бруз и ефикасну имплементацију Агенде 21 и не може бити замењен токовима приватног капитала. Све финансијске обавезе Агенде 21 и одредбе о новим и додатним ресурсима који су и адекватни и предвидљиви морају бити хитно испуњени, наводи се у документу.⁴⁴⁰

На посебном заседању је наглашена потреба хитног деловања у погледу искорењивања сиромаштва с обзиром на то да је од конференције у Рију 1992. године увећан број оних који живи у сиромаштву, нарочито у земљама у развоју. Позвано је на правовремену и потпуну имплементацију релевантних обавеза и таргета који су договорени уочи Рија, укључујући оне из УН система и међународних финансијских институција. У погледу положаја посебних група, документ наглашава и да је оснаживање *жена* критични фактор за искорењивање сиромаштва. Током пленарне дебате први пут је значајно учешће узео и представник *младих* са настојањем да нагласи важност ове групе за човечанство и одрживи развој.⁴⁴¹

Нека од покренутих питања током заседања од стране учесника и истицање мање или више постигнутих резултата обухватала су неопходност глобалне стратегије којом хитно треба да се смањи производња гасова са ефектом стаклене баште и избегне климатска катастрофа у наредном веку. Велике фрустрације истакнуте су од стране учесника убог индустријализованих земаља. Нарочито Сједињених Америчких Држава, које производе 20% укупне емисије гаса са ефектом стаклене баште а одбијају да се обавежу на ограничење производње угљеника и осталих компоненти. Неке од развијених земаља су се чврсто обавезале ка смањењу емисије гасова са ефектом стаклене баште до одређеног датума, док су друге одговориле да су крути национални циљеви рецепт за "пурење угљеника" у којим би развијене економије једноставно преместиле своју производњу са високим емисијама угљеника у иностранство. Једно од најважнијих питања са императивним карактером у читавом процесу успостављања конференције и пратећих докумената по стране учеснице, јесте финансирање промена зарад напретка и имплементације Агенде 21. Ту долази до честих спорења између развијених и земаља у развоју наравно уз редовна питања зашто би развијене земље давале више од

⁴³⁹ Programme for the Further Implementation of the Agenda, 18-25.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, 36-37.

⁴⁴¹ *Ibid.*

неразвијених, а са друге стране питања и бриге да су развијене земље те које искоришћавају земље у развоју науштрб и ради свог економског просперитета. Тако се током овог заседања о резултатима Агенде 21 јављало питање финансирања одрживог развоја и то у погледу одбијања развијених држава да испуни обавезе из Агенде 21. Једино су четири развијене државе испуниле своју обавезу давања 0.7 процента свог бруто националног производа као Званичну развојну помоћ (*Official Development Assistance – ODA*). Додатно, развијене земље нити су предузеле трансфер еколошки прихватљиве технологије, нити су прилагодиле своје обрасце производње и потрошње.⁴⁴²

Поред размене мишљења о самом тексту који је требало да се преточи у резултат Рио+5 конференције поједине делегације имале су своја излагања у којима су скретале пажњу на додатне појединости. Делегација Европске уније испред које је излагала Холандија, истакла је неколико закључчака. Најпре, ЕУ је истакла да високе амбиције претходно постављене нису биле испуњене, није се постигао велики напредак по питању дезертификације, нити по питању финансија. Међутим, у неким сегментима као што су шуме, еколошка ефикасност и воде, учињен је напредак и постављено искорењивање сиромаштва као главни приоритет. Делегације су радиле заједно како би се постигао одржив свет а то би требало да чини основу за даље преговоре. Не може бити бољег света без пријатеља широм света.⁴⁴³

Поред пленарног заседања одржано је заседање Привременог одбора за целину (*Ad Hoc Committee of the Whole*) којим је председавао Мустафа Толба (*Mustafa Tolba*) из Египта. Он је истакао да је посебно заседање омогућило специјалну прилику да се мобилише имплементација Агенде 21, принципа Рио Декларације и Принципа шуме. Како је навео Скупштина се бавила свеобухватним и сложеним прегледом и искреном проценом међународног напретка. Преговори спроведени у Комисији за одрживи развој и на посебном заседању бавили су се осетљивим политичким темама као што су финансије, климатске промене и шуме. Документ усвојен на посебној седници артикулисао је колективну политичку волју. Многе тачке нису могле бити разрађене до последњег тренутка, посебно оне о финансирању развоја и преносу еколошки прихватљиве технологије. Консензус је остварен у погледу хитности решавања проблема адекватне чисте воде и о наставку међувладиних преговора о шумама. Скупштина је послала снажан сигнал предстојећој Кјото конференцији⁴⁴⁴ да постоји потреба за обавезујућим, обавезним ограничењима производње гасова са ефектом стаклене баште. Рад Комисије за одрживи развој био је ојачан посебним заседањем и вишегодишњим програмом рада који је усвојила.⁴⁴⁵

Утврђен текст Програма за даљу имплементацију Агенде 21 и поред наведених недостатака и недоумица усвојен је без гласања. Састоји се од Преамбуларног дела изјаве о посвећености (А), и три одељка: процене напретка учињеног у периоду од Рио конференције (Б): имплементација у областима које захтевају хитну акцију (Ц); међународни институционални аранжмани (Д). Представљени су детаљи од важности за оквир који се описује и однос са Агендом 21 и успешност у испуњавању обавеза.

⁴⁴² United Nations, *Special session of General Assembly on Implementation of Agenda 21 Concludes at Headquarters*, (GA/9276 ENV/DEV/442, 23-27 June, New York), Press Release 5, <https://press.un.org/en/1997/19970627.ga9276.html>, приступљено 21.7.2024.

⁴⁴³ *Ibid.*

⁴⁴⁴ Скупштина је објашњена у претходном поглављу. Доступно на: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/international-action-climate-change_en, приступљено 13.12.2023.

⁴⁴⁵ United Nations, *Special session of General Assembly on Implementation of Agenda 21 Concludes at Headquarters*, (GA/9276 ENV/DEV/442, 23-27 June, New York), Press Release 6. приступљено 21.7.2024.

У првом делу, делу А, државе чланице су потврдиле да је Агенда 21 фундаментални програм акција за постизање одрживог развоја. Али су потврдили све принципе који се налазе у Рио Декларацији о околини и развоју и Принципима шума и да остају убеђени да остваривање одрживог развоја захтева интеграцију економске, социјалне и компоненте животне средине. Потврдили су своју намеру да раде заједно у духу глобалног партнериства како би ојачали своје заједничке напоре да подједнако остваре потребе садашњих и будућих генерација. Такође, потврђено је да су извесни помаци учињени али изражавају дубоку забринутост да су целокупни трендови данас гори него што су били 1992. године. Стога наглашавају да је имплементација Агенде 21 на свеобухватан начин и даље од виталног значаја и хитнија него икад. Наглашавајући да је "време од суштинске важности", поново су се посветили глобалном партнериству успостављеном УН Конференцијом за околину и развој и континуираном дијалогу и акцији инспирисаној потребом да се постигне ефикаснија и праведнија светска економија, као средство обезбеђивања подржавајуће међународне климе за постизање циљева заштите животне средине и развоја. Државе чланице су се takoђе обавезале да ће наредни свеобухватни преглед Агенде 21 у 2002. години демонстрирати већи мерљиви напредак у остваривању одрживог развоја. Овај програм који се усваја је средство за остваривање тог циља и с тим у вези обавезују се да испуне Програм у целини.⁴⁴⁶

Одељак "Б" посвећен процени учињеног и неучињеног наглашава да је испуњеност обавеза делимична али да се још много мора урадити заједништвом кроз глобална партнериства. Оно по чему је Агенда 21 карактеристична односи се на истицање локалног карактера који је спровођење попримило. Напори локалних јединица учинили су Агенду 21 и настојање да се достигне одрживи развој потпуно реалним и достижним кроз креирање "локалних Агенда 21"⁴⁴⁷ у чему се и огледа успешност ове политike и кохезивност да нико не буде изостављен а да се разлике међу регионима, државама и унутар држава смање или да нестану. Све то је допринело и све већем броју малих и већих бизниса који су створили "зелени бизнис" или зелено пословање (*green business*) као нове начине функционисања.

Наредни део Програма, део Ц, тиче се хитних акција које треба да се предузму. Три су одељка који укључују интеграцију економских, социјалних и еколошких циљева; Овим одељком понавља се неопходност промене која почиње са националних нивоа уз наглашавање свеобухватности приступа када се доносе прописи и када се исти спроводе. Иако је примарна одговорност држава да обезбеде спровођење економских, социјалних и еколошких приоритета Агенде 21 ништа се не може постићи беу међународне заједнице и глобалног партнериства. Обавезе у погледу националних оквира подразумевају израду Стратегија одрживог развоја у складу са принципима Агенде 21 и њихово спровођење заједно са локалним Агендама 21. Додатно, као резултат глобализације спољни фактори постали су критични у смислу утицаја на успех или неуспех земаља у развоју и њихових напора да остварују одрживи развој. Стога потребно је успостављати баланс и пружати подршку земљама у развоју нарочито у погледу финансија, трансфера технологије, задуживања и трговине, како би се смањила велика разлика међу државама на глобалном нивоу. На тај начин пружа се подршка и у постизању фундаменталног циља искорењивања сиромаштва у земљама у развоју. Такође, како би се избегло да земље у развоју не могу да задовоље своје основне потребе у погледу хране, здравствене заштите и образовања све државе треба да теже ка промовисању образаца одрживе

⁴⁴⁶ Programme for the Further implementation of the Agenda 21, 3-4.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, 6.

производње и потрошње.⁴⁴⁸ Други одељак односи се на различите секторе и проблеме те политике које се у складу са тим требају усвојити међу којима истиче се нема разлике, и не постоји битније питање од неког другог питања и свака област заслужује подједнаку пажњу међународне заједнице (енергија, транспорт, атмосфера, биолошка разноврсност, одрживи туризам, атмосфера, опасни отпади и друге области из Агенде 21 које подразумевају акције). За испуњење свих обавеза кључ је у доброј регулацији, бољем препознавању и мапирању приоритета и спровођењу на националним нивоима а партнерским снагама на глобалном нивоу.⁴⁴⁹ У погледу средства за имплементацију поновљено је као и кроз саму Агенду 21 да примарно средства иду из сопствених јавних и приватних сектора док је основни извор финансирања за земље у развоју кроз инструмент развојне помоћи (ODA) и образлаже се који су то сегменти где је напредак у смислу трансфера еколошки прихватљивих технологија и додриноса науци потребан.⁴⁵⁰ У овом пододељку позивају се развијене земље да испуне обавезе преузете како би се достигли циљеви УН, у износу од 0.7% БНП што је пре могуће. Потребно је појачати напоре да се преокрене тренд пада односа ОДА и БНП. Поред тога, треба разрадити стратегије за повећање донаторске подршке програмима помоћи и ревитализацију обавеза које су донатори преузели у УНЦЕД. Поред тога, ОДА може играти важну каталистичку улогу у подстицању приватних инвестиција и свих аспекта изградње и јачања капацитета у земљи.⁴⁵¹ Суштински, највећи део програма тиче се финансијских средстава и механизама за постизање циљева Агенде 21.

Последњи део Програма, део Д, који се односи на међународне институционалне аранжмане за подршку остваривања одрживог развоја којим се позива на већу кохерентност у различитим међувладиним организацијама и процесима истиче битност формиране Конференције страна Конвенција које су потписане 1992. као механизама за праћење успешности у испуњавању обавеза. Комисија за одрживи развој остаје кључни механизам за спровођење Агенде 21 и у складу са тим би требало да се усмери на регионалну компоненту имплементације Агенде 21 у сарадњи са релевантним регионалним и субрегионалним организацијама и регионалним Комисијама УН. Такође, већ је споменуто да је један од резултата Рио конференције формирање Програма за околину УН (*United Nations Environment Programme*) као "водећег глобалног ауторитета у погледу околине који поставља глобалну агенду околине", са циљем промовисања кохерентне имплементације димензије околине одрживог развоја у оквиру УН система, те да служи као надлежни заговарач политике заштите животне средине.⁴⁵² Програм како и сам наслов имплицира односи се на утврђивање пређеног пута од усвајања Агенде 21 и затим на основу утврђених позитивних и негативних исхода дефинисања нових смерница за наредни петогодишњи период до 2002. године.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, 9-17.

⁴⁴⁹ *Ibid.*, 18-36.

⁴⁵⁰ *Ibid.* 36-45.

⁴⁵¹ United Nations, *Special session of General Assembly on Implementation of Agenda 21 Concludes at Headquarters*, (GA/9276 ENV/DEV/442, 23-27 June, New York), Press Release 10, <https://press.un.org/en/1997/19970627.ga9276.html>, приступљено 21.7.2024.

⁴⁵² United Nations, *Special session of General Assembly on Implementation of Agenda 21 Concludes at Headquarters*, (Press Release GA/9276 ENV/DEV/442, 23-27 June, New York), Press Release 15, <https://press.un.org/en/1997/19970627.ga9276.html>, приступљено 21.7.2024.

3.2.3 Светски самит о одрживом развоју у Јоханесбургу 2002. године

Како је договорено пет година раније нови самит посвећен одрживом развоју и процени испуњених активности, те учињеног напретка из Програма за даљу имплементацију Агенде 21, одржан је у Јоханесбургу, Јужној Африци, од 26. августа до 4. септембра 2002. године. Две године раније, 2000. године, улазак у нови миленијум обележен је симболично одржавањем Миленијумског самита са представљањем нове развојне стратегије (Миленијумски циљеви утврђени на самиту предмет су наредног поглавља). Такође, исте године када и самит у Јоханесбургу одржана је међународна конференција о финансирању развоја, у Монтереју у Мексику и резултат се огледа у Консензусу из Монтереја (*Monterrey Consensus*).⁴⁵³ Додатно, приликом усвајања извештаја из Монтереја нагласак је био и на потврђивању обавеза из Програма за акцију за најмање развијене земље (*Program for Action for the Least Developed Countries*)⁴⁵⁴ за декаду 2001-2010, која је усвојена на Трећој УН Конференцији о најмање развијеним државама одржаној у Бриселу од 14. до 20. маја 2001. године, као и на Глобалном Програму Акција за одрживи развој малих острвских држава у развоју (*Small Island Developing States*).⁴⁵⁵ Систем финансирања развоја и одрживог развоја чији је део конференција из Монтереја предмет је истраживања у наредним деловима ради разумевања целокупне слике сложености механизма који је успостављен за остваривање односно постизање одрживог развоја.

Предмет овог дела рада односи се на програме и планове предузете као наставак договореног Агендом 21 и Рио Декларацијом, стога након конференције посвећене Програму за даљу имплементацију Агенде 21 одржана је конференција са новим резултатима и планираним активностима. Резултат овог самита су усвојена Политичка Декларација (*Political Declaration*) и Имплементациони план (*Implementation Plan*), који су наредне године усвојени на Генералној скупштини УН Резолуцијом A/RES/57/253. Резолуцијом је између осталог одлучено да се одрживи развој усвоји као кључни елемент у постизању оквира активности УН, посебно за остваривање међународно договорених развојних циљева, укључујући оне садржане у УН Миленијумској Декларацији, и да се пружи свеобухватни политички правац за имплементацију Агенде 21 и њене ревизије оличене у Програму за даљу имплементацију Агенде 21.⁴⁵⁶

Политичком декларацијом стране су се обавезале на испуњавање циљева са претходно утврђених конференција посвећених одрживом развоју препознајући истовремено глобалне проблеме који још увек нису на изгледу решавања међу којима су искорењивање сиромаштва, измена образаца производње и потрошње, те заштита и управљање базом природних ресурса за економски и друштвени развој који су свеобухватни циљеви и основни захтеви за одрживи развој. Велики распон у разликама између богатих и сиромашних и увек растућа разлика међу

⁴⁵³ United Nations, “Monterrey Consensus of the International Conference for Financing Development” (A/CONF.198/11, 18-22 March 2002, Mexico), https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.198_11.pdf приступљено 21.7.2024.

⁴⁵⁴ United Nations General Assembly, “Programme of Action for the Least Developed Countries Adopted by the Third United Nations Conference on the Least Developed Countries in Brussels on 20 May 2001,” (A/CONF.191/11, 8 June 2001), <https://unctad.org/system/files/official-document/aconf191d11.en.pdf> приступљено 21.7.2024.

⁴⁵⁵ United Nations General Assembly, “Report of the Global Conference on the Sustainable Development of Small Island Developing States, Bridgetown, Barbados, 25 April-6 May 1994” (A/CONF.167/9, October 1994), https://www.un.org/esa/dsd/dsd_aofw_sids_sids_pdfs/BPOA.pdf приступљено 21.7.2024.

⁴⁵⁶ United Nations General Assembly, “World Summit on Sustainable Development” (A/RES/57/253, 21 February 2003), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/556/06/pdf/n0255606.pdf> приступљено 24.7.2024.

развијеним и земљама у развоју остаје једна од највећих претњи глобалном просперитету, стабилности и безбедности. Како наглашавају животна средина и даље пати а губитак биолошке разноврсности се наставља, негативни ефекти климатских промена су видљиви, временске непогоде све чешће, земље у развоју све ранјивије, а загађење ваздуха, воде и мора и даље "пљачка" милионе пристојног живота. Додају и да је глобализација пружила свој данак оваквом стању на глобалном нивоу те да посвећеност одрживом развоју кроз утврђене мере, циљеве, финансијска средства представља начин да се помакне са тачке у којој су се у том тренутку у Јоханесбургу налазили. Као додатно обећање или преузету обавезу наглашавају значајност ефективне, демократске и независне мултилатералне институције или институција који се посвећују овом проблему, где се УН препознаје као лидер.⁴⁵⁷

План за имплементацију, поред Политичке декларације, представља свеобухватни документ са прегледом предузетих активности и постигнућа до 2002. године позивајући се на претходно дефинисане и спроведене активности из Агенде 21. План се фокусира на кључне глобалне проблеме, између осталог искорењивање сиромаштва, измена неодрживих образаца производње и потрошње, заштита и управљање базом природних ресурса друштвеног и економског развоја, одрживи развој у глобализованом свету, и здравље и одрживи развој. Овај план је укључио и регионалну компоненту праћења имплементације напретка те обухвата одрживи развој у малим острвским државама у развоју, одрживи развој за Африку и регионалне иницијативе у којима се препознају: Латинска Америка и Кариби, Азија и Пацифик, западно-азијски регион, и одрживи развој у региону Економске комисије за Европу.⁴⁵⁸

Главни циљеви у погледу искорењивања сиромаштва односе се на:

- преполовити, до 2015. године број оних чија примања су мања од једног долара дневно, и оних који пате од глади, истовремено преполовити број оних који немају приступ пијаћој води;
- успоставити светски фонд солидарности за искорењивање сиромаштва и промовисање друштвеног развоја у земљама у развоју у складу са модалитетима одређеним од стране ГС УН, наглашавајући добровољну природу доприноса и потребу избегавања дуплирања постојећих УН фондова, подстичући улогу приватног сектора и појединачних грађана у односу на владе у финансирању напора.
- Развити националне програме за одрживи развој као и локални развој и развој заједнице, где је то погодно, у оквиру стратегија за смањења сиромаштва за које су надлежне државе, како би се промовисало оснаживање људи који живе у сиромаштву и њихових организација.
- Промовисати једнаки приступ и потпуно учешће жена, на основу равноправности са мушкарцима, у доношењу одлука на свим нивоима, укључивање родне перспективе у све политике и стратегије, елиминишући све форме дискриминације над женама уз унапређење здравља, статуса, и економског благостања жена и девојица кроз потпуно једнак приступ економским могућностима, земљи, кредитима, образовању, и службама здравствене заштите. Обезбеђивање ових могућности и за друге осетљиве групе.
- Развити бољу инфраструктуру за пољопривреду, трансфер еколошки прихватљиве технологије, унапредити приступ храни и повољне цене.

⁴⁵⁷ United Nations, "Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002" (A/CONF.199/20, 2002, New York), 2-5,

https://digitallibrary.un.org/record/478154/files/A_CONF.199_20-EN.pdf, приступљено 24.7.2024.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, 6-72.

- У погледу дезертификације или исушивања земљишта нагласак је на борби кроз ублажавање ефекта суша и поплава.
- Обезбедити да се до 2015. године број оних који немају приступ пијаћој води и санитарним условима смањи за 50%.
- Предузети заједничке акције и уложити напоре на свим нивоима како би се унапредио приступ енергетским сервисима приступачним за све уз испуњење Миленијумских циљева, укључујући циљ за 50% мање људи који живе у сиромаштву до 2015. године.
- Ојачати допринос индустриског развоја искорењивању сиромаштва и управљању одрживих природних ресурса.
- До 2020. године остварити значајни напредак у животу најмање 100 милиона становника у прљавим насељима (*slums*), као што је предложено у иницијативи „без сламова“ односно без прљавих насеља.
- Такође једна од предвиђених хитних и ефективних мера и активности односи се на превенцију најгорих облика дечијег рада што је дефинисано Међународном Конвенцијом Организације Рада број 182.

Други део Плана односи се на измену *неодрживих образаца производње и потрошње* где се као главне мере предвиђају између осталог охрабривање и промоција развоја кроз десетогодишњи оквир као подршка регионалним и националним иницијативама да се убрзају промене ка одрживој употреби и производњи ради унапређења друштвеног и економског развоја. Као и низ других активности од поштовања принципа „загађивач плаћа“ до кампања за подизање свести и образовања у погледу одрживог развоја.⁴⁵⁹ Додатно, позивају се Владе као и релевантне регионалне и међународне организације и остали важни одлуčиоци да спроведу, узимајући у обзир националне и регионалне специфичности и околности препоруке и закључке усвојене од стране Комисије за одрживи развој на деветом заседању, у области *енергије*.⁴⁶⁰

У области *транспорта* позива се на промовисање интегрисаног приступа креирању политика на националном, регионалном и локалном нивоу за транспортне услуге и системе за промовисање одрживог развоја, укључујући политике и планирање за коришћење земљишта, инфраструктуру, системе јавног превоза и мреже за испоруку робе, у циљу обезбеђивања приступачног и ефикасног превоза, повећање енергетске ефикасности, смањење загађења, загушења и штетних ефеката на здравље и ограничавање урбаног ширења, узимајући у обзир националне приоритете и околности. Такође, спречити и минимизирати отпад и максимизирати поновну употребу, рециклажу и употребу еколошки прихватљивих алтернативних материјала, уз учешће државних органа и свих заинтересованих страна, како би се смањили негативни утицаји на животну средину и побољшала ефикасност ресурса, уз финансијску, техничку и другу помоћ за земље у развоју.⁴⁶¹

Што се тиче *пољопривреде*, предвиђени су свеобухватни преговори о Споразуму Светске трговинске организације о пољопривреди, а они су укључивали приступ тржишту и смањење извозних субвенција. У погледу *биолошке разноврсности*, План имплементације је позвао на успостављање међународног режима како би се осигурала праведна и равноправна подела користи које произилазе из коришћења генетских ресурса. Текст је укључио и одредбе Кјото Протокола о смањењу емисије гасова са ефектом стаклене баште за оне државе које су

⁴⁵⁹ Ibid., 13-14.

⁴⁶⁰ Ibid., 16-18.

⁴⁶¹ Ibid.

ратификовале Протокол. За оне које нису још увек позване су на ургентну ратификацију без одлагања.

С обзиром да су се претходна, Рио конференција, као и Рио+5 конференција односиле најпре на декларисање концепта одрживог развоја и стављање у фокус самог концепта, те израде плана активности за постизање што већег степена одрживости у свим сферама, може се рећи да је План из Јоханесбурга са светског самита у многоме фокус ставио на подизање свести о реалности проблема и на едукацију о овом концепту на различитим нивоима. Из тог разлога је и на самом заседању предложено да се декада од 2005. године прогласи „декадом образовања о одрживом развоју”.⁴⁶² На овом самиту је и по први пут објављена иницијатива за партнерство са више заинтересованих страна (*multistakeholder partnership initiative*)⁴⁶³ те су различити актери званично позвани на акцију за одрживи развој. Овако створене партнерске мреже настојале су да постану нови облик глобалне владавине са потенцијалом за стварањем мултилатералних норми и локалних акција ослањањем на велики број актера у цивилном друштву, влади и бизнису. У преговорима о животној средини и циљевима одрживог развоја улога ових транснационалних партнерстава осликовала се и у подизању значаја питања легитимности, ефикасности и одговорности оваквих мрежних структура.⁴⁶⁴ Стварањем оваквих мрежа за постизање одрживог развоја показаће се као једна од успешнијих „тактика” у процесу преговарања како на нивоу УН тако и на регионалним и локалним нивоима.

Наредни сегмент истраживања односи се на Миленијумске циљеве који су представљалии прекретницу за почетак новог миленијума, иако две године пре Самита у Јоханесбургу, постављени циљеви су усмерени ка истом добру а то је одрживи развој за читаво човечанство.

3.3 Постизање одрживог развоја путем глобално утврђених Миленијумских циљева

Након две године међународне кампање и информисања 2000. године одржан је Миленијумски самит у периоду од 6. до 8. септембра у Њујорку. УН су на овом самиту представиле нову развојну стратегију како би се суочили са изазовима надолазећег 21. века. Већ се могло уочити да напредак раније предвиђен Агендом 21 и Планом за имплементацију није у довољној мери постигнут те да су критике и дебате о проблему климатских промена, искорењивања сиромаштва, животне средине долазиле до усијања. У таквом окружењу долази до креирања широке информативне кампање од 1998. године чији циљ је био консолидовати обавезе и посвећеност међународне заједнице и ојачати партнерство са владама и цивилним друштвом како би се изградио свет који не изоставља никога. Кроз Извештај Генералног Секретара УН, Миленијумски извештај (*Millennium Report*), на који се ослањала и Миленијумска декларација, наглашено је да се „људи морају ставити у центар свега што се ради.”⁴⁶⁵ У том

⁴⁶² *Ibid.*, 62.

⁴⁶³ Karin Bäckstrand, “Multi-Stakeholder Partnerships for Sustainable Development: Rethinking Legitimacy, Accountability and Effectiveness,” *European Environment* 16 (2006): 290.

Видети и: Frank Biermann, Man-san Chan, Aysem Mert and Phillip Pattberg, “Multi-stakeholder Partnerships for Sustainable Development: Does the Promise Hold?” (Paper presented at The potential of CSR (Corporate Social Responsibility to support the implementation of the EU Sustainability, Milan, June 14-15, 2007). <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1744ENI%20Foundation.pdf>

⁴⁶⁴ *Ibid.*, 291.

⁴⁶⁵ United Nations Secretary-General, „We the Peoples: the role of the United Nations in the twenty-first century: report of the Secretary“ (A/54/2000, March 27 2000, New York), <https://digitallibrary.un.org/record/410974?ln=en&v=pdf>, приступљено 24.7.2024.

погледу, и даље се може приметити да је човек као јединка у фокусу а не природа, те да се и даље у моменту одржавања Миленијумског самита антропоцентрични став заступа у већој мери у односу на биоцентрични. О чему ће бити речи у даљим поглављима. Како је време одмицало и како се све већи број актера учествовао у креирању глобалног оквира за одрживи развој, тако се смрт мења ка биоцентричном, или се тако чинило у декларативном смислу. У погледу ЕУ преокрет ка биоцентричном приступу се могао видети и у пракси.

Главни допринос Миленијумског самита који је окупио највећи број шефова држава и влада до тада, огледа се у усвајању Миленијумске декларације од стране држава чланица. Декларацијом су одређене основне вредности тј. принципи на којима треба да се заснивају међународни односи у 21. веку. Међу тим принципима су: слобода, једнакост, солидарност, толеранција, поштовање природе и подела одговорности.⁴⁶⁶

Након Миленијумског самита, УН Генерална Скупштина је Резолуцијом 55/162 дала мандат Генералном секретару УН да припреми дугорочну мапу пута за имплементацију Миленијумске декларације.⁴⁶⁷ Процес израде циљева водио је Марк Малок-Браун (*Mark Malloch-Brown*) који се тада налазио на челу УН програма за развој. Септембра 2001. године поднет је извештај који је први пут употребио израз Миленијумски развојни циљеви као посебан пакет циљева и таргета.⁴⁶⁸

Извештајем одређени и дефинисани Миленијумски циљеви гласили су:

1. *искрењивање екстремног сиромаштва и глади* – у оквиру овог циља предвиђа се да се у периоду од 1990. до 2015. године преполови број популације чија је зарада мања од долара дневно, као и да се у истом периоду преполови број људи који пате од глади;
2. *постизање универзалног основног образовања* – до 2015. године осигурати да свако дете свуда, како дечаци тако и девојчице буду у могућности да заврше у потпуности основно образовање;
3. *промовисање једнакости полова и оснаживање жена* – елиминисати разлику међу половима у основном и средњем образовању, најбоље до 2005. године, а у свим нивоима образовања не касније од 2015. године; промовисати једнакост полова и оснаживање жена као ефективне начине у борби против сиромаштва, глади и болести и стимулисати развој који је уистину одржив;
4. *смањивање смртности код деце* – смањити за две трећине, у периоду између 1990. до 2015. године, смртност деце млађе од 5 година;
5. *унапређење материјалног здравља (здравље жена у репродуктивном периоду)* – између 1990. и 2015. године смањити смртност породиља за три четвртине;
6. *борба против ХИВ/СИДА, маларије и осталих оболења* – до 2015. године зауставити и смањити ширење ХИВ/СИДЕ као и маларије и осталих оболења; пружити посебну помоћ деци оболелој од ХИВ/СИДА;

⁴⁶⁶United Nations General Assembly, „United Nations Millennium Declaration“ (A/RES/55/2, September 18 2000, New York),

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf
приступљено 21.7.2024.

⁴⁶⁷ United Nations General Assembly, „Follow-up to the Outcome of the Millennium Summit“ (A/RES/55/162, December 18 2000, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n00/569/11/pdf/n0056911.pdf>, приступљено 22.7.2024.

⁴⁶⁸ United Nations General Assembly, “Road Map Towards the Implementation of the United Nations Millennium Declaration: Report of the Secretary-General” (A/56/326, December 6 2001, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n01/526/07/pdf/n0152607.pdf>, приступљено 22.7.2024.

7. *обезбеђење еколошке одрживости* – интегрисање принципа одрживог развоја у политици и програме држава и преокренути губитак ресурса животне средине; преполовити до 2015. године број оних који су онемогућени да приступе или приуште безбедну пијаћу воду и основним санитаријама; постизање до 2020. године значајног побољшања услова живота за 100 милиона бескућника;
8. *стварање глобалног партнериства за развој* – развити отворен, на правилима заснован, предвидив, недискриминаторни тржишни и финансијски систем (укупљујући посвећеност доброј владавини, развоју и смањењу сиромаштва – и национално и интернационално); решити посебне потребе најмање развијених земаља (укупљујући извозе за најмање развијене земље са приступом без тарифа и квота; унапредити програм олакшавања дуговања за тешко задужене сиромашне земље и отписивање званичних билатералних дугова; као и великороднија званична развојна помоћ за земље посвећене искорењивању сиромаштва); решити питање посебних потреба земаља без изласка на море и малих острвских држава у развоју; наћи своебухватно решење у погледу проблема са дугом за земље у развоју кроз националне и интернационалне мере како би се омогућило да дуг буде одржив дугорочно; у сарадњи са земљама у развоју, развити и спровести стратегије за прикладан и продуктиван посао за младе; у сарадњи са фармацеутским компанијама омогућити приступ значајним лековима и приступачне свима којима су потребни у земљама у развоју; у сарадњи са приватним сектором, обезбедити приступ бенефитима нових технологија, нарочито информацијама и комуникацијама.⁴⁶⁹

Усвајањем Миленијумских циљева нова ера настојања да се побољша живот планете Земље, и на планети Земљи, је отпочела. Свест о све већем дугу природи, а све мањим ресурсима зарад бодљег живота била је у јеку у односу на период када је усвојена Декларација из Стокхолма скоро 30 година раније. Предвиђене активности и напредак који је требало да се оствари из Агенде 21 и Рио Декларације о околини и развоју нису испуниле очекивања. Велико питање јесте и финансирање развоја нарочито у земљама у развоју које нису биле у могућности да постигну извесне циљеве без помоћи како кроз стране директне инвестиције тако и кроз формиран инструмент Званичне развојне помоћи. Конференција од важности на којој су успостављена одређена правила, процедуре и таргети како за земље у развоју тако и за развијене земље одржана је у Монтереју, у Мексику, 18 – 22. марта 2002. године и усвојен је документ под називом Монтереј консензус о финансирању развоја (*Monterrey Consensus on Financing for Development*). Суштина донетог документа је успоставити механизам за финансирање држава ради достизања миленијумских циљева развоја кроз различите активности и обавезивање развијених и држава у развоју. Велику дискрепанцу између ове две групе држава требало је смањити искорењивањем сиромаштва а као један инструмент виђен је наведени консензус. С тим у вези Монтереј конференција је предвидела различите декларативне елементе као што су: настојати да се успостави систем добре владавине, те демократије, слободне и фер трговине, сигурних финансијских система, и сл. Главница самог документа тиче се "водећих акција" међу којима су мобилизација домаћих финансијских ресурса за развој што би требало да је суштинска активност сваке државе без обзира на степен развијености; затим, мобилизација међународних финансијских ресурса за развој укупљујући ту стране директне инвестиције и приватне фирме; међународна трговина као покретач за развој; увећавање међународне финансијске и техничке сарадње за развој кроз укупљивање многобројних међународних финансијских институција као што су Светска трговинска организација, Међународни монетарни фонд, Светска банка итд.; спољни дуг и решавање питања спољног дуга нарочито земаља у развоју које не могу да се

⁴⁶⁹ *Ibid.*

суоче са искорењивањем сиромаштва у тим условима; суочавање са системским проблемима укључујући увећавање кохерентности и конзистентности међународног монетарног, финансијског и тржишног система ради подржавања развоја.⁴⁷⁰

Са свим наведеним у вези највеће питање постављено јесте била одредница односно обавеза натукунута овим договором а тиче се с једне стране, тога да свака држава има примарну одговорност за свој сопствени економски и социјални развој, те да улога националних политика и стратегија развоја не може бити пренаглашена. Истовремено, домаће економије су сада испреплетане са глобалним економским системом те последично, ефективна употреба трговине и могућности за инвестирања може помоћи државама у борби против сиромаштва. Национални напори ка развоју треба да се подупре међународним економским окружењем које је пуно могућности. С друге стране, овај консензус предвиђа да се државе које нису у завидном положају ради достизања развоја у највећој мери финансирају из инструмента званичне развојне помоћи (*Official Development Assistance – ODA*, ОДА) нарочито оне неразвијене земље које не могу привући велики број приватних и страних инвестиција. У том контексту, консензус позива развијене земље на хитно деловање тиме што ће у ОДА инструменту учествовати "са 0.7 процента свог Бруто националног производа (БНП) за земље у развоју, 0.5 до 0.20 процента свог БНП за најмање развијене земље... "⁴⁷¹ Касније исте године одржан је Светски самит о одрживом развоју у Јоханесбургу као корак за процену учињеног из Плана за даљу имплементацију Агенде 21 и резултат Самита ослањао се на договор из Монтереја и предвиђене активности уз нагласак на спровођење Миленијумских циљева развоја.

3.3.1 Светски самит о одрживом развоју 2005. године

Након утврђених обавеза у смислу дефинисања политика кроз планове и декларације и дефинисања механизма финансирања кроз поменути консензус, 2005. године одржана је УН конференција о процени учињеног пет година након усвојених глобалних циљева развоја. Светски самит је одржан у Њујорку, од 14. до 16. септембра заснован на извештају Генералног секретара УН "У већој слободи" (*In Larger Freedom*)⁴⁷² и низу препорука, те уочених остварених и неостварених активности и обећања из Миленијумских циљева. Тадашњи Генерални секретар, Кофи Анан, је свој извештај засновао на свеобухватном документу "УН Миленијумски Пројекат" (*UN Millennium Project*) који је израђен од стране бројних стручњака испред УН програма за развој (УНДП) као посебан инвестициони практични план за спровођење Миленијумских развојних циљева.⁴⁷³ Један од кључних проблема на који се наилазило током година а и у извештају за Светски самит 2005. године јесте допринос који развијене земље дају за земље у развоју односно таргет који треба да достigne 0.7 процената бруто националног производа државе до 2015. године. Најспорнија држава која није испунила своје обећање у овом погледу биле су Сједињене Америчке Државе које су биле предмет критика током ових година. Како је наведено у извештају ГС УН глобални циљ осам (8) који се односи на стварање

⁴⁷⁰ United Nations, "Monterrey Consensus of the International Conference for Financing Development" (A/CONF.198/11, 18-22 March 2002, Mexico).

⁴⁷¹ *Ibid.*, 14.

⁴⁷² United Nations General Assembly, „In larger freedom: towards development, security and human rights for all; Report of the Secretary General“ (A/59/2005/Add.1, May 23 2005, New York),

<https://digitallibrary.un.org/record/550204?ln=en&v=pdf>, приступљено 22.7.2024.

⁴⁷³ Jeffrey D Sachs, *Investing in Development A Practical Plan to Achieve the Millennium Development Goals* (New York: Millennium Programme United Nations Development Programme, 2005).

<https://digitallibrary.un.org/record/564468?ln=en&v=pdf>, приступљено 22.7.2024

глобалних партнериства потврђен је на Међународној конференцији о финансирању развоја у Мексику 2002. године када су дефинисане и појединости давања доприноса за развој и јачање глобалног партнериства са циљем искорењивања сиромаштва. Тај историјски договор почива с једне стране на неопходности сваке земље у развоју да као своју примарну одговорност има развој те да све активности мора управити ка томе. С друге стране, развијене земље ће предузети све да пруже подршку неразвијеним земљама које раде на својој транспарентности, кредитабилности и развојним стратегијама. Међутим, тај договор до 2005. године није испуњен нити је испуњен таргет који је подразумевао давање извесних средстава у инструмент Званичне развојне помоћи од стране развијених земаља, нити је испуњен таргет да земље у развоју унапреде своје системе и државе што све за последицу има екстремно сиромаштво и глад.⁴⁷⁴ С тим у вези, на Самиту су се светски лидери сагласили о различитим начинима за решавање глобалних проблема. Владе су начиниле јаке напоре и обавезале се на постизање развојних циљева из Миленијумске Декларације до 2015. године обећавајући додатних 50 милијарди долара годишње за борбу против сиромаштва, решени да пронађу иновативне изворе за финансирање развоја као и додатне мере да би се осигурала дугорочна одрживост дуговања. Такође, декларисали су се као снажно посвећени тржишној либерализацији уз обећање да раде марљиво на имплементацији развојних аспеката програма рада у Дохи, где је планирано да се одржи наредна међународна конференција о финансирању развоја.⁴⁷⁵

3.3.2 Састанак на високом нивоу о Миленијумским циљевима развоја 2008. године

Три године касније, 2008. године, одржан је састанак на високом нивоу о спроведеним Миленијумским циљевима развоја (*High-Level Meeting on the Millennium Development Goals*) ”на попа пута” до 2015. године. Састанак је одржан у седишту УН у Њујорку. Овај састанак је послужио као форум међународним лидерима да изврше преглед напретка, утврде недостатке и да се обавежу на предузимање конкретних акција и проналажењу неопходних средстава и механизама ради извршавања планираних акција и испуњавања циљева до 2015. године. Непосредно пре одржавања састанка као и у случају претходно одржаног самита, Генерални секретар УН поднео је свој извештај о испуњености Миленијумских развојних циљева са фокусом на главне постављене таргете у односу на период од 1990. до 2008. године. У извештају је истакао главне проблеме који и даље нису досегли одређене границе да се може рећи да је реално остварити их до 2015. године. Тако, искорењивање сиромаштва није ни близу постављеном циљу, око 143 милиона деце испод 5 година у земљама у развоју пате од неухранљености и лоше бриге, што повећава могућност различитих оболевања и смањује потенцијал здравља и образовања. У погледу образовања у 2006. години просечно 88 процента је уписано у основне школе у односу на 83 процента 2000. године, иако велики део Африке заостаје за овим процентима. У свим регионима неједнакост у приступима образовању настоји да представља главну баријеру за испуњавање Миленијумског другог циља развоја који треба да осигура да до 2015. године сва деца свуда, било дечаци било девојчице, треба да заврше у потпуности основно образовање. У погледу Миленијумског циља 3 и таргета да се елиминише диспаритет између полова у примарном и секундарном образовању, најбоље до 2005. године а у свим нивоима образовања до 2015., остаје далеко од извесног да се може остварити. Широм света, смртност деце испод пет године је смањена са 93 на 72 смрти у 1000 рођења између 1990.

⁴⁷⁴ United Nations General Assembly, „In larger freedom: towards development, security and human rights for all; Report of the Secretary General“, 11-12.

⁴⁷⁵ United Nations General Assembly, “Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005: 2005 World Summit Outcome” (A/RES/60/1, October 24 2005, New York),

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf, приступљено 27.7.2024.

и 2006. године. У 62 државе, смртност испод пет (5) година старости се не смањује доволно брзо како би се остварио Миленијумски циљ развоја број четири (4) који настоји да смањи смртност деце испод пет (5) година за две трећине. У 27 земаља проценат стагнира или је гори.⁴⁷⁶

Како се наводи у извештају, бројне државе се боре са достизањем циља шест (6) у погледу остваривања универзалних приступа лечењу од ХИВ/АИДС оних којима је медицинска помоћ неопходна и преполовљавања заражености до 2015. године те онемогућавања ширења вирусне заразе. У државама у којима се могло доћи до информација не више од 40 процената мушкараца и 36 процената жена у доби између 15 и 24 година, разуме начин на који се ХИВ преноси и како се превентивно заштити од инфекције, што је испод зацртаних 95 процената. У погледу Миленијумског циља седам (7) који се односи на преполовљавање броја људи који немају приступ чистој и безбедној пијаћој води, преко 87 милиона људи сваке године треба да оствари приступ води и 173 милиона санитаријама током периода од 2006. до 2015. године. У погледу циља осам (8) и глобалног партнериства и даље је нужно доста урадити до 2015. године нарочито у увек спорном приступу који се тиче подршке развијених земаља кроз инструмент развојне помоћи за земље у развоју и најмање развијене земље. Само неколико земаља је испунило таргет од 0.7 % од свог бруто националног производа за развијене земље и 0.15 до 0.20 % за најмање развијене земље.⁴⁷⁷

Питања обухваћена Миленијумским циљевима су током 2008. године у потпуности била у центру дебата на глобалном нивоу, и све већа посвећеност таргетима се могла видети међу државама. Проблеми који су евидентно постајали видљивији из године у годину, у највећој мери климатске промене последице су имале по све остале сфере друштва и сам развој. Након састанка 2008. године јасно је било да се развој није помакнуо у великој мери те да је још много "посла" остало за све актере како међународне тако националне а и локалне.

Исте године, у децембру, усвојена је и Резолуција о Доха Декларацији о финансирању развоја која је представљала процену имплементираних обавеза договорених Монтерејским Консензусом из 2002. Овом декларацијом препознат је извесни напредак учињен у периоду од претходне конференције али је истакнута забринутост у погледу новонасталих проблема који погађају међународну заједницу као што је несигурност у погледу извора хране, енергије, климатских промена које све више узимају мања и финансијске глобалне кризе као и мањка досадашњих резултата у мултилатералним трговинским преговорима, те губитак поверења у међународни економски систем. Као и са Монтереј консензусом једно од кључних питања односило се на развојну помоћ и инструмент званичне развојне помоћи који је највећим делом подршка неразвијеним земљама у борби против сиромаштва. Тако је претходни постављени циљ од пружања 0.7 % бруто националног производа развијених земаља за неразвијене земље и 0.15 до 0.20% за најмање развијене земље делимично испуњен, са државама које су и превазишли овај проценат али и оним које нису успеле да га досегну. Велики напредак је учинила ЕУ која је успоставила план за испуњење дугорочних обавеза у погледу финансирања и остварила договор да пружи, колективно, 0.56 % бруто националног производа за ОДА до 2010. године и 0.7 % до 2015. године и додатно да каналише најмање 50 % колективне помоћи ка Африци, уз потпуно поштовање индивидуалних приоритета својих држава чланица у развојној

⁴⁷⁶ United Nations, "High-level event on the Millennium Development Goals Committing to action: achieving the Millennium Development Goals, Background note by the Secretary General" (September 25, 2008), 4-8. <https://www.un.org/millenniumgoals/2008highlevel/pdf/committing.pdf>, приступљено 14.5.2023.

⁴⁷⁷ *Ibid.*, 20-21.

помоћи. САД су дуплирале свој допринос за ОДА.⁴⁷⁸ Водећи се циљевима и активностима са претходне конференције о финансирању развоја и Доха договор је потврдио обавезе и потребу за заједничким деловањем и колективним акцијама ради достизања Миленијумских развојних циљева.

3.3.3 Самит о Миленијумским циљевима развоја 2010. године

Наредни састанак, самит, који је одржан у погледу процене остварености Миленијумских циљева развоја био је септембра 2010. године у Њујорку. Генерални секретар УН, Бан Ки Мун (*Ban Ki-moon*), је као и пре претходног састанка поводом Миленијумских циљева развоја, саставио свеобухватни извештај о успешности и напретку у претходном периоду. Извештај под називом „Одржавање обећања; преглед у будућности за промовисање договорене акционе агенде за постизање Миленијумских Развојних циљева до 2015“ (*Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals*) садржи четири основна одељка. Први се односи на преглед значајности Миленијумске Декларације и начина како покреће УН развојну агенду. Други одељак врши преглед напретка постигнутих у МЦР, представљајући истовремено и недостатке и успехе у глобалним напорима и оцртава нова питања. У трећем одељку укратко су приказане научене лекције за обликовање нових напора за убрзавање напретка да би се испунили Циљеви и идентификује главне факторе успеха. Последњи одељак предлаже листу препорука за активност.⁴⁷⁹ На основу наведеног извештаја и упута самит је одржан, те су учесници самита са циљем одржавања обећања да остваре Миленијумске циљеве развоја донели одређене одлуке и сачинили извештај који је усвојен на Генералној скупштини УН октобра 2010. године у облику Резолуције 65/1. Извештај који је изнедрен након дебата о спроведеном у претходном периоду има симптоматичан назив „Одржавање обећања: уједињени ка остваривању Миленијумских развојних циљева“ (*Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals*).⁴⁸⁰

Неки од главних закључака наводе да постоји напредак и успешност у борби против екстремног сиромаштва, упису у школе и здравља деце, смањења смртности деце, увећање приступа чистој води, унапређење превенције преноса са мајке на дете ХИВ, такође је свест и превенција ХИВ/АИДС напредовала и свест постала већа као и нега и лечење, контрола маларије, туберкулозе и тропских болести је увећана а зараженост умањена. Иако је доста учињено јасно је да се још много мора учинити у наредних 5 година колико је преостало до испуњења МЦР с обзиром на неједнакост међу регионима и између али и унутар држава. Глад и неухранљеност се повећала до 2007. и кроз 2009. годину делимично начинила преокрет у односу на претходни напредак. Истакнута је велика забринутост у погледу спорог напретка у смањењу смртности мајки на рођењу детета као и унапређењу репродуктивног здравља. Истакнута је сагласност поводом важности глобалног циља 8 и партнерства које предвиђа без којих већина земаља не би била у могућности да испуњава зајртане циљеве. Велика је забринутост због финансијске и

⁴⁷⁸United Nations General Assembly, „Doha Declaration on Financing for Development: outcome document of the Follow-up International Conference on Financing for Development to Review the Implementation of the Monterrey Consensus“ (A/RES/63/239, December 24, 2010, New York), 12.

<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n08/485/13/pdf/n0848513.pdf>, приступљено 22.7.2024.

⁴⁷⁹ United Nations General Assembly, „Keeping the promise: a forward-looking review to promote an agreed action agenda to achieve Millennium Development Goals by 2015: Report by the Secretary General“ (A/64/665, February 12 2010, New York), <https://digitallibrary.un.org/record/678382?ln=en&v=pdf>, приступљено 22.7.2024.

⁴⁸⁰ United Nations General Assembly, „Resolution adopted at the General Assembly: Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals“ (A/RES/65/1, October 19 2010, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n10/512/60/pdf/n1051260.pdf> приступљено 22.7.2024.

економске кризе која је од 2008. године у јеку а која је негативно утицала на испуњавање циљева и чињење напретка те је долазило до назадовања уместо напретка. Државе чланице су у извештају истакле да се на основу добрих показатеља и досадашњих добрих пракси и приступа у испуњавању циљева могу политички обавезати на даља деловања како би се научене лекције и добре праксе пресликале и повећале шансу за брзи напредак. У том смислу наводе низ активности које државе треба да предузму а које се у одређеној мери понављају у односу на досадашње обавезе а делом се мењају како би се прилагодиле на новонастале активности.⁴⁸¹

Како се и наводи у деловима извештаја како овог тако и у свим претходним, главни "непријатељи" развоја и препреке за напредак током година се мењају те су државе и актери настојали да се прилагођавањем на нове услове и претње опскрбе новим инструментима ради испуњавања главних циљева. Једна од највећих претњи јесу и климатске промене које су све више узимале маха и свест о последицама је све више постајала права забринутост, а предузимање активности крос систем УН је бивао све значајнији. Појединачним издвајањем обавезујућих активности за сваки циљ и набрањањем главних активности било у погледу доношења стратегија, прописа и њихове имплементације, било у погледу финансирања развоја те слободног тржишта и остваривања глобалног партнерства, овај извештај или резултат самита је поставио нову убрзану основу за деловање у наредних 5 година. Истицањем да је предуслов за остваривање свих Миленијумских циљева искорењивање сиромаштва тиме и отпочиње нови план активности, те захтева од ГС УН да наредни извештај о процени учињеног буде припрема за следећи самит предвиђен за 2013. годину.

3.4 Постизање одрживог развоја путем глобално одређених циљева – Рио+20

Двадесет година након Самита планете Земље у Рио де Жанеиру одржана је УН конференција о одрживом развоју поновно у Рио де Жанеиру у периоду од 20. до 22. јуна 2012. године. Може се сматрати да је овом конференцијом учињен велики напредак у већини области за постизање одрживог развоја, а у онима у којима је то било теже направљени су конкретни планови како ситуацију променити. На конференцији државе чланице су одлучиле да покрену процес за развој низа Циљева одрживог развоја (*Sustainable Development Goals*), који се базирају на Миленијумским циљевима развоја и преклапају се са пост-2015 развојном агеном. Такође, велики број докумената је усвојен ради постизања свих постављених циљева међу којима су иновативне смернице о политикама зелене економије као и стварање оквира стратегије за финансирање одрживог развоја. Усвојен је и десетогодишњи оквир програма о обрасцима одрживе производње и потрошње.⁴⁸²

Конференција о одрживом развоју која је одржана у Рио де Жанеиру била је предмет припрема неколико година раније. Тако је Резолуцијама ГС под називом "Имплементација Агенде 21, Програма за даљу имплементацију Агенде 21 и исхода Светског самита о одрживом развоју, од 2009. године" ознака 64/236⁴⁸³ и 65/152⁴⁸⁴ из 2010. године, те 66/197⁴⁸⁵ из 2010.

⁴⁸¹ *Ibid.*, 4-5.

⁴⁸² United Nations Conference on Sustainable Development, „A 10-year framework of programmes on sustainable consumption and production patterns“ (A/CONF.216/5, June 19, 2012, Rio de Janeiro), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n12/378/75/pdf/n1237875.pdf>, приступљено 22.7.2024.

⁴⁸³ United Nations General Assembly, „Resolution adopted by the General Assembly on 24 December 2008: Implementation of Agenda 21, the Program for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development“, (A/RES/64/236, March 31, 2010, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n09/475/99/pdf/n0947599.pdf>, приступљено 22.7.2024.

Овом Резолуцијом је утврђен начин и распоред одржавања Препремних одбора за конференцију и дефинисане су теме конференције.

године утврђен начин припреме ове свеобухватне конференције и формирање Припремних одбора. Такође, резолуцијама је потврђено да је одрживи развој у економском, социјалном, и околишном аспекту кључни елемент достизања оквира активности УН, и потврђујући настајућу потребу да се обезбеди баланс између економског развоја, социјалног развоја и заштите животне средине као међузависни и међусобно оснажујући стубови одрживог развоја. Додатно, и даље је суштина деловања искорењивање сиромаштва. Измена нестабилних образаца производње и потрошње, заштита и управљање природним ресурсима остају главни циљеви и предуслови за одрживи развој. Резолуцијама се потврђује да је Комисија за одрживи развој тело на високом нивоу задужено за одрживи развој у систему УН и служи као форум за разматрање проблема у погледу интеграције три димензије одрживог развоја, и подвлачи потребу за даљом подршком рада Комисије, узимајући у обзир постојећи мандат. У припреми је подвучено да је циљ Конференције која се планира у Рио де Жанеиру да обезбеди обновљену политичку посвећеност одрживом развоју, процени досадашњи напредак и преостале рупе у имплементацији главних исхода самита о одрживом развоју, те укаже на нове и настајуће изазове.⁴⁸⁶ Фокус конференције укључује познате теме али се усмерава нарочито на 1. зелену економију у контексту одрживог развоја и искорењивање сиромаштва као и 2. институционални оквир за одрживи развој. Главни заговарач да зелена економија треба да буде главна тема конференције како би се обновили политички "завети" према овом "кључном проблему одрживог развоја" и дефинисале нове иницијативе, била је ЕУ заједно са директором УН програма за околину (United Nations Environment Program).⁴⁸⁷

Читава конференција одржана је донекле у духу и атмосфери сукоба између развијених и земаља у развоју. С једне стране ЕУ је предводила развијене земље у свом походу на укључивање зелене економије као кључног циља, док су са друге стране земље које су се ослањале на браон економију (*brown economy*) која се заснива на употреби фосилних горива и сматрале да су тежње ка зеленој економији покушаји да се прошири капитализам кроз арену животне средине у којима би природа била виђена као "капитал" за разменљива еколошка добра и услуге који се затим могу проценити кроз монетарне услове и може им се дати цена и тако се употребити да обезбеде профит. Додатна брига света у развоју била је да је овакав концепт у ствари настојање индустријализованих земаља да постави рестрикције свом доприносу ка Званичној развојној помоћи или да ће зелена економија заменити "одрживи развој" стога у том случају би трећи стуб "социјални развој" био деградиран или изгубљен.⁴⁸⁸ Да би се дошло до заједничког исходног документа велики број амандмана уложен је на прву верзију која је сачињена и процес измена је трајао двадесет четири дана, некада и ноћу.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ United Nations General Assembly, „Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2010:Implementation of Agenda 21, the Program for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development“ (A/RES/65/152, February 16, 2011, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n10/521/66/pdf/n1052166.pdf>, приступљено 27.7.2024.

⁴⁸⁵ United Nations General Assembly, „Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2010: Implementation of Agenda 21, the Program for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development“ (A/RES/66/197, February 9, 2012, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n11/470/64/pdf/n1147064.pdf>, приступљено 24.7.2024.

Овом Резолуцијом предложен је дневни ред предстојеће конференције, као организација рада.

⁴⁸⁶ UN Resolution A/RES/64/236.

⁴⁸⁷ Macharia Kamau, Pamela Chasek and David O'Connor, *Transforming Multilateral Diplomacy: The Inside Story of the Sustainable Development Goals* (London and New York: Routledge, 2018), 62.

⁴⁸⁸ *Ibid.*, 67.

⁴⁸⁹ Више о процесу преговора и проблемима на самој конференцији видети у: Macharia Kamau, Pamela Chasek and David O'Connor, *Transforming Multilateral Diplomacy: The Inside Story of the Sustainable Development Goals* (London and New York: Routledge, 2018); International Institute for Sustainable Development, "Summary of the Third Round of UNCSD Informal Informal Consultations: 29 May-2 June 2012," *Earth Negotiations Bulletin* 27, 40 (2012).

Читава конференција о одрживом развоју одржана је у атмосфери где се и даље милијарда људи налази у екстремном сиромаштву и глади и где достизање одрживог развоја у тим околностима није ни на видику. Овом конференцијом долази до споја свих претходних напора учињених за постизање одрживог развоја и може се рећи представља "почетак наставка" борбе за искорењивање сиромаштва и стварање економског, социјалног и благостања са животном средином. Овом конференцијом и њеним резултатом кроз посебан извештај назива "Будућност коју желимо" (*The Future We Want*) ствара се прекретница у дотадашњим оквирима рада УН система, препознале су државе успех МЦР у вођењу акција ка искорењивању сиромаштва и промоцији људског развоја.⁴⁹⁰ Иако су оквири посвећени истом циљу чинило се да иду у два смера, с једне стране почетак кроз Агенду 21 и Рио Принципе из 1992. године и пратећим плановима који проистичу из ових документа у годинама након њиховог доношења уз обавезујуће Оквирну конвенцију о промени климе и Конвенцију о биолошкој разноврсности. А са друге стране Миленијумски циљеви развоја који представљају део идентичног сврсисходног оквира и настојања да се до 2015. дође до циља, али се формат делимично разликује. С тим у вези, конференцијом о одрживом развоју или познатије Рио+20 конференцијом долази до спајања ова два колосека у један заједнички и ствара се основа за оно што ће се од 2015. године звати Циљеви одрживог развоја (Sustainable Development Goals). Иницијатива која је потекла од представнице Министарства спољних послова Колумбије, Пауле Кабальеро Гомез (Paula Caballero Gomez), уз подршку министра спољних послова Колумбије (којој се придружила и Гватемала) да један од резултата Рио+20 конференције "треба да буде усвајање сета Циљева Одрживог Развоја моделираних по угледу на Миленијумске циљеве развоја, како би се помогло дефинисање пост-2015 оквира"⁴⁹¹ доживела је успех и постала део параграфа 248 исходног документа Будућност коју желимо.

Резолуцијом Генералне скупштине УН 66/288 усвојен је исход Конференције о одрживом развоју „Будућност коју желимо“ и представља својеврсну процену учињеног и план активности за даљи напредак како би се заиста остварила идеја "будућности коју желимо". Првим делом резолуције позива се на поштовање свих претходно усвојених резолуција, резултата самита и конференција као и три конвенције усвојене 1992. године. Други део извештаја Будућност коју желимо односи се на унапређење интеграције, имплементације и кохерентности кроз процену учињеног напретка и преосталих недостатака у спровођењу исхода са важних самита одрживог развоја и указивања на настајуће изазове. Једна од најважнијих брига као и током претходних година јесте сиромаштво уз забрињавајуће податке да и даље око милијарда људи живи у екстремном сиромаштву а да је један у седам, или 14 процената, неухранјено, истовремено је јавно здравље изазов великих размера, укључујући пандемије и епидемије које остају као свеприсутна опасност. Са проценом да ће до 2050 светска популација нарасти до 9 милијарди, од којих две трећине живи у градовима, нужно је повећати напоре да се оствари одрживи развој

<https://enb.iisd.org/events/3rd-round-uncsd-informal-informal-consultations/summary-report-29-may-2-june-2012>, приступљено 12.10.2024.

⁴⁹⁰ United Nations, "Beyond the Millennium Development Goals: The Post-2015 Sustainable Development Agenda," www.un.org/millenniumgoals/pdf/EN_MDG_backgrounder.pdf, приступљено 12.10.2024.

⁴⁹¹ United Nations Conference on Sustainable Development, "Rio+20: Sustainable Development Goals Proposal by the Governments of Colombia and Guatemala for Consideration by the participating countries" (LC/L.3366/Rev.1, September 7-9, 2011, Santiago),

https://www.cepal.org/sites/default/files/events/files/rio_09.2011_proposal_colombia_guatemala.eng_.pdf, приступљено 6.11.2024.

Предлог је усвојен 2012. године, видети: United Nations Conference on Sustainable Development Secretariat, "Current ideas on Sustainable Development Goals and Indicators", *RIO 2012 Issues Briefs* 6 (2012), 1-3. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/327brief6.pdf>, приступљено 6.11.2024.

и посебно, искорењивање сиромаштва, глади и превенција зараза. Поред наведеног, велики изазови долазе и из климатских промена којима се мора приступити са највећом пажњом и додатном посвећеностју пре свега у примени Оквирне конвенције о промени климе а потписа и ратификације код оних који то још увек нису учинили. Следећи сегмент овог дела извештаја односи се на препознавање главних група и учесника у процесу достизања одрживог развоја где је нагласак на холистичном приступу и важности да сви учествују (поред држава), од појединача, локалних нивоа, цивилног друштва, медија, корпорација, те регионалних и међународних организација, регионалних УН комисија и сл.

Трећи део извештаја укључује нову компоненту у односу на све претходно израђене извештаје и уосталом овом конференцијом отпочиње нова ера "зелености" с обзиром на то да је све већи нагласак на зеленој економији у контексту одрживог развоја и искорењивања сиромаштва. С тим у вези, потврђује се да постоје различити приступи, визије, модели и алати који су доступни свакој земљи у складу са њеним националним околностима и приоритетима, како би се постигао одрживи развој у његове три димензије, што је утврђено као свеобухватни циљ. У том контексту, истиче се да је зелена економија у погледу одрживог развоја и искорењивања сиромаштва један од важних алата за постизање одрживог развоја и да би могла пружити опције за креирање политика, али не би требало да буде ригидан скуп правила. Додатно, наглашава се да би требало да допринесе искорењивању сиромаштва као и одрживом економском расту, унапређењу социјалне инклузије, побољшању људског благостања и стварању могућности за запошљавање и достојанствен рад за све, уз одржавање здравог функционисања екосистема Земље. Такође, потврђује се да политике за зелену економију у контексту одрживог развоја и искорењивања сиромаштва треба да буду вођене у складу са свим принципима из Рија, Агендом 21 и Планом имплементације из Јоханесбурга и да доприносе постизању релевантних међународно договорених развојних циљева, укључујући Миленијумске развојне циљеве. Ради постизања наведених циљева свака држава појединачно настоји да имплементира и усклади своје политике и стратегије на начин најбољи за саму државу а да је у складу са националним приоритетима и могућностима. Додатно, учешће различитих актера је нужно и стварање партнеристава са њима у складу са принципима који воде остваривању одрживог развоја.⁴⁹²

Овај исход конференције предвиђа и институционални оквир за одрживи развој, што раније није био случај. Постојало је одређење нужне сарадње институција и надлежности у областима али посебно посвећене поглавље са јасно подељеним надлежностима, те иновацијама у одређеним питањима, отпочиње са овим документом. С тим у вези, наглашава се да институционални оквир који се бави одрживим развојем мора да интегрише три димензије одрживог развоја на балансирани начин и унапреди имплементацију јачањем кохерентности и координације, избегавајући истовремено дуплирање снага и прегледа напретка о спровођењу одрживог развоја. Тај оквир треба да буде инклузиван, транспарентан и ефективан како би нашао заједничко решење у погледу глобалних изазова за одрживи развој. У свом настојању да оствари наведено све институције које се баве одрживим развојем треба да ојачају међувладине аранжмане за одрживи развој. У том смислу нагласак је на мултилатерализму и УН систему као централном механизму који се посвећује теми одрживог развоја. Улога *Генералне скупштине УН* препозната је као централна те се потврђује визија интегрисања одрживог развоја као кључног елемента у активностима и деловањима ГС УН и УН. Поред Генералне скупштине, *Економски и социјални савет* се дефинише као примарно тело за преглед политика, политичког дијалога и препорука о

⁴⁹² United Nations General Assembly, "Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012: The Future We Want" (A/RES/66/288, September 11, 2012, New York), 10-13, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n11/476/10/pdf/n1147610.pdf>, приступљено 22.3.2024.– The Future We Want

проблемима економског и социјалног развоја, као и за резултате Миленијумских Циљева Развоја, и уз то чини централни механизам за координацију УН система и служи као надзор субсидарних тела Савета, посебно функционалних комисија, као и за промоцију Агенде 21 јачањем кохеренције и координације широког система. Овим извештајем настоји да се додатно ојача улога Економског и социјалног савета. Институционална новина коју је кључно споменути јесте и одлука која је донета о успостављању универзалног, међувладиног, *Политичког форума на високом нивоу*, изграђеног на снажним, истинственим, ресурсима богатим и инклузивним модалитетима учешћа постојеће Комисије за одрживи развој. Ова институција политичког форума на високом нивоу би требало да замени постојећу Комисију са задацима да прати имплементацију одрживог развоја и треба да избегне преклапања са постојећим структурама, телима и ентитетима на начин да је економски приступачно и ефективно. Сам форум би поред бројних дефинисаних задатака требало да пружи политичко вођство, усмеравање и препоруке у погледу одрживог развоја, унапреди интеграцију три димензије одрживог развоја на холистички и секторско пројимајући начин на свим нивоима; затим да пружи динамичну платформу за регуларни дијалог и фокусирану, динамичну и ка активности оријентисану агенду која би обухватала и настајајуће изазове за одрживи развој, те да прати имплементацију најважнијих докумената претходно донетих у погледу постизања одрживог развоја.⁴⁹³

Део новог институционалног оквира за одрживи развој, вођено тиме да се зелена економија уврсти у примарне циљеве а и инструменте за достизања одрживог развоја, јесте и стуб животне средине у контексту одрживог развоја као тежња да се ојача међународно управљање животном средином. Посвећеност је усмерена и ка јачању улоге УН програма за околину (UNEP – *United Nations Development Programme*) као глобално надлежног ауторитета у погледу животне средине који поставља питања животне средине на глобални дневни ред, промовише кохерентну имплементацију димензије животне средине у одрживом развоју у оквиру УН система и служи као главни заговорник за природу на глобалном нивоу.⁴⁹⁴

Поред препознатих институција које се стављају у први план препознаје се значај и осталих међународних институција које су у процесу остваривања циљева доласка до одрживог развоја учествовале и у претходним етапама процене и акција.

Последњи сегмент овог свеобухватног и детаљног плана односи се на оквир за деловање за наредни период до 2015. године до када је и временска одредница свих претходно усвојених докумената на које се постојећи ослања. Једна од најважнијих тема, која је предуслов за све остале, је *искорењивање сиромаштва* где се истиче да постоји одређен напредак али да се у односу на циљ а то је 2015. година и даље много мора урадити. Велике су неједнакости и разлике између не само региона већ држава а и унутар држава, исти резултат је био и у претходном извештавању. У погледу *безбедности хране и одрживе пољопривреде* нагласак је на руралним подручјима који играју значајну улогу у економском развоју већине земаља а у којима живи најчешће највећи број сиромашних. Имајући у виду разноликост пољопривредних услова и система, одлучено је да се повећа одржива пољопривредна производња и продуктивност на глобалном нивоу, укључујући побољшање функционисања тржишта и трговинских система и јачање међународне сарадње, посебно за земље у развоју, повећањем јавних и приватних улагања у одрживу пољопривреду, управљање земљиштем и рурални развој.

У овом сегменту који се тиче приступу хране и у том смислу искорењивања сиромаштва и глади потребно је истаћи и изазов који је покренуо Генерални секретар УН на конференцији о

⁴⁹³ *Ibid.*, 14-17.

⁴⁹⁴ *Ibid.*, 17-19.

одрживом развоју а односи се на изазов ”нула глади“ (*Zero Hunger Challenge*). Изазов има пет циљева од којих је први да се обезбеди да сви на свету имају приступ довољно хранљивим намирницама током читаве године. Требало би да могу да је купе, узгајају, или добију кроз безбедне мреже. Други циљ је окончати заостајање у развоју у детињству. Скоро 200 милиона деце је погођено заостајањем што дубоко негативно утиче на будуће генерације. Правилна исхрана између почетка трудноће и другог рођендана детета је основа за читав живот. Трећи циљ је изградити одрживе системе исхране. Без обзира да ли је фокус на бизнису, околини, пољопривреди или здрављу, мора постојати сагласност о начину како се све може хранити на начин који негује планету. Четврти циљ је удвостручити продуктивност и приходе малих пољопривредника уз стварање пристојног запошљавања. Ови фармери, посебно жене, производе већину светске хране, Побољшање у њиховом благостању стварају радна места, смањују сиромаштво, повећавају снабдевање храном и стабилизују цене. Пети циљ се односи на спречавање губитка или бацање хране. Чак једна трећина све хране се губи између жетве и потрошње. Мора се смањити губитак и мора се произвести и конзумирати храна одговорно, водећи рачуна о животној средини и дугорочном здрављу.⁴⁹⁵ Овом иницијативом само се загребала површина са ”zero“ циљевима а које ће од 2015. године узети већи замах и досег.

У погледу *приступа безбедној и чистој пијаћој води*, нагласак је на поштовању људског права на приступ безбедној пијаћој води и санитету што би требало прогресивно остварити за читаву популацију уз потпуно поштовање националног суверенитета. Истиче се и потпуна посвећеност Међународној Декади за Акцију ”Вода за Живот“ у периоду од 2005. до 2015. године. Енергија се види као једна круцијална за развојни пут не само сваке државе већ и читаве популације с обзиром да од приступа енергији зависи и степен сиромаштва, образовања, здравља. Једна од главних обавеза и посвећености јесте да се обезбеди приступ енергији за 1.4 милијарде оних који немају те могућности с обзиром да се приступ енергији посматра као критични предуслов за одрживи развој. Скреће се пажња на иницијативу коју је покренуо Генерални секретар УН ”Одржива енергија за све“ (*Sustainable Energy for All*) која се фокусира на приступ енергији, енергетској ефикасности и обновљивој енергији. Указује се на посвећеност и заједнички рад да одржива енергија постане реалност и да се на тај начин помогне искорењивању сиромаштва и води одрживом развоју и глобалном просперитету. Још неки од сегмената који су уврштени под ознаком одрживости јесу туризам и транспорт, затим одрживи градови и насеља.⁴⁹⁶

Поред наведеног, извештај Будућност коју желимо има и просторну, географску компоненту којом се наглашава испуњеност циљева и неопходност даљег деловања у малим острвским земљама у развоју, најмање развијеним земљама, земљама без изласка на море које су у лошијем економском положају, са посебним освртом на Африку и регионалне напоре за координисане акције за промовисање одрживог развоја. Након ове компоненте нагласак се усмерава ка областима као што су климатске промене које су све више последица изазивале а све мање решења имале. Главна активност којом се позивало да се овај глобални изазов смањи, спречи, јесте смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште. Посебно су земље у развоју погођене климатским променама које се огледају у константним претњама и екстремним временским условима које резултирају повећањем нивоа мора, поплавама, сушама, ерозијом тла, даљим претњама по безбедност хране, што све негативно утиче на развој и достизање његове одрживости. Како би се отклонили узроци а и последице климатских промена потребно је финансирање из различитих ресурса, приватних и јавних, билатералних и мултилатералних,

⁴⁹⁵ United Nations, ”Speech by the United Nations Secretary General “At Zero Hunger Challenge Launch“, <https://press.un.org/en/2012/sgsm14374.doc.htm>, приступљено 6.11.2024.

⁴⁹⁶ The Future We Want, 24-26.

укупљујући иновативне изворе и у том смислу оснивање Зеленог климатског фонда (*Green Climate Fund*) се оснива и позвано је на његову операционализацију.

Поред климатских промена, стање у шумама, у погледу биолошке разноврсности, дезертификације и деградације земљишта је на лошем ступњу и додатне акције су неопходне почевши од националних нивоа а затим и кроз мултилатералну сарадњу и финансијску подршку. У том смислу и као резултат свега наведеног у извештају, учињеног и онога што се још до 2015. мора учинити, препознаје се да су Миленијумски циљеви развоја корисни инструмент у фокусирању на остваривање специфичних развојних тежњи као део широке развојне визије и оквира за развојне активности УН, за постављање националних приоритета и мобилизацију ресурса и актера за остваривање заједничких циљева. У том погледу, развој циљева може такође бити корисно за тежњу ка фокусираној и кохерентној акцији за одрживи развој. Даље се препознаје важност и корист скупа циљева одрживог развоја, заснованих на Агенди 21 и Плана имплементације из Јоханесбурга, који у потпуности поштују Рио Принципе, и узимају у обзир различите националне околности, капацитете и приоритете, а у сагласности су са међународним правом, засновани на обавезама већ направљеним и доприносе потпуној имплементацији исхода одржаних самита у економској, социјалној и области животне средине, укупљујући постојећи исходни документ. Циљеви би требало да нагласе и инкорпорирају на балансиран начин све три димензије одрживог развоја и њихово преплитање. Требало би да су кохерентни са и интегрисани у УН развојну агенду након 2015. године, истовремено доприносећи остварењу одрживог развоја у УН систему као целини. Одлучено је да се успостави инклузивни и транспарентни међувладин процес о циљевима одрживог развоја који је отворен за све учеснике те да буде у сагласности са Генералном скупштином. Отворена радна група (*Open Working Group*)⁴⁹⁷ би требало да се формира која би се састојала од представника именованих од стране држава чланица УН из пет регионалних група, са циљем остваривања фер, једнаког и балансираног географског представљања. Додатно се предлаже да се напредак ка остваривању циљева треба процењивати кроз таргете и индикаторе, узимајући у обзир различите националне околности, капацитете и нивое развоја.⁴⁹⁸

”Циљеви одрживог развоја нису првобитно били на ”мапи”, а чак и тада су били споменути само у неколико параграфа у исходном документу од седамдесет страна. Ипак било је јасно да ће Циљеви одрживог развоја бити незаборавни исход Рио+20 конференције.”⁴⁹⁹ Као резултат Резолуције којом се усваја исходни документ са конференције УН о одрживом развоју, поставља се темељ Циљева одрживог развоја и Агенде 2030.

⁴⁹⁷ О иницијативи и детаљима оснивања Отворене радне групе, дискусији и проблемима видети у: Macharia Kamau, Pamela Chasek and David O’Connor, *Transforming Multilateral Diplomacy: The Inside Story of the Sustainable Development Goals* (London and New York: Routledge, 2018);

International Institute for Sustainable Development, ”Summary Report, 12-22 June 2012,” *Earth Negotiations Bulletin* 27, 51 (2012); Felix Dodds, Jorge Laguna-Celis, and Liz Thompson, *From Rio+20 to a New Development Agenda: Building a Bridge to a Sustainable Future* (London: Routledge, 2014).

⁴⁹⁸ The Future We Want, 45-47.

⁴⁹⁹ Kamau, Chasek and O’Connor, *Transforming Multilateral Diplomacy: The Inside Story of the Sustainable Development Goals*, 76.

3.5 Постизање одрживог развоја путем у Агенди 2030 глобално одређених развојних циљева

Миленијумском декларацијом утабан је пут глобално одређеним циљевима са фокусом на шест конкретних области. Како је време одмисло и процес остваривања идеја и задатака из ових циљева имао већи или мањи напредак тако се развијала свест на међународном плану да се још више мора и треба учинити јер је планета у опасности. Последњи трзаји да се увиди заиста шта је учињено по питању Миленијумских развојних циљева и да се постави основа за нове механизме деловања сматра се да је било 2013. године на Самиту одржаном поводом глобалних циљева. С тим у вези наредни део рада тиче се овог самита и конкретним доприносима који потичу одатле. Утабан пут за Агенду 2030 своје светло дана достиже 2015. године а нешто касније исте године и Париски споразум који се тиче климатских промена и одакле почињу конкретне активности са обавезујућим карактером у погледу смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште које представља једно од планетарних последица и изазивача кризе. Након 2015. године уређен је нови систем извештавања по Агенди 2030 и Циљевима одрживог развоја, нови начин праћења спровођења учињеног и својеврсни скуп индикатора путем којих се оцењује учињено, нове форме састанака на високом нивоу такозвани политички форум на високом нивоу. Државе достављају своје националне добровољне извештаје о спроведеним активностима по Циљевима одрживог развоја како би се заиста утврдио напредак на националном, регионалном и глобалном нивоу. Све иде у корак са тим да се остваривање одрживог развоја поистовети са реалношћу. Међутим, последице климатских промена, финансијских криза, сукоба и нереда, људски фактор, глобализација и слично, онемогућавају овај напредак у предвиђеном обиму.

3.5.1 Самит о Миленијумским циљевима развоја

Након Рио+20 конференције и ново дефинисаних одређења за убрзани напредак и постављање основе за период након 2015. године кроз новоосноване Циљеве одрживог развоја и Политички форум на високом нивоу, 2013. године одржан је специјални догађај поводом достизања Миленијумских циљева развоја до 2015. године. Септембра 2013. године државе чланице су потврдиле своју посвећеност ка путу одрживости и договориле да се Самит на високом нивоу одржи у септембру 2015. године ради усвајања новог скупа циљева који ће поставити основу на коренима Миленијумске Декларације и на будућим изазовима. Предвиђено је да нови циљеви представљају својеврсну испреплетаност три димензије одрживог развоја: пружајући економску трансформацију и могућност да се "извуку" људи из сиромаштва, промовисање социјалне правде и заштита животне средине. Поводом специјалног догађаја Генерални секретар УН сачинио је извештај као један од резултата Миленијумских самита, под називом "Достојанствен живот за све: убрзавање напретка ка Миленијумским развојним циљевима и унапређење УН развојне агенде након 2015" (*A life of dignity for all: accelerating progress towards the Millennium Development Goals and advancing the United Nations development agenda beyond 2015*). Овај извештај представља својеврсни преглед онога што је учињено и увод у оно што се након 2015. године очекује, као и појединости које су заостале да се испуне. Осврћују се на оно шта је преостало да се учини до 2015. године истиче Генерални секретар да је напредак учињен али неједнако и да је и даље велики број оних који живе у немаштини и глади, без здравствене заштите, и суочавају се са неједнакостима у погледу зараде, пола,

етничке припадности, година, места живљења и слично. Проблеми са биолошком разноврсношћу, деградацијом вода, земљишта и шума, све већим ризиком од климатских промена велика су претња по досадашња достигнућа и будуће нараштаје. Сагледавши све аспекте учињеног и неучињеног истиче се да нова ера доноси нову визију и оквир који пружа одговоре. Одрживи развој, интеграцијом економског раста, социјалне правде, старатељства над природом, мора постати глобални принцип за вођење и операциони стандард.

Овај оквир може окупити пун досег људских аспирација и потреба и пружа пример међусобно ојачавајућег приступа глобалним изазовима. Одрживи развој, је укратко, пут у будућност. Засновано на Миленијумским развојним циљевима као и на исходном документу конференције у Рио де Жанеиру 2012. године, искорењивање сиромаштва се потврђује као неупитни услов за одрживи развој. Како се наводи, у свету великог богатства и технолошких напредака, ниједна особа никада на свету не треба да заостаје за другима. Вођени идејом за организацију света након 2015. године Генерални секретар наводи значај извештаја које су израдили Мрежа решења за одрживи развој (Sustainable Development Solution Network), Канцеларија глобалног компакта (Global Compact Office), Системски радни тим УН на УН Развојној Агенди након 2015. године (United Nations System Task Team on the Post-2015 United Nations Development Agenda), регионалне комисије и партнери у цивилном друштву и академији који су пружили значајни допринос и препоруке за формулатију и садржај процеса који се очекује.⁵⁰⁰ Без партнорства и заједничког деловања нема ни остварења овако великих тачније амбициозних циљева који су постављани током година.

Извештај о спровођењу Миленијумских развојних циљева из 2013. године представља својеврсну публикацију сачињену од многих учесника у процесу и актера и представља најсадржајнији извештај који је до тада сачињен. У том погледу пружа се само кратак осврт ради постављања даље основе за оно што подразумева пост-2015 Агенду или Агенду 2030. Како се наводи неки циљеви су већ остварени или су близу испуњавања. Међу њима је број људи који живи у екстремном сиромаштву које је преполовљено на глобалном нивоу и то пре "истека рока" 2015. године. У регионима који се развијају број оних који живе са мање од 1.25\$ дневно је пао са 47 процената у 1990. години, на 22 процента у 2010. години. Око 700 милиона људи мање живи у условима екстремног сиромаштва 2010. године но што је то био случај 1990. године. у погледу приступа пијаћој води, преко 2 милијарде људи је осигурало приступ унапређеним приступима пијаће воде, што је помак од 13 процената 2010. године у односу на 1990. годину. У вези са борбом против маларије и туберкулозе, проценат смртности од маларије је пала за 25 процента на глобалном нивоу. Смртност од туберкулозе на глобалном нивоу и неким регионима је предвиђено да се преполови до 2015. године у поређењу са нивоом из 1990. године. Између 1990. и 2011. године око 51 милион пацијената од туберкулозе су успешно лечени чиме је сачувано око 20 милиона живота. Преко 200 милиона бескућника је имало користи од унапређених извора воде, санитарних објеката, трајног становаша или довољних животних простора чиме је превазиђен циљ МЦР од 100 милиона. У погледу дуговања и унапређења климе за тржиште у земљама развоја такође је било напретка, тако је однос сервисирања дуга и прихода од извоза свих земаља у развоју износио 3.1 одсто у 2011. години, у односу на скоро 12 одсто у 2000. години. Њихов бесцарински приступ тржишту такође се побољшао у 2011. години достигавши 80 процента њиховог извоза. Таргет смањења глади је у оквиру предвиђеног са пропорцијом неухранењих у земљама у развоју који се смањио са 23.2

⁵⁰⁰ United Nations General Assembly, „A life of dignity for all: accelerating progress towards the Millennium Development Goals and advancing the United Nations development agenda beyond 2015: Report of the Secretary General“ (A/68/202, July 26, 2013, New York), 2-4, <http://archive.ipu.org/splz-e/unga13/dignity.pdf>, приступљено 14.9.2024.

процента у 1990-1992. години на 14.9 процената у периоду 2010-2012. године. Са тим подацима се сматра да ће се до 2015. године остварити постављени циљ иако ће и даље свака особа бити хронично неухранеана.

Поред наведених већински остварених циљева или оних који су близу остварења, са друге стране су оне активности за које је убрзани напредак и снажнија акција потребна. Ту спадају одрживост животне средине која је под озбиљном претњом и захтева нове нивое глобалне сарадње. У том погледу, ниво емисије штетних гасова је за 46 процената виши но 1990. године. Шуме настављају да нестају на алармантном нивоу. Већина земљине површине и обала су заштићени али птице, сисара и других врста иде ка истребљењу све већом брзином са опадањем у популацији и дистрибуцији. Друго, велики корак је начињен у погледу стопе смртности код деце испод пет година старости. Ова стопа је опала за 41 проценат - 87 смртних исхода на 1000 живорођених у 1990. години, на 51 у 2000. Иако је доста учињено како би се постигао циљ од две трећине смањења у смртности деце до 2015. године мора постојати бржи напредак. Слично је и са стопом смртности мајки на порођају. Глобално је проценат смртности мајки опао за 47 процената у последње две деценије, са 400 смрти на 100,000 живих, на 210 у периоду између 1990. и 2010. године. Остваривање МЦР који предвиђа три четвртине смањења процента је и даље таргет који захтева убрзане интервенције и снажнију политичку подршку за жене и децу. Поред наведених, и област која се односи на ХИВ/АИДС захтева брже реакције. Иако је број нових заражених у опадању, отприлике је око 34 милиона људи живело са ХИВ-ом крајем 2011. године. Циљ да се оствари приступ имуно терапијама свима којима је то неопходно није испуњен до 2010. године али се очекивало да то буде до 2015. године. Такође, у погледу основног образовања деце истиче се да је број оних који су напустили школовање од 1990. до 2011. године преполовљен са 102 милиона на 57 милиона али се тај напредак смањивао током времена и упитно је да ли ће циљ остварити до 2015. године. Допринос или помоћ коју развијене земље пружају неразвијеним је био у паду у периоду 2011 – 2012. године за 4 процента, а за још 2 процента мање у односу на 2010. годину. Овај пад је највише утицао на најмање развијене земље. У 2012. години, званична билатерална развојна помоћ за ове земље је опала за 13 процената.⁵⁰¹

Све наведено је показатељ да успешност постоји те да је уједињено деловање, оличено у заједништву, имало учинка на свест и проблему сиромаштва и онога што сиромаштво изазива. С тим у вези, напори ка остваривању одрживог развоја кроз његове три димензије и кроз МЦР остали су у у настојању остварења до 2015. године. Поред тога формиран је и нови основ за деловање и након 2015. који је све више формализован и који губи декларативни карактер а поприма облике обавезујућег тоналитета не само кроз нове инструменте који се уводе већ и кроз појединачне договоре који се усвајају, потписују, ратификују и имплементирају у национални законодавни и стратешки оквир.

3.5.2 Агенда 2030 и Циљеви одрживог развоја

Како је претходно предвиђено и договорено, у време када су глобални проблеми јасно набројани кроз Миленијумске Циљеве Развоја а затим преточени у идеју Циљева Одрживог Развоја (ЦОР), одржава се УН Самит о одрживом развоју у периоду од 25. до 27. септембра 2015. године у седишту УН у Њујорку. На овом самиту је потврђена нова амбициозна агенда за

⁵⁰¹ United Nations, “The Millennium Development Goals Report 2013” (New York: United Nations, 2013), 4-5. <https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/report-2013/mdg-report-2013-english.pdf>, приступљено 14.7.2024.

постицање одрживог развоја кроз усвојен план, декларацију, 17 циљева и 169 таргета који су део наведених циљева са временским следом до 2030. године. Свеобухватни циљ овог плана јесте да се пронађу нови начини унапређења живота и стандарда живота људи и искорењивање сиромаштва, промоција просперитета и благостања за све, заштита животне средине и борба против климатских промена.⁵⁰²

Резолуцијом Генералне скупштине A/RES/70/1 усвојена је својеврсна агенда под називом Трансформисање нашег света: Агенда 2030 за одрживи развој (*Transforming Our World: The Agenda 2030 for Sustainable Development*).⁵⁰³ Преамбулом наведеног документа дефинисано је да Агенда представља план акције за људе (*people*), планету (*planet*), просперитет (*prosperity*), као и да настоји да ојача универзални мир (*peace*), уз фокус на партнерство (*partnership*) које се огледа у заједничком деловању свих држава и учесника на имплементацији овог плана. Наведено се огледа у свеприсутњем и познатијем 5П (5P) коме се тежи на глобалном нивоу. Препознаје се искорењивање сиромаштва у свим облицима и димензијама, укључујући екстремно сиромаштво, као највећи глобални изазов и неодвојиви услов за одрживи развој. Заједничким снагама настоји се да се људска цивилизација ослободи тираније сиромаштва и настоји да исцели и осигура планету. Одлучно се кренуло у снажне и трансформативне кораке који су хитно били потребни како би свет преусмерили на одржив и отпоран пут а на коме нико неће бити изостављен или остављен у заостатку. Овим планом је утврђено 17 Циљева одрживог развоја и сваки од њих појединачно има таргете којих укупно има 169. Како се наводи, циљевима и таргетима настоји да се остваре људска права свих и да се постигне једнакост полова и оснаживање жена и девојчица. Циљеви су интегрисани и неодвојиви и балансирају три димензије одрживог развоја: економску, социјалну и димензију животне средине односно природе.Период остваривања плана и одређених циљева подразумева неучињено од Миленијумских циљева развоја тачније 2015. године до 2030. године.⁵⁰⁴

Агендом 2030 се чини да се исправљају сви претходни недостаци кроз исходе самита и конференција, те резолуције, декларације, извештаје Генералног секретара и у томе је њена додатна вредност. Кроз детаљну анализу Агенде и донекле упоређивањем са претходним исходима и заједничким документима којима се позива на акцију, те оцењивањем промена и напретка, примећује се да фокус није само на људској димензији. У ранијим документима се нагласак стављао на људе који су у центру свих деловања, напретка и дешавања те покушаја да се дође до одрживог развоја. Сада је случај, иако и даље постоји нагласак да је усвојена историјска одлука о "свеобухватном, далеко доистижном и са људима у центру" скупом циљева, да се донекле изједначавају људи са природом (у наведених 5П се изједначавају по битности). С тим у вези долази до кретања ка биоцентричном погледу на природу и јасноће да се у центар деловања стављају људи али да напредак свакако није могућ уколико се не "сарађује" са природом на једнаком нивоу.

У том погледу димензија која се односи на људе, (прво П (*People*)) подразумева посвећеност и одлучност да се прекине сиромаштво и глад, у свим формама и димензијама и да се осигура да

⁵⁰² Климатске промене које су се истакле као највећа модерна претња човечанству довеле су до усвајања Париског споразума на Конференцији о климатским променама у Паризу када је одржана двадесет прва Конференција страна Оквирне конвенције о климатским променама.

⁵⁰³ United Nations General Assembly, „Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 Transforming Our World: The Agenda 2030 for Sustainable Development“ (A/RES/70/1, October 21, 2015, New York), https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf приступљено 25.7.2022 - Agenda 2030 for Sustainable Development

⁵⁰⁴ *Ibid.*, 3.

људска бића могу испунити свој потенцијал у достојанству и једнакости и у здравој околини. Друго П или планета тиче се одлучности и посвећености да се заштити планета од деградације, укључујући кроз одрживу потрошњу и производњу, одрживо управљање природним ресурсима и предузимањем хитних акција у погледу климатских промена, тако да се могу подржати потребе садашњих и будућих генерација. Треће П односи се на просперитет где посвећеност и одлучност иде ка обезбеђивању свим људским бићима могућности да уживају просперитетне и испуњене животе и да економски, социјални и технолошки напредак обезбеди хармонију са природом. Четврто П тиче се мира (*peace*) где је фокус на очувању мирних, праведних и инклузивних друштва ослобођених од страха и насиља. Не може постојати одрживи развој без мира и нема мира без одрживог развоја. Последње, пето П односи се на партнерство које је одувек наглашавано као кључно за остваривање напретка. Посвећеност и одлучност ка мобилизацији средстава неопходних за имплементацију Агенде кроз ревитализовано Глобално Партнерство за одрживи развој (*Global Partnership for Sustainable Development*), засновано на духу ојачане глобалне солидарности, фокусиране посебно на потребе најсиромашнијих и најосетљивијих уз учешће свих држава, актера и људи.⁵⁰⁵

Декларација која се наставља на споменуту Преамбулу утврђује визију, активности и предвиђене исходе који су резултат двогодишње инклузивне јавне расправе у којима је учествовало цивилно друштво као и актери широм света са нагласком на глас најсиромашнијих и најугроженијих. Принципи, посвећеност и визија Агенде 2030 ослања се на претходно дефинисане и усвојене принципе који су део процеса остваривања развоја и достизања одрживог развоја још од Стокхолмске Декларације па до Миленијумских Циљева Развоја. "Изазови и обавезе идентификовани на овим најважнијим конференцијама и самитима су међусобно повезани и позивају на интегрално решење. Како би се испунили ефективно, нови приступ је неопходан, Одрживи развој препознаје да искорењивање сиромаштва у свим формама и димензијама, борба против неједнакости у оквиру и између држава, заштита планете, креирање одрживог и инклузивног економског раста и очување социјалне инклузије, су повезани једни са другима и међузависни."⁵⁰⁶ У томе лежи основа новог приступа одрживог развоја. Искорењивање сиромаштва је почетак и крај сваке акције и сви елементи су међусобно повезани. Оно у чему се нови приступ и агенда разликују од МЦР лежи у томе да се поред континуираних развојних приоритета као што су искорењивање сиромаштва, здравље, образовање и безбедност хране и ухрањености, истиче и широк опсег економских, социјалних и циљева околине. Такође обећава, мирнија и инклузивнија друштва и што је значајна промена и напредак, дефинише средства имплементације. Како се наводи, нова Агенда поставља пут ка одрживом развоју и ка "win-win" сарадњи која може донети велике добитке свим државама и свим деловима света и отпочиње са применом од 1. јануара 2016. године.

Како се наводи дomet и амбиција Агенде захтева ревитализовано Глобално Партнерство како би се осигурала имплементација. Ово партнерство би требало да ради у складу са духом глобалне солидарности, посебно солидарности са најсиромашнијима и онима у осетљивим ситуацијама. Глобално Партнерство би требало да олакша интензивну глобалну посвећеност у пружању подршке за имплементацију циљева и таргета, окупљајући владе, приватни сектор, цивилно друштво, УН систем и друге актере уз мобилизацију доступних средстава. Таргети средства за имплементацију циља 17 и код сваког циља су кључни за реализацију Агенде и једнаке су важности као и остали циљеви и таргети. Агенда, укључујући ЦОР, могу бити остварени унутар оквира ревитализованог Глобалног Партнерства за одрживи развој, подржаног од стране конкретних политика и акција како је и истакнуто у исходном документу са треће Међународне

⁵⁰⁵ *Ibid.*, 3-4.

⁵⁰⁶ *Ibid.*, 6.

конференције о финансирању развоја која је одржана у Адис Абеби у јулу 2015. године.⁵⁰⁷ Овако уређена Агенда и финансијски инструмент представљају критичне тачке у достизању одрживог развоја до 2030. године.⁵⁰⁸

По чему се још разликује Агенда 2030 у односу на претходне формате деловања а посебно у односу на МЦР, јесте и у начину имплементације активности. Наиме, свака држава има примарну одговорност за своју економију и друштвени напредак. Нова Агенда намеће средства неопходна за имплементацију циљева и таргета. Наведено укључује мобилизацију финансијских ресурса као и изградњу капацитета и трансфер технологија повољних за околину за земље у развоју по повољним условима, укључујући концесионалне и преференцијалне услове, што је међусобно договорено. Јавно финансирање, и домаће и међународно, игра виталну улогу у пружању најважнијих услуга и јавних добара и у катализацији осталих средстава финансирања. За земље у развоју као и раније већина средстава која помаже унапређењу стања и остваривању циљева произилази из званичне развојне помоћи (ОДА) која мобилише ресурсе из различитих извора. И даље је таргет од 0.7 процената БНП развијених земаља за земље у развоју на снази, као и 0.15 или 0.2 процента БНП за најмање развијене државе.

У погледу одговорности за праћење и преглед учињеног, она се налази у рукама влада на националном, регионалном и глобалном нивоу за наредних 15 година. Главну улогу у надгледању извештавања о спровођењу и самом спровођењу усвојеног Агендом и Циљевима имаће Генерална скупштина УН и Економски и Социјални Савет са централном надзорном улогом на глобалном нивоу. Споменути индикатори који су развијени као инструмент за праћење напретка ту су како би помогли у даљем раду. Квалитетни, приступачни, временски уредни и веродостојни подаци су потребни како би се помогло у процени напретка и како би се осигурало да нико не заостаје.⁵⁰⁹

Значајан део Агенде 2030 посвећен је опису ЦОР и разложеним таргетима у оквиру циљева. С обзиром на обимност и број таргета нагласак је на јасним Циљевима и ономе што они представљају а таргети ће бити дотакнути кроз читав рад. Како је описано, Циљеви одрживог развоја су интегративни и недељиви, глобални по природи и универзално примењиви, узимајући у обзир различите националне стварности, капацитете и нивое развоја и поштујући националне политике и приоритете. Таргети су дефинисани као аспирациони и глобални, са владама које су свака за себе постављале националне таргете вођене глобалним нивоом амбиција али узимајући у обзир националне околности. Свака Влада ће такође одлучити како ови аспирациони и глобални таргети треба да се инкорпорирају у националне процесе планирања, политике и стратегије. Важно је препознати везу између одрживог развоја и других релевантних текућих процеса у економским, социјалним и пољима животне средине.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ United Nations General Assembly, “Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2015 Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing Development (Addis Ababa Action Agenda) (A/RES/69/313, August 17, 2015, New York),

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_69_313.pdf, приступљено 27.5.2022.

Након конференције о финансирању развоја у Монтереју 2002. и друге одржане у Дохи 2008., ово је трећа конференција која се везује не за МЦР, већ за ЦОР.

⁵⁰⁸ Agenda 2030 for Sustainable Development, 10-11.

⁵⁰⁹ Agenda 2030 for Sustainable Development, 11-12.

⁵¹⁰ *Ibid.*, 13.

У Циљеве одрживог развоја спадају:

1. Окончати сиромаштво у свим његовим облицима свуда (свет без сиромаштва)
2. Окончати глад, постићи сигурност хране и побољшану исхрану и промовисати одрживу пољопривреду (свет без глади)
3. Осигурати здраве животе и промовисати добробит за све у свим узрастима (добро здравље)
4. Осигурати инклузивно и квалитетно образовање засновано на једнакости и промовисати могућност целоживотног учења за све (добро образовање)
5. Постићи једнакост полова и оснаживање жена и девојчива (родна равноправност)
6. Осигурати приступ и одрживо управљање водом и санитарним условима за све (чиста вода и санитарни услови)
7. Осигурати приступ приступачној, одговорној, одрживој и модерној енергији за све (доступна и обновљива енергија)
8. Промовисати одржив, инклузиван и одржив економски раст, пуно и продуктивно запошљавање и пристојан рад за све (достојанствен рад и економски раст)
9. Изградња отпорне инфраструктуре, промовисање инклузивне и одрживе индустријализације и подстицање иновација (индустрија, иновације и инфраструктура)
10. Смањење неједнакости унутар и између држава (смањење неједнакости)
11. Учинити градове и насеља инклузивним, безбедним, отпорним и одрживим (одрживи градови и заједнице)
12. Осигурати одрживе обрасце потрошње и производње (одговорна потрошња и производња)
13. Предузети хитне акције у борби против климатских промена и утицаја климатских промена (акција за климу)
14. Очувати и одрживо користити океане, мора и морске ресурсе за одрживи развој (живот под водом)
15. Заштитити, обновити и промовисати одрживу употребу копнених екосистема, одрживо управљати шумама, борити се против дезертификације и зауставити и преокренути деградацију земљишта, и зауставити губитак биодиверзитета (живот на земљи)
16. Промовисати мирна и инклузивна друштва за одрживи развој, обезбедити приступ правди за све и изградити ефективне, одговорне и инклузивне институције на свим нивоима (мир, правда и снажне институције)
17. Ојачати средства имплементације и оживети Глобално Партнерство за Одрживи Развој (партнерством до циљева).⁵¹¹

Наведени циљеви у оквиру свог одређења имају дефинисане и таргете са временским следом до 2030. године. Циљ 17 који се односи на глобално партнерство и уопште на начине како обезбедити заједничко деловање и акцију за постизање одрживог развоја, наглашава се, има исту важност као и сви остали тематски циљеви одрживог развоја. Оживљено Глобално Партнерство би требало да олакша интензивну глобалну посвећеност у пружању подршке имплементацији Циљева и таргета, окупљајући владе, цивилно друштво, приватни сектор, УН систем и остале актере кроз мобилисање свих доступних средстава. Као подршка спровођењу и достизању ЦОР у оквиру Глобалног Партнерства истакнута је улога Адис Абеба Акционе Агенде (ААА) која је интегрални део Агенде 2030 за одрживи развој а која представља својеврсни финансијски план и инструмент за постизање одрживог развоја (почива на основама постављеним у Монтереј Консензусу и Доха споразуму о финансирању развоја). Поред дефинисаног партнерства и финансијског инструмента огледаног у ААА истиче се као и током

⁵¹¹ *Ibid*, 14-29.

ранијих година, примарна одговорност националних држава за економски и социјални развој те да је улога националних политика и развојних стратегија кључна.

Додатно, долази до креирања Механизма за технолошко олакшавање (Technology Facilitation Mechanism) предвиђеног АААА за пружање подршке ЦОР. Овај механизам је заснован на принципу вишеструке сарадње између држава чланица, цивилног друштва, приватног сектора, научне заједнице, УН тела и других учесника и састављен је од УН међуагенцијског радног тима за науку, технологију и иновације за Циљеве одрживог развоја, колаборативног форума више учесника о науци, технологији и иновацији за ЦОР и онлајн платформе.⁵¹²

Дефинисањем Агенде 2030 и ЦОР није успостављен обавезујући механизам којим би се свака држава посветила остваривању циља додатно због утврђености евентуалне санкције уколико се прихваћено не изврши. Међутим, ситуација на глобалном нивоу у погледу горућих питања која се налазе у ЦОР је допринела да се свака држава заиста бори да пружи свој допринос. Агеном 2030 предвиђено је да на волонтерском нивоу државе извештавају о својим исходима и искључиво ти подаци и резултати служе као основа за прегледе на регионалном и глобалном нивоу. С тим у вези глобална оцена и преглед су примарно засновани на званичним националним подацима и изворима. Индикатори или глобални оквир индикатора којима се процењује и утврђује извршеност циљева и таргета је предвиђено да се учини од стране Међуагенцијске и експертске групе о индикаторима ЦОР и усаглашени са Статистичком комисијом до марта 2016. године након чега би требало да буду усвојени од стране Економског и социјалног савета и ГС УН. Детаљнији начини праћења напретка те динамике одржавања састанака политичког форума на високом нивоу и осталих релевантних формата такође су предвиђени Агеном и део су финалног текстуалног дела Агенде 2030.⁵¹³

Усвајање Агенде 2030 види се као глобално заједништво за боље сутра, бољу будућност садашњих и оних генерација које тек долазе. Иако је једним од циљева предвиђено да се делује по питању климатских промена, више се морало урадити с обзиром да су се последице климатских промена видљиво нагло показале на глобалном нивоу и бивале негативне по цело човечанство, а нарочито се могло уочити у оним најнеразвијенијим државама. Отопљавање ледених гребена, повећање нивоа мора, незапамћени временски услови који наносе штете, велике суше и поплаве погађале су, и даље погађају све државе, без изузетка и без обзира на годишња доба. Чини се да се годишња доба више и не препознају и да оно што је некада било немогуће, снег и огромне падавине у пустињи, превисоке температуре на северном полу, постаје свакодневница. Стога је као универзални напор и задатак који је свет поставио пред собом, грађећи на основама Оквирне конвенције о промени климе, као кроз Циљеве одрживог развоја и претходнице МЦР, усвојен Париски споразум (*Paris Agreement*) два месеца након Агенде 2030, на двадесет првом заседању Конференције страна Оквирне конвенције о промени климе (*Conference of Parties*). Посматрајући последице које изазива прекомерна количина емисије гасова са ефектом стаклене баште, за коју су главни кривци државе па самим тим и људи, појединци, успостављени су таргети за постепено смањење емисија тих гасова. Повезаност одрживог развоја и климатских акција је неодвојива, као и искорењивање сиромаштва са одрживим развојем и климатским акцијама. То је круг који повлачи једно за другим и који неограничено може доносити добрбит а и последице. Напретком у заштити природе од климатских промена омогућавају се бољи услови за живот и рад и достојанствен живот,

⁵¹² *Ibid*, 30. О улогама новог институционалног уређења задуженог за ЦОР и односа са Политичким форумом на високом нивоу (*High-Level Political Forum on SD*).

⁵¹³ *Ibid*, 31-35.

остварују се све три компоненте одрживог развоја. Без једне од њих не може се говорити о стварном напретку. Додатно треба истаћи да је процес борбе против климатских промена онај који се води у оквиру имплементације Агенде 2030 и ЦОР али и паралелан процес који самостално настоји да учини озбиљне помаке у спречавању даљих непогода изазваних климатским променама.

Основни ”задатак“ Париског споразума је ојачавање глобалног одговора на претње од климатских промена одржавањем пораста глобалне температуре испод 2 степена Целзијуса у односу на пре-индустријски период, или испод 1.5 степена Целзијуса. Додатно, овај споразум настоји да ојача способност држава да се суочавају са утицајем климатских промена и из тог разлога успостављен је механизам кроз циљеве, финансирање, нову технологију и унапређени капацитет. У том погледу поред УН високог политичког форума који представља глобални форум задужен за преглед и процену степена успеха, изазова, научених лекција и спровођења свега предузетог Агендом 2030 и места за представљање Добровољних националних прегледа (*Voluntary National Review*) које државе сачине, велики помак се остварује и кроз рад Међувладиног панела о климатским променама (*Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC*) који представља тело за научну процену детаља у вези са климатским променама. Извештавањем по овом питању подиже се свест о стварним изазовима и последицама и потребним акцијама. Не треба се занемарити ни мрежа која је основана још 2012. године под називом Мрежа решења за одрживи развој (*Sustainable Development Solutions Network*) чији је циљ да мобилише глобална научна и технолошка знања о изазовима одрживог развоја.⁵¹⁴ Извештаји и процене ове мреже и данас представљају велики део знања које потпомаже у разумевању глобалних горућих проблема.

3.5.3 Стокхолм+50

Педесет година након усвајања Декларације из Стокхолма која је поставила основе и утрла пут концепту одрживог развоја а касније широко прихваћеној форми свега што одрживи развој представља, одржана је конференција под називом ”Стокхолм+50: Здрава планета за просперитет свих – Наша одговорност, Наша прилика“. Као и на претходним конференцијама како се уочава са посебним тематским оквирима који дају назнаке чињења и главне тежње саме конференције, ни ова одржана 2022. године није била изузетак. Ова конференција представљала је прилику за учешће и приступ вишеструких учесника како би се убрзала имплементација у долазећим декадама кључним за одрживу будућност: нагласак је на односу између људи и природе, на питања у шта се инвестирало, те како се ресурси користе и расподељују. На основу Резолуције ГС УН 75/280⁵¹⁵ из маја 2021. године утврђена је основа за одржавање састанка и дефинисано је да је циљ и сврха Стокхолм+50 конференције пружање доприноса димензији животне средине одрживог развоја како би се убрзала имплементација обавеза у контексту декаде акција и с обзиром на пандемију која је тада задесила свет, КОВИД 19, опоравак од

⁵¹⁴ Sustainable Development Solutions Network, *An Action Agenda for Sustainable Development: Report for the UN Secretary-General* (May 5, 2014), <http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2013/06/140505-An-Action-Agenda-for-Sustainable-Development.pdf>, приступљено 21.7.2024.

⁵¹⁵ United Nations General Assembly, „Resolution adopted by the General Assembly on May 24 2021: international meeting entitled „Stockholm+50: a healthy planet for the prosperity of all – our responsibility, our opportunity“ (A/RES/75/280, May 25, 2021, New York), https://www.un.org/pga/76/wp-content/uploads/sites/101/2022/03/A_RES_75_280_E-1.pdf, приступљено 21.7.2024

последица пандемије. У складу са Резолуцијом ГС УН 75/326⁵¹⁶ детаљно су дефинисани модалитети и начини рада на конференцији. „Звезда водиља“ ове конференције били су изазови по природу који су све више деловали негативно и имали незамисливе последице по планету. Од посебне важности је била такозвана *трострука планетарна криза* којој припадају *климатске промене, губитак биолошке разноврсности и загађење*. Наведене три кризе су главни идентификовани разлози и препреке за остваривање одрживог развоја и највећи доносиоци сиромаштву, несигурности хране, ширењу заразе (за шта је пандемија КОВИД 19 показатељ) те разлог за достизање врха брега преко којег би се тешко могло опоравити. У том погледу и главни дијалози који су вођени на конференцији били су у смеру хитних акција које се морају спровести да би се осигурала здрава планета и просперитет за све, остваривање одрживог развоја и опоравак од КОВИД 19 пандемије, и убрзање имплементације димензије животне средине одрживог развоја у контексту декаде акција и достизања одрживог развоја.⁵¹⁷

Процена учињеног по питањима одрживог развоја и климатских промена ради се по устаљеном периодичном формату кроз наведене форуме и основане механизме. Тако да се до 2024. године учинило много на пољу проблема, одржани су многи састанци и достављени различити извештаји, али се још много нужно мора урадити. Овај рад настоји да процени не учинак Агенде 2030 и ЦОР и досадашњу оствареност таргета већ да утврди којим инструментима се ЕУ служи при испуњавању наведених циљева те у којој мери је у односу на УН преузела примат у последњој деценији.

3.6 Нови облик дипломатије - дипломатија одрживог развоја

Схватање дипломатије у традиционалном смислу више није најупечатљивије одређење које се прихвата у међународним односима. Различити фактори су утицали на трансформацију природе дипломатије и на стварање нових „назива“ дипломатије. О томе је било речи у претходним поглављима, али овде је нагласак на новонастајућем облику дипломатије као резултат процеса достизања одрживог развоја, а то је дипломатија одрживог развоја (ДОР у даљем тексту). Читав мултилатерални процес који се одвијао кроз УН систем путем преговора на различитим нивоима, и који је довео до усвајања Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја је утицао на формирање новог облика дипломатије, дипломатије одрживог развоја. Почевши од Светског самита за околину и развој 1972. године назиру се основе ове новонастајуће форме светског преговарања и успостављања односа. Нова дипломатија може се рећи да је настала и као резултат све већих размера глобалних проблема који су утицали на читаво човечанство а не на појединачне државе или регионе. Нова дипломатија је у свом настајању укључила многе актере а не само државе као традиционална дипломатија. Нова дипломатија је настојала да уђе у коштац са цивилизацијским проблемима заједничким снагама против проблема, а не против актера. Нова дипломатија у свом настајању да опстане окупила је огроман број појединача како би се подигла свест о све већим проблемима који утичу на свет а који се једино и искључиво може решити инклузијом свих, на свим нивоима, и кроз свест и разумевање природе проблема. Агенда 2030 и Циљеви одрживог развоја, као и Париски споразум који је неодвојив у овом

⁵¹⁶ United Nations General Assembly, „Resolution adopted by the General Assembly on 10 September 2021: Modalities for the international meeting entitled „Stockholm+50: a healthy planet for the prosperity of all – our responsibility, our opportunity“ (A/RES/75/326, September 15, 2021), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/250/71/pdf/n2125071.pdf>, приступљено 21.7.2024.

⁵¹⁷ United Nations General Assembly, „Report from the Stockholm+50: a healthy planet for the prosperity for all – Our responsibility, Our Opportunity, Stockholm 2 and 3 June 2022“ (A/CONF.238/9, August 1, 2022, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/k22/117/97/pdf/k2211797.pdf>, приступљено 21.7.2024.

процесу, су коначно дефинисали основе за нову дипломатију, иако се трновит пут протезао неколико деценија уназад. Овим делом рада представиће се постојећа академска одређења дипломатије одрживог развоја те се на тај начин чини допринос дефинисању онога чemu ова дисертација тежи, да је одрживи развој успостављена међународна пракса која има своју дипломатију.

Када се говори о глобалним проблемима најчешће су две стране кованице присутне као проблемске, све већи број људи на планети Земљи, а са друге стране увећавање богатства за само одређени број. Истовремено долази до економског раста али тај раст је у највећој мери расподељен потпуно неједнако. Ако се узме у обзир колико економски раст утиче на искоришћавање ресурса планете Земље долазимо до сукоба економске димензије са димензијом околине, јер је сукоб са социјалном димензијом већ истакнут и јасан. Стога, као последица наведеног долази до великих глобалних проблема међу којима највећи мањ узимају климатске промене изазване људским фактором као и висока стопа истребљења различитих врста у систему биолошке разноврсности. Такав човеков утицај, негативан, по природу, околину, природне ресурсе и планету Земљу јесте антропоцен утицај и стога се може рећи да се и тренутно налазимо у периоду Антропоцене (*Anthropocene*).⁵¹⁸ Антропоцен се често изједначава са глобализацијом и оним што глобализација доноси. За неке је то позитиван утицај на економски раст, развој и просперитет, док је за неке то негативни ефекат који утиче на стварање све веће неједнакости, те разлике између богатих и сиромашних које су ненадмашиве и нерешиве. Настојање да се велике разлике пренебрегну, да се последице искорене и да се постави основа за равномеран раст без негативних спољних утицаја почиње још 1972. године а траје до данас. Највећи допринос томе се пружа кроз спровођење Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја који је задатак нас и наше генерације која се може сматрати "првом генерацијом која фундаментално може утицати на читав глобални систем."⁵¹⁹

Нема много академских дебата и записа о томе како дипломатију одрживог развоја уврстити у категорију најважнијих одређења, иако се ова дипломатија кроз три димензије одрживог развоја безмало може посматрати као најсвеобухватнија у различитим аспектима. Не само по питању политика и области које обухвата, већ и по питању сложености актера који учествују у њеном настајању и спровођењу али и по питању резултата до којих својом активношћу може довести. Бо Кјелен (*Bo Kjellen*)⁵²⁰ је редак пример посвећености и одређења новог облика дипломатије који је као учесник у преговорима у Рио процесу допринео даљим корацима, те предложио идеју нове дипломатије. Како сматра, мултилатерални преговори и дипломатија, не могу постојати без помоћи научника јер се они фокусирају на дугорочније проблеме, а наспрот томе администратори и преговарачи (он додаје) на краткорочне проблеме.⁵²¹ Истиче и да је традиционална дипломатија суштински заснована на односу моћи те да је приступ САД међународним односима јасан пример овакве активности који се огледа у наредним појединостима: мањак поверења у УН и мултилатерализам којим настоји да се дође до

⁵¹⁸ О антропоцену периоду и значењу видети у: Karoline Merchant, *The Anthropocene and the Humanities: from climate change to a new age of sustainability* (US: Yale University Press, 2020).

⁵¹⁹ Bo Kjellen, "Pathways to the Future: The New Diplomacy for the Sustainable Development," *Institute of Development Studies Bulletin* 35, 3 (2004): 109.

⁵²⁰ Бо Кјелен (Bo Kjellen) је некадашњи амбасадор Шведске за животну средину који је своју службу обављао више струко у различитим одборима Уједињених нација и као председавајући приликом преговарања о Међународној Конвенцији за борбу против дезертификације. Добио је 1999. године Елизабет Хауб награду (*Elizabeth Haub Prize*) за изузетна постигнућа у области међународног права а нарочито у погледу заштите животне средине.

⁵²¹ Bo, Kjellen, "Inaugural Presentation of the Elizabeth Haub Prize for Environmental Diplomacy: Acceptance Address," *Pace Environmental Law Review* 17, 1 Winter (1999): 3-4.

компромиса; јасна разлика између пријатеља и противника; "демонизација" одређених страна; ослањање на војну снагу.⁵²² У погледу глобалне одрживости стање је другачије и самим тим и одређење окосница за дипломатско деловање је другачије. Рио процес (Конференција одржана 1992. године у Рио де Жанеиру, а затим 2012. године као Рио+20), о чему је било речи у претходним деловима рада, поставио је основе за нови начин преговарања који је много интегративнији и где је суштина деловања брига за људски опстанак и преживљавање. Рио конференција о окolini и развоју одржана 1992. године је централни догађај у дипломатији одрживог развоја. Лансирана је глобална агенда одрживог развоја премошћавањем интереса Севера да се укључе у глобалне регулаторне напоре како би се заштитила окolina – како је предвиђено Конвенцијом из Стокхолма из 1972. године о човековој окolini – са интересима Југа да приоритизују развој.⁵²³ Ово представља много другачију реалност у односу на ону која је милитарна. Како Кјелен наводи, Рио процес је другачији од свих претходних јер је свим преговарачима било јасно да ће се до циља доћи јако споро али је и фундаментални циљ међународних преговора другачији. Традиционално, дипломатија је настојала да промовише интересе суверена или нације. То је могло бити повезано са другим питањима као што су стабилност региона или дугорочни циљ међународне стабилности кроз успостављање УН након Другог светског рата, или кроз формирање Европске Економске Заједнице. Међутим, у ери Антропоцена, визија је морала постати глобалнија и системска, дугорочнија, у случају климатских промена да се протеже на период 50, 100 или 200 година у будућност. То захтева нови ментални склоп и ултимативно промену социјеталне парадигме да нагласи међународне преговоре. Није више довољно само бранити националне или регионалне интересе; глобална брига за будућност људске врсте мора бити интегрисана у размишљања преговарача. Може се преговарати О (*about*) климатским променама, али не може се преговарати СА (*with*) климатским променама.⁵²⁴

Као што је наведено, једна од разлика "нове дипломатије" у преговорима о одрживом развоју јесте у разноврсности актера што се види из самог Рио процеса и припрема за конференцију у Рио де Жанеиру 2012. године. Ширина проблема о коме се преговара захтевала је консултације са актерима који су далеко изван традиционалних канала консултација. С тим у вези, нове групе укључене су у процес преговора као што су невладине организације, организације цивилног друштва и то није било само декларативног карактера већ је донета формална одлука од стране Припремног одбора за Рио конференцију не да невладине организације могу бити формалне стране у преговорима већ да имају право на интензивно учешће и присуство на састанцима. Њихова улога се није огледала само у присуству већ и у низу активности које су одржане упоредо са званичним састанцима као што су семинари и радионице те је то дало дојам учешћа и увећања вредности самих преговора. У томе је једна од важних разлика нове дипломатије одрживог развоја која је завладала међународном сценом. Додатна особеност према мишљењу Бо Кјелен јесте у новим државама које су приступиле преговорима али и посебном груписању око проблема који их погађа. Улога Кине, Индије и Бразила који представљају око 40% укупне светске популације је централна у преговорима око глобалне одрживости. Додатно, мале острвске државе су заједничким удруженим снагама због последица које по њих имају климатске промене, постале много активније но што су по другим питањима. Спомиње се и ЕУ у погледу груписања као јак и битан лидер на глобалном нивоу у погледу Рио конференције и утицаја на преговоре о климатским променама, дезертификацији и биодиверзитету и доношењу

⁵²² Kjellen, "Pathways to the Future: The New Diplomacy for the Sustainable Development," 109.

⁵²³ Michaela Papa and Nancy W. Gleason, "Major emerging powers in sustainable development diplomacy: Assessing their leadership potential," *Global Environmental Change* 22, 4 (2012): 916.

⁵²⁴ Kjellen, "Pathways to the Future: The New Diplomacy for the Sustainable Development," 110.

Конвенција које су пратиле Рио конференцију.⁵²⁵ Како се већ спомиње у образлагању Агенде 21, допринос саме агенде односи се и на то да има "локалну природу" тачније да се и на низим нивоима водило рачуна о примени одредаба Агенде 21, те се одлучивало о локалним акционим плановима који су креирани и самим тим се ефекат Агенде 21 увећавао, што је од изузетне важности. У томе, Кјелен сматра, постоји додатна вредност процеса мултилатералних преговора о одрживом развоју и вођења дипломатије одрживог развоја што има озбиљан ефекат на међународне преговоре.⁵²⁶

Као што је већ наведено, улога научника и науке је битна када је реч о преговорима који се тичу животне средине и одрживог развоја и у томе је допринос Рио процеса и конференције. Тако сматра Кјелен, природне науке могу допринети "тематици" у великом обиму али је значај друштвених наука и метода у погледу преговарања од велике важности јер се изучава сам начин преговарања, резултата и последица преговарања и исхода до којих доводи.⁵²⁷

Ради дефинисања нове дипломатије и усталености онога шта она може а шта подразумева већ као резултат дугогодишњих преговора наравно да дпостоје и "рупе" у којима је потребно допринети од стране учесника преговора, и са научне стране и са дипломатске, политичке стране. Најпре, то је институционални оквир који захтева измене. УН су поставиле основу на својим мултилатералним плећима али антропоцена период и глобализација доводе до све већих проблема и све бројнијих учесника у процесу.⁵²⁸ Стога, питање за изучавање јесте да ли је УН институција која и даље сама води овај процес и може ли у томе истрајати?

Друго, стални сукоб између Севера и Југа, развијених и земаља у развоју, економског раста науштрб природе и социјалног благостања је на неки начин нашао баланс кроз Миленијумске циљеве развоја а онда кроз Циљеве одрживог развоја. Настојање да се до баланса дође било је и кроз конференцију у Стокхолму 1972. године те пратећу Декларацију. Један од резултата конференције јесте било и отварање представништва УН програма за природу у Наиробију што је било прво представништво у земљама у развоју и показатељ "уступака" од стране севера ка југу. У припремама за Рио конференцију представници земаља у развоју заузели су опрезан став у погледу одрживог развоја што се може уочити и у називу конференције "УН конференција о околини и развоју". Није мало времена прошло до тренутка када се концепт одрживог развоја заиста прихватио као примењив на Светском самиту у Јоханесбургу 2002. године. Претходно је могло да се уочи у неким од оснивачких уговора ЕУ и Преамбули Светске Трговинске Организације 1994. године. Један од разлога опрезности према одрживом развоју од стране Групе 77 огледа се у томе да превише пажње која се посвећује природи тј. околини води ка стављању проблема сиромаштва и тежњи за економским растом у други план. Значај Групе 77 у преговорима при УН је од централне важности и зато је улога коју има најчешће пресудна при доношењу одлука. Не треба се занемарити и немогућност да развијене земље испуне једно од главних обећања и преузетих начелних обавеза из Агенде 21 а односи се на финансирање и подршку упућену земљама у развоју кроз званични инструмент развојне помоћи. С наведеним у вези и разлог зашто се истиче однос Север - Југ као важна карактеристика нове дипломатије одрживог развоја, истиче Кјелен јесте да сваки нови актер који се укључује у процес преговарања и бављења одрживим развојем мора разумети овај посебан однос и утицај животне средине као посебне димензије (поред економске и социјалне), ради ефикасног учествовања у преговарању.⁵²⁹

⁵²⁵ *Ibid.*, 111.

⁵²⁶ Kjellen, "Pathways to the Future: The New Diplomacy for the Sustainable Development," 5.

⁵²⁷ Kjellen, "Pathways to the Future: The New Diplomacy for the Sustainable Development," 110.

⁵²⁸ Kjellen, Inaugural Presentation of the Elizabeth Haub Chair for Environmental Diplomacy: Acceptance Address, 5.

⁵²⁹ Kjellen, "Pathways to the Future: The New Diplomacy for the Sustainable Development," 111-112.

Треће, правни оквир. Наводи да се по овом питању суочавамо не само са новим обликом дипломатије већ и са новим концептима за међународно право. Како успоставити међународне инструменте који су ефикасни и правоснажни?

Четврто чине глобални економски проблеми где постоје значајне разлике у перцепцијама стварности те је неопходно укључити и приватни сектор и корпорације у преговоре о политикама одрживог развоја и заштите животне средине, као актере чији је утицај на глобалну економију много већи од утицаја држава.

Пето се односи на проблеме животне средине и безбедносне претње који на неки начин повезују традиционални облик дипломатије и преговоре о одрживом развоју. У том смислу истиче како глобалне претње као што је емисија гасова са ефектом стаклене баште на пример може бити предмет конфликтата али и извор могућности за сарадњу око заједничког проблема.⁵³⁰

Наведено су проблеми које је Кјелен истакао у погледу позиционирања дипломатије одрживог развоја 1999. године из свог дотадашњег практичног искуства као директни учесник у Рио процесу и преговорима о одрживом развоју. Међутим, стање данас је изменењено. Иако и даље постоје несугласице и истицање односа Север-Југ, помак постоји. Учешће приватних корпорација, компанија и фирм је узнапредовало и велики допринос у том смеру постоји чији резултат се види и кроз Рио процес а нарочито током преговора о климатским променама и усвајања Париског споразума где је укљученост конгломерата и појединача као што је Бил Гејтс било званично, ефикасно кроз новчана средства и ефективно. Правни оквир је такође донекле успостављен кроз Париски споразум из 2015. године који је за државе главна водила у борби против климатских промена и где је велики број држава овај споразум прихватио и спроводи активности у утврђеном року. То се може приписати начину преговарања да се дође до циља и компромисног решења код свих страна. Тако Мумав и Папа (*Moomaw and Papa*) тврде да је један од разлога зашто преговори о климатским променама имају посве ограничен успех у прошлости лежи у томе што се климатске промене посматрају као проблем загађења, уместо да се препозна да оно што представља симптом обрасца неодрживог развоја јесте емисија гласова.⁵³¹

У другим академским дебатама о дипломатији одрживог развоја проналазе се слична становишта о доприносу ове нове дипломатије која утиче на измену међународног преговарачког оквира. Сличне су и кључне одреднице шта ово одређење дипломатије чини посебним у односу на друга одређења. Тако се у раду Мумав и колега наводи да се дипломатија одрживог развоја заснива на традиционалном разумевању дипломатије али да значајно унапређује то разумевање јер споразуми о којима се преговара имају за циљ да унапреде заједничко добро. Дипломатија одрживог развоја (ДОР у даљем тексту) примењује принцип дипломатије где су споразуми преговарани како би унапредиле заједничке агенде, али долази до неколико промена, у погледу садржаја предмета преговарања и праксе или начина понашања. Прво што се наглашава јесте да ДОР укључује ширу концептуализацију актера инволвираних у дипломатију. Друго, ДОР се не разуме као једноставно усвајање споразума већ укључује све фазе преговарања и имплементације политика и програма. Треће, у погледу суштинског садржаја користе дефиницију одрживог развоја из извештаја Брунтланд комисије 1987. године.

⁵³⁰ Kjellen, B., Inaugural Presentation of the Elizabeth Haub Prize for Environmental Diplomacy: Acceptance Address, 5-6.

⁵³¹ William Moomaw and Michaela Papa, "Creating a Mutual Gains Climate Regime Through Universal Clean Energy Services," *Climate Policy* 2, 4 (2012): 505–520.

Другим речима, то је развојни процес који може да издржи у неодређеној будућности да задовољи друштвене потребе, одржи ефикасан економски систем који управља разменом добара и услуга и окружење које може да настави да снабдева основне ресурсе и друге услуге екосистема.⁵³²

У овом одређењу дипломатија одрживог развоја представља "процес који широк спектар актера може користити у својим напорима да остваре циљеве одрживости."⁵³³

У истом раду је елаборирано седам "дијагностика" (*diagnostics*) за дипломатију одрживог развоја, од којих је пет фокусирано примарно на процес преговарања који може укључивати и формалне дипломатске преговоре као и неформалне преговоре различитих актера. Последње две дијагностике су фокусиране на имплементацију споразума. Свој фокус су усмерили на преговоре о климатским променама (циљ 13 одрживог развоја) уз нагласак да се кроз овај циљ обухватају и остали који су међусобно повезани и неодвојиви. Овим дијагностикама су настојали да нагласе приступ преговорима и имплементацији политика одрживог развоја, као и програма и стратегија на различитим нивоима, од међународног до локалног. Тврде да би се у случају употребе оваквих дијагностика (или можемо рећи тактика за потребе овог рада) вероватноћа постизања ЦОР знатно повећала, а развој би постао више одржив.

С тим у вези, прва дијагностика наводи да проблеме треба реформулисати у контекст одрживог развоја уместо уоквирити их као економске, социјалне или проблеме окoline (животне средине). То подразумева да су већина еколошких, социјалних и економских проблема заправо симптоми основних неодрживих пракси и проблема. Људске и еколошке потребе су дубоко повезане и морају се решавати на координисан начин. Фокусирање на само еколошку димензију је неопходно али није довољно. Важно је интегрисати везе између људских и еколошких потреба. Фокус на идентификацију и утврђивање приоритета потреба је интегративнији начин да се дође до решења за одрживи развој, а проблеми одрживог развоја често се могу схватити као незадовољене потребе (*unmet needs*). Основни узрок социјалних, еколошких и економских проблема често је повезан са неодрживим праксама, које настају зато што нису испуњене ни људске нити еколошке потребе. На овај начин, дипломатија одрживог развоја одступа од већине постојећих приступа политици животне средине која је историјски била фокусирана на идентификацију проблема као полазну тачку.⁵³⁴ С наведеним у вези, може се споменути поново пример објашњен у ранијем тексту о фокусирању на проблем климатских промена који није у загађењу већ емисији штетних гасова. Додатно, овакав приступ је делимично употребљен у преговорима за Париски споразум 2015. године где су уместо преговарања о "нула" (*zero-sum*) циљевима на глобалном нивоу (што је био случај са Кјото Протоколом), владе биле позване да понуде своје Намераване Националне Утврђене Доприносе (*Intended National Determined Contributions*). На тај начин је владама омогућена извесна флексибилност да утврде акције изван конвенционално утврђених таргета за смањење емисије штетних гасова. Свакако су сви учесници били свесни договорене границе одржавања глобалне температуре до 2 степена Целзијуса али овај приступ је дозволио странама да поставе у први план своје социјалне и економске достижне циљеве пре но да нужно идентификују своје еколошке редукције штетних гасова.⁵³⁵

Друга дијагностика се тиче начина и техника преговарања где се наводи употреба технике преговарања о узаямним добицима (*mutual gains*) који би користили што већем броју државних

⁵³² William R. Moomaw, Rishikesh Ram Bhandary and Laura Kuhl, "Sustainable Development Diplomacy: Diagnostics for the Negotiation and Implementation of Sustainable Development," *Global Policy* 8, 1 (2017): 74.

⁵³³ *Ibid.*, 74.

⁵³⁴ *Ibid.*, 75.

⁵³⁵ *Ibid.*, 75.

и недржавних страна, истовремено ефективно бавећи се питањем од интереса. Преговори о узајамним добицима формирају центар дипломатије одрживог развоја јер је то приступ који препознаје могућности за решења заснованим на потребама сваке стране. Како Фишер (*Fisher*) наводи, постоје интереси изван позиција, и ти интереси рефлектују фундаменталне и основне потребе. Остваривање ових потреба је критично за остваривање ефективног договора. Фокусирањем на интересе, стране су способне да креирају нове опције на начине које позиционо мешетарење не дозвољава. Ово омогућава већем броју страна да увећају вредност и направе споразум који је ефективнији избегавајући компромис најмањег заједничког деноминатора.⁵³⁶ У погледу преговора око Париског споразума ова димензија би се препознала у дефинисању циља с једне, и обавезе с друге стране. Док је већина влада подржала ограничење од 2 степена Целзијуса за будући пораст глобалне температуре, мале острвске државе, суочене су изгледима за разоран пораст нивоа мора, инсистирале су на граници повећања глобалне просечне температуре од 1.5 степена Целзијуса. Да би се постигла једногласна одлука све нације су се сагласиле са доњом границом као циљем, али не и као обавезом.⁵³⁷

Трећа дијагностика за дипломатију одрживог развоја лежи у укључивању више државних и недржавних заинтересованих страна и актера. Процес дипломатије одрживог развоја мора водити ка договорима који издржавају колико год дуго да је потребно како би осигурали будуће одрживе путање. Међувладина сарадња као основа за постизање одрживог развоја није довољна. Укључивање подесних заинтересованих страна је критично за успешну дипломатију одрживог развоја из више разлога. Први је, структурне снаге глобализације, схваћене да укључују економске, политичке и социјалне процесе, омогућиле су новим актерима укључујући транснационалне корпорације и организације цивилног друштва да увећају утицај, фундаментално мењајући систем и његову динамику.⁵³⁸ Друго, природа проблема који захтевају међународну сарадњу се мења. Еколошки проблеми не остају унутар државних граница. Иако ово значи да државе треба да су увећаним снагама укључене у ове проблеме, узимајући у обзир природу одрживог развоја и снаге глобализације, постоји могућност за многе недржавне актере да учествују у овим процесима. Треће, раст нових, недржавних актера може бити виђен као инкубатор који тестира нове приступе за решавање проблема. Ове нове, мање формалне мреже такође помажу упућивању на рупе у знању, дозвољавајући току информација да заузму своје место у мрежама и повећају стручност у "чвориштима". Четврто, државни актери и међувладине организације у увећаној мери делегирају владине функције приватном сектору и организацијама друштвених промена.⁵³⁹ За овакав тип сарадње покренут је позив и на Светском самиту одрживог развоја у Јоханесбургу 2002. године и касније на Рио+20 конференцији када је потреба недржавних актера истакнута као круцијална за достицање циљева. Велики број сличних иницијатива покренут је и на међународним конференцијама за финансирање развоја пре свега

⁵³⁶ Roger, Fisher, William L. Ury and Bruce Patton, *Getting to Yes: Negotiating Agreement without Giving In* (New York, NY: Penguin, 2011).

⁵³⁷ Moomaw, Rishikesh and Laura Kuhl, "Sustainable Development Diplomacy: Diagnostics for the Negotiation and Implementation of Sustainable Development," 76.

⁵³⁸ Видети: Anne-Marie Slaughter, *A New World Order*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009; Oran R. Young, Frans Berkhout, Gilberto C. Gallopin, G.C., Marco A. Janssen, Elinor Ostrom and Sander van der Leeuw, "The Globalization of Socioecological Systems: An Agenda for Scientific Research," *Global Environmental Change* 16, 3 (2006): 304–316. Цитирано у: Moomaw, Rishikesh and Laura Kuhl, "Sustainable Development Diplomacy: Diagnostics for the Negotiation and Implementation of Sustainable Development," 76.

⁵³⁹ Више у: Kenneth A. Abbott and Steven Bernstein, "The High-Level Political Forum on Sustainable Development: Orchestration by Default and Design," *Global Policy* 6, 3 (2015): 222-233; Darren Hawkins, David A. Lake, Daniel L. Nielson and Michael J. Tierney, eds, *Delegation and Agency in International Organizations* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2006). Цитирано у: Moomaw, Rishikesh and Laura Kuhl, "Sustainable Development Diplomacy: Diagnostics for the Negotiation and Implementation of Sustainable Development," 76.

оној која је одржана у Адис Абеби 2015. године. Дипломатија одрживог развоја је карактеристична по улози различитих актера који могу допринети у мери некада и већој но што то чине одређени државни актери. Тако су Фингер и Сварин за учешће недржавних актера истакли ”питање није да ли ови недржавни актери заслужују место у оквиру глобалне еколошке владавине (*Global Environmental Governance*) већ је питање како их интегрисати и искористити на најбољи могући начин.”⁵⁴⁰

Четврто, окупити релевантне научне, економске и политичке информације како би се идентификовали кључни узроци проблема. Међутим, постоје одређене потешкоће у овом питању. Једна од потешкоћа је да је прикупљање информација које често укључује кодификовано и прећутно знање, јако тешко. Друго, идентификовање заједничке основе када се вредности и претпоставке о томе шта се рачуна као ”знање” могу разликовати, није лако. Треће, скала на којој се знање генерише и релевантна скала потребна за заинтересоване стране може се разликовати. У овом погледу је потребно нагласити улогу коју Међувладин Панел за Климатске Промене (*Intergovernmental Panel for Climate Change*) има у погледу климатских промена, где се извештаји и процене експерата који га чине од немерљиве важности за постизање одрживог развоја и борбу против климатских промена. Тако је Париском споразуму 2015. године од важности био Пети извештај о процени из 2013. године чиме се указало да улога овог Међувладиног Панела са експертске стране има још јачи утицајни потенцијал када је у сарадњи са доносиоцима одлука. То сугерише на потребу за јаком везом и повратном информацијом између научних и дипломатских процеса, што може бити међусобно ојачавајуће.⁵⁴¹

Пета дијагностика односи се на стварање портфолија акција које могу да се баве наведеним циљевима на нивоу сложености која је компатибилна са сложеношћу проблема. Политике, мере, уговори и закони могу бити или превише комплексни или преједноставни да би били ефективни. Пресудно је идентификовати главне циљеве које треба остварити кроз приступ узајамне добити, и дизајнирати одговор који спроводи ове циљеве ефективно. Често, портфолио инструмената може радити боље, као што инструменти могу допуњавати један другог, али то није увек случај. Круцијално је разумети природу интеракције инструмената политици. Још важније, пресудно је да инструменти буду сачињени тако да рефлектују сложеност проблема који се решава. Идентификовање повезаности са ширим агендума, ван граница еколошких политика, је централно за успешну дипломатију одрживог развоја. Спровести то није лако, сваки режим има своју интерну логику, која иако комплементарна, може бити комплексна за праћење. Велики део комплексности долази од унутарњих веза које прожимају проблем. Некада може бити могуће постићи ефективније резултате повезујући се са предметним уговором или споразумом пре него директно настојати да се решава проблем. У овом погледу се могу навести примери Париског споразума који идентификује важност улоге тропских шума у суочавању са климатским променама. Ред+ (*REDD-plus*)⁵⁴² је могуће далеко ефективнији у смањењу тропске дефорестације него акције које настоје да се спроведу кроз необавезујући споразум донет кроз

⁵⁴⁰ Matthias Finger and David Svarin, ”22 Nonstate Actors in Global Environmental Governance,” in *Handbook of Global Environmental Politics*, ed, Peter Dauvergne (Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2012), 286.

⁵⁴¹ Rishikesh Moomaw and Laura Kuhl, ”Sustainable Development Diplomacy: Diagnostics for the Negotiation and Implementation of Sustainable Development,” *Global Policy* 8, 1(2017): 77.

⁵⁴² REDD+ означава *Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation* in developing countries – Смањење емисија из дефорестације и деградације шума у земљама у развоју. Ознака + односи се на додатне активности у погледу шума које штите климу, нарочито одрживо управљање шумама и очување и унапређење шумских залиха угљеника. Видети више на: <https://unfccc.int/topics/land-use/workstreams/redd/what-is-redd#:~:text=REDD%20stands%20for%20Reducing,enhancement%20of%20forest%20carbon%20stocks>, приступљено 4.11.2024.

УН Форум о шумама.⁵⁴³ Слично је и са Протоколом из Монреала који је донет за заштиту озонског омотача који је учинио много више за климатске промене него што је то учинио Кјото Протокол који је настао искључиво за ту намену.⁵⁴⁴

Шесто и седмо одређење или дијагностика како је наведено тичу се имплементације мера одрживог развоја те дипломатије одрживог развоја у том домену. Шестим примером се наводи да идентификовањем нивоа политичке и социјалне организације где је интервенција најприхватљивија и влада ће бити ефективнија и одговорнија. Суштински се ова димензија односи на већ раније споменуто одлучивање и деловање на више нивоа а не само на глобалном. У том смислу за дипломатију одрживог развоја глобални договори су више инспиративни и постављају тон и смер за имплементацију на мањим, локалнијим нивоима који укључују локалне и регионалне владе, приватни сектор, цивилно друштво и појединце. У претходним преговорима о климатским променама могао се уочити приступ од врха ка доле. Једна од разлика Париског споразума јесте да свака држава доставља свој Намеравани национални допринос пре састанка што омогућава свакој држави да учествује, из разлога што су истовремено и јединице акције и јединице доношења одлука о нивоу и обиму те акције. Проналажење правог "нивоа" интервенције је било кључно да се владе сагласе око универзалног учешћа.⁵⁴⁵

Последња дијагностика наводи да су инструменти живи и флексибилни и способни да ефикасно реагују на нове информације и контекст који се развија док предузимају акције. За разлику од традиционалних уговора или закона који су ригидни и не подлежу изменама и допунама лако, еколошки споразуми донекле дозвољавају странама извесне модификације како би се одговорило на измене околности или додатне информације. Споразуми морају ићи уском линијом осигуравања да ће се ресурсом или стањем управљати одрживо, а да буду у стању да одговоре на променљиве информације и услове који нису предвиђени током преговора. Многе стратегије постоје како би пружиле помоћ у доношењу одлука под несигурношћу. Постојање неизвесности није легитиман разлог за одлагање акције, посебно када је ризик од неактивности висок и постоји широк консензус о потреби да се предузме акција благовремено. Ово је основа принципа предострожности (*precautionary principle*) који је препознат и признат у систему УН и од већине, али не свих влада.⁵⁴⁶

На основу свих наведених дијагностика дипломатије одрживог развоја идентификовано је да је то процес који узима у обзир комплексност околине, друштва и економије на вишеструким нивоима истовремено укључујући све стране и њихове интересе и истовремено користећи стручно знање. Неки аутори скрећу пажњу и на различите проблеме у погледу ЦОР као што су њихов број, потенцијални компромиси, мањак институционалних механизама и средстава да се остваре циљеви.⁵⁴⁷ Међутим, приступ дипломатије одрживог развоја нуди оквир који омогућава заинтересованим странама да разговарају и дођу до обострано прихватљивих решења за управљање тим компромисима. Омогућавајући вредности и интересе да се ставе у први план разматрања и користећи приступ заснован на потребама, дипломатија одрживог развоја омогућава заинтересованим странама да преговарају о изводљивим решењима и врше

⁵⁴³ *Ibid.*, 78.

⁵⁴⁴ *Ibid.*

⁵⁴⁵ *Ibid.*

⁵⁴⁶ *Ibid.*, 79.

⁵⁴⁷ Edward E. Carr, *Sustainable Development Goals Offer Something for Everyone – and Will Not Work*, Scientific American, 2015, <http://www.scientificamerican.com/article/sustainable-development-goals-offer-something-for-everyone-and-will-not-work/>, приступљено 25.9.2024.

прилагођавања на путу за решавање неизвесности и променљивих услова. Једна од најважнијих разматрања у овој дипломатији је потреба за компатибилношћу између циљева у питању и скале на којој се они могу разумно имплементирати и пратити. Од виталног значаја је да релевантне заинтересоване стране буду укључене и да је процес жив и флексибилан. Праћење и преглед су саставни део успешне имплементације.⁵⁴⁸

Одређење наведених новина у дипломатском деловању на мултилатералном плану кроз посебност начина преговарања, циљева преговарања, различитих актера и оно чему се заједничким снагама тежи сажима се у дипломатију одрживог развоја. Може се најједноставније рећи да је дипломатија одрживог развоја пут којим се достижу Циљеви одрживог развоја. У академским дебатама слична су одређења, што је већ и виђено у ранијем тексту, посебности овог појма, јер исти процес бива оцењен и процењен на различите начине али кроз директно учешће у пракси како је то случај код Бо Кјелена или кроз аналитички приступ и сложено излагање дијагностика којима се поставља основа за разумевање вредности овог појма. Памела Часек (*Pamela Chasek*) је објаснила на детаљан начин, како самостално тако и са колегама (Вагнером најчешће), ток преговарања ЦОР у мултилатералном оквиру УН, препеке и проблеме, уступке и успехе, те настојала да прикаже различитост ових преговора дипломатије одрживог развоја у односу на друге мултилатералне преговоре. Оснивање Отворене радне групе (*Open Working Group, OWG* - ОРГ у даљем тексту) задужене за дефинисање ЦОР кроз окупљање представника из свих делова света зарад једнаке заступљености је један од начина по кому се разликује преговарање у односу на МЦР и стога се сматра да и успешност зависи у многоме од тих детаља. Учесници ОРГ нису имали модел нити јасно дефинисан задатак како водити процес развијања ЦОР али је било сигурно да се неће водити начином нити поновити затворени процес који је коришћен за МЦР 2000. године. Овим преговорима је промењена дотадашња позната пракса УН мултилатералних преговора која је странама у преговорима већ била позната а која се огледала у свему супротном ономе што је био сада циљ: *првенствено смањење ригидности делегација, и држава чланица и у оквиру коалиција; затим увећавање осећаја учешћа, транспарентности и власништва у преговорима да се добије највише што се може на крају; и да се развије осећај поверења који би променио однос између држава чланица.*⁵⁴⁹

Сва три наведена фактора су, сматра Часек, допринела промени мултилатералног преговарања одрживог развоја и довела до нове дипломатије одрживог развоја. Најпре, структура ове ОРГ је кључни фактор постизања циља превазилажења ригидности делегација и индивидуалних држава чланица и унутар коалиција. Требало је 30 места у групи расподелити између 70 држава. По први пут су државе чланице одлучиле да нађу иновативни начин расподеле мандата свих 70 држава дељењем (*seat-sharing*) 30 места, са регионалним групама које одлучују како да ставе своје државе у кластере.⁵⁵⁰ Систем дељења "столице" (*seat-sharing system*) је био први пут да се овакав аранжман усвоји на УН и неки су се сагласили да је такав систем "страховито обогатио процес". Нова структура ове радне групе је виђена као више демократска за процес. Кластери држава (организовани у концепте "тројка" иако нису укључивали по три члана) обично су превазилазили традиционалне регионалне и интересне групе и "омогућиле чланицама да буду део преговарачког процеса на много динамичнији начин." У ОРГ, за разлику од традиционалних регионалних група, делегати су своје позиције делили са свима јавно, укључујући цивилно друштво. Додатно, тројка формат је омогућио да се интерне дискусије чланова фокусирају

⁵⁴⁸ Rishikesh Moomaw and Laura Kuhl, "Sustainable Development Diplomacy: Diagnostics for the Negotiation and Implementation of Sustainable Development," 79.

⁵⁴⁹ Pamela S. Chasek, and Lynn M. Wagner, "Breaking the mold: a new type of multilateral sustainable development negotiation," *International Environment Agreements: Politics, Law and Economics* 16, 3 (2016): 398.

⁵⁵⁰ Начин расподеле и уређења може се видети на: <https://sustainabledevelopment.un.org/owg.html>

више на сазнавање како саговорници и саучесници интерпретирају проблем но на стратешко планирање преговарачких предности, што је пружало већу флексибилност. Међутим, примера ради овај формат за ЕУ није био лак јер није могло доћи лако до сагласности у тројка формату с обзиром на то да је најчешће нека од не-ЕУ држава била део групе.⁵⁵¹

Како су Часек и Вагнер навели два важна, међусобно повезана елемента који су допринели резултату ОРГ, су вођство и поверење (*leadership and trust*). Без присуства вештог лидера или председавајућег који разуме важност времена, када да предложи компромисе, и када да решава иновативне радне методологије, мања је шанса да се поверење изгради или дође до компромиса.⁵⁵² Неповерење је доказано главна препрека Север-Југ сарадњи у области одрживог развоја и ова препрека је увека допринела дугорочним неједнакостима. Према Парксу и Робертсу (*Parks and Roberts*), неједнакост отежава земљама у развоју и развијеним земљама да верују једни другима и да успоставе међусобно прихватљива "правила игре."⁵⁵³ Зато су копредседавајући ОРГ поставили темеље процеса инвентивности и укључености за све чланове који је омогућио свим учесницима да мисле критички јер су поседовали информације на основу којих су знали како да дефинишу шта желе и чему теже. Као резултат таквог процеса 2014. године изнедрен је извештај који представља ЦОР.⁵⁵⁴ Све наведено води до закључка како унапредити УН преговарање одрживог развоја кроз избегавање "блоковских" преговарања, одржавања процеса отвореним за све владе и посматраче, јако вођство које ствара атмосферу међусобног разумевања и поверења; један преговарачки текст; и одлевање изазову за држањем отворене вежбе израде нацрта пројектованог на великом екрану по средини собе. Таквим начином и други преговарачки процеси могу извојевати успешност.⁵⁵⁵

Иако Бо Кјелен наводи да у константно мењајућој реалности дипломатија одрживог развоја је и даље виђена као подређена традиционалним облицима међународних односа, он нема сумње да како 21. век одмиче људи ће свуда морати да схвате да све људске активности, укључујући и начин на који је дефинисана национална безбедност, биће зависне од ограничења наметнутих човечанству од огромних природних система и да ће се понашати у складу са тим.⁵⁵⁶ На основу тога дипломатија одрживог развоја неће имати више подређен положај. Закључно, одговор на питање "да ли је дипломатија данас одржива?"⁵⁵⁷ уз посве различита настојања да се утврди да је непотребна и неодржива, доказује се супротно и доказује се да није само власништво држава. Не само да је одржива већ и расте у својој одрживости, посебности и различитости. Један од показатеља јачине и постојаности дипломатије јесте и стварање нових облика дипломатије која утиче на читаво човечанство, а огледа се у дипломатији одрживог развоја која доказано не припада само државама. Овом дипломатијом која настаје као резултат глобално утврђених циљева доказана је важност дипломатије у теорији и пракси за постизање добробити за човечанство, што ниједна друга дисциплина није у могућности да учини.

⁵⁵¹ Chasek and Wagner, "Breaking the mold: a new type of multilateral sustainable development negotiation," 404.

⁵⁵² Pamela S. Chasek and Lynn M. Wagner, "An Insider's Guide to Multilateral Environmental Negotiations Since the Earth Summit," in *The roads from Rio: Lessons learned from twenty years of multilateral environmental negotiations*, eds, Pamela S. Chasek and Lynn. M. Wagner (New York: RFF Press/ Routledge, 2012), 1-16.

⁵⁵³ Bradely C. Parks and J. Timmons Roberts, "Inequality and the global climate regime: Breaking the North-South impasse," *Cambridge Review of International Affairs* 21(4), 636–637. Цитирано у: Pamela S. Chasek, and Lynn M. Wagner, L.M, "Breaking the mold: a new type of multilateral sustainable development negotiation," 405.

⁵⁵⁴ Chasek and Wagner, "Breaking the mold: a new type of multilateral sustainable development negotiation," 407.

⁵⁵⁵ *Ibid.*, 411.

⁵⁵⁶ Бо Кјелен, "The New Diplomacy for Sustainable Development and the Negotiations on Climate Change," *Environmental Policy and Law* 37, 2-3 (2007): 213.

⁵⁵⁷ Jelica, Stefanović-Štambuk, „Da li je дипломатија данас одржива?“ *Međunarodni problemi* LXII, 4 (2010): 641-677.

4 ЕВОЛУЦИЈА ДИПЛОМАТСКОГ СИСТЕМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Трансформациона природа дипломатије Европске уније доказиво представља предмет многојаких дебата о ЕУ као новом глобалном делатнику на међународној сцени. Затим о ЕУ као новом посебном дипломатско-карактерном субјекту на међународној сцени који се разликује у односу на све друге субјекте. Та посебна трансформација није дошла изненада и покуцала на врата држава чланица са намером да се створи још један "слој" наднационалности или узимања нових надлежности из њихове најважније сфере представљања дипломатског сопства тачније исказивања своје стечене суверености. Пут ка тој трансформацији очито није био лак уколико се хронолошки посматра еволуција дипломатског система Европске уније. Ова природа једне регионалне интеграције да буде континуирано иновативна у својим инструменталним надграђивањима показала је своју доминантност у том погледу и новим структурираним механизмом за вођење дипломатских односа од 2009. године. Овим поглављем настоји да се обујми двострука природа дипломатског система Европске уније. С једне стране приписивана особеност ЕУ као "дипломатије без државе" или "вишеслојне владавине" за период пре Уговора из Лисабона. Са друге стране, поистовећивање нове институције креиране Уговором из Лисабона са "авионом", како је то чинила Адлер-Нисен, указивало је и указује на својеврсне измене којима се у великој мери дало на значају и постало предмет свеобухватних анализа. Трансформација којој је ЕУ прибегла значајно указује на потврђени дипломатски легитимитет али и ауторитет који све више стиче међу глобалним актерима.

4.1 Дипломатски систем Европске уније до 2009. године

Кратки осврт на дипломатске корене и зачетке данашње Европске уније од самог настанка кроз Европску заједницу за угљ и челик (ЕЗУЧ), Европску економску заједницу (ЕЕЗ) и Европску заједницу за атомску енергију (ЕУРАТОМ), које се касније називају једним именом, Европске заједнице (ЕЗ), потребан је ради разумевања трансформације која је учињена у дипломатском систему ЕУ али додатно и у погледу ширења надлежности ка одрживом развоју. Утврђивање институционалних капацитета који се превасходно баве дипломатским деловањем ових субјеката међународног права и регулисање тог деловања, указује се на посебност дипломатске активности за 50-е године 20. века. Почетак је од ЕЗУЧ која је настала као економско идејно решење али и као решење вођено солидарношћу са циљем опоравка и просперитетног напретка, до смањења разлика између држава региона. ЕЕЗ, касније Европска заједница, иде корак даље и дефинише заједничке политике којима се бави, те Царинску унију без тарифа и баријера, и омогућава укључивање природе у своје политике што је представљало својеврсни напредак. Долази се до Европске уније као већ препознатог међународног актера који у своје приоритете, циљеве и Уговор о Европској унији укључује одреднице које се тичу заштите животне средине и дефинише систем за бављење дипломатијом ЕУ. Кроз поједиње детаље указује се на елементарне зачетке политика одрживости, затим институција који спроводе те политике у односу на друге државе и међународне организације и скреће се пажња на конкретни напредак када је реч о формирању једног оваквог међународног актера тог времена са специфичним дипломатским системом у развоју.

4.1.1 Прве дипломатске активности успостављене Заједнице за угљ и челик

Прва дипломатска деловања некадашње Европске заједнице за угљ и челик (ЕЗУЧ) препознају се од самог оснивања 1952. године и трају колико и траје заједница, педесет (50) година. ЕЗУЧ и јесте резултат великих дипломатских напора и активности европских држава након година понора и рата и ослања се на идеје европског уједињења. Наиме, оснивање ове заједнице почива на Шумановој декларацији⁵⁵⁸ из 1950. године чији је циљ био да се осигура "модернизација производње и побољшање њеног квалитета; обезбеђивање угља и челика под једнаким условима за тржиште Немачке и Француске (...) и тржишта других држава чланица; изједначавање, али и унапређење животног стандарда и услова рада у овим индустријама."⁵⁵⁹ Шуманова декларација данас се слави као главна прекретница у француско-немачким односима и савременој историји Европе.⁵⁶⁰ Сматра се да је у својој сржи ова декларација пројекат мира и солидарности, и уговором којим је усвојена поставља циљ осигурања мира на прво место. Представљена је 9. маја 1950. године и тај дан се слави сваке године као Дан Европе али је суштински дан успеха у европском пројекту интеграције и тежње ка солидарности читавог региона.

Главне "поруке" упућене представљањем Шуманове декларације се могу сажети у три: "Светски мир се не може сачувати без улагања креативних напора пропорционалних опасностима које му прете. Затим, Европа неће бити направљена одједном, или по једном плану. Градиће се кроз конкретна достигнућа која прво стварају де факто солидарност. Треће, удруживање производње угља и челика промениће судбине оних региона који су дуго били посвећени производњи ратне муниције, чији су они били најчешће жртве."⁵⁶¹ Овим порукама осликаним Шумановим планом позива се на ограничено одрицање од суверенитета који се даје новој наднационалној власти. "Нова рационализована организација европске тешке индустрије је да отвори повреду националног суверенитета, замењујући баријере из прошлости које су до сада делиле и осиромашивале европске нације, тиме што се усвајају заједничка правила прихваћена од свих и примењива на све за опште добро."⁵⁶²

Уговор о оснивању Европске заједнице за угљ и челик потписан је у Паризу (Париски уговор)⁵⁶³ 18. априла 1951. године између Белгије, Немачке, Француске, Италије, Луксембурга и Холандије. Ступио је на снагу 23. јула 1952. године са мандатом трајања 50 година, те је престао да важи 23. јула 2002. године. Оно што је предвиђено Шумановом декларацијом спроведено је овим уговором а једна од главних одредби јесте и да је отворена за учешће других европских држава чиме се дипломатске активности и деловање "ван француско-немачког оквира" успостављало од самога почетка.

⁵⁵⁸ Суштински је Шуманова декларација творевина Жана Монеа (*Jean Monnet*) који је био и први председник Високе власти ЕЗУЧ, а назив је добила по Шуману који је представио, односно прочитao декларацију.

⁵⁵⁹ European Economic and Social Committee, "Declaration by Robert Schuman" (Visits and Publications Unit, 1950), 3. https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/20_69_schuman_declaration1950_a5_en.pdf .. приступљено 4.10.2024.

Цитирано у: Дезмон. Динан, *Мењање Европе – Историја Европске Уније* (Београд: Службени Гласник, 2010), 44.

⁵⁶⁰ *Ibid.*, 46.

⁵⁶¹ European Union, History of the EU 1945-1959, "Shuman Declaration May 1950", https://europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en, приступљено 4.5.2024.

⁵⁶² John McKesson, "The Schuman Plan," *Political Science Quarterly*, 67, 1 (1952): 18.

⁵⁶³ Treaty establishing the European Coal and Steel Community, 1951, Paris, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0022> , приступљено 12.3.2022.

Једна од обавеза тицала се и успостављања институционалног оквира те су формиране Високе власти (*High Authority*) која је представљала претечу данашње Европске комисије, и која је суштински играла улогу главног наднационалног тела за деловање са седиштем у Луксембургу. Ова висока власт била је независни извршни колегијум са задатком да оствари циљеве предвиђене Уговором и делујући у интересу ЕЗУЧ. Састојала се од девет (9) чланова изабраних на шест (6) година и представљало истински супранационално тело које има моћ да доноси одлуке и надгледа активности. У надлежности Високе власти припадала је контрола модернизације и унапређења производње, снабдевање производима под идентичним условима, развој заједничке политике извоза, и унапређење радних услова у индустријама угља и челика. Висока власт је доносила одлуке, давала препоруке и издавала мишљења.⁵⁶⁴

Поред Високе власти основани су и Савет министара (данашњи Савет ЕУ), заједничка скупштина (данашњи Европски парламент) као и Суд правде. Формирањем ЕЗУЧ по први пут су се у европској историји државе својевољно одрекле дела своје суверености и пружиле поверење организацији на европском нивоу.⁵⁶⁵ Стога се оснивањем ЕЗУЧ омогућило стварање данашње ЕУ али је пре свега креација оваквог типа у то време омогућила мирну коегзистенцију држава чланица што се наставило и у последњих седамдесет и више година. Успешност таквог дипломатског деловања не огледа се у великом броју организација.

Неколико година након ступања на снагу Уговора о ЕЗУЧ државе чланице настојале су да продубе своје заједништво и сарадњу и у другим секторима, подразумевајући се на начелима мира, солидарности и циљне регионалне кохезије, те са том намером потписани су Уговор о Европској економској заједници (*Europe Economic Community – EEC*) и Уговор о Европској заједници за атомску енергију (*European Atomic Energy Community – EURATOM*). Ова два уговора потписана су у Риму 1957. године, а ступили су на снагу 1. јануара 1958. године.

4.1.2 Правно регулисање вођења дипломатије и спољних активности Европских заједница

Под Европским заједницама подразумевају се све три заједнице креиране током 50-их година односно ЕЗУЧ, ЕЕЗ и ЕУРАТОМ које су Уговором из Мастрихта постале први стуб (од три дефинисана). Пре утврђивања дипломатског деловања Европских заједница потребно је скренути пажњу на суштину формирања две додатне заједнице 1957. године. Најпре, ЕЕЗ је Уговором из Рима настојала да продуби интеграцију у економском расту кроз трговину. Формирано је заједничко тржиште како би се омогућиле четири слободе односно слободно кретање добра, људи, услуга и капитала. Циљ заједничког тржишта био је да трансформише услове трговине и производње на територији шест држава чланица али и да послужи као корак напред ка блијој политичкој унији Европе. У том смислу чланице су се сагласиле око специфичних циљева да овако постојећа заједница постави основе за "све ближу унију" између народа Европе, да се обезбеди економски и социјални напредак заједничким акцијама како би се отклониле трговинске баријере као и све друге баријере међу њима, да се унапреде животни и радни услови грађана и да се обезбеди балансирана трговина и фер конкуренција.⁵⁶⁶ Оно у чему

⁵⁶⁴ *Ibid.*

⁵⁶⁵ Christian Salm, "Schuman Declaration: 70 years on," European Parliament Research Centre, May 2020, 2. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649420/EPRTS_ATA\(2020\)649420_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649420/EPRTS_ATA(2020)649420_EN.pdf), приступљено 4.2.2023.

⁵⁶⁶ Treaty establishing the European Economic Community, 1957, Rome, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome>, приступљено 12.3.2022.

се може огледати и почетак настојања смањења великих разлика међу регионима и идеје која је тек касније добила свој замах "да се нико не изостави" лежи и у циљу да се смање економске и социјалне разлике између региона ЕЕЗ, те да се постепено укину рестрикције на међународну трговину кроз заједничку трговинску политику уз поштовање принципа УН Повеље. Додатно, циљ је био искористити ресурсе како би се очувао и ојачао мир и слобода те позвали остали народи Европе који деле исте идеале да се приједоре у овим напорима.⁵⁶⁷ У том погледу, циљ интеграције и даље јесте био очување мира али уз јачање економије ради просперитетније будућности и уз нагласак да се границе тако успостављене заједнице шире, уз солидарно и заједничко делање ка смањењу разлика између региона.

Такође, Уговором о ЕЕЗ се поред успостављања заједничког тржишта укидају и квоте и царинске обавезе између шест држава потписница чиме се покреће поступак постепеног оснивања Џаринске уније. Главни циљ је био обезбедити у потпуности све четири горепоменуте слободе. Успоставља се заједничка спољна тарифа на увоз из држава ван ЕЕЗ што је додатно био подстрек другим државама да постану део ЕЕЗ у неком моменту. Дефинишу се заједничке политике у области пољопривреде (чланови 38 до 47), трговине (чланови 110 до 116) и транспорта (чланови 74 до 84), и дозвољава се креирање заједничких политика у другим областима уколико дође до потреба.⁵⁶⁸

У том смислу значајне су биле извесне измене које су наступиле 1972. године када је ЕЕЗ успоставила и заједничке акције (*common actions*) у областима заштите животне средине, регионалне, социјалне и индустријске политике и у тим корацима долази до нагињања ка зачецима политика одрживости унутар заједнице. Као резултат тих идеја долази до формирања Европског социјалног фонда (*European Social Fund*) који је требало да побољша услове за запослење и да подигне животни стандард, али основана је и Европска инвестициона банка (*European Investment Bank*) за олакшавање економске експанзије ЕЕЗ кроз креирање инвестиција и финансирања.⁵⁶⁹ Исте године је усвојен и Први план за околину или Први акциони план којим се питање интегрисања животне средине у политици ЕЕЗ начело као идејни правац.

Друга формирана заједница Римским уговором је ЕУРАТОМ настао паралелно са ЕЕЗ као посебан облик интеграције али за атомску енергију, поред већ успостављене интеграције за угљ и челик. Циљ је био смањити енергетску зависност од трећих земаља и обезбедити на тај начин економски развој и просперитет. ЕУРАТОМ је основана као посебна организација са својим телима међу којима су Комисија, Парламент, Савет министара и Суд.⁵⁷⁰ Идеја оснивања наведене организације, као и ЕЗУЧ и ЕЕЗ, представља суштински зачетак идеје која се може препознати и кроз глобалне циљеве одрживог развоја регулисањем питања енергетске независности и нових извора енергије.

Неколико година касније, 1965. године потписује се такозвани Уговор о спајању (*Merger Treaty*)⁵⁷¹ у Бриселу којим се институције наведене три заједнице спајају ради бољег

⁵⁶⁷ *Ibid.*

⁵⁶⁸ *Ibid.*

⁵⁶⁹ *Ibid.*

⁵⁷⁰ Consolidated version of the Treaty Establishing the European Atomic Energy Community (EURATOM), *Official Journal of the European Union*, 2016/C 203/01, 7.6.2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957A/TXT&from=HR>, приступљено 11.9.2024.

⁵⁷¹ Treaty Establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities and Annexed documents (Merger Treaty), *Official Journal of the European Communities*, No. 152, 16 July 1967, <http://aei.pitt.edu/5202/1/5202.pdf>, приступљено 18.7.2021.

функционисања и ефикасности. Овим уговором све три заједнице имају заједничко институционално представљање кроз формате као што су Савет министара и Комисија Европских заједница, те Парламент, у складу са датим надлежностима и надлежним уговорима. Све три заједнице основане су посебним уговорима и представљале су засебне субјекте међународног права, али у исто време представљале су део јединственог правног поретка све више јачајуће заједнице. Наведеним уговором о спајању регулисано је да се све три европске заједнице сада зову једним именом, Европским заједницама (ЕЗ). То је озваничено и касније у Резолуцији Европског савета и Савета министара од 1978. године којом је предвиђено да се овај назив, Европске заједнице, користи у свим службеним документима. Касније, Уговором о Европској унији деловање се организује кроз стубну структуру на три нивоа и овако формулисане Европске заједнице формално постају део првог стуба политика. Други стуб чини Заједничка спољна и безбедносна политика, док се трећи односи на Сарадњу у области правосуђа и унутрашњих послова. Данас, ЕЗУЧ не постоји јер је како је наведено Уговор о оснивању престао са важењем 2002. године, 50 година након потписивања. ЕУРАТОМ постоји као посебни субјект међународног права. ЕЕЗ је Уговором из Маастрихта именована Европском заједницом⁵⁷² све до Уговора из Лисабона, када права и обавезе ЕЗ прелазе у надлежности Европске уније, а Уговор о Европској заједници бива преименован у Уговор о функционисању Европске уније.⁵⁷³

Суштина дипломатског деловања овако дефинисаних Европских заједница огледа се у могућности потписивања споразума независно од држава чланица, на основу члана 228 Уговора о ЕЗ. Комисија је задужена за преговоре у том погледу а Савет за закључивање, након консултовања Парламента. Споразуми који се закључују између Заједнице и спољних актера на основу наведеног члана правно су обавезујући како за институције Заједнице тако и за државе чланице. У неким случајевима, Комисија може закључивати споразуме независно од Савета, што је ограничено на области предвиђене чланом 229 Уговора, као што је Општи споразум о тарифама и трговини (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*).⁵⁷⁴ Истим чланом, 229., предвиђено је да је Комисија задужена и за односе са Уједињеним нацијама као и са специјалним агенцијама. Међутим, члан 228 сам по себи не успоставља право Заједнице да закључи такве споразуме или уговоре. То право мора бити изричito предвиђено у самом Уговору. Два главна примера могу се наћи у члану 113 који је у вези са заједничком трговинском политиком Заједнице, посебно тарифним и трговинским споразумима, или члан 238 који се односи на споразуме о придрживању.⁵⁷⁵

Битност оваквог податка лежи у томе да је ЕЗ убрзала и продубила своју сарадњу ван граница нарочито у погледу развојне помоћи, трговинске сарадње и смањења разлика између региона и држава са циљем уравнотежења региона и у томе континуирано напредовала. Та потреба за јачањем регионалне приближности у развоју налазила се у самом темељу заједништва још од 1951. и 1957. године. Заједништва између држава чланица, а затим Заједнице ка спољним партнерима. Суштинска намера јесте унапредити, побољшати, поспешити и обезбедити

⁵⁷² Treaty on European Union (Maastricht Treaty), *Official Journal of the European Communities*, 92/C 191/01, 29 July 1992, 5-43, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL>, приступљено 11.12.2021.

⁵⁷³ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 326, 26.10.2012, 47–390, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016E/TXT>, приступљено 11.9.2024.

⁵⁷⁴ Utz Z. Toepke, “The European Economic Community – A Profile,” *Northwestern Journal of International Law&Business* 3, 2 (1981): 653.

<https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1108&context=njilb>

⁵⁷⁵ *Ibid.*

приближавање развојних капацитета и привреде регија како би се на тај начин повећала и друштвена укљученост те узрочно-последично постигао развој, а касније одрживи развој, ове регионалне интеграције Европе. Додатно се кроз спољно деловање ЕЗ срњало ка просперитету и економском напретку заједнице али са намером да се та интенција прошири и даље, и ван европског континента.

Заједница је закључивала и билатералне и мултилатералне уговоре са већином светских држава и међународних организација. Најважније је у том моменту било остваривање споразума о слободној трговини са државама Европске асоцијације за слободну трговину (*European Free Trade Association – EFTA*) које нису биле део Заједнице међу којима су биле Аустрија, Шведска, Швајцарска и Норвешка. На тај начин је основана огромна зона слободне трговине са више од триста милиона људи. Додатно, други инструмент дипломатског деловања огледао се кроз споразуме о придрживању (*association agreements*) којим је започета дубља сарадња са државама у развоју афричког континента као и области Пацифика и Кариба, којима је омогућен приступ тржишту Европске заједнице за пољопривредне производе, уз додатно пружање финансијске подршке и помоћи за индустријски развој у овим државама кроз Европски фонд за развој (*European Development Fund*) и Европску инвестициону банку.

Додатно, још један сегмент дипломатског деловања који утире пут ширењу идеје европеизма и интеграције зарад заједничког развоја огледа се и у споразумима о сарадњи са тада, по први пут, пет држава које су део регионалне организације каква је Асоцијација држава југоисточне Азије (*Association of South-East Asian Nations - ASEAN*) који је заснован не само на трговинској сарадњи већ и на питањима економске и развојне сарадње.⁵⁷⁶

Како је наведено Уговором из Мастрихта формира се стубна структура унутар тада, истим уговором креиране Европске уније и појединачно су заједнице унутар првог стуба деловале у правном смислу али су свакако представљале део заједничког поретка и заједничких интереса. Деловање у погледу одрживости и развојне политике до 1992. године добија прекретницу и заједно са кључним одредницама Уговора из Мастрихта, те новим стратешким документима усвојеним током тих година све се више иде ка лидерству у погледу политика одрживог развоја.

⁵⁷⁶ *Ibid.*, 654.

4.1.3 Правно регулисање и вођења дипломатије и спољних активности Европске уније

Уговором о Европској унији, посебно чланом три (3) дефинисане су области деловања међу којима су се нашле формирање унутрашњег тржишта и рад за одрживи развој заснован на економском расту и стабилности цене, високо конкурентној тржишној економији, са циљем пуне запослености и друштвеног напретка, као и високог нивоа заштите и напретка квалитета животне средине као и поштовање културних и језичких различитости, економске, социјалне и територијалне кохезије уз пуну солидарност међу државама чланицама. Додатно ЕУ у односима према другима настоји да одржава и промовише вредности и интересе и допринесе заштити својих грађана. Стога настоји да допринесе миру, безбедности, *одрживом развоју Планете*, солидарности и узајамном поштовању међу људима, искорењивању сиромаштва и заштити људских права...⁵⁷⁷

Додатно, област животне средине постала је предмет читавог поглавља шеснаест (XVI) са циљем очувања, заштите и унапређења квалитета околине; заштите људског здравља; пажљиве и рационалне употребе природних ресурса; промоције мера на међународном нивоу за бављење регионалним и светским проблемима у погледу животне средине.

Истим чланом 130р (130r), другим ставом, предвиђено је да заједничка политика у погледу животне средине треба да има висок ниво заштите узимајући у обзир различитост стања у регионима по овом питању где се опет скреће пажња на потребу уравнотежења међу регионима због великих неједнакости. Додатно, све мере треба да су засноване на принципу предострожности (*precautionary principle*) и на принципима превентивне акције у којима се штета по околину треба посматрати као приоритет и да се исправи на самом извору загађења а да је загађивач тај који треба да надомести штету плаћањем (*polluter should pay*).

Додатно, одређује се и захтев у погледу заштите животне средине треба водити рачуна о интегрисању у дефиниције и имплементације других политика Заједнице.⁵⁷⁸

Питање развојне сарадње регулисано је поглављем седамнаест (XVII) којим је предвиђено:

- очување одрживог економског и социјалног развоја у земљама у развоју, нарочито међу онима који су у најгорем положају;
- постепено укључивање земаља у развоју у светску економију као и кампање против сиромаштва у земљама у развоју.

На тај начин се наставља развојна сарадња и развојна помоћ коју је Заједница, а након тога Унија посвећивала најнеразвијеним деловима света и у сваком надолазећем уговору тачније изменама и допунама оснивачких уговора настојала се потврдити опредељеност ка смањењу разлика међу државама и регионима као вид кохезионе политике.

У погледу склапања споразума, вођења дипломатије и дипломатских активности према другим државама и међународним организацијама, члан 228. Уговора ЕУ (којим три Заједнице постају Европске Заједнице), превиђа да је Комисија та која даје препоруку Савету да отвори потребне преговоре, који ће затим овластити Комисију да преговара. Након преговора Савет закључује споразум уз консултације са Европским парламентом.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ Treaty on European Union (Maastricht Treaty - TEU), *Official Journal of the European Communities*, 92/C 191/01, 29 July 1992, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT>, приступљено 11.12.2021.

⁵⁷⁸ *Ibid.*

⁵⁷⁹ *Ibid.*

Још је 1950-их година отпочео процес такозване Европске политичке сарадње (*European Political Cooperation- EPC*, у даљем тексту ЕПС) који је суштински представљао процес информисања, консултација и заједничких акција у области спољне политике, а између тада 12 држава чланица Европске заједнице. Циљ овако формулисаног инструмента био је увећати утицај држава чланица на међународне послове кроз јединствени кохерентни европски приступ. Овај процес је годинама еволуирао и развијао се. Током 50-их година је сарадња у спољној политици виђена као део изградње нове Европе након рата, Европе која може да говори једним гласом остатку света. Тек 1970. године када су министри спољних послова држава чланица одобрили такозвани "Луксембург извештај" ЕПС је успостављена као званични инструмент. Од тада је процес сарадње континуирано развијан, прошириван и формализован на бројним нивоима, кулминирајући ступањем на снагу Јединственог Европског Акта (ЈЕА) 1989. године. ЈЕА поставио је ЕПС у уговорни однос по први пут, иако се у великој мери разликова од структура и процедуре Комисије.⁵⁸⁰

Основни елементи ЕПС на којима поставља основе свог деловања леже у:

- обавези међусобног консултовања и сарадње држава чланица у погледу питања спољне политике и рада ка координисаним политикама и спољним акцијама; затим је успостављена обавеза консултовања пре усвајања националних позиција о спољно-политичким питањима која су од општег интереса;
- доношење одлука консензусом међу владама;
- директни контакти између министара спољних послова којима се омогућава брзо и флексибилно деловање; само два радна језика (енглески и француски) на састанцима испод нивоа министара.⁵⁸¹

У погледу управљања овим инструментом на челу се налазила држава која има улогу Председавајућег Европским саветом који се мења на шест месеци и задужен је за укупно функционисање ЕПС. Овај инструмент као такав није био дефинисан и регулисан Уговорима о Европским заједницама и чинио је потпуно одвојену институционалну структуру, али и поред тога ЕПС и Заједнице уједињено чине интегрални део европског идентитета пројектованог ка спољном свету. Наглашава се да је од есенцијалне важности да су политике усвојене ЕПС-ом и спољне политике Заједнице међусобно подржавајуће и конзистентне те да су постављене у оквир кохерентне политичке визије.⁵⁸² Усвајањем Уговора из Мастрихта суштински се инструмент ЕПС формализује кроз Заједничку спољну и безбедносну политику и постаје део стубне структуре.

Као додатни сегмент јачању кохерентног наступања ван граница Заједнице 1973. године усвојена је Декларација о европском идентитету. Током ових година успостављања Европске политичке сарадње и стицања дипломатског статуса при УН, проширење је задесило ЕЕЗ 1973. године прије дружиштвом Данске, Ирске и Уједињеног краљевства Велике Британије и Северне Ирске. У том периоду, тачније на Европском самиту у Копенхагену који је одржан 14. и 15. децембра 1973. године шефови држава и влада девет држава чланица увећане Европске Заједнице потврдили су своју одлучност у увођењу концепта Европског идентитета у њихове заједничке спољне односе. Декларацијом европског идентитета (*Declaration on European*

⁵⁸⁰ European Political Cooperation (EPC), *Office for Official Publications of the European Communities*, 1988, Luxembourg, <http://aei.pitt.edu/45409/1/European.Political.Cooperation.pdf>, приступљено 14.6.2024.

⁵⁸¹ *Ibid.*, 5.

⁵⁸² *Ibid.*, 6-7.

Identity) државе су настојале да дефинишу основ за своје заједничке акције али и заједничке ставове у спољним односима.

То ће учинити тако што ће:

- деловати као јединствени/један ентитет који промовише хармоничне и конструктивне односе са трећим државама;
- У билатералним односима са другим државама државе чланице Заједнице у већој мери ће деловати у складу са договореним заједничким позицијама;
- посебна пажња се придаје важности политици придрживања других држава као и развојној политици која се огледа у односима са медитеранским и афричким земљама.
- Додатно, заједничким снагама настојаће да допринесу међународном напретку, кроз своје односе са трећим државама и усвајањем заједничких позиција где год је то могуће у међународним организацијама, пре свега у УН и њеним специјализованим агенцијама.⁵⁸³

Као што и сам назив документа наглашава ова декларација је декларација идентитетског карактера којим настоји да се истакне природа регионалне интеграције и односа који постоји међу њеним чиниоцима. Они нису пуке јединице у скупу чиниоца већ су део заједничког идентитета који се тако представља и тако и наступа у односима са онима који нису део тог идентитета. Међутим, остају отворени са позивом ка другима да су ради да их приме у своје окриље под одговарајућим условима и постављеним стандардима.

У питањима која се тичу такозваног другог стуба односно Заједничке спољне и безбедносне политике (ЗСБП) овим уговором се детаљније прописује дипломатско деловање ЕУ и то насловом пет (V) Одредбе о Заједничкој спољној и безбедносној политици (*Common Foreign and Security Policy*) као посебним поглављем.

Циљеви ове политике (члан J.1) огледају се у томе да:

- се очувају заједничке вредности, фундаментални интереси и независност Уније;
- се ојача сигурност Уније и држава чланица на све начине;
- се очува мир и ојача међународна безбедност, у складу са принципима Повеље УН као и са принципима Завршног акта из Хелсинкија и циљева Париске повеље;
- се промовише међународна сарадња;
- се развије и консолидује демократија и владавина права и поштовање људских права и основних слобода.

Чланом J.5 наводи се да је држава која Председава Саветом та која представља Унију у питањима из оквира ЗСБП. Председавајући је тај који је одговоран за спровођење заједничких мера и у том смислу представља позицију Уније у међународним организацијама и на међународним конференцијама. У тим задацима има подршку претходне и наредне државе која председава Саветом, док је Комисија у потпуности упозната са садржајем ових деловања. Додатно, оне државе чланице које су део неких међународних организација или њихових тела, где то није случај са ЕУ, информисаће ЕУ о свим питањима од заједничког интереса. То је случај и са државама чланицама које су чланови Савета Безбедности УН, а оне које су привремени чланови ће приликом обављања својих функција осигурати одбрану позиција и интереса Уније без утицања на сопствене обавезе које произилазе из чланства у складу са

⁵⁸³ Press and information Office Federal Republic of Germany, „Document on the European identity published by the Nine Foreign Ministers” (Copenhagen, 14 December 1973), 50-51, http://aei.pitt.edu/4545/1/epc_identity_doc.pdf, приступљено 14.9.2024; European Union, “Declaration on European Identity”, *Bulletin of the European Communities* 12 (1973), 118-122. https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf, приступљено 14.9.2024.

Повељом УН.⁵⁸⁴ (Ова одредба је додатно Уговором из Амстердама дефинисана као обавезујућа а не само као неопходна). У погледу креирања политика Европски савет је тај који дефинише принципе и смернице за ЗСБП а Савет доноси одлуке за дефинисање ЗСБП на основу смерница усвојених од стране Европског савета, којим осигурува јединство, конзистентност и ефективност акција Уније.⁵⁸⁵

Овако дефинисан систем за вођење дипломатских односа представљао је прекретницу у будућим деловањима за вођење политике одрживог развоја. Као што је наведено Уговор из Мастихта представља важан корак ка уврштавању еколошке димензије на листу приоритета поред социјалне и економске када је реч о дефинисању ЕУ политика, и води ка институционалним изменама које су се додориле Уговором из Амстердама у погледу увођења функције Високог представника. Природа дипломатског деловања ЕУ постала је предмет академских истраживања и образлагања посебно од Уговора из Мастихта када сматра се долази до постављања првог правог стуба дипломатије кроз други стуб и Заједничку спољну и безбедносну политику. Већ се у поглављу посвећеном дипломатији ЕУ и теоријским одређењима спомиње одређујућа природа ЕУ као дипломатског актера и потврђено је да заиста има такву улогу. Међутим посебност подељености делања ван граница ове регионалне интеграције увек је била предмет додатних истраживања и одређења ко је заправо у којој области и ком капацитету представља. Тако се наредним сегментом истраживања скреће пажња на институционалне капацитете дефинисане у годинама Уговора из Мастихта и посебност тог деловања према мишљењима академске заједнице.

4.1.4 Институционални капацитети за вођење дипломатских активности у области одрживог развоја

Европска унија је од својих почетака (ЕЗУЧ) идеју заједништва, солидарности, уравнотежења и смањења разлика међу државама и регионима гајила на својеврсан начин. Током протека година та идеја постала је правно обавезујућа унутар ЕУ, а онда кроз различите инструменте и ван граница ЕУ.

У погледу институционалних капацитета који су се развијали континуирано од 1952. до 1992. године, а који су обезбедили вођење дипломатских активности, нагласак је стављен на Комисију пре свега која је била задужена за представљање идеја и интереса суштински Уније (пре Уније ЕЕЗ, а затим ЕЗ) али формално то су били интереси Комисије. Као и у именованој држави која је на период од шест месеци имала улогу *Председавајућег Саветом*. У том смислу се важност овог деловања у погледу одрживог развоја огледа и у наступима при Уједињеним нацијама и хронолошком позиционирању од прве информационе канцеларије Комисије при УН основане 1964. године, кроз давања статуса посматрача Европској економској заједници Резолуцијом Генералне скупштине УН 1974. године, па све до прве успостављене дипломатске мисије при УН 1976. године. Формирањем дипломатске мисије при УН именовани су представници међу којима је један долазио из ЕУ ротирајућег Председавања Саветом док је други делегат био из Комисије. На тај начин се обезбедило присуство и наднационалног тела као што је Комисија, и тела који представљају државе чланице као што је Савет, водећи рачуна при томе о интересима заједништва. Додатно је 1973. године Декларацијом о Европском идентитету регулисано питање

⁵⁸⁴ Treaty on European Union (Maastricht Treaty - TEU), *Official Journal of the European Communities*, 92/C 191/01, 29 July 1992. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT>, приступљено 11.12.2021.

⁵⁸⁵ *Ibid.*

вишеструког представљања због јасноће и процедуралне једноставности при чему је утврђено да ће се у наступима истицати заједничке позиције када и где је то могуће.⁵⁸⁶ Ускоро је држава која је Председавала Саветом отпочела са праксом изјава у име министарства спољних послова свих држава чланица ЕЕЗ на Генералној скупштини УН. Касније је Уговором из Маастрихта и стубном структуром посматрачко место у ГСУН припало првом стубу односно Европским заједницама.

Као идеја која је доживела свој епилог о новој дипломатској структури и високом представнику на чело исте званично Уговором из Лисабона започела је свој пут реализације Уговором из Амстердама.⁵⁸⁷ Оснивање функције и позиције Високог представника за Заједничку спољну и безбедносну политику Уговором из Амстердама указивало је на елемент све веће сличности са традиционалним системима дипломатије сачињених из спољних јединица оличеним у дипломатским представништвима, унутрашњим јединицама оличеним у министарству спољних послова и шефу на челу који представља министра спољних послова. Међутим, сличности са државним системом није била интенција грађења ЕУ нити су основе ЕУ биле засноване ка тим коренима (што се показало и одбацивањем Устава за Европу на референдумима неколико година касније). Наиме, предвиђена улога Високог представника (ВП) са Заједничку спољну и безбедносну политику огледа се у томе да истовремено има улогу Генералног секретара Савета и заједно са државом која има улогу Председавајућег Саветом спроводи ЗСБП.⁵⁸⁸

Додатно, регулисано је да ВП пружа подршку Савету у питањима из оквира ЗСБП нарочито у доприношењу приликом формулисања, припреме и имплементације политичких одлука, и када је то пригодно да делује у име Савета на захтев Председавајућег кроз предузимање политичких дијалога са трећим државама.⁵⁸⁹

Овако постављене основе дипломатског деловања ЕУ до Уговора из Лисабона често су описане као традиционални начини вођења дипломатије између држава као главних актера. Сматрало се да је примарно оличење вођења такве дипломатије у корену Корепера (*Committee of the Permanent Representatives of the Governments of the Member States to the European Union – COREPER*, Корепер и надаље у тексту).⁵⁹⁰ Стога, на основу свега наведеног у периоду раста ЕУ кроз различите фазе унапређења и стварања сложенијег система саме организације долази и до постепене промене дипломатске снаге ЕУ која је све већи замах узимала према трећим државама и међународним организацијама. Конкретним дефинисањем обавеза институција у погледу спољних активности и појединих тела која су задужена за припреме као што је Корепер чија је улога важна и за област одрживог развоја, показује се напредак у том погледу. Наиме све одлуке Савета простичу најпре из дубинских истраживања и припрема које долазе од Корепера који је сачињен од сталних представника држава чланица одасланих у ЕУ. Чланови сталних представништава редовно заседају како би припремили одлуке и све што је потребно за несметани рад Савета. На тај начин, дипломате држава чланица креирају политику ЕЗ/ЕУ кроз

⁵⁸⁶ Bulletin of the European Communities, "Declaration on European Identity" (Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, 12 (1973)), 118-122. <http://aei.pitt.edu/57092/1/BUL104.pdf>, приступљено 28.8.2024.

⁵⁸⁷ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, *Official Journal of the European Communities*, 97/C 340/01, 40, 10 November 1997, 1-144. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT>, приступљено 14.7.2021.

⁵⁸⁸ *Ibid.*, article J.8, 13.

⁵⁸⁹ *Ibid.*, article J.16, 15.

⁵⁹⁰ Уговором Функционисању Европске уније, чланом 240 (1) касније је дефинисан детаљније рад овог дела Савета који игра значајну улогу у доношењу свих политика од стране Савета, представља главно припремно тело али не и тело за доношење одлука.

наизглед мултилатералну сарадњу између држава чланица те се "традиционална мултилатерална дипломатија огледа суштински у средишњој улози коју игра Корепер а то је креирање политика ЕУ."⁵⁹¹

На основу тако дефинисаних елемената Председавајући Саветом заједно са ВП наступа при међународним организацијама о одређеним питањима, док са друге стране исту улогу има Комисија по другим питањима с обзиром на овлашћења која су јој дата али у већини случајева представља Комисију а не Унију. Делегације Комисије у трећим државама и при међународним организацијама имале су значајну, ако не и најзначајнију улогу годинама, нарочито када је реч о развојној сарадњи са трећим земљама као вид спољне мреже. Специфичност вођења дипломатских односа пре формирања Европске службе за спољно деловање види се у деловању Комисије и Делегација комисије као и такозване Релекс (RELEX – *Commission's Directorate General for development, foreign policy and humanitarian aid*) породице са седиштем у Бриселу. Кроз овај директорат ЕУ је водила пројектне активности и програмске активности и пружала техничку подршку како би ширила своје идејне програме. Тиме је поставила своју мрежу утицаја јако широко наизглед личећи на класичне државне дипломатске службе. Како Картра (*Carta*) наводи Комисија је својом спољном службом на тај начин поставила добро укорењен систем представљања ЕУ ван граница чинећи на тај начин већ сврсисходну "ЕУ спољну службу".⁵⁹² Спенс (*Spence*) додаје да су представници Комисије најпре били пројектни менаџери, али да су касније уз напредовали до дипломатских положаја. Резултат тога је да када се Уговором из Лисабона додао део запослених који су били из редова дипломата испред држава чланица сачинила се фузија у погледу одговорности за спољну политику, политику одбране и развоја у данашњој ЕССД. На тај начин се ЕССД разликује од институционалних облика Вестфалских модела у којима су такви упосленици и министри одвојени и стационирани у својим државама.⁵⁹³

Током времена Комисија је своје деловање проширила са развојне помоћи путем пројеката и финансијске подршке земљама Африке, Пацифика и Кариба ка трговини, регионалној интеграцији и културној сарадњи. На тај начин унапређен је политички профил Комисије све више на међународном нивоу као и видљивост улоге Шефа Делегације комисије алији положај који су стицали који је прелазио у дипломатски имунитет. Тако је Комисија у свом спољном деловању са РЕЛЕКС-ом као унутрашњим сегментом у Бриселу, и Делегацијама комисије као спољашњим јединицама мреже наизглед имала улогу министра спољних послова налик традиционалним дипломатским системима.⁵⁹⁴

Међутим, како је протеком времена дошло до проблема у погледу запослених који нису имали дипломатско искуство или неки вид обуке, а ни план да буду одаслани пут делегација долази до нужних и неизбежних промена. Уговор из Мастрихта је суштински чинио прекретницу у измени начина попуњавања запослених у делегацијама.

Овим уговором чланом J.6, наслов пет (V), наведено је да ће "дипломатске и конзуларне мисије држава чланица и Делегације комисије у трећим земљама као и представници при међународним организацијама сарађивати у осигуравању да су заједничке позиције и заједничке мере усвојене од стране Савета усклађене и спроведене. Они ће унапредити сарадњу разменом

⁵⁹¹ Jönsson and Hall, *Essence of Diplomacy*, 160.

⁵⁹² Caterina Carta, *The European Union Diplomatic Service* (London: Routledge, 2012),

⁵⁹³ David Spence, "The European Commission's External Service," in *The Diplomatic System of the European Union: Evolution, change and challenges*, ed. Michael Smith, Stephan Keukeleire and Sophie Vanhoonacker (London and New York: Routledge, 2016), 29.

⁵⁹⁴ *Ibid.*, 31-32.

информација, спровођењем заједничких процена и доприношењем имплементацији одредаба које реферишу на члан 8ц Уговора којим се успоставља Европска заједница.”⁵⁹⁵

Уговором из Лисабона Делегације комисије или ”амбасаде без шефа државе, без дипломата, без државе”⁵⁹⁶ или како их је Спенс називао ”квази дипломатска служба”⁵⁹⁷ не постоје више у свом обиму већ су то Делегације ЕУ које представљају ЕУ у целости а не само кроз пројектне активности и деловања у интересу Комисије.

Ова комплексност промене система дипломатског деловања ЕУ оличена у једној временској прекретници итекако је утицала на квалитет расправа о природи ЕУ. Тако јој се с једне стране спочитавала улога иновативног дипломатског актера због како је наведено вођења традиционалног облика дипломатије оличеног у деловању Корепера али и кроз непромењена својства дипломатских представништава између држава чланица. Аргумент ка наведеном да ЕУ не напушта донекле традиционални начин вођења дипломатије и да се и даље ”негује” култура дипломатије држава може се видети и у објашњењу професорке Стефановић-Штамбук баш у том погледу да посебну структуру билатералне дипломатије у ЕУ чине стална представништва држава чланица (COREPER) успостављена при Комисији у њеном седишту у Бриселу. Припремање одлука Савета је кључни посао Корепера. Шефови сталних представништава држава чланица Уније при Комисији у Бриселу и њихови заменици, по правилу професионалне дипломате, редовно заседају сваке недеље ради припреме одлука. Из те улоге се закључује да се традиционална дипломатија првенствено испољава у средишњој улози Корепера у стварању политика ЕУ.⁵⁹⁸ Кеукелеире је такође, у смислу традиционалног вођења дипломатије ЕУ пре Уговора из Лисабона истакао да се ЕУ може одредити као успостављање настајућег дипломатског поретка, у коме су мултилатерализам и билатерализам испреплетани. Уз то билатерализам, који представља значајни чинилац овог вишестраног поретка, истовремено бива поново смештен унутар њега, било премештањем области политике из првенственог билатералног у мултилатерални оквир, било у мешовити ”би-мултилатерални” скуп процеса.⁵⁹⁹

Тако је питање својства модерности и пост-модерности дипломатије⁶⁰⁰ у деловању ЕУ суштински остало нерешено, али у прилог ка томе да ЕУ заиста представља иноватора пракси, нарочито дипломатских пракси, јесте преовлађујуће. О томе сведоче и различите не само академске дебате већ и практични примери деловања ЕУ оличеним између осталог у области одрживог развоја, а нарочито климатских промена.

⁵⁹⁵ Treaty on European Union (Maastricht Treaty - TEU), *Official Journal of the European Communities* (92/C 191/01, 29 July 1992). 60, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT>, приступљено 11.12.2021.

⁵⁹⁶ Michael Brutter, ”Diplomacy without a State: The External Delegations of the European Commission,” *Journal of European Public Policy* 6, 2 (1999): 186–193.

⁵⁹⁷ David Spence, „The European Commission External Service,” *Public Policy and Administration*, 19, 3 (2004): 63.

⁵⁹⁸ Jelica Stefanović-Štambuk, „Bilateralna diplomatiјa u Evropskoj uniji,” *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 2.2 (2008): 323–353.

⁵⁹⁹ *Ibid*. Видети и: Keukeleire, Stephan. ”The European Union as a Diplomatic Actor.” Vol. 71. University of Leicester. Center for the study of diplomacy; Leicester, 2000.

⁶⁰⁰ Видети у: Jelica Stefanović-Štambuk, „Bilateralna diplomatiјa u Evropskoj uniji,” *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 2.2 (2008): 343–348.

4.2 Дипломатско деловање Европске уније од ступања на снагу Уговора из Лисабона

Трансформација дипломатског система ЕУ доживела је врхунац ступањем на снагу Уговора из Лисабона. Најпре, разлог за то лежи у новој институционалној поставци и правном упоришту у самом извору права ЕУ, а то је Уговор из Лисабона. Посебним описом дефинисаности и одредби које се односе на успостављање новог система приближава се права природа трансформације овог система и с тим у вези значај који постиже за ову регионалну интеграцију. Сложеност овако постављене структуре пружала је простор за критику баш из разлога комплексности у односима и евентуалних процедуралних зачколица приликом доношења одлука које би требало да су једногласне. Нарочито у погледу ЗСБП где је једногласност изнимна. Међутим, Уговор из Лисабона је прописао и нужност кохерентности, јединства и заједништва при доношењу одлука и при њиховом спровођењу како би одговорио на овако потенцијално дефинисане критике. Представљањем главних измена правног оквира који доноси Уговор из Лисабона скреће се пажња на нове одредбе и организационе моменте ЕУ и опредељености у погледу одрживог развоја. Даље се представљањем институционалног оквира скреће пажња, као и у претходном делу, о иновативним елементима дипломатске природе ЕУ оличене у новој дипломатској структури. Тиме је заокружена еволуција дипломатског система ЕУ од периода настанка са ЕЗУЧ до данашње Европске уније која почива на оквиру од Уговора из Лисабона. Таквом хронологијом се заиста утврђује трансформативна природа ове организације. Расправе о овој трансформативној природи иду од утврђивања ЕССД као институције која има ефекат митралеза па до тога да је субјекат са друге планете.

4.2.1 Правно регулисање вођења дипломатских активности и остваривања спољних односа Европске уније

Како је наведено у ранијем тексту, Уговором из Лисабона преименован је Уговор о Европској заједници у Уговор о Функционисању Европске уније (*Treaty on the Functioning of the European Union TFEU - УФЕУ*)⁶⁰¹ којим су три стуба спојена у реформисану ЕУ која је преузела субјективитет ЕЗ. Овај уговор заједно са Уговором о ЕУ поставља основе никад ближе Уније међу народима Европе. УФЕУ подељен је у више сегмената као и остали уговори а посебан пети (*V - Union's External Action*) одељак тиче се спољних акција обухватајући чланове од 205. до 222. Уговора. У овим члановима дефинисане су као спољне активности заједничка трговинска политика (206-207), сарадња у погледу политике развоја са циљем искорењивања сиромаштва (208-211) и хуманитарне помоћи (214), односи са државама нечланицама ЕУ (212-213), закључивање међународних споразума (216-219), успостављање ЕУ делегација (220-221) и одредбе које се тичу сагласаја са принципима првог Поглавља, наслова пет (5) Уговора о Европској унији.

Уговор из Лисабона ступио је на снагу 1. децембра 2009. године и донео велике промене унутар система ЕУ које су изазвале исто тако велике промене у деловању ван система ЕУ. Овим Уговором дефинисан је нови начин вођења дипломатије ЕУ и дат је легитимитет дипломатским акцијама ЕУ.

⁶⁰¹ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, 2016/C 202/01, 7 June 2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>, приступљено 11.9.2024.

Дипломатски систем пре Лисабона суочавао са критикама у погледу три главна недостатка која су га ”красила”:

- први проистиче из недостатка континуитета због система ротација Председавајућег те се друга страна увек морала усклађивати са новим саговорницима;
- друго је мањак кохерентности што су препознали сами креатори политика и означили као ”лајтмотив” за промене;
- трећи је мањак лидерства/вођства што се огледа у ротирајућем Председавању које је било склоно изненадним променама у политикама. Систем ”тројка” који обухвата претходну, садашњу и будућу државу Председавајућу је био занимљив систем са заједничким програмом али утицај истог је остао јако ограничен. Стога, вођство је остало фрагментисано и потцењено мањком стратешког приступа држава чланица.”⁶⁰²

С тим у вези сажет приказ регулисања дипломатских активности и новина унутар ЕУ предмет је овог сегмента истраживања.

Најпре, читаво прво поглавље Уговора из Лисабона којим се мења Уговор о Европској унији посвећено је Општим одредбама о спољним акцијама Уније (*General Provisions on the Union's External Action*) и тим одредбама дефинисане су смернице главног деловања при Уједињеним нацијама и опредељеност за мултилатерализам у погледу остваривања суштинских циљева.

Чланом 10А Уговора утврђује се да се деловање Уније на међународној сцени руководи принципима који су инспирисали њено стварање, развој и проширење, и које настоји унапредити у свету. Ти принципи су: демократија, владавина права, универзалност и недељивост људских права и основних слобода, поштовање људског достојанства, принципи једнакости и солидарности, и поштовање принципа Повеље Уједињених нација и међународног права. Унија настоји да развије односе и изгради партнерства са трећим државама и међународним, регионалним или глобалним организацијама које деле принципе из првог става. Она ће промовисати мултилатерална решења за заједничке проблеме, посебно у оквиру Уједињених нација (став 1).

Ставом 2 истог члана истакнуто је да Унија дефинише и спроводи заједничке политике и акције, и ради на високом степену сарадње у свим областима међународних односа са циљем да:

- штити своје вредности, основне интересе, сигурност, независност и интегритет;
- консолидује и подржава демократију, владавину права, људска права и принципе међународног права;
- очува мир, спречи сукобе и јача међународну безбедност у складу са циљевима и принципима Повеље Уједињених нација, са принципима Хелсиншког Завршног акта и са циљевима Париске повеље, укључујући оне које се односе на спољне границе;
- подстакне одрживи економски, социјални и еколошки развој земаља у развоју, са примарним циљем искорењивања сиромаштва;
- подстиче интеграцију свих земаља у светску економију, укључујући прогресивно укидање ограничења у међународној трговини;
- помогне у развоју међународних мера за очување и побољшање квалитета животне средине и одрживог управљања глобалним природним ресурсима, како би се осигурао одрживи развој;

⁶⁰² Sophie Vankoonacker and Karolina Pomorska, ”EU diplomacy post-Lisbon: The legacy of the Ashton Era”, in *The diplomatic system of the European Union*, eds. Michael Smith, Stephan Keukelre and Sophie Vanhoonacker (New York and London: Routledge, 2016), 50-51.

- пружи помоћ становништву, земљама и регионима који се суочавају са природним катастрофама или катастрофама изазваним људским фактором;
- и промовише међународни систем заснован на јачој мултилатералној сарадњи и добром глобалном управљању. За вођење ових активности ЕУ треба да обезбеди конзистентност између различитих области спољних акција и између њих и других политика. Савет и Комисија, уз подршку Високог представника, треба да обезбеде конзистентност и да сарађују у том погледу.⁶⁰³

Овако одређеном "поделом надлежности" питањима која су наведена, уз осврт на одрживи развој који је дефинисан као појединачни циљ, баве се све три институције у вођењу спољних активности ЕУ.

На основу принципа и циљева који се истичу чланом 10а, *Европски савет* има надлежност да идентификује стратешке интересе и циљеве Уније на основу члана 10б, став 1. Одлуке Европског савета о стратешким интересима и циљевима Уније односе се на заједничку спољну и безбедносну политику и на друге области спољног деловања ЕУ. Такве одлуке се могу тицати односа Уније са одређеном државом или регионом или могу имати тематски приступ. Те одлуке треба да дефинишу време трајања и средства која ће Унија и државе чланице ставити на располагање. Европски савет одлучује једногласно по препоруци Савета, коју је Савет претходно усвојио у складу са аранжманима утврђеним за сваку област. Одлуке Европског савета спроводе се у складу са поступцима предвиђеним Уговорима. Наредни став, став 2 истог члана, предвиђа да *Високи представник за спољне послове и безбедносну политику* за област заједничке спољне и безбедносне политике, и *Комисија*, за друге области спољног деловања, могу доставити заједничке предлоге Савету.⁶⁰⁴

У члану једанаест (11) је за питања која се тичу заједничке спољне политике и политике безбедности наведено да је предмет посебних правила и процедура и да је Високи представник са државама чланицама задужен за спровођење у складу са оснивачким Уговорима. Додатно, надлежност Уније у питањима заједничке спољне и безбедносне политике треба да покрије све области спољне политике и сва питања у погледу безбедности Уније укључујући напредни оквир заједничке одбрамбене политике која може водити заједничкој одбрани.

Став два (2) истог члана наводи да у оквиру принципа и циљева свог спољног деловања, Унија спроводи, дефинише и имплементира заједничку спољну и безбедносну политику, засновану на развоју узајамне политичке солидарности међу државама чланицама, идентификовању питања од општег интереса и постизању све већег степена конвергенције активности држава чланица. Суштински речено чланом тринест (13) Уговора, заједничку спољну и безбедносну политику спроводе Високи представник и државе чланице, користећи националне ресурсе и ресурсе Уније.⁶⁰⁵

Чланом тринест (13) прецизније се дефинише рад Високог представника и даје се правно упориште за деловање Европске службе за спољно деловање о чему ће бити речи у наставку. Поглавље пет (5) Уговора из Лисабона посвећено је Међународним споразумима (*International Agreements*) и предвиђа се да Унија склапа споразуме у складу са својим циљевима и приоритетима и у складу са тим, ти споразуми су обавезујући како за институције Уније тако и

⁶⁰³ Treaty of Lisbon amending the Treaty of European Union and the Treaty establishing the European Community, Official Journal of the European Union, 2007/C 306/01, 2007, Lisbon: art. 10a, 23-24. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL>, приступљено 14.6.2021.

⁶⁰⁴ *Ibid.*, 24.

⁶⁰⁵ *Ibid.*, 25-27.

за државе чланице. Додатно, Процедура за покретање споразума предвиђа да Савет одобрава отварање преговора, усваја преговарачке директиве, одобрава потписивање споразума и закључује их. Наредни став два (2) наводи да Комисија, Високи представник Уније у области која се односи искључиво или делом на заједничку спољну и безбедносну политику подносе препоруке Савету, који усваја одлуку одобравања отварања поглавља и, у зависности од предмета предвиђеног споразума, номинују преговарача Уније или шефа преговарачког тима испред Уније. Савет је институција која на предлог преговарача закључује споразум усвајањем одлуке о томе, сем у случајевима када је реч о питањима искључиве надлежности у заједничкој спољној и безбедносној политици Савет усваја одлуку након одобрења Европског парламента. То су случајеви са:

- споразумима о придрживању;
- о приступању Уније Европској Конвенцији о људским правима и основним слободама;
- споразумима којима се успоставља посебни институционални оквир организовањем процедуре о сарадњи;
- споразумима са буџетским импликацијама по Унију;
- споразумима који се баве областима на које се примењује или регуларна законодавна процедура или специјална законодавна процедура где је неопходна сагласност Европског парламента.⁶⁰⁶

Додатно, читаво поглавље шест (6) тиче се односа Уније са међународним организацијама и трећим државама и делегацијама Уније. С тим у вези, нови члан 188п (188 P) у првом ставу дефинише да Унија успоставља све могуће облике сарадње са телима УН и специјализованим агенцијама, Саветом Европе, Организацијом за безбедност и сарадњу у Европи (*Organisation for Security and Cooperation in Europe* – OSCE, ОЕБС) као и Организацијом за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Cooperation and Development* – OECD). Ставом два истог члана дефинисано је да ће Високи представник и Комисија бити задужени кроз инструкције за спровођење овог члана. Наредни члан наводи да Делегације Уније у трећим државама и међународним организацијама представљају Унију. Те да се налазе у надлежности Високог представника и сарађују блиску са дипломатским и конзуларним мисијама држава чланица.⁶⁰⁷ За разлику од претходних Делегација које нису имале такав правни основ и карактер.

Тако дефинисаним одредбама посвећеним на уређивање сврсисходног деловања уједначавањем функција сваке од институција створен је правни основ за нову дипломатску структуру и њено ступање у рад. Иако су у периоду након усвајања Уговора покренута "фина подешавања" "неопходна за реализацију предвиђених одредби, као што је доношење Одлуке о функционисању и организацији ЕССД.

4.2.2 Институционалне промене у дипломатском систему Европске уније

Претходни преглед представља кратки осврт на главне одреднице Уговора из Лисабона које указују на нови дипломатски карактер ЕУ. Иако истакнуто као преглед најважнијих одредби кључно је осврнути се на институционалне промене које су уведене а које у своје окриље обухватају најважније улоге Високог представника, Европске службе за спољно деловање и Делегације Европске уније. Описом ових институција скреће се пажња на иновативност ЕУ у креирању нових одредница и спровођењу истих. Поред представљања грубо

⁶⁰⁶ *Ibid.*, 98-99.

⁶⁰⁷ *Ibid.*, 99-100.

дефинисаног институционалног оквира покушаће да се пружи осврт на најзначајније оцене и одређења новостворене институције каква је ЕССД. У том погледу последично и оцене дипломатије ЕУ за коју је задужена својим суштинским настанком али неодвојиво од остала два елемента дипломатског система.

4.2.2.1 Високи представник за спољне послове и безбедносну политику

За разлику од претходно успостављеног Високог представника за ЗСБП Уговором из Амстердама, на основу члана 10е Уговора из Лисабона, Високи представник за спољне послове и безбедносну политику (Високи представник) бира се од стране Европског савета који делује квалификованом већином уз сагласност Председника Комисије. Истом процедуром Европски савет може прекинути мандат Високог представника.

У свом мандату Високи представник води и Заједничку спољну и безбедносну политику, доприноси предлозима за развој те политике у складу са мандатом датим од Савета. Исто се односи и на Заједничку безбедносну и одбрамбену политику (став 2). Високи представник такође председава Саветом за спољне послове (став 3) и има улогу потпредседника Комисије. На тај начин се обезбеђује конзистентност у спољним акцијама Европске уније. Одговоран је у оквиру Комисије за надлежности које Комисији припадају у спољним односима и за координацију других аспеката спољног деловања Уније. У вршењу ових надлежности у оквиру Комисије, и то само за ове дефинисане надлежности, Високи представник обавезан је процедурома Комисије у мери у којој је то у складу са ставовима 2 и 3 овог члана (став 4).⁶⁰⁸

Чланом 12 Уговора се у већој мери регулише надлежност у погледу заједничке спољне и безбедносне политике која припада Високом представнику и државама чланицама што је и наведено у претходном сегменту рада.

Чланом 13 дефинисано је да је Високи представник задужен заједно са државама чланицама за ову политику уз употребу националних ресурса и ресурса ЕУ.

С тим у вези, додат је члан 13а којим се ставом 1 дефинише да Високи представник Уније за спољне послове и безбедносну политику, који је истовремено председавајући Саветом за спољне послове, доприноси кроз предлоге припреми заједничке спољне и безбедносне политике и треба да осигура спровођење одлука усвојених од стране Европског савета и Савета. Ставом 2, члана 13а наведено је да Високи представник представља Унију у питањима која се односе на заједничку спољну и безбедносну политику. Он води политички дијалог са трећим странама у име Уније и исказује позиције Уније у међународним организацијама и на међународним конференцијама. Додаје се ставом 3, члана 13а да у испуњавању свог мандата, Високи представник има подршку Европске службе за спољно деловање (*European External Action Service – EEAS*, ЕССД у тексту). Ова служба делује у сарадњи са дипломатским службама држава чланица и сачињена је од званичника одговарајућих сектора Генералног секретаријата Савета и Комисије као и запослених из националних дипломатских служби држава чланица. Организација и функционисање ЕССД успоставља се одлуком Савета. Савет у том смислу делује на основу предлога Високог представника након консултација са Европским парламентом и након одобрења Комисије.⁶⁰⁹ Овим чланом, ставом 3 Уговора из Лисабона потврђује се правно упориште за стварање овакве службе (иако је већ Уговором из Мастрихта предвиђено формирање чланом 27, став 3.).

⁶⁰⁸ *Ibid.*

⁶⁰⁹ *Ibid.*, 27.

У погледу представљања Уније у спољним односима са УН и организацијама као што су Савет Европе и Организација за безбедност и сарадњу у Европи као и Организација за економску сарадњу и развој, додатно је чланом 220 УФЕУ дефинисано да Високи представник и Комисија имају надлежност за спровођење овог члана.⁶¹⁰⁶¹¹

Како се Уговором из Лисабона у погледу спољних акција поставља примат ка кохерентним, свеобухватним, конзистентним и ефикасним иступањима ЕУ нарочито у погледу деловања при УН тако се и одређеним члановима уводи принцип кохерентности и конзистентности у раду Високог представника. Тада сегмент се може огледати у члановима 18 (4) Уговора о ЕУ који се односи на вршење дужности ВП и истовремено потпредседника Комисије, чиме му је обавеза да обезбеди конзистентност у спољним активностима ЕУ. Додатно, члан 21 (3) Уговора о ЕУ који се тиче поглавља посвећеног ЗСБП предвиђа осигурање конзистентности између различитих области спољних акција и између тих и других политика. Високи представник са Саветом и Комисијом обезбеђује ту конзистентност. И у члану 26 истог Уговора (изменјеног Лисабоном) истиче се да Европски савет креира смернице и политике ЕУ, Савет креира оквир ЗСБП на основу тих смерница и стратешких праваца а Високи представник (са Саветом) осигурује јединство, конзистентност и ефективност у акцијама Уније.⁶¹² Тиме се деловање ЕУ у великој мери посвећивало позиционирању на глобалној сцени а нарочито са циљем побољшања свог положаја у мултилатералном оквиру УН.

Наиме, разлика која се треба увидети у односу на претходног Високог представника за Заједничку спољну и безбедносну политику који је уведен Уговором из Амстердама, почива на томе да је истовремено уживао положај Генералног секретара Савета. Високи представник предвиђен Уговором из Лисабона "напушта" тада положај, међутим добија истовремено положај чланица Савета за спољне послове и потпредседника Комисије. Тиме се остварује двошеширност али и вишешеширност у деловању која је раније споменута а обухвата више положаја Високог представника у једном.

Укратко, ВП/Потпредседник мора обављати све задатке у вези са три значајне позиције додељене Лисабонским уговором. Прво, као председник Савета за спољне послове мора да спроведе стратешку агенду и ради на ЗСБП. Друго, као Високи представник има овлашћење да представи предлоге и иницијативе државама чланицама на разматрање истовремено представљајући ЕУ у иностранству са циљем координације позиција различитих држава чланица пре консултација са различитим одборима Савета и Политичког и безбедносног одбора. Треће, као потпредседник Комисије Високи представник има моћ иницијативе у спољним односима, док истовремено мора координисати унутар Комисије спољну димензију супранационалних политика.⁶¹³ Али како би успешно спровео све наведене улоге нужно мора координисати и са ЕССД, Делегацијама ЕУ и ЕУ специјалним представницима. Како улогу у спољном представљању нема само Високи представник, а ни председник Комисије, Високи

⁶¹⁰ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 202/147, 1 June 2016, Art.220. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016E220>, приступљено 4.11.2024.

⁶¹¹ О кохерентности ЕУ спољних акција видети у; Anne-Claire Marangoni and Kolja Raube, K., "Virtue or Vice? The Coherence of the EU's External Policies," *Journal of European Integration* 36, 5 (2014): 477.

⁶¹² Consolidated version of the Treaty on European Union, *Official Journal of the European Union*, 2016/C 202/16, 7 June 2016, 26-37. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016M/TXT>, приступљено 11.9.2024.

⁶¹³ Paula Lamoso González, "Towards a EU truly Common Diplomacy" (Brussels, Belgium: Nacho Sánchez Amor Eurodiputado, July 2022), 28, <https://nachosanchezamor.eu/wp-content/uploads/Towards-a-EU-Truly-Common-Diplomacy-NSA.pdf>, приступљено 10.11.2024.

представник мора координирати деловање и са Председником Европског савета, као и са министрима спољних послова држава чланица, те са шефовима држава или Влада држава чланица. Све наведено мора бити у блиској сарадњи са Колеџом комесара како би се координисала спољна димензија ЕУ унутрашњих политика. Као резултат, високом представнику се приписује улога "градитеља мостова" (*bridge-builder*)⁶¹⁴ баш због ове наведене функције да нужно мора градити мостове између Савета и Комисија а и са Колеџом комесара. Кључна улога и моћ која се наткрива над улогом Високог представника јесте да утиче на друге главне ЕУ актере у спољној политици. Стога се у томе огледа његова јачина, у улози лидера у спољним акцијама ЕУ. Међутим, у томе лежи и главна слабост његовог положаја која директно проистиче из зависности од намера Председника Европског Савета и Председника Комисије да играју активну улогу у ЕУ спољној акцији. Суштина деловања Високог представника је да добро координира остале положаје и намеће своја политичка опредељења.⁶¹⁵

Такав један пример упитности јачине лидерства високог представника је и са мандатом Комисије 2014-2019. али могуће је да се такав тренд настави и даље с обзиром на непромењеност личности која "игра" улогу члника Комисије. Положај овако формираног Високог представника, иако дефинисан на основама једног наизглед нехијерархијског система, у пракси та нехијерархија стиче се утисак некада ипак има степен доминантности у корист Председника Европске комисије. Сарадња Високог представника са Европском комисијом је суштински пресудна за остваривање учинка овог положаја који представља базичност вођства дипломатске структуре ЕУ. Именовање за положај потпредседника Европске комисије није подразумевало аутоматски умањење утицаја Комисије у спољним акцијама. Европска комисија на основу члана 17.2 Уговора о Европској унији има искључиву надлежност у погледу иницијативе за спољне активности. Улога Високог представника као потпредседника Комисије јесте да спроводи ову привилегију.

Додатно, наведена је предвиђена улога у постизању конзистентности ЕУ спољних акција на основу члана 18., става 4 и у томе је једна од улога Високог представника да подржава Председника Комисије у координисању спољне димензије рада сваког Комесара појединачно. Тај посао је свакако доста сложен и захтеван и није увек био апсолутно делотовран. Надметање у надлежностима и "јачини" по својим функцијама представљало је и представља, а и представљаће срж институционалних односа ЕУ овако дефинисане дипломатске структуре. Тако је за време Јункерове комисије, организовање састанака Високог представника са другим комесарима није заживело нити је добило на значају као потенцијалном резултату и доприносу. Жан Клод Јункер као председник Комисије заједно са потпредседнициом задуженом за спољне односе, Федериком Могерини, увео је координисани приступ између ЕУ спољних односа и ЗСБП, тачније између Комисије и ЕССД. Али тај приступ није био довољно делотовран. Корак напред учинила је тренутна председница Комисије, фон дер Лајен, која је ради обезбеђивања координације и кохерентности између ЗСБП и спољних акција ЕУ, креирала привремену групу у оквиру Комисије назива "EXCO" како би осигуравала бољу координацију спољних односа ЕУ. Циљ ове групе био је припрема Колеџа Комесара ради њихове боље информисаности, међусобне комуникације и делотоврности у представљању ван. Питање "доминације" огледало се и у управљању групом којом су копредседавали дипломатски саветник Председнице Комисије и Шеф кабинета Високог представника. Иако је суштина ових састанака била успешна

⁶¹⁴ Eduardo Gianfrancesco, "The High Representative," in *The Treaty on European Union (TEU). A Commentary*. Edited by Hermann-Josef Blanke and Stelio Mangiameli (Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag, 2013), 733-758.

⁶¹⁵ Lamoso González, "Towards a EU truly Common Diplomacy," 28.

координација са осталим комесарима који имају надлежност над интерним политикама ЕУ њихова улога је исто тако круцијална јер те политике могу имати висок утицај на спољно деловање ЕУ. Међутим, улога копредседавајућег у овом смислу виђена је и као предност и као слабост Високог представника/потпредседника Комисије с обзиром на то да је председник Комисије тај који суштински предводи дискусију што се у последњем случају огледа као јасан пример интереса Председнице Комисије фон дер Лајен да активно контролише спољну агенду Комисије.⁶¹⁶

4.2.2.2 Европска служба за спољно деловање

Како је предвиђено Уговором из Лисабона, Савет је Одлуком број 2010/427/EU од 26. јула 2010. године⁶¹⁷ утврдио начин организовања и функционисања ЕССД. Овом одлуком ЕУ формално дефинише тело које ће обављати дипломатске дужности и послове ЕУ. Међутим, идеја о стварању једне овакве службе датира још од раније али је процес креирања исте био дуготрајан. Наиме, Уговор из Маастрихта тј. Уговор о Европској унији у свом члану 27, став 3, представља правно упориште за формирање ЕССД и гласи "У испуњавању његовог мандата, Високом представнику помаже Европска служба спољног деловања. Та служба сарађује са дипломатским службама држава чланица и састављена је од чиновника из одговарајућих делова Генералног секретаријата Савета и Комисије као и особља упућеног из националних дипломатских служби држава чланица. Састав и функционисање Европске службе спољног деловања утврђује се одлуком Савета. Савет одлучује на предлог Високог представника, након саветовања са Европским парламентом и уз претходну сагласност Комисије."⁶¹⁸ Овим чланом наслућују се само обриси будуће организације и њеног евентуалног оснивања.

Сложеност процеса успостављања и затим деловања једног оваквог тела огледала се у тешкоћи поделе надлежности између Европске комисије као тела који је извор извршне власти у ЕУ и новог функционалног тела које треба да преузме велики део надлежности од ЕК на пољу спољне политике и представљања у дипломатској сferи. Од Уговора из Маастрихта 1992. године до ступања на снагу Уговора из Лисабона 2009. године као кључног за коначно стицање међународно-правног карактера и дипломатског својства ЕУ и доношења Одлуке о ЕССД 2010. године, пут ЕССД био је комплексан.

Покушај превођења у праксу оснивања ЕССД отпочиње још 2004. кроз тада названи ЕССД Пројекат (*EEAS Project*) који не представља само покушај формирања облика Министарства спољних послова ЕУ већ је и нови начин обједињавања политика *дипломатије, одбране и развоја*. Преговори о стварању једне овакве установе проналазе своје место још током расправа о уставности које су се водиле у оквиру Конвенције о будућности Европе те је као таква, идеја била део Нацирта уговора о уставности за Европу. Међутим, како ратификација наведеног уговора на референдумима у Холандији и Француској није била успешна ова замисао је пролонгирана и стављена у мировање. Идентичне одредбе које се тичу ЕССД нашле су се касније у Уговору из Лисабона 2009. године.

⁶¹⁶ Lamoso González, "Towards a EU truly Common Diplomacy," 27.

⁶¹⁷ Council Decision establishing the organization and functioning of the European External Action Service, *Official Journal of the European Union*, 2010/427/EU, 26 July 2010., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010D0427>, приступљено 24.6.2022.

⁶¹⁸ Consolidated version of the Treaty on European Union, *Official Journal of the European Union*, 2016/C 202/16, 7 June 2016), art. 27, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016M/TXT>, приступљено 11.9.2024.

Председавајући Саветом ЕУ је 23. октобра 2009. године поднео Извештај Европском савету о ЕССД⁶¹⁹ те приложио смернице којима ће се водити приликом уобличавања ЕССД уз напомену да с обзиром да Уговор из Лисабона није ступио на снагу ниједна формална одлука о деловању ЕССД и даље не може бити спроведена. Наведени извештај предложио је елементе који су се суштински нашли у Одлуци о организацији и функционисању ЕССД усвојене 2010. године (Одлука о ЕССД) након ступања на снагу Лисабонског уговора и стицања правног основа да доношење такве одлуке има обавезујући карактер за све државе чланице. Овај извештај је нагласио три фазе у формализовању ЕССД. Прва фаза обухватила је период од ступања на снагу Уговора из Лисабона до доношења Одлуке Савета о организацији и функционисању ЕССД. Друга фаза односила се на део од ступања на снагу Одлуке о ЕССД до достизања пуне брзине у раду ЕССД с тим да се први Извештај/Преглед (*Review*) о статусу поднесе 2012. године. Трећа и последња фаза тицала се периода од првог извештаја/прегледа те до 2014. године када би се разматрале измене и допуне Одлуке о ЕССД са циљем унапређења рада.⁶²⁰

Од 2011. године поднето је више извештаја о раду ЕССД (а и Прегледа) и до сада се не може занемарити улога и утицај коју ова служба има на међународном плану, нарочито када је реч о дипломатском положају које је стечено за ЕУ.⁶²¹ Након извештаја Савета и током 2010. године донете су кључне мере ради операционализације ЕССД и то тако да је Висока представница (прва именована Висока представница) Кетрин Ештон (*Catherine Ashton*) поднела Савету ЕУ предлог Одлуке о ЕССД 25. марта 2010. године у којој је детаљније описан начин функционисања ове службе.⁶²² У јулу исте године, тачније 8. јула, Европски парламент усвојио је Резолуцију којом је одобрио усвајање Предлога одлуке о ЕССД⁶²³ те је 26. јула 2010. године како је и наведено она званично усвојена. Од 1. јануара 2011. године ЕССД званично отпочиње са радом.

Кетрин Ештон, као прва именована Висока представница за спољне послове и политику безбедности и уједно потпредседница Европске комисије истакла је у свом обраћању Делегацијама ЕУ 2012. године ”Ми не можемо успети без овог свеобухватног приступа – једноставно није доволно јурити и пронаћи пирате, није доволно покушати и доћи до развоја уколико нема безбедности, није доволно покушати и обезбедити економску подршку без стабилне владавине – а то је оно што постојање ЕССД омогућава – на јединствен начин.”⁶²⁴ Оно што је суштина објашњења свеобухватног модела јесте срж ”структуралног” у истоименој дипломатији а и срж деловања ЕССД, начина функционисања, састава, области и географске распрострањености што је формално дефинисано Одлуком о оснивању ЕССД. Додатно, термин

⁶¹⁹ Council of the European Union, “Presidency Report to the European Council to the European External Action Service”, 14930/09, 23 October 2009, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14930-2009-INIT/en/pdf>, приступљено 14.9.2024.

⁶²⁰ *Ibid.*, стр.10

⁶²¹ EEAS Annual Activity Reports. Available at: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3625/eeas-annual-activity-reports_en, приступљено 4.3.2021.

⁶²² Council of the European Union, “Draft Council Decision establishing the organization and functioning of the European External Action Service,” (8029/10, 25 March 2010), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%208029%202010%20INIT/EN/pdf>, приступљено 24.6.2022.

⁶²³ European Parliament legislative resolution of 8 July 2010 on the proposal for a Council decision establishing the organisation and functioning of the European External Action Service, 2010/0816(NLE), 8 July 2010. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2010-0280_EN.html?redirect, приступљено 5.10.2023.

⁶²⁴ На енглеском језику: We cannot succeed without this comprehensive approach – it is simply not enough to chase and deter pirates, not enough to try and do development when there is no security, not enough to try and provide economic support without a stable government... – and that is what the existence of the EEAS allows us to do – uniquely”. Catherine Ashton, Proposal for the European External Action Service, Speech by EUHR Ashton (Brussels:European Commission, 2010), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e/SPEECH_10_120, приступљено 14.3.2022.

”структурално” поред дипломатије има три кључна аспекта деловања и циља која се препознају и кроз активности ЕССД а то су: циљ да дипломатско деловање утиче и обликује структуре, затим циљ да дипломатско деловање има ефекте који су структурални или одрживи, и треће је издржљивост и истрајност у циљевима и дипломатским напорима.⁶²⁵

Од тренутка формалног стицања услова да се ЕССД заиста успостави до њене оперативности у пуном капацитetu требало је доста средстава, како административних и институционалних тако и организационих, како се не би нарушавао ”мир” целокупне организације као што је ЕУ. ЕУ је организација необичног карактера којој се приписују с једне стране особине федерације а са друге међународне организације. Међутим, ЕУ није ни федерација, ни међународна организација. ЕУ је са свим својим посебностима субјекат међународног права и дипломатски актер и то постаје ступањем на снагу Уговора из Лисабона.⁶²⁶

Детаљнији опис о функционисању и организацији ЕССД налази се у Одлуци о њеном оснивању из 2010. године која је пуноважна и обавезујућа за све државе чланице ЕУ.

Најпре, у првом члану Одлуке којим се описује *Природа и оквир* ЕССД истиче се суштинска функција постојања ЕССД а то је да је ово ”функционално аутономно тело ЕУ, одвојено од Генералног секретаријата Савета и Комисије, са правним капацитетом да спроводи своје обавезе и испуњава циљеве. ЕССД се налази под надлежношћу Високог представника за спољне послове и безбедносну политику. ЕССД је састављена од централне администрације и Делегација ЕУ у трећим земљама и међународним организацијама.”⁶²⁷ С наведеним у вези, јасно се истиче да ЕССД не представља класично министарство спољних послова, нити је део Европског савета или Европске комисије, већ је аутономно функционално тело које дела и помаже у раду Високом представнику под чијом се надлежношћу такође налази, поседује своју службу и запослене којима припадају и запослени у дипломатским представништвима ЕУ тачније Делегацијама ЕУ.

Надлежност и послови ЕССД описанi су наредним истакнутим члановима којима се описује и предвиђена организациона структура која је нужна за обављање тих задатака.

Члан два Одлуке односи се на *Послове/Задатке* ЕССД где се у првом ставу наводи да ЕССД подржава Високог представника у обављању дужности из мандата као што је предвиђено чланом 18 и 27 Уговора о ЕУ. Детаљнијим описом истиче се да пружа помоћ Високом представнику у следећем:

- ”у обављању послова ради спровођења Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, укључујући Заједничку безбедносну и одбрамбену политику, у давању предлога за развој ове политике, које су Високом представнику дате као део мандата у Савету, у осигуравању конзистентности спољног деловања ЕУ;
- пружа помоћ Високом представнику као председнику Савета за спољне послове, без прејудицирања свакодневних послова Генералног секретаријата Савета;

⁶²⁵ Arnout Justaert and Stephan Keukeleire, ”Structural Diplomacy, Contextual Difference, and the Process of Learning”, *Institute for International and European Policy University of Leuven*, 2010: 3.

⁶²⁶ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, *Official Journal of the European Union*, 2007/C 306/01, 17 December 2007. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>, приступљено 14.6.2021.

⁶²⁷ Council Decision of 26 July 2020 establishing the organization and functioning of the European External Action Service, [EEAS Decision] *Official Journal of the European Union*, 2010/427/EU, 26 July 2010. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010D0427>, приступљено 24.6.2022.

- пружа помоћ Високом представнику као потпредседнику Европске комисије за обављање задатака у области спољних послова, и у координисању других аспекта спољне акције ЕУ, без прејудицирања свакодневних послова служби Европске комисије.⁶²⁸

Став два истог члана наводи да ЕССД асистира председнику Европског савета, председнику Европске комисије и Европској комисији у спровођењу функција у области спољних односа.”⁶²⁹ Како би се разумео положај ЕССД у односу на Европску комисију и Европски савет, тај функционални аутономни положај који се додељује овом телу, нужно је и описати члан 3 одлуке који се тиче *Сарадње*.

”1. ЕССД подржава у раду и сарађује са дипломатским службама држава чланица и са Генералним секретаријатом Савета и службама Европске комисије, како би се обезбедила конзистентност између различитих области у спољним активностима ЕУ и између тих области и других политика ЕУ.

2. ЕССД и службе Европске комисије се консултују о свим питањима које су у вези са спољним активностима ЕУ ради спровођења њених задатака, сем када је реч о питањима покривеним ЗСБП. ЕССД учествује само у припремном раду и процедурима у овој области која је под надлежношћу Европске комисије. Овај став се спроводи у складу са Поглављем 1 Наслова 5 Уговора о ЕУ, и чланом 205 Уговора о функционисању ЕУ.

3. ЕССД може склопити споразуме са одређеним службама Генералног секретаријата Савета, Европске комисије или другим међу институционалним телима ЕУ.

4. ЕССД ће проширити своју подршку и сарадњу са другим институцијама и телима ЕУ, посебно са Европским парламентом...”⁶³⁰

На основу наведеног јасно је да је ЕССД аутономно тело које сарађује са Европским саветом, Европском комисијом, Европским парламентом и може улазити у споразуме са другим телима ЕУ те се не налази под контролом било ког од наведених тела. Од важности за овај рад јесте функционална расподељеност надлежности ЕССД у односу на друга тела ЕУ нарочито када је у питању област развоја и прецизније одрживог развоја. Наиме, инструменти финансијске помоћи и сарадња са партнерима ЕУ у различитим областима подељене су по институцијама. Одлука о оснивању ЕССД дефинише инструменте које покрива ЕССД или сувереност над тим инструментима често није самостална с обзиром да спровођење истих у највећој мери представља надлежност Европске комисије.

У том погледу, чланом девет (9) Одлуке прописују се *Инструменти за спољно деловање и програмирање* и у првом ставу се наводи:

”1. Управљање програмима спољне сарадње ЕУ налази се под надлежношћу Европске комисије без прејудицирања одговарајуће улоге Европске комисије и ЕССД у програмирању, што је дефинисано у наредним ставовима;

2. Високи представник осигурува свеукупну политичку координацију спољне акције ЕУ, осигуравајући јединство, конзистентност и ефективност спољне акције ЕУ, посебно кроз наредне инструменте спољне помоћи: Инструмент за развојну сарадњу (*The Development Cooperation Instrument – DCI*), Европски фонд за развој (*The European Development Fund - EDF*), Европски инструмент за демократију и људска права (*The European Instrument for Democracy and Human Rights - EIDHR*), Европски инструмент за суседство и партнерство

⁶²⁸ EEAS Decision, art. 2, 32.

⁶²⁹ *Ibid.*

⁶³⁰ *Ibid.*, 32-33.

(*the European Neighbourhood and Partnership Instrument – ENPI* који је сада подељен на два одвојена инструмента за суседство и партнерство ENI и PI), Инструмент за сарадњу са индустријализованим земљама (*the Instrument for Cooperation with Industrialised Countries*), Инструмент за сарадњу у погледу нуклеарне сарадње (*the Instrument for Nuclear Safety Cooperation - INSC*), Инструмент за стабилност (*the Instrument for Stability - IfS*);

3. Посебно, ЕССД доприноси програмирању и управљању циклусима за спровођење инструмената из става 2. на основу циљева истакнутих у овим инструментима.”⁶³¹

ЕССД има одговорност за *припрему* наредних одлука Европске комисије у погледу стратешких, вишегодишњих корака унутар циклуса програмирања: i) расподела по државама ради утврђивања глобалног финансијског оквира за сваки регион, у зависности од индикативног вишегодишњег финансијског оквира. Унутар сваког региона, део средстава је резервисан за регионалне програме; ii) државних и регионалних стратешких докумената; iii) националних и регионалних индикативних програма. У складу са чланом 3, кроз читав циклус програмирања, планирања и имплементације инструмената из става 2, Високи представник и ЕССД ће сарађивати са одговарајућим члановима и службама Европске комисије без прејудицирања члана 1, став 3. Сви предлози одлука биће припремљени у складу са процедурима Европске комисије и биће поднете истој за усвајање.⁶³²

Поводом наведеног, истиче се да је Европска комисија та која суштински доноси коначну пресуду при одлучивању о инструментима, тачније средствима које треба расподелити. Међутим, различите су процедуре када је о инструментима реч у смислу да ли се ЕССД при припреми предлога и спровођењу, само консултује са ЕК или заједнички подносе предлог на усвајање. За овај рад од важности је питање развојне политике и инструмената. Тако је у члану четири (4) Одлуке наведено да ће у погледу Европског фонда за развој (ЕФР) и Инструмента за развојну сарадњу (ИРС), сваки предлог, укључујући и онај који се односи на измене основних одредби и програмских докумената из члана 3, бити *припремљен заједнички* од стране одговарајућих служби ЕССД и ЕК а *под контролом комесара надлежног за развојну политику* и подносе се *заједно* са Високим представником ради усвајања од стране ЕК. На основу ових одредби препознаје се да ЕССД у питањима развојне политике не може самостално доносити одлуке када је реч о спровођењу инструмената већ у многоме зависи од изабраног комесара, његове службе и читаве Европске комисије.

Одговорност за стратешко програмирање инструмената спољне акције из вишегодишњег финансијског оквира (*Multianual Financial Framework*) за период 2014 – 2020. предвиђа да је ЕССД за инструменте тематског карактера као што су EIDHR, IfS, INSC и Partnership Instrument (PI) у *консултацијама (in consultation)* са ЕК. Инструменте географског карактера као што су ENI, EDF (који је тада био ван буџета ЕУ) и DCI, ЕССД припрема *заједно (joint)* са ЕК. Док су претприступни инструменти и фондови искључиво у надлежности ЕК.⁶³³

Овом одлуком као и Уговором из Лисабона само су дати обриси за функционисање и деловање ЕССД. Комплексност реализације оваквих прописаних правила поставља питање институционалних капацитета ЕССД у односу на ЕК, као и поделе надлежности када је реч о

⁶³¹ *Ibid.*

⁶³² *Ibid.*, art. 9.

⁶³³ Isabelle Tannous. ”EU External Assistance and Development Aid: Institutional Dissonance or Inter-service Harmony?”, in *The European External Action Service European Diplomacy Post-Westphalia*, eds. Jozef Batora and Spence (London and New York, Palgrave Macmillan, 2015), Table 6.1, 131.

политикама одрживог развоја укључујући заштиту животне средине и климатске промене, као и у погледу развојне политike утицаја на најнеразвијеније државе, око којих постоје преклапања између ЕССД и ЕК. Свака ЕК својим именовањем дефинише различите приоритете и циљеве и у складу са тим ЕССД са ВП чини стуб реализације спољних аспеката тих приоритета.

Неопходно је описати и *организациону структуру ЕССД* ради јасноће дипломатских механизма ЕУ. Структура ЕССД је Одлуком успостављена тако да се фокусира на кохерентност и јединство у наступу ван граница ЕУ, што је и примарни циљ утврђен законодавством ЕУ. Овом службом управља Извршни генерални секретар који делује под ауторитетом Високог представника и обезбеђује несметани рад ЕССД укључујући управљање административним и буџетским питањима. Извршни генерални секретар обезбеђује ефективну сарадњу између свих сектора у централној администрацији као и сарадњу са Делегацијама ЕУ. У раду му помажу два заменика генералног секретара.

Уговором из Лисабона, некадашње Делегације ЕК постају Делегације ЕУ и представљају ЕУ у целости. Чланом пет (5) Одлуке утврђен је статус ЕУ Делегација и шефа Делегације у државама представљања. Посебност Делегација ЕУ представљена је наредним сегментом истраживања.

Поред Делегација ЕУ са седиштима широм света, које су значајан фактор у дипломатском деловању ЕУ и представљању у међународним организацијама и трећим земљама, ЕССД чини и централна администрација са седиштем у Бриселу. Централна администрација ЕССД организована је у генералне директорате који укључују:

1. географске директорате који покривају све земље и регионе, као и мултилатералне и тематске директорате који сарађују и са Генералним секретаријатом Савета и службама ЕК;
2. генералне директорате за административна питања, запошљавање, буџет, сигурност и комуникациона и информациона питања који раде унутар оквира ЕССД и под надзором Извршног генералног секретара ЕССД. Високи представник именује, у складу са процедуром избора, Генералног директора за питања буџета и администрације који раде под његовим надзором;
3. директорат који се бави управљањем кризним ситуацијама и планирањем, цивилним планирањем и налази се под контролом Високог представника те помаже у питањима у вези са ЗСБП. Централна администрација се састоји и из сектора који се баве стратешким планирањем, правним сектором у оквиру административних надлежности Извршног генералног секретара, као и секторе за међуинституционалне односе, информације и јавну дипломатију, интерну ревизију и инспекцију, и заштиту личних података. Предвиђено је и да Високом представнику и ЕССД подршку пружају и Генерални секретаријат Савета и релевантни сектори Комисије.⁶³⁴

ЕССД је представљала и представља институцију са ако не највећим онда значајним обимом процењивања функционалности пре формалног отпочињања са деловањем и дипломатским заступањем ЕУ али исто тако и након са проценама учинка ове институције. О природи ЕССД као специфичној и изолованој у односу на остале дипломатске службе говоре одређења као што су да је ЕССД *катализатор дипломатских иновација*, затим да је то *међупросторна организација*, те такође да је *авион, птица, Супермен....* Батора и Спенс Европску унију представљају у својим радовима као политички ентитет који није држава али испуњава многе функције државе, као ентитет који није формално препознат као глобална сила али моћ и утицај у различитим областима даје приказ глобалне силе али у исто време без претензија да има војну моћ. Велики фокус у својим радовима након 2009. године дају изузетно

⁶³⁴ EEAS Decision, art. 4.

трансформацији од такозваног Вестфалског дипломатског реда у традиционалном схватању саме дипломатије ка еволуирајућој улози ЕУ у стварању новог дипломатског реда и улоге ЕССД. Тако је Батора Европску службу посматрао кроз одредницу *катализатор дипломатских иновација*.⁶³⁵ Ребека Адлер-Нисен ову службу назива авионом, птицом и пореди је са Суперменом зато што у свом постанку и постојању не личи ни на једну другу постојећу институцију већ је налик посетиоцу са неке друге планете. Истиче како постоји саглашавање око природе овог тела да је то прво заједничко ЕУ дипломатско тело које подржава Шефа спољних послова (Високог представника) и има делегације широм света које раде у име народа Европе и представља ову регионалну интеграцију као целину.^{636 637}

Јозеф Батора је предлагао да се ЕССД концептуализује као међупросторна организација (*intersitital organisation*) која умрежава различита организациона поља и прекомбинује физичке, информационе, финансијске, правне и легитимне ресурсе који произилазе из организација припадајућих овим различитим пољима. Овај међупросторни статус креира ситуацију у којој постоје другачији и некада супротстављени организациони принципи и праксе уведени унутар организације ЕССД и различити и некада супротстављени скупови очекивања у вези са услугом од стране актера унутар организације као и споља. У ширем смислу, појава ЕССД стога пружа плодно тло за проучавање образца институционалних иновација у организационим областима путем упостављања интерстицијалних организација.⁶³⁸ Морил (Morrill) на сличан начин описује интерстицичност која се може довести у везу са оваквим одређењем Баторе а то је да "међупросторно може бити дефинисано као локација "међунивоа" коју формирају преклапајуће мреже ресурса кроз мултипликована организациона поља, у којима надлежни органи доминантне мреже ресурса немају превагу."⁶³⁹ Тако формирана служба не може да функционише без свог другог конститутивног елемента, који се огледа у Делегацијама ЕУ.

4.2.2.3 Спољна мрежа: Делегације Европске уније

Спољна мрежа за деловање ЕУ лежи у Делегацијама ЕУ у трећим земљама, односно државама које нису чланице, као и при међународним организацијама. Уговором из Лисабона предвиђа се да ове Делегације представљају Унију (за разлику од претходних Делегација Комисије које су представљале суштински Комисију). Такође, дефинише се да су делегације под ауторитетом Високог представника Уније за спољне послове и политику безбедности и да делују у сарадњи са дипломатским и конзуларним мисијама држава чланица.⁶⁴⁰ УФЕУ, чланом

⁶³⁵ Joseph Bátora and David Spence, "Introduction: The EEAS as a Catalyst of Diplomatic Innovation," in *The European External Action Service European Diplomacy Post-Westphalia*, eds. David, Spence and Jozef Bátora (London and New York, Palgrave Macmillan), 1-16.

⁶³⁶ Rebecca Adler-Nissen, "Theorising the EU's Diplomatic Service: Rational Player or Social Body?", in *The European External Action Service European Diplomacy Post-Westphalia*, eds. David, Spence and Jozef Bátora (London and New York, Palgrave Macmillan), 17.

⁶³⁷ Миљана Ђурчић, "Допринос Европске службе за спољно деловање међународној пракси одрживог развоја," *Политичка ревија* 3, 69 (2021):126-127.

⁶³⁸ Jozef Bátora, "The 'Mitralleuse Effect': The EEAS as an Interstitial Organization and the Dynamics of Innovation in Diplomacy," *Journal of Common Market Studies* 51, 5 (2013): 599.

⁶³⁹ Calvin Morrill, „Institutional Change through Interstitial Emergence: The Growth of Alternative dispute Resolution in American Law, 1965-1995“, in *How Institutions Change*, eds. Powell, W.Walter. and David D. Jones. (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2004), 6.

⁶⁴⁰ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, *Official Journal of the European Union*, 2007/C 306/01, 17 December 2007. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>, приступљено 14.6.2021.

221 предвиђа да се Делегације налазе у надлежности Високог представника и делују у блиској сарадњи са дипломатским и конзуларним мисијама држава чланица.⁶⁴¹

Како се одређење Делегација ЕУ повезује нужно са службом чија су спољна мрежа тако се Одлуком о оснивању и функционисању ЕССД прецизније дефинише њихов статус. Чланом пет (5) Одлуке утврђен је статус ЕУ Делегација и шефа Делегације у државама представљања.

Наиме, првим ставом члана пет наводи се да одлуку о отварању или затварању одређене делегације усваја Високи представник у договору са Саветом и Комисијом. Наредни став дефинише да је на челу сваке Делегације Шеф делегације. Шеф делегације има надлежност над запосленима у Делегацији без обзира на њихов статус, и за све њихове активности је одговоран. Запослене у Делегацији чине запослени ЕССД, а у случајевима када су питања имплементације буџета и ЕУ политика које се разликују од оних које су под надлежношћу ЕССД, запослени Комисије.

Став три (3) предвиђа да Шеф делегације прима инструкције од Високог представника и ЕССД и одговоран је за њихово спровођење. У неким случајевима у складу са надлежностима датим Уговорима Комисија може издавати инструкције делегацијама на основу члана 221(2) Уговора о функционисању ЕУ.

Деловање Делегација су такође предмет периодичних евалуација од стране ЕССД и Извршног генералног секретара. Положај Делегације у државама домаћинима, међународним организацијама или трећим државама је предмет посебних договора Високог представника, којим се регулише да имају положај и имунитете и привилегије једнаке онима које произистичу из Бечке конвенције о дипломатским односима из 1961. године (став 6 члана 5). Додатно, важан став истог члана је став девет (9) којим се наводи да Делегације раде у блиској сарадњи и разменjuју информације са дипломатским службама држава чланица.⁶⁴²

Делегације ЕУ сматра се да су успех нове институционалне архитектуре спољног деловања ЕУ успостављене Лисабонским уговором. ЕУ Делегације су виђене као веома корисне за координацију састанака између држава чланица и локалних власти, прикупљања информација и дељења политичких порука. Државе чланице, а нарочито државе чланице мање величине и партнрске државе доста позитивних ефеката и користи имају од деловања Делегација ЕУ.⁶⁴³ Делегација је кључна не само као дипломатско представништво ЕУ већ је и у координацији целокупне развојне помоћи и спровођења међународних партнрстава, узевши у обзир да је у сталној комуникацији са конзуларним и дипломатским представништвима држава чланица те задужена за заједничко програмирање помоћи поред учествовања у планирању и управљању циклусима (наведено је дефинисано и кроз Европски консензус о развоју – *European Consensus on Development*). Делегација ЕУ "служи као централна тачка за партнрске владе и функционише као "очи и уши" на терену за централу у Бриселу".⁶⁴⁴ Та координативна улога Делегација, када функционише како ваља, има две позитивне последице према мишљењу Балфура (Balfour): прва је да ојачава позицију делегација у директном односу са националним амбасадама, а друга да им пружа више меродавности у трећим државама где су постављени.

⁶⁴¹ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 202/147, 1 June 2016, Art.221. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016E221>, приступљено 13.5.2023.

⁶⁴² EEAS Decision, 34.

⁶⁴³ Lamoso González, "Towards a EU truly Common Diplomacy," 44-45.

⁶⁴⁴ Mark Furness, "The Lisbon Treaty, The European External Action Service and the Reshaping of the EU Development Policy", in *The European Union and Global Development: An Enlightened Superpower in Making?*, eds. Stefan Ganzle, Sven Grimm and Davina Makhan (London and New York: Palgrave Macmillan, 2012), 74-93.

Тако делегације „носе“ много више директне дипломатије са владама трећих држава, што последично увећава важност ЕУ и међународне перцепције јединства организације. Државе чланице наравно настављају у вођењу својих свакодневних активности билатералне дипломатије али ЕУ координација пружа континуитет у посвећености и спровођењу политика док истовремено ојачава улогу шефа ЕУ Делегације.⁶⁴⁵

Међутим, сегмент који се спочитава Делегацијама ЕУ (као што се Високом представнику спочитава мањак утицаја некада, ЕССД недовољно добро припремљен дипломатски кадар или непостојећи дипломатски кадар већ само кадар) јесте често та увећана координациона улога, а изостанак суштинске улоге која се огледа у „пружању бољег разумевања шта се дешава у државама домаћинима, те улози да добије јачи осећај политичке реалности државе и да припреми свеобухватне извештаје које дели са Бриселом чиме се процесуирају ове информације.“⁶⁴⁶

Представљањем најкарактеристичнијих својстава ново-формиране дипломатске службе ЕУ нису исцрпљена сва одређења која иду у прилог њеном трансформационом својству. Тако је Батора, поред одређења међупросторности каталистичког иноватора у дипломатији оличеног у ЕССД, сматрао да је баш из разлога креирања институције каква је ЕССД ЕУ утицала на трансформације у институцијама дипломатије. Још једно од својстава које је приодавао ЕССД као катализатору иновација јесте ефекат митраљеза. Он је потенцијални утицај ЕССД упоређивао и са ефектом митраљеза који је био занемарен 1870. године у француско-пруском рату те је стајао као потпуно неупотребљиво и маргинализовано оружје. Стога истиче како се ЕССД као дипломатска иновација налази у сличној опасности да буде неупотребљена грешком. Истиче како се у академским радовима ЕССД најчешће описује кроз две водеће интерпретације. Једна је да је то *sui generis* организација што је, сматра он, потпуно празан термин без стварног значења. Друго је да се у ЕССД често упира прстом да је то дипломатска служба ЕУ што поставља питања шта раде дипломатске службе у суштини, што опет покрива само мали део онога што ЕССД заправо чини. Зато он ЕССД концептуализује као међупросторну организацију која суштински представља једну иновацију у институционалном смислу коју доноси ЕУ Уговором из Лисабона. Ова „међупросторна“ организација се огледа у самом саставу ЕССД које сада на једном месту окупља представнике Европске комисије, Генералног Секретаријата Савета и држава чланица али и у областима које прожима својим деловањем и свеобухватношћу бавећи се питањима дипломатије, одбране и одрживог развоја. Зато се не може поистовећивати са класичним министарством спољних послова. ЕССД је водич кроз хетерогеност и иновације у дипломатском пољу. Као новоуспостављена дипломатска служба она не прати класично адаптирање са стандардима дипломатије као друге дипломатске службе. ЕССД може просто да представља авангардну форму дипломатске агенције која се уклапа у нову природу спољне политике више него било која од успостављених дипломатских служби и министарстава спољних послова.⁶⁴⁷

За разлику од Батора, који истиче трансформативну улогу коју ЕССД има по институцију дипломатије уопште, Адлер-Нисен сматра да је успон не-државних актера на глобалној сцени тај који утиче на трансформацију дипломатије. Међу тим актерима су транснационалне компаније, глобални медији, невладине организације, мултилатералне организације и сви они

⁶⁴⁵ Rosa Balfour, „In Search of a Role: Three Years of the European External Action Service,“ *The Polish Quarterly of International Affairs* 3 (2013): 64-65.

⁶⁴⁶ Lamoso González, „Towards a EU truly Common Diplomacy,“ 45.

⁶⁴⁷ Jozef Bátora, „The ‘Mitailleuse Effect’: The EEAS as an Interstitial Organization and the Dynamics of Innovation in Diplomacy,“ *Journal of Common Market Studies* 51, 5 (2013): 598-599.

заједно доводе у питање слику националних дипломата као чувара идеје међународног друштва. Такође, она истиче да је једна од најважнијих достигнућа спољне политике у Европи дипломатска служба ЕУ односно формирање Високог представника и ЕССД Уговором из Лисабона. Она заступа идеју да ЕССД није само иновативна и замењујућа (као други новоуспостављени дипломатски актери) већ донекле може бити и субверзивна илити подривајућа за значај државе на међународној сцени. Сматра да се наглашена анксиозност која се појавила на међународној сцени формирањем ЕССД налази у *символичкој моћи* коју ЕУ и ЕССД имају у дипломатији од Уговора из Лисабона, истичући да је баш та моћ занемарена и недовољно истакнута као централна у дипломатији ЕУ. Кључна промена, како наводи, на европском пољу није толико у вези са чињеницом да ЕУ настоји да конструише заједничку спољну политику; кључна измена лежи у креацији нове институције, ЕССД, којој су поверили дипломатски задаци и што је још важније симболичка функција која је раније била резервисана само за државе. Међутим, Адлер-Нисен не заступа идеју да је ЕУ дипломатија нешто што је искључив производ ЕУ, напротив она сматра да су ЕУ дипломате успешни играчи у спољној политици због ангажовања националних министара спољних послова. Сматра да се ЕУ дипломатија у великој мери ослања на традиционална "државна племства" 27 спољних служби држава чланица који се окупљају у Бриселу и такође се ослања на једну трећину запослених ЕССД који долазе из држава чланица али да не представљају претњу по националне дипломатије у материјалном смислу. Зато се за развој једне хибридне дипломатије која се огледа у ЕССД мора акумулирати врста симболичке моћи која је резервисана за бирократије националних држава.⁶⁴⁸

Овако представљеном еволуцијом дипломатског система од Европских заједница до Европске уније скренута је пажња на суштинску природу дипломатије ЕУ. Без обзира да ли задржава неке од карактеристика класичне дипломатије оличене у функционисању Корепера и тиме што је један део запослених ЕССД из редова националних дипломата, ЕУ ипак тежи иновативности. Природа запослених ЕССД која уколико се посматра на основу Одлуке о ЕССД, заиста није "дипломатског" карактера већ бирократског. Међутим, ЕУ и ту проналази решење тиме што у своје окриље уводи Дипломатску академију зарад оспособљавања свих својих запослених за дипломатско службовање.

⁶⁴⁸ Rebecca Adler-Nissen, "Symbolic power in European diplomacy: the struggle between national foreign services and the EU's External Action Service," *Review of International Studies*, 40, 4 (2014): 680.

5 ДИПЛОМАТСКО ДЕЛОВАЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА УСПОСТАВЉАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ ПРАКСЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Ово свеобухватно поглавље донекле представља богатство података најважнијих за извођење закључака којима се потврђују (или не потврђују) претпоставке на којима истраживање почива. Стога најпре настоји да се истакне посебност у дипломатском деловању ЕУ које је карактеристично само за ЕУ кроз вођење обједињујуће дипломатије уз структурирано деловање за дефинисање ЦОР и спровођење истих и у системима који нису званично део ЕУ. Наредни сегмент односи се на хронологију постављања концепта одрживог развоја у законодавни и стратешки оквир ЕУ и прегледност најважнијих аката до 2010. године, односно нешто мало након ступања на снагу Уговора из Лисабона. Такође, приликом таквог деловања нужно је обратити пажњу на институционалну организацију која је на свеобухватан и међусобно испреплетан начин укључена у тему одрживости и то за период друге деценије 21. века. Како се деловање ЕУ не базира само на регионалној компоненти која обухватање државе чланице важан сегмент односи се на сарадњу и заједништво у деловању при мултилатералном оквиру УН где се положај ЕУ до 2011. и након 2011. године измену на начин да се њен утицај и могућност коалиционог деловања зарад остваривања својих циљева измену на боље. Тиме се указује на препознату важну улогу ЕУ на глобалном нивоу. Наредни сегменти поглавља тичу се хронолошког представљања најважнијих оквира и политика донетих и спроведених од стране ЕУ у другој деценији 21. века зарад уређивања за примену Агенде 2030 и ЦОР а затим и деловања ка предњачењу у вођењу политика одрживог развоја стварањем међународне праксе одрживог развоја и постављању система одрживости кроз, у, и ван ЕУ у свим сегментима деловања. Кроз подпоглавље 6.4 врши се осврт на допринос ЕУ у креирању глобалног оквира за одрживи развој који је обухватао период пре 2015. године а затим и начин примене тог оквира након 2015. године кроз Агенду 2030. Док наредно, подпоглавље 6.5 има фокус на дефинисање нових приоритета Европске комисије и суштину озелењавања деловања ЕУ у свим акцијама које спроводи од 2019. године. Овим поглављем ствара се сложена и богата основа информација за јасноћу специфичног деловања ЕУ на међународној сцени приликом настојања да освоји а затим и задржи позицију лидера у погледу остваривања ЦОР и свог постављеног циља климатске неутралности до 2050. године.

5.1 Дипломатско деловање ЕУ за одрживи развој

На основу изнесених разумевања из претходног поглавља да ЕУ представља глобалног дипломатског актера који спроводи дипломатске акције на више нивоа и са више учесника неопходно је представити и које су то тачно "дипломатије" којима, сматра се, ЕУ у својим деловањима у погледу политике одрживог развоја прибегава, а које ће бити примењене кроз ово истраживање. За ЕУ као организацију везују се различити облици дипломатије од којих су обједињујућа и структурирајућа важне за ово истраживање у контексту одрживог развоја. Питање обједињујуће или интегративне дипломатије је новије у академској литератури и не постоји много налаза који се конкретно фокусирају на овај облик који, како се тврди, води ЕУ од Уговора из Лисабона. У ранијим поглављима утврђено је да процес преговора о одрживом развоју утиче на стварање нових облика дипломатије и да је по томе карактеристичан. Тада облик одрживе дипломатије може се рећи води и ЕУ поред структурирајуће и описане обједињујуће, а и кроз ова два облика дипломатског делања.

Уговором из Лисабона ЕУ напушта претходну димензију у којој је Комисија (ЕК) водила такозвану традиционалну/класичну дипломатију, јер ЕУ сада представља читаву ЕУ, а не само једну институцију као што је то претходно био случај са ЕК. У том смислу, Смит (*Smith*) истиче да ЕУ у настојању да се позиционира као глобални актер у међународној арени има намеру да своју дипломатију води на другачији начин. Тако, тежи ка вођењу стратешке дипломатије са намером позиционирања у глобалној арени и управљања односа са водећим партнерима.⁶⁴⁹ Такође, тежи вођењу структуралне дипломатије са намером да утиче на промене у правним, институционалним и културним системима других партнера.⁶⁵⁰ Ту се препознаје и такозвана "дипломатија суседства" или "приступна дипломатија" када је реч о приступним преговорима и стварању партнериства са суседима или "стратешких партнеристава" што опет представља димензију и стратешке дипломатије.⁶⁵¹ Различити облици дипломатије којој прибегава у зависности од циљева и начина преговора воде до постављања ЕУ у различите позиције лидерства према онима којима су активности које води упућене.

5.1.1 Структурирајућа дипломатија

Структурирајућа или структурална дипломатија посматра се као процес *дијалога* или *преговора* којим учесници међународног система настоје да утичу на обликовање одрживих спољних политичких, правних, економских, социјалних и безбедносних структура на различитим релевантним нивоима у датом географском простору.⁶⁵² Кеукелеире у свом раду из 2009. године наводи да појам *структуралне/структурирајуће* дипломатије има два кључна аспекта, и то су циљ да се утиче на структуре или њихово обликовање и циљ да се има утицај који је одржив или структурирајући. У раду који је објављен годину дана након, 2010. године, додаје још један аспект који подразумева дугорочни карактер циљева и дипломатских напора. То подразумева да структурирајућа дипломатија служи да се обликују нове структуре које ће имати стабилност и које ће бити одрживе на дужи временски период а не само краткорочно, те да ће довести до извесних структурирајућих промена или реформи захваљујући својим континуираним и конзистентним дипломатским напорима.⁶⁵³ Дугорочни приступ и процес и реформе које таквим деловањем доноси су део суштине структурирајуће дипломатије коју Кеукелеире везује блиску за дипломатско деловање ЕУ, а нужно се може повезати и са деловањем ЕУ у области одрживог развоја од 2009. године.

Он истиче као прво, да су сам процес европских интеграција уопште и интеграција спољних политика држава чланица посебно, инструменти традиционалне билатералне дипломатије

⁶⁴⁹ Michael Smith, "The EU, Strategic Diplomacy and the BRIC Countries," in *The Diplomatic System of the European Union: Evolution, Change and Challenges*, eds. Michael Smith, Stephen Keukeleire i Sophie Vanhoonacker (London: Routledge, 2017), 126.; Michael Smith, "European Union Diplomacy," in *The SAGE Handbook of Diplomacy*, eds. Costas M. Constantinou, Pauline Kerr and Paul Sharp (London: SAGE Publication, 2016): 313.

⁶⁵⁰ Stephan Keukeleire, Robin Thiers i Arnout Justaert, "Reappraising Diplomacy: Structural Diplomacy and the Case of the European Union," *The Hague Journal of Diplomacy* 4, 2 (2009):146.

⁶⁵¹ Karen Smith, "Enlargement, the neighborhood and European Order," in *International Relations and the European Union*, eds. Christopher Hill i Michael Smith (Oxford: Oxford University Press, 2011). 299-323.

⁶⁵² Keukeleire, Thiers and Justaert, "Reappraising Diplomacy: Structural Diplomacy and the Case of the European Union," 146.; Arnout Justaert and Stephan Keukeleire, "Structural Diplomacy, Contextual Difference and the Process of Learning" (paper presented at the Pan-European conference on the EU of the ECPR Standing Group on the European Union, Porto: Leuven Association, 2010), 2.

⁶⁵³ Arnout Justaert and Stephan Keukeleire, "Structural Diplomacy, Contextual Difference and the Process of Learning" (paper presented at the Pan-European conference on the EU of the ECPR Standing Group on the European Union, Porto: Leuven Association, 2010), 2.; Stephan Keukeleire and Jennifer MacNaughtan, *The Foreign Policy of the European Union* (Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008), 14-15.

између држава чланица ЕУ. У смислу тог првог "формата" дипломатије као традиционалне наглашава међуповезаност или интеррелацијски циљ који постоји од самог настанка Европских заједница који је суштински подразумевао међузависност држава чланица при доношењу политика. С тим у вези наглашава да се увек треба имати на уму да је циљ ЕУ дипломатије не само да утиче на спољне сфере и ситуације већ је у исто време и инструмент националне дипломатије држава чланица којим успостављају своје међусобне односе. Друго, процес интеграције је успоставио везу између држава чланица стварајући тако нови оквир за традиционалну билатералну дипломатију између њих. То би значило да када формулишу своје националне политике неопходно је да у обзир узимају и оне параметре укључене и исписане у оквиру ЕУ. У неким областима формулисане националне политике су замењене формулатијама политика ЕУ. Као резултат процеса интеграције ранији билатерални односи између држава чланица су узглобљени у структурирајући оквир или у потпуности апсорбовани у мултилатерални оквир. То се нарочито односи на принцип међувладине сарадње и комунитарног метода и на разлике у принципима доношења одлука у Комисији, Савету и сл. Треће, они такође у некој мери представљају алтернативу традиционалној билатералној дипломатији. То подупире објашњењем да је и даље доношење одлука у Комисији налик вођењу традиционалне билатералне дипломатије.⁶⁵⁴

Као три главне промене које су задесиле дипломатију наводи (слично Смиту): *прва* је проширење агенде тј. питања која су сада на дневном реду дипломатије; *друга* се односи на промену актера који учествују у дипломатији и *трећа* се односи на све већу потребу за мултилатералним преговорима и организацијама као оквира за дипломатију. У ове три велике промене Кеукелеире смешта ЕУ као релевантну и за формирање промена, као и за њихово стимулисање и јачање. Поред тога главна промена јесте и у циљевима дипломатије који више нису фокусирани на међудржавне односе, кризе и конфликте већ на обликовање структура и њихово утицање.⁶⁵⁵ С тим у вези, поред тога да препознаје ЕУ као глобалног дипломатског актера, Кеукелеире наглашава како ЕУ нарочито од заседања Европског савета у Мадриду 1995. године настоји да води структурирајућу дипломатију. То види кроз анализе спољних акција ЕУ као целине где се фокус држава чланица и ЕУ институција пребацује са устоличења Заједничке спољне и безбедносне политике, на истицање ЕУ стратегија и партнеристава са другим регионима света. Наиме, на овом заседању Европског савета утврђене су нове стратегије, акциони планови и ЕУ позиције ка централној Европи, Русији, медитеранској области, Латинској Америци и Азији. Тиме је ЕУ настојала да обликује и утврди структуре, правила и институције у којима друге државе оперирају и да развије капацитет да утиче на друге државе у тој мери да интернационализују норме и вредности ЕУ. Све оно што структурирајућа дипломатија по дефиницији чини, сматра Кеукелеире, да ЕУ у својим спољним акцијама спроводи.⁶⁵⁶

Међутим, вођење структурирајуће дипломатије се донекле везује са јаким војним аспектом дипломатског актера, што Кеукелеире сматра да ЕУ нема чак ни оснивањем Европске безбедносне и одбрамбене политике. И поред такве политике и ширења регионалних интенција тешко је да се носи са различитим војним кризама. Тако истиче да је традиционална дипломатија са традиционалним војним инструментима такође имала ограничења али да су баш та ограничења индиција важности дугорочности структуралне спољне политике коју покушава

⁶⁵⁴ Stephan Keukeleire, "The European Union as a Diplomatic actor: Internal, Traditional, and Structural Diplomacy," *Diplomacy and Statecraft* 14, 3 (2003): 45-46.

⁶⁵⁵ Keukeleire, Thiers and Justaert, "Reappraising Diplomacy: Structural Diplomacy and the Case of the European Union," 144-145.

⁶⁵⁶ Stephan Keukeleire, "The European Union as a Diplomatic actor: Internal, Traditional, and Structural Diplomacy," *Diplomacy and Statecraft* 14, 3 (2003): 45-46.

да превентира успон и ескалације криза и покушава да увећа стабилност у другим регионима бавећи се њиховим кључним проблемима.⁶⁵⁷ У овом истраживању се настоји потврдити да се структурирајућом дипломатијом ЕУ успостављају дугорочни циљеви у области одрживог развоја и утврди да ли ЕУ суштински утиче својим инструментима и средствима на структурне промене на међународном нивоу стварајући међународну праксу одрживог развоја. У томе нужно помаже и одређење Кеукелеира који описује како је за структурирајућу дипломатију поред процеса *преговарања* још важнији процес *дијалога*. Структурирајућа дипломатија, како наводи он, не може бити сачињена само од преговора, или притискања других актера, или суштински убеђивања другог. "Јачи" део дипломатије неопходно је да буде праћен димензијом дијалога. Овај дијалог треба да претходи и подржава преговоре, с обзиром да је кључан за контекстуалне и концептуалне разлике између с једне стране дипломатских заједница, процеса и жеља циљане земље, друштва или региона и с друге стране разумевања како да се структуре унапређене кроз структурирајућу дипломатију могу узети у обзир. Такође, имплицира да како би се постигла ефективност, овај дијалог треба да буде двосмерни а не само једносмерни процес. Иако структурирајућа дипломатија подразумева извесни ниво неједнакости јер се ради о утицају на структуре једне стране, ови аспекти наглашавају важан ниво међусобне зависности. Што би подразумевало да концепт структурирајуће дипломатије наглашава важност комуникативне акције у светским политикама. Поред ове концептуалне стране структурирајуће дипломатије она има и контекстуалну страну која у себи садржи процес учења важан за оне јединице које учествују у овој дипломатији а за дипломатске активности ЕУ подразумева да европске дипломате у интеракцијама са својим колегама користе време и енергију за учење о различитим контекстима и концептима који су карактеристични за те земље и актере исто тако како настоје да својим дипломатским напорима пребаце своје знање.⁶⁵⁸ Тако се стварају мреже односа и ЕУ је основна јединица која те мреже плете.

Додатно, термин "структурално" поред дипломатије има три кључна аспекта деловања и циља која се препознају и кроз активности ЕССД а то су: циљ да дипломатско деловање утиче и обликује структуре, затим циљ да дипломатско деловање има ефекте који су структурални или одрживи, и треће је издржљивост и истрајност у циљевима и дипломатским напорима.⁶⁵⁹

ЕУ се у истраживању посматра као дипломатски актер који својим деловањем утиче и обликује структуре како на регионалном (на пример процес преговора са државама Западног Балкана) тако и на глобалном нивоу (заступљеност у свим деловима света кроз инструменте међународних партнеристава, политику развојне сарадње а и кроз присуство у међународним организацијама као што су УН) ради остваривања одрживог развоја. Поред структурирајуће дипломатије у концептуалном и контекстуалном смислу вођења од стране ЕУ, која се, како Кеукелеире наводи, превасходно може везати за период од 1995. године, концепт обједињујуће дипломатије се доводи у везу са ступањем на снагу Уговора из Лисабона 2009. године и реинституцијализацијом дипломатског апарата ЕУ.

⁶⁵⁷ *Ibid.*

⁶⁵⁸ Arnout Justaert and Stephan Keukeleire, "Structural Diplomacy, Contextual Difference and the Process of Learning" (paper presented at the Pan-European conference on the EU of the ECPR Standing Group on the European Union, Porto: Leuven Association, 2010).

⁶⁵⁹ Arnout and Keukeleire. "Structural Diplomacy, Contextual Difference, and the Process of Learning," 3.

5.1.2 Обједињујућа дипломатија као нови концепт Европске уније

Сам термин *обједињујуће дипломатије* или *интегришуће дипломатије* који се неретко доводи у везу са дипломатијом ЕУ један је од показатеља иновативности које оваква организација и самим тим њене институције доносе међународној сфери. Како дефиниција оваквог облика дипломатије није у академској литератури подробно анализирана и објашњена полазне основе се проналазе у радовима професорке Јелице Стефановић-Штамбук са настојањем да ослањајући се на такве полазне основе, сама истраживачка идеја докторске дисертације пружи одређени допринос. Професорка Стефановић-Штамбук подробније анализира дипломатски систем ЕУ и с тим у вези термин "европске дипломатије" која настаје са јачањем ЕУ утицаја и додатно се бави концептом обједињујуће дипломатије као метода и облика који се формира дипломатским деловањем ЕУ.

Најпре, у погледу термина европска дипломатија истиче да је схваћена као сарадња суверених држава, укључујући узајамно информисање, саветовање и хармонизовање гледишта, чији је резултат концертирана дипломатија. Све више је то актуелна пракса и дипломатија ЕУ сама по себи.⁶⁶⁰ Тренутак настојања ове праксе везује се за промене које су се догађале на међународном нивоу. Фокус спољних односа Европских заједница током Хладног рата био је на пружању развојне помоћи колонијама или зависним територијама држава чланица. Током времена све више долази до потешкоћа да се одвоје економска питања и питања помоћи од других општијих питања. То доводи до преклапања различитих области и стварања нових политика у којима је Европска заједница тада настојала да оствари утицај кроз стварање Европске политичке сарадње и касније формирањем Заједничке спољне и безбедносне политике као новог облика међувладине сарадње (о овоме у својим радовима пишу и Дјук (*Duke*⁶⁶¹) и Смит (*Smith*⁶⁶²)). Таква институционална унапређења општења и споразумевања држава чланица ЕУ о спољном деловању у европској равни, названа европском дипломатијом, остварена су увођењем састанака европских министара иностраних послова као Савета за општа питања. Овом саставу Савета додељена је одговорност за спољне односе и хоризонтална питања. Тај састав Савета убрзо је постао најутицајнији у односу на све остале "савете" или у исто време и преокупиран мноштвом питања који нису дозвољавали министрима спољних послова да преузму доминантну улогу. С друге стране, Комисија преузима додатне улоге у спољним пословима у новим правцима. Последично, долази до појаве све већег броја лица који се појављују као дипломатске персоне ЕУ иако без, у то време, правног залеђа.⁶⁶³ Ту важну улогу преузима Уговор из Лисабона који у институционалном смислу настоји да разграничи улоге појединачних институција када је реч о спољном представљању и на неки начин доприноси садржинском одређењу онога у чему се обједињена дипломатија и огледа.

⁶⁶⁰ Јелица Стефановић-Штамбук, "Европска унија на путу ка обједињујућој дипломатији," *Часопис за право и економију европских интеграција Изазови европских интеграција* (2010): 115.

⁶⁶¹ Simon W Duke, "Preparing for European Diplomacy?," *Journal of Common Market Studies* 40, 5 (2002): 849-870. Simon Duke, "Providing for European-level diplomacy after Lisbon: the case of the European External Action Service," *Special Issue of The Hague Journal of Diplomacy*, 4, 2 (2009): 211-33.; Simon Duke, "Learning to cooperate after Lisbon: inter-institutional dimensions of the EEAS," *Cuadernos Europeos de Deusto* 44 (2011): 43-61; Simon Duke, "Diplomatic training and the challenges facing the EEAS," *Special Issue of The Hague Journal of Diplomacy* 7, 1 (2012): 95-114.

⁶⁶² Michael Smith, "Still Rooted in Maastricht: European Union External Relations as a "Third-Generation Hybrid," *Journal of European Integration* 34, 7 (2012): 699-716; Michael Smith, "Foreign Policy and Development in the Post-Lisbon European Union," *Cambridge Review of International Affairs* 26, 3 (2013): 519-535; Michael Smith, "The European Union as a diplomatic actor in the post-Lisbon era: robust or rootless hybrid?," in *The European Union as a Diplomatic Actor*, eds. Joachim Koops and Macaj Gjovalin (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015), 11-30.;

⁶⁶³ Стефановић-Штамбук, "Европска унија на путу ка обједињујућој дипломатији," 116-117.

Уговором из Лисабона укида се у потпуности Европска заједница те се тумачи да је и "метод Заједнице" превазиђен и застарео. Отуда долази до залагања да се дође до новог израза који би покрио изврно значење метода Заједнице које подразумева да све установе ЕУ играју своје одговарајуће улоге независно, а обједињено, одвојено или неодвојиво. Као замена за израз предлаже се "обједињујући метод" или "интегришући метод".⁶⁶⁴ Овај термин или повезница се доводи у везу са гледиштем да према Уговору из Лисабона, чланом 27 (којим се коначно даје правни основ и оквир за дипломатски статус ЕУ на међународној сцени) ЕУ као један од циљева свог деловања има постизање практичног учинка такозване "двошеширности". Двошеширност се односи на истовремено обављање функције Високог представника за спољне послове и политику безбедности (Високи представник или ВП) и потпредседника Европске комисије. Тако се настојала очувати "двостубна" структура спољне политике ЕУ у области доношења одлука и спровођења утврђених политика и представљања Уније. Тиме се два претходно постојећа стуба, с једне стране ЕУ а с друге националне политике држава чланица, приближавају деловањем у једној персони. Потпору оваквој "шеми" чини ЕССД како би се дошло до повезивања и усклађености две равни дипломатског деловања.

На основу наведеног структурни чиниоци за грађење обједињујуће дипломатије ЕУ који се истичу су: успостављање Високог представника и потпредседника Европске комисије који обједињено обавља раније дељене послове између прво, државе која је обављала наизменично шестомесечно председавање; друго, некадашњег Високог представника за ЗСБП и треће, члана Комисије задуженог за спољне послове. Претходни положај Високог представника за заједничку спољну политику и политику безбедности уведен је Уговором из Амстердама помагају Савету у спољнополитичким питањима али Саветом је председавао представник државе која је обављала дужност наизменичног шестомесечног председавања Унијом. Уговором из Лисабона то се мења.

Као други структурни чинилац наводи се формално успостављање ЕССД који је суштинска подршка Високом представнику. Трећи структурни чинилац представљају јединице спољне мреже које остварују дипломатско представљање ЕУ у државама које нису чланице ЕУ и при међународним организацијама, тачније Делегације ЕУ. Уговором из Лисабона и расподелом послана начин како је то утврђено раније дељени послови су обједињено стављени у надлежност ВП повлачећи да у деловању мора имати подршку службе којом руководи у извршавању свих обавеза из те надлежности.⁶⁶⁵ Наведена три чиниоца суштина су појма обједињујуће дипломатије која је значајан показатељ новина у начину деловања на међународној сцени и у томе се оличава тај "један глас" којим ЕУ наступа на спољном плану. Пракса од 2010. године је показала успешност у вођењу дипломатије ЕУ посебно када је реч о областима одрживог развоја, климатске и зелене дипломатије које свој развојни пут суштински дугују ЕУ.

Додатно, ради разумевања самог одређења "обједињујуће" дипломатије и тежине коју носи стварање дипломатске службе као што је ЕССД неопходно је истаћи да је изменама Уговором из Лисабона нађено решење за нејасноћу у спољном представљању ЕУ. "Ово решење је требало да омогући да једно лице заступа спољно-политичке ставове Уније на међународној сцени. Тиме би се избегла до тада постојећа "конфузија" јер су ставове Уније на међународном плану заступали председавајући Европског савета, председавајући Савета министара, Високи представник за спољну и безбедносну политику, председник Комисије, комесар за спољне послове, комесар за проширење а понекад и председник Европског парламента."⁶⁶⁶ Као

⁶⁶⁴ *Ibid.*, 120-122.

⁶⁶⁵ *Ibid.*, 122-123.

⁶⁶⁶ Зечевић Слободан, *Институционални систем и право Европске уније* (Београд: Институт за европске студије, 2015), 304. Цитирано у: Миљана Ђурчевић Џуцић, "Допринос Европске службе за спољно деловање међународној пракси одрживог развоја," *Политичка ревија* 3, 69 (2021):125.

коначница новог уређења дипломатског деловања чланом 27 Уговора из Лисабона дефинише се да је Високи представник истовремено и главни преговарач и представник у спољним односима, и потпредседник Комисије, и председавајући Савета за спољне послове. Такође, институционална организација Савета ЕУ се донекле мења на начин да сада Савет за опште послове и спољне односе бива подељен на Савет за спољне послове и Савета ЕУ који се фокусира на најважнија питања и дефинисање смерница и политика Европске уније. Савет за спољне послове као што сам назив говори примарну функцију коју има осликава у спољној политици кроз деловање Високог представника који је и управљач овим саветом. На тај начин ВП спаја у својој функцији и наднационалност Комисије, међународност на највишем нивоу оличену кроз Европски савет који бира ВП и Савета ЕУ који управља радом ЕУ тако што прецизира политике, смернице и даје уоквирење за рад. У свом деловању институција ВП није усамљена с обзиром на предвиђену подршку коју ЕССД пружа на основу Уговора из Лисабона али и одредаба УФЕУ. Додатно се кроз састав Европске службе може препознати специфичност обједињавања у раду уколико се у обзир узме да је структура ове службе сачињена тако да је чине представници Европске комисије, Генералног секретаријата Савета ЕУ и држава чланица. Обједињујући карактер дипломатије ЕУ може се огледати и у свеобухватном приступу (*Comprehensive approach*) који као организација гаји ЕУ а тиче се учешћа у вођењу политика на свим нивоима и кроз све секторе и сегменте. Кроз ЕССД се то може огледати не само због структуре институције која је сачињена из различитих кадровских решења већ и због области које је одређено да примарно обухвата у које спадају одбрана, дипломатија и одрживи развој. Овај приступ је истовремено "општи метод рада ЕУ али и сет конкретних мера и процеса за унапређење ЕУ, заснован на заједничкој стратешкој визији и на широкој лепези постојећих средстава и инструмената, који колективно могу развити, укоренити и испоручити кохерентније и ефективније политике, праксе, акције и резултате. Фундаментални принципи овог метода релевантни су за широки спектар ЕУ спољне акције".⁶⁶⁷ Оно што је суштина објашњења свеобухватног модела јесте срж "структуралног" у структуралној дипломатији а и срж деловања ЕССД, начина функционисања, састава, области и географске распрострањености што је формално дефинисано Одлуком о оснивању ЕССД.

Овакав приказ обједињујуће дипломатије показује да основа за теоријско упориште постоји али још увек није доволно проучена и утемељена. Циљ је да се додатним истраживањем и указивањем на суштину овог одређења допринесе и литератури која ће дипломатију ЕУ препознати додатно и као обједињену. Јасан је термин "обједињености" у деловању у односу на обједињавање више функција у једној, више области за надлежност једне институције, више запослених из различитих институција сада у једној, али начин вођења те обједињености још увек није јасно описан и у пракси објашњен. У том смеру тежи овај истраживачки рад с намером да кроз јасне путоказе дође до јасноће, разумевања и додатних предлога. С друге стране, у погледу структурирајуће дипломатије, се поставља питање да ли се у погледу дугорочности којој она тежи подразумева период до 2030. године до када је на пример важност планиране Агенде 2030 за одрживи развој или се дугорочност може огледати у циљу ЕУ да Европа до 2050. године постане први климатски неутрални континент. Дугорочност такве дипломатије није прецизно дефинисана правом ЕУ али је аргумент у прилог успостављању дипломатије одрживог развоја која је доказано, и у трећем поглављу приказано, у директној вези са способношћу да пројектује радње и последице на дужи временски период.

⁶⁶⁷ Council of the European Union, "Council Conclusions on the EU's Comprehensive Approach Foreign Affairs Council Meeting" (12 May 2014, Brussels), <https://www.consilium.europa.eu/media/28344/142552.pdf>, приступљено 4.5.2021. Видети и: Миљана Ђурчевић Џуцић, "Допринос Европске службе за спољно деловање међународној пракси одрживог развоја," *Политичка ревија*, 3, 69 (2021): 125-126.

5.2 Успостављање концепта одрживог развоја у Европској унији

Овим подпоглављем настоје да се прикажу преокрети учињени у оквирима ЕУ да деловање у великој мери окрене са политици економског развоја ка политици одрживог развоја и циљевима одрживог развоја. Поглавље дефинише основне одреднице у обавезујућем законодавном оквиру ЕУ које се односе на увођење компоненте животне средине и принципа одрживог развоја у одредбе оснивачких уговора а истовремено се пружа осврт на стратешки оквир којим се детаљније уводе смернице за државе чланице. Кроз појашњења о новинама у ЕУ законодавству и стратешком правцу који су дати хронолошки с обзиром на њихову испреплетаност, посебно се врши осврт на јасно и систематично подељено увођење политика одрживог развоја у унутрашње право ЕУ кроз *принцип интеграције*, а затим *Кардифским процесом* и у спољашње, дипломатске, акције ЕУ. Ради прегледности и јасноће наредни сегмент није подељен на успостављен ”унутрашњи” и ”спољашњи” оквир за деловање ЕУ ради постизања одрживог развоја с обзиром да би то подразумевало понављање више сегмената због како је већ наведено, испреплетаности у процесу доношења одлука. Законодавни и стратешки оквир у овом сегменту истраживања представљен је од усвајања Јединственог европског акта (*Single European Act*) 1986. године до 2010. године када је усвојена Европа 2020 Стратегија, док се у каснијим одредницама истиче институционални оквир за вођење политике одрживог развоја. Прилог 1 који је део истраживања и налази се уз дисертацију (на страни 338) чини својеврсни преглед нормативности креiran током година ради јасноће и разумљивости текстуалног дела који следи али и као допринос хронологији успостављеног концепта одрживог развоја у ЕУ. Иако је скуп нормативних аката ЕУ неисцрпан, овим табеларним приступом настоји да се представи свеобухватно спроведена анализа објашњена подробније пратећим текстуалним делом.

5.2.1 Законодавни и стратешки оквир Европске уније за одрживи развој

ЕУ је учествовала у формирању глобалних циљева одрживог развоја од формалних и институционализованих почетака који датирају још од УН конференције 70-их година 20-ог века. Као што је раније наведено вођство УН у успостављању међународне праксе одрживог развоја не може се поставити као питање нити довести у сумњу. Међутим, деловање тада Европских заједница, а данас Европске уније, пружиле су значајан допринос стварању концепта одрживог развоја али и биле ”предузимљив носилац нормирања и спровођења одрживог развоја”⁶⁶⁸ од раних почетака интеграције. Почетак политике ЕУ ка одрживом развоју може да се доведе у везу превасходно са оснивачким уговорима ЕЗ, али пракса показује да се ефективност и резултати у овом погледу најчешће доводе у везу са политикама које су донете тек у каснијим годинама. Једна од прекретница свакако јесте Јединствени европски акт и Уговор из Мастрихта и временски блиско утврђени Четврти и Пети програм о заштити животне средине (*Fifth Environmental Programme*) или како се негде наводи Пети програм о околини, који је настојао да помири две димензије интереса, и то *заштиту животне средине и економски развој* који сматрао се штети животној средини. Од 1972. године дефинисани су ЕУ Акциони програми за заштиту животне средине и сваки од програма се тицало неког додатног унапређења политике која се односила на питање одрживог развоја. Предмет истраживања нису прва три Акционе програма већ се осврт чини од периода Јединственог европског акта који је ступио на снагу 1987. године узевши у обзир повезаност са такозваним принципом интеграције. Кроз оснивачке акте ЕУ, њихове измене у погледу дефинисања обавезности одрживог развоја, те стратешка опредељења ЕУ годинама су утирали пут степенастим увођењем све јачег концепта одрживог

⁶⁶⁸ Ђурчевић Џуцић, ”Допринос Европске службе за спољно деловање међународној пракси одрживог развоја,” 120.

развоја унутар граница ЕУ а затим и ван. Поступно преображавање европске интеграције за постизање уравнотежености економског раста и просперитета, социјалне добробити и кохезије и заштите и очувања животне средине интензивно је системски спровођено од Јединственог европског акта⁶⁶⁹ постајући нови чинилац европског пројекта у 21. веку.

5.2.1.1 Принцип интеграције

Наглашавајући улогу Уједињених нација која је немерљива у области одрживог развоја не треба се занемарити и допринос ЕУ. Важно је нагласити само неке од одредаба оснивачких уговора ЕУ који граде подлогу предмета овог истраживања. Прво, већ наведени Јединствени европски акт из 1986. (ступио је на снагу 1987.) године уводи нови наслов VII Животна средина (*Environment*) којим уводи нове чланове са опсегом који се тиче заштите животне средине. По први пут дефинише правно обавезујуће одредбе да се у сваком питању и приликом доношења политика на нивоу ЕУ у обзир мора узети питање животне средине и поставља приоритетне задатке: у домену заштите, унапређења и очувања окoline; доприноса ка заштити људског здравља; те рационалног начина коришћења природних ресурса (нови члан 130г, став 1). Активности које предузима Заједница у погледу животне средине треба да буду засноване на принципима да превентивне активности треба да се предузму, штета по животну средину треба да буде приоритетна и да се у корену сасече извор штетности, односно поштује принцип да загађивач плаћа. Захтеви у погледу заштите животне средине треба да буду предмет свих политика које Заједница доноси (став 2).⁶⁷⁰ Наведено представља такозвани *Принцип интеграције*.⁶⁷¹ ЕУ је кроз измене својих оснивачких аката током година и дефинисањем стратешких аката успоставила јединствен правни оквир за очување животне средине заједно са економским развојем и социјалном заштитом. Водећи рачуна истовремено да се све три димензије међусобно подржавају а не потишу, што чини суштину одрживог развоја.

С тим у вези, *принцип интеграције* представља узимање у обзир свих фактора животне средине у формулатици и имплементацији свих секторских политика. Такође, обухвата и интересекторске димензије које чине део политика животне средине, као што су климатске промене, биодиверзитет, квалитет вода, штетни гасови, заштита природних ресурса и сл. Релевантност интеграције за помак одрживог развоја је јасан: ако фактори животне средине нису узети у обзир при формулатици и имплементацији политика које регулишу економске активности и друге облике социјалног организовања, нови модел развоја који може бити одржив у погледу животне средине и социјалне одрживости на дужи рок не може бити постигнут.⁶⁷² Зато наредни истраживачки део представља своебухватни скуп дефинисаног оквира до 2010. године, док наредна поглавља чине временску одредницу након 2010. године.

Након Јединственог европског акта и утемељења принципа интеграције, следећи оснивачки акт ЕУ је Уговор о Европској унији или Уговор из Мастихта (у даљем тексту УЕУ или Уговор о ЕУ) који у члану 3(3)⁶⁷³ утврђује потребу за одрживим развојем Европе као уговорном обавезом.

⁶⁶⁹ Single European Act, *Official Journal of the European Communities* (L 169/1, 29 June 1987), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT>, приступљено 24.5.2021.

⁶⁷⁰ *Ibid.*, 11.

⁶⁷¹ *Ibid.*

⁶⁷² Angela Liberatore, „The integration of sustainable development objectives into EU policy-making - Barriers and prospects” in *The politics of sustainable development – Theory, policy, and practice within the European Union*, Eds. Susan Baker, Maria Kousis, Dick Richardson and S. Young (Routledge: London and New York, 2005), 105.

⁶⁷³ Treaty on European Union (Maastricht Treaty), *Official Journal of the European Communities*, 92/C 191/01, 29 July 1992, 5-43. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL>, приступљено 11.12.2021.

Део поменутог уговора чини и Декларација о процени утицаја мера које доноси Заједница (Унија након ступања на снагу овог уговора) по животну средину. Ова декларација наводи кратко да Комисија у својим предлозима, и државе чланице у спровођењу тих предлога узимају у обзир утицај тих одлука по животну средину и принцип одрживог раста.⁶⁷⁴ Додатно, за разлику од претходног оснивачког уговора, у Уговору о ЕУ додаје се посебно поглавље посвећено Развојној сарадњи (*Development Cooperation*) којим се предвиђа очување политика, како заједнице тако и држава чланица, одрживе економије и социјалног развоја земаља у развоју посебно оних најугроженијих међу њима уз правовремену интеграцију ових земаља у светску економију и кампање против сиромаштва.⁶⁷⁵ Тиме се даје замах деловања ЕУ у погледу смањења разлика и постизања одрживости ван граница ЕУ. Питање регулисања развојне сарадње ЈЕА није било конкретно дефинисано посебним одељком нити постављено као у ЕЕУ. Наиме, ЈЕА врши измене Уговора о Европској економској заједници (још увек је ЕЕЗ а не ЕЗ а ни ЕУ) увођењем наслова *Економска и социјална кохезија*, где се чланом 130а предвиђа да "у циљу промовисања свог свеукупног складног развоја, Заједница треба да развија и спроводи своје активности које воде ка јачању њене економске и социјалне кохезије. Конкретно, Заједница има за циљ смањење разлика између различитих региона и заосталости региона у најнеповољнијем положају."⁶⁷⁶ Тиме се поставља правна основа за оно што ће од 2005. године (а каснијим изменама 2017.) Европски консензус за развој).

На тај начин овај интегративно усмеравајући принцип вођења рачуна о животној средини постао је обавезни сегмент за деловање и чињење држава чланица. Овако постављен принцип почива и на идеји сепрежимања три главне компоненте одрживог развоја, економске, социјалне и еколошке. 1988. године се усваја документ Партнерство за интеграцију (*Partnership for Integration: A Strategy for Integrating Environment into EU Policies*) којим се пружају суштинске и правовремене смернице као и процедуралне одредбе са циљем осигуравања да се принцип интеграције заиста примењује у пракси код држава чланица, али се дефинише и као посебан инструмент за преговоре држава кандидата и потенцијалних кандидата. Идејна замисао документа јесте увођење новог начина за креирање политика Заједнице тако да све ново-креиране политике доприносе у некој мери или апсолутно постизању одрживог развоја. Такође, како и сам назив документа говори, партнерство за интеграцију је кључно. То партнерство се односи на партнерство главних институција оличених у формацијама Савета, Парламента и Комисије ЕУ које су главни доносиоци одлука и иницијатори и од којих зависи степен интеграције животне средине у новокомпоноване политике. Кроз заједништво и добро познату уједињеност и кохерентност треба да изнађу нове смернице и начине за креирање нових механизама, спровођење тих механизама и надгледање њиховог спровођења. Закључно, партнерство институција за интеграцију животне средине као важан предуслов за успешно остваривање и постизање циљева одрживог развоја дефинише да "интегрисање компоненте животне средине у друге политике, није више могућност већ обавеза."⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ *Ibid.*, 102. Консолидованом верзијом Уговора о ЕУ из 2016. године Декларације нема с обзиром да је моменат узимања у обзир ефекта по животну средину свих донетих политика постао правно обавезујући за ЕУ и државе чланице.

⁶⁷⁵ ТЕУ, 29-30.

⁶⁷⁶ Single European Act, *Official Journal of the European Communities*, L 169/1, 29 June 1987, 9. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT>. приступљено 24.5.2021.

⁶⁷⁷ Communication from the Commission to the European Council of 27 May 1998 on a Partnership for Integration: a strategy for integrating environment into EU policies (COM (1998) 333 final, 27 May 1998). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:128075>, приступљено 28.28.2024.; Видети и: Мрежа зелене дипломатије – инструмент Европске уније за достизање кlimatske neutralnosti Европе, " (рад објављен у Зборнику радова са конференције Екологија и политика Европска унија и Србија, Београд, Србија, 22. април 2022).

Наредни уговор је Уговор из Амстердама из 1997. године⁶⁷⁸ који доноси измене Уговора о ЕУ и Уговора о ЕЗ. Измене Уговора о ЕУ тако што седми "рецитал" мења навођењем заштите животне средине, као треће обавезујуће димензије уз економску и социјалну, које уз поштовање принципа одрживог развоја морају бити интегрисане при дефинисању и имплементацији политика ЕУ. Тим уговором се као један од главних циљева деловања ЕУ експлицитно дефинише одрживи развој и то у првом члану. Такође, овим уговором се препознаје да ће "Унија посебно осигурати конзистентност својих спољних активности у целини у контексту безбедносне, економске и развојне политике. Савет и Комисија су одговорни за обезбеђивање такве доследности."⁶⁷⁹ Тиме се додатно постављају обриси обавезности да развојна политика буде дефинисана као сегмент обавезујуће *спољне* активности ЕУ у достицању одрживог развоја. Док се изменама Уговора о Европској заједници уводи члан 3ц (3c) у погледу заштите животне средине и обавезе да се питања у вези са тим морају интегрисати у дефиницију и имплементацију политика Заједнице у складу са циљем промовисања одрживог развоја. Како се наводи "захтеви за заштиту животне средине морају бити интегрисани у дефинисање и спровођење политика и активности Заједнице из члана 3, посебно у циљу промовисања одрживог развоја."⁶⁸⁰ У члану 130р (130r) врше се измене тако да се наводе принципи у погледу заштите животне средине и то тако да члан гласи "политика Заједнице о животној средини има за циљ висок ниво заштите, узимајући у обзир различитост ситуација у различитим регионима Заједнице. Она ће се заснивати на принципу предострожности (*precautionary principle*) и принципима да треба предузети превентивне мере, да се штета по животну средину приоритетно отклања на извору и да загађивач плаћа (*polluter pays*)."⁶⁸¹

Као и претходним изменама уговора задржана је Декларација о процени утицаја на природу којом се Комисија обавезује да припреми студије процене утицаја на животну средину приликом израде предлога који могу имати значајне импликације на животну средину.⁶⁸² Овим уговором ЕУ утврђује обавезујући карактер *принципа интеграције* и потврђује свој одрживи пут дефинисањем одрживог развоја као главног циља деловања ЕУ. Узевши у обзир обавезујући карактер овог акта, од тог тренутка се сваки наредни донет законодавни и стратешки оквир ослања на одреднице одрживог развоја онако како је то дефинисано Брунтланд извештајем а прихваћено као дефиниција и на нивоу ЕУ. Шта је приметно кроз измене наведеног уговора јесте увођење Декларације о острвским регионима чиме се препознаје патња ових региона од структуралних хендикепа повезаних са њиховим статусом и положајем што утиче на њихов економски и социјални развој. С тим у вези, скреће се пажња да правни оквир Заједнице мора узети у обзир ове непогодности и да се посебне мере морају предузети које ће бити у корист ових региона и бољих услова за њихов развој.⁶⁸³

Након дефинисања обавезе унутар својих граница ЕУ се посвећује укључивању и спровођењу сегмената ових политика и кроз деловања ван својих граница.

⁶⁷⁸ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, *Official Journal of the European Communities*, 97/C 340/01, 40, 10 November 1997, 1–144. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT>, приступљено 14.7.2021.

⁶⁷⁹ *Ibid.*, 8.

⁶⁸⁰ *Ibid.*, 25.

⁶⁸¹ *Ibid.*, 42.

⁶⁸² *Ibid.*, 133.

⁶⁸³ *Ibid.*, 136.

5.2.1.2 Кардифски процес

Годину дана касније, од усвајања Уговора из Амстердама, на заседању Европског савета у Кардифу 1998. године инициран је такозвани Кардифски процес. Кардифски процес подразумева предлог Европског савета (који је усвојен Закључком) обухваћен тачкама 32. до 36. да сви "формати" Савета приликом доношења одлука и иницирања/усвајања политика о својим активностима обавезно буду у сагласности са принципима заштите животне средине и одрживог развоја. На тај начин је и сегменту Савета за опште послове и спољне односе ЕУ наметнута обавеза да се приликом иницирања спољних активности ЕУ о питањима одрживог развоја нужно води рачуна.⁶⁸⁴ Тиме се претходно дефинисан члан шест амстердамског уговора спроводи и у спољној пракси, од тренутка када је Уговор ступио на снагу 1999. године.

Као битан сегмент стратешког оквира, а у контексту Кардифског процеса, неопходно је истаћи Лисабонску стратегију (*Lisbon Strategy*) или Лисабонску аганду (*Lisbon Agenda*), усвојену 2000. године на Европском савету у Лисабону, са насловом "Раст, радна места и просперитет" којом се дефинише стратешки план за период од десет (10) година како би се ЕУ поставила као "најдинамичнија и најконкурентнија економија на свету заснована на знању и способна за одрживи економски раст са више радних места и бољим радним местима и све већом социјалном кохезијом."⁶⁸⁵ Овако утврђена стратегија заснивала се на два стуба, економском и социјалном. Само годину дана након, 2001. године, Европски савет у Гетеборгу⁶⁸⁶ додаје још један стуб који се односи на животну средину лисабонској стратегији и усваја стратешки документ "Одржива Европа за бољи свет: Стратегија Европске уније за одрживи развој" (*A Sustainable Europe for a Better World: The European Union Strategy for Sustainable Development*). Стратегија ЕУ за одрживи развој отпочиње са поглављем "Ка одржivoј Европи" (*Towards Sustainable Europe*) и дефиницијом одрживог развоја Брунтланд извештаја као званично прихваћеном дефиницијом у ЕУ оквирима. Све то са дугорочном визијом која укључује комбиновање динамичне економије са социјалном кохезијом и високим стандардима у заштити животне средине.⁶⁸⁷

Ослањајући се на лисабонску стратегију и њен главни стратешки циљ о најконкурентнијој економији на свету, Стратегија одрживог развоја ЕУ треба да се ослања и гради на овом политичком одређењу укључујући димензију животне средине. Тако се препознаје да дугорочно економски раст, социјална кохезија и заштита животне средине морају ићи руку под руку.⁶⁸⁸ На заседању Европског савета у Гетеборгу на коме је и предложена Стратегија за одрживи развој ЕУ, кроз Закључке је дефинисан нови приступ креирања политика (*a new approach to policy making*) којим се наглашава да је одрживи развој фундаментални циљ проглашен оснивачким уговорима ЕУ. Наиме, истиче се да "иако Унија има широк спектар политика за решавање економских, еколошких и социјалних димензија одрживости, оне су се развиле без довољно координације. Пречесто, акција за постизање циљева у једној области омета напредак

⁶⁸⁴ European Council of the European Union, "Cardiff European Council 15 and 16 June Presidency Conclusions 1998," https://www.europarl.europa.eu/summits/carl_en.htm, приступљено 4.4.2023.

⁶⁸⁵ European Council of the European Union, "Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 Presidency Conclusions, https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm#a, приступљено 4.4.2023.

⁶⁸⁶ European Council of the European Union, "Göteborg European Council 15 And 16 June 2001 Presidency Conclusions", <https://www.consilium.europa.eu/media/20983/00200-r1en1.pdf>, приступљено 4.4.2023.

⁶⁸⁷ Commission of the European Communities, "Communication from the Commission *A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development* (Commission's proposal to the Gothenburg European Council)," (COM(2001)264 final, 15 May 2001, Brussels) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0264>, приступљено 23.5.2024.

⁶⁸⁸ *Ibid.*, 2

у другој, док решење проблема често лежи у рукама креатора политике у другим секторима или на другим нивоима власти. Ово је главни узрок многих дугорочних неодрживих трендова. Поред тога, одсуство кохерентне дугорочне перспективе значи да постоји превише фокуса на краткорочне трошкове и премало фокуса на изгледе за дугорочне ситуације *win-win*.⁶⁸⁹ Стога решење подразумева акције које се тичу измена постојећих политика, кохерентности при доношењу одлука, укључивање одрживог развоја у све предлоге и активности, акције се морају спровести на свим нивоима и од стране свих, а највише на индивидуалном нивоу јер појединци су ти који спроводе директно активности и претачу политике у праксе. Истим Закључцима се дефинише и да се Стратегија одрживог развоја ЕУ заснива на принципима да економски, социјални и еколошки ефекти свих политика треба да буду испитани на координисан начин и узети у обзир приликом доношења одлука.⁶⁹⁰ Додатно, ЕУ наглашава да одрживи развој има глобалну димензију и захтева глобално решење. С тим у вези, ЕУ ће "настојати да одрживи развој буде циљ билатералне развојне сарадње као и у свим међународним организацијама и специјализованим агенцијама."⁶⁹¹

Наредни уговор којим се врше измене и допуне претходног оснивачког уговора је Уговор из Нице из 2001. године којим је потврђена одлучност ЕУ у игрању водеће улоге у промовисању заштите животне средине у Унији и у међународним напорима који остварују истоветни циљ на глобалном нивоу. Како се наводи у Декларацији у погледу члана 175 Уговора о Европској Заједници која је део Уговора из Нице, "Високе уговорне стране одлучне су да се види да ЕУ игра водећу улогу у промовисању заштите животне средине у Унији али и кроз међународне напоре којим остварују исте циљеве на глобалном нивоу. Требало би у потпуности искористити могућности које нуди Уговор у циљу остваривања наведеног, укључујући употребу подстицаја инструмената који су тржишно оријентисани и намењени промовисању одрживог развоја."⁶⁹²

У свом настојању да преточи спровођење Стратегије одрживог развоја и ван оквира ЕУ те да обезбеди спољну димензију ове стратегије, веома брзо након Европског савета у Гетеборгу ЕУ усваја Комуникацију наслова "Ка глобалном партнерству за одрживи развој" (*Towards a Global Partnership for Sustainable Development*) дајући јој "екстерни" карактер што се и наводи у документу. Овим документом се истиче (врло је важно истаћи почетке настојања ЕУ да се позиционира као лидер у погледу одрживог развоја) како је "ЕУ ујако добро позицији да преузме водећу улогу у остваривању глобалног одрживог развоја. ЕУ је највећи светски давалац развојне помоћи, највећи светски трговински партнер и главни извор директних приватних инвестиција. ЕУ је развила и промовисала велики број чистих технологија. Током сопствене еволуције, европски модел интеграције заснован је на спровођењу стратегија које се међусобно подржавају за стабилан економски раст, друштвени развој и заштиту животне средине. Улагање

⁶⁸⁹ Presidency Conclusions Göteborg 2001, 3.

⁶⁹⁰ *Ibid.* 4.

⁶⁹¹ *Ibid.*, 5. Видети детаљније у: Миљана Ђурчевић Џуцић, "Мрежа зелене дипломатије – инструмент Европске уније за достизање климатске неутралности Европе," Зборник са научне конференције Екологија и политика Европске уније и Србија (Београд, Факултет политичких наука, април 2022): 218-245.

⁶⁹² Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, *Official Journal of the European Communities* (2001/C 80/01, 10 March 2001), 78. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12001C/TXT>, приступљено 28.8.2024.

у заједничку будућност са најближим суседима од суштинског је значаја за дугорочну политичку стабилност ЕУ.”⁶⁹³

На шта се посебно треба обратити пажња када је реч о ”екстерној” димензији Стратегије је и наредни став: ”проширење ЕУ заснива се на програму помоћи који има за циљ политичку стабилност, здраве економске услове, социјалну кохезију и одрживост животне средине. Ово ће пружити драгоцену искуство за решавање истих изазова на глобалном нивоу.”⁶⁹⁴ Тиме политика проширења представља додатни инструмент у имплементацији одредаба које се тичу заштите животне средине и одрживог развоја а у долазећим годинама како ће се показати и главни спољно-политички инструмент за остваривање Агенде 2030. У прилог овоме говоре и одредбе из закључака са заседања Савета за опште послове (*General Affairs Council*) који је одржан 11. марта 2002. године у Бриселу, у којима је препозната важност активног укључивања и држава кандидата у спољне аспекте ЕУ Стратегије за одрживи развој и потребе за свеукупном кохерентности у овој области.⁶⁹⁵

Наведено заседање Савета за опште послове била је и својеврсна припрема за Европски савет у Барселони који је предвиђен за 15. и 16. март 2002. године. Закључци усвојени у Барселони поглављем које је посвећено одрживом развоју наглашавају да економски развој ни у ком случају не би требало да нарушава могућност развоја будућих генерација. Стратегија одрживог развоја ЕУ је предвиђала да различите политике треба да буду истрајне у испуњавању дугорочних циљева ЕУ. Са једнаком пажњом се мора поступати ка економским, социјалним и факторима животне средине приликом креирања политика и доношења одлука. Водећи се тиме тела ЕУ као што су Економски и финансијски савет (ЕКОФИН) и Савет за опште послове усвојили су стратегије за интеграцију животне средине у своје политике.⁶⁹⁶ Овим закључцима обраћа се пажња и на Шести Акциони Програм заштите животне средине (*Sixth Action Programme on Environment*)⁶⁹⁷ који је виђен као кључни инструмент за напредак ка одрживом развоју те се поздравља дискусија Европског парламента и Савета у погледу коначног усвајања овог Програма који је био предвиђен за период од 2001. до 2010. године. Као што ће бити споменуто Пети Акциони Програм сматра се прекретницом у погледу инструмената које уводи ЕУ за постизање одрживог развоја.

Враћајући се на Стратегију одрживог развоја ЕУ која је представљала основ свих наредних донетих одлука у погледу одрживог развоја додатно је оплемењена и изменјена кроз годину дана нарочито као део посебне припреме за УН Светски самит о одрживом развоју (*World Summit on Sustainable Development*) који се одржавао 2002. године у Јоханесбургу (о чему је било речи у

⁶⁹³ Commission of the European Communities, ”Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Towards a global partnership for sustainable development” (COM (2002) 82, 13 February 2002, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0082>, приступљено 3.11.2024.

⁶⁹⁴ *Ibid.*, 6.

⁶⁹⁵ Council of the European Union, 2416th General Affairs Council (6596/02, 11 March 2002, Brussels), <https://www.ohr.int/other-doc/eu-stmnt/pdf/GAC-police-mission.pdf>, приступљено 21.4.2023.

⁶⁹⁶ European Council of the European Union, ”Presidency Conclusions Barcelona European Council 15 and 16 March 2002,” https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/69871.pdf, приступљено 14.9.2024.

Видети и: Миљана Ђурчевић Цуцић, ”Мрежа зелене дипломатије – инструмент Европске уније за достизање климатске неутралности Европе,” зборник са научне конференције Екологија и политика Европска унија и Србија (Београд, Факултет политичких наука, април 2022): 218-245.

⁶⁹⁷ Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the Sixth environment action programme of the European Community 'Environment 2010: Our future, Our choice' - The Sixth Environment Action Programme, (COM/2001/0031 final, 2001). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52001DC0031>, приступљено 11.9.2024.

претходним поглављима). ЕУ је своје главне тачке вођства припремала и изнела на овом самиту као водећи преговарач и подржавалац мултилатерализма. Своје заступање и излагање заснивала је на амбициозној платформи која је изграђена на горепоменутом предлогу Европске комисије "Ка глобалном партнерству за одрживи развој" (*Towards a Global Partnership for Sustainable Development*). Истакнуто је да је ЕУ имала водећу улогу у преговорима на Самиту и залагала се за циљеве постављене и даље од оних који су мултилатерално договорени као обавеза, нарочито у погледу обновљиве енергије.⁶⁹⁸ У ЕУ се Самитом у Јоханесбургу на неки начин успоставио основни оквир политике одрживог развоја за имплементацију кроз кохерентне акције на свим нивоима. У закључцима усвојеним годину дана након овог самита ЕУ је истакла да су *кохерентност и уједначеност деловања* један од главних изазова одрживом развоју како у ЕУ тако и на глобалном нивоу. Додаје се да постоји блиска веза између процеса који прате спровођење циљева са Светског самита и то путем конференција УН, те да међународна заједница треба да води рачуна о дуплирању процеса и да избегне такав ризик којим се доводи до супротстављања агенди.⁶⁹⁹ Марта 2003. године Европски савет је "ојачао" ЕУ Стратегију одрживог развоја дефинисањем скупа приоритета за акцију ЕУ за имплементацију, између осталог, политичких амбиција договорених у Јоханесбургу, Дохи и Монтереју. Стога, исход Светског самита у Јоханесбургу огледа се у процесу интернализације донетог оквира у унутрашњу политичку агенду ЕУ.⁷⁰⁰

Светски самит у Јоханесбургу је у многоме био прекретница за одрживи развој како кроз глобални приступ и укључивање свих заинтересованих страна и неговање партнерског односа како би се остварио одрживи развој за човечанство али и за ЕУ која је истакла своју важност и вођство не само кроз декларативна излагања већ предузимања значајних активности и интегрисања глобалних циљева у своје оквире ради најбољих резултата и настојања да подржи јачање мултилатерализма. ЕУ је посвећеност мултилатерализму (*Choice of multilateralism*) конкретно и дефинисала 2003. године као основни принцип спољних политика ЕУ, посебно у погледу деловања у мултилатералном оквиру УН који препознаје као главног актера на међународној сцени.⁷⁰¹ "Не много касније ЕУ у својој првој Стратегији безбедности наводи да је „изградња међународног поретка заснованог на ефективном мултилатерализму” један од три стратешка циља. Додатно се у Стратегији истиче да је „основни оквир за међународне односе Повеља Уједињених нација. Јачање УН, потпомагање да испуни своје обавезе и делује ефективно, мора бити приоритет Европе.”⁷⁰²

Као допринос увођењу одрживог развоја у спољне акције ЕУ јесте и формирање Мреже зелене дипломатије (МЗД) као посебног инструмента својственог за ЕУ. Наиме Закључцима Савета из Солуна одржаног јуна 2003. године у поглављу који се тиче Зелене дипломатије (*Green Diplomacy*) Европски савет потврђује своју посвећеност интегрисању димензије животне средине у спољне акције и односе ЕУ промовисањем Европске дипломатије животне средине и

⁶⁹⁸ Commission of the European Communities, "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament *The World Summit on Sustainable Development: one year on implementing our commitments*," (COM (2003) 829 final, 23 December 2003, Brussels), 3, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0829>, приступљено 28.8.2024.

⁶⁹⁹ *Ibid.*, 5.

⁷⁰⁰ *Ibid.*, 4.

⁷⁰¹ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament *The choice of multilateralism*, (COM (2003) 0526 final, September 2003). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52003DC0526>, приступљено 28.8.2024.

⁷⁰² Council of the European Union: General Secretariat of the Council, "European Security Strategy – A secure Europe in a better world", 9. Цитирано у: Миљана Ђурчевић Џуцић, "Структурне промене мултилатералне дипломатије Европске уније у Генералној скупштини Уједињених нација," *Политичка ревија* 4, (XXX) XXII, 74 (2022): 18.

одрживог развоја (*European Diplomacy on Environment and Sustainable Development*). У том контексту поздравља успостављање мреже експерата под покровитељством Председавајуће државе чланице, а у потпуној сарадњи са Комисијом, како је и предвиђено стратегијом о интеграцији животне средине у спољне политике Савета за опште послове и спољне односе усвојеном у Барселони.⁷⁰³ У сваком наредном Закључку Савета за опште послове и спољне односе налази се посебно поглавље посвећено Европској дипломатији животне средине и одрживог развоја. Први извештај о раду МЗД поднет је Европском савету 2005. године те је суштински потврђено да је ова мрежа допринела укључивању одрживог развоја како унутар ЕУ тако и у спољне активности ЕУ кроз своја дипломатска деловања у трећим земљама и при међународним организацијама.⁷⁰⁴ Ступањем на снагу Уговора из Лисабона наведена мрежа комплетно прелази у надлежност Европске службе за спољно деловање (ЕССД) те је она са својим спољним мрежама тачније Делегацијама ЕУ сада на челу Мреже зелене дипломатије ЕУ. У стратешком погледу период између два уговора попуњава измене и усвојена обновљена ЕУ Стратегија одрживог развоја из јуна 2006. године која дефинише скуп циљева и конкретних акција за седам (7) кључних приоритетних изазова. Наиме, на основу прегледа делотворности претходне Стратегије из 2001. године и Комуникације ЕК "О ревизији Стратегије одрживог развоја – платформа за акцију" (*On the review of the Sustainable Development Strategy – A platform for action*)⁷⁰⁵ из 2005. године уз допринос релевантних институција, Европски савет је усвојио обновљену Стратегију за у том тренутку проширену ЕУ за десет (10) нових држава чланица. Овом стратегијом продубљује се повезаност са и ослонац на Лисабонску стратегију за раст, радна места и просперитет и потврђује се њихова међузависност и комплементарност.

Главни циљеви на којима почива обновљена стратегија уз додатне операционализоване циљеве и таргете као и акције које би требало предузети, ослањајући се на претходну из 2001. године су:

- *Климатске промене и чиста енергија*: ограничiti климатске промене и трошкове и негативне ефекте по друштво и околину.⁷⁰⁶
- *Одрживи транспорт*: осигурати да транспортни системи задовољавају економске, социјалне и еколошке потребе друштва, а минимизирају своје нежељене утицаје на економију, друштво и животну средину.⁷⁰⁷
- *Одржива производња и потрошња*: промовисати обрасце одрживе производње и потрошње.⁷⁰⁸
- *Очување и управљање природним ресурсима*: побољшати управљање и избећи прекомерну експлоатацију природних ресурса, препознајући вредност услуга екосистема.⁷⁰⁹
- *Јавно здравље*: промовисање доброг јавног здравља под једнаким условима и унапређење заштите од претњи по здравље.⁷¹⁰

⁷⁰³ Council of the European Union, "Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003 Presidency Conclusions," (11638/03, 1 October 2003, Brussels), 21. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/76279.pdf, приступљено 14.9.2024.

⁷⁰⁴ Green Diplomacy Network - Report to the European Council [GDN Report], Council of the European Union, 9479/05, Brussels, 27.5.2005; European External Action Service, "Report by the High Representative to the European Parliament, the Council and the Commission of 22 December 2011" (PROC HR (2011) 018, 22 December 2011), https://www.eerstekamer.nl/eu/documenteu/_report_by_the_high_representative/f=/vixcab661ni.pdf, приступљено 28.8.2024.

⁷⁰⁵ Council of the European Union, "Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS) – Renewed Strategy" (10917/06, 26 June 2006, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10917-2006-INIT/en/pdf> , приступљено 23.5.2024

⁷⁰⁶ *Ibid.* 7-9.

⁷⁰⁷ *Ibid.*, 10-11.

⁷⁰⁸ *Ibid.*, 12-13.

⁷⁰⁹ *Ibid.*, 13-14.

⁷¹⁰ *Ibid.*, 15-17.

- *Социјална инклузија, демографија и миграције:* креирати социјално укључива друштва узимајући у обзир солидарност између и унутар генерација и обезбедити и увећати квалитет живота грађана као предуслов за трајно индивидуално благостање.⁷¹¹
- *Глобално сиромаштво и изазови одрживог развоја:* активно промовисати одрживи развој широм света и осигурати да су унутрашње и спољне политике ЕУ конзистентне са глобалним одрживим развојем и међународним обавезама.⁷¹²

Стратегијом је предвиђено и достављање извештаја о напретку у имплементацији сваке две године почевши од септембра 2007. године, укључујући дефинисање будућих приоритета, оријентација и акција. У погледу праћења спровођења на нивоу ЕУ Европска комисија је задужена за израду свеобухватног скупа индикатора одрживог развоја узимајући у обзир извештаје Еуростат-а (*Eurostat*)⁷¹³ као и најновије научне доказе о развоју у погледу ЕУ активности (стратегије, акциони планови, правни акти).⁷¹⁴ На националном нивоу, Извештаји о напретку ЕК засновани су на акцијама држава чланица да спроводе ЕУ Стратегију одрживог развоја и резултата који проистекну из спроведених експертских прегледа. Предвиђено је да свака држава чланица именује представника који је фокална тачка за Стратегију и пружа најкасније до 2007. а затим на две године, неопходни садржај о напретку на националном нивоу у складу националним Стратегијама одрживог развоја.⁷¹⁵

Уговор из Лисабона који је усвојен 2007. године а ступио на снагу 2009. године, у потпуности укључује у своје одредбе питања заштите животне средине, социјалног и економског развоја као компоненте одрживог развоја за остваривање одрживог развоја Европе. Ово преплитање компонената се посматра кроз призму унутрашњег тржишта и тиме повезаног економског напретка. Чланом два (2) настоји да се дефинише успостављање унутрашњег тржишта. Оно ће радити на одрживом развоју Европе заснованом на уравнотеженом економском расту и стабилности цене, високо конкурентној социјалној тржишној економији, у циљу пуне запослености и друштвеног напретка, те високом нивоу заштите и побољшања квалитета животне средине. На тај начин ће се промовисати научни и технолошки напредак.⁷¹⁶ Уговором из Лисабона као што је већ објашњено у поглављима који се тичу оснивачких уговора ЕУ, мења се Уговор о Европској унији и Уговор о Европској заједници на начин да Уговор о Европској заједници бива преименован у Уговор о Функционисању Европске уније. Потоњим уговором, чланом 208 прецизно се дефинише да је сарадња у области развоја коју предузима ЕУ, искључиво предмет спољног деловања ЕУ и да се спроводи у складу са принципима и циљевима спољних акција ЕУ. Додатно, истиче се да политика развојне сарадње за примарни циљ има искорењивање сиромаштва.⁷¹⁷ Уговор из Лисабона апсолутно у свом садржају који дефинише и

⁷¹¹ *Ibid.*, 17-19.

⁷¹² *Ibid.*, 20-21.

⁷¹³ Еуростат (Eurostat) је отпочео са мерењем и израдом индикатора за мерење одрживог развоја 1990. године након чега се 1992. године одржавала УН конференција о околини и развоју у Рио де Жанеиру (Рио Сами). Заједно са УН Еуростат је радио на изради глобалних индикатора за одрживи развој. Извор: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5787473/KS-03-13-331-EN.PDF/6515c50d-3ba7-4d10-b2cf-f8da2cf97d3d>, приступљено 23.5.2024.

⁷¹⁴ Council of the European Union, “Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS) – Renewed Strategy”, (10917/06, 26 June 2006, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10917-2006-INIT/en/pdf>, 26, приступљено 23.5.2024.

⁷¹⁵ *Ibid.*, 27.

⁷¹⁶ Treaty of Lisbon, 11.

⁷¹⁷ Consolidated versions of the Treaty of the European Union and Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*. 2012/C 356/01, 26 October 2012. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:326:FULL>, приступљено 25.10.2024.

унутрашње и спољашње акције које ЕУ предузима, одрживи развој и принцип интеграције представља као одреднице које су одувек ту без постављања упита њихове сврсисходности и са циљем доприноса одрживом развоју планете Земље. Претходно уведен и дефинисан принцип интеграције тиме што је постао део правног упоришта ЕУ је директно примењив на државе чланице ЕУ а у већини случајева и на државе кандидате за чланство у ЕУ. То подразумева обавезу наведених држава да приликом ма ког свог деловања воде рачуна о заштити животне средине и последично принципу одрживог развоја.

Надаље, хронолошки виђено, најважнији документ у области заштите људских права у ЕУ, Повеља о основним правима Европске уније (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*), садржи у Преамбули истакнути принцип одрживог развоја као једну од темељних и заједничких циљних вредности европске интеграције. Додатно, чланом 37 Повеље предвиђа се да „висок ниво заштите животне средине и побољшање квалитета околине морају бити укључени у политику Уније и обезбеђени у складу са принципом одрживог развоја.”⁷¹⁸ Повеља јесте усвојена 2000. године али своју правну делотворност добија тек ступањем на снагу Уговора из Лисабона када добија исту правну снагу као и сами оснивачки уговори, чиме постаје правно обавезујући документ свим институцијама и државама чланицама Уније.

Поред наведених оснивачких уговора и уговора којим се мењају оснивачки уговори, не сме се занемарити значај који имају Акциони програми за заштиту животне средине (у даљем тексту и Акциони програми или Програми за околину, Програми за акцију) и одрживи развој којих до сада има осам (Први је за период од 1972. до 1976. године а последњи осми (8) је за период од 2020. до 2030. године), а који су били кључна почетна позиција за повезивање димензије заштите животне средине и одрживог развоја с једне стране и економског развоја с друге, на начин да се међусобно не искључују већ буду међувисне категорије.⁷¹⁹

Прекретница међу Акционим програмима која је од доприноса и важности за истраживање је Програм Европске заједнице политike и деловања у односу на животну средину и одрживи развој „Ка одрживости” (*Towards Sustainability*) из 1993. године познатији као Пети акциони програм.⁷²⁰ Циљ Петог програма акције у вези са животном средином је да „трансформише обрасце раста у Заједници на такав начин да промовише одрживи развој.”⁷²¹ По чему је посебност овог програма као прекретнице, поред тога што се повезује са Уговором из Мастрихта, јесу принципи на којима почива.

Програм поставља нови приступ Заједнице ка политикама посвећеним животној средини заснован на следећим принципима:

- усвајање глобалног, проактивног приступа усмереног на различите актере и активности које утичу на природне ресурсе или загађују животну средину;
- воље да се промене актуелни трендови праксе које штете животној средини за садашње и будуће генерације;

⁷¹⁸ Charter of Fundamental Rights of the European Union, *Official Journal of the European Union* (2012/C 326/02, 26 October 2012), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>, приступљено 11.12.2021.

⁷¹⁹ Environment, Environmental Action Programmes, <https://ec.europa.eu/environment/archives/action-programme/env-act5/envirpr.htm>, приступљено 11.12.2021.

⁷²⁰ Decision No 2179/98/EC of the European Parliament and of the Council of 24 September 1998 on the review of the European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development 'Towards sustainability', *Official Journal of the European Union* (L 275/1, 10 October 1998), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A128062>, приступљено 11.12.2021.

⁷²¹ *Ibid.*

- подстицања промена у друштвеном понашању ангажовањем свих заинтересованих актера (јавних власти, грађана, потрошача, предузећа, итд.);
- успостављања концепта заједничке одговорности;
- коришћења нових инструмената заштите животне средине.⁷²²

За сваку од области које покрива, програм утврђује дугорочне циљеве, поставља циљеве учинка које треба испунити до 2000. године и прописује скуп акција у циљу постизања наведених циљева. Ови циљеви не представљају законске обавезе, већ нивое перформанси који ће бити усмерени на постизање одрживог развоја.⁷²³

Рио самит (*Rio Summit*) је одржан 1992. године на коме су усвојени Рио Декларација са принципима и Агенда 21. Као значајне прекретице у погледу важности политика одрживог развоја. Пети акциони програм који је усвојен у своје одредбе је настојао да имплементира и основне принципе ових аката око којих је постојао глобални споразум. Тако се у извештају из 1998. године о процени спроведености Петог програма за околину постављају неки нови оквири и циљеви уочени као недостајући. Најважније одредбе односе се на тежњу и истицање чланом два (2) да Заједница развије боље и конзистентније приступе интеграцији заштите животне средине у друге области политика са тим да се олакша процес кретања ка одрживом развоју. С тим у вези дефинисани су нови приоритети деловања у областима као што су пољопривреда, транспорт, енергија, индустрија, туризам.

Наредним чланом настоји да се прошири дијапазон инструмената које Заједница може да употреби што је и представљало основ за накнадно дефинисане инструменте као што је тржиште емисијама гасова на пример.

Затим, истицање да Заједница мора пружити напоре у погледу примене законодавног оквира али и дефинисања нових одредби усвајањем кохерентних, среобухватних и интегративних приступа ка специфичним секторима.

Потребно је уложити напоре у подизање свести и информисање о питањима одрживог развоја (члан 5).

Члан шест (6) тиче се међународне сарадње и истиче се потреба да Заједница ојача своју улогу како би преузела вођство нарочито узимајући у обзир Конвенцију о биолошкој разноврсности, Оквирну конвенцију о промени климе те Агенду 21 које су истовремено постале део међународног оквира. Активно учешће у овом Рио процесу треба да се обезбеди ван граница ЕУ али и у погледу израде и примене локалних Акционих планова за Агенду 21 унутар граница ЕУ.⁷²⁴

Такође, постављање у срж деловања принципа животне средине у које спадају обрасци одрживе производње и потрошње, затим подељена одговорност и партнерство, промоција локалних и регионалних иницијатива ради смањења разлике и неједнакости међу државама и регионима, поштовање принципа загађивач плаћа и превентивних мера, само је утабало пут за даљи допринос ЕУ у погледу политике одрживог развоја.

⁷²² *Ibid.*

⁷²³ *Ibid.*

⁷²⁴ Decision No 2179/98/EC of the European Parliament and of the Council of 24 September 1998 on the review of the European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development 'Towards sustainability', *Official Journal of the European Union* (L 275/1, 10 October 1998), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A128062>, приступљено 11.12.2021.

Након Петог програма, усвојен је Шести програм за период 2001. до 2010. године⁷²⁵, и за временски важно одређење овог предмета Седми акциони програм за период 2010. до 2020. године који је обухватио период коначнице Миленијумских циљева развоја те доношења Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја. Овај програм истиче да је ЕУ поставила себи скуп циљева за постизање паметне, одрживе и инклузивне економије до 2020. године са скупом политика и акција који настоје да створе ниско-карбонску и ресурсно-ефикасну економију (правећи везу са Стратегијом Европа 2020).⁷²⁶ Прегледом и проценом учињеног током периода важења Шестог Акционог програма утврђено је да постоји извесни напредак и допринос за животну средину и с тим у вези одрживим развојем с обзиром на усвајање свеобухватног стратешког правца (усвојена обновљена Стратегија одрживог развоја).

Међутим, и поред тих достигнућа неодрживи трендови и даље постоје у четири приоритетне области: климатске промене; природа и биодиверзитет; животна средина и здравље и квалитет живота; и природни ресурси и отпад. Оно што није учињено Шестим постављено је као захтев за потпуну посвећеност Седмим акционим програмом који је предмет наредног подпоглавља због хронолошке прегледности.

Поред наведених стратешких смерница, циљева и окосница један од најважнијих докумената у погледу постављања ослонца и основа у политици ЕУ за одрживи развој јесте и Европа 2020 "Стратегија за паметни, одрживи и инклузивни раст" (*A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth*) која је поставила основу за трансформацију ЕУ у времену након глобалне кризе 2008. године и настојању да се она превазиђе. Основна идеја ове стратегије почива на томе да се оствари високи ниво запослености, продуктивности и социјалне кохезије.

Почива на три међусобно оснаживачка приоритета:

- паметан раст (*smart growth*) који подразумева развој економије засноване на знању и иновацијама;
- одрживи раст (*sustainable growth*) заснован на промоцији економије која је ефикаснија у погледу ресурса, зеленија и конкурентнија;
- инклузивни раст (*inclusive growth*) који подстиче економију високе запослености која пружа социјалну и територијалну кохезију.⁷²⁷

Ова стратегија поставила је основе за даље унапређење односа компоненте одрживости и економског раста и онога што ће бити програм Европске комисије како 2014. године а понајвише од 2019. године када "озелењавање" доживљава свој врхунац. Додатно се овом стратегијом утврђују одређени таргети за државе чланице које би требало остварити до 2020. године и они иду у корак и са испуњавањем Миленијумских циљева развоја.

⁷²⁵ Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions On the sixth environment action programme of the European Community 'Environment 2010: Our future, Our choice' - The Sixth Environment Action Programme (COM/2001/0031 final), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52001DC0031>, приступљено 11.9.2024.

⁷²⁶ Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living Well, Within the Limits of our Planet' – The Seventh Environment Action Programme, *Official Journal of the European Union* (L 354/171. 28 December 2013), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1386>, приступљено 1.11.2024.

⁷²⁷ European Commission, "Communication from the Commission Europe 2020 Strategy: A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth" (COM(2010) 2020, 3 March 2010, Brussels), 3, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:en:PDF>, приступљено 1.9.2024.

Наиме, Комисија је овом стратегијом поставила пет мерљивих циљева за период до 2020. године којима ће се процес водити и који ће бити преведени у националне таргете. У складу са тим постављени циљеви су за:

- запошљавање: 75% популације узраста од 20 до 64 година треба да буду запослени,
- истраживање и развој: 3% ЕУ Бруто националног производа треба инвестирати у истраживање и развој,
- климатске промене и енергију: "20/20/20" климатски/енергетски таргети треба да се остваре (укупну повећању емисије гасова од 30% уколико услови буду повољни),
- образовање: проценат раног напуштања образовања треба бити испод 10% и бар 40% млађе генерације треба да има трећи степен образовања,
- борба против сиромаштва: и коначно 20 милиона људи мање треба да буде у ризику од сиромаштва.⁷²⁸

Оквиром ове стратегије предвиђа се и седам водећих иницијатива као катализатора напретка:

- Прва је "Унија иновација" (*Innovation Union*) за побољшање оквирних услова и приступа финансирању истраживања и иновација како би се осигурало да се иновативне идеје могу претворити у производе и услуге које стварају раст и радна места;
- друга је "Млади у покрету" (*Youth in the move*) како би се побољшале перформансе образовних система и олакшало улазак младих људи на тржиште рада;
- "Дигитална агенда за Европу" (*A digital Agenda for Europe*) која би требало да убрза увођење брзог интернета и искористи предности јединственог дигиталног тржишта за домаћинства и фирме;
- "Ресурсно-ефикасна Европа" (*Resource efficient Europe*) да помогне у одвајању економског раста од коришћења ресурса, подржати прелазак на економију са ниским уделом угљеника, повећати употребу обновљивих извора енергије, модернизовати транспортни сектор и промовисати енергетску ефикасност;
- "Индустријска политика за еру глобализације" (*Industrial policy for globalization era*) за побољшање пословног окружења, посебно за мала и средња предузећа и пружање подршке за развој јаког и одрживе индустријске базе способне да је такмичи на глобалном нивоу;
- "Програм за нове вештине и радна места" (*An agenda for new skills and jobs*) за модернизацију тржишта рада и оснаживање људи развијају своје вештине током животног циклуса у циљу повећања рада учешће и боље усклађивање понуде и потражње радне снаге, укупну повећању кроз радну мобилност;
- "Европска платформа против сиромаштва" (*European platform against poverty*) како би се осигурала социјална и територијална кохезија, тако да користи од раста и радних места буду широко подељени и да људи који преживљавају сиромаштво и социјално искључивање имају могућност да живе достојанствено и да активно учествују у друштву.⁷²⁹

Ових седам водећих иницијатива односе се и на ЕУ и на државе чланице. ЕУ инструменти као што су јединствено тржиште и финансијске полуге као и спољно политичка средства биће у потпуности мобилисана за спровођење Европа 2020 циљева. То се подупире са два стуба на која се ослања Европа 2020 и први се односи на горепоменуте тематске приоритетете и седам водећих

⁷²⁸ Ibid.

⁷²⁹ Ibid.

иницијатива, а други се односи на извештавање држава чланица о наведеним приоритетима из Европа 2020 стратегије и Пакта о стабилности и расту (*Stability and Growth Pact*).⁷³⁰

Увођењем концепта одрживог развоја у правни систем и оснивачке уговоре, ЕУ је нагласила значај који придаје глобалној политици у овој области. Након дефинисања унутрашњег оквира за поштовање од стране држава чланица, ЕУ је свој утицај настојала да прошири и ван граница ЕУ употребом својих дипломатских могућности и преимућстава. Посебно ступањем на снагу Уговора из Лисабона и давањем међународног правног својства ЕУ, затим измененим институционалним оквиром и формирањем Европске службе за спољно деловање (ЕССД) као дипломатске службе ЕУ. Наведеном Стратегијом одрживог развоја из 2001. године а затим обновљеном Стратегијом из 2006. године, Стратегијом Европа 2020 те Акционим програмима о животној средини чини се прекретница у постављању начина надзора спровођења стратегија на ЕУ и националним нивоима али и у надолазећем дефинисању глобалних оквира у периоду друге деценије 21. века у коме је ЕУ имала значајни допринос а за који је већ током година успоставила препознатљив институционални оквир. Претходни преглед односи се на период законодавног и стратешког оквира створеног до Уговора из Лисабона, као и за године преговарања Агенде 2030 и пост-2015 периода у којима је ЕУ имала значајну улогу. Наредни сегмент истраживања пружа преглед институционалних капацитета створених у другој деценији 21. века у односу на поделу надлежности у политикама одрживог развоја ослањајући се на већ истакнуте институције дипломатског система ЕУ у поглављу четири (4) дисертације.

Ради боље прегледности мноштва приказаних законодавних и стратешких аката израђен је табеларни приказ који се налази у Прилогу 1 уз дисертацију, на страници 344.

5.3 Институционални капацитети Европске уније за постизање одрживог развоја

Измене у институционалним капацитетима ЕУ које доноси Уговор из Лисабона кроз нову "расподелу" задатака између директората Комисије, Савета ЕУ, ЕССД показују да се политика одрживог развоја води у свим јединицама ЕУ засебно али исто тако и заједничким снагама води обједињене акције и наступа ван оквира ЕУ. Не постоји јединица унутар ЕУ која у свом опусу рада не узима у обзир ЦОР. Стога овим сегментом истраживања прави се осврт на оне креаторе политика и учеснике у свеукупном процесу имплементације одрживог развоја у ЕУ.

Најпре је реч о Европској комисији као институцији која је из Високе власти постала Комисија а затим Европска комисија. Током свог мандата Комисије ова институција је била главни представник Заједнице али је иступала у име Комисије јер није имала правни основ да представља читаву заједницу. Постајањем Европске уније и престанком постојања Европске заједнице, Европска комисија преузима улогу представника регионалне интеграције (заједно са државом која има улогу Председавајућег Саветом) те наступа на међународним конференцијама и при међународним организацијама у име ЕУ. У погледу одрживог развоја када је реч о преговорима у мултилатералном оквиру УН Комисија је имала важну улогу где је имала одговорност за представљање при УН на основу члана 229. Римског уговора. Уговором из Лисабона мења се међународноправни карактер ЕУ а тиме и Европске комисије. Свака формирана Европска комисија за период свог мандата у трајању од пет (5) година дефинише

⁷³⁰ Пакт о стабилности и расту (*Stability and Growth Pact*) представља сет правила осмишљених како би се осигурало да земље у Европској унији воде здраве јавне финансије и координирају своје фискалне политике. Основа за то налази се у: Council of the European Union, "Resolution of the European Council on the Stability and Growth Pact" (97/C 236/01, 17 June 1997, Amsterdam), [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y0802\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y0802(01)), приступљено 12.9.2024.

посебне циљеве, приоритетете и политичке програме. Период од Уговора из Лисабона обележава ЕК на чијем челу се налазио Жозе Мануел Барозо (*Jose Manuel Barroso*) од 2004. до 2014. године, Жан Клод Јункер (*Jean Claude Juncker*) од 2014. до 2019. године и Урсула фон дер Лайен (*Ursula Von Der Leyen*) од 2019. до 2024. и сада дефинисаним новим мандатом до 2029. Оквир који је уследио након ступања на снагу Уговора из Лисабона постављен је тако да иде у корак са спровођењем Миленијумских циљева развоја и у корак са преговарањем најзначајнијег глобалног оквира за постизање одрживости од 2015. до 2030. године.

С обзиром на предмет истраживања и делокруг који обухвата преговоре за пост-2015 оквир фокус је постављен на мандат Европске комисије од 2014. године с обзиром на циљеве и преглед претходне Комисије која се највише усмеравала на решавање кризе еврозоне и унутрашњих проблема тржишта као Економске и монетарне уније, модернизација ЕУ буџета и стоећим незапослености са циљем одрживог раста чији је фокус Стратегија Европа 2020.

У погледу мандата Европске комисије за период 2014 – 2015. главни приоритети огледали су се у десет (10) широких политика међу којима су:

1. Нови подстицај за радна места, рад и инвестиције (ослања се на спровођење Стратегије Европа 2020 која је претходно подробније објашњена);
2. Повезано јединствено дигитално тржиште;
3. Отпорна Енергетска унија са напредном политиком климатских промена;
4. Дубље и праведније унутрашње тржиште са ојачаном индустријском базом;
5. Дубља и праведнија економска и монетарна унија;
6. Разуман и уравнотежен споразум о слободној трговини са Сједињеним Америчким Државама;
7. Област правде и основних слобода заснована на узајамном поверењу;
8. Ка новој политици миграција (у складу са великим мигрантском кризом која је 2014. и 2015. године доживела свој врхунац);
9. Јачи глобални актер;
10. Унија демократских промена (заснована на продубљеној сарадњи са Европским парламентом).⁷³¹

У складу са наведеним приоритетима и институционална организација Европске комисије кроз Генералне директорате била је расподељена на начин да то одговара испуњењу самих приоритета. У погледу одрживог развоја, и у том тренутку и даље на снази Миленијумских циљева развоја, надлежност је дата наредним Генералним директоратима иако су сви директорати суштински били посвећени циљевима и испуњењу истих (важан сегмент истицања како би се упоредило са наредном ЕК која се у потпуности базирала на зелености и ЦОР). Наиме, организација је подељена међу потпредседницима комисије којих је било шест (6) и додатно Високи представник са улогом потпредседника за одређена питања.

Питања одрживог развоја захтевала су холистички приступ и међусекторску сарадњу како би се осигурало да су економски, социјални и околишни изазови обухваћени заједно. Структура ЕК и наведених потпредседника представљала је приступ заснован на пројектима и била значајан инструмент који је олакшавао начин рада. Пројектни тимови окупљају се око различитих углова секторских политика са циљем да осигурају да напори у једној области политика ојачавају иницијативе у другим пољима, креирајући концентрирану и узајамно ојачавајућу агенду. Нова

⁷³¹ European Commission, Towards the Juncker Commission: 10 priorities of the European Commission 2014-2019. https://ec.europa.eu/archives/juncker-commission/priorities/index_en.htm, приступљено 3.10.2024.

функција која је припада Првом потпредседнику (у том тренутку ову позицију је имао Франс Тимерманс (*Frans Timmermans*)) укључивала је хоризонталну одговорност за одрживи развој. Стога, како би се обезбедила кохерентност политика Први потпредседник игра координациону улогу у вођењу рада Комисије у активном имплементирању Агенде 2030. Кроз рад Комисије обухватао је и питања боље регулације, међу-институционалних односа, владавине права и Повеље о основним правима.⁷³²

Потпредседник ЕК задужен за Енергетску унију бавио се питањима из надлежности комесара за: Правду, потрошаче и родну равноправност; Дигиталну економију и друштво; Економске и финансијске послове, порезе и царине; Запошљавање, социјална питања, вештине и радну мобилност; Регионалну политику; Климатске акције и енергију; Животну средину, поморска питања и риболов; Трговину; Транспорт; Конкуренцију; Истраживање, науку и иновације; Пољопривреду и рурални развој.

Потпредседник ЕК задужен за послове, раст, инвестиције и конкурентност такође је "покривао" области као што су: Дигитална економија и друштво; Економски и финансијски послови, вештине и радна мобилност; Регионална политика; Климатска акција и енергија; Унутрашње тржиште, индустријом и предузетништвом и мала и средња предузећа; Финансијска стабилност, финансијске услуге и унија капиталног тржишта; Транспорт.

Потпредседник задужен за *Дигитално јединствено тржиште* надлежност је остваривао кроз рад комесара за: Правду, потрошаче и родну равноправност; Дигиталну економију и друштво; Економске и финансијске послове, порезе и царине; Запошљавање, социјалне послове, вештине и радну мобилност; Регионалну политику; Унутрашње тржиште, индустрију, предузетништво и мала и средња предузећа; Пољопривреду и рурални развој.

Остали потпредседници нису обухватали области које су директно повезане са питањем одрживог развоја али у својим међусекторским сарадњама су играли одређену улогу нарочито у погледу буџета.⁷³³

На овај начин су потпредседници Европске комисије у сарадњи са надлежним комесарима били задужени за политike различите природе уз примену свеобухватног приступа да се сви баве питањима од значаја у сваком тренутку и на сваком нивоу и оно што је било кључно јесте њихова координација. Улога Високог представника успостављена Уговором из Лисабона подразумевала је већ наведену двошеширност у погледу положаја потпредседника Европске комисије. Та улога је подразумевала да Високи представник има надлежност и нужну сарадњу са комесарима задуженим за: Европску суседску политику и преговоре о проширењу; Међународну сарадњу и развој; Климатску акцију и енергију; Миграције, унутрашње послове и држављанство; Транспорт; Трговину; Хуманитарну помоћ и управљање кризама.⁷³⁴ У складу са тим као потпредседник Комисије задужен је за координисање рада ових комесара и осигурувања да унутрашње политike ЕУ имају позитивне импликације на спољне активности за које је као Високи представник задужен. На тај начин Високи представник представља своју двошеширност кроз наведене политike али у одређеним случајевима може делегирати послове (када делује као потпредседник) другим комесарима у надлежним областима да наступају у њено/његово име.

⁷³² Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and The Committee Of The Regions 'Next Steps For A Sustainable European Future European action for sustainability' (COM (2016) 739 final, 22 November 2016, Strasbourg), 14. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0739>, приступљено 11.9.2024.

⁷³³ European Commission, Towards the Juncker Commission: The new Structure of the Juncker Commission, https://ec.europa.eu/archives/juncker-commission/structure/index_en.htm, приступљено 10.9.2024.

⁷³⁴ *Ibid.*

У односу на тако организовану ЕК, наредни мандат за период 2019-2024. формиран је на начин да обезбеди већу ефикасност у смислу политика одрживог развоја давајући сваком комесару надлежност да у свој портфель укључи спровођење ЦОР. Свако писмо "мисије" које је упућено комесарима од стране председнице ЕК садржи одредницу "Сваки комесар ће осигурати спровођење УН Циљева одрживог развоја у оквиру својих надлежних области. Колеџ комесара као целина биће одговоран за целокупну имплементацију Циљева."⁷³⁵

Нови институционални оквир дефинисан кроз ЕК од 2019. године подразумевао је заједништво Комесара кроз групе на основу шест (6) дефинисаних приоритета ЕК. Стога, свака група комесара припадала је појединачном приоритету, у неким случајевима су се комесари понављали кроз групе у зависности од припадајућег портфельја.

- С тим у вези први приоритет Европске комисије "Европски зелени договор" (*European Green Deal*) који обухвата чак дванаест (12) Циљева одрживог развоја кроз своју примену, у своје окриље обухвата делање наредних надлежних генералних директората: Међуинституционални односи и предвиђања (овај нови сегмент "предвиђања" постављен је као нови важан инструмент ЕУ у предвиђању кризних ситуација на основу тренутних околности те настојања да се предупреде катастрофе); Здравље и сигурност хране; Енергија; Пољопривреда; Кохезија и реформе; Климатске акције.
- Наредни приоритет је "Европа спремна за дигитално доба" (*Europe Fit for Digital Age*): Европа спремна за дигитално доба; Послови и социјална права; Правда; Иновације, истраживања, култура, едукација и млади.
- У оквиру трећег приоритета "Економија која ради за људе" (*Economy that works for people*), надлежни комесари су из директората: Економија која ради за људе, Послови и социјална права; Економија; Кохезија и реформе; Финансијске услуге, финансијска стабилност и Унија капиталног тржишта.
- Четврти приоритет је "Промовисање европског начина живота" (*Promoting European Way of Life*) где је истоимени директорат; затим директорат за једнакост; Унутрашње послове; Здравље и безбедност хране; Послови и социјална права; Иновације, истраживање, култура, образовање и млади.
- Пети приоритет гласи "Јача Европа у свету" (*Stronger Europe in the World*) са истоименим директоратом уз Директорат за суседство и проширење; Управљање кризама; Међународна партнериства.
- Последњи приоритет је "Нови подстrek за европску дипломатију" (*New Push for European Democracy*) који осликова рад директората за: Вредности и транспарентност; Правду; Међуинституционалне односе и предвиђања; Демократију и демографију; Једнакост.⁷³⁶

Наведени приоритети су подробније описани кроз истраживање како кроз приоритете ЕК тако кроз њихову везу са новим приступом ЕУ од 2019. године. Стога, битна разлика у односу на претходно дефинисану комисију и ову наведену налази се у самом систему организовања ради спровођења политика. Прва је такозвана пројектна, а друга је свеобухватна и свепрежимајућа "зелена". Овако утврђена структура која се огледа по приоритетима "зелености" настоји да има

⁷³⁵ European Commission, Mission Letter of President of the European Commission Ursula von der Leyen to Marya Gabriel Commissioner for Innovation, Research, Culture, Education and Youth, 1 December 2019.

https://commissioners.ec.europa.eu/system/files/2022-12/mission-letter-mariya-gabriel-2019_en.pdf, приступљено 4.11.2024.

⁷³⁶ European Union, The Commissioners, https://commissioners.ec.europa.eu/index_en#paragraph_509, приступљено 4.11.2024.

много ефикаснији дomet и резултат у односу на претходно дефинисану која се заснивала на повезаности надлежних комесара са потпредседником комисије који је надлежан за управљање већим бројем области. Нарочито је нова структура ЕК од 2019., иако је постојала основа везаности и у претходној Комисији тек је био почетак стварања повезница, повезана кроз дефинисане приоритете са Циљевима одрживог развоја и Европски семестар, где сваки приоритет има директну везу са ЦОР и на тај начин се прати спровођење истих. Најважнији од наведених директората за ово истраживање, а који су настојали бити предмет подробнијег истраживања кроз систем упитника јесу Генерални директорат за климатске акције⁷³⁷, Генерални директорат за животну средину⁷³⁸, Генерални директорат за Међународна партнерства⁷³⁹ као и они надлежни за енергију⁷⁴⁰.

Формирањем Комисије која по свим мерилима одговара постављеним приоритетима и тако хармонично и уједначено има план рада како спровести приоритете и идеје из радног и политичког оквира датог мандата, ЕУ је учинила значајан корак на испуњавању дometа 2030. и 2050. године. Та посвећеност и настојање да се Комисија заузме за чврсто и видљиво иступање у спољним акцијама ЕУ није увек случај када је реч о председницима Комисије, нарочито од увођења формалне улоге Високог представника. Тренутна председница Урсула фон дер Лајен знатно је унапредила дometе положаја председнице Комисије својом спољнополитичком агеном. Међутим, заједништво у деловању ван граница ЕУ најзначајнији је инструмент у рукама ЕУ при остваривању значајног утицаја на међународној сцени.

Поред ЕК значајни део институционалног оквира за остваривање одрживог развоја огледа се кроз новообразовану институцију Уговором из Лисабона, *Европску службу за спољно деловање*. Наиме капацитети ове институције као "административног тела" огледају се у појединим директоратима и њиховим јединицама који посвећено раде на питањима одрживог развоја али наравно у сарадњи са ЕК и Високим представником као члвником за спољне послове. Тако се издава још од оснивања ЕССД Одлуком из 2010. године на основу организационе шеме ЕССД Генерални секретар који управља радом ЕССД и надлежан је и за рад заменика генералног секретара и сектора надлежних за многобројна питања.

Заменик секретара за економска и глобална питања (*Deputy Secretary General for Economic and Global Issues*) под својом контролом има сектор за Глобалну агенду и мултилатералне односе (*Global Agenda and Multilateral Relations*) који се потом организује у више сектора/јединица. У том смислу за предмет истраживања важна је јединица за Глобалне проблеме или глобална питања (*Global Issues*) јер осликова питања одрживог развоја. У оквиру ове јединице препознају се додатне које су посвећене Повезивању и дигиталној транзицији (*Connectivity and Digital Transition*), Зеленој транзицији (*Green Transition*), Финансијским инструментима и међународној сарадњи (*Financing Instruments and International Cooperation*) и оно у чему се огледа посебност посвећеног приступа за одрживо спољно деловање јесу основани Специјални изасланик за дигиталну дипломатију (*Special Envoy for Digital Diplomacy*), Специјални изасланик за

⁷³⁷ European Union, Directorate General Climate Action, https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/climate-action_en, приступљено 4.11.2024.

⁷³⁸ European Union, Directorate General for Environment, https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/environment_en, приступљено 4.11.2024.

⁷³⁹ European Union, Directorate General for International Partnerships, https://international-partnerships.ec.europa.eu/index_en, приступљено 4.11.2024.

⁷⁴⁰ European Union, Directorate General for Energy, https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/energy_en, приступљено 4.11.2024.

климатску и околишну дипломатију (*Special Envoy for Climate and Environment Diplomacy*), Специјални изасланик за енергетску дипломатију (*Special Envoy for Energy Diplomacy*).⁷⁴¹ Додатно, централизованом институционалном оквиру који делује из Брисела суштинску вредност пружају Делегације ЕУ као спољне јединице деловања у промовисању ове регионалне интеграције. Делегације ЕУ спроводе политике ЕУ ван њених граница и настоје да постигну различитим инструментима ниво испуњења ЦОР како је то ЕУ амбициозно поставила. Значај Делегација ЕУ је доста важан с обзиром на положај, како у географском смислу тако и у погледу моћи коју могу имати у оперативном смислу. Делегације су продужена рука ЕУ, рука која настоји да утиче на ширење идеја ове регионалне интеграције и то директно на терену у оним државама које нису део ЕУ, које желе то да постану или су у односу партнера или су корисник развојне помоћи. Сви наведени сегменти иду у прилог Делегацији и њеном остваривању примене структуралне дипломатије и спровођење политика које су спуштене са нивоа централе из Брисела. Нарочита улога Делегације ЕУ при УН у Њујорку је допринос за спровођење идеја и политика ЕУ заједно са чиниоцима задуженим за представљање ЕУ при међународним организацијама дефинисаним уговорима ЕУ. Чиновници ове делегације налазе се на терену, са другим актерима, преговарајући своје интересе и стављајући планове и приоритете ЕУ у први план ширећи мрежу партнера кроз координационе састанке и стварање коалиција пре свега у оквиру Генералне скупштине УН. То им омогућава и Резолуција из 2011. године. У погледу одрживог развоја значај Делегација је суштински, контролишући и истовремено утицајни како кроз деловање при УН тако и кроз инструмент политике проширења и пружања развојне помоћи која је и једна од најважнијих улога Делегација.

Наравно, Високи представник као истовремено и потпредседник Комисије али и председавајући Саветом за спољне послове, који у свом раду има подршку ЕССД итекако заокружује институционални оквир за бављење одрживим развојем. Међутим подељена надлежност у овом погледу која постоји не истиче Високог представника у први план. Значајнију и видљивију надасве улогу има председник Комисије али значајно и председник Европског савета који суштински од 2011. године званично говори пред Генералном скупштином УН. Улогу у овом смеру имају стога и Високи представник који је најчешће на седницама Савета безбедности у погледу надлежности бављења ЗСБП, затим председник Комисије и председавајућа држава Саветом у погледу питања које не спадају под ЗСБП и председник Европског савета као уређени говорник. Улога државе која председава Саветом је кроз развој ЕУ значајна континуирано а и у погледу одрживог развоја. До ступања на снагу Уговора из Лисабона ЕУ је при УН представљао један члан Комисије и представник из државе која председава Саветом, с тим што је Комисија суштински била задужена за питања из своје надлежности а држава председавајућа имала улогу представљања ЕЗ/ЕУ. Суштина успостављених односа на овакав начин почива и у настојању да се све функције обављају истовремено уједначено, заједничким акцијама и изјавама ради остваривања заједничких интереса.

Савет Европске уније, тачније Генерални Секретаријат не може бити занемарен најпре у смислу да је део запослених, трећина, формирањем ЕССД постала део службеничког система ЕССД и учествује у свим активностима у зависности од својих надлежности по јединицама.

Додатно, Европски парламент такође утиче на доношење политика у области одрживог развоја својим препорукама, прилозима, коментарима, мишљењима и иницијативама и свакодневном

⁷⁴¹ Организациона структура Европске службе за спољно деловање. European External Action Service HQ Organisation Chart, As of 16 September 2024, <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/2024-09-16%20EEAS%20Org%201.01.pdf>, приступљено 4.11.2024.

комуникацијом и делањима са осталим институцијама. Нарочито је Уговором из Лисабона улога Европског парламента "ојачана".

Улога Европског економског и социјалног одбора предвиђа на основу члана 300 Уговора о функционисању ЕУ да бива консултован од стране Европског парламента, Савета ЕУ или Комисије приликом дефинисања политика. Сарадња са ЕК и Комитетом региона уређена је на основу посебног Протокола о сарадњи. Док је са ротирајућим Председавајућим Саветом и Европским парламентом додатно унапређена сарадња Уговором из Лисабона. Допринос овог одбора огледа се у улози коју има као гласакоји води организовано цивилно друштво у Европи а бави се питањима од значаја кроз теме климатских акција, енергије, заштите животне средине, политike проширења итд. У складу са тим настоји да укључи и активира цивилно друштво у ове процесе и политике. Креира мишљења која се баве бројним проблемима у оквиру наведених сегмената политика и циљна сврсисходност је укључивање и недржавних актера у процесе од важности за одрживи развој.⁷⁴² Додатна вредност овог тела огледа се и у иступањима на Високом политичком форуму о одрживом развоју УН где је овај одбор задужен и за вођење различитих састанака и организовање истих.

На овај начин формирани институционални оквир који се кроз године и мењају и надграђивају обезбедио је целовитост за заједништво у делању са једним циљем а то је климатска неутралност Европе до 2050. године. Користећи приступ "A whole of government" или свеобухватно деловање свих институција направљен је помак ка ефикасном испуњењу свих приоритета кроз солидарност и заједништво.

5.4 Измена положаја Европске уније у мултилатералном систему Уједињених нација

Положај ЕУ при УН је предмет подробних изучавања с обзиром на посебности које могу увести и које уводе на дневни ред међународне сцене. Враћајући се на период оснивања обе заједнице, и реалност која је тада постојала на глобалном нивоу неупитно је да ли је сарадња ове две организације доприносила и да ли сада доприноси светском поретку. Постављање сличних циљева и идеја за деловање, иако различите примарне сврхе узвеши у обзир Европску заједницу за угаљ и челик и иницијалну идеју за оснивање, довело је до промене у положају ЕУ при УН од 2011. године када јој је омогућен унапређени статус.

5.4.1 Положај Европске уније до 2011. године

Посебност у односима ЕУ и УН огледа се најпре у томе да је УН мултилатерални оквир од оснивања у своје окриље чланства примао државе, чак и када је реч о статусу посматрача, све док 1974. године Резолуцијом Генералне скупштине (у даљем тексту ГСУН)⁷⁴³ ЕЕЗ не добија статус посебности у том смислу и положај посматрача на заседањима ГСУН. Међутим, хронологија присуства ЕЕЗ (касније ЕУ), у оквире УН датира још од првог званичног институционалног представљања, не Заједнице а ни Уније, већ Комисије, 1964. године када је отворена информациона канцеларија Комисије при седишту УН у Њујорку. Овакву могућност пружио је правни оквир ЕЕЗ који је тада почивао на оснивачким уговорима из Париза и Рима. Наиме, члан 229. Уговора из Рима о Европској економској заједници, који је потписан 1957. године, предвидео је да у случају сарадње са међународним организацијама Комисија има

⁷⁴² European Union, European Economic and Social Committee: <https://www.eesc.europa.eu/en>, приступљено 4.9.2024.

⁷⁴³ United Nations General Assembly, "Status of the European Economic Community in the General Assembly" (A/RES/3208 (XXIX), 1974), <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/738/10/pdf/nr073810.pdf>, приступљено 12.12.2023.

одговорност за осигурување "свих контаката са органима Уједињених нација, њеним специјализованим агенцијама и Општим споразумом о царинама и трговини. Комисија обезбеђује одговарајуће контакте са свим међународним организацијама."⁷⁴⁴ Изменом институционалног оквира током година развоја, ширења и напретка из Европских заједница у Европску заједницу те Европску унију, мењао се и систем представљања у оквирима УН. Уговором из Брисела или Уговором о спајању из 1965. године⁷⁴⁵ долази се до обједињавања институционалног оквира три заједнице које су тада постојале о чему је било речи раније у истраживању, и имају заједничке институције иако постоје независно у свом раду а и даље на снази остаје одредба да Комисија има улогу представљања у УН сада кроз Делегације Европске комисије. Овај начин дипломатског представљања био је предмет многоbroјних дебата с обзиром на специфичност положаја који је имала Комисија која је у том тренутку према свим својствима могла да представља само себе а не Заједницу те се постављало питање правног упоришта дипломатског представљања ЕЕЗ а касније ЕЗ па ЕУ).⁷⁴⁶

Након отварања информативне канцеларије у Њујорку 1964. године, а пре ступања на снагу Уговора из Лисабона, функција представљања ЕУ при УН припадала је Европској комисији и држави која је имала улогу шестомесечног председавања Саветом. Иако је наизглед постојала дуалност у представљању, у пракси је систем функционисао са јасним разграничењем између ове две фигуре. Дипломатско представљање ЕЕЗ резолуцијом A/RES/3208(XXIX)⁷⁴⁷ из 1974. године је дефинисано кроз *статус посматрача* који је предвиђао учешће на седницама Генералне скупштине УН, иако то није подразумевало поседовање права гласа али је унапредило преговарачки положај ЕЕЗ. Суштински, Комисија је уживала право на статус посматрача од 1974. године и представљала је Европску заједницу иступањима само у оним УН телима који су се тицали тема за које је имала искључиве надлежности. Ту су спадали Економски и социјални савет (*Economic and Social Council - ECOSOC*) и УН конференције које су се бавиле трговинском политиком и економским питањима. С друге стране, Председавајући Саветом је "узимао реч" примарно на Генералној скупштини на формалним састанцима где су на дневном реду била питања спољне и безбедносне политике.⁷⁴⁸

⁷⁴⁴ Treaty establishing the European Economic Community, Rome, 1957, article 229, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome>, приступљено 12.3.2022.

⁷⁴⁵ Merger Treaty, 1965.

⁷⁴⁶ Видети више: Michael Brutter, "Diplomacy without a State: The External Delegations of the European Commission," *Journal of European Public Policy* 6, 2 (1999): 183–205; Јелица Стефановић-Штамбук, „Билатерална дипломатија у Европској унији,” *Годишњак Факултета политичких наука Универзитета у Београду* 2, 2 (2008): 323–353; Јелица Стефановић Штамбук, „Европска унија на путу ка обједињујућој дипломатији,” *Часопис за право и економију европских интеграција Изазови европских интеграција* (2010): 111–135; David Spence, "The European Commission External Service," *Public Policy and Administration*, 19, 3 (2004): 61–76; Jozef Bátora, "The 'Mitrailleuse Effect': The EEAS as an Interstitial Organization and the Dynamics of Innovation in Diplomacy," *Journal of Common Market Studies* 41, 4 (2013): 598–613; Jozef Bátora and David Spence, eds, *The European External Action Service European Diplomacy Post Westphalia* (London: Palgrave Macmillan, 2015); Миљана Ђурчевић Џуцић, "Структурне промене мултилатералне дипломатије Европске уније у Генералној скупштини Уједињених нација," *Политичка ревија*, 4 (XXX) XXII, 74 (2022): 15–38.

⁷⁴⁷ United Nations General Assembly, "Status of the European Economic Community in the General Assembly" (A/RES/3208 (XXIX), 1974).

⁷⁴⁸ Spyros Blavoukos, Dimitris Bourantonis and Ioannis Galariotis, "In quest of a single European Union voice in the United Nations General Assembly: The politics of Resolution 65/276," *Cooperation and Conflict* 52, 5(2017): 455. О позицији Комисије и Председавајућег при УН видети и: Simon W Duke, "Preparing for European Diplomacy?", *Journal of Common Market Studies* 40, 5 (2002): 849–870.; Steffen Bay Rasmussen, *The ideas and practices of the European Union's Structural Antidiplomacy: An Unstable Equilibrium* (Leiden, Boston: Brill, 2018), 119.; Sebastian Borchmeyer and Mir

Након усвајања Резолуције, ЕЕЗ добија свој дипломатски статус при УН успостављањем сталне мисије у седишту у Њујорку 1976. године и тиме постаје прва регионална организација која је себи обезбедила стицање таквог статуса с обзиром на државно-центрични приступ на коме се заснивао УН систем. Као што је наведено делегацију ЕУ у том тренутку чинила су два представника, један из Комисије и један из државе Председавајућег који се ротирао на период од шест месеци. Подела надлежности је и даље била као у претходно наведеном пасусу.

Током година успостављања свог дипломатског статуса унутар УН, ЕЕЗ је настојала да ојача своје присуство на међународној сцени те формирала инструмент Европске политичке сарадње (*European Political Cooperation EPC* – у даљем тексту ЕПС) са циљем увећања утицаја држава чланица (тада их је било дванаест (12)) на међународном нивоу применом јединственог заједничког приступа. Овај инструмент кохерентног наступања према „споља” није уоквирен Уговорима о Заједницама све до ЈЕА 1987. И поред тога посебан аспект иступања и сарадње на међународном нивоу односи се на деловање при Конференцији о безбедности и сарадњи у Европи (*Conference on Security and Cooperation in Europe* - претходница ОЕБС) и УН. Та сарадња подразумевала је најпре регуларне консултације са дванаест мисија држава чланица ЕЕЗ у Њујорку, Женеви и Бечу, укључујући на експертском нивоу; годишње говоре министра спољних послова Председавајуће државе у име дванаест држава чланица и Заједнице на УН Генералној скупштини; напоре да се обезбеди заједничко гласање о Резолуцијама; заједничке изјаве и заједничка објашњења гласања.⁷⁴⁹ Уговором из Мастрихта ЕПС постаје формално део другог стуба кроз ЗСБП.

Између успостављања Европске политичке сарадње и стицања дипломатског статуса при УН, 1973. године усвојена је и Декларација о европском идентитету којом су државе чланице настојале да још уједињенијим снагама наступају заједничким ставовима и акцијама у спољним односима, како према државама тако и према међународним организацијама.⁷⁵⁰ У том духу и већ устаљеној пракси, све више је ЕЕЗ преузимала примат у представљању идеја заједница као јединке и излагала у име држава чланица.

Одредбе Уговора из Мастрихта предвиђају да представљање Уније у погледу ЗСБП и при међународним организацијама врши држава која има улогу шестомесечног Председавања. Заједно са подршком претходне и будуће државе која има улогу Председавајућег Саветом („тројка“ формат). Улога Комисије остаје и предвиђа се потпуна укљученост и информисаност о ЗСБП (чланови од J.5 до J.9 како је детаљније објашњено у поглављу 4). Овим Уговором је предвиђена, а затим додатно постављено као обавезујућа одредба Уговором из Амстердама, да оне државе чланице ЕУ које су део одређене међународне организације информишу државе чланице ЕУ које нису, о свим питањима од интереса. Истовремено се у погледу чланства при Савету безбедности УН предвиђа да присутне чланице информишу оне које нису у сталном или привременом саставу о питањима од важности те да осигурају одбрану позиција и интереса

Wasim, *Increasing the Impact of the European Union at the United Nations in New York* (New York: Konrad-Adenauer Stiftung New York, 2020), 7.

⁷⁴⁹ European Political Cooperation (EPC), *Office for Official Publications of the European Communities*, Luxembourg, 1988, 8. <http://aei.pitt.edu/45409/1/European.Political.Cooperation.pdf> приступљено 14.6.2024.

⁷⁵⁰ European Union, “Declaration on European Identity”, *Bulletin of the European Communities* 12 (1973), 118-122.

https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf, приступљено 14.9.2024; Press and information Office Federal Republic of Germany, „Document on the European identity published by the Nine Foreign Ministers“ (Copenhagen, 14 December 1973), 50-51, http://aei.pitt.edu/4545/1/epc_identity_doc.pdf, приступљено 14.9.2024.

Уније.⁷⁵¹ Сматра се да је овакав положај где је држава чланица која Председава Саветом представљала интересе ЕУ у многоме био бољи и знатно утицајнији у Генералној скупштини УН, но што је то касније дефинисано Уговором из Лисабона (односно Уговором о Функционисању ЕУ који замењује Уговор о Европској заједници) када улогу представљања при УН преузима Високи представник.

5.4.2 Унапређени положај ЕУ у Генералној скупштини од 2011. године

Уговором из Лисабона поставља се нова структура за вођење дипломатије Европске уније. Та структура се заснива на већ представљеним структурним чиниоцима у које спадају Високи представник за спољне послове и безбедносну политику, Европска служба за спољно деловање и Делегације Европске уније. Како не би дошло до понављања већ описаних функција и надлежности наведених тела истиче се значај деловања при Уједињеним нацијама. Тако, улогу представљања при међународним организацијама прописано наведеним уговором преузима Високи представник чиме се тежило „већој централизацији и Бриселизацији политике дистрибуција сагласности око ЕУ питања у УН.“⁷⁵² Тиме што Делегације ЕУ представљају спољни део дипломатске мреже ЕУ тако Делегација ЕУ при УН има значајну улогу представљајући сада не Комисију како је то чинила раније Делегација Комисије већ читаву Унију.

Промена статуса ЕУ при УН од посматрача ка унапређеном статусу посматрача (*enhanced observer status*) није била ни једноставна нити лако достијна. Наиме, првобитни преговори и настојање да се Резолуција о таквом положају усвоји на УНГС били су неуспешни. Истујање ЕУ у УН вођено је идејом кохерентности, наступања „једним гласом“, и ефикасности што је требало да помогне да оствари већу видљивост (*visibility*)⁷⁵³ и репрезентативност на Генералној скупштини УН. Након промена Уговором из Лисабона ЕУ настојала је да побољша и унапреди свој положај при УН у складу са тим реформама⁷⁵⁴ на начин да постане видљивија и утицајнија. Први покушај дистрибуција новог положаја подразумевао је израду Нацрта резолуције којим би се ЕУ статус разликовао у односу на статус посматрача других актера. Међутим, подношење таквог нацрта догађало се „транзиционом“ периоду када је Уговор из Лисабона ступио на снагу, а ЕССД се није формирала званично. Стога је као резултат и последица ових институционалних превирања, терет „гурњања“ напред резолуције подељен између Вршиоца дужности шефа Делегације ЕУ при УН, ротирајућег Председавајућег Саветом који је и даље деловао у транзиционом периоду, и држава чланица ЕУ, иако се другим посматрачима чинило да су ЕУ представници много више напора уложили неже државе чланице.⁷⁵⁵ Разлог неуспеха првобитно предложене резолуције лежи пре свега у самој предложеној резолуцији.⁷⁵⁶ Једна од главних замерки односила се на садржај у погледу „превише ЕУ и Лисабонског уговора“ те се

⁷⁵¹ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, *Official Journal of the European Communities*, 97/C 340/01, 40, 10 November 1997, 1–144. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT>, приступљено 14.7.2022.

⁷⁵² Karen Smith, „EU Member States at the UN: A Case of Europeanization Arrested?“, *Journal of Common Market Studies* (2016): 3.

⁷⁵³ Видети: Spyros Blavoukos, Dimitris Bourantonis, Ioannis Galariotis and Maria Giannou, „The European Union's Visibility and Coherence at the United Nations General Assembly,“ *Global Affairs* 2, 1 (2016): 35–45.

⁷⁵⁴ Jan Wouters, Jed Odermatt and Thomas Ramopoulos, „The Status Of The European Union at the United Nations after the General Assembly Resolution Of 3 May 2011,“ *Global Governance Opinions*, Leuven Centre for Global Governance Studies, July 2011, 2, https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/opinions/opinions10_wouters_odermatt_ramopoulos.pdf, приступљено 6.10.2024.

⁷⁵⁵ Spyros Blavoukos, Dimitris Bourantonis and Ioannis Galariotis, „In quest of a single European Union voice in the United Nations General Assembly: The politics of Resolution 65/276,“ *Cooperation and Conflict* 52, 5(2017): 457.

⁷⁵⁶ United Nations General Assembly, „Participation of the European Union in the work of the United Nations“ (A/64/L.67, 31 August 2010, New York), <https://digitallibrary.un.org/record/689202?v=pdf&ln=fr>, приступљено 14.9.2021.

постављало питање да ли је Резолуција ЕУ или УН документ.⁷⁵⁷ Предложена Резолуција била је предмет негодовања пре свега малих држава и држава средње величине које су сматрале да се овом резолуцијом може наштетити њиховом статусу при УН те да би се оваквим чињењем утицало на то да УН постану „организација организација“ где би појединачне чланице, нарочито мање државе изгубиле свој глас и аритметичку предност.⁷⁵⁸ Додатно исто би покренуло да друге регионалне организације затраже иста права што би државе довело у потпуно незавидан положај.⁷⁵⁹

Наиме, нацртом резолуције ГС /64/L.67 из 2010. године ЕУ наводи се да у случајевима када организација за регионалне интеграције развије заједничку екстерну политику и успостави тројне структуре за њихово заступање и спровођење, Генерална скупштина може имати ефективну корист од учешћа представника организације који ће говорити на њеним заседањима у име организације и држава чланица организације.⁷⁶⁰ Нацртом се истиче и да је Уговором из Лисабона дошло до промене у институционалном систему нарочиту у погледу представљања у спољним односима тако да држава чланица која има улогу Председавајућег Саветом више нема примат у погледу представљања при УН, већ су то Председник Европског савета, Високи представник, Европска комисија и Делегације ЕУ, које иступају у име ЕУ у зависности од надлежности.⁷⁶¹ Нацрт резолуције није усвојен с обзиром на то да је 76 гласова било за, 71 против и 26 уздржаних гласова.

Априла 2011. године долази до ревидиране верзије предлога резолуције о учествовању Европске уније у раду Уједињених нација⁷⁶² којом су усвојене све неопходне измене укључујући брисање свих референци у односу на Уговор из Лисабона и истицање ЕУ у сваком члану, такође не пружа се могућност вета и предлагања кандидата од ЕУ али ни право гласа. Резолуцијом Генералне скупштине УН 65/276 конституише се значајни напредак у међународном деловању ЕУ.⁷⁶³

Резолуција је омогућила представницима ЕУ, са циљем представљања позиција ЕУ и њених држава чланица:

- да се упишу на листу говорника међу представницима главних група, са правом интервенције;
- да учествују у генералној дебати Генералне скупштине у складу са редоследом првенства, утврђеном у пракси за посматраче;

⁷⁵⁷ Spyros Blavoukos, Dimitris Bourantonis and Ioannis Galariotis, “In quest of a single European Union voice in the United Nations General Assembly: The politics of Resolution 65/276,” *Cooperation and Conflict* 52, 5(2017): 458.

⁷⁵⁸ Serrano De Haro S., *Participation of the European Union in the Work of the United Nations: General Assembly Resolution 65/276*, CLEER Working Papers 2012/4 (Den Haag: Centre for the Law of EU External Relations, 2012), 18.

⁷⁵⁹ Giovanni Grevi, “From Lisbon to New York: The EU at the UN General Assembly,” FRIDE, 21 June 2011, <https://www.boulevard-exterieur.com/From-Lisbon-to-New-York-The-EU-at-the-UN-General-Assembly.html>, приступљено 4.9.4022.

⁷⁶⁰ Јелица Горданић, „Посматрачки статус Европске уније у Генералној скупштини Уједињених Нација,“ *Европско законодавство* XVI 61-62, 16 (2017), 12. Цитиран је став из: United Nations General Assembly, “Participation of the European Union in the work of the United Nations” (A/64/L.67, 31 August 2010, New York), <https://digilibRARY.un.org/record/689202?v=pdf&ln=fr>, приступљено 14.9.2021.

⁷⁶¹ United Nations General Assembly, “Participation of the European Union in the work of the United Nations,” 2.

⁷⁶² United Nations General Assembly, “Participation of the European Union in the work of the United Nations: revised draft resolution,” (A/65/L.64/Rev.1*, 21 April 2011, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/td/n11/309/29/pdf/n1130929.pdf>, приступљено 14.10.2024.

⁷⁶³ United Nations General Assembly, “Resolution adopted by the General Assembly on 3 May 2011 Participation of the European Union in the work of the United Nations” (A/RES/65/276, 10 May 2011, New York). <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n10/529/10/pdf/n1052910.pdf>, приступљено 22.7.2024.

- да имају своје комуникације у погледу рада и заседања Генералне скупштине и заседања и рада свих међународних састанака и конференција које се одржавају под покровитељством Генералне скупштине и конференција УН, директно и без посредника;
- да представе предлоге и амандмане усмено по договору држава чланица ЕУ; о тим предлогима и амандманима ће гласати само на предлог државе чланице;
- имају право на одговор у складу са ставовима Европске уније према одлуци председавајућег. То право на одговор се ограничава на једну интервенцију по ставки. Такође према резолуцији представници ЕУ заузимају место у Генералној скупштини у делу у коме се налазе посматрачи. Додатно, представници ЕУ немају право гласа, али ни право да предлажу своје кандидате.⁷⁶⁴

Овако уређеним статусом ЕУ јесте побољшала своју позицију у мултилатералном оквиру УН али постојале су критике упућене дефинисаним одредбама нарочито у погледу усменог излагања амандмана, али и начина за одговор о чему одлучује Председавајући.⁷⁶⁵

С обзиром на то да је у предлогу Резолуције а и Резолуцијом наведено да ЕУ представља и Председник Европског савета, и Високи представник, те Делегација ЕУ при УН али и Комисија, чиме се мења претходно истакнути представник државе која председава Саветом, донета је одлука да Председник Европског савета излаже у име ЕУ на Генералној скупштини УН.⁷⁶⁶

Исте године, 2011., у октобру, Савет Европске уније доноси одлуку о ЕУ изјавама у међународним организацијама где се приближније одређују ситуације када ЕУ наступа у име ЕУ и држава чланица а када је то другачије у зависности од надлежности дефинисане Уговорима. А све у циљу обезбеђивања кохерентног, свеобухватног и јединственог спољног представљања.⁷⁶⁷

Од постављања у унапређени посматрачки статус ЕУ креира и усваја своје *priorитетe* на УН за свако заседање. Приоритети су дефинисани у односу на глобалну сцену претњи и проблема са циљем да се стане на пут заједничким снагама при УН. Тако у зависности од основних приоритета Генералног секретара УН и узимајући у обзир УН агенду и глобалне кризе дефинишу се и приоритети ЕУ. Последњих година велики фокус како УН агенде тако и ЕУ јесте Агенда 2030 и постизање Циљева одрживог развоја и у складу са тим и приоритети ЕУ смерени су на заједничко деловање у мултилатералном оквиру али и на стварање додатних корака у погледу ширења мреже утицаја и ван тог оквира. Нарочито политиком развојне помоћи и хуманитарне подршке ка Афричким, карипским и паципичким државама које се налазе у најнеповољнијем положају. Тако су последњи дефинисани приоритети из 2024. године усмерени на троструку планетарну кризу климатских промена, губитка биодиверзитета и загађења, које представљају глобалну и егзистенцијалну кризу и постављају озбиљне безбедносне претње, ЕУ

⁷⁶⁴ *Ibid.*

⁷⁶⁵ Овим и дубљим критикама може се видети у: Jan Wouters, Jed Odermatt and Thomas Ramopoulos. “The Status Of The European Union at the United Nations after the General Assembly Resolution Of 3 May 2011,” *Global Governance Opinions* (Leuven Centre for Global Governance Studies, July 2011),

https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/opinions/opinions10_wouters_odermatt_ramopoulos.pdf, приступљено 6.10.2024.

⁷⁶⁶ European Council, Council of the European Union, EU at the UN General Assembly, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/unga/>, приступљено 3.9.2021.

⁷⁶⁷ Council of the European Union, “EU statement in multilateral organisations – General Arrangements” (15901/11, 24 October 2011, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15901-2011-INIT/en/pdf>, приступљено 17.3.2021.

је посвећена раду са партнерима како би убрзала глобалну, праведну и инклузивну зелену транзицију.⁷⁶⁸

Настојање ЕУ да обезбеди кохерентну и свеобухватну као и ефикасну позицију унутар УН предмет је разних спорења. Циљна одредница за кохерентним деловањем и говорењем једним заједничким гласом јесте неопходан услов за успешно деловање али није једини и недовољан је за увећану глобалну улогу иако се посебност и значај ЕУ видно разликује од других регионалних организација. С тим у вези, „неупитно је широко препознавање чињенице да је ЕУ више од неке друге међународне организације и да је потребно да буде третирана другачије у УН систему.“⁷⁶⁹ Такође, нови положај и статус омогућили су ЕУ да покаже у пуном сјају своје дипломатске способности за остваривање циљева и ширење идеја и на друге актере при УН а не само на своје истомишљенике оличене у статусу кандидата и потенцијалних кандидата. Тако се у периоду након ступања на снагу Уговора из Лисабона и након усвајања Резолуције 65/276 увиђа тренд увећавања координационих састанака на експертском нивоу у ДЕУ у Њујорку како би се ЕУ представила са координисаним, кохерентним и заједничким одлукама и акцијама.⁷⁷⁰

Посвећеност ЕУ делотворном мултилатерализму, са УН у средишту, је централни елемент спољне политике ЕУ. Зато у односу на документ и опредељеност ка мултилатерализму из 2003. године (*The Choice of multilateralism*) ЕУ 2021. године усваја нови документ о јачању ЕУ доприноса мултилатерализму заснованом на правилима. Позивајући се на свет који је у периоду транзиције и у времену великих глобалних криза и изазова оно што је неопходно јесте више мултилатералног управљања и правила у међународној сарадњи. Тренутне безбедносне претње које постоје широм планете уз последице Ковид 19 пандемије су показатељи неопходности нових инструмената где се мултилатерализам посматра као бенефит за све.

У томе се види и значај резултата до којих су довели мултилатерални оквири међу којима је један од најпозитивнијих Агенда 2030 али и Париски споразум о климатским променама. ЕУ овако „обновљеним“ мултилатерализмом настоји да испуни два услова како би се успешно суочила са изазовима на глобалној сцени. *Први* је да изгради и ојача коалиције са партнерима који имају истоветна залагања, интересе и мишљења и кључним приоритетима с обзиром на то да је мултилатерализам био и биће кардинални принцип ЕУ и најефективније средство за управљање глобалним односима на међусобно користан начин. *Други* услов да би мултилатерализам био какав ЕУ „жели“ односно да буде ефективан, праведан и да води ка резултатима који служе и ЕУ интересима и вредностима, али исто тако и глобалним огледа се у деловању ЕУ које мора да почива на стриктним принципима, и агилној примени принципа.⁷⁷¹

Узвеши све у обзир, деловање ЕУ у мултилатералном УН оквиру на овако „обновљен“ начин корак је напред у постизању јаке глобалне улоге и остварења вођства ка климатској

⁷⁶⁸ Council of the European Union, “Council Conclusions on EU priorities at the United Nations during the 79th session of the United Nations General Assembly, September 2024 –September 2025” (11422/24, 24 June 2024, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11422-2024-INIT/en/pdf>, приступљено 7.8.2021.

⁷⁶⁹ Steffen Bay Rasmussen, *The ideas and practices of the European Union’s Structural Antidiplomacy: An Unstable Equilibrium* (Leiden, Boston: Brill, 2018), 116.

⁷⁷⁰ Karen E. Smith, “The European Union,” in *Group Politics in UN Multilateralism*, ed. Karen E. Smith and Katie Verlin Laatikainen (Leiden, Boston: Brill, Nijhoff, 2020), 47.

⁷⁷¹ European Commission, “Joint Communication to the European Parliament and the Council on strengthening the EU’s contribution to rule-based multilateralism” (JOIN (2021) 3 final, 17 February 2021), 1-2. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/en_strategy_on_strengthening_the_eus_contribution_to_rules-based_multilateralism.pdf, приступљено 4.10.2024.

неутралности којој тежи. Није "искорачала" читав пут јер се на њему налазе бројне препреке, пре свега што није држава са свим правима у систему УН, већ регионална организација, али ако се узме у обзир успешност у извојевању унапређеног статуса у односу на све друге регионалне организације способност ЕУ дипломатије неодустајања у својим походима је евидентна.

5.5 Дипломатско деловање Европске уније у процесу обликовања глобалног оквира одрживог развоја после 2015. године

Дипломатско деловање ЕУ за обликовање глобалног оквира одрживог развоја након 2015. године је процес који је трајао годинама пре саме прекретнице 2015. године. Зашто се 2015. узима као прекретница огледа се у најважнијим глобалним оквирима који су усвојени за добробит човечанства и истовремено заштиту природе и природних ресурса у чијем обликовању је учествовала и ЕУ. Глобални оквир у овом погледу почива на четири стуба формирана за борбу против три глобалне претње које треба имплементирати кроз године које долазе.

Четири стуба односе се на усвајање⁷⁷²:

- Резолуције 70/1 Преображавање нашег света: Агенда 2030 за одрживи развој (*Resolution 70/1 Transforming Our Future Agenda 2030 for Sustainable Development*)⁷⁷³ која је усвојена 2015. године са утврђених 17 Циљева одрживог развоја и индикаторима за мерење.
- Адис Абеба Акционе Агенде (*Addis Ababa Action Agenda*)⁷⁷⁴ о финансијским аспектима финансирања и достизања одрживости,
- Сендаи оквир за смањење ризика од катастрофа за период 2015 – 2030 (*The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*)⁷⁷⁵,
- Париски споразум (*Paris Agreement*)⁷⁷⁶ уз УН Оквирну конвенцију о промени климе из 2015.

Три глобалне претње против које се бори наведени оквир и ЕУ у складу са истим огледају се у борби против климатских промена, загађења и губитка биолошке разноврсности. Преузимање и дефинисање наведених оквира кроз политике ЕУ и учешће у преговорима истих предмет је наредних хронолошких приказа како ЕУ поставља својим активностима себе у позицију лидера вођењем климатске и енергетске дипломатије а самим тим настојања да свој положај искористи при УН ради постизања потпуне одрживости и климатске неутралности.

Фокус је на Агенди 2030 и припадајућим ЦОР док се неупитно и неодвојиво осврт пружа и на три преостале јединице глобалног оквира које су узајамно повезане и испреплетане. Као и у

⁷⁷² Дефинисано кроз Европски консензус о развоју из 2017. године: European Commission, "Joint Statement by the Council and the representatives of the governments of the Member States meeting within the Council, the European Parliament and the European Commission: The New European Consensus on Development 'Our World, Our Dignity, Our Future,'" *Official Journal of the European Union* (2017/C 210/01, 30 June 2017), 1–24. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42017Y0630\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42017Y0630(01)), приступљено 5.5.2024.

⁷⁷³ United Nations General Assembly, „Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 Transforming Our World: The Agenda 2030 for Sustainable Development“ (A/RES/70/1, October 21, 2015, New York), https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf, приступљено 25.7.2022.

⁷⁷⁴ United Nations General Assembly, "Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2015 Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing Development (Addis Ababa Action Agenda)" (A/RES/69/313, August 17, 2015, New York).

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_69_313.pdf, приступљено 27.5.2022.

⁷⁷⁵ United Nations, "Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030" (March 18, 2015, Japan), <https://www.unisdr.org/media/16176/download?startDownload=20241010>, приступљено 14.10.2024.

⁷⁷⁶ United Nations, "Paris Agreement" (FCCC/CP/2015/10/Add.1, 12 December 2015, Paris), https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf, приступљено 4.11.2024.

подпоглављу 5.2 пружа се у прилогу табеларни хронолошки приказ (Прилог 2 на страници 345) са најважнијим ЕУ прописима насталим као резултат уређивања процеса глобалних консултација за стварање оквира одрживог развоја након 2015. године али и главних одредница за вођење климатске и енергетске дипломатије као неодвојивих процеса у постизању одрживог развоја (Прилог 3 на страници 346).

5.5.1 Дипломатско деловање ЕУ на уређивању процеса глобалних консултација и преговора

Деловање ЕУ ван својих граница заснива се на дефинисаним и усвојеним актима од стране Савета ЕУ којима се усмерава политика ЕУ најпре у односу на државе чланице а затим према спољним партнерима. Регулисање деловања након 2015. године у погледу одрживог развоја, или такозвана пост-2015 Агенда (*Post-2015 Agenda*) заснива се на бројним документима усвојених у бројним процесима који су вођени и од стране Европске комисије као и кроз Савет ЕУ водећи се предлогима ЕК. Процес припреме за период након 2015. године отпочео је много раније и ишао у корак са спровођењем МРЦ и обавеза предузетих за период до 2015. године. Након ступања на снагу Уговора из Лисабона и измене дипломатске службе ЕУ деловање ван оквира ЕУ добијало је још више на значају. Још је 2011. године Европска комисија усвојила Агенду за промене (*Agenda for Change*) која је за свој циљ поставила да прилагоди начин на који ЕУ пружа помоћ у окружењу које се брзо мења: она поново даје приоритете пружању помоћи како би се осигурао максималан утицај на смањење сиромаштва. Предвиђа два приоритета на које ЕУ треба да фокусира своју развојну сарадњу: први се односи на људска права, демократију и друге кључне елементе доброг управљања; други на инклузиван и одрживи раст за људски развој. У том смислу ЕУ треба да настоји да усмери своје ресурсе тамо где су најпотребнији за решавање смањења сиромаштва и где би могли да имају највећи утицај. У свим регионима треба распоредити више средстава него у прошлости земљама којима је најпотребнија, укључујући и крхке државе.⁷⁷⁷

Надаље, у погледу иницијатива за дефинисање глобалног оквира за пост-2015 период процес предлагања и дефинисања може се посматрати кроз троструки циклус, од предлога Комисије, кроз дефинисање приоритета ЕУ при УН од стране Савета до формалних Закључака Савета. Тако је званично процес учешћа отпочео након Рио+20 Самита 2012. године на коме је обзнањено да је велики рад на изради пост-2015 оквира неопходан. У складу са тим у фебруару 2013. године усвојена је Комуникација Европске комисије "Пристојан живот за све: Окончавање сиромаштва и давање свету одрживе будућности" (*A decent life for all: Ending poverty and giving the world sustainable future*).⁷⁷⁸

Додатно, израђени су приоритети за позицију ЕУ при УН за 68-о заседање Генералне скупштине која је осликавала заједничке интересе у погледу одрживог развоја и искорењивања сиромаштва

⁷⁷⁷ European Commission, "Increasing the impact of EU Development Policy: An Agenda for Change" (COM(2011) 637 final, 2011), https://capacity4dev.europa.eu/info/agenda-change_en#:~:text=The%20Agenda%20for%20Change%20aims.maximum%20impact%20on%20poverty%20reduction, приступљено 23.8.2023.

⁷⁷⁸ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee, and the Committee of Regions - A decent life for all: Ending poverty and giving the world a sustainable future" (COM(2013) 92 final, 27 February 2913, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0092>, приступљено 14.7.2024.

уз нагласак да се демонстрира водећа улога односно лидерство ЕУ у погледу израде оквира за период након 2015. године.⁷⁷⁹

На основу наведене Комуникације Савет је у јуну исте године усвојио документ "Свеобухватна пост-2015 Агенда" (*The overarching post-2015 Agenda*) који се ослања како на испуњење МЦР али и Агенду за промене као и све оквире и стратегије претходно утврђене зарад искорењивања сиромаштва и постизања одрживости. Овај документ потврђује и подвлачи да је основ за формирање и дефинисање пост-2015 оквира Миленијумска Декларација и Рио+20 исходни документ. Формирани ставови зарад деловања ЕУ истичу да сваки оквир треба да препозна искорењивање сиромаштва и одрживи развој као међусобно оснажујуће и повезане и у складу са тим да се ради ка одрживом развоју за искорењивање сиромаштва у свим димензијама кроз интегрисање три међусобно повезане димензије одрживог развоја (економску, социјалну и еколошку) на уравнотежен начин. Додатно је важно да се буде глобалан у тежњи и покривености као и да се успоставе универзално применљиви оквири, а истовремено да су засновани на националном власништву и узимајући у обзир различите националне контексте, капацитете и нивое развоја. Потребан је приступ заснован на поштовању људских права, и истакнута немогућност постизања одрживог развоја у ситуацијама оружаних сукоба и конфликта. Стварање једноставног скупа циљева који су амбициозни, проверљиви, достижни, оријентисани ка акцији, ограничени у броју и лаки за комуницирање са мерљивим дометима и индикаторима провере, је нужност чији је развој и спровођење неопходно у сарадњи са партнерима и свим учесницима укључујући приватни сектор. У свему наведеном потребна је кохерентна акција на свим нивоима.⁷⁸⁰ Овим обухватним документом утврђен је пут којим се иде и препознаје "шта" је фокус тог пута којим ЕУ настоји да се креће.

Исте године, у духу израде пост-2015 агенде и учешћа у формирању глобалног оквира, ЕК је јула 2013. године донела документ "Након 2015. године: ка свеобухватном и интегрисаном приступу финансирања искорењивања сиромаштва и одрживог развоја" (*Beyond 2015: towards a comprehensive and integrated approach to financing poverty eradication and sustainable development*)⁷⁸¹ на основу кога је Савет ЕУ у децембру 2013. године усвојио документ "Финансирање искорењивања сиромаштва и одрживог развоја након 2015. године" (*Financing poverty eradication and sustainable development beyond 2015*)⁷⁸² чији је главни фокус био на начин "како" спровести претходно дефинисане политике и којим средствима након 2015. године.

Овим документом ЕУ је настојала да прикаже значај и утврди самим тим, заједнички ЕУ приступ финансирању горућих проблема на међународној сцени кроз указивање пре свега на потребу финансијске подршке земљама у развоју али и на универзалност примене приступа финансирања.

⁷⁷⁹ European Parliament, "Report with a proposal for a European Parliament recommendation to the Council on the 68th Session of the United Nations General Assembly" (2013/2034(INI), 7 June 2013), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2013-0202_EN.html#_part1_ref1, приступљено 4.8.2024.

⁷⁸⁰ Council of the European Union General Affairs Council, "The Overarching Post 2015 Agenda – Council Conclusions" (25 June 2013, Luxembourg), https://kpsrl.org/sites/default/files/publications/files/council_conclusions_adopted_on_25_june_2013_on_post_2015_agenda_3.pdf, приступљено 25.10.2024.

⁷⁸¹ European Commission, "Beyond 2015: Towards a comprehensive and integrated approach to financing poverty eradication and sustainable development" (COM(2013) 531 final, 16 July 2013, Brussels), [https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvke1fm2yd1u0_j9vvik7m1c3gyxp/vkewedfvirzr/v=s7z/f=/com\(2013\)531_en.pdf](https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvke1fm2yd1u0_j9vvik7m1c3gyxp/vkewedfvirzr/v=s7z/f=/com(2013)531_en.pdf), приступљено 13.10.2024.

⁷⁸² Council of the European Union, "Financing poverty eradication and sustainable development beyond 2015 – Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council" (17553/13, 12 December 2013, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-17553-2013-INIT/en/pdf>, приступљено 13.10.2024.

Тако се ЕУ приступ базира на универзално примењивим принципима међу којима су:

- да свака држава има примарну одговорност за свој развој, истовремено све државе нужно треба да предузму акције како би достигле обавезе, циљеве и дomete, договорене под релевантним међународним процесом, укључујући преговоре о глобалним јавним добрима и изазовима, а водећи рачуна о флексибилности избора најефективнијих мера за те сврхе;
- друго, повољно окружење, здраве и кохерентне политике, укључујући јаче акције у погледу спровођења кохерентних политика за развој од свих држава и влада, затим поштовање људских права и владавине права, представљају кључ у помаку ка одрживом развоју и финансирање треба посматрати у контексту других средстава имплементације и акције која подржава напредак за достизање пост-2015 оквира;
- треће, како би се достигли резултати, сви финансијски ресурси укључујући јавне и приватне, националне и међународне, морају бити мобилизовани и стратешки употребљени на начин да максимизују синергије и утицај; процеси међународног финансирања треба да подрже синергије на националном нивоу између различитих политичких циљева и истовремено на међусобно ојачавајући начин;
- четврто, све земље треба да допринесу својим делом. У том контексту ЕУ и њене државе чланице препознају вредност сарадње југ-југ и троструку сарадњу и позивају на усаглашеније праксе међу свим развојним партнерима. Најповољнији међународни јавни финансијски токови, посебно грантови, треба да буду избалансирани према онима којима је помоћ најпотребнија укључујући оне који су у тешким положајима слабости/крхкости;
- здружена одговорност и транспарентност свих актера на националном и глобалном нивоу као и свеобухватни надзор националних и међународних финансирања је потребна како би се осигурада ефективна употреба ресурса и већи фокус на исходе и резултате.⁷⁸³

Овако усвојен финансијски образац односно настојање да се финансијски образац успостави чинио је основу за даље ЕУ акције за уређење пост-2015 глобалног оквира. Треба нагласити да је у поступку и процесу креирања глобалног оквира превасходно при УН као лидера, како је ЕУ и наглашавала, свеукупност донетих политика, предлога, сугестија, обавеза ослањала и на дефинисане приоритете ЕУ при УН који су сваке године израђивани уочи одржавања седница Генералне Скупштине УН. Тако се може рећи да се круг постављених циљева и приоритета "врти" око предлога Комуникација Европске комисије, дефинисаних приоритета од стране Савета и затим израђених Закључака на основу предлога Комисије.

У овом периоду долази до усвајања и Седмог акционог програма за животну средину⁷⁸⁴ којим се као и сваким претходним, иде у корак са мултилатералним процесом у оквиру УН посвећеном одрживом развоју, те се и овим настоји спровођење, како унутар ЕУ тако и на међународном нивоу, овог оквира обухватајући Рио процес и Рио+20 са циљем трансформисања глобалне економије у инклузивну и зелену економију, а у контексту одрживог развоја и искорењивања сиромаштва. Овај општи акциони програм (*general action programme*) дефинисао је приоритетне циљеве на основу претходно неиспуњених обавеза али и зарад новоутврђених за период до 31. децембра 2020. године.⁷⁸⁵

Дефинисани циљеви обухватају:

⁷⁸³ *Ibid.*, 4.

⁷⁸⁴ Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living Well, Within the Limits of our Planet' – The Seventh Environment Action Programme, *Official Journal of the European Union* (L 354/171, 28 December 2013), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1386>, приступљено 1.11.2024.

⁷⁸⁵ *Ibid.*, 173-174.

- заштиту, очување и унапређење природног капитала Уније;
- преобликовање Уније у ресурсно-ефикасну, зелену и конкурентну ниско-карбонску економију;
- да заштити грађане Уније од притисака повезаних са животном средином и ризика по здравље и благостање;
- мекдимизацију бенефита законодавног оквира у погледу животне средине унапређењем спровођења тог оквира;
- да се унапреди знање и информисаност за политику заштите животне средине Уније;
- да се осигура инвестирање за заштиту животне средине и климатску политику и реше екстерналије животне средине; да се унапреди интеграција животне средине у све политике и кохерентност политика;
- да се унапреди одрживост градова Уније;
- да се увећа ефективност Уније у суочавању са међународним изазовима у погледу животне средине и климатских промена.⁷⁸⁶

Такође, овај акциони програм заснован је на принципима предострожности, превентивне акције и решавања загађења у извору као и принципа да загађивач плаћа.⁷⁸⁷ Све наведено поставило је основу и инструментализовало додатно циљну сврсисходност ЕУ деловања у другој деценији 21. века када је у питању одрживи развој. С обзиром на период важења Седмог акционог програма, у складу са прописаним да се Осми акциони програм сачини без "рупе" у односу на Седми акциони програм, тако је и учињено.

Наредна иницијатива Европске комисије огледала се у Комуникацији ЕК из јуна 2014. године "Пристојан живот за све: од визије до колективне акције" (*A decent life for all: from vision to collective action*)⁷⁸⁸ на основу које је у децембру 2014. године уследила "Трансформативна пост-2015 Агенда" (*A transformative post-2015 Agenda*).⁷⁸⁹ Трансформативна Агенда је своје идеје и циљеве заснивала како на претходно споменутој Комуникацији ЕК, и на усвојеним закључцима Савета из 2013. године, тако и на дефинисаним приоритетима ЕУ при УН из јуна 2014. године који су усвојени на Савету⁷⁹⁰, али исто тако и на документима: "Извештај Панела на високом нивоу о еминентним особа за пост-2015 развојну агенду" (*Report of the High-Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda*)⁷⁹¹ и на исходни документ "Специјалног

⁷⁸⁶ *Ibid.*, 174.

⁷⁸⁷ *Ibid.*

⁷⁸⁸ European Commission, "Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social Committee, and the Committee of the Regions A decent Life for All: from Vision to Collective action" (COM/2014/0335, 2 June 2014, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52014DC0335>, приступљено 19.1.2023.

⁷⁸⁹ Council of the European Union General Affairs Council, "Council conclusions on a transformative post-2015 Agenda" (16827/14, 16 December 2014), https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/146311.pdf, приступљено 25.10.2024.

⁷⁹⁰ Council of the European Union, "EU Priorities for the 69th session of the General Assembly of the United Nations" (10370/14, 23 June 2014, Brussels),

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2010856%202014%20INIT/EN/pdf>, приступљено 17.3.2021.

⁷⁹¹ Јула 2012. године Генерални секретар УН, Бан Ки Мун, именовао је дадесет седам (27) чланова на високом нивоу као посебан Панел како би пружили свој допринос и савете у погледу глобалног развојног оквира након 2015. године. 30. маја 2013. године овај панел на високом нивоу сачињен од еминентних представника доставили су извештај са кључним смерницама како би пружили препоруке о унапређењу оквира након истека временске одреднице Миленијумских циљева развоја. Извештај доступан на: United Nations, *A New Global Partnership: Eradicate poverty and transform economies through sustainable development - The Report of the High-Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda* (30 May 2013), https://www.un.org/sites/www.un.org/files/files/HLP_P2015_Report.pdf, приступљено 12.7.2024.

догађаја поводом МЦР”, такође на ”Извештај Међувладиног комитета експерата о финансирању одрживог развоја” (*Report of the Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing (ICESDF)*)⁷⁹² и предлога Отворене радне групе (*Open Working Group*)⁷⁹³ о Циљевима одрживог развоја, који ће сви скупно бити основа за интегрисање циљева одрживог развоја у пост-2015 развојну агенду, уз препознавање осталих садржаја који се узимају у обзир као што је предвиђено ГСУН резолуцијом 68/309⁷⁹⁴.⁷⁹⁵

Поред наведеног, ЕУ се осврће и на представљање Извештаја Генералног секретара УН ”Пут ка достојанству до 2030 године: окончање сиромаштва, трансформација свих живота и заштита планете” (*The Road to dignity by 2030: Ending Poverty, transforming all lives and protecting the planet*)⁷⁹⁶, затим на одржавање Треће међународне конференције о финансирању развоја у Адис Абеби, такође се истиче важност преговора у току о УН Оквирној конвенцији о промени климе као и пост-2015 оквира за смањење ризика од катастрофа на Сендаи конференцији која је исто одржана 2015. године. Ова трансформативна агенда дефинисала је водеће принципе на којима су своју основу градили и наредни пост-2015 оквири. Ти принципи обухватају: најпре да се питања искорењивања сиромаштва и одрживог развоја међусобно ојачавају да су повезана у бити. Додатно, пост-2015 агенда треба да интегрише три димензије одрживог развоја на балансиран начин и да осигура кохерентност и синериџију као и међуповезаност свих циљева и и домета. Битно је и да је заснована на приступу поштовања права праћена људским правима којим се поштују, подржавају и заснивају на постојећим међународним споразумима, конвенцијама, обавезама и процесима. Друго, универзалност агенде је фундаментална тако што има глобалну покривеност и универзалну применљивост. Треће, пост-2015 агенда мора да осликава сложеност одрживог развоја и искорењивања сиромаштва. Истовремено, јасан и концизан оквир је кључан за власништво над процесом и ефективну имплементацију од стране свих влада и учесника. Четврто, агенда треба да буде вођена принципом одговорности, чији су основни захтеви власништво над целокупном агеном од стране свих земаља, транспарентност и

⁷⁹² Међувладин одбор експерата о финансирању одрживог развоја сачињен је био од тридесет (30) експерата из редова регионалних УН група са једнаком географском заступљеношћу, сачињен је одлуком Генералне Скупштине УН број 67/559 јуна 2013. године са задатком да сачини извештај о финансирању одрживог развоја 2014. године. Извештај доступан на: *Report of the Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing* (8 August 2014), <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/4588FINAL%20REPORT%20ICESDF.pdf>, приступљено 23.4.2020.

⁷⁹³ О Отвореној радној групи било је речи у поглављу посвећеном концепту одрживог развоја и Рио самиту, те Рио+20. Ова група основана је као резултат Рио+20 јануара 2013. године одлуком A/67/L.48/rev.1 Генералне скупштине УН. Извештај ОРГ: United Nations General Assembly, ”Report of the Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals” (A/68/970, 12 August 2014), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n14/503/67/pdf/n1450367.pdf>, приступљено 24.9.2020.

⁷⁹⁴ United Nations General Assembly, ”Resolution adopted by the General Assembly on 10 September 2014 Report of the Working Group on Sustainable Development Goals established pursuant to General Assembly resolution 66/288” (A/RES/68/309, 12 September 2014), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n14/532/08/pdf/n1453208.pdf>, приступљено 24.9.2024.

⁷⁹⁵ Council of the European Union General Affairs Council, ”Council conclusions on a transformative post-2015 Agenda” (16827/14, 16 December 2014), 1, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/146311.pdf, 1.

⁷⁹⁶ United Nations, ”The Road to Dignity by 2030: Ending Poverty, Transforming All Lives and Protecting the Planet” (4 December 2014, New York), https://www.un.org/disabilities/documents/reports/SG_Synthesis_Report_Road_to_Dignity_by_2030.pdf, приступљено 4.10.2023.

ефикасност, и ефикасно праћење и преглед напретка. Уз то, треба значајно увећати могућност људи да учествују у процесу и на тај начин буду истовремено одговорни за процес.⁷⁹⁷

Позивајући се на већ споменути Извештај Отворене радне групе за одрживи развој као и Извештај Генералног секретара УН истиче се овим документом да се успоставља визија за универзалну трансформативну агенду за наредних петнаест (15) година која је подупрта људским правима и са циљем да се оконча сиромаштво, трансформише начин живота и има за циљ да се заштити планета. Поздравља се иновативни приступ коришћењу интегрисаног скупа од шест основних елемената како би се олакшале дискусије у циљу обликовања агенде одрживог развоја, стога је и ЕУ приступ фокусиран око: *окончања сиромаштва и борбе против неједнакости; обезбеђивања здравог начина живота, знања и укључивања жене и деце; расејаке, универзалне и трансформативне економије; заштите екосистема за сва друштва и нашу децу; промоције безбедних и мирних друштава и јаких институција; и катализације глобалне солидарности за одрживи развој.*⁷⁹⁸

Додатно, истакнута је нужност инкорпорирања у пост-2015 агенду и ослањања на оснаживање људских права жена и девојчица са прекидом дискриминације и свих облика насиља уз јасне индикаторе и таргете за укидање свих баријера родној равноправности. Истиче се значај зелене економије и транзиције ка одрживим обрасцима производње и потрошње. Такође, подстиче се на то да се у трансформативну пост-2015 агенду укључи у потпуности кохерентност и подршка у погледу климатских циљева кроз подршку УН Оквирне конвенције о промени климе али без вођења паралелног процеса. Уз наведено истиче се значај биолошке разноврсности као критичне основе земаљског живота на којима почивају и садашња и будућа добра и благостање као што је и наглашено Конвенцијом о биолошкој разноврсности. И ЕУ и државе чланице подржавају предлог Отворене радне групе (предлог о Агенди 2030 и Циљевима одрживог развоја који је био предмет претходних поглавља) и трансформативном агендом истичу да је потребно израдити сет индикатора који имају трансформативни утицај уз избегавање дуплицирања процеса и одржавања конзистентности са УН стандардима и споразумима и у складу са међународним правним оквиром.⁷⁹⁹

Ново глобално партнерство поставља се као изазов и неопходност како би се остварили идејни циљеви. Посматрајући искрењивање сиромаштва и одрживи развој и као заједничку (*common*) димензију с обзиром да се тиче универзалних брига и релевантна је за све људе, а истовремено је и глобална с обзиром да у међузависном свету многи изазови позивају на колективне акције и глобална решења. Последично, имплементација пост-2015 агенде захтева глобално партнерство за одржив развој заснован на принципима *универзалности, заједничке одговорности, узајамне одговорности, разматрања одговарајућих способности, и усвајања приступа са више заинтересованих страна/учесника*. Потребно је развити јаче, одговорније, и инклузивније глобално партнерство ради мобилисања акције свих држава и учесника на свим нивоима. Од пресудне је важности имати свеобухватнији, кохерентнији и ефективнији приступ који омогућава имплементацију агенде кроз различита средства док истовремено води рачуна о потребама најмање развијених држава и оних којима је помоћ најпотребнија.

Оно на чemu још почива ова агенда а на коју се ослања сваки следећи документ у том погледу јесте одређење да ће ”чврст, ефикасан и ефективан приступ према прегледу, праћењу и

⁷⁹⁷ Council conclusions on a transformative post-2015 Agenda, 16827/14, 3.

⁷⁹⁸ *Ibid.*, 3.

⁷⁹⁹ *Ibid.*, 4.

одговорности пост-2015 агенде на националном, регионалном и глобалном нивоу бити од кључног значаја за процену напретка ка постицању циљева. Требало би да се заснива на ефективном мултилатерализму, отворености, смисленом учешћу, транспарентности и узајамној одговорности, укључујући елемент прегледа и оцене. Требало би да има користи од неопходне подршке ефикасног и делотворног система УН, као и других релевантних институција и укључи све партнere и заинтересоване стране укључујући цивилно друштво, научну заједницу, медије и приватни сектор.⁸⁰⁰ Поред осталих важних елемената још један је значај истинске трансформативне агенде чија је ефективна имплементација суштински најбитнија на националном нивоу где је национално власништво над процесом и лидерство од кључне важности. На тај начин јачање партнериства и сарадње на регионалном и глобалном нивоу уз сарадњу више учесника и партнериства представља стуб деловања.⁸⁰¹

На основу претходних закључака Савета којим позивају Комисију на израду конкретних предлога за корак напред у глобалном партнериству, а на основу претходно утврђених принципа и уз сарадњу са државама чланицама, фебруара 2015. године ЕК израђује Комуникацију назива "Глобално партнериство за искорењивање сиромаштва и одрживи развој након 2015. године" (*A global Partnership for Poverty Eradication and Sustainable Development after 2015*)⁸⁰² на основу које неколико месеци касније, маја 2015. године Савет ЕУ објављује Закључке о пост-2015 агенди са називом "Ново Глобално Партнериство за искорењивање сиромаштва и одрживи развој након 2015. године" (*A New Global Partnership for Poverty Eradication and Sustainable Development After 2015*).⁸⁰³

Својим уводним делом ЕУ истиче како је Пост-2015 Агенда одлична прилика за скретање пажње на међуповезаност изазова искорењивања сиромаштва и одрживог развоја чинећи тиме ова питања кључним приоритетима и ЕУ и држава чланица. Најважнији међународни догађаји одржани исте године утрли су пут ка новим глобалном оквиру који дефинише заједничке колективне приоритете за долазеће године. Успешно реализована Трећа међународна конференција за финансирање развоја одржана у Адис Абеби (*Addis Ababa Action Agenda*) је важна за уговорање кохерентног и трансформативног оквира за акцију на самиту УН за усвајање Пост-2015 развојне агенде, као и 21-а Конференција страна УН Оквирне конвенције о промени климе која се одржавала у децембру у Паризу. Резултати ова три процеса ојачавају и наглашавају синергије и заједнички бенефит који се стара између искорењивања сиромаштва и одрживог развоја укључујући климатске промене.⁸⁰⁴ Додатно, водећи принципи на којима се заснивају су принципи утврђени Закључцима Савета из 2014. године уз нагласак на битности имплементације на националним нивоима где постоји национално власништво и одговорност за спровођење а нарочито се истиче значај да се то чини кроз националне стратегије одрживог

⁸⁰⁰ *Ibid.*, 6.

⁸⁰¹ *Ibid.*, 7.

⁸⁰² European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A Global Partnership for Poverty Eradication and Sustainable Development after 2015" (COM(2015) 44 final, 5 February 2015), https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:afc5ef38-ad24-11e4-b5b2-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF, приступљено 12.8.2023.

⁸⁰³ Council of the European Union, "A New Global Partnership for Poverty Eradication and Sustainable Development after 2015 – Council Conclusions" (9241/15, 26 May 2015 Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9241-2015-INIT/en/pdf>, приступљено 2.2.2024.

⁸⁰⁴ *Ibid.*, 2-3.

развоја.⁸⁰⁵ Ново глобално партнерство поставља осам (8) суштинских компоненти које су неопходне за трансформативну и универзалну Пост-2015 Агенду.

Прва компонента је *успостављање омогућавајућег и погодног политичког окружења на свим нивоима* што се огледа и у промоцији ефективних и инклузивних институција и развоју транспарентних политика са посебним освртом на јачање веза између мира, људских права и одрживог развоја. Посебан фокус је на политичку кохерентност на свим нивоима како би државе на свим нивоима развоја осигурале да њихове политике доприносе кохерентно њиховим приоритетима одрживог развоја како национално тако и на међународном нивоу.⁸⁰⁶

Друга компонента новог глобалног оквира односи се на *развој капацитета да спроведе (активност)* којом се истиче битан елемент ефективних институција и неопходних капацитета и вештина за спровођење агенде, нарочито осигуравање капацитета да креира и спроводи политике које се баве изазовима одрживог развоја и усвајањем мера, прикупљањем података, оценом резултата и прегледом стратегија. Посебна пажња је усмерена на околину за цивилно друштво и на националном и на међународном нивоу што подразумева инклузивно укључивање грађана и цивилног друштва.⁸⁰⁷

Трећа компонента гласи *мобилисање и ефективна употреба домаћих јавних финансија* које се сматрају највећим и најстабилнијим директно приступачним финансијским инструментом.⁸⁰⁸ Четврта се односи на *мобилизацију и ефективну употребу међународних јавних финансија* што се у многоме односи на ЕУ посвећеност и колективну обавезу да оствари 0.7% доприноса у буџет за развојну помоћ (ОДА) на основу свог Бруто националног производа у оквиру временског оквира пост-2015 агенде.⁸⁰⁹

Пета компонента се тиче *Мобилизације националног и међународног приватног сектора* и огледа се у препознавању потенцијала приватних партнерстава као (јавно-приватних највише) који су виђени као централно средство за одрживи развој.⁸¹⁰

Шеста компонента односи се на *стимулисање трговине и инвестиција* где се трговина посматра као један од најважнијих фактора за инклузивни раст и одрживи развој и као есенцијално средство спровођења агенде пост-2015. У том смислу препознаје се и примат Светске трговинске организације у погледу тржишних проблема на глобалном нивоу.⁸¹¹

Седма компонента тиче се *науке, технологије и иновација* где се инвестиције у ове области сматрају виталним за постизање искорењивања сиромаштва и одрживог развоја као и идентификовања и решавања притисака на глобалне друштвене изазове. Улога програма Хоризонт 2020 је немерљива уз велике доприносе других партнера који се нужно морају укључити.⁸¹²

⁸⁰⁵ *Ibid.*, 4.

⁸⁰⁶ *Ibid.*, 5-8.

⁸⁰⁷ *Ibid.*, 8-9.

⁸⁰⁸ *Ibid.*, 9-11.

⁸⁰⁹ *Ibid.*, 11-15.

⁸¹⁰ *Ibid.*, 15-16.

⁸¹¹ *Ibid.*, 17-20.

⁸¹² *Ibid.*, 19-20.

Наредна, осма, компонента тиче се *решавања изазова и искоришћавања позитивних ефеката миграција* чији је кључ у добром управљању миграцијама и мобилности које могу пружити позитиван допринос као подстрек за инклузивни раст и одрживи развој. Ново Глобално партнерство треба да допринесе увећању бенефита од међународних миграција за одрживи развој и да смањи осетљивости.⁸¹³

Новим глобалним партнерством скреће се пажња и на неопходност управљања, одговорности и прегледа урађеног што треба бити интегрални део Пост-2015 Агенде. Позивајући се на кључне водеће принципе из Закључака Савета из децембра 2014. године који су раније наведени потврђују да се тим истим принципима свакако треба водити и даље али и да треба обезбедити свеукупни оквир који окупља све аспекте циљева одрживог развоја и домета и средства имплементације, укључујући аспект финансирања. Потврђујући универзалну природу пост-2015 Агенде основни циљеви оквира управљања, одговорности и прегледа су: *надзор глобалног процеса; очување размене најбољих пракси и заједничког учења укључујући колективно скретање пажње на глобалне изазове; активно укључивање свих заинтересованих страна; пружање политичког фокуса и вођства како би се мотивисало и утицало позитивно на даље акције*. Поред тога, оквир треба да делује на националном, регионалном и глобалном нивоу и да се гради на већ постојећем систему за надзор и одговорност. Подстичу се све државе да се посвете више-учесничком систему надзора, одговорности процеса провере/прегледа те да успоставе систем одговорности на националном нивоу на основу националних стратегија одрживог развоја или других релевантних оквира.⁸¹⁴

Битност регулисања ове трансформативне агенде на глобалном нивоу огледа се и у настојању ЕУ да укаже на непотребност вођења више истовремених процеса већ на неопходност системског решавања постојећих глобалних проблема кроз успостављен УН систем. Најпре у том смислу Нови глобални програм истиче да се управљање процесом, надзор и процена урађеног треба наћи у оквирима Генералне скупштине УН, Економског и Социјалног Савета УН и других релевантних тела на координисани начин. УН Политички Форум на Високом Нивоу (негде одређен као Високи политички форум) (*High-Level Political Forum*) је примарни форум на глобалном нивоу и игра надзорну улогу. ЕУ у том смислу настоји да прати процес и подржава са својим државама чланицама развој скупа глобалних индикатора са скалом за мерење, надзор и процену спроведених циљева. Све наведено ЕУ истиче треба да се чини кроз техничко експертски вођен процес вођен до стране УН система и националних и регионалних статистичких канцеларија.⁸¹⁵

Закључно, на основу доприноса који је и ЕУ пружила својим предлозима и виђењима пост-2015 Агенде инсистирајући на кључним принципима на којима оквир треба да се заснива, затим већ наведеним документима као што је Извештај Отворене радне групе УН о одрживом развоју сачињене од стране тридесет експерата у области, затим Извештаја Генералног Секретара УН Пут ка достојанству, Извештаја Панела на високом нивоу сачињеног од еминентних лица о пост-2015 развојној агенди, Извештаја Међувладиног одбора експерата о финансирању одрживог развоја, уз доприносе других организација и држава чланица унутар УН система, усвојена је на УН Самиту септембра 2015. године Агенда 2030 са 17 Циљева одрживог развоја и 169 таргета. У прилогу дисертације, под бројем 2, на страници 353. налази се табеларни приказ наведеног оквира.

⁸¹³ *Ibid.*, 20-21.

⁸¹⁴ *Ibid.*, 21.

⁸¹⁵ *Ibid.*, 22.

5.5.1.1 Климатска и енергетска дипломатија Европске уније

Исте године, децембра месеца 2015. године, у истом духу усвојен је и Париски споразум (*Paris Agreement*) на састанку 21. Конференције страна УН Оквирне конвенције о промени климе као најважнији климатски споразум обавезујућег карактера за све стране потписнице које се обећавају да ће радити на смањењу емисије гасова са ефектом стаклене баште и другим кључним елементима ради борбе против климатских промена. ЕУ је и у том погледу имала значајну улогу током самих преговора инсистирајући на оквиру који је правно обавезујући.

Наиме, ЕУ је у институционалном смислу начинила велике кораке ка успостављању оквира који може да испрати дефинисане приоритете и легислативу коју је ЕУ све више доносила у погледу одрживог развоја свеукупно, односно климатских промена, заштите животне средине, биолошке разноликости и сл. уколико се посматра кроз појединачне политике. То се одликује најпре кроз институције и оснивањем посебног директората посвећеног климатским акцијама још 2010. године (*Directorate General for Climate Action*) као и инструмента као што је Мрежа зелене дипломатије где се ЕУ дипломатија спроводи на нивоу држава које нису чланице или држава које то претендују да постану (треће државе) кроз мрежу експерата и деловање Делегација ЕУ. Надлежност уније у погледу климатских промена постепено се ширила у кораку са политиком животне средине.

Међутим, уколико се узме у обзир да политика климатских промена није самостална у свом постојању већ се односи на и погађа велики број различитих политика, ова политика ЕУ у спољним оквирима, тачније при УН с обзиром на Оквирну конвенцију о промени климе, представљала је предмет подељених надлежности ЕУ. Када је донет Уговор из Лисабона, питања која се тичу климе и о уопште међународних конвенција, споразума потпадају под чланове 191. до 193. Уговора о Функционисању Европске Уније (УФЕУ) којим се наводи да је ЕУ надлежна да делује у свим областима политике животне средине укључујући климатске промене те је обим акција ограничен принципом субсидијарности. Став четири (4) члана 191. наводи и да у оквиру својих надлежности ЕУ и државе чланице сарађују са трећим земљама и надлежним међународним организацијама.⁸¹⁶

Када је у питању политика животне средине као и енергије на пример, на основу члана 4 Уговора о ФЕУ, изричito се наводи као предмет подељене надлежности између ЕУ и држава чланица. У том смислу када је реч о заседањима Конференције страна за УН Оквирну конвенцију о промени климе ЕУ је представљена од стране председавајућег Саветом, надлежног Комесара за климатску акцију и државама чланицама које представљају себе.⁸¹⁷

⁸¹⁶ Consolidated versions of the Treaty of the European Union and Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union* (2012/C 356/01, 26 October 2012), 191-193. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:326:FULL>, приступљено 25.10.2024. Видети и: European Union, “EU competences in the field of the climate action”, Energy, climate change, Environment: Climate Action, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-competences-field-climate-action_en, приступљено 18.10.2024.

⁸¹⁷ Ole Elgström, “The European Union as a leader in multilateral negotiations – a problematic aspiration?”, *International Relations* 21, 4 (2007): 450-458.

⁸¹⁸ У погледу представљања ЕУ при УН договор из 2011. године који је постигнут између ЕУ и УН, и на основу Резолуције од 3. маја те године ЕУ представља Председник Европског савета који излаже у име ЕУ, чланови Комисије у зависности од надлежности, као и Високи представник за спољне послове и безбедносну политику који често присуствује заседањима Савета безбедности. При Генералној скупштини УН Одлуком Савета дефинисано је да председник Европског савета иступа у име ЕУ.

Улога ЕУ у преговорима за Париски споразум полази још од Кјото Протокола⁸¹⁹ из 1997. године који није у најбољем могућем светлу испунио своју "дужност" или чије је ступање на снагу донекле било резултат преговора ЕУ са Русијом и осталим потписницима⁸²⁰, узимајући у обзир одбијање САД да потпише обавезу са временским оквиром као и повлачење из процеса поједињих држава. Како је први обавезујући период Кјото Протокола престајао са важењем 2012. године, ЕУ је од 2009. године настојала да иницира процес припреме израде новог оквира након 2012. године. Настојала је да преговори о климатским променама резултирају уговором/споразумом који је свеобухватан, амбициозан, фер, на науци заснован и правно обавезујући. Међутим, како је напредак у погледу преговора до тог момента био јако слаб и без консензуса о облику евентуалног споразума ЕУ свесна немогућности финалне израде споразума на наредном заседању у Копенхагену настојала је да се учини највећи могући напредак и дала предлог оквира за Споразум из Копенхагена. Који се заснивао на четири елемента: Обећања о емисијама и финансијама (и за развијене и за државе у развоју); Кључне градивне компоненте будућег уговора; Договор о "брзом почетку" (*A "fast start" deal*) што се односило на аутоматски почетак са имплементацијом усвојених одредби одмах након конференције; Процес праћења где је предвиђено да се међународни преговори о овом питању организују у два паралелно праћена процеса, један под УН Оквирном конвенцијом о промени климе, а други кроз Кјото Протокол. ЕУ је јасно истакла да жели да види један, нови, правно обавезујући уговор као исходни документ тренутна два праћена процеса. Уговор мора да садржи све елементе Кјото Протокола плус даље обавезе у погледу смањења емисија развијених држава, укључујући САД, и акције у том погледу и од земаља у развоју.⁸²¹

Европска унија је додатно као део својих елемената преговарања изнела и неопходност универзална ратификације која је потребна, како ЕУ наводи, из више разлога. *Први* је универзално учешће: један инструмент фаворизује универзално учешће јер би био потребан само један процес ратификације. Супротно томе, споразум који укључује два или више инструмената ризиковао би да не постигне једнак број ратификација и самим тим не ступање на снагу истовремено. *Други* разлог је конзистентност коју омогућава један инструмент самим тим што избегава одвојене паралелне међународне режиме. *Трећи* разлог лежи у институцијама, јединствени инструмент би понудио боље могућности за поједностављење међународног

⁸¹⁹ Кјото Протокол (Kyoto Protocol) је споразум сачињен и потписан под окриљем УН Оквирне конвенције о промени климе и представља једини правно обавезујући уговор за смањивање емисије гасова са ефектом стаклене баште на свету. Међутим, како највећи емитери ових гасова нису део Протокола, он покрива само око 18% глобалних емисија стога је нужно било сачинити нови правно обавезујући документ за период након Кјото Протокола. У првом дефинисаном периоду Протокола који се односио на период 2008 – 2012. године земље учеснице успеле су да смање своје емисије за просечно 5% испод нивоа из 1990. године. ЕУ и њене државе чланице, којих је тада било петнаест (15) ишле су изван тог оквира и обавезале се на смањење емисије од 8% за читав блок (ЕУ и државе чланице). ЕУ и државе чланице испуниле су свој таргет за наведени период. Други дефинисан период Кјото Протокола односио се на период од 2013. до почетка новог глобалног споразума 2020. године и у том периоду ЕУ, неке друге европске државе и Аустралија су се сагласиле да учине даље смањење емисија. ЕУ државе (заједно са Исландом) су заједничким снагама договориле да таргет смањења емисија буде 20% у односу на период пре 1990. године у складу са ЕУ таргетом од 20% до 2020. Доступно на: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/international-action-climate-change_en, приступљено 13.12.2023.

⁸²⁰ Daniel R. Keleman, "Globalizing European Union environmental policy," *Journal of European Public Policy*, 17, 3 (2010), 344. Цитирано и у: Christian Egenhofer, "The European Commission and the UNFCCC 21st Conference of the Parties: towards a new climate change regime?," College of Europe EU International Relations and Diplomacy Studies (april 2015),

https://www.academia.edu/12958352/The_European_Commission_and_the_UNFCCC_21st_Conference_of_the_Parties_towards_a_new_climate_change_regime, приступљено 8.10.2024.

⁸²¹ European Union, The Copenhagen Climate Conference: key EU objectives (MEMO/09/534, 2 December 2009, Brussels), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_09_534, приступљено 18.5.2024.

институционалног оквира за решавање климатских промена чиме се избегава дуплирање и расипање ресурса. Четврти разлог почива на тржишту угљеника где ЕУ сматра да би јединствени инструмент промовисао већу сигурност за међународно тржиште угљеника, с обзиром на ризик од фрагментираног међународног климатског режима ако два или више инструмената захтевају ратификацију. Последњи, пети разлог лежи у диференцијацији односно различитостима с обзиром на то да један инструмент не искључује диференцијацију обавеза између различитих земаља.⁸²²

ЕУ је својом дефинисаном позицијом на 15-ој Конференцији страна одржаној у Копенхагену децембра 2009. године изнимно настојала да нови протокол обезбеди ограничење емисије гасова са ефектом стаклене баште како би се ограничио пораст температуре на 2 степена Целзијуса обезбеђујући 50% смањења емисије угљеника до 2050. године у поређењу са нивоом из 1990. године. ЕУ је предложила 20% смањења као таргет за себе са могућношћу увећавања смањења на 30% постигнутих узајамних обавеза. Додатно, предвиђена је редукција емисија проистеклих из дефорестације и деградације шума (*deforestation and forest degradation (redd)*), промовисање очувања, одрживог управљања шумама и унапређење шумских залиха угљеника (*redd+*) за најмање 50% до 2020. године у поређењу са постојећим нивоима и да се преполови губитак глобалног шумског покривача до 2030. најкасније.⁸²³

У Копенхагену није усвојен правно-обавезујући споразум али су учињени одређени помаци у смислу финансирања, дефорестације и адаптације и што је важно препозната је научна природа аргумента таргета од 2 степена Целзијуса.⁸²⁴ Обавезујући карактер овог споразума успостављен је на наредној, 16-ој, Конференцији страна одржаној у Канкуну у Мексику 2010. године⁸²⁵ и интегрисан је у планове за јединствени међународни споразум договорене на 17-ој Конференцији страна Conference of Parties – СОП, у даљем тексту КС) одржаној у Дурбану 2011. године.

На КС у Дурбану одлучено је да се покрене процес развијања протокола, још једног правно-обавезујућег инструмента или договореног исхода са правном снагом под УН Оквирном конвенцијом, који је примењив на све стране учеснице, кроз посебно тело препознато као Привремена радна група Дурбан платформе за унапређену акцију (*Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action*). Ова радна група почела је са радом 2012. године и окончала свој рад 2015. године са циљем усвајања протокола као другог правно-обавезујућег инструмента на 21-ом заседању Конференције страна УН Оквирне конвенције о промени климе чија примена следи од 2020. године.⁸²⁶

⁸²² *Ibid.*

⁸²³ Council of the European Union, “Council Conclusions on EU (7-18 December 2009)” (2968th Environment Council Meeting, 21 October 2009, Luxembourg), https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/envir/110634.pdf, приступљено 18.5.2024.

⁸²⁴ Radoslav Dimitrov, “Inside Copenhagen: the State of Climate Governance,” *Global Environmental Politics*, 10, 2 (2010): 19-23.

⁸²⁵ United Nations, “Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session held in Cancun from 29 November to 10 December 2011” (FCCC/CP/2010/7, 15 March 2011), <https://unfccc.int/documents/6525>, приступљено 20.5.2024.

⁸²⁶ United Nations, “Report of the Conference of the Parties on its seventeenth session held in Durban from 28 November to 11 December 2011” (FCCC/CP/2011/9/Add.1, 15 March 2012), <https://unfccc.int/resource/docs/2011/cop17/eng/09a01.pdf>, приступљено 20.5.2024.

Наредна, 18-а КС одржана је у Дохи⁸²⁷ а 19-а КС у Варшави где се договарало о детаљима функционисања Зеленог климатског фонда (*Green Climate Fund*) коме ЕУ не може да допринесе (али њене државе чланице појединачно могу с обзиром да развој и климатске промене потпадају под подељену надлежност) и укључивању Намераваних националних утврђених доприноса (*Intended National Determined Contributions*).⁸²⁸

Двадесета КС одржана је у Лими 2013. године, потврдила је неопходност достављања Намераваних националних утврђених доприноса у првој половини 2015. године Секретаријату УН Оквирне конвенције о промени климе, и чинила предкорак за кључни допринос резултата Дурбан платформе и договора из Париза.

Не треба занемарити формирање нове Европске комисије 2014. године са десет (10) кључних приоритета, на чијем челу је био Јункер (*Jean-Claude Juncker*), који је настојао да Циљеве одрживог развоја постави у све сегменте деловања те се позиција климатске и енергетске дипломатије у смеру приоритетног подизања на лествици како је то убрзано отпочело од 2015. године не узима као изненађујуће. Како би ЕУ била спремна за очекивани споразум из Париза и извојевала положај лидера у области климатске и енергетске политике на глобалном нивоу, 2014. године кроз своје закључке за позицију у оквиру КС успостављен је нови климатски и енергетски политички оквир са четири домета/циља.

Први се односио на *смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште* на бар 40% до 2030. године у односу на период 1990. Такође, наводи се у истим Закључцима Европског савета да ће добро-функционишући, реформисан Систем трговине емисијама (*Emissions Trading System*)⁸²⁹ са инструментом да стабилизује тржиште у складу са предлогом Комисије бити главни европски инструмент за достизање наведеног циља од 40% до 2030.

Други циљ се тиче *обновљивих извора енергије и енергетске ефикасности* где се као циљ ЕУ поставља 27% за удео обновљивих извора у производњи у ЕУ у 2030. години. Овај таргет је правно обавезујући за ЕУ ниво, а биће испуњен кроз доприносе држава чланица предвођени потребом да испуне колективно ЕУ циљ без онемогућавања држава чланица да поставе амбициозније националне таргете.

Трећи се односи на *напредак од 27% енергетске ефикасности* у односу на претходно постављене пројекције.

Четврти циљ је *завршетак формирања унутрашњег енергетског тржишта* достизањем минимум таргета од 10% постојећих електричних међу-конекција до 2020. године, бар у погледу енергетских острва као што су Балтичке државе и Иберијско полуострво.⁸³⁰

Нешто мало након успостављеног претходног оквира у области климе и енергије и јачајући прво на свету Тржиште емисијама, ЕУ је сачинила свој први *Намеравани национални утврђени допринос* (*Intended Nationally Determined contribution – INDC*) и доставила Секретаријату УН

⁸²⁷ United Nations, “Report of the Conference of the Parties on its eighteen-session held in Doha from 26 November to 8 December 2012” (FCCC/CP/2012/8/Add.1, 28 February 2013), <https://unfccc.int/resource/docs/2012/cop18/eng/08a01.pdf>, приступљено 20.5.2024.

⁸²⁸ United Nations, “Report of the Conference of the Parties on its nineteenth session, held in Warsaw from 11 to 23 November 2014” (FCCC/CP/2013/10/Add.1, 31 January 2014), 4. <https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/warsaw-climate-change-conference-november-2013/cop-19/cop-19-reports>, приступљено 20.5.2024.

⁸²⁹ Успостављен 2005. године, ЕУ Систем трговине емисијама представља први такав међународни систем на свету и тренутно је у својој четвртој фази за период 2021-2030. Доступно на: European Union, Development of the EU ETS (2005-2020), Energy, Climate Change, Environment. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/development-eu-ets-2005-2020_en, приступљено 3.9.2023.

⁸³⁰ European Council, “European Council (23 and 24 October 2014) – Conclusions” (EUCO 169/14, 24 October 2014, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-169-2014-INIT/en/pdf>, приступљено 4.4.2023.

Оквирне конвенције о промени климе. ЕУ је овим прилогом настојала да искаже своју посвећеност испуњавању обавеза и преговарачком процесу ка новом обавезујућем споразуму о климатским променама са циљем одржавања глобалног загревања испод 2 степена Целзијуса. Овим прилогом ЕУ је потврдила свој обавезујући таргет од смањења бар 40% домаћих емисија гасова са ефектом стаклене баште до 2030. године у поређењу са 1990. како је потврђено Закључцима Европског савета из 2014.⁸³¹

У истом духу Европска комисија је фебруара 2015. године представила Комуникацију Париски протокол – Нацрт за борбу против климатских промена након 2020. године (*The Paris Protocol - A blueprint for tackling global climate change beyond 2020*) који обухвата све циљеве потврђене у претходном периоду, подстиче на достављање Намераваних националних утврђених доприноса у предвиђеном року, указује на неопходност израде и спровођења пост-2015 оквира у погледу одрживог развоја као и конзистентност са тим оквиром али и оквиром за смањење ризика од катастрофа.⁸³²

Са овако дефинисаним интенцијама и испуњеним обавезама, те постављеним таргетима више на лествици у односу на друге, ЕУ позиција на 21-ој Конференцији страна одржаној у Паризу осликавала је конзистентност у намерама да се глобално загревање одржи испод 2 степена Целзијуса, глобална емисија гасова са ефектом стаклене баште да буде смањена бар за 50% до 2050. године у поређењу са 1990. годином, те да емисија буде близу нуле или испод до 2100. године.⁸³³

Париски споразум уз УН Оквирну конвенцију о промени климе је усвојен као правно обавезујући документ са новим глобалним циљем и акционим планом да се ограничи глобално загревање испод 2 степена Целзијуса и уз напоре да се ограничи на 1.5 степен. Споразум је био отворен за потписивање у априлу 2016. године а покривао је период након 2020. године. Како би се остварила у ратификацији овог споразума чим пре, ЕУ је настојала да начини сваки корак ка томе. Међу првима јесте била Енергетска Унија те у складу са тим Европски савет је позвао Европску комисију и Савет ЕУ да оцене резултате 21. КС до марта 2016. године нарочито у погледу претходно успостављеног климатског и енергетског оквира за период до 2030. године, те да припреме наредне кораке.⁸³⁴

Такође, израда Акционог плана за климатску дипломатију за 2016. годину била је на дневном реду Европског савета како би се подстакла имплементација Париског споразума и с тим у вези главни циљеви су подстицање климатских промена као стратешког приоритета у дипломатским дијалозима, јавној дипломатији и инструментима спољних политика; друго је спровођење

⁸³¹ Latvian Presidency of the Council of the European Union, “Submission by Latvia and the European Commission on behalf of the European Union and its member states - Intended Nationally Determined Contribution of the EU and its Member States” (6 March 2015, Riga), <https://www4.unfccc.int/sites/submissions/INDC/Published%20Documents/Latvia/1/LV-03-06-EU%20INDC.pdf>, приступљено 28.7.2024.

⁸³² European Commission, “Energy Union Package Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: The Paris Protocol – a blueprint for tackling global climate change beyond 2020” (COM(2015) 81 final, 25 February 2015, Brussels), https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e27fdb4d-bdce-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0003.03/DOC_1&format=PDF, приступљено 18.8.2023.

⁸³³ European Council, EU position for the UN climate change conference in Paris: Council conclusions, Press release (18 September 2015), <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/09/18/council-conclusions-un-climate-change-conference-paris-2015/>, приступљено 8.2.2024.

⁸³⁴ European Council, “European Council meeting (17 and 18 December 2016 – Conclusion” (EUCO 28/15, 18 December 2015, Brussels), <https://www.consilium.europa.eu/media/21669/201512-euco-conclusions.pdf>, приступљено 4.4.2023.

Париског споразума и Намераваних национално утврђених доприноса у контексту ниских емисија климатско-одрживог развоја; треће, скретање пажње на повезаност климатских промена, природних ресурса, просперитета, стабилности и миграција.⁸³⁵

У октобру 2016. године ЕУ је званично ратификовала Париски споразум⁸³⁶ и интензивно се посветила достизању свих постављених циљева. Након одлуке САД да се повуче из Париског споразума препознаје себе као кључног лидера у погледу спровођења акција а нарочито у погледу обећања да се настави са помагањем развијеним земљама да остваре свој циљ о мобилизацији средстава у износу од 100 милијарди долара годишње за климатске акције до 2020. године.⁸³⁷ У том смислу ЕУ и данас предњачи у финансијским давањима за одрживи развој и климу, 2016. године укупна средства ЕУ и држава чланица износила су 20.2 милијарди евра, 2017. године 20.4 милијарди евра, 2018. године износ је био 21.7 милијарди, 2019. године 23.2 милијарди евра, а 2020. 23.4 милијарди са интенцијом да се достигне претходно споменути циљ од 100 милијарди годишње.⁸³⁸ Како је јасно да је КОВИД 19 пандемија изазвала кризе на више нивоа а нарочито је утицала у првој години и на финансијске губитке, тако је јасно зашто је 2021. године допринос за климатску акцију био за нијансу нижи и износио 23.4 милијарде, што се затим надоместило до 2022. године када је забележен скок до 28.5 милијарди евра упућених за финансирање климатских акција од стране ЕУ.⁸³⁹

Поводом климатске и енергетске дипломатије и настојања да се створе синергије између ова два међусобно условљена и повезана сегмента Савет је у марта 2017. године усвојио закључке о ЕУ климатској и енергетској дипломатији као део спровођења ЕУ Глобалне стратегије спољне и безбедносне политике из 2016. године. У том смислу климатска дипломатија се фокусира на имплементацију Париског споразума и на климатску безбедност. Енергетска дипломатија се фокусира на енергетску безбедност и диверзификацију.⁸⁴⁰

Даље у прилог вођења климатске дипломатије ЕУ, Европска комисија је 2018. године представила Комуникацију Чиста планета за све: Европска дугорочна стратешка визија за просперитетну, модерну, конкурентну и климатску неутралну економију (*A Clean Planet for all: A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy*) са циљем да потврди Европску посвећеност да предводи у глобалној климатској акцији и да представи визију која може водити ка нула емисији гасова са ефектом стаклене баште до 2050. кроз друштвено праведну транзицију на економичан начин.⁸⁴¹

⁸³⁵ Council of the European Union, “European climate diplomacy after COP21 – Council conclusions (15 February 2016) (6061/16, 15 February 2016, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6061-2016-INIT/en/pdf>, приступљено 24.9.2024.

⁸³⁶ European Union, Climate change: Council adopts decision for EU ratification of Paris Agreement, Council of the EU Press release (4 October 2016), <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/10/04/adoption-paris-agreement/>, приступљено 8.9.2023,

⁸³⁷ European Union, Climate Change: the Council reaffirms that the Paris Agreement is fit for purpose and cannot be renegotiated, Council of the EU Press release (19 June 2017), <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/06/19/climate-change/>, приступљено 4.9.2023.

⁸³⁸ European Union, Europe’s contribution to climate finance, European Council-Council of the European Union Infographics, <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/climate-finance/>

⁸³⁹ *Ibid.*

⁸⁴⁰ Council of the European Union, “Implementing the EU Global Strategy – strengthening synergies between EU climate and energy diplomacies and elements for priorities for 2017 - Council conclusions (6 March 2017)” (6681/17, 6 March 2017, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6981-2017-INIT/en/pdf>, приступљено 14.10.2024.

⁸⁴¹ European Commission, “Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank – A Clean Planet for all A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral

Припреме за климатске самите УН потврђивале су посвећеност ЕУ у мултилатералном оквиру да прикаже вођство и у том погледу највећи корак напред учињен је децембра 2019. године када су лидери ЕУ обзанили циљ да учине ЕУ климатски неутралном до 2050. године у складу са циљевима Париског споразума. Европски савет донео је Закључак у овом погледу као и у односу на Комуникацију ЕК о Европском зеленом договору. Како је борба против климатских промена изискивала знатна средства тако се истим закључком поздравила одлука Европске инвестиционе банке да пружи подршку у износу од једне милијарде евра за климатске промене и одрживост окoline у периоду од 2021. до 2030. године.

Подвлачи се и да Вишегодишњи финансијски оквир (*Multiannual Financial Framework*) за овај период значајно доприноси климатским акцијама. Кроз ИнвестЕУ (*InvestEU*) инструмент приватне инвестиције за транзицију су преузимале значајну улогу. Обликована подршка за регионе и секторе који су погођени у највећој мери транзицијом биће подупрти од стране Механизма праведне транзиције (*Just Transition Mechanism*) кроз који је требало да се омогући 100 милијарди евра финансијске подршке, која треба да се настави и након 2030. године.⁸⁴²

Како би се циљ климатске неутралност формално "завео" као дело нове администрације ЕУ односно нове Европске комисије под управом Урсуле фон дер Лајен, информацију о овако дефинисаном циљу неопходно је укључити у унапређени Национални утврђени допринос ЕУ и доставити тако уподобљену верзију Секретаријату Оквирне конвенције о промени климе пре надолазеће 26-е Конференције страна. Наведено је један од основних елемената Закључака савета упућених Европској комисији, а други се односи на препоруку тј. предлог за доношење ЕУ дугорочне стратегије и то што је пре могуће 2020. године узимајући у обзир усвајање од стране Савета и подношење као део процеса УН Оквирне конвенције и промени климе.⁸⁴³ Последично, марта 2020. године Савет састављен од министара задужених за животну средину усвојио је ЕУ дугорочну развојну стратегију за смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште (*EU's long-term low greenhouse emission development strategy*)⁸⁴⁴ у име ЕУ и њених држава чланица. Као обавеза која проистиче из Париског споразума ова стратегија прослеђена је Секретаријату УН оквирне конвенције о промени климе.

У својим настојањима да увек иде корак напред у погледу климатске дипломатије, што је јасно и из претходно хронолошки приказаног учешћа у преговарачком оквиру око Ќјото протокола и примене УН оквирне конвенције до Париског споразума, ЕУ је ради испуњавања својих приоритета донела нову меру. Тако је октобра 2020. године, након претходно наведене стратегије и нотификације ка Секретаријату Оквирне конвенције Европски савет узео у разматрање Комуникацију Европске комисије Јачање климатских амбиција Европе за 2030. годину (*Stepping up Europe's 2030 climate ambition*)⁸⁴⁵ укључујући предложено смањење емисије

economy" (COM(2018) 773 final, 28 November 2018, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0773>, приступљено 27.8.2024.

⁸⁴² European Council, "European Council meeting (12 December 2019) – conclusions" (EUCO 29/19, 12 December 2019, Brussels), 1. <https://www.consilium.europa.eu/media/41768/12-euco-final-conclusions-en.pdf>, приступљено 4.4.2023.

⁸⁴³ *Ibid.*, 2.

⁸⁴⁴ Council of the European Union, "Long-term greenhouse gas emission development strategy of the European Union and its Member States Submission to the UNFCCC on behalf of the European Union and its Member States" (6612/20, 5 March 2020, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6612-2020-INIT/en/pdf>, приступљено 12.9.2024.

⁸⁴⁵ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Stepping up Europe's 2030 climate ambition Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people" (COM(2020)562 final, 17 September 2020, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0562>, приступљено 14.10.2024.

на најмање 55% до 2030. године у односу на период 1990. године уз акције које су потребне како би се ова намера испунила.

Као најважнију прекретницу у овом погледу ради имплементације свега наведеног уз узимање у обзир главни циљ а то је климатска неутралност до 2050. године, децембра 2020. године Европски савет је одобрио обавезујући ЕУ циљ домаће нето редукције емисије гасова са ефектом стаклене баште за најмање 55% до 2030. године у поређењу са нивоом из 1990. године (циљ из 2014. године био је 40% до 2030. године). У складу са овим циљем усвојен је и Спремни за 55 (*Fit for 55*) законодавни пакет који ЕУ климатске циљеве треба да преточи у законе и амандмане на постојеће законе како би били спремни за испуњавање таргета од 55% смањења емисије до 2030. Поступак усвајања овог пакета је компликован али успешност у достизању договора између три најзначајније институције (Савета (у више формација) а затим председавајући, Европског парламента и Европске комисије) је показатељ интенције да се до оствари све замишљено.⁸⁴⁶

Како би се стекли сви услови у складу са процедуром, Савет и Парламент као главни ко-одлучиоци требало је да нови таргет осликају и у предлог Европског климатског закона (*European Climate Law*)⁸⁴⁷ за даље усвајање. Европски климатски закон усвојен је као кључни елемент Европског зеленог договора (у наредном поглављу детаљније) а ступио је на снагу у јулу 2021. године те постао правно-обавезујући за све државе чланице ЕУ са циљем постизања климатских таргета и за 2030. и за 2050. годину.

Усвојена је и нова Стратегија ЕУ о прилагођавању климатским променама (*EU strategy in adaptation on climate change*) као вид политичких смерница за примену и фокусом на боље прикупљање и размену података како би се унапредио приступ и размена знања о климатским утицајима и прилагођавању, укључујући Climate-ADAPT платформу⁸⁴⁸. ЕУ је овом стратегијом поставила циљ од најмање 30% за климатску акцију укључујући прилагођавање у Вишегодишњи финансијски оквир за 2021-2030., и најмање 37% у оквиру Механизма за опоравак и отпорност (у наредном поглављу детаљније). Додатно, четири (4) основна принципа

⁸⁴⁶ Процес усвајања пакета Fit for 55. Доступно на: European Union, Fit for 55: how the EU will turn climate goals into law, European Council - Infographics, <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/fit-for-55-how-the-eu-will-turn-climate-goals-into-law/>, приступљено 4.11.2024; видети и: European Union, European Commission, Delivering the European Green Deal, Fit for 55: delivering on proposals, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal/fit-55-delivering-proposals_en. Приступљено 18.10.2024.

⁸⁴⁷ Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'), *Official Journal of the European Union* (L. 243/1, 9 July 2021), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1119>, приступљено 28.8.2023.

⁸⁴⁸ Европска платформа за прилагођавање клими (*European Climate Adaptation Platform*, CLIMATE-ADAPT) представља партнерство Европске комисије и Европске Агенције за околину (*European Environment Agency*) са циљем подршке ЕУ: у прилагођавању на климатске промене и помоћи корисницима да приступи и дели податке и информације о очекиваним климатским променама у Европи; тренутним и будућим осетљивостима региона и сектора; ЕУ, националним и транснационалним стратегијама прилагођавања и акцијама; студијама случајева о адаптацији и потенцијалним могућностима адаптације; средствима који подржавају планирање прилагођавања. Више је доступно на: European Environment Agency Information Systems, Discover the key services, thematic features and tools of Climate-ADAPT - Sharing adaptation knowledge for a Climate-Resilient Europe, <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en>, приступљено 4.11.2024.

на којима почива Стратегија су: учинити прилагођавање паметнијим, бржим и систематскијим, и појачати међународну акцију за прилагођавање климатским променама.⁸⁴⁹

Претходно приказан хронолошки преглед законодавног и стратешког оквира који је ЕУ успостављала током друге деценије 21. века за област климатских акција значајан је због континуираног напретка, али и успеха ЕУ, да постављене циљеве испуни. Припреме за заседање Конференције страна УН Оквирне конвенције о промени климе на годишњем нивоу јасан су показатељ како се ЕУ из године у годину надметала за позицију лидера у погледу климатске акције. Тако је 2020. године ЕУ доставила свој Намеравани утврђени допринос (National Determined Contribution – NDC, НУД)⁸⁵⁰ а 2023. године употпуњени НУД у коме се могу наћи све појединост о оквиру усвојеном на нивоу ЕУ у погледу климатских акција.⁸⁵¹ Финансијски аспекти ове амбиције истоветно приказују напоре да се знатна финансијска контрибуција пружи од стране ЕУ и њених држава чланица, а која је 2022. године износила 28.5 милијарди евра са континуираним напорима да тај износ буде 100 милијарди годишње.

Као што је наведено у претходном тексту, у прилогу дисертације налази се хронолошки табеларни приказ наведених аката ради бољег сналажења и прегледности (Прилог 3, страница 354).

5.5.2 Дипломатско деловање ЕУ у процесу утврђивања Агенде за одрживи развој 2030

Начин укључивања Агенде 2030 за одрживи развој како у процесу преговарања да се овакав оквир формира и затим након усвајања да се имплементира кроз политike ЕУ сачекао је најпре Јункерову (*Juncker*) комисију која је од новембра 2014. године имала петогодишњи мандат. Процес примене Агенде 2030 и ЦОР јасно је дефинисан најпре кроз политike ЕУ за ЕУ ниво и државе чланице, али и за спољне акције и деловање ЕУ.

Тако се процес утврђивања Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја у политици ЕУ поставља на наредним суштинским документима израђених у истом периоду и у истом маху зарад истог циља а то је примена Агенде 2030 и ЦОР:

прво је Комуникација ЕК која се тиче наредних корака за одрживу европску будућност кроз дефинисање европских акција за одрживост и преглед примене Европа 2020 Стратегије која је била основ постизања одрживог развоја од 2010. године па до 2020. године и за читав процес био је задужен Први потпредседник Комисије Франс Тимерманс (*Frans Timmermans*);
други суштински документ је израда нове ЕУ Глобалне стратегије о спољној и безбедносној политици (као екстерна димензија укључивања Агенде 2030 у политици ЕУ) за коју је у том моменту била задужена Висока представница/потпредседница Комисије Федерика Могерини (*Federica Mogherini*);

трећи документ или процес доношења важног документа који је неодвојив од претходног, био је преглед и усвајање новог Европског консензуса за развој (*European Consensus on Development*)

⁸⁴⁹ European Commission, "Forging a climate-resilient Europe – the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change" (COM(2021) 82, 24 February 2021, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0082>, приступљено 13.9.2023.

⁸⁵⁰ Ратификацијом Париског споразума Намеравани национални утврђени допринос постаје Национални утврђени допринос.

⁸⁵¹ Spain Presidency of the Council of the European Union, "Submission by Spain and the European Commission on behalf of the European Union and its member states - The updated of the nationally determined contribution of the European Union and its Member States" (16 October 2023, Madrid), <https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-10/ES-2023-10-17%20EU%20submission%20NDC%20update.pdf>, приступљено 24.5.2023.

у односу на претходни усвојен 2005. године који је предводио Комесар за Међународну сарадњу и развој, Невен Мимица (*Neven Mimica*).

У погледу првог елемента који се односи на утврђивање Агенде 2030 на нивоу Европске уније наредни део истраживања представља сажет опис акција у погледу интерне димензије уоквирања политика за одрживи развој представљен Комуникацијом ЕК "Наредни кораци за одрживу европску будућност: Европска акција за одрживост" (*Next steps for a sustainable European future European action for sustainability*)⁸⁵² која је била у надлежности Првог потпредседника Комисије Тимерманса. Пратећи документ ове комуникације је и радни документ "Кључне европске акције које подржавају Агенду 2030 и Циљеве одрживог развоја" (*Key European action supporting the 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals*)⁸⁵³ која је представљала основу за израду скупа индикатора према којима је Еуростат мерио напредак у испуњавању обавеза почевши од 2017. Паралелно са Комуникацијом ЕК Еуростат је објавио документ "Одрживи развој у Европској унији – Статистички поглед са становишта УН Циљева одрживог развоја" (*Sustainable development in the European Union – A statistical glance from the viewpoint of the UN Sustainable Development Goals*)⁸⁵⁴ којом се направио први преглед учињеног и тренутног стања у ЕУ у погледу ЦОР.

Комуникацијом "Наредни кораци за одрживу европску будућност" дефинишу се два тока будућих корака за одрживу европску будућност и одлучност да се ЕУ налази на челу колоне у спровођењу Агенде 2030.

Први ток је интеграција ЦОР у потпуности у оквире европских политика и приоритете Комисије, уз процену где се ЕУ налази у датом моменту и идентификацију најрелевантнијих брига по одрживост и представљен је овим подпоглављем кроз најважније документе.

Други ток праће рад за даљи развој дугорочне визије и фокуса секторских политика након 2020. године, припремајући се за дугорочну имплементацију ЦОР. Нови Вишегодишњи финансијски оквир (*Multiannual Financial Framework*) након 2020. године такође врши регруписање буџетских усмерења ка остваривању дугорочних ЕУ циљева.⁸⁵⁵ Други ток предмет је наредног подпоглавља који обухвата новодонете политике и чине основу за процесе који тек следе након 2019. године са применом од 2020. године.

Приликом представљања наведене комуникације Тимерманс је навео да "Политика одрживог развоја представља подељену надлежност ЕУ, држава чланица као и свих заинтересованих учесника. То је заједничка агенда за грађане, организације и пословања у свакодневном животу

⁸⁵² Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions Next steps for a sustainable European future: European Union action for sustainability" (COM(2016) 739 final, 22 November 2016, Strasbourg), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2016%3A739%3AFIN>, приступљено 11.9.2024.

⁸⁵³ European Commission, "Commission Staff Working Document Key European action supporting the 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals *Accompanying the document* Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions Next steps for a sustainable European future: European Union action for sustainability" (SWD(2016) 390, 22 November 2016, Strasbourg), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52016SC0390>, приступљено 4.9.2024.

⁸⁵⁴ European Union-Eurostat, *Sustainable development in the European Union — A statistical glance from the viewpoint of the UN Sustainable Development Goals 2016 Edition* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016). <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/15228899/KS-02-16-996-EN-N.pdf/e4f0a6bc-c051-1b0a-1d14-78f2f99c73de?t=1667248035644>, притупљено 18.9.2024.

⁸⁵⁵ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Next steps for a sustainable European future European action for sustainability" (COM(2016) 739, 22 November 2016, Strasbourg), 3. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0739>, приступљено 14.8.2024

и деловању. Друштво у најширем облику треба да пригрли одрживост као водећи принцип у већини избора које сваки грађанин, компанија или цивилно друштво чини свакога дана. Стога, ова Комуникација удружује ЦОР Агенде 2030 са европским политичким оквиром и приоритетима Комисије, проценом где се налазимо, идентификовањем најрелевантнијих брига одрживости и осигурања да све акције и иницијативе у оквиру ЕУ, и глобално, узимају Циљеве у обзир при одлучивању.”⁸⁵⁶

Како је приказано већ кроз сегмент истраживања који се односи на институционалне капацитете, Јункерова Комисија је организована са попредседницима и приступима заснованим на проектним радњама што је значајан инструмент који олакшава начин деловања. Пројектни тимови окупљају се око различитих углова секторских политика са циљем да осигурају да напори у једној области политика ојачавају иницијативе у другим пољима, креирајући концертирану и узајамно ојачавајућу агенду. Нова функција која је припала Првом потпредседнику укључивала је хоризонталну одговорност за одрживи развој. Стога, како би се обезбедила кохерентност политика Први потпредседник игра координациону улогу у вођењу рада Комисије у активном имплементирању Агенде 2030.⁸⁵⁷

У том погледу његова улога огледала се у нивоу имплементације Стратегије Европа 2020. и израде Комуникације са наредним корацима акције за одрживост. Прва ЕУ Стратегија одрживог развоја усвојена је 2001. године⁸⁵⁸, ревидирана 2006. године⁸⁵⁹ и измењена 2009. године.⁸⁶⁰ Од 2010. године одрживи развој је укључен кроз Европа 2020. Стратегију за паметну (*smart* – образовање и иновативност у фокусу), одрживу (*sustainable* – смањење емисије угљеника, климатска отпорност и утицај животне средине) и инклузивну (*inclusive* – креирање радних места и смањење сиромаштва) Европу.⁸⁶¹ Међутим, на основу истраживања Еуростат-а (*Eurostat*) закључује се да су скоро сви кључни изазови ЕУ Стратегија одрживог развоја на неки начин укључени у Европа 2020 иницијативе. Иако се начин на који су укључени може преиспитати с обзиром да су неки циљеви сиромашно истакнути а неки оперативни циљеви уопште нису обухваћени.⁸⁶² С тим у вези, Еуростат истиче да ЕУ Стратегије одрживог развоја пружају свеобухватнију слику одрживог развоја којом се осликовају социјални и околишни аспекти развоја.⁸⁶³ Док је Европа 2020 иако заснована на интегративном приступу ЕУ Стратегији

⁸⁵⁶ European Union, Next steps for a sustainable European future / European action for sustainability (Press Corner Memo 22 November 2016) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_16_3886, приступљено 14.5.2024.

⁸⁵⁷ European Commission, “Next steps for a sustainable European future European action for sustainability,” 14.

⁸⁵⁸ Commission of the European Communities, “Communication from the Commission A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development” (COM/2001/0264 final, 15 May 2001, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0264>, приступљено 23.5.2024.

⁸⁵⁹ Council of the European Union, “Review of the Sustainable Development Strategy (EU SDS) – Renewed Strategy” (10917/06, 26 June 2006, Brussels), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10917-2006-INIT/en/pdf>, приступљено 23.5.2024.

⁸⁶⁰ Commission of the European Communities, “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Mainstreaming sustainable development into EU policies: 2009 Review of the European Strategy for Sustainable Development” (COM (2009) 400 final, 24 July 2009, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009DC0400>, приступљено 23.5.2024.

⁸⁶¹ European Commission, “Communication from the Commission Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth” (COM (2010) 2020 final, 3 March 2010, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>, приступљено 1.9.2024.

⁸⁶² European Sustainable Development Network. *Sustainable development governance and policies in the light of major EU policies and strategies and international developments*, ESDN Quarterly Report (September 2011, Vienna), https://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2011-September-SD_governance_and_policies.pdf, приступљено 14.7.2024.

⁸⁶³ United Nations Economic Commission for Europe, “Eurostat’s role in the development and implementation of a comprehensive monitoring framework for Sustainable Development Goals – Note by Eurostat”(ECE/CES/2015/33, 6 May

одрживог развоја, већином фокусирана на раст који је повезан са аспектима паметног, одрживог и инклузивног друштва.⁸⁶⁴

Сагледавши постојећи оквир политика и укљученост ЦОР виђено стање је да се Циљеви прожимају у свим сегментима и наведеном комуникацијом су издвојени сегменти по појединачним ЦОР као преглед постојећих учињених корака.⁸⁶⁵ У погледу пресликавања и прожимања кроз десет (10) приоритета Комисије истакнут је приказ главних приоритета и са њима повезаних Циљева међу којима недостају одређени приоритети (што је исправљено наредним планом Комисије из 2019. године). Како се наводи постоји синергија између ЦОР и највиших приоритета Комисије чиме се осигурувајају како политичко власништво над процесом и избегава да се примена ЦОР додогоди у политичком вакууму.⁸⁶⁶ Предмет надлежности из ЦОР оквира потпада под надлежност и ЕУ и држава чланица али се оне међусобно уређују и не ограничавају чиме се колективним напорима и акцијама ради за добробит не само Европе већ и свих партнера ЕУ ван европског континента чему је доприносио и акт "Ка обновљеном партнерству са државама Африке, Кариба и Пацифика након 2020. године (*Towards a renewed partnership with African, Caribbean and Pacific countries after 2020*).⁸⁶⁷

У погледу дефинисаних приоритета Комисије већина задужења у оквиру *првог* приоритета који се односи на "нови подстицај за радна места, раст и инвестиције" преплиће се са ЦОР 4 и указује на то да инвестирање у квалитетно *образовање и обуку* као и у младе људе јесте круцијално да се обезбеди одрживи и инклузивни раст. Главна надлежност је у рукама држава чланица али и ЕУ како би их подржала кроз све инструменте доступне као што су Ерасмус+ и кохезиона политика које мобилише у потпуности. Додатно, Инвестициони План за Европу (*Investment Plan for Europe*)⁸⁶⁸ обухвата ЦОР 8, 9, 12, 13 са намером да мобилише пет стотина (500) милијарди евра у додатним инвестицијама кроз Европски Фонд за Стратешко Инвестирање (*European Fund for Strategic Investments*) до 2020. Значајан део приоритета тиче се *циркуларне економије* која је испреплетана са бројним циљевима одрживог развоја међу којима су 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15. Овим приоритетом (и припадајућим Циљевима) пружа се трансформативна агенда са значајним новим радним местима и потенцијалом за раст и стимулишу се обрасци одрживе производње и потрошње.⁸⁶⁹

Други приоритет који се тиче јединственог дигиталног тржишта није обухваћен наведеним документом, те преглед трећег приоритета који се односи на "Отпорну Енергетску унију са напредним погледом климатске политике" истиче да је ЕУ усвојила јасан 2030 оквир и активно

2015), https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2015/33-Eurostat_role_in_development_of_SDG_monitoring_framework.pdf,

⁸⁶⁴ Cecilia Gregersten, James Mackie and Carmen Torres, "Implementation of the 2030 Agenda in the European Union: Constructing an EU approach to Policy Coherence for Sustainable Development," *Disscussion Paper*, European Centre for Development Policy Management 197 (2016): 8, <https://ecdpm.org/application/files/5716/5546/8838/DP197-Implementation-2030-Agenda-EU-Gregersen-Mackie-Torres-July-2016.pdf>, приступљено 8.8.2024.

⁸⁶⁵ European Commission, "Next steps for a sustainable European future European action for sustainability, 4-7.

⁸⁶⁶ Циљеви одрживог развоја приказани су само бројевима а све појединости и описи налазе се на страници 229 овог рада или на повезници: <https://sdgs.un.org/goals>

⁸⁶⁷ European Commission, "The Joint Communication Towards a renewed partnership with African, Caribbean and Pacific Countries after 2020" (22 November 2016, Strasbourg), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/memo_16_3885/MEMO_16_3885_EN.pdf, приступљено 1.11.2024.

⁸⁶⁸ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of Regions and the European Investment Bank An Investment Plan for Europe" (COM (2014) 903 final, 26 November 2014, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0903>, приступљено 10.9.2024.

⁸⁶⁹ European Commission, Next steps for a sustainable European future European action for sustainability, 7-9

се ради у погледу два релевантна Циља а то су циљ 7 који се тиче Енергетске уније и осигурања приступачне, безбедне и одрживе енергије за пословања и домаћинства. Друго је циљ 13 који се односи на климатске промене и испуњење Париског споразума те амбициозне агенде коју је ЕУ поставила (објашњено у претходном подпоглављу а и наредном поглављу).⁸⁷⁰

Четврти приоритет Дубље и праведније унутрашње тржиште са ојачаном индустријском базом (*A deeper and fairer internal market with a strengthened industrial base*), посебно Уније тржишта капитала, нови и напредни приступ за осигурање одрживог финансирања је покренут и повезан са неколико Циљева. Одрживо финансирање (8, 9, 13, 14, 15) је високо на агенди Групе 20 (Г20) а и у Европи. У светлу Париског споразума и транзиције ка ниско карбонској, климатској отпорној, циркуларној и ресурсно-ефикасној економији, ЕУ жели да тренутни финансијски систем буде боље усклађен са политикама у подржавању одрживог раста и инвестиција.⁸⁷¹

Под петим приоритетом Дубља и праведнија економска и монетарна унија (*A deeper and fairer Economic and Monetary Union*) посебно Европски стуб социјалних права (*European Pillar on Social Right*) и акција за друштвено одговорно пословање помаже решавању изазова рада 21. века у складу са ЦОР. У контексту брзих економских промена, промена тржишта рада, социјалних, демографских и технолошких промена, питања инклузивног и одрживог раста, запошљавања и достојанственог рада (што представља ЦОР 8) су више актуелна него икада за Европу. Након кризе, Европски стуб социјалних права има за циљ да социјалну праведност стави у средиште ЕУ политика. Као начин да се побољша узлазна социјална конвергенција и конвергенција тржишта рада, посебно унутар еврозоне, стуб ће помоћи у остваривању ЦОР 1, 3 и 10. Поред тога, акције ЕУ у области друштвено одговорног пословања и одговорног пословног понашања подстиче приватни сектор да допринесе постизању социјалних и еколошких циљева, чиме се подстиче праведан и одржив раст и заштита социјалних права (ЦОР 8).⁸⁷²

Седми приоритет представља област правде и основних права заснована на узајамном поверењу (*An area of justice and fundamental rights based on mutual trust*) укључује континуиране напоре политика у вези са ЦОР о правди и родној равноправности. У том погледу ефективан систем правде игра кључну улогу за одржавање владавине права и ЕУ фундаменталних вредности (ЦОР 16). Такође, то је предуслов за инвестирање и пословање у пријатељском окружењу. Владавина права (ЦОР) је једна од фундаменталних вредности ЕУ и враћа се на 1957. годину и принцип једнаких плати и једнаких позиција из Уговора из Рима.⁸⁷³

Наредни приоритет је и уједно последњи обухваћен Комуникацијом и то је осми приоритет који се односи на нову политику миграција (*Towards a new policy on migration*). С обзиром на последице које је мигрантска криза све више изазивала у периоду настанка ове Комуникације нова свеобухватна политика миграција је неопходна, која промовише регуларне путање и канале и праћење ирегуларних мигрантских токова, истовремено спашавајући животе на тај начин, очување људског достојанства и пружање помоћи у пружању подршке расту и смањењу неједнакости (ЦОР 1 и 10).⁸⁷⁴

Приоритетне области под које спадају Европа као јачи глобални актер и Унија демократских промена нису обухваћена "расподелом" припадајућих ЦОР али свакако представљају својеврсни изазов који је постављен у том тренутку ЕК-и Жан Клод Јункера. Може се рећи да се последњи приоритет огледа у повезаности са ЦОР 17 који се односи на глобална партнерства с обзиром да је у истом духу а и мању када и ова комуникација, усвојена Глобална стратегија спољне и

⁸⁷⁰ *Ibid.*, 9-10.

⁸⁷¹ *Ibid.*, 10.

⁸⁷² *Ibid.*, 11.

⁸⁷³ *Ibid.*, 11.

⁸⁷⁴ *Ibid.*, 12.

безбедносне политике која је чинила спољну компоненту овог прилагођавања политика ЕУ са донетом Агендом 2030 и ЦОР. У табели која следи (табела 3) приказан је шематски однос приоритета Комисије и Циљева који су укључени кроз приоритете. У наредној табели (табела 4) налази се преглед Циљева одрживог развоја ради лакшег разумевања и повезивања са појединостима из табеле 3.

Табела 3. Наредни кораци за одрживу европску будућност и Циљеви одрживог развоја⁸⁷⁵

Приоритети комисије	Јункерове Европске	Припадајући Циљеви одрживог развоја
1. Нови подстицај за радна места, раст и инвестиције <i>(A new boost for jobs, growth and investment)</i>		2, 4, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15
2. Повезано јединствено дигитално тржиште <i>(A connected digital single market)</i>		Није обухваћено Комуникацијом.
3. Отпорна енергетска унија са напредним погледом ка политици климатских промена <i>(A resilient energy union with a forward-looking climate change policy)</i>		7, 13
4. Дубље и праведније унутрашње тржиште са ојачаном индустријском базом <i>(A deeper and fairer internal market with a strengthened industrial base)</i>		8, 9, 13, 14, 15
5. Дубља и праведнија економска и монетарна унија <i>(A deeper and fairer Economic and Monetary Union)</i>		1, 3, 8, 10
6. Разуман и уравнотежен споразум о слободној трговини са Сједињеним Америчким Државама <i>(A reasonable and balanced free trade agreement with the United States)</i>		Није обухваћено Комуникацијом.
7. Област правде и основних права заснована на узајамном поверењу <i>(An area of justice and fundamental rights based on mutual trust)</i>		5, 16
8. Ка новој политици миграција <i>(Towards a new policy on migration)</i>		1, 10
9. Европа као јачи глобални актер <i>(Europe as a stronger global actor)</i>		Није обухваћено Комуникацијом.
10. Унија демократских промена <i>(A union of democratic change)</i>		Није обухваћено Комуникацијом.

⁸⁷⁵ Обрада аутора на основу Комуникације Европске комисије Наредни кораци за одрживу европску будућност.

Табела 4. Циљеви одрживог развоја (доступно на: <https://serbia.un.org/sr/sdgs>)⁸⁷⁶

Циљеви одрживог развоја
1. Свет без сиромаштва
2. Свет без глади
3. Добро здравље
4. Квалитетно образовање
5. Родна равноправност
6. Чиста вода и санитарни услови
7. Доступна и обновљива енергија
8. Достојанствен рад и економски раст
9. Индустрија иновације и инфраструктура
10. Смањење неједнакости
11. Одрживи градови и заједнице
12. Одговорна потрошња и производња
13. Акција за климу
14. Живот под водом
15. Живот на земљи
16. Мир, правда и снажне институције
17. Партерством до циља

На основу пратећег документа уз наведену комуникацију може се представити и обрнути редослед у односу на горе истакнути, односно преглед приоритета ЕК али према ЦОР. Међутим такав свеобухватни документ је сложен за анализу и осликова идентичну позицију као већ представљена повезаност. Оно што је важно јесте да се активности које утичу на испуњење обавеза представљају већином у наставку текста као позитивни резултати у деловању ЕУ за успостављање међународне праксе одрживог развоја, а томе у прилог иду и извештаји Еуростата о напретку у спровођењу ЦОР.

Као једна од иницијатива из првог тока Комуникације Наредни кораци ка одрживој европској будућности и начина достизања те будућности али *на нивоу ЕУ* или као интерна димензија уређивања политика ЕУ, Европска комисија формирала је Платформу на високом нивоу са више учесника о Циљевима одрживог развоја (*High-Level Multi-stakeholder Platform on SDGs*) којом је руководио Први потпредседник Комисије Тимерманс (Timmermans).

Ова платформа одржала је први састанак 11. јануара 2018. године и договорила приоритете рада. превасходно подразумевајући пружање подршке и саветовање Комисије о достизању ЦОР на *нивоу ЕУ*, укључујући пружање простора за размену искустава и најбољих пракси о ЦОР. Ова више-учесничка платформа окупља представнике науке, бизниса, цивилног друштва, невладиног сектора, Европског економског и социјалног савета и Комитета региона ЕУ, УН, Светска банка и Европска мрежа за одрживи развој (*European Sustainable Development Network*) учествују као посматрачи. Основни приоритети ове платформе као једног од инструмената пост-2015 оквира јесу: како управљати и извештавати о напретку; како увести ЦОР у Вишегодишњи финансијски оквир; како генерисати инклузивни, одрживи раст. Додатно. Ова платформа је

⁸⁷⁶ Обрада аутора на основу званичног превода на страници <https://serbia.un.org/sr/sdgs>)⁸⁷⁶.

укључена и у доприношење изради документа за разматрање "Ка одрживој Европи до 2030" као делу дебата и дискусија "О будућности Европе" покренуте 2017. године (предмет наредног поглавља).⁸⁷⁷ У погледу "лансирања" ове платформе Тимерманс (Timmermans) је истакао да је "одрживост европски бренд, а одрживи развој је у срцу агенде Европске комисије. Морамо радити из корена на горе и користити знање и вештине широког спектра учесника како бисмо преобликовали наше економије и друштва. Платформа више заинтересованих страна је шанса за експерте да се састану и уче једни од других."⁸⁷⁸

Друга димензија или сегмент примене ЦОР од стране ЕУ односи се на *спољну димензију* деловања, односно на деловање и ван граница ЕУ у остваривању ЦОР, и огледа се у Глобалној стратегији усвојеној 2016. године за коју је примарну надлежност имала Висока представница односно потпредседница Европске комисије, Федерика Могерини. Висока представница је повезаност Глобалне стратегије и ЦОР видела као трансформативну амбицију која иде заједно.⁸⁷⁹ Та "трансформативна амбиција ЦОР захтева већ споменут "a whole of government" приступ односно свеобухватни приступ у управљању ЕУ и имплементациону стратегију која координише домаће и екстерне политике. Повезујући Глобалну стратегију са ЦОР је стратешка прилика да се обезбеди кохерентно стварање политика и смањење трвења и баријера између ЕУ институција. Како би се ово заиста додатило имплементација агенде мора бити вођена не само са креаторима политика у области развоја и животне средине већ кохерентним свеобухватним оквиром политике."⁸⁸⁰

Глобалном стратегијом настоји да се постави стратешки правац ЕУ у погледу спољних акција који би идентификовао јасне повезнице са Агендом 2030. Нагласак је на свеобухватном приступу у ЕУ спољном деловању и неопходности интегративног приступа како би се увећао утицај ЕУ у одговору и превенцији насиљних конфликтака и криза као и унапређењу кохеренције између ЕУ и држава чланица. Циљеви одрживог развоја су преклапајућа и прожимајућа димензија читавог рада усмереног ка Глобалној стратегији. Ова стратегија подвлачи директну повезаност безбедности и просперитета у околним регионима, укључујући ЕУ државе на које се односи Политика проширења и суседства. Осликавање Циљева, промовисање отпорности држава и друштава на свим нивоима је начин промовисања стабилности и одрживог развоја на глобалном нивоу док истовремено Европа ојачава сопствену безбедност и просперитет.

Кроз пет (5) главних циљева Стратегије, Циљеви одрживог развоја су испреплетани.

- "Први циљ односи се на *безбедност Уније* (Security of Our Union) где се поред претњи као што су тероризам и хибридне претње препознају и климатске промене и енергетска несигурност.
- Други циљ чини државна и друштвена отпорност на нашем истоку и југу (State and Societal Resilience to our East and South) кроз који се преламају инструменти Политике проширења на

⁸⁷⁷ International Institute for Sustainable Development, EC High-Level Multi-stakeholder Platform on SDGs Sets Priorities (16 January 2018), <https://sdg.iisd.org/news/ec-high-level-multi-stakeholder-platform-on-sdgs-sets-priorities/#:~:text=The%20multi%2Dstakeholder%20platform%20supports,best%20practices%20on%20the%20SDGs>, приступљено 16.9.2024.

⁸⁷⁸ European Union, Sustainable Development Goals: first meeting of the Commission's High Level multi-stakeholder platform (Press Release, 11 January 2018, Brussels), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_18_82, приступљено 12.12.2020.

⁸⁷⁹ Federica Mogherini and Neven Mimica, *Remarks by the HR/VP Federica Mogherini and by Commission Mimica at the press conference following the Foreign Affairs Council (Development)* (12 May 2016, Brussels), http://eeas.europa.eu/statements-eucas/2016/160512_01_en.htm, приступљено 15.10.2024.

⁸⁸⁰ James Mackie, Mikaela Gavas, Svea Koch, Christine Hackenesch and Simon Maxwell, *The European Union's global strategy: Putting sustainable development at the heart of EU external action* (European Centre for Development Policy Management, 27 January 2016), <http://ecdpm.org/publications/eu-global-strategy-global-goals-ettg-2016/>, приступљено 16.9.2024.

Западни Балкан и Турску и Политике суседства како би се изградили ближи односи са Унијом и на тај начин Унија утицала на трансформацију у овим државама.

- Трећи циљ гласи Интегративни приступ конфликтима (*An Integrated Approach to Conflicts*) где се настоји да се на насиљну претњу одговори заједничким снагама применом свеобухватног приступа у конфликтима и кризама кроз кохерентну употребу свих ЕУ доступних политика. Додатно, значење "comprehensive approach" односно свеобухватног приступа биће проширењо тако да ЕУ делује у свим фазама конфликтног циклуса, делујући правовремено на превенцију, одговорним одговарањем и одлучношћу у кризама, инвестирањем у стабилизацију и избегавањем прераног раздвајања и када нова криза наступи.
- Наредни циљ је Здруженi регионални поредак (*Cooperative Regional Orders*) који се базирају на својевољним облицима регионалног управљања који пружају државама и народима могућност да боље управљају безбедносним претњама, искористе економске добитке глобализације, искажу у већој мери културу и идентитете, и пројектују утицај у светским пословима. Ово је фундаментални основ за ЕУ сопствени пут мира и развоја у 21. веку и то је разлог зашто се подржава здруженi регионални поредак широм света.
- Последњи циљ односи се на глобално управљање за 21. век где се истиче ЕУ посвећеност глобалном поретку заснованом на међународном праву, који осигурава људска права, одрживи развој и трајни приступ глобалним заједничким добрима. ЕУ ће се трудити за јачање улоге УН као основе мултилатералног на правилима заснованог поретка, и за развој глобалног координисаног одговора са међународним и регионалним организацијама, државама и недржавним актерима.⁸⁸¹

- Како би спровела наведене циљеве ЕУ је своје дефинисане идеје настојала да колективно спроведе на кредитабилан (*credible*), одговорљив (*responsive*) и здружен (*joined-up*) начин. Кроз кредитабилну Унију осликава се јединство у погледу достигнућа и системско охрабривање сарадње у одбрани води ка чврстој европској одбрамбеној индустрији која је кључ европске аутономије у одлучивању и акцији. Унија која реагује мора бити заснована на Уговору из Лисабона те ЗСБП мора постати више реагујућа у пружању одговора. Унапређена сарадња између држава чланица мора бити истражена и може водити структурираним облицима сарадње, користећи при томе потенцијал Уговора из Лисабон у потпуности. Политика развоја такође мора постати флексибилнија и усклађенија са стратешким приоритетима. Трећи приступ спровођењу циљева је здружене деловање. ЕУ мора применити овај приступ кроз спољне политике, између држава чланица и ЕУ институција, и између интерне и спољне димензије ЕУ политика. Ово је нарочито у вези са спровођењем Циљева одрживог развоја миграција, безбедности и борбе против тероризма.⁸⁸²

Како је политика развоја неодвојива од политике безбедности и спољне политике, трећи сегмент којим се утврђује Агенда 2030 кроз политике ЕУ односи се на Европски консензус за развој (*European Consensus for Development*) које је изменењен и усвојен како би се ишло у корак са новим политичким оквиром прилагођеним одрживости. Ова политика представља значајан елемент ЕУ глобалног одговора на изазове Агенде 2030 у искорењивању сиромаштва и постизања одрживог развоја широм света до 2030. године. Сврха ове развојне политике је да обезбеди оквир за заједнички приступ развојној политици која ће бити примењена од стране ЕУ институција и држава чланица и истовремено међусобно поштујући различите улоге и

⁸⁸¹ European External Action Service, "Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy" (June 2016), https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf, приступљено 4.10.2023.

⁸⁸² *Ibid.*, 10-11.

надлежности. Ова развојна иницијатива и оквир предводиће акције ЕУ институција и држава чланица у сарадњи са државама у развоју на координисан и међусобно подржавајући начин. Заједничким снагама ЕУ и државе чланице одговараће на глобалне изазове имплементацијом Агенде 2030 кроз интерне и екстерне политике на свеобухватан и стратешки начин, интегришући на балансиран и кохерентан начин три димензије одрживог развоја и скрећући пажњу на међуповезаност између различитих ЦОР и ширег утицаја домаћих акција на међународном и глобалном нивоу. Имплементација ће уско бити повезана са применом Париског споразума и других међународних обавеза укључујући Нову Урбану Агенду (New Urban Agenda)⁸⁸³. Како је и наведено раније, Глобална стратегија поставља ЕУ визију за деловање у свету кроз бројне политике. Наглашавајући улогу Агенде 2030 која има потенцијал да покрене потребну трансформацију подржавајући ЕУ вредности и циљеве спољне акције. ЦОР су свепрежимајућа димензија посла који је неопходно урадити како би се спровела ЕУ Глобална стратегија. Овим Консензусом допринеће се остваривању приоритета ЕУ спољне акције, укључујући и кроз пружање подршке стварању отпорности на свим нивоима. Чинећи то, ЕУ и државе чланице гајиће динамичан и мултидимензионални приступ за отпорност, за суочавање са осетљивостима на многоструке повезане ризике.⁸⁸⁴

Предлог Комисије ставља у први план заједничку визију и оквир за деловање за све ЕУ институције и све државе чланице уоквирене око пет главних тема Агенде 2030, познато 5П (5P - *people, planet, prosperity, peace and partnership*) и путем тих тема разлаже и образлаже појединачне акције за заједничко деловање. Позиционира нарочити нагласак на међуповезане покретаче развоја, као што су: родна равноправност, млади, одржива енергија и климатска акција, инвестиције, миграција и мобилност, и настоје да мобилишу сва средства за имплементацију: кроз помоћ, инвестиције и домаћа средства, подржана одговарајућим политикама.⁸⁸⁵ Консензус представља својеврсан камен темељац развојне политици ЕУ, која је свеукупни одговор на Агенду 2030, ослања се на претходно дефинисан Европски консензус за развој из 2006. године и Агенду за промене из 2011. године који су били кључни оквири посвећени развојној политици. С тим у вези, примарни циљ ЕУ политике развоја, како је то дефинисано чланом 208 Уговора о Функционисању Европске уније, је смањење, а дугорочно, искорењивање сиромаштва. Такође, ЕУ и државе чланице примениће принцип кохерентности политике за развој (Policy coherence for Development – PCD) те ће у обзир узети циљеве развојне сарадње у свим екстерним и интерним политикама које спроводе и које су могуће да утичу на

⁸⁸³ Нова урбана Агенда (*The New Urban Agenda*) усвојена је на Конференцији Уједињених нација о становаштву и одрживом урбанизму која је одржана у Египту 20. октобра 2016. године. Овом агендом представљена је заједничка визија за бољу и одрживу будућност. Пружа смернице о томе како добро планирана и добро управљана урбанизација може бити трансформативна сила за одрживи развој и за земље у развоју и за развијене земље како би се убрзao пут ка испуњењу Циљева одрживог развоја. ЕУ је 2016. године са државама чланицама преузела својевољно три обавезе како би спровела УН Нову урбанију агенду и сада су све те обавезе спроведене. 28. априла 2022. године ЕУ и државе чланице су на Високом политичком састанку о имплементацији УН Нове Урбаније Агенде обновиле три обавезе које су начиниле шест година раније током Хабитат (Habitat III) конференције и објавиле нове својевољно преузете обавезе. Три обавезе су: Остваривање обновљене Урбаније Агенде за ЕУ; промоција употребе Степена Урбанизације; проширење Програма међународне урбанизације и регионалне сарадње. Доступно на: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/themes/urban-development/new-urban-agenda_en. За више погледати: <https://www.urbanagenda.urban-initiative.eu>

⁸⁸⁴ European Commission, "Joint statement by the Council and the representatives of the governments of the Member States meeting within the Council, the European Parliament and the Commission: The New European Consensus on Development 'Our World, Our Dignity, Our Future'", *Official Journal of the European Union* (2017/C 210/01, 30 June 2017), 1–24. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42017Y0630\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42017Y0630(01)), приступљено 5.5.2024.

⁸⁸⁵ *Ibid.*, 7.

земље у развоју. Принцип кохерентности политике за развој је фундаментални део ЕУ доприноса у остваривању Циљева одрживог развоја.⁸⁸⁶

Кључни фактор за достизање заједничких циљева за ЕУ је да делује уједињено те у складу са тим ЕУ и државе чланице су посвећене овом задатку нарочито у погледу политике развоја која се води и циљевима ЕУ у спољном деловању нарочито оним елементима који су дефинисани кроз члан 21(2)(d) Уговора о Европској унији који подстиче одрживи економски, социјални и околишни развој земаља у развоју са примарним циљем искорењивања сиромаштва, али и у другим областима. На тај начин Консензус доприноси захтевима обезбеђивања конзистенције између различитих области ЕУ спољне акције, и између ових области и других политика.⁸⁸⁷ Како се консензус за развој посматра као саставни део Глобалне стратегије за заједничко спољно деловање и активности ЕУ према земљама у развоју нарочито се у погледу Агенде 2030 истиче да мора бити имплементирана од свих држава и свих учесника који делују у формату партнерства. С обзиром на то да се развојни предели све више шире праћено са све више актера подразумева се и да парламенти, политичке партије, регионални и локални ауторитети, истраживачке организације, филантропске организације, приватни сектор и цивилно друштво постане инструментални партнери у досегу до најосетљивијих, најугроженијих и маргинализованих група.⁸⁸⁸

На тај начин утицањем на развој осетљивих региона и области и пружањем подршке за остваривање ЦОР и Агенде 2030 ЕУ настоји да постигне све своје утрте путеве и циљеве који сежу до климатске неутралности и искорењивања сиромаштва те да се досегне циљ ”0 глади” на глобалном нивоу. Поред представљене Комуникације о наредним корацима и акцијама ка одрживости која је начинила својеврсан преглед примене Агенде 2030 у политици на ЕУ и рефлексије политика ЕУ на ЦОР као интерне димензије, даље истицање Глобалне стратегије као спољне компоненте ЕУ деловања и Европског консензуса за развој као додатног сегмента за спољне акције у достизању одрживог развоја, неопходно је споменути још неке од инструментата који се могу посматрати као предност у утицајном деловању ЕУ у утврђивању Агенде 2030 најпре а затим и спровођења исте.

Разлог усвајања измењеног Европског консензуса о развоју у односу на 2005. годину јесу промењене глобалне околности које су изазвале сиромаштво и неједнакост, веће диспаритет међу државама у погледу степена развоја, самим тим већа нестабилност и кризе су уследиле као и велики проблем са све мање глобалних јавних добара који су на услуги. С друге стране усвајањем новог развојног оквира 2015. године, а на нивоу ЕУ промене које је донео Уговор из Лисабона, утицале су и на доношење новог Консензуса. Како је суштина и сврха усвојеног и измењеног Европског консензуса о развоју већ истакнута претходним наводима, оно што је од 2019. остављено као основа деловања за нову Европску комисију лежи у Заједничком збирном извештају о спровођењу Европског консензуса о развоју. Како је већ представљено овом политиком спољног аспекта деловања ЕУ у погледу одрживог развоја односно развоја и подршке за земље у развоју, усвајањем једног оваквом инструмента још 2005. године а затим 2017. године учињен је значајан корак напред у доприносу ЕУ на глобалном нивоу у погледу утицаја на смањење разлика у степену развијености ван европског континента. Ради спровођења овог консензуса предвиђено је да се пружање помоћи комбинује са другим ресурсима, да се изграде боље обликована партнерства са ширим обухватом учесника и да се потврди

⁸⁸⁶ *Ibid.*, 4.

⁸⁸⁷ *Ibid.*, 4.

⁸⁸⁸ *Ibid.*, 35.

посвећеност кохерентној политици за развој. ЕУ и државе чланице припремају Извештај о Консензусу на сваке четири (4) године укључујући утицај акција које спроводе за подршку Агенде 2030 у земљама у развоју као допринос за извештавање ЕУ при Високом политичком форуму УН о одрживом развоју (*High-Level Political Forum on Sustainable Development*). Први извештај припремљен је 2019. године а последњи 2023. године чиме ЕУ успешно спроводи све обавезе предвиђене како Агендом 2030 и ЦОР. На истом Високом политичком форуму УН одржаном 2019. године као део пакета о утврђености глобалног вођства ЕУ у погледу ЦОР и Агенде 2030 истакнут је и Извештај ЕУ о кохерентности политика (*EU Policy coherence for development*) као додатни инструмент у погледу деловања ЕУ ка земљама у развоју.

Као део инструмената за спољно деловање поред Глобалне стратегије, део "пакета" из 2016. године чини и документ који се види као вредносни допринос за глобални утицај ЕУ у погледу постизања одрживог развоја а односи се на обнављање партнерства са афричким, карипским и пацифичким државама за период након 2020. године (*Toward a renewed partnership with African, Caribbean and Pacific (ACP) countries*). Овим документом предлаже се изградња основе за нову одрживу фазу у односима две стране након што Споразум о партнериству из Котоноу-а истекне 2020. године. Такође, политике ЕУ као што су Политика проширења (*EU Enlargement*), Политика суседства (*European Neighborhood Policy*), Европски Екстерни Инвестициони План (*The European External Investment Plan*), ЕУ хуманитарна подршка (*EU humanitarian assistance*) и ЕУ трговинска политика (*EU Trade*) чине значајан корак и допринос ка испуњавању циљева одрживог развоја не само на нивоу ЕУ већ инструментално ка другим државама. Овај сегмент истраживања *првог тока Наредних корака за одрживу европску будућност*, заједно са наредним сегментом који обухвата *други ток*, представљени су у Прилогу 4 уз дисертацију, на страни 355.

5.6 Дипломатско деловање ЕУ на успостављању међународне праксе одрживог развоја примерним спровођењем Агенде 2030 и постизања циљева одрживог развоја

Комуникацијом "Наредни кораци за одрживу европску будућност" (*Next steps for a sustainable European future*) дефинисан је и други ток којим се ради на даљем развоју дугорочне визије. "Други ток процеса рада Комисије ишао је ка стварању свеобухватног приступа ради постављања ЦОР у матицу свакодневног рада Комисије у заједништву деловања са Европским парламентом, државама чланицама и кругом свих разнородних заинтересованих за њихово спровођење покретањем процеса промишљања будућности одрживе Уније. Овај ток имао је два основна циља. *Прво*, продубљивање дугорочне визије развоја ЕУ и усредсређења секторских политика после 2020. године на ЦОР као главног политичког алата за њихово обликовање ради мерљивог постизања до 2030. године. *Друго*, преусмерење доприноса буџета ЕУ на постизање ЦОР усидрених дугорочних политика и програма ЕУ у вишегодишњем финансијском оквиру после 2020."⁸⁸⁹

У погледу преусмерења и усредсређења секторских политика на ЦОР као главног политичког алата Комисија формирана 2019. године настојала је да овај задатак потпуно успешно спроведе у дело како кроз своје приоритете и политички програм рада тако и кроз организациону шему Европске комисије и појединачних описа задужења сваког од комесара. Већ је наведено у претходним поглављима који се тичу стварања институционалних капацитета да је ЕК под

⁸⁸⁹ Јелица Стефановић-Штамбук, Јелица, "Расед савршеног круга владавине Европске уније на Западном Балкану дипломатијом Европског зеленог договора". *Политичка ревија* published ahead of print, јун 2023, 8. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4281/8888/1451-42818800012S.pdf>

лидерством председнице фон дер Лайен у многоме осликавала Агенду 2030 и ЦОР у свим сегментима свог оснивања али и деловања и креирања политика. Свих шест приоритета наведене комисије са водећим Европским зеленим договором аргумент су у погледу испуњавања визије од 2020. године. С друге стране, преусмерење буџета ЕУ кроз Вишегодишњи финансијски оквир за период 2021-2030. у више наврата је споменут у претходном тексту као буџет који осликава зеленост и одрживост и усмерење ка испуњењу ЦОР не само на нивоу ЕУ и држава чланица већ и кроз политику развоја као стратешког елемента спољног деловања.

Оно што представља предмет овог сегмента истраживања односи се на разумевање појединости предњачења ЕУ у вођењу политика одрживог развоја на глобалном нивоу. Иако је досадашњи представљен механизам ЕУ у овом погледу истакао кључне сегменте који говоре у прилог овој тврђњи, један од пресудних момената се дододио и 2017. године приликом представљања Заједничке декларације Европског парламента, Савета и Европске комисије о новом Европском консензусу за развој (описан је у претходном сегменту). Тада су ЕУ и њене државе чланице исказале своју "опредељеност да предводе у преобрађају света доследном применом у Унији, и на националном, регијском и локалном нивоу, међународно утврђеног политичког оквира за развој."⁸⁹⁰ Тај међународни политички развојни оквир усвојен 2015. године чине Агенда за одрживи развој 2030, обавезујући Париски споразум, Адис Абеба Акциона Агенда и Сендаи оквир за смањење ризика од катастрофа. Овим оквиром је ово поглавље и отпочето и на овај начин биће закључено кроз процену учињеног и намераваног.

Пре осврта на анализу "Ка одрживој Европи до 2030. године" нужно је вратити се један корак уназад на напор Јункера и његове комисије да постави ЕУ на прави развојни и одрживи пут односно пут којим се иде у праву будућност какву грађанство ЕУ види и жели. Тако је на годишњицу од потписивања Римског уговора 1957. године, 60 година након, 2017. године, Европска комисија објавила "Белу књигу о будућности Европе: размишљања и сценарији за ЕУ 27 до 2025" (*White Paper on the Future of Europe: Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*).⁸⁹¹ Ово штиво представљало је полазну основу или како је Јункер у представљању навео "допринос новом поглављу европског пројекта. Желимо да покренемо процес у коме Европа одређује сама свој пут. Желимо да мапирамо изазове и могућности пред нама и представимо како можемо колективно изабрати одговор."⁸⁹²

Дијалог о будућности Европе чинила су дебате и дијалози на читавом континенту, на свим нивоима укључујући Европски парламент, националне парламенте, локалне и регионалне власти, као и цивилно друштво у најширем смислу, у месецима који су претходили планираним изборима за Европски парламент јуна 2019. године. Бели папир представио је пет сценарија на основу којих ће се покренути различите дебате о будућности Европе. Почетна позиција сваког од сценарија јесте да 27 држава чланица напредује заједно, као Унија.

⁸⁹⁰ *Ibid.*, 9. Видети и: European Commission, "Joint statement by the Council and the representatives of the governments of the Member States meeting within the Council, the European Parliament and the Commission: The New European Consensus on Development 'Our World, Our Dignity, Our Future'", *Official Journal of the European Union* (2017/C 210/01, 30 June 2017), 1–24. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42017Y0630\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42017Y0630(01)), приступљено 5.5.2024.

⁸⁹¹ European Commission, "White Paper on the Future of Europe: Reflections and Scenarios for the EU27 by 2025" (COM (2017) 2025, 1 March 2017, Brussels), https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b739b382-ff4f-11e6-8a35-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF, приступљено 15.10.2023.

⁸⁹² *Ibid.*, 3.

Први сценарио гласи Настављајући...(Carrying on) у фокус Уније је на спровођењу позитивне реформске агенде, што би значило и да се држи свог постављеног курса и спровођењу и унапређењу постојеће агенде.⁸⁹³

Други сценарио је Ништа осим јединственог тржишта (Nothing but the single market) којим ЕУ градивно центар свог деловања помера ка јединственом тржишту. У том смислу ЕУ не може да се сагласи да уради више у многим областима политика а све се више фокусира на продубљивање кључних аспеката јединственог тржишта.⁸⁹⁴

Трећи сценарио насловљен је "Они који желе више раде више" (Those who want more do more). Овакав сценарио предвиђа један вид допуста државама чланицама које ћеле да учине више по одређеним питањима, и подстиче их да то учине заједно кроз систем коалиција.⁸⁹⁵

Четврти сценарио наслова "радити мање ефикасније" (Doing less more efficiently) предвиђа да се ЕУ фокусира на чињење више и брже у одређеним политикама, док истовремено чини мање на другим фронтовима.⁸⁹⁶

Последњи, пети сценарио "Чинити много више заједно" (Doing much more together) подразумева да ЕУ одлучи да чини много више заједничким акцијама кроз све области политика из разлога да ЕУ као целина а и државе појединачно нису довољно опремљене и спремне да се суоче са изазовима.⁸⁹⁷

На основу наведених сценарија развила се "Дебата о будућности Европе" читавом Европом и Европска комисија имала је задатак да као допринос дебати сачини различита документа за размишљање о многим темама, налик овој белој књизи.

Истим поводом, обележавањем 60 година од Уговора из Рима, 25. марта 2017. године усвојена је и Римска декларација (Rome Declaration) којом су лидери ЕУ потврдили своје циљеве и определеност за наредну деценију, до 2027. године настојањем да "Унија буде сигурна и безбедна, просперитетна, конкурентна, одржива и друштвено одговорна, са вољом и капацитетом да игра одлучујућу улогу у свету и у обликовању глобализације. Желимо Унију у којој грађани имају нове могућности за културни и социјални развој и економски раст. Желимо Унију која остаје отворена за оне европске земље које поштују наше вредности и посвећене су њиховој промоцији."⁸⁹⁸

Истом декларацијом дефинисана су и четири приоритета деловања или циља ка: *сигурној и безбедној Европи* у којој се грађани могу кретати слободно и спољне границе су безбедне; *просперитетној и одрживој Европи* у којој Унија креира раст и радна места са јединственим тржиштем, технолошком трансформацијом и стабилном јединственом валутом...; *Социјалној Европи* која је заснована на одрживом расту и промовише економски и социјални напредак као и кохезију и конвергенцију а истовремено одржавајући интегритет унутрашњег тржишта...; *Јачој унији на глобалној сцени* која даље ради на развијању постојећих партнерстава, креирању нових и промовисању стабилности и просперитета у непосредном суседству ка истоку и југу, али и на Блиском истоку и кроз Африку као и глобално...⁸⁹⁹

⁸⁹³ *Ibid.*, 16-17.

⁸⁹⁴ *Ibid.*, 18-19.

⁸⁹⁵ *Ibid.*, 20-21.

⁸⁹⁶ *Ibid.*, 22-23.

⁸⁹⁷ *Ibid.*, 24-25.

⁸⁹⁸ European Union, Declaration of the leaders of 27 member states and of the European Council, the European Parliament and the European Commission: The Rome Declaration, European Council Statements and remarks (25 March 2017), <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/>, приступљено 18.10.2024.

⁸⁹⁹ *Ibid.*

Као део ”слушања својих грађана” и одговарања на њихове забринутости ЕУ ће настојати да испуни своје циљеве самоуверено верујући да будућност Европе лежи у рукама ЕУ и да је ЕУ најбољи инструмент за ту намену. Ова декларација закључена је речима ”ми као лидери, радећи заједно у оквиру Европског савета и међу институцијама ЕУ, осигураћемо да се данашњи програм спроведе како би постао сутрашња стварност. Ујединили смо се за боље. Европа је наша заједничка будућност.”⁹⁰⁰

Касније нешто исте године, 12. децембра 2017., одржан је Самит једне планете (*One Planet Summit*) којим је обележено две године од потписивања фундаменталног документа у настављању борбе против климатских промена, односно Париског споразума. Овим се успоставља нарочита платформа великог броја учесника и јавног и приватног сектора који радећи заједно кроз коалиције настоје да убрзају процес еколошке транзиције. До сада је одржано седам (7) самита, формирано 48 иницијатива и коалиција, 140 држава се укључило у коалиције самита, 5 јавно-приватних партнерастава са циљем прикупљања више од 2 милијарде долара за еколошку транзицију, биолошку разноврсност и климатске промене.⁹⁰¹ На том, првом одржаном самиту, ослањајући се и на претходно наведене приоритеће Римске декларације председник ЕК Јункер истакао је да ”будућност планете захтева моменталну акцију у стварном времену и зато позива на оне укључене у еколошку транзицију и модернизацију економије да удруже снаге како би се поправиле фрагментиране економије и друштва. Разлог за то јесте зато што еколошка транзиција и модернизација економије представљају питање од значаја за све нас...и зато што еколошка транзиција неће бити глатка, безболна вожња...такође радимо на томе да осигурамо да радници имају ефикасну социјалну заштиту која ће им помоћи да се прилагоде променама, да су млади људи добро обучени вештинама потребним за послове сутрашњице, посебно у зеленим технологијама и дигиталном сектору, и да пољопривредници имају средства за имплементацију...”⁹⁰²

Важност навођења два претходно процеса: укључивања грађана у питања будућности Европе и учешћа ЕУ на Самиту једне планете јесте и у њиховом свеобухватном доприносу за пут ”Ка одрживој Европи до 2030”. Основе за тај пут у истоименом документу ЕУ налази како у принципима Римске декларације тако и у речима председника Комисије са Самита једне планете из децембра 2017. године стављајући их на сам почетак документа Ка одрживој Европи до 2030 као водиље.

Пред крај свог мандата Јункерова комисија оставила је преглед онога што је учињено током претходних година али и план како се опходити у будућности према ЦОР што је представљено на састанку Високог политичког форума за одрживи развој УН јула 2019. године. Стога се може рећи да се основа даљих деловања пред завршетак друге деценије 21. века налази пре свега у Документу Европске комисије за разматрање ”Ка одрживој Европи до 2030” (*Towards a Sustainable Europe by 2030*) који је усвојен јануара 2019. године. Додатно као допринос даљем напретку издавају се и Извештај Еуростат-а о праћењу напретка ка Циљевима одрживог развоја у контексту ЕУ (*The Eurostat Monitoring Report on progress towards the SDGs in an EU context*). Иако се успостављање праксе од стране ЕУ уочава током читаве друге деценије где је до 2015. године стварана основа, а након 2015. долази до убрзаног замаха ка суштинским политикама, да

⁹⁰⁰ *Ibid.*

⁹⁰¹ Више о самиту на: One Planet Summit, <https://oneplanetsummit.fr/en/one-planet-summit-results-170>, приступљено 28.9.2024.

⁹⁰² European Commission, ”Reflection Paper Towards a Sustainable Europe by 2030” (COM(2019) 22 final, 30 January 2019, Brussels), https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:21b348d0-261f-11e9-8d04-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF, приступљено 14.4.2024.

би прави смер ЕУ утврдила 2019. године утврђивањем циља климатске неутралности и потврђујући претходно усвојен глобални развојни оквир у чијем спровођењу предњачи.

Истичући да је одрживи развој концепт дубоко укорењен у европске политике четрдесет (40) година уназад стварајући највише светске стандарде у погледу животне средине и амбициозних климатских политика које су досегле свој врхунац Париским споразумом, Европска комисија покренула је дебату о одрживом развоју усмерену ка будућности. Ова дебата део је ширег размишљања које је отворила Бела књига о будућности Европе из марта 2017. године. Сматрајући да ЕУ поседује све неопходно за побољшање своје конкурентности, инвестирање у одрживи раст и подстакне акцију влада, институција и грађана, те тако представља водећи пут за остатак света. Користећи УН Циљеве одрживог развоја као компас и карту, документ за размишљање (или разматрање) идентификује кључне покретаче за транзицију ка одрживости. У њему се наводе три сценарија о томе како најбоље напредовати у постизању Циљева одрживог развоја.⁹⁰³

Први сценарио предвиђа *свеобухватну ЕУ Стратегију одрживог развоја за вођење свих акција ЕУ и њених држава чланица*. То би подразумевало да се глобално споразумно донети ЦОР поставе као водећи стратешки политички циљ на највишем нивоу ЕУ и у државама. Такав приступ био би у складу и са препорукама које је Комисији пружила Платформа на високом нивоу са више учесника о Циљевима одрживог развоја. Према овом сценарију Агенда 2030 за одрживи развој и ЦОР били би путоказ и план и одредили би стратешки оквир за ЕУ и државе чланице. Стратешко деловање ЕУ и држава чланица, такође и на регионалном и локалном нивоу спроводило би се и ефективно координирало. Подстицао би се заједнички приступ на свим нивоима управљања, у блиској сарадњи са свим учесницима. То би укључивало јаку компоненту ЕУ односа са трећим земљама за даљу међународну одрживу акцију. Такође имплицира успостављање "Европског процеса координације политика за Циљеве одрживог развоја" са циљем редовног оцењивања и праћења напретка у спровођењу, узимајући у обзир међусекторску природу и повезаност циљева одрживог развоја, међу осталима и у оквиру унутрашњег управљања Европске комисије.⁹⁰⁴

Други сценарио би подразумевао да *Комисија наставља да укључује Циљеве одрживог развоја у све релевантне политике ЕУ или без обавезивања држава чланица на деловање*. На тај начин би ЦОР били и даље били водиља у доношењу политичких одлука у вези са обликовањем ЕУ политика и узеће се у обзир при изради стратегије раста ЕУ након 2020. када Европа 2020. престане са важењем. Међутим, државе чланице се неће обавезати на колективно остваривање ЦОР у ЕУ. У погледу Европске комисије то би значило да се једном члану доделила општа одговорност за "одрживост". Тада Комисије би наставио да сарађује са другим поверилицима у посебном пројектном тиму у који би били укључени сви комесари. Како би се осигурала усклађеност политика била би потребна блиска сарадња са другим пројектним тимовима комесара. Кроз Агенду за бољу регулативу (*Better Regulation Agenda*) (за коју је такође био задужен Први комесар Тимерманс), Комисија би наставила инклузивни и на доказима заснован процес доношења одлука. У комбинацији са јачим укључивањем ЦОР у Европски семестар у складу са Стратегијом раста након пост-ЕУ2020, ојачана је кохерентност политика ЕУ и осигурано је да се ЕУ приближи ЦОР. Овај приступ би омогућио више слободе

⁹⁰³ *Ibid.*

⁹⁰⁴ *Ibid.*, 34.

државама чланицама као и локалним и регионалним властима да сами одлуче да ли и како прилагођавају свој рад на доследан начин у погледу ЦОР.⁹⁰⁵

Трећи сценарио ставља *већи фокус на спољне акције, док истовремено консолидује тренутне амбиције у погледу одрживости на ЕУ нивоу*. Овај сценарио подразумева да су спољне акције приоритет у контексту ЦОР. С обзиром на то да је ЕУ већ предводник у многим аспектима у вези са ЦОР, већи фокус би се могао ставити на пружању помоћи остатку света да надокнади а истовремено остварујући побољшања на нивоу ЕУ. Социјална и тржишна економија ЕУ постала је заштитни знак ЕУ и омогућила економијама држава чланица ЕУ да генеришу богатство и широк просперитет захваљујући снажним системима социјалне заштите. ЕУ већ има неке од највиших светских еколошких стандарда а предузећа су испред кривуље у поређењу са глобалним конкурентима. ЕУ се такође сматра упориштем слободе и демократије, са стабилним институцијама заснованим на владавини права и живањском цивилном друштву. ЕУ би могла одлучити да снажније промовише своје тренутне еколошко, социјалне и управљачке стандарде кроз мултилатералне преговоре и трговинске споразуме. Додатно у погледу оваквог потенцијалног сценарија је да би ЕУ могла даље да интензивира своју сарадњу са кључним међународним организацијама и форумима, као што су УН, Међународна организација рада, Светска трговинска организација, Г20 као и надзорна тела мултилатералних споразума о заштити животне средине, како би унапредила ЕУ спољну политичку агенду засновану на вредностима. Став ЕУ у подршци мултилатерализму – са УН у својој сржи – и транспарентним и поузданим међународним односима и даље ће бити приоритет.⁹⁰⁶

Израдом оваквих сценарија постављена је основа приоритета, радних задатака и циљева наредне Комисије која преузима мандат од краја 2019. године и која рефлектује у свом политичком програму и приоритетима велики део предложених сценарија. У прилог документу налази се Анекс са Доприносом који је Јункерова Комисија пружила на путу ка Циљевима одрживог развоја. У њему се налазе својеврсне иницијативе планиране, отпочете и спроведене за време његовог мандата и кроз десет (10) приоритета које су значајне и у великој мери које су биле пресудне у најважнијим глобалним одлучивањима и преговорима као што је Париски споразум. У претходном делу истраживања истакнута су само она пресудна документа као што је Глобална стратегија и Европски консензус за развој али не може се занемарити и низ иницијатива током друге деценије 21. века које су допринеле осликавању Агенде 2030 и ЦОР на ЕУ политику, међу којима су:

- Европски стуб за социјална права (*European Pillar of Social Rights*) из новембра 2017. године којим је постављено десет (20) принципа директно усмерених на промовисање улазне конвергенције ка бољим радним и животним условима у Европи чиме се помаже решавање сиромаштва у свим димензијама;
- Затим, *ЕУ акција за родну равноправност* кроз усвајање стратешке посвећености за родну равноправност 2016-2019;
- Додатно је 2018. године усвојена нова *Стратегија за младе* за период 2019-2027 са циљем да приближи ЕУ млађим људима;
- Још неке од спроведених мера у погледу достизања ЦОР огледају се у повезивању финансирања и поштовања владавине права кроз предлог Комисије вишегодишњег европског буџета за 2021-2030 који је вођен принципима просперитета, одрживости, солидарности и безбедности;

⁹⁰⁵ *Ibid.*, 36.

⁹⁰⁶ *Ibid.*, 38.

- *Инвестициони План за Европу* познатији као Јункеров план имао је циљ да уклони препреке инвестицирању, обезбеди видљивост и техничку подршку инвестиционим пројектима и омогући паметнију употребу финансијских ресурса;

- *Хоризонт 2020* (Horizon 2020) је ЕУ програм за истраживања и иновације представљао је највећи програм на свету који промовише сарадњу у науци, технологији и иновацијама у ЕУ и шире. Скоро седамдесет седам (77) милијарди евра било је доступни за период 2014 – 2020 за овај програм;

- Као резултат неочекиваних последица климатских промена и губитка ресурса, хитне акције су биле потребне за прилагођавање на одрживији модел. У том погледу око сто осамдесет (180) милијарди додатних инвестиција годишње, према проценама, је потребно да би се остварили таргети из Париског споразума за 2030 годину укључујући 40% смањења емисије гасова са ефектом стаклене баште. Зато је у мају 2018. године Комисија усвојила одрживи финансијски Акциони план да увећа улогу финансија у промоцији економије добрих резултата која испуњава циљеве заштитне животне средине и социјалне циљеве;

- Комисија је 2015. године усвојила *Акциони план за циркуларну економију* којим је подржала циркуларну економију у сваком кораку вредносног ланца;

- *Дугорочна визија за просперитетну, модерну, конкурентну и климатски неутралну економију до 2050. године* (A clean Planet for all – the long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy by 2050⁹⁰⁷), усвојена је новембра 2018. године и показује како Европа може предводити пут ка климатској неутралности модернизацијом енергетског система, инвестицијама у реална технолошка решења, ојачавање грађана, и усклађивање акција у кључним политикама као што су индустријска политика, финансирање циркуларне економије и истраживања док се истовремено осигурува друштвена праведност и подржава праведна транзиција;

- *Париски споразум* и Пакет Чиста енергија за све Европљане (Clean Energy for All Package); Европа у покрету (Europe on the Move) пакет мобилности је сет широко-рангираних иницијатива који би требало да омогуће безбеднији саобраћај, охрабри паметно пуњење на путевима; смањи емисију угљеника, загађење ваздуха и загушења и сл.;

- Стратешко деловање у погледу здравих океана и борба против отпадака у морима, 2018. године Комисија је предложила нова правила за одређивање десет (10) једнократних пластичних производа најчешће нађених на плажама и у морима.;

- ЕУ акциони план за природу, људе и економију (EU action Plan for nature, people and the economy) усвојен 2017. године као и највећа координисана мрежа на свету заштићених области богатих биолошком разноврсношћу Натура 2000 (Natura 2000);

- Урбана агенда за ЕУ (The Urban Agenda for the EU) је покренута 2016. године и представља важну улогу у осигуравању да урбане области играју улогу катализатора за иновативна одржива решења промовисањем транзиције на ниско-карбонска отпорна друштва;

- Агенда вештина за Европу (Skills Agenda for Europe) како би се инвестирало у људе и омогућило да се добро позиционирају на тржишту рада; ЕУ кохезиона политика је главна инвестициона политика ЕУ чија кључна мисија лежи у постизању економске, социјалне и територијалне кохезије смањењем разлика између свих нивоа развоја различитих региона. Овом политиком највише се доприноси 17. ЦОР;

⁹⁰⁷ European Commission, “Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank: A Clean Planet for All A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate-neutral economy” (COM(2018) 773 final, 28 November 2018), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0773>, приступљено 13.9.2024.

- Европска област образовања (European Education Area) је још једна од покренутих иницијатива која се заснива на принципу Европског ступа социјалних права чији циљ јесте да креира иновативна, инклузивна и дугорочна учења приступачна свима;
- ЕУ платформа о губицима хране и отпаду од хране (*The EU platform on food losses and food waste*) успостављена је 2016. године и окупила међународне организације, државе чланице и заинтересоване стране да дефинишу добре праксе и катализирају напредак у превенцији отпадака од хране;
- Европски консензус о развоју (European Consensus on Development) као већ објашњена иницијатива усвојена 2017. године као заједничка визија за развојну политику. Консензус рефлектује нови оквир спољног деловања и унапређену визију развојне политике како би се постигла Агенда 2030 и ЦОР. Такође промовише координисану имплементацију Париског споразума о климатској акцији и агенде за достојанствен рад;
- Још једна од иницијатива односи се на "Ка новом афричко-европском савезништву" (*Towards a new Africa-Europe Alliance*) како би се ово партнерство подигло на виши ниво од стране Комисије потекла је иницијатива за ново савезништво у погледу инвестиција и радних места 2019. године;
- једна од најважнијих усвојених стратешких смерница јесте Глобална стратегија о спољној и безбедносној политици којом се поставља визија ЕУ ангажовања у свету; последња иницијатива која се спомиње за мандат Јункерове комисије тиче се трговине. Наиме, усвојена је Стратегија Трговина за све: "Ка одговорнијој трговини и политици инвестирања" (*Trade for all strategy: Towards a more responsible trade and investment policy*) којом је Комисија показала да је ЕУ политика трговине за све, да трговинска политика мора обезбедити раст, радна места и иновације али истовремено мора бити конзистентна са принципима европског модела односно да буде одговорна.⁹⁰⁸

Додатна вредност документа *Ка одрживој Европи до 2030* почива и у предлогу Вишегодишњег оквира за финансирање одрживог развоја и представља средство за интегрисање одрживости. У том погледу већ је истицано да су велика давања ЕУ усмерена ка остваривању циља климатске неутралности и испуњења ЦОР. Предлог Комисије за наредни временски предложени финансијски оквир односи се на 2021-2027 годину у складу са принципима просперитета, одрживости, солидарности и сигурности. Одрживи развој је у сржи овог предлога и пружима се кроз мноштво програма и инструмената. Тако је споменут Инструмент за суседство, развој и међународну сарадњу (*Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument*) са буџетом од скоро деведесет (90) милијарди евра и усклађен је са Агендом 2030 и ЦОР. Додатно, за иновације и истраживања кроз "Horizon Europe" (Уместо Horizon 2020) који је постао највећи икада ЕУ програм за истраживање и иновације, одвојено је сто (100) милијарди евра буџета. Амбициознији циљ укључивања климе кроз све ЕУ програме, са таргетом од 25% ЕУ трошкова који доприносе клими, укључујући циљеве транзиције на чисту енергију. Овај таргет је подигнут на 35% свеукупног буџета предложених за истраживања и иновације кроз Horizon Europe који је у потпуности у складу са ЦОР. За реформисану кохезиону политику предодређено је више од 370 милијарди евра из буџета. Фокус предлога је на одрживи раст, транзицију ка ниско карбонској и циркуларној економији, животној средини и ефикасности у употреби ресурса и социјалној инклузији. Реформисана кохезионна политика омогућиће ЕУ да испуни таргете Париског споразума и помоћи ће у локализацији ЦОР с обзиром да је њихово усвајање учињено у блиској сарадњи са регионима и локалним ауторитетима. Предлог за катализирање кључних стратешких инвестиција кроз нови, потпуно интегрисани инвестициони фонд, ИнвестЕУ (*InvestEU*), је кључ за просперитет ЕУ и вођство у ЦОР. Са прилогом из ЕУ

⁹⁰⁸ European Commission, *Reflection Paper Towards a Sustainable Europe by 2030*, 44-55.

буџета од 15.2 милијарди евра овај инвестициони фонд се очекује да мобилише више од 650 милијарди додатних инвестиција широм Европе. Још један важан сегмент новог оквира буџетирања лежи у поједностављеној, модернизованој заједничкој пољопривредној политици са укупним буџетом од 365 милијарди евра за осигурување приступа безбедној, квалитетној, приступачној, хранљивој и разноврсној храни за петсто (500) милиона корисника. Ова нова заједничка политика имаће већи нагласак на заштиту животне средине и климу. Још један од програма јесте ојачани програм за заштиту животне средине LIFE са буџетом од 5.5 милијарди евра за пројекте који подржавају заштиту животне средине и климатску акцију, укључујући нови прозор посвећен подршци за чисту енергетску транзицију.⁹⁰⁹

Још неколицина програма је споменута али као један од важнијих мора се истаћи Еразмус (*Erasmus*) чија је предложена вредност била дуплирана и износила је 30 милијарди евра и омогућава великом броју студената из држава не-чланица да студирају, тренирају, волонтирају и стекну професионално образовање. Програм Повезивање Европе (*Connecting Europe Facility programme*) за период 2021-2027 има за циљ паметну, одрживу, инклузивну, сигурну и безбедну инфраструктуру транспорта, енергије и дигиталног сектора са предложеним буџетом од 42.3 милијарде евра. Програм Дигитална Европа (*Digital Europe Programme*) са буџетом у износу 9.2 милијарде евра радиће на дигиталној трансформацији која је важан покретач за транзицију у ниско-угљеничну, циркуларну економију и друштво које треба да достигне ЦОР.⁹¹⁰ Сви ови програми део су званичних предлога Комисије и једном усвојени бивају обавезујући за све државе чланице. Предложена три сценарија. Затим истакнут политички оквир усвојен за време мандата од 2014. до 2019. показатељ су ЕУ напора да утврди Агенду 2030 и ЦОР тако да је главни глобални актер у њеном спровођењу широм света. Наведени су многобројни инструменти које је ЕУ употребљавала током друге деценије 20. века и који су ефикасно ишли ка успешном спроводном путу који се заснива на ЦОР.

Други елемент (поред Комуникације која је обујмила све претходно наведено) за утврђивање Агенде 2030 и ЦОР кроз деловање ЕУ разматра се кроз извештаје Еуростата (Eurostat) који су од 2017. године постали двогодишњи преглед стања у смислу испуњености 17 ЦОР и 169 таргета како је и предвиђено Комуникацијом ЕК Наредни кораци ка одрживој европској будућности. Редовни мониторинг напретка ка испуњености ЦОР у контексту ЕУ спроводи се кроз публикације "Одрживи развој у Европској унији – Извештај о праћењу напретка ка Циљевима одрживог развоја у контексту ЕУ" (*Sustainable development in the European Union - Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context*). Први од ових извештаја објављен је 2017. године а последњи, 2023. године. Ови извештаји заснивају се на скупу индикатора за ЦОР на нивоу ЕУ⁹¹¹ који су развијени за сврху праћења напретка и усвојени су маја 2017. године. Овим извештајима не настоји да се утврди апсолутни напредак по свим основама из 169 таргета већ се поставља веза са наведеном Комуникацијом ЕК и пратећим документом исте комуникације "Кључне европске акције које подржавају Агенду 2030 и Циљеве одрживог развоја" (*Key European action supporting the 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals*).⁹¹² Кључним

⁹⁰⁹ *Ibid.*, 56.

⁹¹⁰ *Ibid.*, 57.

⁹¹¹ European Commission Eurostat, EU SDG Indicator set 2017 Final version of 28 April as agreed with Commission Services, which received a favourable opinion by the European Statistical System Committee at its meeting of 17-18 May 2017 (15 November 2017). https://ec.europa.eu/eurostat/documents/276524/9479054/EU_SDG_indicator_set_-_public_web_version_190108.xlsx/6a4f7e3f-92cb-40b5-8837-03d12f72bdde, приступљено 26.10.2024.

⁹¹² European Commission, "Commission Staff Working document Key European action supporting the 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions Next steps for a

европским акцијама се на јасан и прегледан начин прави веза између појединачних ЦОР са приоритетима Европске комисије којих је десет (10), и у односу на то истичу са једне стране акције предузете ка споља као екстерна димензија ЕУ деловања у погледу одрживог развоја, а с друге стране предузете акције у оквиру политика ЕУ које се тичу ЕУ и држава чланица. Користећи се овако дефинисаним предузетим корацима Еуростат је направио скуп индикатора на основу којих проверава испуњеност и напредак у остваривању преузетих обавеза и ЦОР.

”Скуп индикатора садржи сто (100) индикатора који су структурирани дуж 17 Циљева одрживог развоја. Сваки циљ има шест (6) индикатора који се првенствено приписују њему, сем циљева 14 и 17 који имају пет (5) индикатора. Користе се за праћење више од једног ЦОР. Скуп индикатора ЦОР ЕУ биће отворе за редовне прегледе у складу са будућим развојем политика и узеће у обзир нове показатеље када постану доступни са новим методологијама, технологијама и изворима података.”⁹¹³ Извештаји Еуростата имају значајну употребну вредност као инструмент у утврђивању где је ЕУ у погледу постизања ЦОР и колико је још ”преостало” да учини на том путу. Континуираност у проценама и објављивању показатеља је својеврсне праксе коју ЕУ успоставља у овом смеру и применљивости података за креирање нових политика и улагање већих или мањих напора у зависности од процене. Стога, без детаљних представљања појединости из извештаја с обзиром на већ истакнуте најважније политике и процесе покренуте (неке и завршене) истиче се значај у инструменталном смислу који води ка одрживој Европи.⁹¹⁴

На основу свих наведених појединости претходног дела поглавља истакнут је хронолошки напредак, хронологија деловања и измена структура ЕУ са циљем пресликавања ЦОР на политику ЕУ како за унутрашње тако и за спољно деловање. Све наведено табеларно је приказано у Прилогу 4 на страници 347 дисертације. Кључне године које су чиниле прекретницу на глобалном нивоу утицале су на ЕУ на свим нивоима и на уједињено, солидарно и заједништвом осликано деловање на регионалном и глобалном нивоу. Напредак који је учињен процесом креирања пост-2015 агенде, затим утврђивањем начина да се та агенда примени у два тока с једне стране кроз кључне политике ЕУ а с друге на дугорочнијем нивоу за период од 2020. године показале су успешност у механизмима ЕУ. Инструменти које је током година формирала а који су посебни и карактеристични искључиво за ЕУ индикатор су за потврђивање предњачења ЕУ у спровођењу Циљева одрживог развоја. Наредни сегмент истраживања наставља са истицањем најзначајнијих успеха у зелености ЕУ јер је Европска комисија чији мандат је отпочео новембра 2019. године поставила још више циљеве за достизање одрживости у односу на Јункерову комисију.

sustainable European future: European Union action for sustainability” (SWD(2016) 390, 22 November 2016), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52016SC0390>, приступљено 4.9.2024.

⁹¹³ European Union-Eurostat, *Sustainable development in the European Union — Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context (2017 edition)* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017), 9. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/15229066/KS-04-17-780-EN-N.pdf/6965b5a6-196d-855c-9721-8eb4ee0de8b9?fbclid=IwAR1667249128983>, приступљено 18.9.2024.

⁹¹⁴ За више видети: European Union-Eurostat, *Sustainable development in the European Union — Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context (2024 edition)* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024), <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/19397895/KS-05-24-071-EN-N.pdf/730c983a-fa93-6ce2-7905-2379de04f3e9?version=1.0&t=1718611411114>, приступљено 18.9.2024.

5.6.1 Почетак промене приступа одрживом развоју ЕУ од антропоцентричног до биоцентричног

Наведено унапређивање концепта одрживог развоја помаже у расуђивању и подсећању да је важно непрестано имати у виду да успостављање међународне праксе одрживог развоја образују судари два онтолошки, епистемолошки и етички супротстављена теоријска мишљења о улози природе као људског окружења. Једно мишљење, такозвано *антропоцентрично*, је става да природа ради за људска бића и постоји ради употребе од стране човека те да су природни ресурси неисцрпни и у служби су економског раста. Друго мишљење познатије као *екоцентрично* или *биоцентрично* истицало је да је животна околина изнад људских бића, те да њена сврха не може бити само непланска и несврсисходна експлоатација ограничених ресурса. Дакле, по овом мишљењу мора постојати однос партнерства и баланса између природе и људи заснован на реципроцитetu, уз паралелно развијање свести одговорности о заштити животне средине. Што је такође важно јесте да се успоставља људска одговорност брижног стараоца према природи с обзиром на то да су људи ти који нарушавају природу. Велики искорак ка биоцентричном разумевању природе учињен је усвајањем 2000. године Миленијумске декларације Уједињених нација којом је успостављено осам циљних вредности нових међународних односа, од којих је „поштовање природе“ кључно за потоње споразумно утврђивање циљева одрживог развоја и норме утемељења равнотеже еколошке, економске и социјалне компоненте као основе интегрисања и принципа одрживости и правила одрживог развоја у планове, стратегије, политике и програме држава.⁹¹⁵

Са наведеним у вези, Европска унија, будући да је процес европског интегрисања био постављен ка циљу убрзаног развоја европских држава из ратног страдања крајем треће и до прве половине четврте деценије прошлог века, могло би се претпоставити да је ако не потекла из антропоцентричног, онда била наклоњенија таквом схватању односа животне средине и човека. Иако је кроз одредбе Уговора из Париза 1951. године и Уговора из Рима 1957. године јасно да се могу пронаћи примесе које теже заштити животне средине и последично одрживом развоју. Међутим, упоређивањем тренутног залагања кроз политику одрживог развоја и достизања циљева одрживог развоја до 2030. године може се рећи да ЕУ, иако ставља људе у центар свог деловања, тежи ка биоцентричним схватањима улоге природе и њеног богатства те се као аргумент у овом смеру може дати управо да је ЕУ као свој циљ поставила 2050. годину за остваривање климатске неутралности европског континента. Прекретница у таквом одређењу потиче од Европског зеленог договора из 2019. године и последично његове свеобухватне примене кроз усвојене Циљеве одрживог развоја. Европски зелени договор (ЕЗД) представља један од шест (6) приоритета Европске комисије изабране и именоване за период 2019. до 2024. године на челу са председнициком комисије Урсулом вон дер Лайен (*Ursula von der Leyen*).⁹¹⁶ Приоритети ове комисије огледају се у потпуно одрживом приступу и одрживости која се ставља у центар свих политичких приоритета и активности. Свим именованим комесарима је такође у оквиру портфельа дато да се одрживост стави на пијадестал и да се приликом предлагања и доношења свих облика одлука води рачуна о примени ЦОР.⁹¹⁷ Главни приоритети

⁹¹⁵ United Nations General Assembly, „Resolution adopted by the General Assembly United Nations Millennium Declaration“ (A/RES/55/2, 18 September 2000, New York), https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf, приступљено 12.4.2024.

⁹¹⁶ European Union, The European Commission’s priorities 2019-2024, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024_en, приступљено 14.10.2024.

⁹¹⁷ Циљеви сваког комесара понаособ налазе се у оквиру њихових профиле доступних на сајту Европске комисије: https://commissioners.ec.europa.eu/frans-timmermans_en

ове ЕК описују се најчешће као трансформативни имајући у виду њихову природу која заиста изискује трансформације на више нивоа и прожимање више ЦОР по појединачним циљевима што је приказано и на званичној илустрацији ЕК на приказу испод. Поред наведеног Европског зеленог договора који обухвата дванаест Циљева одрживог развоја, трансформативни приоритети су и: економија у интересу грађана, Европа спремна за дигитално доба, промоција европског начина живота, снажнија Европа у свету, нови подстицај за европску демократију.⁹¹⁸ Кроз све наведене циљеве односно политичке приоритете тада именоване Председнице комисије, прожимају се Циљеви одрживог развија и настојање да Европска унија остаје лидер у достизању одрживости.

Илустрација 1. Приоритети Европске комисије 2019-2024.⁹¹⁹

Приоритети ЕК са прожимајућим ЦОР и посебним приступом ка спровођењу Агенде 2030 формализовани су и кроз свеобухватни приступ ЕК или "A Whole of government approach" којим се детаљи Агенде 2030 и ЦОР укључују кроз унутрашње и спољашње акције и политике за спровођење тих акција, уз истовремено вршење надзора напретка у том смеру на нивоу држава

⁹¹⁸ The European Commission's priorities 2019-2024, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024_en, приступљено 14.10.

⁹¹⁹ Приоритети Европске комисије који приказују прожимање са Циљевима одрживог развоја. Преузето са: https://commission.europa.eu/system/files/2020-11/delivering_on_our_sustainable_development_goals_staff_working_document_en.pdf

чланица али и ЕУ.⁹²⁰ Овакво обавезивање у тренутку усвајања документа који обликује овај приступ има још већу важност у светлу глобалне пандемије Ковид 19 чиме се даје потпора инклузивнијој, одрживијој, праведнијој и отпорнијој будућности за све, не изостављајући никога на том путу.⁹²¹ Свеобухватни приступ подразумева неколико кључних сегмената, ту спадају: креирање и истовремено примена дубоко трансформативних политика; затим Европски семестар економског управљања у коме се огледа координација економских политика; Вишегодишњи Финансијски Оквир и инструмент за опоравак "Следећа Генерација ЕУ" (*Next GenerationEU*); укључивање Циљева одрживог развоја у креирање политика коришћењем алата за бољу регулативу; обезбеђивање кохерентности политика за одрживи развој; ангажовање ЕУ у свету; праћење и извештавање; ангажовање цивилног друштва, приватног сектора и других заинтересованих страна.⁹²² Основа овог приступа произилази из Приоритета ЕК али примена самог приступа подразумева, а како се у пракси и показује, да се не може спроводити један приоритет без другог стога међуповезаност и пресецање је у сржи ове трансформације која тежи ка одрживости. Укратко, овај приступ поставља ЦОР у саму срж политика ЕУ, законодавства на коме почива, и финансирања које организује. Еве ЕУ активности и политике доприносе истовремено спровођењу ЦОР и степен успешности тог спровођења зависи од колективних акција на свим нивоима – ЕУ, националном, регионалном, локалном. То подразумева да су ЦОР пројекти кроз ЕУ политике и они воде процес креирања политика и закона у ЕУ. Предложена легислатива мора укључити процену како доприносе достизању ЦОР. Засновано на овој свеобухватном смеру, читав приступ се фокусира на постављање конкретних интерних и екстерних активности које ће донети опипљиве резултате у испуњавању ЦОР.⁹²³

Илустрација 2. Илустрација Европске комисије о свеобухватном приступу "Whole Government Approach"⁹²⁴

⁹²⁰ European Commission, "Commission staff Working Document Delivering on the UN's Sustainable Development Goals A comprehensive approach" (SWD(2020) 400 final, 18 November 2020), https://commission.europa.eu/system/files/2020-11/delivering_on_uds_sustainable_development_goals_staff_working_document_en.pdf, приступљено 13.3.2024.

⁹²¹ *Ibid.*, 2.

⁹²² *Ibid.*, 3.

⁹²³ European Commission, "Commission staff Working Document Delivering on the UN's Sustainable Development Goals A comprehensive approach" (SWD(2020) 400 final, 18 November 2020), https://commission.europa.eu/system/files/2020-11/delivering_on_uds_sustainable_development_goals_staff_working_document_en.pdf, приступљено 13.3.2024.

⁹²⁴ Преузета из званичног документа Европске комисије са повезнице: https://commission.europa.eu/system/files/2020-11/delivering_on_uds_sustainable_development_goals_staff_working_document_en.pdf, приступљено 14.8.2024.

Предмет наредних сегмената истраживања чини најпре суштина и идеја ЕЗД, затим његова примена кроз целовитост Агенде 2030 заједно са дугим приоритетима ЕК а затим и настојање да ЕУ свој лидерски глобални потенцијал у погледу озелењавања прошири на државе нечланице са Западног Балкана са перспективом у ЕУ.

5.6.2 Европски зелени договор као нова стратегија одрживог економског раста

Након низа донетих аката, стратегија и програма у погледу "озелењавања" ЕУ политика, додатни низ стратешких измена уследио је од стране ЕУ. Овај корак је важан ради препознавања преласка из антропоцентричног ка биоцентричном опредељењу ЕУ у погледу политike одрживог развоја. Скоро 20 година након усвајања Петог акционог програма за животну средину који се сматра операционализацијом одрживог развоја кроз све економске секторе и политike али се не види као дугорочно решење⁹²⁵, и Уговора из Маастрихта који одрживи развој предвиђа као циљ Уније, истицањем улоге Европског зеленог договора (*European Green Deal*) усвојеног децембра 2019. године од стране Европске комисије успоставља се нова стратегија одрживог економског раста за добробит људи и добро планете која за основне циљеве поставља тежњу да до 2050. године Европа постане климатски неутрални континент. То се постиже тиме што нема нето емисије гасова са ефектом стаклене баште, економски раст није зависан од употребе природних ресурса и ниједна особа или регион нису изостављени⁹²⁶ што указује на биоцентричност ЕУ приступа одрживом развоју.

Како је наведено у насловном тексту циљ овог договора јесте да Европа постане први климатско неутрални континент до 2050. године. Европски зелени договор заиста чини прекретницу у дипломатском деловању ЕУ на регионалном и глобалном плану јер не подразумева примену само на своје државе чланице већ се примена шири даље како на државе нечланице (на пример Западни Балкан) већ и на Африку као други континент али и глобалним деловањем кроз УН и то на највишем нивоу посебно од 2011. године и променом статуса.

Наиме, основне одреднице трансформативног ЕЗД за достизање модерне, ефикасне и компетитивне ЕУ економије подразумевају: без нето емисије гасова са ефектом стаклене баште до 2050. године; економски раст одвојен од коришћења ресурса; ниједна особа и ниједно место није изостављено. Овим договором Европска комисија потврђује своју преданост да се суочи са изазовима у области климе и животне средине, што сматра главним задатком ове генерације. Како се наводи, ЕЗД је нова стратегија раста која настоји да ЕУ трансформише у праведно и просперитетно друштво са модерном, конкурентном привредом заснованој на ефикасној потрошњи ресурса, где 2050. године неће бити нето емисија гасова са ефектом стаклене баште и где привредни раст није повезан са потрошњом ресурса.⁹²⁷ Додатно, нова стратегија тежи да очува, увећа и заштити природни капитал ЕУ те здравље и добробит грађана од ризика

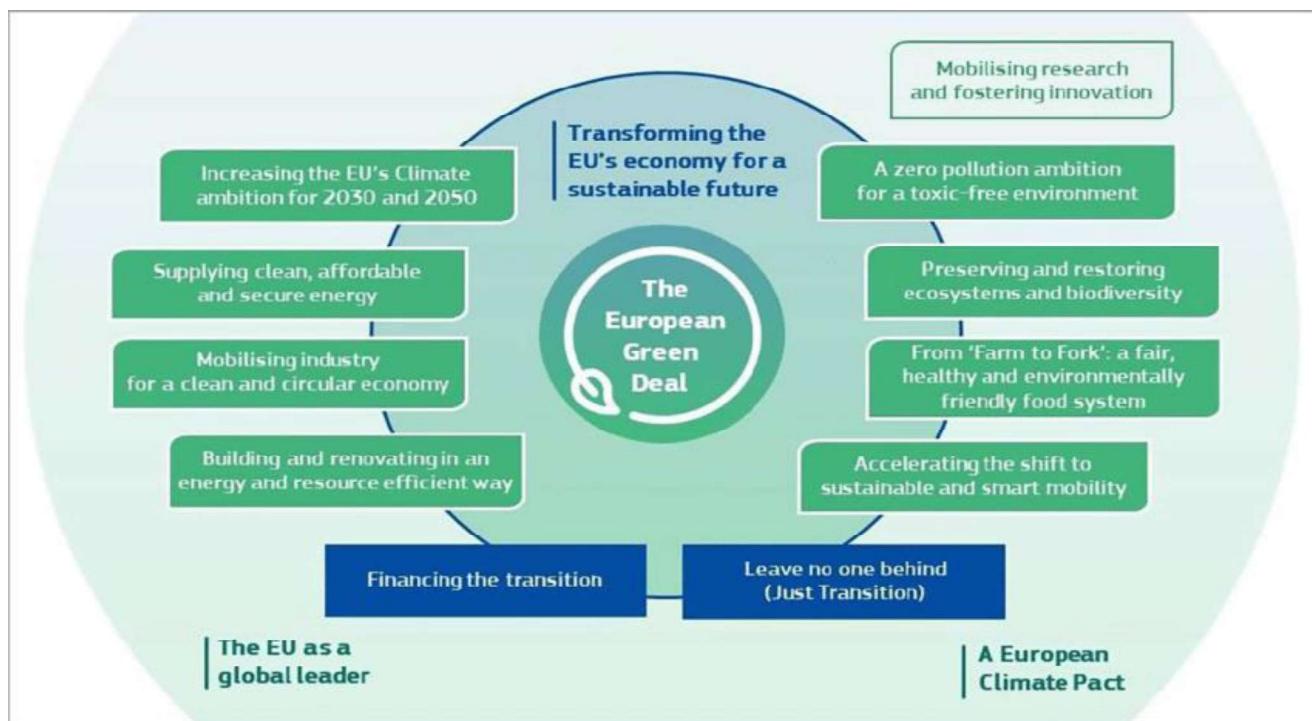
⁹²⁵ Susan Baker, "The evolution of the European Union environmental policy-from growth to sustainable development", in *The politics of sustainable development – Theory, policy and practice within the European Union*, eds. Susan Baker, Maria Kousis, Dick Richardson, and Stephen Young (London: Taylor & Francis, 2005), 90-96.

⁹²⁶ European Union, European Commission, The European Commission's priorities, 2019, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024_en, Приступљено 6.9.2021.

⁹²⁷ Европска комисија, "Саопштење Комисије Европском парламенту, Европском савету, Савету ЕУ, Европском економском и социјалном комитету и Комитету региона – Европски зелени договор" (САО (2019) 640 коначна верзија, 11. децембар 2019., Брисел), 2, https://www.pregovarackagrupa27.gov.rs/wp-content/uploads/2021/06/Evropski_zeleni-dogovor-finalni-SRP.pdf, приступљено 3.9.2024.

повезаних са животном средином и утицаја животне средине на њих. Та транзиција истовремено мора бити праведна и инклузивна.⁹²⁸

Како се у самом документу о Зеленом договору наводи ”Зелени договор је саставни део стратегије Комисије за спровођење Програма Уједињених нација до 2030. и циљева одрживог развоја те других приоритета најављених у политичким смерницама председнице Вон дер Лејен. Комисија ће уз помоћ Зеленог договора преусмерити процес макроекономске координације у оквиру Европског семестра како би интегрисала Циљеве одрживог развоја Уједињених нација, сместила одрживост и добробит грађана у средиште економске политике, а циљеве одрживог развоја у средиште доношења политика и мера ЕУ.”⁹²⁹ Стога, одрживи развој као главно усмерење Европског зеленог договора огледа се кроз све наредне дефинисане оквире политика.

Илустрација 3. Циљеви и политике Европског зеленог договора⁹³⁰

Најпре, основни циљ јесте *kreирање низа трансформативних политика* *најпре* у погледу *климатских амбиција* које ЕУ има како за 2030. тако за 2050. годину. Дугорочна стратегија ЕУ усмерена је на климатску неутралност Европе до 2050. године. С тим у вези, Европски зелени договор предвиђа усвајање Закона о клими чиме би се осигурало и да све политике ЕУ доприносе циљу климатске неутралности и да сви сектори буду укључени у исти циљ и имају истоветно удела у томе.⁹³¹ Закон о клими ЕУ усвојен је јула 2021. године.⁹³² Такође, предвиђено

⁹²⁸ *Ibid.*

⁹²⁹ *Ibid.*, 3.

⁹³⁰ Илустрација преузета са: <https://www.pregovarackagrupa27.gov.rs/wp-content/uploads/2021/06/Evropski-zeleni-dogovor-finalni-SRP.pdf>, 3., приступљено 28.8.2024.

⁹³¹ Европска комисија, ”Саопштење Комисије Европском парламенту, Европском савету, Савету ЕУ, Европском економском и социјалном комитету и Комитету региона – Европски зелени договор” (CAO (2019) 640 коначна верзија, 11. децембар 2019., Брисел), 2, <https://www.pregovarackagrupa27.gov.rs/wp-content/uploads/2021/06/Evropski-zeleni-dogovor-finalni-SRP.pdf>, приступљено 3.9.2024.

⁹³² Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 (‘EU Climate Law’),

је да ће Комисија до лета 2020. године представити план за који је израђена процена утицаја, а који се односи на повећање циљне вредности смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште у ЕУ до 2030. год. за најмање 50%, а у смеру достизања 55% у односу на 1990. годину, на одговоран начин.⁹³³ Учињени напредак и резултати представљени су у наредном сегменту истраживања.

Поред истицања већих климатских амбиција ЕУ за 2030. и до 2050. године што се може посматрати као први стуб ЕЗД, други сегмент циљева односи се на *снабдевање чистом, приступачном и сигурном енергијом*. То би значило да је декарбонизација енергетског система кључна за постизање циљева у области климатских промена узевши у обзир да су производња и употреба енергије у привредним секторима извор више од 75% емисија гасова са ефектом стаклене баште. Последично, енергетска ефикасност мора бити приоритет. Државе у том погледу треба да представе своје енергетске и климатске планове. Процесом преласка на чисту енергију треба да буду обухваћени потрошачи и да им он буде од користи, као и привреди. Обновљиви извори енергије имаје суштинску улогу. Затим, већа производња ветра ван копна биће кључна, уз ослањање на регионалну сарадњу међу државама чланицама. Приликом транзиције на снабдевање обновљивом енергијом потребно је водити рачуна о ризику од енергетског сиромаштва како би се домаћинствима која не могу приуштити кључне енергетске услуге омогућио основни животни стандард.⁹³⁴

Трећи стуб ЕЗД односи се на *мобилизацију индустрије за чисту и циркуларну економију*. Успостављање и функционисање климатски неутралне циркуларне привреде уско је повезано са трансформацијом индустријског сектора и свих ланаца снабдевања. Глобална експлоатација и прерада у материјале, горива и храну производи 50% емисије гасова са ефектом стаклене баште и утиче на губитак више од 90% биолошке разноврсности и несташицу воде. И поред започетих промена ЕУ емитује 20% глобалне емисије гасова ефекта стаклене баште и само 12% материјала који се у њој употребљавају долазе из рециклирања. Енергетски интензивне индустрије као што су индустрија челика, хемикалија и цемента које су веома важне за привреде држава чланица ЕУ морају бити као и енергетски сектор подвргнуте интензивној декарбонизацији.⁹³⁵

Четврти стуб односи се на *изградњу и обнову уз ефикасну употребу енергије и ресурса*. Како се наводи у ЕЗД енергетска ефикасност приликом изградње и обнове зграда је јако важна како би се смањио проценат енергије који се користи за грејање дома, а процене су указивале на то да око 50 милиона потрошача има потешкоћа са адекватним загревањем својих дома. С тим у вези предвиђено је увећавање стопе обнове иако је изазовно, сматра се да обнова смањује рачуне за енергију и може смањити енергетско сиромаштво. Додатно, може подстаки раст грађевинског сектора, затим малих и средњих предузећа и увећати број радних места на локалном нивоу.⁹³⁶

Пети стуб ЕЗД је *бржи прелазак на одрживу и паметну мобилност*. Овде је нагласак на чињеници да четвртина емисија гасова са ефектом стаклене баште у ЕУ потиче од транспорта а

Official Journal of the European Union (L 243/1, 9 July 2021), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>, приступљено 28.8.2023.

⁹³³ Европска комисија, „Европски зелени договор”, 4.

⁹³⁴ Европска комисија, „Европски зелени договор”, 6.

⁹³⁵ Zorančo Vasilkov, Slobodan Petrović, Jelena Vuković, Dragana Lazić i Aleksandar Damjanović, “Zeleni dogovor Evropske unije i Zelena agenda za Zapadni Balkan: nove smernice za suočavanje sa izazovima zaštite životne sredine”. *Ecologica* 21,104 (2020): 497.

⁹³⁶ Европска комисија, „Европски зелени договор”, 9-10.

њихов удео је и даље у порасту. Како би се постигла планирана климатска неутралност до 2050. године потребно је смањити емисије из транспорта за 90%. Како би се постигла одрживост транспорта корисници морају бити на првом месту и морају им се ставити на располагање ценовно приступачније, доступније, здравије и чистије алтернативе у односу на тренутне навике у погледу мобилности. Истакнуто је да је потребно снажно подстаки мултимодални превоз. Тиме би се повећала ефикасност система транспорта. Приоритетним се оцењује да би требало значајан део од укупно 75% копненог терета који се превози друмским, превозити железничким и унутрашњим пловним путевима. Аутоматизована и повезана мултимодална мобилност имаће све већу улогу заједно с паметним системима управљања транспортом која су дигитализацијом омогућена.⁹³⁷ Додатно, нагласак је на цени транспорта која мора одражавати његов утицај на животну средину и здравље у чему се огледа на пример укидање субвенција за фосилна горива. ЕУ истовремено треба да повећа производњу и употребу одрживих алтернативних горива у транспорту. До 2025. године биће потребно поставити приближно милион јавних станица за пуњење за 13 милиона возила с нултим и ниским емисијама која се очекују на европским путевима. Драстично треба смањити загађење узроковано саобраћајем, посебно у градовима.⁹³⁸ Стратегија „од њиве до трпезе“ (*Farm to Fork*): успостављање праведног, здравог и еколошког система хране⁹³⁹ представља надредни стуб ЕЗД и предвиђа да храна постане глобални стандард одрживости. Како се наводи, производња хране проузрокује загађење ваздуха, воде и земљишта, доприноси губитку биодиверзитета и климатским променама и троши велике количине природних ресурса, док се истовремено велике количине хране бацају. С тим у вези, наведена стратегија ојачаће напоре за борбу против климатских промена, заштиту животне средине и очување биолошке разноврсности тиме што ће одвојити најмање 40% укупног буџета за пољопривреду и најмање 30% буџета Европског фонда за поморство и рибарство, у периоду 2021. до 2027. године, бити усмерено у сврхе борбе против климатских промена. Овом стратегијом настоји да се допринесе и постизању циљева циркуларне економије тако што за циљ има смањење утицаја на животну средину које производе сектори прераде и дистрибуције хране, тако што ће се релевантне мере и активности увести и спроводити у областима транспорта, паковања, складиштења и отпада од хране. Уз то Стратегија настоји да стимулише одрживу потрошњу хране и промовише ценовно приступачну здраву храну за све.⁹⁴⁰

Седми стуб ЕЗД подразумева *очување и обнову екосистема и биолошке разноврсности* и подсећа да екосистеми пружају основне услуге, као што су храна, чиста вода, ваздух, и склониште. Како ЕУ не испуњава све циљеве које је поставила у погледу биолошке разноврсности заједно са глобалним партнерима мора зауставити губитак биолошке разноврсности. На Конференцији страна уговорница Конвенције о биолошкој разноврсности октобра 2020. године ЕУ је настојала да има кључан утицај представљањем своје Стратегије биолошке разноврсности са циљем проналажења решења за проблеме узроковане главним узрочницима губитка биолошке разноврсности у Европи кроз увођење мерних циљева. Све политике ЕУ би требало да доприносе очувању и обнављању природног капитала Европе.⁹⁴¹ Како би се очували екосистеми који су под све већим притиском површине под шумама у

⁹³⁷ *Ibid.*, 10-11.

⁹³⁸ *Ibid.*, 11.

⁹³⁹ European Commission, “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions A Farm to Fork Strategy” (COM(2020) 381 final, 20 May 2020), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>, приступљено 31.10.2024.

⁹⁴⁰ *Ibid.*, 12-13.

⁹⁴¹ Council of the European Union, “Commission Staff Working Document EU guidance on integrating ecosystems and their services into decision-making” (11395/19, 19 July 2019, Brussels). <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11395-2019-ADD-1/en/pdf>, приступљено 21.9.2024.

Европи морају се унапредити у квалитативном и квантитативном смислу како би ЕУ постигла климатску неутралност и обезбедила здраву животну средину. Одрживо подизање нових шума и поновно пошумљавање и обнова деградираних шума може повећати апсорпцију угљен-диоксида, те допринети побољшању отпорности шума и промовисању циркуларне биоекономије.⁹⁴² Додатно, одржива "плава економија" имаће централну улогу у ублажавању бројних притисака на земљишне ресурсе ЕУ у борби против климатских промена. Улога океана у ублажавању негативних ефеката климатских промена и прилагођавању на измене климатске услове се све више препознаје.⁹⁴³

Последњи како се препознаје, осми стуб ЕЗД, тиче се остваривања циља нултог загађења за неконтаминирану животну средину. Како би се овај циљ остварио морају се интензивно спроводити активности усмерене ка спречавању настанка загађења као и мере за санацију и чишћење истог. Да би се нашла решења за изазове по ЕУ и њене државе чланице предвиђено је усвајање акционог плана нултог загађења воде, ваздуха и земљишта. Томе ће помоћи и ревидирање мера ЕУ како би се на што бољи начин решили проблеми загађења из великих индустријских постројења. Такође, да би се осигурала неконтаминирана животна средина, Европска комисија ће представити Стратегију хемикалија у циљу постизања одрживости.⁹⁴⁴

Оно што је део ЕЗД а утиче на разумевање улоге самог ЕЗД и ЕУ која је овакав један договор усвојила налази се и у другом поглављу ЕЗД који се односи на *увођење одрживости као главне теме у свим политикама ЕУ*. Један од главних проблема у читавој историји развоја одрживости не само на нивоу ЕУ већ и на универзалном нивоу оквира који води УН, јесте финансирање. ЕЗД предвиђа једним својим делом обезбеђивање зелених финансија и инвестиција и омогућавање правичне транзиције (*just transition*). Европска комисија је у овом погледу проценила неопходност великих улагања и настојала да формира Одрживи европски инвестициони план како би се задовољиле додатне потребе за финансирањем. То подразумева комбиновање средстава одвојених за финансирање одрживих инвестиција, као и предлоге за један побољшани оквир подршке зеленим инвестицијама. Наравно, у свему наведеном буџет ЕУ имаће кључну улогу с обзиром да је као циљ предложено да 25% средстава буде намењено увођењу питања климе као главне теме свих програма ЕУ. Најмање 30% *InvestEU* фонда биће намењено борби против климатских промена и оно што је важно је да ће се оцењивати одрживост пројеката ради јасне слике о томе какав и колики допринос ови пројекти имају у остваривању климатских, социјалних и циљева заштите животне средине. Додатно, у оквиру Одрживог европског инвестиционог плана ЕК предвиђа Механизам правичне транзиције, укључујући и Фонд за правичну транзицију како нико не би био изостављен и оштећен. Овај механизам правичне транзиције фокус ће имати на регионе и секторе који су највише погођени транзицијом, услед њихове зависности од фосилних горива или угљенично интензивних процеса. У овом смислу приватни сектор биће кључ за финансирање зелене транзиције кроз Стратегију одрживог улагања која се у том тренутку очекивала а која треба да ојача темеље одрживих инвестиција. Друго, инвеститорима и предузећима ће се дати веће могућности да би што лакше идентификовали одрживе инвестиције и да би се осигурала њихова кредитабилност. Треће, управљаће се климатским ризицима и ризицима животне средине и они ће бити интегрисани у финансијски систем.⁹⁴⁵

⁹⁴² Европска комисија, "Европски зелени договор," 14.

⁹⁴³ *Ibid.*, 15.

⁹⁴⁴ Европска комисија, "Европски зелени договор," 15-16.

⁹⁴⁵ *Ibid.*, 16-19.

Наредни сегмент овог поглавља односи се на *озелењавање националних буџета и слање сигнала о примереним ценама*. Нагласак је на националним буџетима који имају кључну улогу у транзицији уз ваљано осмишљене пореске реформе које могу да оснаже економски раст и отпорност на климатске шокове и допринесу остварењу циљева праведнијег друштва и правичне транзиције.⁹⁴⁶

Даље се у погледу финансијских аспеката ЕЗД предвиђа *мобилисање ресурса за истраживања и подршка иновацијама*. У том смислу нове технологије, одржива решења и реметилачке иновације су од кључног значаја за постизање циљева ЕЗД. Програм "Хоризонт Европа" (Horizon Europe) у синергији са другим програмима ЕУ, имаће кључну улогу у усклађивању националних јавних и приватних инвестиција. Комплетан пакет инструмената који су на располагању у оквиру овог програма подржаће потребне истраживачке активности и иновације. Такође, програм ће укључити локалне заједнице и са њима радити на постизању одрживе будућности у оквиру иницијатива које настоје да комбинују потребе друштва и технолошки напредак.⁹⁴⁷

Наредни сегмент односи се на *активацију образовања и обука*. Ово се односи на посебну сарадњу школа, институција за обуку и универзитета са ученицима, родитељима и широм заједницом на тему промена које је потребно спровести у циљу постизања успешне транзиције. Додатно се настоји да се обезбеди земљама нова финансијска подршка како би школске зграде и рад у школама постали одрживији. Како би се искористиле предности еколошке транзиције проактивна преквалификација и доквалификације су неопходне.⁹⁴⁸

Последњи сегмент овог дела ЕЗД је можда и најупечатљивији због своје "гласности" и "јасности" а односи се на *зелену заклетву која гласи "не чини штету"*. Овај подсетник би требало сваком појединцу и држави понављати и поставити као обавезу у свим сегментима живота, а нарочито приликом деловања и предузимања посебних акција према природи. Наиме у оквиру ове заклетве истиче се да је потребна синергија свих акција и политика ЕУ како би се постигло да ЕУ оствари успешну и правичну транзицију ка одрживој будућности. Европска комисија је позвала актере да користе расположиве платформе како би поједноставили законе и идентификовали проблематичне случајеве и на тај начин помогли ЕК да идентификују и отклоне недоследности у важећим законима.⁹⁴⁹ С тим у вези, ЕК је и развила посебну платформу путем које се могла скренути пажња на релевантност односно ирелевантност и ефективност одређених прописа.⁹⁵⁰

Треће поглавље Европског зеленог договора односи се на *позиционирање ЕУ као глобалног лидера*. Водећи се идејом да изазови климатских промена и деградације животне средине захтевају глобални одговор ЕУ настоји да се позиционира као глобални лидер приликом пружања тог глобалног одговора. ЕУ позива на сарадњу свих са свима, настоји да Споразум из Париза настави да буде неопходан мултилатерални оквир за борбу против климатских промена. ЕУ планира да појача билатералне ангажмане са партнёрским земљама и тако где је потребно успоставиће иновативне облике ангажмана. Ово се посебно односи на сарадњу са државама Г20 које су одговорне за 80% глобалне емисије гасова са ефектом стаклене баште. Нагласак је и на

⁹⁴⁶ *Ibid.*, 19.

⁹⁴⁷ *Ibid.*, 19-20.

⁹⁴⁸ *Ibid.*, 20-21.

⁹⁴⁹ *Ibid.*, 21.

⁹⁵⁰ European Union, Fit for Future Platform, https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say-simplify_en, приступљено 23.10.2024.

пружање подршке својим најближим суседима где спада и Западни Балкан али и Источно партнерство. ЕУ такође истиче нову свеобухватну стратегију за Африку и ЕУ настоји да користи своје дипломатске и финансијске инструменте како би се осигурало да зелени савези буду саставни део међународних односа ЕУ са Африком и другим партнерским земљама и регионима. ЕУ препознаје да глобални климатски и еколошки изазови представљају значајну вишеструку претњу и извор нестабилности. Трговинску политику ЕУ користи као платформу за укључивање трговинских партнера у спровођење активности у области климатских промена и заштите животне средине како би се подржала еколошка транзиција ЕУ. У том погледу и као највеће Јединствено тржиште у свету, ЕУ може да постави стандарде који ће важити у свим вредносним ланцима света.⁹⁵¹ У томе се огледа и лидерство ЕУ на глобалном нивоу у погледу одрживог развоја.

Последње поглавље ЕЗД је подстичуће и гласи *Време је за заједничку акцију: Европски климатски пакт*. Овде се свеобухватни приступ и комунитарни приступ, или приступ заједништва, огледа у томе да је укљученост и преданост јавности и свих актера од пресудног значаја за успех Европског зеленог договора. Европски климатски пакт је планиран са акцентом на три начина сарадње са широм јавношћу по питањима активности за борбу против климатских промена. Прво, подстакнуће се размена информација, иновативни начини за решавање проблема и слушаће се глас јавности о томе како грађани схватају претње и изазове климатских промена и деградације животне средине. Друго, требало би да се обезбеди и стваран и виртуелни простор где би људи могли да изразе своје идеје и креативност и заједно раде на остварењу амбициозних циљева, како на индивидуалном тако и на колективном нивоу. ЕК ће радити на изградњи капацитета да би се олакшао рад иницијатива из народа (*Grassroots initiatives*) које се баве проблемима борбе против климатских промена и заштите животне средине. Поред спровођења Европског климатског пакта, ЕК и државе чланице треба да раде заједно како би се осигурало да се сви расположиви инструменти за планирање политика у складу са Европским зеленим договором користе на један кохерентан начин. То подразумева примену политика и законодавства и на нивоу ЕУ и на нивоу држава чланица спроводе ефикасно. Предвиђа се и разматрање ревидирање Уредбе која се односи на питање из домена Архуске конвенције⁹⁵² како би се на нивоу ЕУ побољшао приступ грађанима и невладиним организацијама које доводе у питање легитимност одређених одлука због њиховог утицаја на животну средину.⁹⁵³

Закључно за ЕЗД јесте да се овим документом ”покреће нова стратегија раста ЕУ која подржава транзицију ЕУ ка фер и просперитетном друштву које одговара на изазове климатских промена и деградације животне средине, те побољшава квалитет живота садашњим и будућим генерацијама.”⁹⁵⁴

⁹⁵¹ Европска комисија, ”Европски зелени договор”, 21-24.

⁹⁵² Архус Конвенција (Aarhus Convention) или под пуним називом Конвенција о приступу информацијама, јавном учешћу у доношењу одлука и приступу правди у питањима животне средине (*Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters*) потписана је са циљем јачања улоге грађана и организација цивилног друштва у питањима заштите животне средине и заснива се на принципима партиципативне демократије. Доступно на: Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters (Aarhus, Denmark, 25 June 1998), <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, приступљено 14.4.2024.

⁹⁵³ Европска комисија, ”Европски зелени договор”, 24-26.

⁹⁵⁴ *Ibid.*, 26.

5.6.3 ЕУ постизање Циљева одрживог развоја Агенде 2030 применом Европског зеленог договора

Европски зелени договор својим одредбама из другог поглавља јасно прописује да је "одрживост" саставни део свих политика које настоји од 2019. године да усмери ка коначном циљу а то је нула емисија гасова са ефектом стаклене баште и климатска неутралност Европе до 2050. Последично, ЕЗД спроводи Агенду 2030 и ЦОР свим својим акцијама, политикама, прописима и настојањима да доведе Европу до статуса климатски неутралног континента на шта указује и илустрација број један из претходног дела истраживања на којој се види прожимање и обједињеност дванаест (12) Циљева одрживог развоја који се испуњавају кроз ЕЗД. Свакако, овим сегментом истраживања скреће се пажња на поједиње елементе које је ЕУ предвидела, препознала и предложила ЕЗД-ом 2019. године а од тада увела, усвојила и имплементирала како би кроз своју зелену дипломатију постигла најбоље могуће одрживе резултате. Преглед донетих аката се може видети и у прилогу број 5 (страна 348), који су достављени уз истраживање као својеврсни нормативни сет прописа проистеклих из Европског зеленог договора.

Како је предвиђено првим стубом ЕЗД, ЕУ је 2021. године усвојила ЕУ Климатски закон⁹⁵⁵ који је правно обавезујући акт за све државе чланице и који је поставио основе за смањење емисије штетних гасова и то циљ од 55% смањења емисије до 2030. године у поређењу са емисијама из 1990. године. Оно што је последично наставак овом обавезујућем акту јесте „Спремни за 55” (*Fit for 55*) нови пакет законских обавезујућих мера који је у потпуности комплетиран донетим актима октобра 2023. године⁹⁵⁶ са намером достизања климатске неутралности и примене свих мера предвиђених Климатским законом. Наводи се да иако је овај пакет мера централни део ЕЗД, рад се наставља на осталој легислативи која је на чекању као и предлозима који постоје, а наравно и на имплементацији ових законодавних решења у државама чланицама.

Треба скренути пажњу да је 2022. године усвојен и Осми програм за околину (*General Union Environmental Action Programme / 8th Environmental Action Plan*) који је у потпуности био у складу са и подржавао спровођење активности ЕЗД. Како је време достизања овог програма до 31. децембра 2030. године дефинисано је да основни циљеви и приоритети програма настоје да убрзају зелену транзицију ка климатски-неутралној, одрживој, нетоксичној, енергетски ефикасној и на обновљивим изворима заснованој, отпорној и компетитивној циркуларној економији на праведном, једнакости и инклузији заснованом начину, са циљем да се заштити, поврати и унапреди стање околине очувањем биолошке разноврсности. Овај програм подржава и интегрише политike и имплементира приступ заснован на Европском зеленом договору.⁹⁵⁷

⁹⁵⁵Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('EU Climate Law'), *Official Journal of the European Union* (L 243/1, 9 July 2021), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>, приступљено 28.8.2023.

⁹⁵⁶ Сви акти који су део "Спремни за 55" пакета налазе се на: European Union, European Commission, Delivering the European Green Deal, Fit for 55: delivering on proposals, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal/fit-55-delivering-proposals_en, приступљено 8.10.2024.

⁹⁵⁷ Decision (EU) 2022/521 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030, *Official Journal of the European Union* (L 114/22, 12 April 2022), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0591>, приступљено 1.11.2024.

Климатска неутралност подразумева постизање нула емисије гасова са ефектом стаклене баште за ЕУ државе као целину, најпре кроз смањење емисија, инвестирање у зелене технологије и заштиту природе. У складу са тим у фебруару 2024. године дошло је до додатних измена у погледу циља, те је ЕК препоручила таргет од 90% смањења емисије до 2040. године потврђујући правац путовања до климатске неутралности. Овај закон укључује мере за одржавање напретка и прилагођавање акција у складу са потребама, засновано на постојећим системима као што су владини процеси за државе чланице, национални енергетски и климатски планови, регуларни извештаји Европске агенције за животну средину (*European Environment Agency*), и последњим научним доказима о климатским променама и њеним ефектима (Извештаји Међувладиног панела о климатским променама (*Intergovernmental Panel for Climate Change*)).

По први пут је ЕК 2023. године урадила процену напретка ка климатској неутралности и прилагођавање циљева како се овим законом и предвиђало. Такође, по први пут 2023. године налази су представљени у склопу Извештаја о напретку у климатској акцији⁹⁵⁸ (*2023 Climate Action Progress Report*)⁹⁵⁹ као и у одвојеном Радном документу о процени напретка појединачних држава чланица у складу са Европским климатским законом (*Commission Staff Working Document on Assessment of progress on climate adaptation in the individual Member States according to the European Climate Law*)⁹⁶⁰. Иако постоје велики напори у ЕУ ка редукцији штетних гасова и даље су потребни додатни значајни напори и смањења нарочито у областима као што су грађевинарство, саобраћај, пољопривреда. Европски климатски закон предвиђа и да државе чланице израђују своје Националне енергетске и климатске Планове за период од десет (10) година те да их подносе регуларно ради процене напретка. Планови су примарно предвиђени Уредбом из 2018. године⁹⁶¹ која је постала део пакета Чисте енергије за све Европљане (*Clean energy for all Europeans*) а који је усвојен 2019. године са намером да потпомогне декарбонизацију ЕУ енергетског система у складу са циљевима ЕЗД. Наведени пакет мера је представљао корак ка напуштању фосилних горива и стремљења ка чистијој енергији и спровођењу Париског споразума и редукције емисије гасова са ефектом стаклене баште са циљем имплементације Стратегије енергетске уније из 2015. године.

Пакет је сачињен од осам (8) нових прописа које државе чланице треба да примене у своја национална законодавства у периоду од годину до две. Новим правилима знатно ће се допринети како потрошачима тако и животној средини али и економији. Чиме се обујмљују све

⁹⁵⁸ Извештај о климатској акцији објављује се сваке године са проценом напретка у погледу смањења емисије штетних гасова и постизања таргета који су дефинисани у том погледу. Овим извештајем се информише и јавност о напретку ЕУ у климатској активности тиме што обухвата тренутне емисије и пројектоване будуће емисије за сваку државу. Такође, укључује информације о политикама и мерама ЕУ, финансирању климе и прилагођавању. Извештаји се израђују од 2002. године и налазе се на страници: European Union, European Commission, Energy, climate change, Environment, Progress on Climate Action, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/progress-climate-action_en, приступљено 14.10.2024.

⁹⁵⁹ European Commission, „Report from the Commission to the European Parliament and the Council EU Climate Action Progress Report 2023“ (COM(2023) 653 final, 24 October 2023, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023DC0653>, приступљено 9.9.2024.

⁹⁶⁰ European Commission, “Commission Staff Working Document – Assessment of progress on climate adaptation in the individual Member States according to the European Climate Law” (SWD(2023) 932 final, 18 December 2023), https://climate.ec.europa.eu/document/download/398491c4-4c35-4d9d-a4ac-929c8edf8f44_en?filename=SWD_2023_932_1_EN.pdf, приступљено 18.5.2024.

⁹⁶¹ Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the Governance of the Energy Union and Climate Action, *Official Journal of the European Union* (L 328/1, 21 December 2018), https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/energy-union_en#regulation-on-the-governance-of-the-energy-union-and-climate-action, приступљено 24.7.2024.

три компоненте одрживог развоја у манифестацији лидерства у борби против климатских промена и остваривања дугорочне стратегије достизања карбонске неутралности до 2050.⁹⁶² Споменути Национални планови држава чланица који се односе на енергетску и климатску транзицију ка одрживости ослањају се на пет приоритета на којима се заснива Енергетска унија ЕУ у које спадају: декарбонизација, енергетска ефикасност, енергетска безбедност, унутрашње енергетско тржиште, истраживање, иновација и конкурентност.⁹⁶³ Процес достизања климатске неутралности представља не само начин спровођења Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја већ је превасходно део процеса који прати усвајање Париског споразума из 2015. године када ЕУ поставља своје амбиције на значајно већи ступањ у односу на друге стране потписнице. Како је већ речено, два процеса који се воде паралелно, један се односи на праћење права на развој, други на концептуализацију одрживог развоја. Последично, може се рећи да се спајају овим уговорно обавезујућим актом из Париза из 2015. године.

ЕЗД предвиђа својим активностима потпуну имплементацију Агенде 2030 и ЦОР.⁹⁶⁴ Поред климатске неутралности као највећег изазова нашег времена, представља истовремено и могућност за изградњу новог *економског модела*. ЕЗД поставља основе за ове трансформације које ће достићи многоструке бенефите, од креирања нових могућности за иновације, инвестиције и зелене послове, до унапређења здравља и благостања. Стварањем циљне одреднице са 55% смањењем емисије гасова до 2030. године у поређењу са нивоом из 1990. године ЕУ је поставила обавезујуће таргете обухватајући при томе све кључне секторе економије. Свеукупни пакет укључује: циљеве смањење емисија у бројним секторима, циљ ширења природних понора угљеника, ажуриран систем трговања емисијама ради ограничавања емисија, одређивања цене загађења и улагања у зелену транзицију, социјалну потпору грађанима и малим предузећима. То води ка томе да државе чланице троше 100% својих прихода од трговања емисијама на пројекте повезане са климом и енергијом те на социјалну димензију транзиције.⁹⁶⁵

Како је предвиђено ЕЗД-ом формиран је Социјални климатски фонд (*Social Climate Fund*)⁹⁶⁶ са опредељењем од шездесет пет (65) милијарди евра из ЕУ буџета, и преко осамдесет шест (86) милијарди укупне подршке за најугроженије грађане и мале бизнисе у погледу зелене

⁹⁶² European Commission: Directorate-General for Energy, *Clean energy for all Europeans* (Publications Office, 2019), <https://data.europa.eu/doi/10.2833/9937>, приступљено 17.10.2024.

⁹⁶³ Енергетска унија (*Energy Union*) основана је Стратегијом 2015. године као један од приоритета именоване ЕК Жан Клод Јункера (2014-2019) са циљем изградње енергетске уније која пружа ЕУ потрошачима – домаћинствима и предузећима сигурну, одрживу и приступачну енергију. Од оснивања 2015. године Европска комисија објавила је неколико пакета мера и регуларних извештаја о напретку, који надгледају спровођење овог кључног приоритета како би се осигурало да је стратегија енергетске уније испуњена. Више видети на: https://commission.europa.eu/energy-climate-change-environment/implementation-eu-countries/energy-and-climate-governance-and-reporting/national-energy-and-climate-plans_en

⁹⁶⁴ European Commission, Delivering the European Green Deal – the Decisive Decade (July 2021), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869414/Architecture_Factsheet_EN.pdf, приступљено 4.11.2024.

⁹⁶⁵ European Union, European Commission, Delivering the European Green Deal: On the path to a climate-neutral Europe by 2050, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en, приступљено 4.11.2024.; Видети и информативни приказ: European Commission, The European Green Deal – Delivering the EU's 2030 Climate Targets (October 2023), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/876248/FF55_DeliveringOnTheProposals_Factsheet.pdf, приступљено 4.11.2024.

⁹⁶⁶ Regulation (EU) 2023/955 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a Social Climate Fund and amending Regulation (EU) 2021/1060, *Official Journal of the European Union* (L 130/1, 16 May 2023), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R0955>, приступљено 31.10.2024.

транзиције. Ово је осигурало да постоје могућности за све тиме што се улази у коштац са неједнакостима и енергетским сиромаштвом, и јачањем конкурентности европских компаније не запостављајући никога. Додатно, да би се осигурали једнаки услови за европске компаније, нови Механизам за прилагођавање граница угљеника (*Carbon Border Adjustment Mechanism*)⁹⁶⁷ осигураће да се на уvezене производе такође плати цена угљеника на граници у обухваћеним секторима. То је вредан алат за промовисање глобалног смањења емисије и искоришћавање тржишта ЕУ за остваривање глобалних климатских циљева.⁹⁶⁸ У мају 2023. године донета је Директива којом се мењају раније усвојене директиве у погледу трговине емисијама и успостављеног ЕУ Система за трговину Емисијама (*EU Emissions Trading System*) којом је предвиђено увећавање цена угљеника новим секторима како би се умањиле свеукупне емисије. На тај начин емисије у оквиру овог система ЕУ умањиће се за 62% до 2030'. године у поређењу са 2005. годином.⁹⁶⁹ Такође мењају раније усвоје Уредба у погледу "дељења напора држава чланица" (Effort Sharing Regulation) којом се постављају нови таргети редукције гасова за државе чланице у бројним секторима. Покрива домаћи транспорт (изузев авионског), грађевину, пољопривреду, мале индустрије и отпаде. Свеукупно, емисије које су покривене овим путем износе око 60% укупне домаће емисије гасова са ефектом стаклене баште.⁹⁷⁰

У погледу наредног стуба ЕЗД и са њим повезаном стопом спровођења Агенде 2030 и ЦОР, ЕУ истиче како је транзиција ка зеленијој мобилности пружа чист, приступачан и приступачна транспортна и логистичка решења свим Европљанима, повезујући руралне и удаљене регионе. С тим у вези, са новим стандардима емисије угљеника, сви нови аутомобили и комбији регистровани у Европи имаће нулту емисију до 2035. године. Као средњи корак ка нултој емисији, просечна емисија нових аутомобила мораће да се смањи за 55% до 2030. године, а нових комбија за 50% до 2030. године. Ово ће ставити друмски саобраћај на чврст пут ка мобилности са нултом емисијом у 2050. години. Додатно, од 2027. године друмски саобраћај биће покривен трговином емисијама, стављајући цену на загађење, стимулишући употребу чистијег горива и поново улажући у чисте технологије. И за ваздухопловни сектор важе цене угљеника. До сада се односило на летове унутар Европског економског простора и одлазне летове за Швајцарску и Велику Британију. Од 2024. године ова мера се односи на недомаће летове до и из најудаљенијих региона. Мера која се односи на цену загађења проширена је и на поморски сектор. Циљ за постепено смањење годишњег просечног интензитета гасова са ефектом стаклене баште енергије која се користи на бродовима је успостављен како би се

⁹⁶⁷ Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council od 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism, Official Journal of the European Union (L 130/52, 16 May 2023), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R0956>, приступљено 31.10.2024.

⁹⁶⁸ *Ibid.*; Видети и представљени информативни приказ: European Commission, A Socially Fair Transition (July 2021), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869947/Social_factsheet_EN.pdf.pdf, приступљено 4.11.2024.

⁹⁶⁹ Directive (EU) 2023/959 of the European Parliament and the Council of 10 May 2023 amending Directive 2008/87/EC establishing a system for greenhouse gas emission allowance trading within the Union and Decision (EU) 2015/1814 concerning establishment and operation of a market stability reserve for the Union greenhouse gas emission trading system, Official Journal of the European Union (L 130/134, 16 May 2023). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2023.130.01.0134.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2023%3A130%3ATOC приступљено 31.10.2024.

⁹⁷⁰ Regulation (EU) 2023/857 of the European Parliament and of the Council of 19 April 2023 amending Regulation (EU) 2018/842 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement, and Regulation (EU) 2018/1999, Official Journal of the European Union (L 111/1, 26 April 2023), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2023.111.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2023%3A111%3ATOC, приступљено 31.10.2024.

промовисало усвајање обновљивих нискоугљеничних горива.⁹⁷¹ Ово спада у такозвани ETS2 (*Emission Trading System 2*)⁹⁷².

У погледу зелене индустријске револуције 2023. године усвојен је Индустриски план Зеленог договора (*Green Deal Industrial Plan*) као корак ка креирању тржишта за чисте технологије и производе. Овим планом предвиђена су четири основна стуба: предвидљиво и поједностављено регулаторно окружење; бржи приступ финансирању; унапређење вештина; олакшавање отворене и фер трговине за отпорне ланце снабдевања. Главни циљ овог плана је да осигура место Европе као дом индустриских иновација и чисте технологије. Као део овог плана усвојен је и Закон о индустрији са нултом нето стопом (*Net-Zero Industry Act*) 2023. године за повећање производње чистих технологија у ЕУ, стварање зелених радних места и осигуравање да је Унија добро опремљена за прелазак на чисту енергију. То ће створити боље услове за успостављање нето нултих пројеката у Европи и привлачење инвестиција. Главни циљ је да буде најмање 40% годишњих потреба ЕУ за стратешким нето нултим технологијама до 2030. године.⁹⁷³

Један од стубова ЕЗД односи се и на чист енергетски систем који обухвата и већу стопу обновљивих извора енергије и енергетску ефикасност. Потреба да се смањи зависност од фосилних горива Руске федерације и убрза зелена транзиција довела је до представљања плана REPowerEU са циљем да се ЕУ потпомогне у примени више обновљивих извора енергије, при уштеди енергије и диверзификацији свог снабдевања електричном енергијом. У том погледу ЕУ је већ марта 2023. године одлучила да је потребно снажније законодавство за повећање капацитета обновљивих извора енергије, подизање обавезујућег циља за 2030. годину на минимум од 42,5% у односу на тренутни циљ који је 32% са амбицијом да се достigne 45%. То би скоро удвостручило постојећи удео обновљивих извора енергије у ЕУ.⁹⁷⁴ Наравно, смањење употребе електричне енергије је кључно за смањење и емисије и трошкова за потрошаче и индустрију. Нови обавезујући таргет за ЕУ ниво је успостављен и односи се на унапређење енергетске ефикасности за 11,7% до 2030. године. Државе чланице ће морати да сачине годишње уштеде од просечно 1,49% од 2024. године до 2030. године.⁹⁷⁵ Такође, државе чланице

⁹⁷¹ *Ibid.*; Видети и представљен информативни приказ на: European Commission, Make transport Greener (July 2021), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869687/Transport_Factsheet_EN.pdf , приступљено 4.11.2024.

⁹⁷² Directive (EU) 2023/959 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 amending Directive 2003/87/EC establishing a system for greenhouse gas emission allowance trading within the Union and Decision (EU) 2015/1814 concerning the establishment and operation of a market stability reserve for the Union greenhouse gas emission trading system, Official Journal of the European Union (L 130/134, 16 May 2023), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_2023.130.01.0134.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2023%3A130%3ATOC приступљено 31.10.2024.

⁹⁷³ *Ibid.*; Видети и представљени информативни приказ: European Commission, Leading the Clean Industrial Revolution (July 2021), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869507/Industry_Factsheet_EN.pdf , приступљено 4.11.2024.

⁹⁷⁴ Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999 and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652, Official Journal of the European Union (PE-CONS 36/23, 20 September 2023), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-36-2023-INIT/en/pdf>, приступљено 31.10.2024.

⁹⁷⁵ Directive (EU) 2023/1791 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on energy efficiency and amending Regulation (EU) 2023/955 (recast) (Text with EEA relevance), Official Journal of the European Union (L 231/1, 20 September 2023), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOL_2023_231_R_0001&qid=1695186598766, приступљено 31.10.2024.

ће морати да напредак у погледу енергетске ефикасности поставе као приоритет међу људима који су погођени енергетским сиромаштвом.⁹⁷⁶

У погледу *реновирања и прилагођавања зграда и домаћинства* како би се обезбедио зеленији начин живота уштедеће енергију, заштитити у случајевима екстремне хладноће и врућине и помоћи у решавању енергетског сиромаштва. Комисија има за циљ да удвостручи стопе обнове у наредних десет година и осигура да реновирање доведе до веће енергетске и ресурсне ефикасности. То ће побољшати квалитет живота људи који живе у зградама и користе их, смањити емисију гасова са ефектом стаклене баште у Европи, подстаки дигитализацију и побољшати поновну употребу и рециклажу материјала. У том погледу, како би се подстакло на реновације предложено је 2021. године ревизија Директиве ЕУ о енергетским својствима зграда (*Energy Performance of Buildings Directive*) како би се постепено побољшале енергетске перформансе зграда широм Европе, пажљиво узимајући у обзир националне околности. Новоформирани Социјални фонд за климатску политику подржаће грађане ЕУ који су највише погођени или изложени ризику од енергетског сиромаштва или сиромаштва мобилности. Тако ће се обезбедити више од 86 милијарди евра укупно за подршку најугроженијим грађанима и малим предузећима у зеленој транзицији и то кроз структурне мере и инвестицирања у енергетску ефикасност кроз реновирање зграда, чишћење система за грејање и хлађење, интеграцију обновљивих енергетских система и слично. Такође, за државе чланице постављено је ново индикативно мерило од употребе 49% обновљивих извора енергије у грађевинском сектору. Додатна мера тиче се и јавног сектора, тако је годишњи циљ смањења потрошње енергије од 1,9% постављен. Обавеза држава чланица је да сваке године реновирају најмање 3% од укупне површине зграда у власништву јавне управе проширује се са нивоа централне власти на све нивоје јавне администрације. Додатно томе, од 2027. године, горива која се користе при изградњи и транспорту биће предмет трговине емисијама, стављајући цену на загађење, стимулишући употребу чистијег горива и поновно улагање у чисте технологије.⁹⁷⁷

Наредни сегмент ЕЗД тиче се "сарадње" са природом са циљем заштите планете и здравља истичући да је природа најзначајнији савезник у борби против климатских промена. У том погледу ЕУ усвојила је Стратегију биолошке разноврсности за 2030⁹⁷⁸ као сегмента за обнављање природе и омогућавање биодиверзитету да поново напредује и нуди брзо, и јефтино, решење за апсорпцију и складиштење угљеника. Овај дугорочни план је план за заштиту природе и стављање биолошке разноврсности Европе на пут опоравка за добробит људи, климе и планете. Стратегија предвиђа активности и обавезе које су делом већ испуњене, тако предвиђа увећање постојећих Натура 2000 (*Natura 2000*) подручја што представља мрежу заштићених копнених и морских подручја широм ЕУ; покретање плана обнове природе ЕУ, укључујући и

⁹⁷⁶ *Ibid.*; Видети и представљени информативни приказ: European Commission, Decarbonising Our Energy System to Meet Our Climate Goals (July 2021), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869368/Energy_System_Factsheet_EN.pdf, приступљено 4.11.2024.

⁹⁷⁷ *Ibid.*; Видети и представљени информативни приказ: European Commission, Making Our Homes and Buildings Fit For A Greener Future (July 2021), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869476/Buildings_Factsheet_EN_final.pdf, приступљено 7.8.2024.

⁹⁷⁸ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions – EU Biodiversity Strategy for 2030 Bringing nature back into our lives" (COM(2020) 380 final, 20 May 2020), https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en, приступљено 23.8.2023.

први икада Закон о обнови природе (*Nature Resoration Law*)⁹⁷⁹ који је у тренутку усвајања Стратегије био у преговорима; откључавање средстава за биодиверзитет како би се омогућиле неопходне трансформативне промене; увођење мера за решавање глобалног изазова биодиверзитета.⁹⁸⁰ Додатно у погледу биолошке разноврсности јесте да неодрживо коришћење природних ресурса, посебно деградација и загађење земљишта, главни је покретач климатске кризе и кризе биодиверзитета. Како би се томе стало на пут, Комисија је предложила Закон о праћењу тла (*Soil Monitoring Law*)⁹⁸¹ који ће ЕУ ставити на пут ка здравом тлу до 2050. године, прикупљањем података о здрављу тла и стављањем на располагање пољопривредницима и другим менаџерима земљишта. Поред тога, побољшање нето уклањања угљеника и повећање понора угљеника у ЕУ је најважније. Циљ ЕУ за нето уклањање угљеника природним понорима повећаће се на 310 милиона тона еквивалента угљенику до 2030. године.⁹⁸² Државе чланице деле одговорност за уклањање угљеника из атмосфере, одговорне су за бригу и ширење својих понора угљеника како би испуниле нови циљ ЕУ.⁹⁸³

Како је основни циљ постизање климатске неутралности до 2050. године и ЕЗД је главна стратегија у постизању тог циља наглашавање да се ова глобална претња може спречити, те се са њом борити ваљано, јесте уз међународне партнere и заједнички рад. ЕЗД-ом је већ постављен позитиван пример и даје сигнал међународним партнериима да самостално поставе своје циљеве за климатску неутралност. Инвестирањем у технологије обновљиве енергије, ЕУ развија и експертизу и производе који ће користити и остатку света а не само ЕУ. Такође, преласком на зелени транспорт, ЕУ креира светски водеће компаније које могу послужити растућем глобалном тржишту. Уз рад са међународним партнерима заједничким снагама ће се смањити емисија и у поморском и у ваздушном саобраћају у свету. На последњем састанку Конференције страна Оквирне конвенције о климатским променама, који је одржан у Дубају 2023. године, ЕУ се залагала за значајно повећање глобалних климатских амбиција како би циљ од 1,5 степена Целзијуса био надахват руке, у складу са Париским споразумом. ЕУ је такође осигуравала споразум да убрза глобалну транзицију од фосилних горива и троструких обновљивих извора енергије и удвостручи енергетску ефикасност у овој деценији.⁹⁸⁴ Као показатељ глобалног актерства и лидерства у погледу климатске неутралности и постизања одрживости мора се нагласити да "ЕУ, са државама чланицама и Европском инвестиционом

⁹⁷⁹ Овај закон усвојен је јуна 2024. године, а ступио на снагу августа 2024. године. Доступно на: https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/nature-restoration-law_en#timeline

⁹⁸⁰ European Union, European Commission, Delivering the European Green Deal: On the path to a climate-neutral Europe by 2050, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en

⁹⁸¹ Предлог закона усвојен је јула 2023. године. Више видети на: https://environment.ec.europa.eu/topics/soil-and-land/soil-health_en

⁹⁸² Regulation (EU) 2023/839 of the European Parliament and of the Council of 19 April 2023 amending Regulation (EU) 2018/841 as regards the scope, simplifying the reporting and compliance rules, and setting out the targets of the Member States for 2030, and Regulation (EU) 2018/1999 as regards improvement in monitoring, reporting, tracking of progress and review, *Official Journal of the European Union* (L 107/1, 21 April 2023), <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/839/oj> приступљено 31.10.2024.

⁹⁸³ European Union, European Commission, Delivering the European Green Deal: On the path to a climate-neutral Europe by 2050, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en. Видети и представљени информативни приказ: European Commission, Making Sustainable Use of Our Natural Resources (July 2021),

https://ec.europa.eu/commission/pressecorner/api/files/attachment/869370/Nature_Factsheet.pdf, приступљено 4.11.2024.

⁹⁸⁴ *Ibid.*

банком заједно представља највећег контрибутора јавних климатских финансија економијама у развоју, обезбеђујући 28.5 милијарди евра у 2022. години.”⁹⁸⁵

Напредак који ЕУ чини спровођењем ЕЗД у погледу спровођења Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја немерљив је у односу на друге међународне актере што показује и кратак опис донетих мера од 2019. године. Поред донетих планираних мера⁹⁸⁶ још много је на путу да се учини како би се климатска неутралност досегла до 2050 године, а како је то процес који је у току склон је свакодневним променама и изменама. То подразумева и механизам праведне транзиције као и дигиталну трансформацију. Преглед навеених аката који су подробно представљени овим сегментом истраживања налази се у Прилогу 5, на страници 356. дисертациј

5.6.4 Праведна зелена и дигитална трансформација ЕУ средствима Плана за опоравак и отпорност

Узевши у обзир да је 2020. година обележена глобалним посрнућем у погледу решавања кризе изазване КОВИД 19 (COVID 19) пандемијом, тако је и читав свет показао своју (не)спремност за суочавање са кризним ситуацијама. ЕУ је у овом погледу донела сет мера који је требало да помогне како њеним државама чланицама тако и ван граница ЕУ уз поштовање већ постављених циљева у погледу одрживости. Како је пракса показала, током трајања глобалне епидемије и различитих мера које су државе спроводиле (а већина је подразумевала останак код кућа и рад из својих домаћина што последично доводи до мањка емисије гасова са ефектом стаклене баште) природа је почела да се обнавља. Узевши такав параметар као црвени аларм у људском фактору који утиче на нашу околину долази до померања свести о томе како и у којој мери се може природа додатно заштити и то не науштрб економског напретка.

Зелена транзиција је појам који се односи на стварање ЕУ која је одрживија смањењем утицаја на животну средину, модернизацијом економије и увећавањем аутономије постајући мање зависни од енергије и увоза сирових материјала.⁹⁸⁷ Дигитална транзиција је процес који траје и који је у току и који настоји да континуирано трансформише начин нашег живљења. Дигитална трансформација има потенцијал да даље трансформише доминантне праксе у економији и друштву.⁹⁸⁸ Зелена и дигитална транзиција су два главна тренда која ће обликовати будућност Европске уније. Оба су на врху политичке агенде. Појам ”двоstrukе транзиције” (*twin transitions*) односе се не само на два конкурентна трансформационна тренда (зелену и дигиталну

⁹⁸⁵ *Ibid.*

⁹⁸⁶ Све мере и акти донети у циљу спровођења Европског зеленог договора могу се пронаћи на: European Commission, Legal Documents on Delivering the European Green Deal, 9 October 2023, https://commission.europa.eu/publications/legal-documents-delivering-european-green-deal_en, приступљено 4.11.2024.

⁹⁸⁷ European Commission: Joint Research Centre, Authors Sarah de Nigris, Jiri Hradec, Massimo Craglia and Daniel Nepelski. *AI watch, AI uptake in smart mobility* (Publications Office of the European Union, 2021), <https://data.europa.eu/doi/10.2760/879190>, приступљено 18.10.2024. Цитирано у: Stefan Muench, Eckhard Stoermer, Kathrine Jensen, Tommi Asikainen, Maurizio Salvi and Fabiana Scapolo. *Towards a green and digital future Key requirements for successful transitions in the European Union* (Publication Office of the European Union, Luxembourg, 2022), 3, DOI: [10.2760/977331..](https://doi.org/10.2760/977331), приступљено 14.10.2024.

⁹⁸⁸ European Commission, „Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - A European strategy for data” (COM(2020) 66 final, 19 February 2020), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0066>, приступљено 1.8.2024. Цитирано у: Muench, S. et al. (2022), 3.

трансформацију) већ и уједињење две транзиције, које могу убрзати неопходне промене које ће довести друштва ближе нивоу трансформације која је потребна.⁹⁸⁹

Важност обезбеђивања праведне зелене и дигиталне трансформације лежи у трансформацији читавих друштава и економија иако су ове две трансформације у бити различите као и у динамици. Зелена транзиција је вођена потребом да се постигну циљеви климатске неутралности и одрживости и да се брзо постигну. То се не догађа само од себе и уједно захтева политички и друштвени потенцијал. Насупрот томе, дигитална транзиција је текући процес технолошких промена, у коме је приватни сектор један од примарних покретача. Стога, управљање и подршка су важни како би се осигурало да дигитална транзиција постане моћан инструмент за постизање поштене и праведне зелене транзиције. У многим областима, ове две транзиције могу оснаживати једна другу али не морају нужно увек бити усклађене, нарочито у погледу енергетског сектора. Међутим, оно што је битно када је у питању изградња дигиталне структуре је остајање на трагу циља зелене транзиције посебно у погледу коришћења енергије и отиска по животну средину. Преузимање интегративног приступа у погледу изазова постизања успешне двоструке транзиције је есенцијално како би се избегле замке вођења две агенде одвојено.⁹⁹⁰

У складу са већ наведеним политичким приоритетима ЕК из 2019. године, ЦОР интегрисани су и кроз Европски семестар (European Semester). У оквиру датог мандата за координацију економских и буџетских политика, политика запошљавања и социјалних политика, Европски семестар пружа добро успостављен оквир за координацију економских и политика запошљавања за вођење Уније и држава чланица кроз изазове опоравка и двоструке транзиције (зелене и дигиталне). Смернице које се пружају кроз Европски семестар државама чланицама дате су у контексту Пакта о стабилности и расту и поступка макроекономских равнотежа. Предвиђа прецизно дефинисане временске оквире када је реч о проценама и извештајима. Функционише тако што ЕК сваке године објављује истраживање о расту (*Annual Growth Survey*) којим истиче опште економске приоритеће ЕУ за долазећу годину. Ово истраживање представља предмет дебата осталих институција и представља припрему за пролећно заседање Европског савета. У фебруару ЕК објављује државне извештаје о свеукупном економском и социјалном напретку у свакој држави чланици. У априлу, државе чланице представљају своје националне планове. Затим ЕК на основу свеобухватне процене економске ситуације у свакој земљи предлаже препоруке за сваку државу појединачно. О тим препорукама се дискутује на Савету и у јуну исте године потврђује у Европском савету пре но што бивају коначно усвојене од стране националних министарстава финансија. Од држава чланица се очекује да рефлектују те препоруке у својим буџетским и плановима политика за наредну годину и да их спроведе у наредних дванаест месеци.⁹⁹¹ То је циклус који се обавља сваке године и огледа се у пролећном и јесењем пакету Европског семестра који се редовно објављују као мере политика и активности заједно са учињеним проценама стања. Схватајући значај који ЕК придаје спровођењу мера из Агенде 2030 укључивање ЦОР у Европски семестар је очекивани елемент и начин да државе чланице прате своје појединачне обавезе на локалном и регионалном нивоу. Прва годишња Стратегија одрживог раста (*Annual Sustainable Growth Strategy*)⁹⁹² објављена је у децембру 2019.

⁹⁸⁹ Muench, S. et al. (2022), 7.

⁹⁹⁰ *Ibid.*, 9-10.

⁹⁹¹ European Union, EUR-lex Access to European Union law, European Semester, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:euopean_semester, приступљено 7.11.2024.

⁹⁹² European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment

године и нагласила потребу за рефокусирањем Европског семестра на интеграцију ЦОР и унапређење одрживости конкуренције. Главне димензије ове стратегије осликане су у четири стуба: *одрживост животне средине, повећање продуктивности, праведност и макроекономска стабилност*. Циклус Европског семестра из 2020. године први пут је укључио и димензију "одрживости животне средине", интегрисао ЦОР у различите делове, и припадајући анекс који извештава о свеукупном спровођењу ЦОР у државама чланицама.⁹⁹³ Додатно, у 2021. године усвојеној Годишњој Стратегији одрживог развоја долази до комплетног повезивања Европског семестра и детаљне имплементације и описа деловања усвојеног Механизма за опоравак и отпорност (Recovery and Resilience Facility).⁹⁹⁴ У новембру 2023. године објављена је Годишње истраживање одрживог развоја (Annual Sustainable Growth Survey) за 2024. годину којим је покренут циклус 2024 Европског семестра. Тим истраживањем постављена је амбициозна агенда за даље јачање координираних ЕУ одговора ради унапређивања ЕУ конкурентности кроз зелену и дигиталну транзицију уз осигуравање социјалне праведне и територијалне кохезије.⁹⁹⁵

Суштина зелене и дигиталне трансформације којој је тежила ЕУ постављена је између осталог и наведеним механизмом финансирања који представља део усвојеног Европског плана за опоравак (*European Recovery Plan*). Суочивши се са јаким економским шоком по привреду ЕУ али и буџет, претња по све оно што је учињено у погледу одрживог развоја постојала је као реалност у оквирима ЕУ, а наравно и глобално. У том погледу је ЕУ 2020. године усвојила Европски план за опоравак који је сачињен из ревидираног Вишегодишњег финансијског оквира 2021-2027 (*Multiannual Financial Framework 2021-2027*) и инструмента за опоравак Следећа ЕУ Генерација (*Next GenerationEU*) који су за циљ имали да смање штету изазвану пандемијом инвестирањем у зелену, дигиталну, социјалну и отпорнију ЕУ. Инвестиција је предвиђала 1.8 трилиона евра као највећи пакет икада финансиран кроз буџет ЕУ са циљем обнове Европе након Ковид-а, која ће бити зеленија, дигиталнија, отпорнија и спремнија за постојеће и надолазеће изазове.⁹⁹⁶

Инструмент *Следећа Генерација ЕУ* сачињена је од три стуба где централни стуб представља горепоменути Механизам за опоравак и отпорност (Recovery and Resilience Facility) који служи као подршка државама чланицама за инвестирање и реформе за суочавање са кризама. Овај механизам је предвиђао буџет од 500 милијарди евра распоређених кроз грантове и 250 милијарди евра за кредите државама чланицама који су кључни за одрживи опоравак.⁹⁹⁷ Државе чланице формирају своје планове опоравка засноване на инвестиционим и реформским приоритетима препознатим кроз Европски семестар, у складу са Националним климатским и

Bank Annual Sustainable Growth Strategy 2020" (COM(2019) 650 final, 17 December 2019), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0650>, приступљено 23.5.2024.

⁹⁹³ *Ibid.*, 5.

⁹⁹⁴ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank Annual Sustainable Growth Strategy 2021" (COM(2020) 575 final, 17 September 2020), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0575>, приступљено 14.9.2024.

⁹⁹⁵ European Union-Eurostat, *Sustainable development in the European Union — Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context (2024 edition)* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024), <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/19397895/KS-05-24-071-EN-N.pdf/730c983a-fa93-6ce2-7905-2379de04f3e9?version=1.0&t=1718611411114>, приступљено 18.9.2024.

⁹⁹⁶ European Commission, *A Comprehensive Approach*, 8.

⁹⁹⁷ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation" (COM(2020) 456 final, 27 May 2020), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0456>, приступљено 12.10.2024.

енергетским плановима, Плановима праведне транзиције и Споразумима о партнерству и Операционим програмима из ЕУ фондова.⁹⁹⁸

Механизам функционише на наредни начин. Механизам је ступио на снагу 19. фебруара 2021. године и финансира реформе и даје инвестиције у државама чланицама ЕУ од почетка пандемије у фебруару 2020. године до 31. децембра 2026. године. Земље могу бити финансиране до претходно договореног максималног износа. Друго, да би имале користи од подршке у оквиру Механизма, владе ЕУ поднеле су националне планове за опоравак и отпорност, наводећи реформе и инвестиције које ће се спровести до краја 2026. године са јасним прекретницама и циљевима. Планови су морали да издвоје најмање 37% свог буџета за зелене мере и 20% за дигиталне мере. Треће, Механизам за опоравак и отпорност заснован је на перформансама. То значи да Комисија исплаћује износе свакој земљи тек када су постигли договорене прекретнице и циљеве ка завршетку реформи и инвестиција укључених у њихов план.⁹⁹⁹ Додатно, у складу са системским приступом Циљевима одрживог развоја, све инвестиције морају поштовати и бити у складу са правилом ЕЗД "не чини штету" животној средини и климатским циљевима.¹⁰⁰⁰

Ови национални планови које државе креирају како би добиле подршку су структурирани око шест (6) тематских стубова којима доприносе; зеленој транзицији, дигиталној трансформацији, економској кохезији, продуктивности и конкурентности, социјалној и територијалној кохезији; здрављу, економској, социјалној и институционалној отпорности; политикама за следећу генерацију. Таквим чињењем такође се покривају четири димензије компетитивне/конкурентне одрживости истакнуте у Годишњој стратегији економског раста (ASDS) за 2024. годину (од 2020. сваке године) које обухватају: макроекономску стабилност; одрживост животне средине; продуктивност и правичност. Свака од ових димензија је повезана са сетом ЦОР и последично од реформи и инвестиција у овим плановима за опоравак и отпорност се такође очекује да допринесе напретку ка испуњавању ЦОР. У контексту европске климатске амбиције и дигиталне трансформације, сви национални планови за опоравак и отпорност морају снажно да се фокусирају на реформе и инвестирање подршке зеленој и дигиталној транзицији. Те сваки план мора да предвиди горепоменуте таргете од 37% и 20%.¹⁰⁰¹

Као део првог стуба у опоравку Европе предвиђа се и нова иницијатива React-EU, која је требало да обезбеди додатну подршку за кохезиону политику држава чланица са буџетом од 55 милијарди евра. Што је доступно од 2020. године и распоређује се у складу са новим начином алокације узимајући у обзир утицај кризе. Тим инструментом требало је обезбедити да не постоји прекид у финансирању кључних мера за опоравак онима који су најугроженији. Подржаће раднике и мала предузећа, здравствене системе и зелену и дигиталну транзицију и бити доступно кроз секторе – од туризма до културе. Трећи елемент првог стуба огледа се у подршци зеленој транзицији, ЕК је предложила додатно финансирање за Фонд праведне транзиције (*Just Transition Fund*) и за Европски пољопривредни фонд за рурални развој

⁹⁹⁸ *Ibid.*, 5.

⁹⁹⁹ European Union, The Recovery and Resilience Facility, https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility_en, приступљено 4.11.2024.

¹⁰⁰⁰ European Commission, A Comprehensive Approach, 8.

¹⁰⁰¹ European Union-Eurostat, *Sustainable development in the European Union — Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context (2024 edition)* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024), 27. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/19397895/KS-05-24-071-EN-N.pdf/730c983a-fa93-6ce2-7905-2379de04f3e9?version=1.0&t=1718611411114>, приступљено 18.9.2024.

(European Agricultural Fund for Rural Development). Тиме ће и програми кохезионе политике бити ојачан у наредном буџетском периоду ЕУ, допуштајући већу флексибилност.¹⁰⁰²

Кроз Европски семестар како је наведено већ, спроводе се ЕУ Стратегије одрживог раста са циљем испуњавања главног стратешког плана оличеног у Европском зеленом договору. Кроз механизам за опоравак и обнову, те Националне планове за опоравак и обнову настојало се од 2020. године да се убрза опоравак свих држава чланица ЕУ након последица пандемије. С тим у вези, сваке године је рађена процена напретка и процена преосталих обавеза а све са циљем остваривања, и у складу са испуњавањем Циљева одрживог развоја. Тако се у Годишњој анкети одрживог раста за 2023. годину, на основу које се дефинише Европски семестар текуће године, наводи да се заједничка, координисана и усмерена сарадња исплатила и да је то довело до наглог економског опоравка ЕУ.¹⁰⁰³ Анкета за наредну годину истиче како се након наглог напретка из 2022. године осећа успореност економије током 2023. али да је то резултат веће стопе инфлације и финансијских услова али и сукоба на Блиском истоку као и између Руске Федерације и Украјине. Додатно, ЕУ је посвећена јачању своје дугорочне конкурентности и изгради отпорне економије базе решавајући структурне изазове. И даље се настоји да се развију компетенције и вештине за зелену и дигиталну транзицију, управљајући демографским променама уз увећавање инвестиција и очување иновација.¹⁰⁰⁴ Питање зелене и дигиталне транзиције је оно које се континуирано налази на дневном реду ЕУ у погледу "решавања" и настојања да се дође до нивоа који је зацртан а који подразумева достизање и ЦОР. С тим у вези, кроз наведене принципе, процесе, механизме и прописана правила ЕУ настоји да оствари ове две подједнако важне "близаначке" транзиције и трансформације у свом пословању и пословању и ван граница ЕУ са циљем остваривања праведне и одрживе конкурентности на тржишту. Тиме се додаје још један инструмент којим се ЕУ служи и који је "креирала" како би достигла облик климатске неутралности до 2050. године.

Постизање зелене и дигиталне транзиције представља део ширег стратешког плана ЕУ и део заједничких делања Европског парламента, Савета ЕУ и Европске комисије који сваке године дискутују и одлучују о стратешким приоритетима за наредну годину кроз Заједничке декларације. Ове три институције су 2020. године сачиниле и потписале Заједничке закључке (*Joint conclusions*) за период 2020-2024 чиме су утврдиле заједничке политичке циљеве и приоритете до наредних избора 2024.¹⁰⁰⁵

Та пракса је отпочела за време ЕК Јункера 2016. године и траје и данас. Овако дефинисани приоритети део су циљева и ЕК изабране и именоване на петогодишњи период и обухваћене су и кроз политички програм и главне смернице рада ЕК за период 2019. до 2024. године. У том смислу издава се и за ЕУ специфично стратешко предвиђање (*strategic foresight*) којим се ЕУ користи од 2019. године када је и формирана нова ЕК. Овим стратешким предвиђањима се не

¹⁰⁰² European Commission, "Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation", 5.

¹⁰⁰³ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank Annual Sustainable Growth Strategy 2023" (COM(2022) 780 final, 22 November 2022), 1. https://commission.europa.eu/document/download/934c5bd4-0967-4595-b1f8-a2587258e24a_en?filename=COM_2022_780_1_EN.pdf, приступљено 12.10.2024.

¹⁰⁰⁴ European Commission, Investing in the EU's competitive future: Annual Sustainable Growth Survey 2024 (February 2024), 2, <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/annual-sustainable-growth-survey-2024>, приступљено 3.10.2024.

¹⁰⁰⁵ European Commission, The joint priorities of the EU institutions for 2021-2024, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/joint-priorities-eu-institutions-2021-2024_en, приступљено 3.11.2024.

”предвиђа” будућност већ се истражују различити могући будући сценарији заједно са могућностима и изазовима који се могу дододити. На тај начин се креаторима политика помаже да делују у садашњости како би обликовали будућност.

Уз Генерални секретаријат Савета у томе им помаже Заједнички истраживачки центар (*Joint Research Centre*), који заједничким снагама имплементирају предлоге. Мрежа стратешког предвиђања Европске комисије (*The Commission's Strategic Foresight Network*) осигуруја дугорочну координацију политика између свих Генералних директората ЕК али и са другим институцијама ЕУ и међународним партнерима.¹⁰⁰⁶ Разлог зашто је овакав један инструмент важан за зелену и дигиталну транзицију лежи у годишњим извештајима којима се информише Комисија по основу радних програма и приоритета који су поставили за свој мандат и годину у којој се извештај објављује. У том смислу питање одрживости и достицања климатске неутралности се може препознати у свим наводима и предвиђањима. Извештај за 2022. годину посвећен је зеленој и дигиталној транзицији. Извештајем се истиче како ЕУ може осигурати да зелена и дигитална транзиција међусобно оснажују једна другу. Неки од главних налаза које је битно нагласити односе се на наредне појединости. Суштина се огледа у томе да нове технологије могу постати кључни покретачи за зелену транзицију до 2050. године. Дигиталне технологије могу подржати како се наводи зелену транзицију на различите начине посебно у секторима који су највећи загађивачи као што се пољопривредни, грађевина, енергетика, транспорт. Извештајем се за сваки сектор наводе по два решења како се може обезбедити зелена и дигитална транзиција. Такође, дигиталне технологије пружају надгледање и праћење информација и могу бити кључни катализатор циркуларне економије. Симулације и предвиђање могу унапредити ефикасност тиме што се симулира читав животни циклус процеса. Виртуализација измена у секторима производње и потрошње и смањење утицаја на околину преношењем економских активности на онлајн, посебно уколико су дигиталне технологије енергетски ефикасне и циркуларне. Додатно, дигиталне информације и комуникационе технологије омогућавају нове нивое интеракције. Подаци и анализе података биће кључне у дигиталној и зеленој транзицији. Спомињу се и последице сукоба између Руске федерације и Украјине у погледу повећања цена хране и претњи по безбедност исхране глобално. У том смислу сукоб може двоструко да утиче на транзиције, или позитивно смањењем зависности од руске енергије и увоза сировина, или може негативно утицати тако што ће средства уместо на транзицију и трансформацију бити усмерена на инвестицију одбране што утиче на повећање цена хране и енергије.¹⁰⁰⁷

Главни захтеви а истовремено и фактори потребни за успешну двоструку транзицију огледају се у пет (5) димензија. *Социјална*, којом се постиже праведна транзиција и у којој друштво треба да има велики допринос двоструке транзиције превазилажењем дигиталних подела и избегавањем субвенција које не користе осетљивим групама друштва. У том погледу потребно је подизање свести и одржавање друштвених дебата како би се обрасци понашања променили у корист двоструке транзиције. Такође, вођење рачуна о подели информација и приватности кроз анонимизацију и ограничење прикупљања података. *Технолошка димензија*, која обухвата истраживање екосистема за развој и унапређење зелено-дигиталне технологије и на тај начин изградњу и имплементацију адекватне инфраструктуре. Додатно, осигурување доступности и безбедности података и информација ко поседује податке а ко има приступ истим. *Природно-срединска димензија*, подразумева подизање свести, адекватне системе владавине, тржишних

¹⁰⁰⁶ European Commission, Strategic foresight, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight_en, приступљено 5.11.2024.

¹⁰⁰⁷ Muench, S. et al. (2022), V-VI.

механизама који избегавају тржишне неуспехе а који могу ублажити нежељене нуспојаве имплементације зелено-дигиталних решења. Такође, потрошња ресурса, емисије и загађење зелено-дигиталних решења морају се смањити током читавог животног циклуса. *Економска димензија* предвиђа формирање тржишта који морају интернализовати еколошке трошкове производа како би пружила дугорочне подстицаје за улагања у зелено-дигитална решења и превазишла насукана средства и трошкове. Осигуравање разноликости тржишних учесника што подразумева здрав екосистем који укључује не само велике већ и мале и компаније средње величине као и старт ап-ове чиме се осигурува конкуренција и иновација. Уз то, образовање и тренинг треба да обезбеде запослене који имају вештине потребне за руковање зелено-дигиталним технологијама и да довољна количина експерта буде доступна да води иновацију. *Политичка димензија* подразумева имплементацију адекватних стандарда, осигуравање кохерентности политика и уређивање којим би се откључале јавне и приватне инвестиције у зелено-дигитална решења.¹⁰⁰⁸

Овако дефинисаним стратешким опредељењима ЕУ настоји да учини све што је могуће да реши тренутне проблеме којима би се предупредиле будуће нелагоде и евентуалне катастрофе. Поред дефинисаних циљева кроз Европски зелени договор, кроз инструмент Следећа Генерација ЕУ (*Next GenerationEU*),¹⁰⁰⁹ те из њега проистеклог *Плана за опоравак и отпорност* је само још један од показатеља сврсисходног деловања ЕУ у правцу остваривања климатске неутралности. Свему се може додати и формирање Тима Европе (*Team Europe*) као једне од водећих иницијатива ЕУ у тежњи за трансформацијом не само ЕУ региона већ и шире. У том погледу овај тим се фокусира на идентификовање критичних приоритета који успоравају развој у одређеној држави или региону те је потребна координисана и кохерентна акција Тима Европе који би осигурали резултате са трансформативним утицајем. Овај приступ подразумева уједињавање снага тако да заједничке акције постану много више од пуког збира њених делова. Заједничким радом и укрштањем ресурса и стручности, ЕУ настоји да пружи више ефективности и већи утицај. Овај тим се састоји од ЕУ, држава чланица ЕУ – укључујући имплементационе агенције и развојне банке – као и Европску Инвестициону Банку (*European Investment Bank – EIB*) и Банку за реконструкцију и развој (*European Bank for Reconstruction and Development – EBRD*). Иницијално је овај тим требало да буде место за координисано деловање одговора на последице Ковид 19 пандемије али је јако брзо постао кључни стуб Глобалне Европе (*Global Europe*)¹⁰¹⁰ као главног финансијског средства за ЕУ међународну сарадњу у периоду 2021 – 2027 и његовог програмирања, ослањајући се на постављену стратегију ЕУ и 2017. године Европског Консензуса за Развој (*European Consensus on Development*).¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁸ *Ibid.*, VII.

¹⁰⁰⁹ Више о инструменту План за опоравак и отпорност и Тим Европа након последице Ковид 19 пандемије видети у: Maja Lukić Radović and Marija Vlajković, *How Firm are the Bonds that tie the EU together? EU Rule of Law conditionality mechanism and the NExt Generation EU Recovery Fund*“, Conference „EU and comparative law issues and challenges series – ECLIC 5“ (Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Law Osijek, August 2021), 57-88.

¹⁰¹⁰ European Union, European Commission: Directorate General for International Partnerships Global Europe: Neighbourhood, https://international-partnerships.ec.europa.eu/funding-and-technical-assistance/funding-instruments/global-europe-neighbourhood-development-and-international-cooperation-instrument_en

¹⁰¹¹ European Commission, Directorate General for International Partnerships – Team Europe Initiatives, https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/team-europe-initiatives_en

5.6.5 Проширење новог приступа ЕУ одрживом развоју на западнобалканске партнere проширења

Проширење приступа "зелености" и одрживости ЕУ на Западни Балкан, односно државе Западног Балкана у које спадају Србија¹⁰¹², Црна Гора,¹⁰¹³ Северна Македонија, Албанија, Босна и Херцеговина и посебним положајем утврђен статус Косова¹⁰¹⁴, огледа се пре свега у примени Европског зеленог договора као главне спољне стратегије раста и суштинског инструмента у постизању климатске неутралности и Циљева одрживог развоја до 2030., односно 2050. године. Не може се занемарити посебан положај овог региона који је пројект сукобима још од ранијих година како са другим учесницима на међународној сцени тако и међу собом. О томе нам сведочи богата историја која је за нама. Међутим постепени преобрајај региона од региона који је ратна зона у регион озбиљно посвећен европским интеграцијама¹⁰¹⁵ води ка томе да је све више спреман на иновираности које доноси ЕУ као један од најважнијих, ако не и најважнији, партнера. Као што је наведено у претходним поглављима Европска унија политику проширења сматра посебним инструментом за спровођење својих политика и стратегија и водећи стратешку и структуралну дипломатију на тај начин настоји да оствари положај лидера у погледу зелене дипломатије међу западнобалканским партнерима.

Кључни аспект проширења новог приступа ЕУ одрживом развоју на западнобалканске партнere огледа се у вођењу структуралне дипломатије и у примени Европског зеленог договора кроз Зелену агенду за Западни Балкан (*Green Agenda for Western Balkans*) тачније Смернице за имплементацију Зелене агенде за Западни Балкан које се ослањају и прате Економски и инвестициони план за Западни Балкан (*Economic and Investment Plan for the Western Balkans*).¹⁰¹⁶ Економски и инвестициони план за Западни Балкан усвојен је октобра 2020. године предвиђајући опредељених 9 милијарди евра (Инструмента за претприступну помоћ – *Instrument for Pre-Accession Assistance IPA III*¹⁰¹⁷) за период 2021-2027, а за финансирање инвестиција у области транспорта, енергије, зелене и дигиталне транзиције са циљем одрживог раста и креирање нових послова. То би значило подршку одрживости, људском капиталу, конкурентности и инклузивном расту и двоструком зеленој и дигиталној транзицији, нарочито након пандемије COVID 19. План такође нуди пут за успешну регионалну економску интеграцију како би се убрзало усклађивање са политикама и стандардима ЕУ и смањила

¹⁰¹² О прегледу законодавних промена у Србији у погледу одрживог развоја видети у: Darko Nadić, „Održivi razvoj i principi održivog razvoja u strateškim dokumentima Republike Srbije,“ *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 5, 6 (2011): 213-224.

¹⁰¹³ За компаративну анализу у погледу стратешког оквира за одрживи развој која укључује поред Србије Црну Гору и Хрватску видети: Darko Nadić, „Komparativna analiza nacionalnih strategija održivog razvoja Republika Srbije, Crne Gore i Hrvatske,“ *Teme* 36, 2 (2012): 501-523.

¹⁰¹⁴ Овај назив је без прејудицирања статуса и у складу је са Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација 1244 и мишљењем Међународног суда правде о декларацији о независности Косова.

¹⁰¹⁵ Видети више о тој трансформацији у: Dragan Đukanović, „Zapadni Balkan – od sukoba do evrointegracija,“ *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 3, 3 (2009):495-506.

¹⁰¹⁶ European Commission, “Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions An Economic and Investment Plan for the Western Balkans” (COM (2020) 223, 6 October 2020, Brussels). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0223>, приступљено 23.9.2024.

¹⁰¹⁷ European Commission, “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Instrument for Pre-accession Assistance (IPA III)” (COM(2018) 465 final, 14 June 2018 2018, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A465%3AFIN> , приступљено 8.9.2024.

развојна разлика између региона, убрзавајући на тај начин процес европских интеграција. Овим планом настоји да се трансформише ЗБ у један од најатрактивнијих региона за инвестиције на свету подразумевајући да кроз примену оваквог плана долазе и припадајуће реформе.¹⁰¹⁸

Планом се предвиђа и кључна продуктивна инвестициона одржива инфраструктура за Западни Балкан која се огледа кроз Гаранцијски инструмент за Западни Балкан (*Western Balkans Guarantee facility*)¹⁰¹⁹ којим би требало и увећати инвестиције чак до 20 милијарди евра. Додатно, предвиђајући заснованост на Европском зеленом договору, овим планом се скреће пажња на Зелену Агенду за Западни Балкан као пратећи документ којим се предвиђа усклађивање са ЕУ стандардима и ЕУ *acquis*-јем (законодавством – у даљем тексту и као аки). Додатно, напомиње се да ради остваривања предвиђених циљева и таргета ЗБ треба да се користи Дигиталном стратегијом ЕУ¹⁰²⁰ као водећим принципом дигиталне трансформације економија и друштва усмерених на человека.¹⁰²¹

Зелена Агенда за Западни Балкан дефинише пет кључних стубова са иницијативама за деловање на ЗБ:

1. Климатска акција, укључујући декарбонизацију, енергетику и мобилност;

У погледу *првог стуба* који се односи на климатске акције суштина подразумева постизање климатске неутралности до 2050. године кроз смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште за 55% до 2030. године а емисија која је равна нули до 2050. године. Све државе ЗБ потписале су и ратификовале Париски споразум што је велики корак за читав регион и потенцијално чланство у ЕУ. ЕУ настоји Зеленом Агеном за ЗБ да оствари потпуно усклађивање са ЕУ климатским законом, да потпомогне и пружи подршку у припреми и спровођењу дугорочних стратегија за прилагођавање климатским променама како би се увећала отпорност. Додатно, овом агеном ЕУ настоји да пружи техничку подршку кроз Шему трговине емисијама (*Emissions Trading Scheme*)¹⁰²² и алтернативе фосилним горивима уз проналажење начина за рано укључивање ЗБ у наведену шему и потпуно усклађивање са свим што она подразумева. И оно што је кључно за читав регион, и циљеве ЕУ у том погледу, јесте укључивање у Европски климатски пакт (*European Climate Pact*) и иницијативе које одатле

¹⁰¹⁸ European Commission, “Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions An Economic and Investment Plan for the Western Balkans” (COM (2020) 223, 6 October 2020, Brussels). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0223>, приступљено 23.9.2024.

¹⁰¹⁹ Овај механизам је предвиђено да се успостави као део пост-2020 ЕУ Гаранција за спољну акцију (*EU External Action Guarantee*) и Европског фонда за одрживи развој (*European Fund for Sustainable Development*) и предвиђа одредбе ЕУ буџетских гаранција за Европску инвестициону банку (European Investment Bank) као и за друге имплементационе партнere како би се спровеле финансијске операције и инвестициони програми који имплементирају политике успостављене кроз ИПА III (ПРА III) и Економски и инвестициони план. An Economic and Investment Plan for the Western Balkans, 2. Видети и: <https://wbif.eu/news-details/wb-edif-guarantee-facility-new-funding-opportunities>

¹⁰²⁰ European Commission, “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Shaping Europe’s digital future” (COM(2020) 67 final, 19 February 2020, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0067> , приступљено 18.10.2024.

¹⁰²¹ An Economic and Investment Plan for the Western Balkans, 2.

¹⁰²² Видети више на: European Union, Energy, Climate change, Environment, “EU Emissions Trading System (EU ETS)”, приступљено 1.11.2024. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en

произилазе.¹⁰²³ Део овог стуба чини и транзиција ка чистој енергији и у том погледу декарбонизација, те настојање да се смањи енергетско сиромаштво као и смањење употребе енергије у секторима где је то најкритичније као што је грађевина. У том погледу План предвиђа усклађивање са законодавством ЕУ у области декарбонизације енергетског сектора у оквиру Енергетске заједнице. Затим пружање подршке у развијању Националних енергетских и климатских планова као и у изградњи приватно јавних шема за реновирање и обезбеђивање одговарајућег финансирања проширујући "ЕУ талас реновирања" (EU Renovation wave) на Западни Балкан и сл. Овај сегмент предвиђа и паметну и одрживу мобилност која се тиче пре свега одрживости транспортних система.¹⁰²⁴ Дигитализација је кључни покретач за све наведене стубове у складу са концептом двоструке зелене и дигиталне транзиције. Циљеви успостављени овим стубовима треба да се спроведу конкретним акцијама и подрже механизмима и финансијским инструментима.¹⁰²⁵

2. Циркуларна економија, указујући пре свега на отпад, рециклирање, одрживу производњу и ефикасну употребу ресурса;

У погледу *другог стуба* који се односи на циркуларну економију основне иницијативе које се односе на ЗБ подразумевају подршку региону на унапређење одрживе производње сирових материјала, интегрисања ЗБ у ЕУ индустријске ланце снабдевања, пружање подршке за развој стратегија циркуларне економије обраћајући пажњу на целокупни циклус производње, превенције отпада, модерних начина управљања отпадом и рециклирања и сл. Додатно, подизање свести грађана о отпадима, разврставању отпада, као и одрживе потрошње уз континуирану подршку изградње инфраструктуре управљања отпадима и успостављања иновативних политика за економије кроз имплементацију Стратегија паметне специјализације (*Smart Specialisation Strategies*)¹⁰²⁶.¹⁰²⁷

3. Биодиверзитет, са циљем заштите и обнове природних добара региона;

Заштита и обнављање екосистема односно очување биолошке разноврсности је наредни стуб Агенде. Очекује се у том погледу да се ЗБ у потпуности усклади са ЕУ Стратегијом биодиверзитета за 2030 годину и да се подржи ЕУ позиција у свим предстојећим преговорима и оквирима у којима ЕУ наступа а тиче се овог питања. С тим у вези, кључне смернице и иницијативе су дате у погледу помоћи у припреми и имплементацији Плана обнове шумског предела Западног Балкана (*Western Balkans Forest Landscape Restoration Plan*) као и у анализи добробити за биодиверзитет решења која су заснована на природи као и могућност њихове интеграције у развијање климатских и других планова. Овај сегмент подразумева и јачање механизама за регионалну сарадњу о очувању биодиверзитета уз посвећеност УН Рио Конвенцији. Предвиђа се и подршка размени знања између ЕУ и ЗБ истраживачких центара уз истраживање могућности успостављања Мреже за информисање о биодиверзитету ЗБ (*Western Balkans Biodiversity Information Hub*).¹⁰²⁸

¹⁰²³ European Commission, An Economic and Investment Plan for Western Balkans, 3.

¹⁰²⁴ *Ibid.*, 6.

¹⁰²⁵ *Ibid.*

¹⁰²⁶ Видети више на: European Union, EU Science Hub, приступљено 1.11.2024, https://joint-research-centre.ec.europa.eu/scientific-activities-z/smart-specialisation_en.

¹⁰²⁷ European Commission, Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans, 9.

¹⁰²⁸ *Ibid.*, 15.

4. Борба против загађења ваздуха, воде и земљишта;

Наредни стуб тиче се ваздуха, воде и тла. Загађење ваздуха ЗБ је процењено као највише у Европи што има директне последице по здравље грађана. Разлог високог загађења лежи у емисији штетних гасова из индустријских инсталација, система за грејање где се највише користе дрво и угља, и саобраћаја у коме је већина јако старих возила. У том погледу суштина Плана односи се на помоћ и пружање подршке у имплементацији Стратегија о контроли ваздуха, акредитацији мрежа за контролу квалитета ваздуха, укључивању региона у пан-Европске мреже које подржавају иницијативе за деконтаминацију, подршци модернизације инфраструктуре за контролу вода, имплементацији пакета директива које се односе на воде (*Water Framework, Urban Waste Water, Extractive Waste Directive*), и сл.¹⁰²⁹

5. Одрживи системи исхране и руралних подручја;¹⁰³⁰

У погледу руралних подручја и одрживих система исхране иницијативе које се Планом настоје спровести огледају се у подршци усклађивања са ЕУ стандардима у погледу безбедности хране, здравља и добробити биљака и животиња, ојачавања званичних санитарних контрола кроз читав ланац исхране и унапређења праћења и обележавања производа како би се осигурала безбедност хране. Додатно је важно промовисати еколошку и оранску пољопривреду и смањење синтетичких хемикалија у производњи хране: пестицида, ветеринарских лекова и ђубрива. Предвиђа се и подршка сарадњи између научних и образовних тела и производњача у пољопривредном сектору како би се олакшао трансфер иновативних и технологија пријатељски настројених према природи.¹⁰³¹

Све мере предвиђене наведеном агендом за ЗБ подразумевале су најпре унутрашња прилагођавања и реформе националних система ЗБ кроз реформу државне управе, оквире техничке и политичке сарадње што је и предвиђено Преговарачким оквирима и Споразумима о стабилизацији и придруживању као и кроз Економске програме реформи (*Economic Reform Programs – ERP*). Овом агендом треба омогућити ЗБ и ЕУ да креирају јаке везе између климатских и околишних акција, политичких реформи и усклађивању са ЕУ стандардима и политикама. Нарочито треба нагласити "озелењавање" програма економских реформи у смислу да сви ЕРП-ови треба да предвиде и приоритизују приступ транзицији ка више одрживој, циркуларној и ниско-карбонској економији на ЗБ. У складу са тим, ЕРП треба да предвиди и укључи индикаторе о Циљевима одрживог развоја и ефикасности ресурса, у складу са Европским семестром. Дат је пример Прегледа ефикасности ресурса (*Resource Efficiency Scoreboard*) по коме је ЗБ давала и тада 2020. године, информације о транзицији ка моделу одрживог економског раста.¹⁰³²

Такође, како је предвиђено и Европским зеленим договором тако и Зеленом агендом за ЗБ, прелазак ка климатској неутралности мора бити друштвено праведан и инклузиван¹⁰³³ како би се постигао успех. Мора бити препознато да нису сви региони и партнери отпочели транзицију с исте тачке нити да имају исти капацитет да одговоре на изазове климатских промена. ЕУ је предложила Механизам правичне транзиције (*Just Transition Mechanism*) на нивоу ЕУ те се такав

¹⁰²⁹ European Commission, An Economic and Investment Plan for the Western Balkans, 12.

¹⁰³⁰ European Commission, Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans, 2.

¹⁰³¹ *Ibid.*, 13.

¹⁰³² *Ibid.*, 16.

¹⁰³³ *Ibid.*, 6-18.

модел може применити и на ЗБ. Детаљно се предлажу и други механизми за ЗБ у погледу озелењавања и достизања одрживости као што су прикључивање Енергетској заједници, подизање свести кроз организовање Недеље климатске дипломатије и примене Европског климатског пакта и на ЗБ. Финансирање једног оваквог плана огледа се кроз сложена јавна и приватна финансирања, на националном, регионалном и међународном нивоу. Нарочито се спољни инструмент препознаје у Вишегодишњем финансијском оквиру (*Multianual Financial Framework – MFF*) за период 2021-2027. Додатна финансијска подршка у погледу заштите животне средине и климатских промена предмет је и секторске подршке која је фокусирана на процес усклађивања законодавства ЗБ са ЕУ законодавством у погледу преговарачког поглавља 27. Наравно, Инструмент претприступне помоћи (IPA III) предвиђа посвећени оквир за програмирање имплементације Зелене Агенде и одрживе повезаности. Додатни инструменти у овом погледу јесу и Инвестициони оквир за Западни Балкан (*Western Balkans Investment Framework - WBIF*)¹⁰³⁴, (*Green for Growth Fund – GGF*)¹⁰³⁵ структуриран као јавно-приватно партнерство и наставља финансирање ка зеленим инвестицијама, док Регионални програм за енергетску ефикасност (*Regional Energy Efficiency Programme - REEP*)¹⁰³⁶ подржава транспозицију и имплементацију ЕУ права за енергетску ефикасност у комбинацији са финансирањем предузећа, домаћинстава и јавног сектора. Коначно, већ споменут механизам или Гаранцијски инструмент (*Western Balkans Guarantee Facility*)¹⁰³⁷ који је сукцесор Европског Фонда за одрживи развој (*European Fund for Sustainable Development*) је начин за пријемчивање приватних инвестиција како би се повећала улагања у зелене технологије и помогла у имплементацији Зелене Агенде.

Паралелно са Економским и инвестиционим планом и Зеленом Агендом за Западни Балкан уз све покренуте инструменте, представљена је и нова методологија политike проширења Кредибилна перспектива за Западни Балкан (*Enhancing the accession process - A credible EU perspective for the Western Balkans*)¹⁰³⁸ фебруара 2020. године, као и Пакет проширења за 2020. годину (*2020 Enlargement Package*)¹⁰³⁹ октобра 2020. Овим "пакетом" усвојених смерница и политика током 2020. године настоји да се инструментализује додатно циљ остваривања одрживости. То се може и видети кроз нову методологију проширења унутар подељених "кластера" у којима су смештена преговарачка поглавља по областима. У погледу свега наведеног начин "спуштања" одлука и политика ЕУ на нивое држава чланица а затим кроз

¹⁰³⁴ Инвестициони оквир за Западни Балкан представља заједничку иницијативу ЕУ, финансијских институција, билатералних донатора и корисника, са циљем усклађивања и сарадње у погледу финансирања у друштвеној економској развоју региона и доприноса њихове перспективе у ЕУ. Такође представља главно средство у спровођењу ЕУ амбициозног Економског и инвестиционог плана за ЗБ. Детаљније на: *Western Balkans Investment Framework, "Who We Are"*, приступљено 2.11.2024., <https://www.wbif.eu/who-we-are>,

¹⁰³⁵ Видети више на: *Western Balkans Investment Framework, "Green for Growth fund"*, Приступљено 2.11.2024., <https://www.ggf.lu>

¹⁰³⁶ Видети више на: *Western Balkans Investment Framework, "Partners Launch Energy Efficiency Programme in Serbia"*, 28 September 2018, <https://wbif.eu/news-details/ebrd-and-partners-launch-energy-efficiency-programme-serbia>

¹⁰³⁷ Видети више на: *Western Balkans Investment Framework, "Guarantee Facility New Funding Opportunities"*, 16 March 2018, <https://wbif.eu/news-details/wb-edif-guarantee-facility-new-funding-opportunities>, приступљено 2.11.2024.

¹⁰³⁸ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Enhancing the accession process A credible perspective for the Western Balkans" (COM(2020) 57 final, 5 February 2020, Brussels), https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/ef0547a9-c063-4225-b1b4-93ff9027d0c0_en?filename=enlargement-methodology_en.pdf, приступљено 4.9.2024.

¹⁰³⁹ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – 2020 Communication on EU enlargement policy" (COM(2020) 660 final, 6 October 2020, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52020DC0660>, приступљено 4.9.2024.

спољно деловање дипломатским техникама и праксама на државе које нису чланице али претендују то да постану, је начин својеврсан за ЕУ који користи као посебну технику и инструмент за остваривање утицаја и постављања у положај лидера када је реч о одрживом развоју.

6. НАЛАЗИ ПРИСТУПА ЗАЈЕДНИЦЕ ПРАКСИ О ДИПЛОМАТСКОМ ДЕЛОВАЊУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА УСПОСТАВЉАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ ПРАКСЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Ово поглавље планирано је да представити налазе посебног емпиријског истраживања спроведеног применом методе испитивања путем технике анонимног анкетног упитника саобраћеног операционализованом моделу ЕУ као заједнице праксе мира и одрживости изведеном из одредница теоријског приступа заједнице праксе Венгера, Бугера и Гадингера ради утврђивања шта и како раде дипломате те ЕУ заједнице праксе на успостављању и одржавању међународне праксе одрживог развоја у глобалној заједници и у дипломатској мрежи односа унутар ЕУ и са партнерима проширења на Западном Балкану спроводећи Европски зелени договор. Анкетни упитници сачињени су према теоријском моделу који је изложен у делу дисертације 2.4, а заснованом на основу одредница приступа заједнице праксе с једне стране Венгера, а са друге стране Бугера и Гадингера. Модалитети одговора садрже конкретне скале мерења, а код отворених одговора предвиђено је да се користи иста градациона скала. Тако формулисани анкетни упитници прослеђени релевантним институционалним јединицама Европске уније ради утврђивања конкретних резултата подробније се објашњавају кроз наредне сегменте.

Сврха истраживања путем анонимних анкетних упитника огледа се у додатном сазнајном доприносу истраживања које поред већ утврђених потврда аргументата генеалошким посматрањем и применом квалитативне технике анализа садржаја примарних докумената и релевантне секундарне грађе настоји да још и једном техником методе испитивања провери постављени хипотетички оквир. Међутим, како се достављање упитника одвијало истовремено са формирањем нове Европске комисије 2024. године није дошло до прикупљања довољног броја одговора испитаника према направљеном узорку како би се дошло до утврђивања намераваних појединости. Потпуно обезбеђена анонимност истраживања према највишим етичким стандардима представљених у пропратном електронском писму, као и разјашњењу датом у самом инструменту, електронском упитнику, била је јасно назначена. Посебно је наглашено и да ће се подаци који се прикупе користити искључиво у сврху и за потребе истраживања за докторску дисертацију, те се неће даље дистрибуирати.

Дигитални инструмент који је коришћен за израду и достављање образца анкетних упитника био је моделни образац на *FreeOnlineSurvey* платформи која омогућава студентима посебну претплату у циљу истраживања као што је докторска дисертација. Путем електронског писма и пратеће повезнице за прикупљање података упитник је распоређено дистрибуиран према надлежним институцијама. Релевантност контаката за предмет истраживања утврђена је на основу платформе Европске уније “Ко је ко” (*Who is Who*), а која представља својеврсну отворену базу података са неопходним информацијама о запосленима и њиховим адресама и јединицама ЕУ у којима су ангажовани. На основу продубљеног истраживања и анализе најважнијих и најпотребнијих контаката за предмет истраживања направљен је јединствени адресар, који не може бити приложен с обзиром на гарантовану анонимност појединцима који

ће одговарати на анкету, као и настојања да се истраживање даље спроведе путем усмерених интервјуја.

Додатно, путем система за постављање питања који је креиран од стране Европске уније “Europe Direct Contact Center” упућен је анкетни упитник уз пропратно образложење и сврху истраживања. Истоветан инструмент је упућено и званичној служби за пружање информација Генералног Секретаријата Савета Европске уније (*The Public Information Service*). Међутим, званичан одговор и једне и друге стране сачињен је од објашњења немогућности учествовања у истраживању и пружања информација. Додатно, са поједињих адреса надлежних за питања одрживог развоја и појединачних политика које се подводе под тај концепт достављен је одговор ”да нису надлежни за питања која су у истраживању” или да им ”нажалост није дозвољено да учествују у истраживању”.

Иако због многослојности целокупне ситуације око формирања нове Европске комисије, те различитих измена на позицијама од значаја и променама у надлежностима појединача у односу на претходне портфелье, успешност у спровођењу анкетног испитивања није задовољена, сачињен је својеврстан вредан инструмент за наставак истраживања путем и технике анкете, али и технике усмерених интервјуја. Посебан инструмент анкете израђен је на јасном теоријском моделу ЕУ као заједнице праксе мира и одрживости која се ослања на правце Венгера и додатно Бугера и Гадингера. Затим, јасни модалитети одговора са уграђеним скалама мерења за процену учинка у зависности најпре од врсте испитаника, а односа између испитаника су посебна вредност овог истраживачког инструмента. Збирни, на овај начин постављена је солидна основа за будуће истраживање које повећава значајни сазнајни научни допринос ове дисертације постојећем фонду знања. У наредним деловима представљен је анкетни упитник који према одабраним показатељима према развијеном теоријском моделу ЕУ као заједнице праксе мира и одрживости четири различите категорије и методолошки приступ подршке за добијање најрелевантнијих података за истраживање.

Пружени модалитети одговора суштински се заснивају на ”скалама за мерење” и процену да ли долази до испуњавања услова да се претпостављена заједница дипломатских практичара ЕУ зове заједницом праксе и то заједницом праксе типологизоване као заједнице праксе мира и одрживости. На основу Бугера и Гадингера постављена је скала којом се процењује *степен интеракције* међу учесницима тачније процењује се тип сарадње, природа односа, ниво повезаности или неповезаности, и то на основу пружених модалитета одговора: *компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно, консензуално*. Као додатна могућност укључен је и сегмент ”без сарадње” како би се избегло изостављање одговора уколико на понуђеној скали не постоји веродостојни избор.

Друга група модалитета тиче се процене *учесталости* заједничког деловања, ступања у односе, нивоа постигнуте интеракције и уопште комуникације и обухвата понуђене модалитетете одговора: *свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада*.

У групи питања која се односе на настојање да се утврди дуготрајност на истој позицији чиме се процењује степен створеног знања и искуства, те сарадњи са другима, могућности промене у јединици, могућности за решавање проблема у и ван заједнице, понуђени модалитети су: *да, не, делимично; као и да, не, не знам, друго; као и да, не, друго*. Додатно, одређена питања су отвореног типа за које је предвиђено да се дати одговори обраде према једној од одговарајућих мерних скала.

Циљ овако постављених скала за мерење није само процена да ли се пракса ЕУ заиста успоставља унутар и ван њених граница и да ли је оличена у формираној заједници праксе. Сврсисходност овако постављених упитника и модалитета одговора је доћи до разумевања и проценити степен створених интеракција деловања како је према тврђњама Бугера и Гадингера постулирано у операционализованом моделу примењеном у истраживању. Тачније и одлучујуће за објашњење начина дипломатског деловања ЕУ је провера да ли је односима ствараним интеракцијама њена заједница праксе ”угнеждена”, ”преклапајућа” или ”периферна” обухватањем потпуне просторне димензије ове праксе, и у којој мери су чиниоци ЕУ дипломатије прави дејственици и брокери на међународној сцени доприносећи преговорном креирању и дељењу знања путем интеракција у глобалном поретку утичући тако на успостављање и одржавање међународне праксе одрживог развоја.

6.1 Заједница пракси у ЕУ, Делегацијама ЕУ и Делегацији ЕУ при УН

Венгеров приступ заједнице пракси почива на трима јасно утврђеним димензијама које су потпуно садржане у операционализованом моделу предмета истраживања у другом поглављу ове дисертације, и посебно представљеном оквиру са конкретним питањима са сваку од њих у Табели 2. на страни 51 ако је теоретизација све три Венгерове димензије односа укључена у модел подсећамо да им пажњу посвећује јер кроз њих сматра да пракса постаје извор кохерентности заједнице. У том смислу *међусобни/здржсени ангажман* учесника постоји јер су људи ангажовани да би преговарали о значењу активности у којој учествују. То подразумева да су својим међусобним ангажманом и чланством у заједници пракси дефинисали постојање заједнице. Чланови такве заједнице чине ствари заједно, размењују мишљења, информације, проблеме, али се и сукобљавају око одређених питања стварајући на тај начин посебне односе.

Отуда проистичу и питања за анализу које је Венгер понудио. Међу њима су питања: ”Шта актери раде заједно и како укључују једни друге у интеракцију?”¹⁰⁴⁰. Друга димензија или карактеристика праксе као извора кохерентности заједнице односи се на преговарање о *заједничком подухвату* чије се основе препознају у преговарању резултату и одговору на одређену ситуацију, где тај одговор искључиво припада заједници. Тиме се стварају опет посебни међусобни односи, али и односи дељене одговорности. У складу са тим као одређујућа питања у том духу Венгер наводи ”Да ли и како заједнице граде заједнички подухват-пројекат-циљ?; Шта је то на чему раде?; Да ли постоји заједничко разумевање проблема; као и како тј. којим средствима воде преговоре о проблему?”¹⁰⁴¹. *Трећа* већ позната димензија тиче се *заједничког репертоара* где су припадајућа суштинска питања: Којим знањем, разумевањима, праксама располажу?; Које су им заједничке приче?; Да ли деле средства и методе рада?; Да ли користе сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада?¹⁰⁴²

Скуп питања заснован на овом приступу уз извесне модификације које су нужне због предмета истраживања и неопходности детаљнијих одредница у зависности од испитаника, формулисан је тако да обухвата све три димензије праксе и сва наведена питања. Ниво запослених у Европској унији којима је овако сачињен анкетни упитник одаслан обухвата три суштинске институције које су Уговором из Лисабона постале надлежне за питања одрживог развоја, свака на свој

¹⁰⁴⁰ Etienne Wenger, *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity* (New York, NY: Cambridge University Press, 1998), 73-84.

¹⁰⁴¹ *Ibid.*

¹⁰⁴² *Ibid.*

начин, али које су утицале својим капацитетима и на формирање нове јединице спољног представљања ЕУ а то је ЕССД.

Прва је Европска комисија у својој сложености и подељености, најпре кроз тематске јединице кроз које се пружима одрживи развој као што су Генерални директорат за заштиту животне средине (*DG Environment*), Генерални директорат за климатску акцију (*DG Climate Action*), Генерални директорат за енергију (*DG for Energy*) али је анкетни упитник достављен и Генералном директорату за међународна партнериства (*DG for International partnerships*) узимајући у обзир надлежност и "спољну" компоненту деловања ЕУ у погледу међународних партнериства као 17 циља одрживог развоја и кључног средства достизања осталих циљева. Додатно, овај тип анкетног упитника достављен је надлежним комесарима и кабинетима надлежних комесара за наведене области.

Поред Европске комисије, ниво за испитивање у погледу институционалног оквира подразумевао је *Европску службу за спољно деловање* са јединицама које се баве глобалним проблемима и тематским елементима одрживог развоја. Додатно, *Генерални секретаријат Савета* као неизоставни део због положаја приликом оснивања ЕССД и дела запослених који су припадали новоформираној структури оличеној у ЕССД игра важну улогу у оцени интеракција са осталим запосленима из Европске комисије и ЕССД. На овај начин су обухваћене институције које Уговором из Лисабона добијају надлежности за креирање и вођење како унутрашњих политика тако и спољних акција у погледу достизања Агенде 2030 и ЦОР и од њих зависи идентитет ЕУ заједнице праксе мира и одрживости на глобалном плану.

У погледу примене истог показатеља модела на запослене у *Делегацијама ЕУ* као спољним јединицама представљање ЕУ у државама нечланицама, превасходно у државама Западног Балкана, настојало да мери и оцени однос Делегације ЕУ која је слика и прилика ЕУ у државама које нису чланице интеграције, те да се утврди у којој мери постоји сарадња са институцијама држава домаћина и колика је у ствари успешност у вођењу политике проширења као инструмента у постизању Зелене агенде за Западни Балкан као стратешке скраћене копије Европског зеленог договора за достизање циљева одрживости до 2030. и климатске неутралности до 2050. године. Додатно, показатељ је намењен да се прикупе подаци за мерење сврсисходност инструмента као што је Мрежа зелене дипломатије, те сарадња Делегације ЕУ са институцијама у централни у Бриселу приликом расправљања и преговарања у утврђивању политика и доношењу одлука. Све заједно на овај начин је покушано да се и квантитативно утврди ли на том путу долази до успостављања својеврсне заједнице праксе претпостављене операционализованим моделом истраживања предмета према три димензије саобразне Венгеровом схватању, или се образују од случаја до случаја пуко привремени односи и политичка деловања лишена дипломатске стратегије и кохерентности.

Трећа групација на коју се примењује операционализовани модел у циљу квантитативне провере реализације принципа образованости заједнице пракси тиче се посебног статуса ЕУ при УН, посебно кроз деловање њене делегације при УН у Њујорку ради утврђивања положаја и модуса деловања ЕУ у овом мултилатералном оквиру, начина како се заједништвом Брисела и ове јединице у њеној спољној мрежи конкретно доносе и спроводе одлуке за деловање у УН. Додатно, да би се утврдила разлика која настала у заједништву деловања пре Уговора из , када је примат у представљању имала Европска комисија и држава која је имала улогу шестомесечног Председавајућег Саветом, и након Уговора из Лисабона када Високи представник бива главни дипломатски делатник у име Уније, уз истину делатничко наступање и других званичника ЕУ у

зависности од питања на дневном реду вишеразинског и мултифокалног мултилатералног оквира какав су Уједињене нације.

Анкетни упитник креиран на изложени начин намењен је да послужи као својеврсни мерни инструмент да би се подробно и свеобухватно и квантитативно утврдила врста мрежних односа коју својим деловањем плету све наведене институције на сва три нивоа посебно, а потом и заједно. Суштински испитивање је зато и фокусирано на мерну евалуацију формираних односа унутар институција, затим међу меродавним институцијама, потом свеукупно ЕУ институција са спољним актерима. Та мрежа односа коју плету међу собом (а не тек унутар) је суштински садржана у операционализованом моделу из одређења Бугера и Гадингера, док је скупност интерних односа у овом моделу развијен из Венгерових одредница заједнице путем стварања односа.

Сви креирани упитници (и на српском и на енглеском језику), као и по врстама појединачних актерских јединица дипломатије ЕУ заједнице праксе мира и одрживости који су упућени налазе се у Прилозима уз дисертацију.

Индикатори за утврђивање у нашем операционалном моделу коришћеног Венгеровог принципа формирања и процене створених односа унутар институција које настоје да се посматрају као дипломатски делатници ЕУ заједнице праксе мира и одрживости обухваћени су наредним питањима:

1. У којој радној јединици Европске комисије/ЕССД/ГенСек/Делегације сте запослени?
2. Да ли се налазите на истој позицији дуже од годину дана?

Понуђени модалитети одговора: да, не. (ово питање спада и у категорију одређења Бугера и Гадингера или и у сегменту који се тиче заједничког репертоара код Венгера и процене дуготрајности на једном положају те стеченог знања, искуства, створених пракси и разумевања)

3. Како бисте оценили однос са колегама из своје јединице који се баве истим послом у области политика одрживог развоја?

Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

4. На којим пословима заједнички радите са колегама у погледу политике одрживог развоја?

Понуђени модалитети одговора: креирање политика у посебним областима, припремним истраживањима, представљању, делиберацији, преговарању, саветовању, програмирању, евалуацији, нешто друго (навести шта - могуће је дати више одговора)

5. Како укључујете остале учеснике у интеракцију о важним питањима одрживог развоја?

Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно¹⁰⁴³, конфлктно или консензуално, без укључивања.

6. Да ли дефинишишете заједнички подухват/пројекат/циљ када је реч о политикама одрживог развоја на неки од предложених начина? (на пример уколико се предлаже нова Одлука или Уредба)

Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно или консензуално.

7. Како остварујете грађење деловања у спровођењу утврђеног заједничког подухвата/пројекта/циља када је реч о политикама одрживог развоја?

¹⁰⁴³ Компетикооперативно или коопетитивно је неологизам скован да опише конкурентску сарадњу.

Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно или консензуално.

8. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја унутар ваше јединице?
Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
9. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја унутар ваше јединице која се средства користе?
Отворено питање.
10. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја унутар ваше јединице?
Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.
11. Да ли користите у области политика одрживог развоја сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада са осталима у својој јединици?
Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.

Скуп индикатора обухваћених наведеним питањима укрушен је са скупом индикатора у питањима у наредном сегменту и модалитетима се садржаним мерним скалама јер не могу бити одвојени када се тежи добијању праве слике и јасноће узрочно последичних веза дипломатског деловања ЕУ као заједнице праксе мира и одрживости на успостављању међународне праксе одрживог развоја. Међутим због теоријске основе која почива на вишеструком учествовању и мешетарењу, те утврђивања граница пракси потребно је разлучити их.

6.2 Заједница пракси Европске уније са свим актерима учествовања и посредничког мешетарења

Како су у операционализованом моделу ЕУ заједнице праксе мира и одрживости основу чиниле и одреднице заједница пракси Бугера и Гадингера. иако значајно ослоњене на Венгерова одређења и виђења димензија заједница праксе, то су и у моделу додате још две компоненте као неопходне за процену многострукости деловања које праксе изазивају и начина како се оно одвија.

Ту спадају, да повезујуће подсетимо, *вишеструко учествовање и мешетарење*. Ова првопоменута димензија подразумева да појединци могу бити учесници више заједница и више пракси и на тај начин доносе, деле и прикупљају знање чиме се асимилују у заједници. Друга наведена димензија је *мешетарење* или брокерство. Огледа се у томе да једино појединач који узима улогу брокера, односно мешетара може да преноси знање и тако ствара везе међу заједницама док се други унутар заједнице прилагођавају на донето. Кроз ове две додатне димензије "превлачи" се и заједница праксе мира и одрживости Европске уније тј. њених институционалних делатника ради квантификације њеног дипломатског деловања на успостављању међународне праксе одрживог развоја. Како је додатно Венгер истицао стварање граница приликом формирања пракси те њиховог пресецања и преплитања, а Бугер и Гадингер су се у свом схватању о овом домену ослањали на његова одређења те наводили да је фокус на границама заједница пракси и начину како се границе међу њима успостављају, дефинишу, да ли се преклапају у сопственом простору и деловању, да ли су сарадљиве или не, то су издвојени индикатори и мерила да се квантитативно одреде путем односне батерије питања у израђеном анкетном упитнику.

Исто као што су концептуализовали и Бугер и Гадингер операционално је издвојена и *просторна и дејственичка* димензију у интеракцијама заједнице пракси и између заједница пракси. Посебна пажња на ове димензије усмерена је формулисањем батерије питања у анкетном упитнику са односним индикаторима и мерним скалама у понуђеним модалитетима

одговора да ми се квантifikовало у којој мери испитаници сматрају да ЕУ најпре успоставља заједницу праксе мира и одрживости унутар својих институција, затим међу својим институцијама, а потом са институцијама ван граница ЕУ. Тиме се у обзир узима *просторна димензија* и истовремено *дејственичка димензија* у погледу односа појединачних делатника тих институција. Уз наведено, формулисана су питања којим се испитаницима омогућава да оцене *степен интеракције* међу заједницама. Према индикаторима у чијем избору су слеђени у моделу прихваћени Бугерови и Гадингерови индикатори типова односа заједница које се преклапају у свом деловању: конфликтност (*conflictual*), консензуалност (*consensual*), кооперативност (*cooperative*), и компетитивност (*competitive*), уведен је и индикатор компетикооперативности или коопетитивности (*cooperative*) у релевантним питањима у анкетном упитником. Узимајући реалност односа у ЕУ заједници праксе мира и одрживости, посебно у низу предмета политика одрживог развоја као и у глобалног заједници међународне праксе одрживог развоја уведен још индикатор типа односа који су и супротстављеност ставова или и сарадња зарад неког заједничког циља око чега долази до битних преговарачких активности.

Саобразно свему наведеном и у складу са операционализованим моделом ЕУ заједнице праксе мира и одрживог развоја на чије је најбитније чиниоце и њихове теоријске изворе на које је овде директно подсећано, формулисана су за напред наведене релевантне димензије наредна питања за утврђене индикаторе уз мерне скале у модалитетима одговора.

1. Да ли се налазите на истој позицији дуже од годину дана?
Понуђени модалитети одговора: да, не.
2. Да ли се бавите непромењеним радним задатком у области одрживог развоја дуже од годину дана?
Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично.
3. Уколико често мењате позиције, да ли остајете везани за непромењени карактер постављеног задатка?
Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
4. Да ли у погледу политика одрживог развоја (креирање политика, спровођење...) сарађујете и са другим јединицама у оквиру ЕУ?
Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
5. Ако сте потврдно одговорили на претходно питање молим Вас да наведете са којим другим јединицама сарађујете.
Отворено питање.
6. Како бисте оценили однос са колегама из других јединица које се баве истим или сличним послом у области политика одрживог развоја?
Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно, консензуално, без сарадње. (*сегмент "без сарадње" код пружених модалитета укључен је како би се избегло прескакање питања или не пружање било каквог одговора уколико ниједан од понуђених не одговара*)
7. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја са другим јединицама ЕУ које се баве политикама у овој области?
Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
8. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја са другим јединицама која се средства користе?
Отворено питање.
9. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја са другим ЕУ јединицама?

Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.

10. Да ли користите сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада у области политика одрживог развоја са другим ЕУ јединицама?

Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.

11. Колико често сарађујете са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану у погледу одрживог развоја?

Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада. (*овај скуп питања којим се оцењује учесталост интеракције упућен је различитим институцијама у зависности од полазне претпоставке на коју се овиј индикатор у упитнику односи, стога се на месту наведене делегације налази и Делегација ЕУ при УН, ЕК, Генерални секретаријат Савета, ЕССД, Европски савет – сви упитници су садржани у поглављу "Прилози"*)

12. Како бисте оценили свој однос и сарадњу са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану?

Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње. (*овај скуп питања којим се оцењује природа односа и интеракције упућен је различитим институцијама у зависности од полазне претпоставке на коју се овај индикатор у упитнику односи, стога се на месту наведене делегације налази и Делегација ЕУ при УН, ЕК, Генерални секретаријат Савета, ЕССД, Европски савет – сви упитници су садржани у поглављу "Прилози"*).

Понуђени модалитети одговора суштински обухватају скале мерење за процену да ли долази до испуњавања услова да се дипломатско деловање претпостављене заједнице праксе може назвати заједницом пракси. Према теоријским одредницама Бугера и Гадингера у операционализованом моделу предмета истраживања постављена је скала мерења *степена интеракције* међу учесницима претпостављене заједнице праксе. Суштински се овим процењује тип сарадње, природа односа, ниво повезаности или неповезаности, и то на основу индикатора обухваћених пруженим модалитетима одговора од *компетитивног, преко кооперативног, и новоуоченог компетикооперативног, до конфлктног, и консензуалног*. Као додатна могућност укључен је и сегмент "без сарадње" како би се избегло изостављање одговора уколико на понуђеној скали не постоји веродостојни мерни избор.

Друга група модалитета тиче се мерења *учесталости* заједничког деловања, ступања у односе, нивоа постигнуте интеракције и уопште комуникације покривених показатељима обухваћеним постављеним питањима и мерених понуђеним модалитетима одговора од *свакодневно, преко повремено, и ретко; до од случаја до случаја, и никада*. Поред претходног питања у батерију су укључена и питања са индикатором дуготрајност ангажовања на истој позицији ради мерења степена створеног знања и искуства, те сарадњи са другима, могућности промене у јединици, могућности за решавање проблема у и ван заједнице, а мерна скала је баждарена мерним изборима у понуђеним модалитетима од *да, не, делимично; као и да, до не, и не знам, до друго; али и да, не, друго*.

Циљ постављених скала мерење није само да квантификују да ли ЕУ заједница праксе мира и одрживости јесте заиста делатнички дипломатски успоставља унутар и ван њених граница и да ли оличена кроз њих доприноси успостављању и одржавању међународне праксе одрживог развоја, посебно спровођењем стратегије Европског зеленог договора као примене циљева одрживог развоја Агенде 2030 и Париског споразума, уз два додатна повезана споразума постигнута 2015. године у темељу ове стратегије. Сврсисходност израђених упитника и индикатора обухваћеним питањима и мерним скалама садржаним у модалитетима одговора је долазак до разумевања и процене степена створених интеракција претпостављених према

операционализованом моделу заснованом на теоријским тврђама Бугера и Гадингера. Најпрецизније, сврха анкетног испитивања је додатно потврдити да ли су односи ЕУ заједнице мира и одрживости унутар ње и са другима ”угнездени”, ”преклапајући” или ”периферни” посматрајући просторну димензију њене праксе, и у којој мери су формални дипломатски чиниоци ЕУ прави дејственици и брокери на међународној сцени који доприносе стварању и дељењу знања путем интеракција у глобалном поретку.

Овако дефинисани упитници као потанко разрађени методолошки инструмент за прикупљање квантитативних података из изврних индивидуалних информација има значајну употребну вредност за даље истраживање предмета дисертације које није њоме исцрпљено. Сложеност процеса формирања Комисије и током дела текуће године, уз ригидност система за пружање одговора на анонимни анкетни упитник сачињен поштовањем свих етичких начела о заштити података и пажљивом применом стандарда етичности испитивања, последично ће успорити даљи истраживачки рад на квантификацији остварених сазнања квалитативним методама. Међутим, допринос повећању научног сазнања изложен у овом поглављу је постигнут. Прво, зато што је суштински уз израду упитника обављено и њихове претестирање. Друго, спроведено је целовито мапирање свих релевантних јединичних делатника ЕУ заједнице праксе мира и одрживости.

Јасно су на овај начин постављена два правца наставка истраживања путем испитивања. Један ће бити применом технике анкете коришћењем израђених и претестираних упитника када се после почетка рада 1. децембра ове године новообразоване Европске комисије изврше персоналне кадровске измене и у бројним делатничким јединицама ЕУ. Други правац испитивања ће се одвијати применом технике усмерених интервјуа са репрезентативним узорком актера из делатничких јединица ЕУ заједнице праксе мира и одрживости посебно њене делегације при УН, и њених делегација у партнерима проширења на Западном Балкану. Свим овим постављена је солидна употребна основа за настављање истраживања након одране ове докторске дисертације, чиме стиче додатну сазнајну вредност.

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Успостављена међународна пракса одрживог развоја од друге половине друге деценије 21. века резултат је многоструких, многоучесничких и многогодишњих дипломатских активности. Око одрживог развоја постоје различита спорења и неслагања деценијама уназад. Истицање актера који предњаче у успостављању и упражњавању његове праксе постали су значајна сфера интересовања током друге деценије 21. века читаве међународне заједнице. Пракса одрживог развоја престала је да се тиче само делања његове заједнице унутар мултилатералног оквира Уједињених нација већ је досегла глобалне разmere заједнице целог човечанства. Неупитна је заслуга УН да се питање одрживог развоја нађе на дневном реду ове организације и самим тим на дневном реду свих држава и организација без обзира на степен развијености, односно неразвијености. Циљ и суштина деловања унутар заједнице УН и заједнице пракси развоја изван овог оквира јесу блиски али не и исти. Достижност одрживог развоја ипак је схваћена као примарна одредница опстанка људске врсте, уколико је свакоме, свуда, и увек омогућена шанса да оствари живот у благостању измиреном са нештећењем природи нити другим људима сада и потом наредним генерацијама. Тада високи степен одрживости је циљ ка којем корак свакако јесте успешно споразумно усвојена одредница одрживог развоја из 1987. године. Оно што је претходило овој временски значајној прекретници у предузетништву глобалне заједнице праксе развоја ка прихвату телевизијске норме одрживости јесу кризна превирања 70-тих година 20. века, значајан пораст неједнакости, видљиве еколошке штете индустријализације, знатно напредовање мале групе богатих а битно заостајање и све веће сиромашење значајног броја држава настало из тежње ка неограниченом економском расту већ развијених без освртања на последице. Све то је поставило међународну заједницу посебно УН у незавидан положај када је проналазак одговора на прекограничне и глобалне кризе тога доба у питању. Снажним дипломатским залагањима предузетних дипломатских актера ове заједнице, дуготрајним преговорима и коришћењем мноштва дипломатских средстава компромис је успостављен одређењем одрживог развоја у Извештају Брунтланд комисије.

Једна од највећих криза која је задесила планету дододела се крајем друге деценије 21. века. Тачније 2020. године званичним међународним проглашењем отпочињања пандемије Ковид 19 иззвани су знатни друштвени, економски и политички потреси свуда у свету. Чак можда и данас ова здравствена криза са свеобухватним последицама није доволно схваћена као непобитни доказ неодрживости система развоја и хитности да се убрза међународно развојно трансформисање до постизања одрживости. Јако је правац ка томе успостављен и дефинисан Агендом 2030 за одрживи развој још 2015. године са договореном обавезом држава да удруженим споразумним деловањем од 1. јануара 2016. године отпочну са применом овог глобалног оквира иновирања свих политика ка одрживости, пандемија је итекако у први план поновно поставила питања одрживог развоја као сврсисходно креираног глобалног заједничког циља целог човечанства. Међународни трансформативни оквир постављен Агендом 2030 и њом утврђеним циљевима одрживог развоја јесте представљао један од врхунаца дипломатског мултилатералног деловања чију је неопходност пандемија очигледно потврдила. Но дипломатско трагање за удруженим споразумом какав је Агендом 2030 постигнут није текло ни брзо, ни лако.

Претходно успостављени обавезујући и декларативни операционо усмеравајући оквири представљали су скромне домете који су водили утирању пута до високог циља. Успешни преговори довели су до Рио конвенције која у својим окриљима има три значајна међународна

инструмента. Њени исходни документи, а то су Оквирна конвенција УН о промени климе, Конвенција о биолошкој разноврсности и Конвенција о борби против дезертификације чинили су само корак ближе одредници одрживости и борбите за будуће нараштаје. Миленијумска декларација и миленијумски циљеви развоја за напредак земаља у развоју и неразвијених поставили су темеље за Агенду 2030 и циљеве одрживог развоја који су глобални и остварују их и развијене и неразвијене државе. Сегменти неуспешне примене миленијумских циљева и мањавост механизма праћења њиховог спровођења учили су заједнику праксе развоја и подстицали предузетничке подухвате појединачних актера заједнице праксе одрживости да битно утичу на преговорно креирање Агенде 2030 и нових циљева човечанства. Свеукупност деловања заједнице праксе у мултилатералном оквиру УН огледала се у успешности преговарачког споразумевања о новом глобалном развојном оквиру после 2015. године. Међутим делотворност и дипломатска вичност низа актерских заједница праксе, нарочито регионалних организација, није довољно научно испитана у доприносу овом резултату, нити се пажња ка томе усмерила у потребној сазнајној мери. У том смеру се може дефинисати успешност деловања заједнице праксе регионалне интеграције каква је Европска унија. Њено дипломатско деловање постаје важан фактор не само у креирању пост-2015 оквира већ можда и важније, у примени унутар својих граница овог глобалног оквира када је усвојен, али што је и значајније утицањем на трансформације других заједница пракси развоја ради успешне примене истоветног оквира. Тиме потврђује делатништво ЕУ заједнице праксе одрживог развоја у успостављању његове међународне праксе.

Дипломатско деловање Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја своје вршно највише домете достиже током друге деценије 21. века кроз неколико фундаменталних промена које су се одиграле у заједници праксе мира и одрживости ове регионалне интеграције. Најпре је то оживљавање њене актерске дипломатске природе уклањањем препрека да има то право дуго спочитавано упитима о легалности и легитимитету да се назива дипломатским актером. Спочитавања те врсте нужно су прекинута ступањем на снагу Уговора из Лисабона и креирањем нове организационе структуре за вођење дипломатских послова ЕУ. Након Уговора из Лисабона не може се више говорити о дипломатији ЕУ као "дипломатији без државе", већ она постаје легитимни дипломатски актер са стабилним институционалним системом за вођење дипломатских послова. Тада институционални систем чини као његову централу Високи представник за спољне послове и политику безбедности и Европска служба за спољно деловање са спољном мрежом Делегацијама ЕУ.

Оно у чему је посебност и допринос ове новоформиране структуре за вођење дипломатије ЕУ огледа се у природи њиховог настојања ка активном обликовању и трансформисању деловања партнериских држава у погледу одрживог развоја, као и структуралног прилагођавања њему држава које настоје да постану део заједнице. То чине с једне стране најпре својим обједињујућим деловањем и заједничким снагама за дефинисање политика и њиховим спровођењем активностима Високог представника и Делегација, али уз смернице и инструкције из "централе" у Бриселу. Та обједињеност и интегративност у деловању, те међусобна пројектост у представљању ЕУ, својеврсна је природа новог обрасца деловања ЕУ и само њој својствене обједињујуће дипломатије. Прво испољавање те својствености је оличено у функцијама новог Високог представника који истовремено обухвата и његов положај потпредседника Комисије. У овом облику дипломатије и за креирање услова за реализацију обједињујуће дипломатије заслужна је трансформативна природа ЕССД. Она креира трансформативне начине за вођење дипломатских активности нарочито у области одрживог развоја и одбране. Пружа подршку Високом представнику и "врши контролу" Делегација истовремено. Све три институције скупно и обједињено представљају ЕУ. Одређујући ЕССД

као "авион", као својеврсну институцију са ефектом митраљеза или као интерстистичну међупросторну креацију, неопозиво је скренута пажња на њену дипломатску својеврсност. Али ЕССД је и више од међупросторне организације. Европска служба поставља ЕУ у центар чворишта међународног преговарања и споразумевања о уређивању одрживог развоја својим инструменталним деловањем. Све то произилази из ЕУ конституције као заједнице праксе мира и одрживости које ове две сврхе постављају и метасврхама њене дипломатије. Додатно у прилог потврђивању претпоставке о важности ЕССД иде чињеница формирања ЕССД и преузимања функција које је претходно обављало више особа чиме се ова институција ставља у центар мреже комуникације и сваке праксе која се ствара а тиче се дипломатског деловања ЕУ. Тако ЕССД постаје и главни "сакупљач" информација чиме се мења првобитни правац кретања информација у ЕУ преношењем достављања Европској служби политичких извештаја од стране Делегација ЕУ и Специјалних изасланика. На тај начин ЕССД има додатну вредност и улогу у прикупљању не само информација већ и знања, како је наводила и Бики.¹⁰⁴⁴ Још један од аргумента у прилог иновативној форми овако структуриране дипломатске службе једне регионалне интеграције јесте и настојање да се унапреди положај оних који дипломатски представљају ову структуру. Често је долазило до спочитавања вредности дипломатског деловања, поред дипломатског актерства, службеничког апарата ЕССД који су састављени већином из бирократског дела Комисије и Генералног секретаријата. Свега је једна трећина чинила дипломатско обучени кадар и то из редова држава чланица. Формирањем својеврсне Дипломатске академије ЕУ и ЕССД и Високим представником на челу службе, са Делегацијама као спољним чвориштима мреже, стају на пут тако дефинисаној критици. Иако је пут стварања квалитетног и дипломатско обликованог апарата за потребе оваквог једног међународног актера сложен и суштински до сада неиспитан, јер не постоји, као инструмент за постизање болјитка на глобалној сцени и позиционирања ЕУ на најбољи могући начин је видно на прагу успеха. ЕССД обликовањем појединача само за намеравање сврхе ЕУ у континуираном ритму са циљем чињења промене и напретка али и са циљем успостављања стабилности система истовремено, ствара својеврсну праксу. Тиме се потврђује и једна од претпоставки за формирање заједнице праксе, а то је стварање знања које суштински проистиче из праксе коју формира ЕУ.

Јединственост у инструментима које употребљава огледа се и у примеру Мреже зелене дипломатије која својим дипломатским учинцима обезбеђује пораст утицаја ЕУ ка успостављању међународне праксе одрживог развоја. Ова мрежа континуирано постоји 21 годину, званично од заседања Савета у Солуну 2003. године и постаје део такозване "зелене" дипломатије ЕУ. Основно је средство за ширење идеја и знања о деловању ЕУ и спровођењу Агенде 2030 на нивоу држава које нису чланице а путем дипломатског деловања Делегација. Додатна употребна вредност која произилази из деловања ових мрежа сачињених из експерата како из Делегације ЕУ у трећим државама тако и уз подршку других дипломатских представништава држава чланица ЕУ у трећим државама где мрежа делује, огледа се и у такозваним "demarches", извештајима, о "стању ствари на терену" који се одашиљу ЕССД. На тај начин овај инструмент се користи ради утврђивања неопходности унапређења деловања у одређеним политикама и неопходним новим инструментима како на нивоу ЕУ тако и ка трећим државама. Суштина ове мреже јесте и подизање свести о важности зелене транзиције и свих елемената који чине одрживи развој, те приближавања тих идеја грађанима на свим нивоима. Таквим заједничким и обједињеним деловањем ЕУ успоставља системски нови образац дипломатског деловања чији досег и утицај на остваривање Агенде 2030 и ЦОР у знатној мери представља трансформациони начин дипломатских активности употребом разноврсних

¹⁰⁴⁴ Federica Bicci, "Information exchanges, diplomatic networks and the construction of European knowledge in European Union foreign policy," *Cooperation and Conflict* 49, 2 (2014): 241.

дипломатских средстава. На тај начин ЕУ остварује и ванграницни досег уз знатан допринос међународној пракси одрживог развоја.

Додатно се споменута Мрежа зелене дипломатије може посматрати и као једно од средстава у вођењу структурирајуће дипломатије ЕУ ка међународним актерима. Почивајући на елементима препознатим у дефинисању структурне/структурисање дипломатије, ЕУ као лисабонским актом постављен дипломатски актер настоји да утиче на структуре и њихово обликовање са циљем да тај утицај буде одржив. Пример оваквог дипломатског деловања јесу државе кандидати и потенцијални кандидати са Западног Балкана ка којима се директно примењивањем Зелене агенде за Западни Балкан за спровођење Европског зеленог договора, води структурна трансформација политичких, економских и социјалних система. Та трансформација структура нужно треба да је дугорочна што је у овом случају и исходно узимајући у обзир перспективу чланства и нужност достизања истоветних вредности осталих држава чланица ЕУ. Истовремено, ЕУ структурирајућу дипломатију води и на глобалном нивоу према државама са којима има партнерске односе те кроз политику развојне помоћи настоји да врши утицај и оствари трансформацију унутрашњих режима земаља партнера у развоју или за приступање са циљем смањивања неједнакости и тежње ка бољим животним условима, а све кроз имплементацију Агенде 2030 и ЦОР. Овако посебно постављеној претпоставци у прилог иду и појединачно доказиви сегменти. Најпре, сврсисходност описаног и надасве значајног Принципа интеграције регулисаног званично Јединственим европским актом огледа се у његовој широкој примени унутар ЕУ, на свим нивоима у државама чланицама, кроз све политике и прописе, кроз сва деловања и предузетим активностима. Стварањем обавезујућег карактера овог принципа узимања у обзир животне средине приликом креирања политика и доношења одлука, постављени су темељи за будуће позиционирање одрживог развоја и успешност у остваривању постављених одрживих циљева.

Ти темељни путеви рада утрти у државама чланицама овим принципом суштински су темељи структурирајуће дипломатије ЕУ ка својим државама чланицама. Настојећи на тај начин да најпре утиче на њихове националне системе и обликовање истих у смеру одрживости, затим тежи заједништву деловања ради остваривања структурног утицаја на међународној сцени. Колико је тај процес био успешан у прилог говори и скуп свих обавезујућих аката донетих након ЈЕА па све до данашњег дана како на нивоу ЕУ, тако и држава чланица, којима се принцип интеграције не поставља као питање већ је уоквирено као неупитна обавеза. Наиме, већ је споменут значај акционих програма за околину које је ЕУ усвајала од 1972. године и њихов напредак ка интегрисаности је био постепен. Трећи Програм за околину или Акциони програм дефинисао је да Заједница треба да тежи интеграцији проблема животне средине у политику развоја одређених економских активности. Четврти програм за околину посветио је читав одељак питању интеграције. Да би Пети програм за околину усвојен 1993. године наслова "Ка одрживости" поставио интеграцију у своје средиште и циљ којим настоји да трансформише обрасце раста у Заједници на такав начин да промовише одрживи развој. Истовремено Уговор из Мастрихта је поставио начело за одрживим развојем Европе као уговорне обавезе и као водиље у деловању ЕУ али се и кроз члан 130р предвиђа да се захтеви у погледу животне средине морају интегрисати у дефиниције и имплементације других политика Заједнице. Претпоставка о Европској унији као заједници праксе мира и одрживости неоспорно се потврђује да израста и бива унапређивана за вођење дипломатског деловања посвећеног ширењу заједнице међународне праксе одрживог развоја и њеном дипломатском укотвљењу.

Испреплетаност уговорног одређења обавезујућег карактера из ЈЕА а затим Уговора из Мастрихта, и Петог програма, који је ишао у корак са резултатима Рио конференције - усвојеном Рио декларацијом и Агеном 21, настојањем да се принципи и циљеви из Агенде 21

пресликају и примене и кроз Пети програм, али и друге стратешке акте ЕУ - значајни су помак ка вођењу и стратешке дипломатије поред успостављене основе за вођење структурирајуће. Стога принцип интеграције и доказива вредност овог принципа огледа се у утицају који се постепено придавао одрживом развоју. Посебна легислатива и институционална структура ЕУ, уколико се пође од чињенице да је настала превасходно као заједница економског карактера а затим увећавала своја начела, надлежности али и бројност, преводила је поступно принцип у праксу метасврха мира и одрживости. У том смислу институционална структура, поред наведене законодавно-стратешке, се током година мењала значајно у правцу опредељења ка одрживом развоју. Последично је дошло до формирања посебних јединица посвећених овом питању (примери за наведено садржани су у најпре видљивим случајевима унутар Европске комисије кроз измену надлежности Генералних директората (ГД). Тако је 2010. године први пут формиран ГД за климатску акцију. Додатно постојање ГД за заштиту животне средине, ГД за развој, који је у наредном мандату постао Генерални директорат за међународна партнерства, осликавају знатну промену у приоритизацији деловања. Затим посебне јединице ЕССД које су посвећене Глобалним проблемима, а обухватају сегменте одрживог развоја, и посебни Специјални изасланици за појединачна питања су све институционална унапређења за метасврху одрживости у пракси дипломатског деловања. Додатно, институционалне промене ЕУ које су се додогодиле у погледу одрживог развоја потврђују и извесне промене у политикама и приоритетима ЕУ током година. Постепено су у потпуности пружиле све њих овим концептом и ради његовог достизања. То се огледа и у описаним променама у случају Европске комисије из 2014. године и наредног мандата комисије из 2019. године. Закључно, принцип интеграције јесте кључни унутрашњи помак ЕУ у погледу заштите животне средине који је тек након петнаест (15) година од настанка Заједнице препознат као идеја кроз Први програм за околину. Затим је још петнаест (15) година било потребно да постане обавезујући део ЕУ легислативе кроз ЈЕА. Без званично успостављене обавезе прописане обавезујућим уговором за све државе чланице да се еколошка компонента прикључи социјалној и економској приликом дефинисања политика, одрживи развој не би постао главно начело на коме се базира данас ЕУ, нити би се око њене метасврхе одрживости образовала заједница праксе преко граница њених држава чланица.

Принцип интеграције се може сагледати и са аспекта вођења структурирајуће дипломатије према актерима ван ЕУ. Истовремено је и помак ка стварању основа за вођење стратешке дипломатије. Наведена претпоставка почива на увођењу спољне димензије стратешког деловања ЕУ у погледу одрживог развоја. С обзиром на промене које су уследиле у настојању да оствари свој утицај у погледу одрживог развоја и ван оквира својих држава чланица, долази до иницијативе на заседању Савета у Кардифу 1998. године да се приликом планирања и доношења одлука које се тичу спољног деловања (то се односило и на Савет за опште послове и спољне односе) у обзир узима компонента заштите животне средине. Таква иницијатива је усвојена. Имплементација те иницијативе почиње Лисабонском стратегијом којом је ЕУ предвидела циљ да у року од десет година постане најдинамичнија и најконкурентнија економија на свету. Само годину дана касније 2001. уз овај економско-социјални аспект Лисабонске стратегије, препознаје се и еколошки и синтеза сва три елемента креира се кроз прву Стратегију одрживог развоја ЕУ која наглашава да све три димензије морају ићи руку под руку.

На овај начин је утабан пут отпочињања вођења стратешке дипломатије ЕУ с обзиром на дешавања у мултилатералном оквиру УН и нужности обавештавања о успостављеном оквиру одрживог развоја коју је и ЕУ имала као обавезу ка УН. То се већ додогодило 2002. године на Светском самиту у Јоханесбургу. Уз ЕУ Стратегију одрживог развоја усваја се и *Комуникација ЕК Ка глобалном партнерству за одрживи развој* којом се укључивала нова "глобална"

компонента као прекретница за деловање ЕУ. Може се рећи да је ЕУ званично отпочела са одређеном промоцијом, тактиком, иступањем у том смеру 2002. године истицањем да Стратегија одрживог развоја ЕУ треба да има и ширу примену. Тачније да има спољну/глобалну компоненту јер је ЕУ у доброј позицији да преузме водећу улогу у остваривању глобалног одрживог развоја. "Европски модел интеграције заснован је на спровођењу стратегије које се међусобно подржавају за стабилан економски раст, друштвени развој и заштиту животне средине. Улагање у заједничку будућност са најближим суседима од суштинског је значаја за дугорочну политичку стабилност ЕУ"¹⁰⁴⁵ истакнуто је наведеном комуникацијом. Овакво одређење да се стратегијом утиче на обликовање глобалног поретка природа је структурирајуће дипломатије.

Кардифски процес којим се дефинише примена идејних стратешких решења одрживог развоја ван граница ЕУ, такође је природа структурирајуће дипломатије али путем стратешких партнеристава. Стога, применом принципа интеграције унутар својих граница и Кардифским принципом, или процесом према међународним актерима у области одрживог развоја, заиста се поставља основа вођења структурирајуће дипломатије у погледу успостављања међународне праксе одрживог развоја. Овим се показује да ЕУ заједница праксе мира и одрживости није пуки теоријски конструкт већ богата реалност интеракција међу којима су дипломатске кључне будући на конституцију интеграције. Томе, поред наведених стратешких уоквирења, у прилог иде и политика проширења као јединствен инструмент ЕУ кроз који се пресликава структурирајућа дипломатија ЕУ и њене особине да је то "процес преговора или дијалога којим учесници међународног система настоје да утичу на обликовање одрживих спољних политичких, правних, економских, социјалних, безбедносних структура на различитим нивоима у датом географском простору."¹⁰⁴⁶ У погледу одрживог развоја такво вођење дипломатије односи се и на стратешко *Партнерство са Афричким, карипским и пацифичким земљама* као и са земљама у развоју где се путем инструмената као што је Политички консензус за развој и развојна помоћ у ширем смислу утиче на обликовање система и политика у овим јединицама. На тај начин се може потврдити и да праксе које ЕУ ствара кроз своје политике било то политика суседства или проширења, показатељ су како се може пракса преточити у нормативну моћ и самим тим у стварни утицај а некада и у политичку контролу али на миран начин. Како би ЕУ "извезла" свој модел регионалне владавине, развила је праксе консултација, убеђивања и преговарања којима може уметнути у друге нације и кроз цивилизације "зависна очекивања мирних промена."¹⁰⁴⁷

Променом дипломатске структуре односно институционалних капацитета организованих ради вођења својеврсних дипломатских активности ЕУ Уговором из Лисабона, ЕУ је дочекала моменат извојевања "бољег" положаја и третмана у мултилатералном оквиру УН. Уз јасне одреднице свог спољнополитичког деловања у чијем средишту је позиционирање као глобалног актера и лидера посебно у погледу климатских промена и одрживог развоја прва именована Висока представница Кетрин Ештон (*Catherine Ashton*) представила је идеју за унапређење

¹⁰⁴⁵ Commission of the European Communities, "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – *Towards a Global Partnership for Sustainable Development*" (COM (2002) 82, 13 February 2002, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52002DC0082>, приступљено 3.11.2024.

¹⁰⁴⁶ Keukeleire, Thiers and Justaert, "Reappraising Diplomacy: Structural Diplomacy and the Case of the European Union," 146.

¹⁰⁴⁷ Emanuel Adler, "Europe as a civilizational community of practice," in *Civilizations in World Politics: Plural and Pluralist Perspectives*, ed. Peter J. Katzenstein (London, UK and New York, UK: Routledge: 2009), 9.

положаја ЕУ при УН. То је до тада био преседан у таквом систему заснованом искључиво на чланству држава. Безуспешни покушај 2010. године извојевао је победу 2011. године *Резолуцијом Генералне скупштине УН 65/276* којом је ЕУ досегла до статуса унапређеног положаја посматрача. Усмереност ка ефективном мултилатерализму ЕУ потврдила је и 2021. године, деценију након Резолуције, својим потпуним опредељењем да је ефективни/делотворни мултилатерализам заснован на правилима (*rule-based*) оно што је неопходно у 21. веку. Улога ЕУ при УН је непобитна у односу на друге регионалне организације, као и што је положај ЕУ унапређенији у односу на друге регионалне организације. Тако ЕУ настоји да се постави у кожу лидера када су преговори у погледу одрживог развоја на дневном реду. Основни инструмент у томе јесу Приоритети ЕУ на ГСУН који су од 2011. године примарни допринос раду на УН и представљају оквир сарадње између ова два ентитета. Ти приоритети осликовају главна горућа питања и светске проблеме које ЕУ настоји решити заједно са УН.

Додатно се улога ЕУ у преговорима у оквиру УН о правно обавезујућем споразуму у погледу смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште огледа у резултирању усвајањем Париског споразума 2015. године. Ранији покушаји да Договор из Копенхагена (*Copenhagen Accord*) има обавезујућу клаузу нису били успешни и поред предлога и лобирања ЕУ. Међутим, резултат даљих преговора и захтева ЕУ, те преговарања са осталим учесницима и изналажењу начина да се помире разлике између развијених земаља које нису желеле правно-обавезујући споразум а највећи су емитери загађења (САД, Индија и Кина) и с друге стране земаља у развоју, а нарочито малих острвских држава по које су последице немерљиво велике, резултирало је успехом због делотворног утицаја дипломатског деловања ЕУ. Озбиљност у испуњавању обавеза проистеклих из Париског уговора ЕУ истиче и достављањем Национално утврђених доприноса који су прописани као обавеза споразумом из Париза. Достављеним доприносима јануара 2023. године жели да представља пример добре праксе и подстицај за остале стране уговорнице.

ЕУ себе види као глобалног лидера у погледу политике одрживог развоја. То истиче и својим годишњим приоритетима које прилаже на ГСУН позивајући на још јачи мултилатерализам и напоре да се остваре постављени циљеви, нарочито наглашавањем компоненти из глобалног пост-2015 оквира као нужности за спровођење обавеза зарад боље будућности. У том сегменту улога ЕУ у формирању пост-2015 оквира кроз свој трансформациони оквир и трансформативну природу реформи које је предложила допринела је позиционирању у средиште интересног окупљања Севера и Југа у УН. Велику улогу у том интересном окупљању играју инструменти које ЕУ креира и које примењује својим дипломатским деловањем. Иницијатива трансформативне агенде оличене најпре у приоритетима Јункерове комисије представљала је подстицајну основу на којој се базирао читав рад за даљу иницијативу за трансформацију глобалног поретка. Како је ЕУ допринела тој трансформацији огледа се у корацима које је предложила и последично преузела заједно са својим државама чланицама. Трострука природа за свеукупно дефинисање задатака огледала се у припреми иницијативе на нивоу Европске комисије, саглашавање иницијативе са дефинисаним приоритетима ЕУ при УН и у коначници усвајање заједничких принципа деловања од стране Савета.

Умешност политика ЕУ је карактеристична и по томе што је кроз наслове, тј. називе својих докумената, наглашавала суштинску поруку коју је желела да одасла. Тако је Комуникацијом ЕК наслова *Пристојан живот за све: Окончавање сиромаштва и давање свету одрживе будућности* јасно истакла шта се жели постићи. *Свеобухватна пост-2015 Агенда*, која је усвојена на основу поменуте Комуникације, указује ослањање на све претходно постављене циљеве кроз УН оквир и да је ЕУ правац ставио као приоритете развој и искорењивање

сиромаштва. На темељима наведених смерница суштина колективне акције коју је ЕУ желела да спроведе и пренесе на ниво УН огледа се у *Трансформативној пост-2015 Агенди*. Обујмила је у њој све најзначајније циљеве, намере, идеје, процесе, планове који су креирани током година изналажења праве формације пост-2015 агенде за одрживи развој. На тај начин ЕУ је представила визију за универзалну трансформативну агенду за наредних петнаест (15) година. Та визија обухвата поштовање људских права као срж деловања и са циљем да се оконча сиромаштво, трансформише начин живота и заштити планета. Наглашавајући компоненту глобалног партнерства као нужност у спровођењу свих циљева постављених трансформативном агеном последично се усваја *Ново глобално партнерство за искорењивање сиромаштва и одрживи развој након 2015. године*. Допринос овим успостављеним дефинисаним приоритетима и циљевима огледа се у потоњем усвајању Агенде 2030 и ЦОР који су налик трансформативним идејама сачињеним од стране ЕУ, а усвојени 2015. године. У истом духу и за потврђивање исте претпоставке истиче се да је инструмент ЕУ за деловање на глобалном нивоу и усмеравање финансија тамо где је то неопходно. Тако је ЕУ дефинисала начин за *Финансирање искорењивања сиромаштва и одрживог развоја након 2015. године* са фокусом на то како успети у спровођењу свих постављених захтева и политика, а нарочито у оним државама које нису развијене а које су највише погођене. У том смеру иде и велики допринос положају лидера ЕУ на међународном нивоу, јер финансирање у областима које спадају под одрживи развој јесте нешто у чему је ЕУ показала да је најуспешнији глобални актер. Тако је 2022. године износ средстава које је ЕУ прерасподелила као финансијски допринос и подршку за борбу против климатских промена и за постизање одрживог развоја, 28.5 милијарди евра. ЕУ са државама чланицама одржава високо прво место у нивоу контрибуција при УН када је у питању финансирање.

Инструментализација деловања ЕУ и потврда става да је проминентни иноватор пракси, у погледу смањења неједнакости међу регионима и напорима да нико не буде изостављен, огледа се и у члану 208. *Уговора о функционисању Европске уније* којим је прописано да је развојна сарадња инструмент који потпада под елементе спољне политике ЕУ. Сврсисходност тог инструмента огледа се у партнерствима са онима којима је помоћ потребна. У том духу 2006, а затим 2017. године усваја се *Европски консензус за развој* (*European consensus for development*) као главни инструмент спољне политике ЕУ у пружању подршке најпре земљама у развоју да нико не би био изостављен и запостављен и како би се разлике које постоје у нивоима развоја и напретка свеле на минимум онемогућавајући било какав вид доминације најразвијенијих држава.

Претпоставка да је унапређеним положајем при УН ЕУ постала центар интересног окупљања за успешно премошћавање непомирљивости глобалног Севера и глобалног Југа након 2015. године, такође је потврђена. Захваљујући инструментима којима се служи путем своје кохезионе политике и развојне помоћи, нарочито кроз дефинисање *Европског консензуса за развој* и финансијског оквира посвећеног за имплементацију Агенде 2030 и ЦОР, те Глобалне стратегије из 2016. године и њиховим мерљивим учинцима доказ се лако прибавља. Не може се у овом сегменту занемарити ни напор ЕУ да дела у оквиру Високог политичког форума (ВПФ) о одрживом развоју УН, континуираним организовањем састанака на министарском нивоу, али и тематских дијалога и дебата, као сегмента уз Високи политички форум о темама од значаја за ЦОР, а који су предмет ВПФ. Ти посебни догађаји организовани су под окриљем Европске комисије када су тематски догађаји у питању, или Економског и социјалног савета ЕУ када су у питању састанци на министарском нивоу. Овим догађајима ЕУ често настоји да искористи за представљање најважнијих резултата које је ЕУ постигла у претходном периоду и настојања да подстакне друге на болјитак у својим напорима. На тај начин својим стратешким опредељењима

настоји да укаже на одређене проблеме, кризе, опасности и пружи прилику за изналажење идеја за решавање истих уз доказану своју, резултатима потковану успешност. То представља још један начин како се ЕУ поставља у средиште интереса других актера.

Као преседан у односу на друге себи институционално сличне актере, Европска унија је сачинила и први икада Добровољни преглед о напретку у спровођењу Агенде 2030 и ЦОР на ЕУ нивоу (*EU-level Voluntary Review of the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development*)¹⁰⁴⁸ који је представила на Високом политичком форуму о одрживом развоју УН 2019., а следећи је поднела 2023. године. На тај начин је још једном потврдила своје предвођење у успостављању и одржавању праксе одрживог развоја на међународном нивоу кроз примену Агенде 2030 и ЦОР као заједница праксе мира и одрживости. Овим прегледом примене ЕУ је истакла да и државе чланице својим деловањем доприносе спровођењу Агенде 2030 и ЦОР, зато имају примарну одговорност за осигурање одрживог развоја на националном, регионалном и локалном нивоу што подразумева предузимање корака за интеграцију ЦОР у националне политике и распоређивање средстава за њихово постизање. Државе чланице редовно извештавају о свом напретку у погледу циљева кроз своје Добровољне националне прегледне извештаје са нагласком на то да су их од 2016. године све државе чланице бар једном доставиле и представиле на састанцима Високог политичког форума за одрживи развој. Такође, истиче се улога локалних и регионалних нивоа власти као знатна у примени и достављању својих прегледа и приближавању суштине ЦОР грађанима. До тренутка објављивања последњег извештаја око једне трећине свих локалних прегледа било је усвојено у ЕУ, што чини број 41 од укупно 129.¹⁰⁴⁹

Све наведено иде у прилог потврђивању и треће посебне претпоставке којом се унапређеним статусом посматрача ЕУ поставља у центар интересног окупљања за успешно премошћење непомирљивости глобалног Севера и глобалног Југа у процесу преговарачког утврђивања глобалног оквира одрживог развоја после 2015. године. Међутим, и поред јасних емпиријских аргумента у овом смеру извесни недостатак неопходан за обогаћивање овако потврђене претпоставке налази се у упитницима којима су настојани да се прикупе аргументи "са терена" односно из праксе оних који директно учествују у раду Генералне скупштине УН испред Делегације ЕУ у Њујорку, али и Европске комисије, Савета или самог Високог представника. Тада недостатак надоместиће се даљим истраживањима и директним комуникацијама ради остваривања усмерених интервјуа и добијања "живе" речи која би се и квантификацијом користила за потврду да је дипломатско деловање Европске уније извор и утока њене заједнице праксе мира и одрживости чијем сазнавању у погледу успостављања међународне праксе одрживог развоја ова дисертација доприноси.

Последња и најсложенија претпоставка на којој истраживање почива тиче се мултилатералног дипломатског деловања који је резултирао усвајањем Европског зеленог договора крајем друге деценије 21. века. Применом Свеобухватног приступа (*A Whole Government Approach*), којим је одрживи развој постао обавезујући сегмент укључивањем у све политике и смернице ЕУ и у сва деловања унутар и ван граница организације, потврдиле су претпоставку ЕУ заједнице праксе одрживости чије се дипломатско деловање може разумети и објаснити једино метасврхом одрживости коју поставља. Постављање циљева који су амбициознији у односу на све друге

¹⁰⁴⁸ European Union, "EU Voluntary Review on progress in the implementation of the 2030 Agenda" (Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2023), <https://commission.europa.eu/system/files/2023-06/SDG-Report-WEB.pdf> приступљено 4.11.2024.

¹⁰⁴⁹ *Ibid.*, 9.

актере, а нарочито циља да Европа постане први климатско неутрални континент са нула емисије штетних гасова, је дomet тешко достијан за све остале актере на глобалној сцени, али је од 2019. примарни циљ ЕУ коме утире пут *Стратегијом Европа 2020* и кључним приоритетима Комисије за период 2014. до 2019. Одрживост је њима стављена у први план и све активности се усмеравају ка томе да је одрживи развој као право на достојанство, добар живот, једнакост, просперитет и здраву животну средину на путу именовања људским правом.

На тим темељима ЕУ је даље градила своје основе деловања са врхунцем постављеним 2019. године. Од 2010. године до 2019. године допринос ЕУ у одрживости огледа се најпре кроз промоцију концепта одрживости дефинисањем кроз Уговор из Лисабона, кроз Стратегију Европа 2020, приоритете Јункерове комисије 2014. године и свеобухватног оквира сачињеног од ЕУ ради иницирања пост-2015 Агенде. Европа 2020 је стратегија која је укључила одрживи развој у све своје сегменте почивајући на одређењу паметне (*smart*), одрживе (*sustainable*) и инклузивне (*inclusive*) Европе. Основни циљеви усмерени су на образовање и иновативност, смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште, климатску отпорност и утицај животне средине као и на креирање радних места и смањење сиромаштва. Ова стратегија представљала је основ одрживог кретања у другој деценији 21. века и својеврсни спој све компоненте одрживог развоја (економске, социјалне и еколошке). На елементима ове стратегије и Европска комисија Жан Клод Јункера формирала је свој мандат, политички програм и десет (10) суштинских приоритета за петогодишњи рад. Уз интеграцију ЕУ документа каква је *Европа 2020 Стратегија*, и ЦОР су имали прожимајућу ноту кроз све приоритете Комисије постављајући тако концепт одрживости у стратешки оквир ЕУ за државе чланице али и за спољне акције.

Додатно је, ради примене глобално усвојеног оквира 2015. године у чијем је креирању учествовала ЕУ, 2016. године усвојен скуп обавезујућих докумената на којима је почивала акција ЕУ унутар граница и ван граница. Интерна димензија овог оквира огледала се у документу *Наредни кораци ка одрживој европској будућности*, док се спољна димензија деловања ЕУ у погледу остваривања глобалног пост-2015 оквира огледала у *Глобалној ЕУ стратегији за спољну и безбедносну политику*. Као елемент спољне димензије одрживог деловања и примене оквира одрживости јесте и већ наведен *Европски консензус за развој*. Сврха ове развојне политике јесте да обезбеди оквир за заједнички приступ развојној политици која је примењена од стране ЕУ институција и држава чланица а истовремено међусобно поштујући различите улоге и надлежности. Кроз овај инструмент пројекта је Агенда 2030 и посебно пет главних тема Агенде 2030 усмерених на људе, планету, просперитет, мир и партнерство. Кључно за спровођење свих наведених прописа усвојених јесте да у свом деловању ЕУ, заједно са својим државама чланицама мора деловати уједињено, уз поштовање принципа кохерентности на свим нивоима што подразумева уједначеност и заједништво при деловању према свима и између свих и у свим политикама. Стога, ЕУ је својим деловањем у припреми пост-2015 оквира, учешћу у преговарању пост-2015 оквира, усвајањем и спровођењем истог и на унутрашњем и спољашњем плану допринела и директно утицала на обликовање глобалног дискурса одрживог развоја.

Постављањем својих циљева и приоритета након 2010. године укључивањем одрживог развоја у све своје политике и одреднице како је наглашено и раније у тексту, а и кроз претходно истакнуто, закључак, уз осврт на успешност имплементације усвојених оквира обједињеним деловањем свих, свуда и увек, ЕУ је оваквим дипломатским деловањем допринела успостављању међународне праксе одрживог развоја. Може се утврдити да је декада 2010-2020 у Европској унији представљала декаду успостављања одрживе Европске уније са циљевима

који су из године у годину били оптимистичнији по питањима од значаја. Као резултат климатске и енергетске дипломатије ЕУ 2014. године је постављен циљ за смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште од 40% за период до 2030. године, да би тај циљ 2020. године износио 55% за период до 2030. Додатно, за период до 2050. године проценат смањења 2009. године је износио 50% а десет година након овај циљ износи 0% емисија до 2050. односно климатску неутралност Европе.

Остваривање одрживог развоја у ЕУ постало је нови идејни покретач оживљавања европског интеграционог пројекта у другој деценији 21. века. Потврђивање ове претпоставке почива на стратешким приоритетима ЕУ, мандатима чланова Комисије као у на утврђивању одговорности целе Европске комисије за остваривање Агенде 2030 и достизање њом утврђених ЦОР. Комисија формирана и именована 2019. године на челу са Урсулом фон дер Лајен је са шест кључних приоритета поставила основу зеленог деловања ЕУ у свим сегментима и на свим нивоима. Промена која је учињена од Комисије формиране 2014. до нове формиране 2019. доказиво је допринела постављању ЕУ у центар лидерства за одрживи развој. У институционалном смислу промена је учињена на начин да се новом комисијом и новим комесарима без обзира на опис портфельа којим руководе, укључује компонента спровођења Агенде 2030 и ЦОР, односно компонента одрживости. Додатно, кроз шест приоритета Комисије из 2019. године долази до пројимања свих ЦОР и свака група приоритета обухвата групу ЦОР и подразумева њихово спровођење својим свакодневним радом. Ова Комисија се може назвати и "Комисијом одрживости".

Највећи допринос овако усвојених приоритета огледа се у *Европском зеленом договору* који је стратегија одрживог економског раста за добробит људи и добро планете и истовремено спроводна стратегија за Агенду 2030. Додатна вредност у примени овако постављених приоритета огледа се у још једном инструменту ЕУ оличеном у *Свеобухватном приступу за примену ЕЗД* који је истовремено свепрежимајући у погледу донетих политика за спољне и унутрашње акције и надзор над спровођењем тих акција као и проценом напретка на свим нивоима. Ту се огледа обједињујућа природа деловања ЕУ али и значај предвиђених сегмената на којима почива Европска комисија из 2019. године. Кроз ЕЗД Комисија је преусмерила и процес макроекономске координације у оквиру Европског семестра како би интегрисала ЦОР, сместила одрживост и добробит грађана у средиште економске политике а ЦОР у средиште доношења политика и мера ЕУ. ЕЗД је својим одредбама дефинисао да је одрживост саставни део свих политика које настоји да усмери ка коначном циљу а то је нула емисија гасова са ефектом стаклене баште и климатска неутралност Европе до 2050.

Деловање ЕУ на овај начин ослања се на споменутом Свеобухватном приступу који ЕУ примењује од 2020. године, а подразумева учешће свих у свему на свим нивоима или како се наводи кроз "заједнице заједница" каква ЕУ у природи јесте као заједница праксе са метасврхом одрживости. Односно, ЕУ визија за одрживи развој обухвата економски развој, високо конкурентно социјално економско тржиште које никога не изоставља, поштовање људских права и висок ниво заштите животне средине. Истовремено одрживи развој је циљ спољне акције ЕУ. Агенда 2030 имплементирана је на ЕУ нивоу кроз интегративни свеобухватни приступ који поставља ЦОР у саму срж ЕУ политика, легислативе и финансирања. Све ЕУ активности и политике доприносе спровођењу ЦОР и степен успешности зависи од колективних акција на свим нивоима – ЕУ, националном, регионалном и локалном. То подразумева да су ЦОР пројети кроз ЕУ политике и они воде процес креирања политика и закона у ЕУ. Предложена легислатива мора укључити процену како доприносе достизању ЦОР. Засновано на овој свеобухватном смеру, читав приступ се фокусира на постављање конкретних интерних и

екстерних активности које ће донети опипљиве резултате у испуњавању ЦОР. Тако утврђено деловање ЕУ од 2019. године доприноси успешности ЕУ у креирању међународне праксе одрживог развоја.

Не може се занемарити дипломатска природа и карактеристике које је ЕУ стекла током година од периода свог настанка у облику ЕЗУЧ, преко Европских заједница и Европске заједнице и коначнице оличене у Европској унији. Стога се Европска унија може повезати и поистоветити са такозваном цивилизацијском праксом како је то тврдио Адлер оцењујући при томе њену делотворност односно "шта чини". Зашто се ЕУ може поистоветити за заједницом пракси и то цивилизацијском заједницом пракси почива на одређењу цивилизације коју Адлер посматра као "динамичну, слободно интегрисану, плуралистичку и хетерогену заједницу пракси чије се границе протежу колико се протеже њихова пракса."¹⁰⁵⁰ С тим у вези природа ЕУ као цивилизације и праксе коју чини као цивилизацијске је посебност њеног бивствовања и природе деловања и огледа се конкретно у деловању за одрживи развој на националном, регионалном, локалном и глобалном нивоу а свеукупно са циљем очувања цивилизацијског поретка.

Истраживачко питање на које се дисертацијом намеревало да пружи научно валидиран одговор гласи: *на који начин и каквим средствима свог дипломатског деловања је Европска унија утицала на успостављање међународне праксе одрживог развоја доприношењем усвајању Агенде за одрживи развој 2030. године и предвођењем у њеном спровођењу?*

Као одговор на наведено истраживачко питање, а уз претходно подробно представљене аргументе, пружа се и одредница да је ЕУ "проминентни иноватор пракси" као заједница праксе мира и одрживости будући да су ове две метасврхе њени друштвени корени. "Проминентни иноватор пракси" почива на томе да све оно што ЕУ чини нарочито у погледу спољне политике која се огледа у хуманитарној и развојној помоћи, кроз употребе политичких форума и медијација, представља срж иноватора пракси.¹⁰⁵¹ Подробним истраживањем кроз постојећу емпиријску грађу утврђен је читав низ инструмената и средстава уведених од стране ЕУ за постизање одрживости унутар граница ЕУ и изван граница ЕУ што је заиста поистовећује са одређењем "иноватора".

У истоветном маниру иноватора праксе ЕУ је своје политике водила и ка својим партнерима или и државама које настоје да постану чланице ЕУ. У том погледу инструмент као што је Мрежа зелене дипломатије, затим пружање развојне подршке и партнериства али и инструмент који се огледа кроз политику проширења корак је ка постизању свеукупног циља одрживости. Како је овај инструмент већ описан скреће се пажња само на сегмент зашто је успостављен као својеврсна пракса између ЕУ и држава ЗБ. Наиме, кроз политику проширења ЕУ настоји да своје политике и принципе прошири на оне државе које имају различити степен развоја као и различити степен уоквирених политика за одрживи развој. Својим утицајем и обликовањем политика у тим државама води структурирајућу дипломатију али истовремено поставља себе у положај лидера у испуњавању Агенде 2030 и ЦОР. Политика проширења и сарадња кроз ову политику са земљама Западног Балкана својеврстан је показатељ ове структурирајуће дипломатије ЕУ и начина да трансформише ЗБ кроз примену ЕЗД путем Зелене Агенде за Западни Балкан и припадајућег Инвестиционог плана. На тај начин ЕУ утиче и ван своје мреже која је оформљена и ван својих оквира постиже резултате у постизању ЦОР. Кроз државе

¹⁰⁵⁰ Emanuel. Adler, "Europe as a civilizational community of practice", in *Civilizations in World Politics: Plural and Pluralist Perspectives*, ed. Peter J. Katzenstein (London, UK and New York, UK: Routledge: 2009), 67-90.

¹⁰⁵¹ Kalypso Nicolaïdis and Dimitri Nicolaïdis, "The EuroMed beyond Civilizational Paradigms", in *The Convergence of Civilizations: Constructing a Mediterranean Region*, eds. Emanuel Adler, Federica Bicchi, Beverly Crawford, and Raffaella A. Del Sarto (Toronto: University of Toronto Press, 2006), 348.

Западног Балкана ЕУ спроводи своју постављену политику одрживости са настојањем измене институционалних капацитета, законодавних оквира и имплементације одредби на националним и локалним нивоима. Начин праћења успешности у вођењу овако постављених политика огледа се у регуларно постављеним понављајућим механизмима сачињеним од: Годишњих извештаја о стању у западнобалканским партнерима проширења, Националних извештаја о спровођењу мера које произишу из Споразума о стабилизацији и придрживању, Националних планова за усвајање правних тековина као и кроз успостављени оквир годишњег праћења успешности у спровођењу мера оличених у Одборима за стабилизацију и придрживање, припадајућим пододборима и експертским мисијама за преглед и оцену стања у појединачним областима а додатно кроз Годишњи програм економских реформи. Из тако дефинисаних преговарачких оквира стиче се утисак о стварним мерама предузетим на нивоу кандидата и потенцијалних кандидата са Западног Балкана. На тај начин дефинисани односи и постављена политика међусобне размене испуњености услова који су потребни да би се постала чланица ЕУ јесу инструмент за постизање постављених циљева одрживости до 2030., односно 2050. године и успостављена заједница пракси двају страна. Да би се испунио циљ климатске неутралности Европе нужно сви европски ентитети треба у томе да учествују. Политика проширења један је инструмент у том погледу који доприноси међународној пракси одрживог развоја.

Други споменути инструмент огледа се у политици стварања партнериства са земљама суседства којима се пружа развојна помоћ кроз *Политички консензус за развој* и различите проектне активности. Додатно, партнериства са афричким континентом, карипским и паципичким земљама и пружање подршке у погледу остваривања Агенде 2030 и ЦОР истичу настојање ширења утицаја и ван оквира европског континента у циљу смањења неједнакости, не остављајући никога изостављеним и не дозвољавајући доминацију најразвијенијих земаља.

Све наведено иде у прилог посебној хипотези којом се претпоставља да ЕУ има чак обухватније одређење одрживог развоја од концептуализације у Брунтланд извештају делујући и као весник нове међународне праксе одрживог развоја и као кључни заговорник њеног успостављања. Томе у прилог иду одреднице деловања из 2019. године којим је постављена основа одрживости ЕУ, где се као приоритет у деловању не поставља само одржање *мира* већ постизање *одрживости*. Пример таквог одређења одрживости у свим сегментима деловања је стратегија "од њиве до трпезе" (*A Farm to Fork*) којом се јасно указује на потребу трансформације животне одрживости циклуса производње хране зарад очувања све више растуће популације на свету а све мање могућности да природни ресурси задовоље потребе. Додатно је заклетва "не чини штету" (*do no harm*) постала крилатица деловања ЕУ на свим нивоима ради постизања правичне транзиције ка одрживој будућности. ЕУ удрженим деловањем утиче на стварање и уређивање човечанства заснованог на принципу одрживости као примарном принципу свог деловања. То се огледа у свим политикама које су пројекте са ЦОР и свим активностима и инструментима деловања који су усмерени на одрживе методе и инструменте. Додатно, сви финансијски аспекти пружања подршке у деловању усмерени су на начин да се остваре ЦОР и искорени сиромаштво кроз сваки облик финансијске акције. ЕУ није усмерена само на оквир своје организације у постизању благостања и достојанственог живота већ на постизање тих циљева на глобалном нивоу стварањем непрекидних мрежа односа.

ЕУ се заиста може именовати иноватором не само пракси већ инструментата за стварање пракси, тако се ради успешног спровођења ЕЗД формирајући и платформа *Fit for Future* путем које је могла да се скрене пажња на релевантност одређених прописа односно њихову штету или неусклађеност, са циљем поједностављивања прописа и идентификовања проблематичних случајева када су прописи у питању. На тај начин се пружа помоћ ЕК да идентификује и

отклони недоследност у важећим прописима.¹⁰⁵² Додатно, ЕУ је ради свеукупног информисања о ЦОР, Агенди 2030 и начину спровођења ове агенде те како се може допринети истовремено креираја и платформу као базу знања о ЦОР "KnowSDGs" (*Knowledge base for the Sustainable Development Goals*) која пружа различита средства и организује знање о политикама, индикаторима мерилима и подацима подржавајући на тај начин имплементацију ЦОР засновано на доказима.¹⁰⁵³ Наведени инструменти су само сегмент начина како ЕУ настоји да укључи грађане у доношење одлука, њихову иновацију и спровођење са циљем испуњења одрживости. Додатно се може скренути пажња на иницијативу у области климатских промена где је учешће народа важно нарочито у експертском смислу.

Из тог разлога ЕУ је покренула иницијативу за креирање како стварног тако и виртуелног простора где би људи могли да изразе своје идеје и креативност и тако заједничким снагама раде на остварењу амбициозних циљева, како на индивидуалном тако и на колективном нивоу кроз такозване иницијативе из народа (*Grassroots initiatives*) које се баве проблемима борбе против климатских промена и заштите животне средине. Споменут је и описан процес који је вођен кроз Дијалог о будућности Европе који је представљао својеврсан преседан у обиму и сложености процеса укључивања грађана, њихових иницијатива и конструисања резултата о њиховим перцепцијама будућности те је на основу тих иницијатива креирано пет могућих сценарија за будућност Европе. Вредност ове иницијативе огледа се и у утицају овако дефинисаних сценарија на коначнику касније усвојеног документа са смерницама за деловање ЕУ *Ка одрживој Европи до 2030. године*. Целокупан процес је завршен 2022. године са 49 предлога ка европским институцијама и као показатељ правог вредновања мишљења грађана годину дана након Европска комисија је усвојила комуникацију *Стављање визије у конкретне акције* (*Putting Vision into Concrete Action*)¹⁰⁵⁴ где је од пет иницијатива четири постало део Радног програма Комисије 2023. године. Још значајније, само годину дана након проценат испуњености предложених иницијатива у оквиру надлежности Комисије је око 95%.

Један од последњих реализованих догађаја у погледу одрживог развоја одржан је и септембра 2024. године у облику Самита за будућност (*The Summit of the Future*) као део иницијативе Генералног секретара УН из 2021. године коју је објединио у документу *Наша заједничка Агенда* (*Our Common Agenda*)¹⁰⁵⁵. ЕУ је била значајан део овог самита. Циљ самита између пет (5) приоритетно дефинисаних области као примарну одређује одрживи развој и финансирање за развој. Као исходни документ усвојен је *Пакт за будућност* (*Pact for the Future*) у чијој изради је ЕУ делотворно учествовала са конкретним предлогима. У тим предлогима се још једном може увидети посвећеност процесу наглашавањем да се овим пактом иде напред и да представља одступницу а не крај једног путовања, те да се не преговара о резолуцији УН већ о новим обавезама и новом језику и новој нади. Наглашава се да ће текст који се креира као исходни документ Самита бити потврђен од стране свих лидера који би требало да учине глобално

¹⁰⁵² European Union, Fit for Future Platform, https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say-simplify_en, приступљено 23.10.2024.

¹⁰⁵³ European Union, European Commission, KnowSDGs Platform, <https://knowsdgs.jrc.ec.europa.eu>, приступљено 3.11.2024.

¹⁰⁵⁴ European Commission, "Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Conference of the Future of Europe – Putting Vision into Concrete Action," (COM(2022) 404 final, 17 June 2022, Brussels), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0404>, приступљено 5.11.2024.

¹⁰⁵⁵ Наша заједничка Агенда је визија Генералног секретара за будућност глобалне сарадње. Овим документом он позива на инклузивни, умрежени и делотворни мултилатерализам како би се боље одговорило и деловало за људе и планету и истовремено свет вратио на турбопуњиве акције ЦОР. Истиче могућа решења којима би се решили недостаци и ризици настали од 2015. године. Овом агеном позива на одржавање Самита будућности са одржавањем 2024. године. Видети више на: United Nations, "Our Common Agenda", приступљено 3.11.2024., <https://www.un.org/en/common-agenda>

управљање ефикаснијим и делотворнијим. Потврђујући посвећеност делотворном мултилатерализму ЕУ се осврће на две компоненте које је битно нагласити у документу. Прва је шта (*what*) желимо, а друго је како (*how*) ћемо постићи ту визију заједно.¹⁰⁵⁶ Уз одговор на питање како ће се постићи, ЕУ пажњу посвећује финансирању одрживог развоја а нарочито климатских промена. Тако је 5. новембра 2024. године у корак са одржавањем Конференције страна Оквирне конвенције УН о промени климе која се одржава од 11. новембра 2024. године, ЕУ објавила "бројке" о уложеним средствима за борбу против климатских промена. Извештај указује на то да је 2023. године цифра у износу 28.6 милијарди евра увећана незнатно у односу на 2022. годину када је тај износ био 28.5 милијарди евра. Свакако и у сваком погледу ЕУ са својим државама чланицама представља основног даваоца финансијских средстава и подршке питањима климатских промена и одрживог развоја.

На основу свеобухватно приказаних детаља како изнетих кроз дисертацију а тако и новоунетих, закључује се о посебности и делотворности у ЕУ предузимању дипломатских акција на међународном плану. Својим деловањем ЕУ истиче да одрживи развој посматра и као примарно људско право. Допринос који ЕУ има на међународној сцени као највећи контрибутор при УН за остваривање циљева одрживог развоја је дипломатија која није само европска дипломатија, нити представа декларативног карактера. Дефинисање конкретног циља ЕУ да тежи ка одрживом развоју Уговором из Амстердама, потврђивањем истог Уговором из Нице, дефинисање одрживог развоја у опсегу људских права кроз Повељу о основним правима ЕУ, и коначно Уговором из Лисабона који је на снази, показује се материјализовани допринос ЕУ, а не само декларативни. Иако основана са циљем економске интеграције, одрживи развој је постао део ширег контекста, принципа и политика ЕУ и уопште миљеа економских, социјалних и културних права заснованих на јаким обавезујућим принципима и подељеној одговорности између свих унутар ЕУ са континуираним деловањем ван својих граница. Тако као заједница праксе мира о одрживости утиче на стицање одговорности и других актера у истом процесу. У том смислу одређеност одрживог развоја под окриљем ЕУ у односу на одређење из Брунталд извештаја може имати и додатну компоненту која се односи на *стимулисање и подстицај додатног развоја постављањем амбициознијих циљева да би се предупредили проблеми будућности у садашњем времену док се истовремено фокусира на благостање и просперитет уз поштовање одрживог развоја као једне од компоненти људских права*. Томе у прилог, ЕУ је институционалним уређењем Комисије определила део портфоља комесара за бављење стратешким предвиђањима зарад утврђивања потенцијалних и реалних претњи и настојања да се тим претњама правовремено стане на пут.

Континуирано постављање амбициознијих циљева на дипломатској агенди ЕУ и изношење тих циљева пред УН још један је показатељ посвећеног лидерства ЕУ на међународној сцени за одржавање успостављене међународне праксе одрживог развоја кроз инструменте својеврсног карактера којима све више постаје центар решавања проблема на релацији Север-Југ. Узевши све наведено у обзир може се тврдити да је општа хипотеза од које се полази у истраживању потврђена. ЕУ је заиста својим дипломатским деловањем до 2015. године допринела, а од 2016. године предводи у успостављању међународне праксе одрживог развоја користећи се трансформационим начином дипломатских активности и разноврсним дипломатским средствима за остварење Агенде за одрживи развој 2030. године и достизање климатске

¹⁰⁵⁶ European Union, European External Action Service, EU Intervention – UN Closed Informal Consultation at Ambassadorial Level: Preparatory Process for the Summit of the Future, 16 April 2024, New York, https://www.eeas.europa.eu/delegations/un-new-york/eu-intervention—un-closed-informal-consultation-ambassadorial-level-preparatory-process-summit_en, приступљено 6.11.2024.

неутралности континента Европе до 2050. године. Наведеним се не тврди да је ЕУ преузела примат УН у погледу рада на остваривању одрживог развоја јер једна регионална организација нема такву моћ и поред мноштва иновативних средстава и амбициозних циљева. Међутим, тврдња иде у правцу да је ЕУ као заједница праксе мира и одрживости дипломатским деловањем саобрженом сврси одрживости свој положај у погледу остваривања циљева одрживог развоја изградила њиховим ресејавањем светом, а нарочито се у борби против климатских промена уздигла високо на лествици најважнијих глобалних актера. Отворено ново поглавље у мултилатералном оквиру УН као основном терену за дипломатске преговоре и консултовања о глобалном циљном уоквирењу одрживог развоја пост-2030 нови је изазов за ЕУ заједницу праксе мира и одрживости да настоји поново да предњачи својим дипломатским деловањем којим својим грађанима потврђује сврху постајања интеграције којој припадају. Остварена научна сазнања у овој дисертацији несумњиво ће допринети темељнијем праћењу и разумевању дипломатског деловања ЕУ на даљем уобличавању успостављене међународне праксе одрживог развоја.

ЛИТЕРАТУРА

Abbott, Andrew. "Linked Ecologies: States and Universities as Environments for Profession." *Sociological Theory* 23, 3 (2005): 245–274.

Abbott, Kenneth A. and Steven Bernstein. "The High-Level Political Forum on Sustainable Development: Orchestration by Default and Design." *Global Policy* 6, 3 (2015): 222-233.

Adler-Nissen, Rebecca and Vincent Pouliot. "Power in Practice: Negotiating the International Intervention in Libya." *European Journal of International Relations* 20, 4 (2014): 889–911.

Adler-Nissen, Rebecca. "Symbolic power in European diplomacy: the struggle between national foreign services and the EU's External Action Service." *Review of international studies* 40, 4 (2014): 657-681.

Adler-Nissen, Rebecca. "Theorising the EU's Diplomatic Service: Rational Player or Social Body?". In *The European External Action Service European Diplomacy Post-Westphalia*, edited by David, Spence and Jozef Bátora, 18-42. London and New York, Palgrave Macmillan.

Adler-Nissen, Rebecca. "Towards a Practice Turn in EU Studies: The Everyday of European Integration." *Journal of Common Market Studies* 54, 1 (2016): 87-103.

Adler-Nissen, Rebecca. *Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Adler, Emanuel and Michael Faubert. "Epistemic Communities of Practice." In *Conceptualizing International Practices*, edited by Alena Drieschova, Christian Bueger and Ted Hopf, 47–76. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

Adler, Emanuel and Vincent Pouliot, eds. *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Adler, Emanuel and Vincent Pouliot. „International practices: introduction and framework.“ In *International Practices*, edited by Emanuel Adler and Vincent Pouliot, 3-35. New York: Cambridge University Press, 2011.

Adler, Emanuel and Vincent Pouliot. „International Practices.“ *International Theory* 3, 1(2011): 1-36.

Adler, Emanuel, Niklas Bremberg and Matka Sondarjee. "Communities of Practice in World Politics: Advancing a Research Agenda." *Global Studies Quarterly* 4, 1 (2024).

Adler, Emanuel. "Europe as a civilizational community of practice." In *Civilizations in World Politics: Plural and Pluralist Perspectives*, edited by Peter J. Katzenstein, 67-90. London, UK and New York, US: Routledge: 2009.

Adler, Emanuel. "The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO's Post-Cold War Transformation." *European Journal of International Relations* 14, 2 (2008): 195-230.

Adler, Emanuel. *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. London, New York: Routledge, 2005.

Adler, Emanuel. *World Ordering: A Social Theory of Cognitive Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Arts, Karin and Atabongawung Tamo. „The Right to Development in International Law: New Momentum Thirty Years Down in Line?.“ *Netherlands International Law Review* 63 (2016): 221-249.

Bäckstrand, Karin. “Multi-Stakeholder Partnerships for Sustainable Development: Rethinking Legitimacy, Accountability and Effectiveness.” *European Environment* 16 (2006): 290-306.

Baldwin, David. *Paradoxes of Power*. New York: Basil Blackwell, 1989.

Balfour, Rosa. “In Search of a Role: Three Years of the European External Action Service.” *The Polish Quarterly of International Affairs* 3 (2013): 59–69.

Barbaro, Ermolao. „De Officio Legati“. 1491.

Barret Michael, Eivor Oborn, Wanda J. Orlikowski, and Joanne Yates. “Reconfiguring boundary relations: Robotic innovations in pharmacy work.” *Organization Science* 23, 5 (2012): 1448–1466.

Bátora, Jozef. “Interstitial organisations and segmented integration in EU governance.” In *Towards a Segmented European Political Order: The European Union's Post-crisis Conundrum*, edited by Jozef Bátora and John Erik Fossum, 152-170. London: Routledge, 2019.

Bátora, Jozef. “The ‘Mitralleuse Effect’: The EEAS as an Interstitial Organization and the Dynamics of Innovation in Diplomacy.” *Journal of Common Market Studies* 51, 5 (2013): 598-613.

Bátora, Jozef. “Introduction: The EEAS as a Catalyst of Diplomatic Innovation.” In *The European External Action Service European Diplomacy Post-Westphalia*, dited by David, Spence and Jozef Bátora, 1-16. London and New York, Palgrave Macmillan.

Bátora, Jozef and David Spence, eds. *The European External Action Service European Diplomacy Post-Westphalia*. London and New York: Palgrave Macmillan, 2015.

Berridge, Geoffrey R. *Diplomacy: Theory and Practice (4th Edition)*. London: Palgrave Macmillan, 2010.

Berridge, Geoffrey R., Maurice Keens-Soper and Thomas G. Otte. *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*. Basingstoke: Palgrave, 2001.

Berridge, Geoffrey. R. *Diplomatic Classics: Selected Texts from Comynnes to Vattel*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Bicchi, Federica. "Information exchanges, diplomatic networks and the construction of European knowledge in European Union foreign policy." *Cooperation and Conflict* 49, 2 (2014): 239-259.

Bicchi, Federica. „Communities of Practice and What They Can Do for International Relations.“ *Review of International Studies* 48, 1 (2022): 24–43.

Bicchi, Federica. „Cultivating Communities of Practice: From Institutions to Practices“. *Global Studies Quarterly* 4, 1 (2024): 1-10.

Bicchi, Federica. "The European External Action Service: A Pivotal Actor in EU Foreign Policy Communications?." *The Hague Journal of Diplomacy* 7 (2012): 81-94.

Bicchi, Federica. "The EU as a Community of Practice: Foreign Policy Communications in the COREU Network". *Journal of European Public Policy* 18, 8 (2011): 1115-1132.

Biermann, Frank, Man-san Chan, Ayşem Mert and Phillip Pattberg. "Multi-stakeholder Partnerships for Sustainable Development: Does the Promise Hold?." Paper presented at The potential of CSR (Corporate Social Responsibility) to support the implementation of the EU Sustainability, Milan, June 14-15, 2007.

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1744ENI%20Foundation.pdf>

Bigo, Didier and R. B. J. Walker. "Political Sociology and the Problem of the International." *Millennium-Journal of International Studies* 35, 3 (2007): 725–39.

Bjola, Corneliu and Markus Kornprobst. *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics (2nd Edition)*. England: Routledge, 2018.

Blavoukos, Spyros, Dimitris Bourantonis and Ioannis Galariotis. "In quest of a single European Union voice in the United Nations General Assembly: The politics of Resolution 65/276." *Cooperation and Conflict* 52, 5(2017): 451-468.

Blavoukos, Spyros, Dimitris Bourantonis, Ioannis Galariotis and Maria Giannou. "The European Union's Visibility and Coherence at the United Nations General Assembly." *Global Affairs* 2, 1 (2016): 35-45.

Boltanski, Luc and Laurent Thévenot. *On Justification. Economies of Worth*. Princeton: Princeton University Press, 2006.

Borchmeyer, Sebastian, and Mir Wasim. *Increasing the Impact of the European Union at the United Nations in New York*. New York: Konrad-Adenauer Stiftung New York, 2020

Börzel, Tanja A. and Thomas Risse. "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe." In *The Politics of Europeanization*, edited by Keith Featherstone and Claudio Radaelli, 57-80. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Börzel, Tanja A. *The transformative power of Europe reloaded: the limits of external Europeanization*. KFG Working Paper Series, 11. Berlin: Freie Universität Berlin, FB Politik- und Sozialwissenschaften, Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaft Kolleg-Forschergruppe, 2010.

Braudel, Fernand. *On history*. Transl. by Sarah Matthews. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Bretherton, Charlotte and John Vogler. *The European Union as a Global Actor* (2nd edition). London: Routledge, 2006.

Brown, Lester R. "Assessing the planet's condition". *EPA Journal* 16, 4 (1990): 2-6.

Brüggemeier, Franz-Josef. *Sustainability – A historical overview*, Guest commentary for BASF from Prof. Franz-Josef Brüggemeier, 2019. https://www.bASF.com/global/documents/en/sustainability/publications/Guest_commentary_Brueggemeier_EN_01.pdf. Приступлено 12.8.2021.

Brunnée, Jutta and Stephen J. Toope. "Interactional International Law and the Practice of Legality". In *International Practices*, eds. Emanuel Adler and Vincent Pouliot, 108–35. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Bruter, Michael. "Diplomacy without a State: The External Delegations of the European Commission." *Journal of European Public Policy* 6, 2: 183:205.

Bueger, Christian and Frank Gadinger. "The Play of International Practice: Minimalism, Pragmatism and Critical Theory." *International Studies Quarterly* 59, 3 (2015): 449–460.

Bueger, Christian and Frank Gadinger. *International Practice Theory*. 2nd edition Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2018.

Bueger, Christian and Frank Gadinger. *International Practice Theory. New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.

Bueger, Christian, Maren Hofius, and Scott Edwards. "Global Ordering and the Interaction of Communities of Practice: A Framework for Analysis." *Global Studies Quarterly* 4, 1 (2024): 1-13. <https://doi.org/10.1093/isagsq/ksad079>.

Bull, Hedley. *The Anarchical Society*. New York: Columbia University Press, 1977.

Burkert, Walter. Impact and limits of the idea of progress in antiquity. In *The idea of progress*, edited by Arnold Burgen, Peter McLaughlin and Jurgen Mittelstrab, 19-46. Berlin: Walter de Gruyter, 1997.

Bury, J.B. *The idea of progress*. New York: Dover, 1932.

Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990.

Carr, Edward E, *Sustainable Development Goals Offer Something for Everyone – and Will Not Work*, Scientific American, 2015, <http://www.scientificamerican.com/article/sustainable-development-goals-offer-something-for-everyone-and-will-not-work/>. Приступлено 25.9.2024.

Carroll-Foster, Theodora. *A Guide to Agenda 21. Issues, Debates and Canadian Initiatives*. Ottawa, ON: International Development Research Centre, 1993.

Carta, Caterina. *The European Union Diplomatic Service: Ideas preferences and identities*. London and New York: Routledge, 2012.

Chasek, Pamela S. and Lynn M. Wagner. "An Insider's Guide to Multilateral Environmental Negotiations Since the Earth Summit." In *The roads from Rio: Lessons learned from twenty years of multilateral environmental negotiations*, edited by Pamela S. Chasek and Lynn. M. Wagner, 1–16. New York: RFF Press/ Routledge, 2012.

Chasek, Pamela S. and Lynn M. Wagner. "Breaking the mold: a new type of multilateral sustainable development negotiation". *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 16, 3 (2016): 397-413.

Chasek, Pamela. "Achieving Sustainable Development." In *Introducing Global Issues*, edited by Michael Snarr and D. Neil Snarr, 6th edition, 291-310. Boulder: Lynne Rienner, 2016.

Cohen, Raymond. "Diplomacy through the ages." In *Diplomacy in a Globalizing World: Theories and Practices*, edited by Pauline Kerr and Geoffrey Wiseman, 15-20. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Cook, Scott D.N. „Bridging Epistemologies: The Generative Dance Between Organizational Knowledge and Organizational Knowing.“ *Organization Science* 10, 4 (1999): 381-400.

Cooper, Andrew F., Brian Hocking and William Maley, eds. *Global Governance and Diplomacy: Worlds Apart?*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Cornut, Jérémie. "The Practice Turn in International Relations Theory." In *The International Studies Encyclopedia*, edited by Robert A. Denemark and Renée Marlin-Bennett. Chichester: Wiley-Blackwell, 2017.

Corradi, Gessica, Silvia Gherardi and Luca Verzelloni. „Trough the practice lens: where is the bandwagon of practice-based studies heading?“ *Management Learning* 41, 3 (2010):265-283.

Damro, Chad. "Market Power Europe." *Journal of European Public Policy* 19, 5 (2012): 682–699.

De Callières, Francois. *De la manière de négocier avec les souverains: De l'utilité des Negociations, du choix des Ambassadeurs & des Envoyez, & des qualitez nécessaires pour réussir dans ces emplois*. La Compagnie: Amsterdam, 1716. (превод je *O načinu pregovaranja sa suverenima*)

De Carteau, Michael. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, CA: University of California Press, 1984[1974].

De Haro Serrano. *Participation of the European Union in the Work of the United Nations: General Assembly Resolution 65/27.*, CLEER Working Papers 2012/4 . Den Haag: Centre for the Law of EU External Relations, 2012.

Der Derian, James. *On diplomacy: a genealogy of Western estrangement*. Blackwell Pub. 1987.

Dimitrov, Radoslav. "Inside Copenhagen: the State of Climate Governance." *Global Environmental Politics* 10, 2 (2010):18-24.

Dodds, Eric Robertson. *The ancient concept of progress*. Oxford: Oxford University Press, 1973.

Dodds, Felix Jorge Laguna-Celis, and Liz Thompson. *From Rio+20 to a New Development Agenda: Building a Bridge to a Sustainable Future*. London: Routledge, 2014.

Du Pisani, Jacobus A Professor of History. „Sustainable development – historical roots of the concept.“ *Environmental Sciences*, 3, 2 (2006): 83-96.

Dukanović, Dragan. „Zapadni Balkan - od sukoba do evrointegracija.“ *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 3, 3 (2009): 495-506.

Duke, Simon W. "Preparing for European Diplomacy?." *Journal of Common Market Studies* 40, 5 (2002): 849-870.

Duke, Simon. "Diplomatic training and the challenges facing the EEAS." Special Issue of *The Hague Journal of Diplomacy*, 7, 1 (2012): 95–114.

Duke, Simon. "Learning to cooperate after Lisbon: inter-institutional dimensions of the EEAS." *Cuadernos Europeos de Deusto* 44 (2011): 43–61.

Duke, Simon. "Providing for European-level diplomacy after Lisbon: the case of the European External Action Service." Special Issue of *The Hague Journal of Diplomacy*, 4, 2 (2009): 211–33.

Durčević Cucić, Miljana. „Mreža zelene diplomatiјe - instrument Evropske unije za dostizanje klimatske neutralnosti Evrope“. Rad objavljen u Zborniku radova sa konferencije Ekologija i politika Evropska unija i Srbija, Beograd, Srbija, 22. april 2022.

Edelstein, Ludwig. *The idea of progress in classical antiquity*. Baltimore, MD: Johns Hopkins, 1967.

Elgström, Ole. "The European Union as a leader in multilateral negotiations – a problematic aspiration?". *International Relations* 21, 4 2007): 450-458.

Egenhofer, Christian. "The European Commission and the UNCCC 21st Conference of the Parties: towards a new climate change regime?." College of Europe EU International Relations and Diplomacy Studies (april 2015). https://www.academia.edu/12958352/The_European_Commission_and_the_UNFCCC_21st_Conference_of_the_Parties_towards_a_new_climate_change_regime, приступљено 8.10.2024.

Fairfield, Osborn, H. *Our plundered planet*. Boston: Little, Brown and Company, 1948.

Fairfield, Osborn, H. *The limits of the Earth*. Boston: Little, Brown. 1953.

Feldman, Martha S. and Wanda J. Orlikowski. "Theorizing Practice and Practicing Theory." *Organization Science* 22, 5 (2011): 1240-1253.

Finger, Matthias and David Svarin. "22 Nonstate Actors in Global Environmental Governance". In *Handbook of Global Environmental Politics*, edited by Peter Dauvergne, 285-297. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2012.

Finley, M.I. *The world of Odysseus*. Harmondsworth: Penguin, 1956.

Fisher, Roger, William L. Ury and Bruce Patton. *Getting to Yes: Negotiating Agreement without Giving In*. New York, NY: Penguin, 2011.

Frega, Roberto. „The Normative Creature: Toward a Practice-Based Account of Normativity.“ *Social Theory and Practice* 40, 1 (2014): 1–27.

Furness, Mark. "The Lisbon Treaty, The European External Action Service and the Reshaping of the EU Development Policy." In *The European Union and Global Development: An Enlightened Superpower in Making?*, edited by Stefan Ganzle, Sven Grimm and Davina Makhan, 74-93. London and New York: Palgrave Macmillan, 2012.

Gherardi, Silvia. „Community of Practice or Practices in the Community?“ In *The SAGE Handbook of Management Learning, Education and Development*, edited by Steven J. Armstrong and Cynthia V. Fukami, 514-530. Sage: Thousand Oaks (CA), 2009.

Gianfrancesco, Eduardo. "The High Representative." In *The Treaty on European Union (TEU). A Commentary*, edited by Hermann-Josef Blanke and Stelio Mangiameli, 733-758. Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag, 2013.

Giddens, Anthony. *The Constitution Of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press, 1984.

Ginsberg, Roy H. *The European Union in International Politics: Baptism by Fire*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2001.

Goffman, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday, 1959.

Goudsblom, Johan, Eric Jones and Stephen Mennell. *The course of human history: Economic Growth, Social Process and Civilization (1st Edition)*. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1996.

Grabbe, Heather. "Six lessons of enlargement ten years on: the EU's transformative power in retrospect and prospect." *Journal of Common Market Studies* 52 Annual Review (2014): 40-56.

Gregersten, Cecilia, James Mackie and Carmen Torres. "Implementation of the 2030 Agenda in the European Union: Constructing an EU approach to Policy Coherence for Sustainable Development." *Disscussion Paper*, European Centre for Development Policy Management 197 (2016). <https://ecdpm.org/application/files/5716/5546/8838/DP197-Implementation-2030-Agenda-EU-Gregersen-Mackie-Torres-July-2016.pdf>. Приступљено 8.8.2024.

Grevi, Giovanni. "From Lisbon to New York: The EU at the UN General Assembly." FRIDE, 21 June 2011. <https://www.boulevard-exterieur.com/From-Lisbon-to-New-York-The-EU-at-the-UN-General-Assembly.html>. Приступљено 4.9.2022.

Gross Stein, Janice. "Background Knowledge in the Foreground: Conversations About Competent Practice in "Sacred Space"." In *International Practices*. Edited by Emanuel Adler and Vincent Pouliot, 87–107. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Guthrie, W.KC. *The Greek philosophers from Thales to Aristotle*. London: Methuen, 1950.

Guzzini, Stefano. "Structural power: The limits of neorealist power analysis." *International Organization* 47, 3 (1993): 443–478.

Hall, Martin and Patrick Taddeus Jackson. "Introduction: Civilizations and International Relations Theory". In *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations"* In *International Relations*, edited by Martin Hall and Patrick Thaddeus Jackson, 1-12. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Hall, Martin, and Patrick Thaddeus Jackson, eds. *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Haas, Peter M. "Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination." *International Organization*, 46, 1 (1993): 1–35.

Hawkins, Darren, David A. Lake, Daniel L. Nielson and Michael J. Tierney, eds. *Delegation and Agency in International Organizations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2006.

Hill, Christopher and Michael Smith, eds. *International Relations and the European Union* (2nd edition). Oxford: Oxford University Press, 2011.

Hilmar, Schäfer. *Die Instabilität der Praxis. Reproduktion und Transformation des Sozialen in der Praxistheorie*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft, 2013.

Hofius, Maren. *European Union Communities of Practice: Diplomacy and Boundary Work in Ukraine*. London and New York: Routledge, 2023.

Holden, Patrick. *In search of structural power: EU aid policy as a global political instrument*. London: Routledge, 2016.

Hopf, Ted. *Social Construction of International Politics: Identities of Foreign Policies, Moscow, 1995 and 1999*. Ithaca: Cornell University Press, 2002.

Howorth, Jolyon. "The EU's Security and Defence Policy: Towards a Strategic Approach". In *International Relations and the European Union (2nd Edition)*, edited by Christopher Hill and Michael Smith. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Howorth, Jolyon. *Security and Defence Policy in the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.

Jackson, Patrick Thaddeus and Daniel H. Nexon. "Reclaiming the Social: Relationalism in Anglophone International Studies." *Cambridge Review of International Affairs* 32, 5 (2019): 582–600.

Jean Lave and Etienne Wenger, *Situated learning: Legitimate peripheral participation* Cambridge: Cambridge University Press, 1991. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815355>

Jevons, Stanely W. *The Coal Question: An Inquiry concerning the Progress of the Nation and the Probable Exhaustion of our Coal Mines (2nd Edition)*. London: Macmillan and Co., 1866.

Jorg, Friedrichs, and Friedrich Kratochwil. "On Acting and Knowing: How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology." *International Organization*. Cambridge: Cambridge University Press 63, (2009): 701-731.

Jönsson, Christer and Martin Hall. *Essence of Diplomacy*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Jönsson, Christer and Richard Langhorne, eds. *Diplomacy*. London: Sage Publications, 2004. (Volume I, II, III)

Justaert, Arnout and Stephan Keukeleire. "Structural Diplomacy, Contextual Difference and the Process of Learning." Paper presented at Pan-European conference on the EU of the ECPR Standing Group on the European Union, Porto: Leuven Association, 2010.

Justaert, Arnout and Stephan Keukeleire. "Structural Diplomacy, Contextual Difference, and the Process of Learning." *Institute for International and European Policy University of Leuven*, 2010.

Kamau, Macharia, Pamela Chasek and David O'Connor. *Transforming Multilateral Diplomacy: The Inside Story of the Sustainable Development Goals*. London and New York: Routledge, 2018.

Kapp, Karl William. *The social costs of private enterprise*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950.,

Katzenstein, Peter. „A World of Plural and Pluralist Civilizations: Multiple Actors, Traditions, and Practices“. In *Civilizations in World Politics: Plural and Pluralist*

Kauppi, Niilo. "Bourdieu's Political Sociology and the Politics of European Integration." *Theory and Society* 32, 5–6 (2003): 775-789.

Keating, Michael. *The Earth Summit's agenda for change: a plain language version of Agenda 21 and the other Rio Agreements*. Geneva: Centre for Our Common Future, 1993.

Keens-Soper, Maurice. "Callières". In *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*, edited by Geoffrey R. Berridge, Maurice Keens-Soper, T. G. Otte, 106-124. Basingstoke: Palgrave, 2012

Keleman, Daniel R. "Globalizing European Union environmental policy." *Journal of European Public Policy* 17, 3 (2010): 335-349.

Keukeleire, Stephan and Jennifer MacNaughan. *The Foreign Policy of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008

Keukeleire, Stephan, Robin Thiers and Arnout Justaert. "Reappraising Diplomacy: Structural Diplomacy and the Case of the European Union." *The Hague Journal of Diplomacy* 4, 2 (2009):143-165.

Keukeleire, Stephan. "The European Union as a diplomatic actor: internal, traditional, and structural diplomacy." *Diplomacy & Statecraft* 14, 3 (2003): 31-56.

Kjellen Bo. "The New Diplomacy for Sustainable Development and the Negotiations on Climate Change." *Environmental Policy and Law* 37, 2-3 (2007): 207 – 222.

Kjellen, Bo. "Pathways to the Future: The New Diplomacy for the Sustainable Development." Institute of Development Studies Bulletin 35, 3 (2004): 107-113.

Kjellen, Bo. "Inaugural Presentation of the Elizabeth Haub Pride for Environmental Diplomacy: Acceptance Adress." *Pace Environmental Law Review* 17, 1 Winter (1999). <https://digitalcommons.pace.edu/pelr/vol17/iss1/2>

Knorr-Cetina, Karin. "The Micro-Social Order. Towards a Reconceptualization." In *Actions and Structure: Research Methods and Social Theory*. Edited by Nigel Fielding, 21-53. London: Sage, 1988.

Koops, Joachim. *The EU as an Integrative Power? Assessing the EU's Effective Multilateralism towards NATO and the United Nations*. Brussels: VUB Press, 2011.

Krasner, Stephen D. *International Regimes*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Kratochwil, Friedrich. *Rules, Norms, and Decisions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989

Kuhn, Tomas S. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago IL: University of Chicago Press, 1962.

Lamoso González, Paula. "Towards a Truly Common Diplomacy." Brussels, Belgium: Nacho Sánchez Amor Eurodiputado, July 2022. 2024. <https://nachosanchezamor.eu/wp-content/uploads/Towards-a-EU-Truly-Common-Diplomacy-NSA.pdf>. Приступлено 10.11.2024.

Lave, Jean. „Situating learning in communities of practice“. In *Perspectives on socially shared cognition*, eds. Lauren Resnick, Levine, B, M. John and Stephanie Teasley, 63-82. Washington, DC: APA, 1991.

Lefebvre, Henri. *Critique of Everyday Life (Volume 2)*. London: Verso, 2002.

Lequesne, Christian. „EU foreign policy through the lens of practice theory: A different approach to the European External Action Service.“ *Cooperation and Conflict* 50, 3 (2015): 351-367.

Lequesne, Christian. „The European External Action Service: Can a new institution improve the coherence of the EU foreign policy?.“ In *The EU's Foreign Policy: What Kind of Power and Diplomatic Action?*, edited by Telo, Mario and Frederik Ponjaert, 79-86. Farnham: Ashgate, 2013.

Lewis, Jeffrey. "The Janus Face of Brussels: Socialization and Everyday Decision Making in the European Union." *International Organization* 59, 4 (2005): 937–71.

Liberatore, Angela. „The integration of sustainable development objectives into EU policy-making - Barriers and prospects.” In *The politics of sustainable development – Theory, policy, and practice within the European Union*, edited by Susan Baker, Maria Kousis, Dick Richardson and S. Young, 105-124. Routledge: London and New York, 2005.

Liu, Sida. "Between Social Spaces." *European Journal of Social Theory* 24, 1 (2021): 123–39.

Ludovica, Marchi. "Micro-communities of practice and EU's foreign policy: Rome, Brussels, and Paris." *Asia-Pacific Journal of EU Studies* 19, 1 (2021): 7-28.

Ludovica, Marchi. "Power in practice: EU member states' 2020 early negotiations on Covid-19 burden sharing." *Australian and New Zealand Journal of European Studies* 14, 1 (2022): 18-30.

Lukić Radović, Maja and Marija Vlajković. „How Firm are the Bonds that tie the EU together? EU Rule of Law conditionality mechanism and the NExt Generation EU Recovery Fund.“ Conference „EU and comparative law issues and challenges series – ECLIC 5“. Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Law Osijek, August 2021, 57-88.

Lynch, Michael. „Ethnomethodology and the Logic of Practice.“ In *The Practice Turn in Contemporary Theory*, Edited by Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina, and Eike von Savigny, 131-148. London/New York: Routledge, 2001.

Mackie, James, Mikaela Gavas, Svea Koch, Christine Hackenesch and Simon Maxwell. *The European Union's global strategy: Putting sustainable development at the heart of EU external action*. European Centre for Development Policy Management. 27 January 2016. <http://ecdpm.org/publications/eu-global-strategy-global-goals-ettg-2016/>. Приступљено 16.9.2024.

Manners, Ian. "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?". *Journal of Common Market Studies* 40, 2 (2002): 234–258

Marangoni, Anne-Claire and Kolja Raube, K. "Virtue or Vice? The Coherence of the EU's External Policies." *Journal of European Integration* 36, 5 (2014): 473-489.

Marks, Stephen and Rajeev Malhotra. „The future of the right to development.“ *Harvard T.H. Chan School of Public Health*, 1-18. <https://www.hsp.harvard.edu/wp-content/uploads/sites/134/2018/06/Marks-Malhotra-The-Future-of-the-Right-to-Development-2017.pdf>. Приступљено 27.7.2024. године

Mattingly, Garrett. *Renaissance Diplomacy*. New York: Dover Publications, 1988

McKesson, John A. "The Schuman Plan." *Political Science Quarterly*, 67, 1 (1952): 18–35. <https://doi.org/10.2307/2145296>.

Meadows, Donella H., Denis L. Meadows, Jorgen Randers and William W Behrens III. *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York: A Potomac Associates Book, 1972. https://collections.dartmouth.edu/xcdas-derivative/meadows/pdf/meadows_ltg-001.pdf?disposition=inline (превзето 26.7.2024.)

Melissen, Jan. "Diplomatic studies in the right season." *International Studies Review* 13, 4 (2011): 723–724.

Merchant, Karoline. *The Anthropocene and the Humanities: from climate change to a new age of sustainability*. US: Yale University Press, 2020.

Miettinen, Reijo, Samra-Frederics Dalvir and Yanow Dvora. „Re-Turn to Practice: An Introductory Essay.“ *Organization Studies* 30, 12 (2009): 1309-1327.

Miller, Vaughne. *The European Union and the United Nations*. 20 May 2011, House of Commons Library.

Moomaw, William and Michaela Papa. "Creating a Mutual Gains Climate Regime Through Universal Clean Energy Services." *Climate Policy* 2, 4 (2012): 505–520.

Moomaw, William R, Rishikesh Ram Bhandary and Laura Kuhl. "Sustainable Development Diplomacy: Diagnostics for the Negotiation and Implementation of Sustainable Development." *Global Policy* 8, 1 (2017): 73-81.

Moravcsik, Andrew (2003). "How Europe Can Win without an Army". Financial Times, 3 April, available at: http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/FT_4-3-03.pdf.

Moravcsik, Andrew. "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics." *International Organization* 51,4 (1997): 513–53.

Morrill, Calvin. "Institutional Change through Interstitial Emergence: The Growth of Alternative Dispute Resolution in American Law, 1965–1995." In *How Institutions Change*, edited by Powell, W. Walter. and David D. Jones, 1-54. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2004.

Nadić, Darko. „Komparativna analiza nacionalnih strategija održivog razvoja Republika Srbije, Crne Gore i Hrvatske.“ *Teme* 36, 2 (2012): 501-523.

Nadić, Darko. „Održivi razvoj i principi održivog razvoja u strateškim dokumentima Republike Srbije“. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 5, 6 (2011): 213-224.

Neumann, Iver B. "A speech that the entire ministry may stand for or: Why diplomats never produce anything new." *International Political Sociology* 1, 2 (2007): 183–200.

Neumann, Iver B. "Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy." *Millennium - Journal of International Studies* 31, 3 (2002): 627-652.

Neumann, Iver B. "To Be a Diplomat." *International Studies Perspectives* 6, 1(2005): 72-93.

Neumann, Iver B. *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2012.

Neumann, Iver B. *Diplomatic Sites: A Critical Enquiry*. Oxford: Oxford University Press, 2012a.

Neumann, Iver B. *Diplomatic Sites*. London: Hurst Publishers, 2013.

Nexon, Daniel H. and Vincent Pouliot. "Things of Networks":Situating ANT in International Relations." *International Political Sociology* 7, 3 (2013): 342-345.

Nicolaïdis, Kalypso and Robert Howse. "'This is My EUtopia ...': Narrative as Power." *Journal of Common Market Studies* 40, 4 (2002): 767-792.

Nicolaïdis, Kalypso and Dimitri Nicolaïdis. "The EuroMed beyond Civilizational Paradigms." In *The Convergence of Civilizations: Constructing a Mediterranean Region*, edited by Emanuel Adler, Federica Bicchi, Beverly Crawford, and Raffaella A. Del Sarto, 337-378. Toronto: University of Toronto Press, 2006.

Nicolini, Davide. *Practice Theory, Work, Organization: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Nicolson Harold, The Evolution of diplomacy: Being the Chichele Lectures delivered at the University of Oxford in November 1953 (New York: Collier Books, 1962).

Nicolson Harold. *Diplomatie*, (trad.Petronella Armstrong). Paris: Editions de la Colonne Vendome, 1948 [1939].

Nicolson, Harold. *Diplomacy* (3rd Edition). London: Oxford University Press, 1963.

Nicolson, Harold. *The Evolution of Diplomatic Method*. Leicester: Center for the Study of diplomacy, DSP Leicester, [1954]1998.

Nicolson, Harold. *The Evolution of Diplomatic Method*. London: Palgrave Macmillan, 1954.

Nisbet, Robert. *History of the idea of progress*. London: Heinemann, 1980.

Papa, Michaela and Nancy W. Gleason. "Major emerging powers in sustainable development diplomacy: Assessing their leadership potential." *Global Environmental Change* 22, 4 (2012): 915-924.

Parks, Bradely C. and J. Timmons Roberts, „Inequality and the global climate regime: Breaking the North-South impasse.“ *Cambridge Review of International Affairs* 21, 4 (2008), 621–648.

Pavlićević, Dragan "Structural power and the China-EU-Western Balkans triangular relations." *Asia Europe Journal* 17, 4 (2019): 453-468.

Pickering, Andrew. „The Mangle of Practice: Agency and Emergence in the Sociology of Science.“ *American Journal of Sociology* 99, 3 (1993): 559-589.

Pickering, Andrew. *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science*. Chicago. IL: University of Chicago Press, 1995.

Pigou, Arthur Cecil. *The Economics of Welfare* (3rd edition). London: Macmillan, 1929.

Polyakov, Maksym. "Practice Theories: The Latest Turn in Historiography?." *Journal of the Philosophy of History* 6, 2 (2012): 218–35.

Pouliot, Vincent and Jeremy Cornut. "Diplomacy in Theory and in Practice." *Cooperation and Conflict* 50, 3 (2015): 297-315.

Pouliot, Vincent. "The Logic of Practicality: A Theory of Practice of Security Communities." *International Organization* 62, 2 (2008): 257–288.

Pouliot, Vincent. *International Pecking Orders: The Politics and Practice of Multilateral Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

Pouliot, Vincent. *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Puchala, Donald J. "International Encounters of Another Kind." *Global Society* 11,1 (1997): 5-29.

Putnam, Robert D. "Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games." *International Organization* 42, 3 (1988): 428–460.

Pyrko, Igor, Viktor Dörfler, and Colin Eden. "Communities of practice in landscapes of practice." *Management Learning* 50, 4 (2019): 482–499.

Rasmussen, Steffen Bay. *The ideas and practices of the European Union's Structural Antidiplomacy: An Unstable Equilibrium*. Leiden, Boston: Brill, 2018.

Reckwitz, Andreas. „Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing.“ *European Journal of Social Theory* 5, 2 (2002): 243-263.

Redclift, Michael. *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. New York: Methuen, 1987. Leichertz, Jo. "Abduction, Deduction and Induction in Qualitative Research." In *A Companion to Qualitative Research*, edited by Uwe Flick, Ernst Kardorff and Ines Steinke, 299-310. London: Sage Publications 2004.

Ringmar, Erik. "Empowerment among Nations: A Sociological Perspective". In *Power in World Politics*, edited by Felix Berenskoetter and M. J. Williams, 189-203. London and New York: Routledge, 2007.

Ringmar, Erik. "The search for a dialogue as a hindrance to understanding: Practices as inter-paradigmatic research program." *International Theory* 8, 1 (2014): 1-27

Rouse, Joseph. „Practice Theory.“ In *Philosophy of Anthropology and Sociology*, edited by Stephen Turner and Mark Risjord. Vol. 15 of *Handbook of the Philosophy of Science*, edited by. Gabbay, Paul Thagard and John Woods, 499-540. Amsterdam: Elsevier BV, 2006.

Sachs, Jeffrey D. *Investing in Development A Practical Plan to Achieve the Millennium Development Goals*. New York: Millennium Programme United Nations Development Programme, 2005. <https://digitallibrary.un.org/record/564468?ln=en&v=pdf>

Satow, Ernest M. *Satow's Guide to Diplomatic Practice* (2nd rev.edition). London, New York: Longmans, Greens&Co, 1922.

Saurugger, Sabine. “The Social Construction of the Participatory Turn: The Emergence of a Norm in the European Union.” *European Journal of Political Research* 49, 4 (2010): 471-495.

Schatzki, Theodore R. „A New Societist Social Ontology.“ *Philosophy of the Social Sciences* 33, 2 (2003): 174-202.

Schatzki, Theodore R. „Peripheral Vision: The Sites of Organizations.“ *Organization Studies*, 26, 3 (2005): 465-484.

Schatzki, Theodore R. „Practice Theory.“ In *The Practice Turn in Contemporary Theory*, edited by Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina, and Eike von Savigny, 1-14. London/New York: Routledge, 2001.

Schatzki, Theodore R. *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*. University Park: Pennsylvania State University Press, 2002.

Schwartz-Shea, Peregrine and Dvora Yanow. *Interpretive Research Design*. New York: Routledge, 2012.

Sending Ole J., Vincent Pouliot and Iver B. Neumann, eds. *Diplomacy and the Making of World Politics*. New York and Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Sending, Ole J., Vincent Pouliot and Iver B. Neumann, I.B. “The future of diplomacy: Changing practices, evolving relationships.” *International Journal* 66, 3 (2011): 527–542.

Sharp, Paul. “For diplomacy: Representation and the study of international relations.” *International Studies Review* 1, 1 (1999): 33-57.

Sharp, Paul. *Diplomatic Theory of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Sjursen, Helen, ed. *Civilian or Military Power? European Foreign Policy in Perspective*. London: Routledge, 2007.

Slaughter, Anne-Marie. *A New World Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.

Smith, Karen. "Enlargement, the neighborhood and European Order." In *International Relations and the European Union* (2nd edition), edited by Christopher Hill and Michael Smith, 299-323. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Smith, Michael. "European Union Diplomacy." In *The SAGE Handbook of Diplomacy*, edited by Costas M. Constantinou, Pauline Kerr and Paul Sharp, 308-318. London: SAGE Publication, 2016.

Smith, Michael. "Foreign Policy and Development in the Post-Lisbon European Union." *Cambridge Review of International Affairs* 26, 3 (2013): 519–535.

Smith, Michael. "Still Rooted in Maastricht: European Union External Relations as a "Third-Generation Hybrid"?" *Journal of European Integration* 34, 7 (2012): 699–716.

Smith, Michael. "The EU, Strategic Diplomacy and the BRIC Countries." In *The Diplomatic System of the European Union: Evolution, Change and Challenges*, edited by Michael Smith, Stephen Keukeleire and Sophie Vanhoonacker, 115-128. London: Routledge, 2017.

Smith, Michael. "The European Union as a diplomatic actor in the post-Lisbon era: robust or rootless hybrid?." In *The European Union as a Global Actor*, edited by Joachim Koops and Macaj Gjovalin, 11-30. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015.

Snyder, William M. *Communities of Practice: Combining Organizational Learning and Strategy Insights of Create a Bridge of the 21st Century*. У <https://pesquisa.bvsalud.org/portal/resource/pt/lis-10833>. Приступљено 14.9.2024.

Spangenberg, Joachim H. „Institutional sustainability indicators: an analysis of the institutions in Agenda 21 and a draft set of indicators for monitoring their effectiveness.“ *Sustainable Development* 10, 2 (2002): 103–115. DOI: [10.1002/sd.184](https://doi.org/10.1002/sd.184)

Spence, David and Jozef Bátora, eds. *The European external action service: European diplomacy post-Westphalia*. Vol. 1. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015).

Spence, David. "Taking Stock: Fifty Years of European Diplomacy." *The Hague Journal of Diplomacy* 4, 2 (2009): 235–259.

Spence, David. "The European Commission External Service." *Public Policy and Administration*, 19, 3 (2004): 61–76.

Spence, David. "The European Commission's External Service." In *The Diplomatic System of the European Union: Evolution, change and challenges*, edited by Michael Smith, Stephan Keukeleire and Sophie Vanhoonacker, 29-46. London and New York: Routledge, 2016.

Stefanović-Štambuk, Jelica. „Bilateralna diplomatija u Evropskoj uniji.“ *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 2.2 (2008): 323-353.

Stefanović-Štambuk, Jelica. (2010). „Da li je diplomatija danas održiva?“. *Međunarodni problemi* LXII, 4 (2010): 641-677.

Stojanović Gajić, S. „Uloga praksi bezbednosnih profesionalaca u socijalnoj konstrukciji Zapadnog Balkana.“ Doktorska dis. Fakultet političkih nauka, 2019.

Tannous, Isabelle. "EU External Assistance and Development Aid: Institutional Dissonance or Inter-service Harmony?." In *The European External Action Service European Diplomacy Post-Westphalia*. Edited by Jozef Batora and David Spence, 123-139. London and New York, Palgrave Macmillan, 2015.

Toepke, Utz Z. "The European Economic Community – A Profile." *Northwestern Journal of International Law&Business* 3, 2 (1981): 640-661.
<https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1108&context=njlb>

Tylecote, Andrew. *The long wave in the world economy: the present crisis in historical perspective*. London: Routledge, 1992.

Van de Graaf, Thijs. "The 'oil weapon' reversed? Sanctions against Iran and US-EU structural power." *Middle East Policy* 20, 3 (2013): 145-163.

Van Zon H. *Geschiedenis & duurzame ontwikkeling. Duurzame ontwikkeling in historisch perspectief: enkele verkenningen*. Nijmegen/Groningen: Werkgroep Disciplinaire Verdieping Duurzame Ontwikkeling, 2002.

Vankoonacker, Sophie and Karolina Pomorska. "EU diplomacy post-Lisbon: The legacy of the Ashton Era," In *The diplomatic system of the European Union*, edited by Michael Smith, Stephan Keukeleire and Sophie Vanhoonacker, 49-63. London and New York: Routledge, 2016.

Vasilkov, Zorančo, Slobodan Petrović, Jelena Vuković, Dragana Lazić и Aleksandar Damjanović. "Zeleni dogovor Evropske unije i Zelena agenda za Zapadni Balkan: nove smernice za suočavanje sa izazovima zaštite životne sredine." *Ecologica* 21,104 (2020): 494-502.

Veblen, Thorstein. *The technicians and the revolution*. Reprinted in: Veblen, Thorstein. *The portable Veblen*. Edited by Max Lerner. New York: Viking Press, (1917 [1948]).

Viederman, Stephen. "Sustainable development: what is it, and how do we get there?." *Current History* 92, 573 (1993): 180–185.

Von Wright Georg Henrik. "Progress: Fact and Fiction." In *The idea of progress*, edited by Arnold Burgen, Peter McLaughlin and Jurgen Mittelstrab, 1-18. Berlin: Walter de Gruyter, 1997.

Ward Barbara and René Dubos. *Only one earth – the care and maintenance of a small planet*. London: Andre Deutsch Ltd., 1972.

Watson, Matt. „Placing Power in Practice Theory.“ In *The Nexus of Practices. Connections, Constellations, Practitioners*, edited by Allison Hui, Theodore R. Schatzki, and Elizabeth Shove, 169-182. London: Routledge, 2017.

Wenger, Etienne and William M. Snyder. "Communities of Practice: The Organizational Frontier." *Harvard Business Review*, Volume 78, Issue 1 (2000).

Wenger, Etienne, Richard McDermott and William M. Snyder. *A Guide to Managing Knowledge: Cultivating Communities of Practice*. Boston, MA: Harvard Business School Press, 2002.

Wenger, Etienne. *Communities of Practice: Learning as a Social System*, System Thinker. <https://thesystemsthinker.com/communities-of-practice-learning-as-a-social-system/>. Приступљено 4.4.2024.

Wenger, Etienne. *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. New York, NY: Cambridge University Press, 1998.

Whitman, Richard G. ed. *Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives*. London: Routledge, 2011.

Wiseman, Geoffrey. "‘Polylateralism’ and new modes of global dialogue". In *Diplomacy: Problems and Issues in Contemporary Diplomacy*, edited by Christer Jönsson and Richard Langhorne, 409-430. Thousand Oaks, CA: Sage, 1999.

Wiseman, Geoffrey. "Bringing diplomacy back in: Time for theory to catch up with practice." *International Studies Review* 13, 4 (2011): 710–713.

Wittgenstein, Ludvig. *Philosophical Investigations*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.

Wouters, Jan, Jed Odermatt and Thomas Ramopoulos. "The Status Of The European Union at the United Nations after the General Assembly Resolution Of 3 May 2011." *Global Governance Opinions*. Leuven Centre for Global Governance Studies, July 2011. https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/opinions/opinions10_wouters_odermatt_ramopoulos.pdf. Приступљено 6.10.2024.

Young, Oran. R., Frans Berkhout, Gilberto C. Gallopin, G.C., Marco A. Janssen, Elinor Ostrom and Sander van der Leeuw. "The Globalization of Socioecological Systems: An Agenda for Scientific Research." *Global Environmental Change* 16, 3 (2006): 304–316.

Youngs, Richard. *The EU's Role in World Politics: A Retreat from Liberal Internationalism*. London: Routledge, 2010.

Динан, Дезмон. *Мењање Европе – Историја Европске Уније*. Београд: Службени Гласник, 2010.

Ђурчевић Џуцић, Миљана. "Допринос Европске службе за спољно деловање међународној пракси одрживог развоја". *Политичка ревија* 03, (XXX)XXI, 69 (2021): 119-139.

Ђурчевић Џуцић, Миљана. "Мрежа зелене дипломатије – инструмент Европске уније за достизање климатске неутралности Европе". Зборник са научне конференције Еколођија и политика Европска унија и Србија. Београд, Факултет политичких наука (април 2022): 218-245.

Ђурчевић Џуцић, Миљана. "Структурне промене мултилатералне дипломатије Европске уније у Генералној скупштини Уједињених нација". *Политичка ревија* 4, (XXX) XXII, 74 (2022): 15-38.

Зечевић, Слободан. *Институционални систем и право Европске уније*. Београд: Институт за европске студије, 2015.

Ивана Спасић. „Преводити и писати социологију“. У *Мостови*, (XXXIII, бр. 131–132).

Стефановић-Штамбук, Јелица. "Теоријски и истраживачки проблеми међународних студија: случајеви европске интеграције и дипломатије". *Политичка ревија* Институт за политичке студије 18, 4 (2008): 1183-1208.

Стефановић-Штамбук, Јелица. "Европска унија на путу ка обједињујућој дипломатији". *Часопис за право и економију европских интеграција Изазови европских интеграција* (2010): 111-135.

Стефановић-Штамбук, Јелица. "Расед савршеног круга владавине Европске уније на Западном Балкану дипломатијом Европског зеленог договора". *Политичка ревија*. Published ahead of print, jun 2023. <https://doi.org/10.5937/pr83-53356>. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4281/8888/1451-42818800012S.pdf>

Стефановић-Штамбук, Јелица. *Дипломатија у међународним односима*. Београд: Факултет политичких наука Чигоја штампа, 2008.

Прописи и акти Европске уније

Charter of Fundamental Rights of the European Union, *Official Journal of the European Union*. 2012/C 326/02, 26 October 2012. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>. Приступљено 11.12.2021.

Commission of the European Communities. "Communication from the Commission A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development (Commission's proposal to the Gothenburg European Council)." COM (2001) 264 final, 15 May 2001, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0264>. Приступљено 23.5.2024.

Commission of the European Communities. "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament The World Summit on Sustainable Development: one year on implementing our commitments." COM (2003) 829 final, 23 December 2003, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0829>. Приступљено 28.8.2024.

Commission of the European Communities. "Communication from the Commission A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development." COM/2001/0264 final, 15 May 2001, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0264>. Приступљено 23.5.2024.

Commission of the European Communities. “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Mainstreaming sustainable development into EU policies: 2009 Review of the European Strategy for Sustainable Development.” COM (2009) 400 final, 24 July 2009, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009DC0400>. Приступљено 23.5.2024.

Commission of the European Communities. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - *Towards a global partnership for sustainable development.*” COM (2002) 82, 13 February 2002, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0082> Приступљено 3.11.2024.

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament The choice of multilateralism. (COM (2003) 0526 final, September 2003). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52003DC0526> . Приступљено 28.8.2024.

Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the sixth environment action programme of the European Community ‘Environment 2010: Our future, Our choice’ – The Sixth Environment Action Programme. COM/2001/0031 final, 2001. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52001DC0031>. Приступљено 11.9.2024.

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions ”Next steps for a sustainable European future: European Union action for sustainability.” COM (2016) 739 final, 22 November 2016, Strasbourg. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2016%3A739%3AFIN> . Приступљено 11.9.2024.

Consolidated version of the Treaty Establishing the European Atomic Energy Community (EURATOM). *Official Journal of the European Union*. 2016/C 203/01, 7.6.2016. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957A/TXT&from=HR>. Приступљено 11.9.2024.

Consolidated version of the Treaty Establishing the European Community, *Official Journal of the European Communities*, C 340, 10.11.1997, 173–306.

Consolidated version of the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union*. C 326, 26.10.2012, 13–45. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1997:340:FULL>. Приступљено 11.9.2024.

Consolidated version of the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union*. 2016/C 202/16, 7 June 2016. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016M/TXT>. Приступљено 11.9.2024.

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 202/147, 1 June 2016, Art.221. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016E221> . Приступљено 13.5.2023.

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 202/147, 1 June 2016, Art.220. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016E220> . Приступљено 4.11.2024.

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. C 326, 26.10.2012., 47–390. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1997:340:FULL> . Приступљено 11.9.2024.

Consolidated versions of the Treaty of the European Union and Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*. 2012/C 356/01, 26 October 2012. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:326:FULL> . Приступљено 25.10.2024.

Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2016/C 202/01, 7 June 2016. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> . Приступљено. 11.9.2024.

Council of the European Union General Affairs Council. “Council conclusions on a transformative post-2015 Agenda.” 16827/14, 16 December 2014. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/146311.pdf . Приступљено 25.10.2024.

Council of the European Union General Affairs Council. “The Overarching Post 2015 Agenda – Council Conclusions.” 25 June 2013, Luxembourg. https://kpsrl.org/sites/default/files/publications/files/council_conclusions_adopted_on_25_june_2013_on_post_2015_agenda_3.pdf . 25.10.2024.

Council of the European Union, “Council Conclusions on EU (7-18 December 2009)” (2968th Environment Council Meeting, 21 October 2009, Luxembourg), https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/envir/110634.pdf , приступљено 18.5.2024.

Council of the European Union, 2416th General Affairs Council. 6596/02. 11 March 2002, Brussels. <https://www.ohr.int/other-doc/eu-stmnt/pdf/GAC-police-mission.pdf> . приступљено 21.4.2023.

Council of the European Union: General Secretariat of the Council, “European Security Strategy – A secure Europe in a better world.” Publications Office, 2009. <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf> . Приступљено 28.8.2024.

Council of the European Union. “A New Global Partnership for Poverty Eradication and Sustainable Development after 2015 – Council Conclusions.” 9241/15, 26 May 2015 Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9241-2015-INIT/en/pdf> . Приступљено 2.2.2024.

Council of the European Union. “Commission Staff Working Document EU guidance on integrating ecosystems and their services into decision-making”. 11395/19, 19 July 2019, Brussels.

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11395-2019-ADD-1/en/pdf>. Приступљено 21.9.2024.

Council of the European Union. “Council Conclusions on the EU’s Comprehensive Approach Foreign Affairs Council Meeting.” 12 May 2014, Brussels. <https://www.consilium.europa.eu/media/28344/142552.pdf>. Приступљено 4.5.2021.

Council of the European Union. “Council Decision of 26 July 2010 establishing the organisation and functioning of the European External Action Service.” 2010/427/EU, Official Journal of the European Union, August 3, 2010. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010D0427> Приступљено 24.6.2022.

Council of the European Union. “Draft Council Decision establishing the organization and functioning of the European External Action Service”, 8029/10, 25 March 2010. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%208029%202010%20INIT/EN/pdf>. Приступљено 24.6.2022.

Council of the European Union. “EU Priorities for the 69th session of the General Assembly of the United Nations.” 10370/14, 23 June 2014, Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2010856%202014%20INIT/EN/pdf>. Приступљено 17.3.2021.

Council of the European Union. “EU statement in multilateral organisations – General Arrangements.” 15901/11, 24 October 2011, Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15901-2011-INIT/en/pdf>. Приступљено 17.3.2021.

Council of the European Union. “European climate diplomacy after COP21 – Council conclusions (15 February 2016).” 6061/16, 15 February 2016, Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6061-2016-INIT/en/pdf>. Приступљено 24.9.2024.

Council of the European Union. “Financing poverty eradication and sustainable development beyond 2015 – Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council.” 17553/13, 12 December 2013, Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-17553-2013-INIT/en/pdf>. Приступљено 13.10.2024.

Council of the European Union. “Implementing the EU Global Strategy – strengthening synergies between EU climate and energy diplomacies and elements for priorities for 2017 - Council conclusions (6 March 2017).” 6681/17, 6 March 2017, Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6981-2017-INIT/en/pdf>. Приступљено 14.10.2024.

Council of the European Union. “Long-term greenhouse gas emission development strategy of the European Union and its Member States Submission to the UNFCCC on behalf of the European Union and its Member States.” 6612/20, 5 March 2020, Brussels.

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6612-2020-INIT/en/pdf>. Приступљено 12.9.2024.

Council of the European Union. “Presidency Conclusions Barcelona European Council 15 and 16 March 2002.”

https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/69871.pdf. Приступљено 14.9.2024.

Council of the European Union. “Presidency Report to the European Council to the European External Action Service.” 14930/09, 23 October 2009.

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14930-2009-INIT/en/pdf>. Приступљено 14.9.2024.

Council of the European Union. “Resolution of the European Council on the Stability and Growth Pact.” 97/C 236/01, 17 June 1997, Amsterdam. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y0802\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y0802(01)). Приступљено 12.9.2024.

Council of the European Union. “Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS) – Renewed Strategy.” 10917/06, 26 June 2006, Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10917-2006-INIT/en/pdf>. Приступљено 23.5.2024.

Council of the European Union. “Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003 Presidency Conclusions.” 11638/03, 1 October 2003, Brussels. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/76279.pdf. Приступљено 14.9.2024.

Council of the European Union. Green Diplomacy Network - Report to the European Council [GDN Report]. 9479/05, Brussels, 27.5.2005. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52003DC0526>. Приступљено 28.8.2024.

Decision (EU) 2022/521 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030. *Official Journal of the European Union*. L 114/22, 12 April 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0591>. Приступљено 1.11.2024.

Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 ‘Living Well, Within the Limits of our Planet’. *Official Journal of the European Union*. L 354/171. 28 December 2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1386>. Приступљено 1.11.2024.

Decision No 2179/98/EC of the European Parliament and of the Council of 24 September 1998 on the review of the European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development 'Towards sustainability'. *Official Journal of the European Union*. L 275/1, 10 October 1998. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A128062>. Приступљено 11.12.2021.

Directive (EU) 2023/1791 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on energy efficiency and amending Regulation (EU) 2023/955 (recast) (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. L 231/1, 20 September 2023. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOL_2023_231_R_0001&qid=1695186598766. Приступљено 31.10.2024.

Directive (EU) 2023/959 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 amending Directive 2003/87/EC establishing a system for greenhouse gas emission allowance trading within the Union and Decision (EU) 2015/1814 concerning the establishment and operation of a market stability reserve for the Union greenhouse gas emission trading system. *Official Journal of the European Union*. L 130/134, 16 May 2023. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L._2023.130.01.0134.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2023%3A130%3ATOC приступљено 31.10.2024.

Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999 and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652, *Official Journal of the European Union* (PE-CONS 36/23, 20 September 2023), <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-36-2023-INIT/en/pdf>. Приступљено 31.10.2024.

European Commission Eurostat. EU SDG Indicator set 2017 Final version of 28 April as agreed with Commission Services, which received a favourable opinion by the European Statistical System Committee at its meeting of 17-18 May 2017. 15 November 2017. https://ec.europa.eu/eurostat/documents/276524/9479054/EU_SDG_indicator_set_-_public_web_version_190108.xlsx/6a4f7e3f-92cb-40b5-8837-03d12f72bdde. Приступљено 26.10.2024.

European Commission, “Commission staff Working Document Delivering on the UN’s Sustainable Development Goals A comprehensive approach” (SWD(2020) 400 final, 18 November 2020), https://commission.europa.eu/system/files/2020-11/delivering_on_our_sustainable_development_goals_staff_working_document_en.pdf, приступљено 13.3.2024.

European Commission: Directorate-General for Energy. *Clean energy for all Europeans*. Publications Office of the European Union, 2019. <https://data.europa.eu/doi/10.2833/9937>. Приступљено 17.10.2024.

European Commission: Joint Research Centre, Authors Sarah de Nigris, Jiri Hradec, Massimo Craglia and Daniel Nepelski. *AI watch, AI uptake in smart mobility*. Publications Office of the European Union, 2021. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/879190>. Приступљено 18.10.2024.

European Commission: Joint Research Centre. Muench, Stefan, Eckhard Stoermer, Kathrine Jensen, Tommi Asikainen, Maurizio Salvi and Fabiana Scapolo. *Towards a green and digital future*

Key requirements for successful transitions in the European Union. Publication Office of the European Union, Luxembourg, 2022. DOI: [10.2760/977331](https://doi.org/10.2760/977331). Приступљено 14.10.2024.

European Commission. “Beyond 2015: towards a comprehensive and integrated approach to financing poverty eradication and sustainable development.” COM (2013) 531 final, 16 July 2013, Brussels.

[https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvke1fm2yd1u0_j9vvik7m1c3gyxp/vkcwedfvirzr/v=s7z/f=/com\(2013\)531_en.pdf](https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvke1fm2yd1u0_j9vvik7m1c3gyxp/vkcwedfvirzr/v=s7z/f=/com(2013)531_en.pdf). Приступљено 13.10.2024.

European Commission. “Commission Staff Working Document – Assessment of progress on climate adaptation in the individual Member States according to the European Climate Law.” SWD(2023) 932 final, 18 December 2023).

https://climate.ec.europa.eu/document/download/398491c4-4c35-4d9d-a4ac-929c8edf8f44_en?filename=SWD_2023_932_1_EN.pdf. Приступљено 18.5.2024.

https://climate.ec.europa.eu/document/download/398491c4-4c35-4d9d-a4ac-929c8edf8f44_en?filename=SWD_2023_932_1_EN.pdf. Приступљено 18.5.2024.

European Commission. “Commission Staff Working Document Key European action supporting the 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals *Accompanying the document* Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions Next steps for a sustainable European future: European Union action for sustainability.” SWD (2016) 390, 22 November 2016, Strasbourg. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52016SC0390>. Приступљено 4.9.2024.

European Commission. “Communication from the Commission Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth”. COM (2010) 2020 final, 3 March 2010, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>. Приступљено 1.9.2024.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Council of 27 May 1998 on a Partnership for Integration: a strategy for integrating environment into EU policies (Cardiff – June 1998).” COM (1998) 333 final, 27.5.1998. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:l28075>. Приступљено 28.8.2024.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank – A Clean Planet for all A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy.” COM (2018) 773 final, 28 November 2018, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0773>. Приступљено 27.8.2024.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Conference of the Future of Europe – Putting Vision into Concrete Action.” COM(2022) 404 final, 17 June 2022, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0404>. Приступљено 5.11.2024.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Stepping up Europe’s 2030 climate ambition Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people. COM(2020)562 final, 17 September 2020, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0562>. Приступљено 14.10.2024.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Towards a global partnership for sustainable development.” COM/2002/82 final, 13 February 2002. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0082> приступљено 3.11.2024.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions – EU Biodiversity Strategy for 2030 Bringing nature back into our lives.” COM(2020) 380 final, 20 May 2020. https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en . Приступљено 23.8.2023.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank – Annual Sustainable Growth Strategy 2020.” COM(2019) 650 final, 17 December 2019. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0650> . Приступљено 23.5.2024.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank Annual Sustainable Growth Strategy 2021.” COM(2020) 575 final, 17 September 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0575>. Приступљено 14.9.2024.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Europe’s moment: Repair and Prepare for the Next Generation.” COM (2020) 456 final, 27 May 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0456>. Приступљено 12.10.2024.

European Commission. “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Parliament and the Committee of the Regions Shaping Europe’s digital future.” COM (2020) 67 final, 19 February 2020, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0067>. Приступљено 18.10.2024.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank Annual Sustainable Growth Strategy 2023." COM(2022) 780 final, 22 November 2022. https://commission.europa.eu/document/download/934c5bd4-0967-4595-b1f8-a2587258e24a_en?filename=COM_2022_780_1_EN.pdf. Приступљено 12.10.2024.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Next steps for a sustainable European future European action for sustainability." COM (2016) 739, 22 November 2016, Strasbourg. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0739>. Приступљено 14.8.2024.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of Regions and the European Investment Bank An Investment Plan for Europe." COM (2014) 903 final, 26 November 2014, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0903>. Приступљено 10.9.2024.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Enhancing the accession process A credible perspective for the Western Balkans." COM(2020) 57 final, 5 February 2020, Brussels. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/ef0547a9-c063-4225-b1b4-93ff9027d0c0_en?filename=enlargement-methodology_en.pdf. Приступљено 4.9.2024.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – 2020 Communication on EU enlargement policy." COM(2020) 660 final, 6 October 2020, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52020DC0660>. Приступљено 4.9.2024.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee, and the Committee of Regions - A decent life for all: Ending poverty and giving the world a sustainable future." COM(2013) 92 final, 27 February 2913, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0092>. Приступљено 14.7.2024.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions A decent Life for All: from Vision to Collective Action." COM/2014/0335, 2 June 2014, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52014DC0335>. Приступљено 19.1.2023.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A Global Partnership for Poverty Eradication and Sustainable Development after 2015." COM(2015) 44 final, 5 February 2015. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:afc5ef38-ad24-11e4-b5b2-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF . Приступљено 12.8.2023.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions A Farm to Fork Strategy." COM(2020) 381 final, 20 May 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381> , приступљено 31.10.2024.

European Commission. „Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - A European strategy for dana." COM(2020) 66 final, 19 February 2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0066> . Приступљено 1.8.2024.

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the committee of the Regions and the European Investment Bank: A Clean Planet for All A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate-neutral economy". COM (2018) 773 final, 28 November 2018. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0773>. Приступљено 13.9.2024.

European Commission. "Energy Union Package Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: The Paris Protocol – a blueprint for tackling global climate change beyond 2020." COM(2015) 81 final, 25 February 2015, Brussels. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e27fdb4d-bdce-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0003.03/DOC_1&format=PDF Приступљено 18.8.2023.

European Commission. "Forging a climate-resilient Europe – the new EU Strategy on Adaptation on Climate Change." COM(2021) 82, 24 February 2121, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0082> . Приступљено 13.9.2023.

European Commission. "Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions An Economic and Investment Plan for the Western Balkans." COM (2020) 223, 6 October 2020, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0223> . Приступљено 23.9.2024.

European Commission. "Increasing the impact of EU Development Policy: An Agenda for Change." COM(2011) 637 final, 2011. https://capacity4dev.europa.eu/info/agenda-change_en#:~:text=The%20Agenda%20for%20Change%20aims,maximum%20impact%20on%20poverty%20reduction. Приступљено 23.8.2023.

European Commission. "Joint Communication to the European Parliament and the Council on strengthening the EU's contribution to rule-based multilateralism." JOIN(2021) 3 final, 17 February 2021. 1-2. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/en_strategy_on_strengthening_the_eus_contribution_to_rules-based_multilateralism.pdf, приступљено 4.10.2024.

European Commission. "Joint Statement by the Council and the representatives of the governments of the Member States meeting within the Council, the European Parliament and the European Commission: The New European Consensus on Development 'Our World, Our Dignity, Our Future'." *Official Journal of the European Union*. 2017/C 210/01, 30 June 2017, 1–24. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42017Y0630\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42017Y0630(01)). Приступљено 5.5.2024.

European Commission. "Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Instrument for Pre-accession Assistance (IPA III)." COM(2018) 465 final, 14 June 2018, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A465%3AFIN>. Приступљено 8.9.2024.

European Commission. "Reflection Paper Towards a Sustainable Europe by 2030." COM (2019) 22 final, 30 January 2019, Brussels. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:21b348d0-261f-11e9-8d04-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF. Приступљено 14.4.2024.

European Commission. „Report from the Commission to the European Parliament and the Council EU Climate Action Progress Report 2023.“ COM(2023) 653 final, 24 October 2023, Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023DC0653>. Приступљено 9.9.2024.

European Commission. "The Joint Communication Towards a renewed partnership with African, Caribbean and Pacific Countries after 2020." 22 November 2016, Strasbourg. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/memo_16_3885/MEMO_16_3885_EN.pdf. Приступљено 1.11.2024.

European Commission. "White Paper on the Future of Europe: Reflections and Scenarios for the EU by 2025." COM (2017) 2025, 1 March 2017, Brussels. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b739b382-ff4f-11e6-8a35-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF. Приступљено 15.10.2023.

European Council of the European Union,. "Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 Presidency Conclusions." https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm#. Приступљено 4.4.2023.

European Council of the European Union. "Cardiff European Council 15 and 16 June 1998 Presidency Conclusions." https://www.europarl.europa.eu/summits/car1_en.htm. Приступљено 4.4.2023.

European Council of the European Union. "Presidency Conclusions Göteborg European Council 15 And 16 June 2001." <https://www.consilium.europa.eu/media/20983/00200-r1en1.pdf>. Приступљено 4.4.2023.

European Council. “European Council (23 and 24 October 2014) – Conclusions.” EUCO 169/14, 24 October 2014, Brussels. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-169-2014-INIT/en/pdf>. Приступљено 4.4.2023.

European Council. “European Council meeting (12 December 2019) – conclusions.” EUCO 29/19, 12 December 2019, Brussels. <https://www.consilium.europa.eu/media/41768/12-euco-final-conclusions-en.pdf>. Приступљено 4.4.2023.

European Council. “European Council meeting (17 and 18 December 2016 – Conclusion.” EUCO 28/15, 18 December 2015, Brussels. <https://www.consilium.europa.eu/media/21669/201512-euco-conclusions.pdf> Приступљено 4.4.2023.

European External Action Service, “Report by the High Representative to the European Parliament, the Council and the Commission of 22 December 2011.” PROC HR (2011) 018, 22 December 2011.

https://www.eerstekamer.nl/eu/documenteu/_report_by_the_highRepresentative/f=/vixkcab661ni.pdf. Приступљено 28.8.2024.

European External Action Service. “Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy.” June 2016. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf. Приступљено 4.10.2023.

European Parliament. “European Parliament legislative resolution of 8 July 2010 on the proposal for a Council decision establishing the organisation and functioning of the European External Action Service.” 2010/0816(NLE), 8 July 2010. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2010-0280_EN.html?redirect. Приступљено 5.10.2023.

European Parliament. “European Parliament recommendation to the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and Vice President of the European Commission, to the Council and to the Commission of 13 June 2013 on the 2013 review of the organization and the functioning of the EEAS.” 2012/2253(INI), Strasbourg, June 13 2012. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2013-0278_EN.html. Приступљено 18.6.2022.

European Parliament. “Report with a proposal for a European Parliament recommendation to the Council on the 68th Session of the United Nations General Assembly.” 2013/2034(INI), 7 June 2013. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2013-0202_EN.html#part1_ref1. Приступљено 4.8.2024.

European Sustainable Development Network. *Sustainable development governance and policies in the light of major EU policies and strategies and international developments*. ESDN Quarterly Report. September 2011, Vienna. https://www.sdn-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2011-September-SD_governance_and_policies.pdf. Приступљено 14.7.2024.

European Union External Action. “EEAS Review.” Brussels, July 2013). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2013-0278_EN.html . Приступљено 24.6.2022.

European Union-Eurostat. *Sustainable development in the European Union — Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context (2024 edition)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/19397895/KS-05-24-071-EN-N.pdf/730c983a-fa93-6ce2-7905-2379de04f3e9?version=1.0&t=1718611411114>. Приступљено 18.9.2024.

European Union-Eurostat. *Sustainable development in the European Union — A statistical glance from the viewpoint of the UN Sustainable Development Goals (2016 Edition)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/15228899/KS-02-16-996-EN-N.pdf/e4f0a6bc-c051-1b0a-1d14-78f2f99c73de?t=1667248035644>. Приступљено 18.9.2024.

European Union-Eurostat. *Sustainable development in the European Union — Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context (2017 edition)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/15229066/KS-04-17-780-EN-N.pdf/6965b5a6-196d-855c-9721-8eb4ee0de8b9?t=1667249128983>. Приступљено 18.9.2024.

European Union, “EU Voluntary Review on progress in the implementation of the 2030 Agenda.” Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2023. <https://commission.europa.eu/system/files/2023-06/SDG-Report-WEB.pdf> приступљено 4.11.2024.

European Union. Declaration of the leaders of 27 member states and of the European Council, the European Parliament and the European Commission: The Rome Declaration. European Council Statements and remarks. 25 March 2017. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/>. Приступљено 18.10.2024.

Fifth European Community environment programme: Towards sustainability. 1993. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A128062>. Приступљено 28.8.2024.

Latvian Presidency of the Council of the European Union. “Submission by Latvia and the European Commission on behalf of the European Union and its member states - Intended Nationally Determined Contribution of the EU and its Member States.” 6 March 2015, Riga. <https://www4.unfccc.int/sites/submissions/INDC/Published%20Documents/Latvia/1/LV-03-06-EU%20INDC.pdf>. Приступљено 28.7.2024.

Office for the Official Publications of the European Communities. *European Political Cooperation (EPC)*. 1988. <http://aei.pitt.edu/45409/1/European.Political.Cooperation.pdf> . Приступљено 14.6.2024.

Office for the Official Publications of the European Communities. “Declaration on European Identity.” *Bulletin of the European Communities* 12 (1973), 118-122. https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf. Приступљено 28.8.2024.

Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the Governance of the Energy Union and Climate Action. *Official Journal of the European Union*. L 328/1, 21 December 2018. https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/energy-union_en#regulation-on-the-governance-of-the-energy-union-and-climate-action. Приступљено 24.7.2024.

Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 (‘EU Climate Law’). *Official Journal of the European Union*. L 243/1, 9 July 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>. Приступљено 28.8.2023.

Regulation (EU) 2023/839 of the European Parliament and of the Council of 19 April 2023 amending Regulation (EU) 2018/841 as regards the scope, simplifying the reporting and compliance rules, and setting out the targets of the Member States for 2030, and Regulation (EU) 2018/1999 as regards improvement in monitoring, reporting, tracking of progress and review. *Official Journal of the European Union*. L 107/1, 21 April 2023. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/839/oj>. Приступљено 31.10.2024.

Regulation (EU) 2023/857 of the European Parliament and of the Council of 19 April 2023 amending Regulation (EU) 2018/842 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement, and Regulation (EU) 2018/1999. *Official Journal of the European Union*. L 111/1, 26 April 2023. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ_L_2023.111.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2023%3A111%3ATOC. Приступљено 31.10.2024.

Regulation (EU) 2023/955 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a Social Climate Fund and amending Regulation (EU) 2021/1060. *Official Journal of the European Union*. L 130/1, 16 May 2023. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R0955>. Приступљено 31.10.2024

Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council od 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism. *Official Journal of the European Union*. L 130/52, 16 May 2023. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R0956>, приступљено 31.10.2024.

Single European Act. *Official Journal of the European Communities*. L 169/1, 29 June 1987. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT> Приступљено 24.5.2021.

Spain Presidency of the Council of the European Union. "Submission by Spain and the European Commission on behalf of the European Union and its member states - The updated of the nationally determined contribution of the European Union and its Member States." 16 October 2023, Madrid. <https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-10/ES-2023-10-17%20EU%20submission%20NDC%20update.pdf>. Приступљено 24.5.2023.

Treaty Establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities and Annexed documents. *Official Journal of the European Communities*. No. 152, 16 July 1967. <http://aei.pitt.edu/5202/1/5202.pdf> - Merger Treaty. Приступљено 18.7.2021.

Treaty establishing the European Coal and Steel Community, 1951, Paris, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0022>, приступљено 12.3.2022.

Treaty establishing the European Economic Community, 1957, Rome, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome>, приступљено 12.3.2022.

Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. *Official Journal of the European Communities*. 97/C 340/01, 40, 10 November 1997, 1–144. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT>. Приступљено 14.7.2021.

Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. *Official Journal of the European Union*. 2007/C 306/01, 17 December 2007. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_2007.306.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC. Приступљено 14.6.2021

Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. *Official Journal of the European Communities*. 2001/C 80/01, Vol.44, 10 March 2001. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12001C/TXT>. Приступљено 28.8.2024.

Treaty on European Union (Maastricht Treaty), *Official Journal of the European Communities*, 92/C 191/01, 29 July 1992, 5-43. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL>, приступљено 11.9.2024.

Treaty on European Union. *Official Journal of the European Communities*. 92/C 191/1, 29 July 1992. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT>. Приступљено 11.12.2021.

Европска комисија. "Саопштење Комисије Европском парламенту, Европском савету, Савету ЕУ, Европском економском и социјалном комитету и Комитету региона – Европски зелени договор." CAO (2019) 640 коначна верзија, 11. децембар 2019., Брисел. <https://www.pregovarackagrupa27.gov.rs/wp-content/uploads/2021/06/Evropski-zeleni-dogovor-finalni-SRP.pdf>. Приступљено 3.9.2024.

Повезнице Европске уније о креирању политика

Catherine Ashton, "Proposal for the European External Action Service, Speech by EUHR Ashton".

Brussels:European Commission, 2010. Приступљено 14.3.2022.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e/SPEECH_10_120 .

EEAS Annual Activity Reports. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3625/eeas-annual-activity-reports_en. Приступљено 4.3.2021.

European Commission, Decarbonising Our Energy System to Meet Our Climate Goals. July 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869368/Energy_System_Factsheet_EN.pdf . Приступљено 4.11.2024.

European Commission, Delivering the European Green Deal – the Decisive Decade (July 2021), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869414/Architecture_Factsheet_EN.pdf . Приступљено 4.11.2024.

European Commission, Leading the Clean Industrial Revolution (July 2021), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869507/Industry_Factsheet_EN.pdf . Приступљено 4.11.2024.

European Commission, Legal Documents on Delivering the European Green Deal, 9 October 2023, https://commission.europa.eu/publications/legal-documents-delivering-european-green-deal_en. Приступљено 4.11.2024.

European Commission, Make transport Greener. July 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869687/Transport_Factsheet_EN.pdf . Приступљено 4.11.2024.

European Commission, Making Sustainable Use of Our Natural Resources. July 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869370/Nature_Factsheet.pdf. Приступљено 4.11.2024.

European Commission, Mission Letter of President of the European Commission Ursula von der Leyen to Marya Gabriel Commissioner for Innovation, Research, Culture, Education and Youth. 1 December 2019. https://commissioners.ec.europa.eu/system/files/2022-12/mission-letter-mariya-gabriel-2019_en.pdf . Приступљено 4.11.2024.

European Commission, The European Green Deal – Delivering the EU's 2030 Climate Targets, October 2023, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/876248/FF55_DeliveringOnTheProposals_Factsheet.pdf . Приступљено 4.11.2024.

European Commission, The joint priorities of the EU institutions for 2021-2024, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/joint-priorities-eu-institutions-2021-2024_en. Приступљено 3.11.2024.

European Commission, Towards the Juncker Commission: 10 priorities of the European Commission 2014-2019. https://ec.europa.eu/archives/juncker-commission/priorities/index_en.htm. Приступљено 3.10.2024.

European Commission. Making Our Homes and Buildings Fit For A Greener Future. July 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869476/Buildings_Factsheet_EN_final.pdf. Приступљено 7.8.2024.

European Commission. A Socially Fair Transition. July 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869947/Social_factsheet_EN.pdf.pdf. Приступљено 4.11.2024.

European Commission. Investing in the EU's competitive future: Annual Sustainable Growth Survey 2024. February 2024. <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/annual-sustainable-growth-survey-2024>. Приступљено 3.10.2024.

European Council, EU position for the UN climate change conference in Paris: Council conclusions, Press release. 18 September 2015. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/09/18/council-conclusions-un-climate-change-conference-paris-2015/>. Приступљено 8.2.2024.

European Economic and Social Committee, “Declaration by Robert Schuman”. “Visits and Publications” Unit, 1950. https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/20_69_schuman_declaration1950_a5_en.pdf. Приступљено 4.10.2024.

European Environment Agency Information Systems, Discover the key services, thematic features and tools of Climate-ADAPT - Sharing adaptation knowledge for a Climate-Resilient Europe, <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en>. Приступљено 4.11.2024.

European External Action Service. “Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy”. June 2016. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf. Приступљено 4.10.2023.

European Union, Energy, Climate change, Environment, “EU Emissions Trading System (EU ETS)”, приступљено 1.11.2024. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en

European Union, EU Science Hub, приступљено 1.11.2024, https://joint-research-centre.ec.europa.eu/scientific-activities-z/smart-specialisation_en,

European Union, European Commission, Delivering the European Green Deal, Fit for 55: delivering on proposals. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal/fit-55-delivering-proposals_en. Приступљено 18.10.2024.

European Union, European Commission, Energy, climate change, Environment, Progress on Climate Action. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/progress-climate-action_en. Приступљено 14.10.2024.

European Union, European Commission, The European Commission's priorities, 2019. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024_en. Приступљено 14.10.2024.

European Union, European External Action Service. EU Intervention – UN Closed Informal Consultation at Ambassadorial Level: Preparatory Process for the Summit of the Future, 16 April 2024, New York. . Приступљено 6.11.2024.

European Union, History of the EU 1945-1959, “Shuman Declaration May 1950”, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en. Приступљено 4.5.2024.

European Union, Sustainable Development Goals: first meeting of the Commission's High Level multi-stakeholder platform. Press Release, 11 January 2018, Brussels. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_18_82 . Приступљено 12.12.2020.

European Union. Climate change: Council adopts decision for EU ratification of Paris Agreement, Council of the EU Press release. 4 October 2016. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/10/04/adoption-paris-agreement/>. Приступљено 8.9.2023.

European Union. Climate Change: the Council reaffirms that the Paris Agreement is fit for purpose and cannot be renegotiated, Council of the EU Press release (19 June 2017), <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/06/19/climate-change/>. Приступљено 4.9.2023.

European Union. Development of the EU ETS (2005-2020), Energy, Climate Change, Environment. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/development-eu-ets-2005-2020_en . Приступљено 3.9.2023.

European Union. Energy, climate change, Environment: Climate Action. “EU competences in the field of the climate action.” https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-competences-field-climate-action_en . Приступљено 18.10.2024.

European Union. EUR-lex Access to European Union law - European Semester. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:european_semester . Приступљено 7.11.2024.

European Union. Fit for 55: how the EU will turn climate goals into law, European Council – Infographics. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/fit-for-55-how-the-eu-will-turn-climate-goals-into-law/>. Приступљено 4.11.2024

European Union. Next steps for a sustainable European future European action for sustainability. Press Corner Memo 22 November 2016.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_16_3886 . Приступљено 14.5.2024.

European Union. The Copenhagen Climate Conference: key EU objectives. MEMO/09/534, 2 December 2009, Brussels. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_09_534 <https://www.un.org/en/common-agenda>. Приступљено 18.5.2024.

Mogherini, Federica and Neven Mimica. *Remarks by the HR/VP Federica Mogherini and by Commission Mimica at the press conference following the Foreign Affairs Council (Development)*. 12 May 2016, Brussels. http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2016/160512_01_en.htm. Приступљено 15.10.2024.

Salm, Christian “Schuman Declaration: 70 years on”, European Parliament Research Centre, May 2020. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649420/EPRTS_ATA\(2020\)649420_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649420/EPRTS_ATA(2020)649420_EN.pdf), Приступљено 4.2.2023.

Прописи и документа Уједињених нација

Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters. Aarhus, Denmark, 25 June 1998. <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>. Приступљено 14.4.2024.

High Commissioner for the promotion and protection of all human rights. “*Resolution adopted on the reports of the Third Committee.*” A/RES/48/141, 20 December 1993. <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/712/25/img/nr071225.pdf>. Приступљено 6.9.2021.

Report of the Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing. 8 August 2014. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/4588FINAL%20REPORT%20ICESDF.pdf>. Приступљено 23.4.2020.

Secretariat of the Convention on Biological Diversity United Nations Development Programme. “The Convention on Biological Diversity.” <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>. Приступљено 10.10.2024.

Sustainable Development Solutions Network. *An Action Agenda for Sustainable Development: Report for the UN Secretary-General.* May 5, 2014. <http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2013/06/140505-An-Action-Agenda-for-Sustainable-Development.pdf>. приступљено 21.7.2024.

United Nations Commission on Human Rights. “Further Promotion and encouragement of human rights and fundamental freedoms, including the question of the Programme and methods of work of the Commission.” E/CN.4/RES/3(XXXIII), 21 February 1977). <https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1977/en/7988>. приступљено 6.9.2021.

United Nations Commission on Human Rights. “Report on the 37th session – Resolution 36 (XXXVII).” E/1981/25 E/CN.4/1475, Geneva, 2 February – 13 March 1981, 237-240. <https://digitallibrary.un.org/record/36314?ln=en&v=pdf> . приступљено 7.9.2021.

United Nations Commission on Human Rights. “Review of progress and obstacles in the promotion, implementation, operationalization, and enjoyment of the right to development: Consideration of the sixth report of the independent expert on the right to development: Implementing the right to development in the current global context.” E/CN.4/2004/WG.18/2, Geneva, 17 February 2004. <https://digitallibrary.un.org/record/516098?ln=en&v=pdf#files> . приступљено 27.7.2024.

United Nations Commission on Human Rights. “Study on current state progress in the implementation of the right to development submitted by Mr. Arjun K. Sengupta, independent expert, pursuant to Commission resolution 1998/72 and General Assembly Resolution 53/155.” E/CN.4/1999/WG.18/2, Geneva, 27 July 1 1999. https://digitallibrary.un.org/record/431577/files/E_CN.4_2001_WG.18_2-EN.pdf приступљено 27.7.2024. године.

United Nations Commission on Human Rights. “The Right to Development Commission on Human Rights Resolution 1998/72.” https://ap.ohchr.org/documents/e/chr/resolutions/e-cn_4-res-1998-72.doc. приступљено 5.11. 2024.

United Nations Conference on Sustainable Development „A 10-year framework of programmes on sustainable consumption and production patterns.“ A/CONF.216/5, June 19, 2012, Rio de Janeiro.<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n12/378/75/pdf/n1237875.pdf>. приступљено 22.7.2024.

United Nations Conference on Sustainable Development Secretariat. “Current ideas on Sustainable Development Goals and Indicators.” *RIO 2012 Issues Briefs* 6 (2012). <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/327brief6.pdf> . приступљено 6.11.2024.

United Nations Conference on Sustainable Development. “Rio+20: Sustainable Development Goals Proposal by the Governments of Colombia and Guatemala for Consideration by the participating countries.” LC/L.3366/Rev.1, September 7-9, 2011, Santiago. https://www.cepal.org/sites/default/files/events/files/rio_09.2011_proposal_colombia_guatemala.eng.pdf . приступљено 6.11.2024.

United Nations Economic Commission for Europe. “Eurostat’s role in the development and implementation of a comprehensive monitoring framework for Sustainable Development Goals – Note by Eurostat”. ECE/CES/2015/33, 6 May 2015. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2015/33-Eurostat_role_in_development_of_SDG_monitoring_framework.pdf

United Nations General Assembly „Resolution on the Human Right to Water and Sanitation.“ A/RES/64/292, 3 August 2010.https://digitallibrary.un.org/record/687002/files/A_RES_64_292-EN.pdf. Приступљено 26.7.2024.

United Nations General Assembly “Status of the European Economic Community in the General Assembly.” A/RES/3208 (XXIX), 1974.

<https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/738/10/pdf/nr073810.pdf>. Приступљено 12.12.2023.

United Nations General Assembly, „Report from the Stockholm+50: a healthy planet for the prosperity for all – Our responsibility, Our Opportunity, Stockholm 2 and 3 June 2022“, (A/CONF.238/9, August 1, 2022, New York), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/k22/117/97/pdf/k2211797.pdf>

United Nations General Assembly. „A life of dignity for all: accelerating progress towards the Millennium Development Goals and advancing the United Nations development agenda beyond 2015: Report of the Secretary General.“ A/68/202, July 26, 2013, New York. <http://archive.ipu.org/splz-e/unga13/dignity.pdf>. Приступљено 14.9.2024.

United Nations General Assembly. “Declaration on the Right to Development.” RES/41/128, 4 December 1986. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/rtd.pdf>. приступљено 6.9.2021.

United Nations General Assembly. „Follow-up to the Outcome of the Millennium Summit.“ A/RES/55/162, December 18, 2000, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n00/569/11/pdf/n0056911.pdf>. Приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. „In larger freedom: towards development, security and human rights for all; Report of the Secretary General.“ A/59/2005/Add.1, May 23, 2005, New York. <https://digitallibrary.un.org/record/550204?ln=en&v=pdf>. Приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. „Keeping the promise: a forward-looking review to promote an agreed action agenda to achieve Millennium Development Goals by 2015: Report by the Secretary General.“ A/64/665, February 12, 2010, New York. <https://digitallibrary.un.org/record/678382?ln=en&v=pdf>. Приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. „Keeping the promise: a forward-looking review to promote an agreed action agenda to achieve Millennium Development Goals by 2015: Report by the Secretary General.“ A/64/665, February 12, 2010, New York. <https://digitallibrary.un.org/record/678382?ln=en&v=pdf>. приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. “Participation of the European Union in the work of the United Nations.” A/64/L.67, 31 August 2010, New York. <https://digitallibrary.un.org/record/689202?v=pdf&ln=fr>. Приступљено 14.9.2021.

United Nations General Assembly. “Participation of the European Union in the work of the United Nations: revised draft resolution.” A/65/L.64/Rev.1*, 21 April 2011, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/n11/309/29/pdf/n1130929.pdf>. Приступљено 14.10.2024.

United Nations General Assembly. “Programme for the Further Implementation of Agenda 21.“ A/RES/S-19/2, 19 September 1997. <https://digitallibrary.un.org/record/244113?ln=en&v=pdf> . - Programme for the Further Implementation of Agenda 21. Приступљено 21.7.2024.

United Nations General Assembly. "Programme of Action for the Least Developed Countries Adopted by the Third United Nations Conference on the Least Developed Countries in Brussels on 20 May 2001." A/CONF.191/11, 8 June 2001. <https://unctad.org/system/files/official-document/aconf191d11.en.pdf>. Приступљено 21.7.2024.

United Nations General Assembly. „Report from the Stockholm+50: a healthy planet for the prosperity for all – Our responsibility, Our Opportunity, Stockholm 2 and 3 June 2022.“ A/CONF.238/9, August 1, 2022, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/k22/117/97/pdf/k2211797.pdf>. Приступљено 21.7.2024.

United Nations General Assembly. "Report of the Global Conference on the Sustainable Development of Small Island Developing States, Bridgetown, Barbados, 25 April-6 May 1994." A/CONF.167/9, October 1994. https://www.un.org/esa/dsd/dsd_aofw_sids/sids_pdfs/BPOA.pdf. Приступљено 21.7.2024.

United Nations General Assembly. "Report of the Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals." A/68/970, 12 August 2014. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n14/503/67/pdf/n1450367.pdf>. Приступљено 24.9.2020.

United Nations General Assembly. „Resolution adopted at the General Assembly: Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals.“ A/RES/65/1, October 19, 2010, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n10/512/60/pdf/n1051260.pdf>. Приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. "Resolution adopted by the General Assembly on 3 May 2011 Participation of the European Union in the work of the United Nations." A/RES/65/276, 10 May 2011, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n10/529/10/pdf/n1052910.pdf>. Приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. "Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development." A/RES/70/1, New York, 25 September 2015. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf. Приступљено 25.7.2022. – Agenda 2030

United Nations General Assembly. "Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2015 Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing Development (Addis Ababa Action Agenda)." A/RES/69/313, August 17, 2015, New York. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_69_313.pdf. Приступљено 27.5.2022.

United Nations General Assembly. "Resolution adopted by the General Assembly on 10 September 2021: Modalities for the international meeting entitled „Stockholm+50: a healthy planet for the prosperity of all – our responsibility, our opportunity.“ A/RES/75/326, September 15, 2021. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/250/71/pdf/n2125071.pdf>. Приступљено 21.7.2024.

United Nations General Assembly. "Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012: The Future We Want." A/RES/66/288, September 11, 2012, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n11/476/10/pdf/n1147610.pdf> . Приступљено 22.3.2024.

United Nations General Assembly. "Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005: 2005 World Summit Outcome." A/RES/60/1, October 24, 2005, New York. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf . Приступљено 27.7.2024.

United Nations General Assembly. "Resolution adopted by the General Assembly on 10 September 2014 Report of the Working Group on Sustainable Development Goals established pursuant to General Assembly resolution 66/288." A/RES/68/309, 12 September 2014. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n14/532/08/pdf/n1453208.pdf> . Приступљено 24.9.2020.

United Nations General Assembly. "Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005: 2005 World Summit Outcome." A/RES/60/1, October 24, 2005, New York. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf . Приступљено 27.7.2024.

United Nations General Assembly. „Resolution adopted by the General Assembly on May 24 2021: international meeting entitled „Stockholm+50: a healthy planet for the prosperity of all – our responsibility, our opportunity.“ A/RES/75/280, May 25, 2021, New York. https://www.un.org/pga/76/wp-content/uploads/sites/101/2022/03/A_RES_75_280_E-1.pdf . Приступљено 21.7.2024.

United Nations General Assembly. „Resolution adopted by the General Assembly United Nations Millennium Declaration.“ A/RES/55/2, September 18, 2000, New York. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf . Приступљено 12.4.2024.

United Nations General Assembly. „Resolution adopted by the General Assembly Doha Declaration on Financing for Development: outcome document of the Follow-up International Conference on Financing for Development to Review the Implementation of the Monterrey Consensus.“ A/RES/63/239, December 24, 2010, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n08/485/13/pdf/n0848513.pdf> . Приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. „Resolution adopted by the General Assembly on 24 December 2008: Implementation of Agenda 21, the Program for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development.“ A/RES/64/236, March 31, 2010, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n09/475/99/pdf/n0947599.pdf> . Приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. „Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2010: Implementation of Agenda 21, the Program for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development.“ A/RES/65/152, February

16, 2011, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n10/521/66/pdf/n1052166.pdf> .
Приступљено 27.7.2024.

United Nations General Assembly. „Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2010: Implementation of Agenda 21, the Program for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development.“ A/RES/66/197, February 9, 2012, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n11/470/64/pdf/n1147064.pdf> .
Приступљено 24.7.2024.

United Nations General Assembly. „Resolution adopted by the General Assembly United Nations Millennium Declaration.“ A/RES/55/2, September 18, 2000, New York. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf. Приступљено 12.4.2024.

United Nations General Assembly. „Resolution adopted by the General Assembly Doha Declaration on Financing for Development: outcome document of the Follow-up International Conference on Financing for Development to Review the Implementation of the Monterrey Consensus“. A/RES/63/239, December 24, 2010, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n08/485/13/pdf/n0848513.pdf> .
Приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. “Road Map Towards the Implementation of the United Nations Millennium Declaration: Report of the Secretary-General.” A/56/326, December 6, 2001, New York. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n01/526/07/pdf/n0152607.pdf>.
Приступљено 22.7.2024.

United Nations General Assembly. “World Summit on Sustainable Developmen.“ A/RES/57/253, 21 February 2003. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/556/06/pdf/n0255606.pdf>.
Приступљено 24.7.2024.

United Nations Human Rights Council. „The human right to a clean, healthy and sustainable environment : resolution.“ A/HRC/RES/48/13, 8 October 2021. <https://digitallibrary.un.org/record/3945636?v=pdf>.
Приступљено 10.10.2024.

United Nations Secretary-General. „We the Peoples: the role of the United Nations in the twenty-first century: report of the Secretary.“ A/54/2000, March 27, 2000, New York. <https://digitallibrary.un.org/record/410974?ln=en&v=pdf>.
Приступљено 24.7.2024.

United Nations, “Report of the Conference of the Parties on its eighteen-session held in Doha from 26 November to 8 December 2012” (FCCC/CP/2012/8/Add.1, 28 February 2013), <https://unfccc.int/resource/docs/2012/cop18/eng/08a01.pdf>, приступљено 20.5.2024.

United Nations, “Report of the Conference of the Parties on its nineteenth session, held in Warsaw from 11 to 23 November 2014” (FCCC/CP/2013/10/Add.1, 31 January 2014), 4. <https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/warsaw-climate-change-conference-november-2013/cop-19/cop-19-reports>, приступљено 20.5.2024.

United Nations, “Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session held in Cancun from 29 November to 10 December 2011” (FCCC/CP/2010/7, 15 March 2011), <https://unfccc.int/documents/6525>, приступљено 20.5.2024.

United Nations, “Report of the Conference of the Parties on its seventeenth session held in Durban from 28 November to 11 December 2011” (FCCC/CP/2011/9/Add.1, 15 March 2012), <https://unfccc.int/resource/docs/2011/cop17/eng/09a01.pdf>, приступлено 20.5.2024.

United Nations. “Beyond the Millennium Development Goals: The Post-2015 Sustainable Development Agenda.” www.un.org/millenniumgoals/pdf/EN_MDG_backgrounder.pdf. Приступлено 12.10.2024.

United Nations. “Declaration of the United Nations Conference on Human Environment.” In *Report of the United Nations Conference on Human Environment Stockholm, 5-16 June 1972*. A/CONF.48/14/Rev.1 ·1, Stockholm, 5-16 June 1972, 3-6. – Stockholm Declaration. <https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/ConferencesMeetings/Documents/A%20CONF.48%2014%20Rev.1.pdf>, приступлено 24.7.2024.

United Nations. ”High-level event on the Millennium Development Goals Committing to action: achieving the Millennium Development Goals, Background note by the Secretary General.” September 25, 2008. <https://www.un.org/millenniumgoals/2008highlevel/pdf/commiting.pdf>. Приступлено 14.5.2023.

United Nations. “Monterrey Consensus of the International Conference for Financing Development.” A/CONF.198/11, 18-22 March 2022, Mexico. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.198_11.pdf. Приступлено 21.7.2024.

United Nations. “Paris Agreement.” FCCC/CP/2015/10/Add.1, 12 December 2015, Paris https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf. приступлено 4.11.2024.

United Nations. „Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992) Rio Declaration on Environment and Development.“ A/CONF.151/26 (Vol.1), 12 August 1992, New York. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf. Приступлено 4.11.2024. – Rio Declaration

United Nations. „Report of the United Nations Conference on Environment and Development Rio de Janeiro, 3-14 June 1992.“ A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol.1), New York, 1993, 9-479. <https://www.un.org/esa/dsd/agenda21/Agenda%2021.pdf>. Приступлено 21.7.2024.

United Nations. “Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002.“ A/CONF.199/20, 2002, New York. https://digitallibrary.un.org/record/478154/files/A_CONF.199_20-EN.pdf. Приступлено 24.7.2024.

United Nations. “Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030.” March 18, 2015, Japan. <https://www.undrr.org/media/16176/download?startDownload=20241010>. Приступлено 14.10.2024.

United Nations. „The Charter of the United Nations.“ San Francisco, 1945. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>. приступлено 6.9.2021.

United Nations. “The Millennium Development Goals Report 2013.” New York: United Nations, 2013. <https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/report-2013/mdg-report-2013-english.pdf>. Приступљено 14.7.2024.

United Nations. “The Road to Dignity by 2030: Ending Poverty, Transforming All Lives and Protecting the Planet.” 4 December 2014, New York. https://www.un.org/disabilities/documents/reports/SG_Synthesis_Report_Road_to_Dignity_by_2030.pdf. Приступљено 4.10.2023.

United Nations. “United Nations Convention To Combat Desertification In Those Countries Experiencing Serious Drought And/Or Desertification, Particularly In Africa.” 14 October 1994. https://www.unccd.int/sites/default/files/2022-02/UNCCD_Convention_ENG_0_0.pdf приступљено 26.7.2024.

United Nations. “United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC.” 1992, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>. Приступљено 6.9.2021.

United Nations. *Special session of General Assembly on Implementation of Agenda 21 Concludes at Headquarters.* GA/9276 ENV/DEV/442, 23-27 June, New York. <https://press.un.org/en/1997/19970627.ga9276.html>. Приступљено 21.7.2024.

United Nations. *A New Global Partnership: Eradicate poverty and transform economies through sustainable development - The Report of the High-Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda.* 30 May 2013. https://www.un.org/sites/www.un.org.sg/files/files/HLP_P2015_Report.pdf . Приступљено 12.7.2024.

World Commission on Environment and Development. “Report of the World Commission on Environment and Development: *Our Common Future.*” A/42/427, 1987, New York. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>, приступљено 22.9.2020.

World Conference on Human Rights. ”Vienna Declaration and Programme of Action.” A/CONF.157/23, 25 June 1993. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/vienna.pdf>. Приступљено 10.10.2024.

Остали извори

International Institute for Sustainable Development. “Summary of the Third Round of UNCSD Informal Informal Consultations: 29 May-2 June 2012”. *Earth Negotiations Bulletin* 27, 40 (2012). <https://enb.iisd.org/events/3rd-round-uncsd-informal-informal-consultations/summary-report-29-may-2-june-2012> . Приступљено 16.9.2024.

International Institute for Sustainable Development. “Summary Report, 12-22 June 2012”. *Earth Negotiations Bulletin* 27, 51 (2012). <https://enb.iisd.org/events/uncsd-rio20/summary-report-13-22-june-2012#:~:text=Final%20Outcome%3A%20The%20document%20calls,on%20the%20strengthening%20of%20ECOSOC>. Приступљено 16.9.2024.

Интернет странице

Charter Commission. “The Earth Charter.” San José: Earth Charter International Secretariat, 2000. <http://www.environmentandsociety.org/node/2795>.

Environment, Environmental Action Programmes. <https://ec.europa.eu/environment/archives/action-programme/env-act5/envirpr.htm>. Приступљено 11.12.2021.

European Commission, Directorate General for International Partnerships – Team Europe Initiatives, https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/team-europe-initiatives_en

European Commission, Leading the Clean Industrial Revolution. July 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/869507/Industry_Factsheet_EN.pdf

European Commission, Strategic foresight, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight_en. Приступљено 5.11.2024.

European Commission, Towards the Juncker Commission: The new Structure of the Juncker Commission, https://ec.europa.eu/archives/juncker-commission/structure/index_en.htm. Приступљено 10.9.2024.

European External Action Service HQ Organisation Chart, As of 16 September 2024. <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/2024-09-16%20EEAS%20Org%201.01.pdf>. Приступљено 4.11.2024.

European Union Infographics. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/climate-finance/>

European Union, European Commission, KnowSdGs Platform. <https://knowsdgs.jrc.ec.europa.eu>. Приступљено 3.11.2024.

European Union. Directorate General for Energy. https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/energy_en. Приступљено 4.11.2024.

European Union. Directorate General for Environment. https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/environment_en. Приступљено 4.11.2024.

European Union. Directorate General for International Partnerships. https://international-partnerships.ec.europa.eu/index_en. Приступљено 4.11.2024.

European Union. Fit for Future Platform. https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say-simplify_en. Приступљено 23.10.2024.

European Union. The Commissioners. https://commissioners.ec.europa.eu/index_en#paragraph_509. Приступљено 4.11.2024.

European Union. The Recovery and Resilience Facility, https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility_en. Приступљено 4.11.2024.

Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5787473/KS-03-13-331-EN.PDF/6515c50d-3ba7-4d10-b2cf-f8da2cf97d3d>. Приступљено 23.5.2024.

New Urban agenda: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/themes/urban-development/new-urban-agenda_en.

One Planet Summit. <https://oneplanetsummit.fr/en/one-planet-summit-results-170>, приступљено 28.9.2024.

United Nations Environment Programme. <https://www.unep.org>. Приступљено 24.7.2022.

United Nations, “Speech by the United Nations Secretary General “At Zero Hunger Challenge Launch“.” <https://press.un.org/en/2012/sgsm14374.doc.htm>

United Nations. “Beyond the Millennium Development Goals: The Post-2015 Sustainable Development Agenda.” www.un.org/millenniumgoals/pdf/EN_MDG_backgrounder.pdf

United Nations. *What is the United Nations Framework Convention on Climate Change – Process and Meetings.* <https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change>

Western Balkans Investment Framework, “Guarantee Facility New Funding Opportunities” (16 March 2018). <https://wbif.eu/news-details/wb-edif-guarantee-facility-new-funding-opportunities>. Приступљено 2.11.2024.

Western Balkans Investment Framework, Partners Launch Energy Efficiency Programme in Serbia (28 September 2018). <https://wbif.eu/news-details/ebrd-and-partners-launch-energy-efficiency-programme-serbia>. Приступљено 2.11.2024.

Western Balkans Investment Framework. “Who We Are”. Приступљено 2.11.2022.
4<https://www.wbif.eu/who-we-are>

European Union. Directorate General Climate Action. https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/climate-action_en. Приступљено 4.11.2024.

Биографија аутора

Миљана Ђурчевић Џуцић рођена је 13. маја 1989. године у Смедереву. Основну школу и Гимназију завршила је у Београду са одличним успехом. Основне академске студије међународне политике завршила је на Факултету политичких наука као и Мастер академске студије на модулу Европских интеграција. Докторске академске Међународне и европске студије уписала је 2018. године на Факултету политичких наука.

На Факултету политичких наука ангажована је као асистент на одељењу за Међународне студије од априла 2022. године на предметима Увод у дипломатију и дипломатску анализу и Савремена дипломатија. Претходно је на Факултету политичких наука од 2019. године била ангажована као истраживачица-приправница. Додатно образовање, поред стеченог формалног, стицала је годинама уназад као стипендија Европске комисије и Британског Савета у Србији за похађање школе *SciencesPo* у Паризу у области политике проширења ЕУ. Добитница је и стипендије Министарства спољних и европских послова Аустрије за похађање Дипломатске академије у Бечу и Бриселу за младе из дунавског региона и Западног Балкана. Додатно, стипендија је Владе Холандије, Универзитета у Леидену и Хелсиншког одбора за људска права за школу људских права у Хагу као и посебне школе за Заједничку спољну и безбедносну политику и Заједничку одбрамбену и безбедносну политику Европске уније у организацији Европског колеџа за одбрану и безбедност. Стекла је и сертификат са специјалистичких студија иновација знања у области Тероризма и организованог криминала на Факултету политичких наука.

Радно искуство стицала је и ангажманом у Министарству за европске интеграције (Канцеларији за европске интеграције претходно) на пословима саветника за људска и мањинска права, и у Министарству државне управе и локалне самоуправе као самостални саветник за европске интеграције и међународну сарадњу. Такође је била ангажована као координатор за европске интеграције и међународну сарадњу на пројекту Швајцарске организације за сарадњу кроз пројекат Социјално укључивање и смањење сиромаштва у оквиру Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва. Већ две године део је пројекта *WeLead; EU Scheme for Young Professionals from the Western Balkans* који финансира Европска унија у сарадњи са Центром за изузетност у финансирању (*Center for Excellence in Financing*) из Словеније, где је ангажована као ментор за изабране полазнике.

До сада је објавила неколико радова у научним часописима и зборницима на тему дипломатског деловања Европске уније, односа Европске уније и Уједињених нација те инструмената којима се Европска унија служи у остваривању дипломатских односа у погледу одрживог развоја као што су партнерства са афричким државама и Мрежа зелене дипломатије. Учествовала је у припреми неколико анализа на тему положаја осетљивих група у Србији и била годинама предавач на Београдској отвореној школи у оквиру образовног програма Студије будућности на темама Визне либерализације, политике Шенгена и поглавља 24 Правда, слобода и безбедност у процесу приступања Републике Србије Европској унији. Учествовала је на више националних, регионалних и међународних конференција и члан је више удружења у области политичких наука.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Миљана Ђурчевић Џуцић

Број индекса: 11/2018

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Дипломатско деловање Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја током друге деценије 21. века“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду,

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Миљана Ђурчевић Џуцић

Број индекса: 11/2018

Студијски програм: Докторске међународне и европске студије

Наслов рада: „Дипломатско деловање Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја током друге деценије 21. века“

Ментор: проф. др Јелица Стефановић Штамбук

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду,

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Дипломатско деловање Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја током друге деценије 21. века“ која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду,

1. **Ауторство.** Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцима, односно лиценцима отвореног кода.

Прилози

Прилог 1. Законодавни и стратешки оквир Европске уније за одрживи развој у периоду од 1972. до 2010. године

Прилог 2. Иницијативе ЕУ за дефинисање пост-2015 оквира одрживог развоја и усвојени прописи у периоду од 2010. до 2015. године

Прилог 3. Климатска и енергетска дипломатија ЕУ за постизање и спровођење Париског споразума

Прилог 4. Примена Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја у нормативном оквиру ЕУ од 2015. до 2019.

Прилог 5. Примена Европског зеленог договора Европске уније од 2019. до 2024. године

Прилог 6. Упитник за запослене у Европској комисији (Генералним директоратима) који се баве политикама одрживог развоја

Прилог 7. Упитник за запослене у Генералном секретаријату Савета Европске уније који се баве политикама одрживог развоја

Прилог 8. Упитник за запослене у Европској служби за спољно деловање (ЕССД) који се баве политикама одрживог развоја

Прилог 9. Упитник за запослене у Делегацијама Европске уније на Западном Балкану који се баве политикама одрживог развоја:

Прилог 10. Упитник за запослене у Делегацијама Европске уније при Уједињеним нацијама који се баве политикама одрживог развоја

Прилог 11. Questionnaire for employees of the European Commission (Directorates General) dealing with sustainable development policies:

Прилог 12. Questionnaire for employees of the General Secretariat of the Council of the EU dealing with sustainable development policies:

Прилог 13. Questionnaire for employees of the European External Action Service (EEAS) dealing with sustainable development policies

Прилог 14. Questionnaire for employees of the Delegations of the European Union to the Western Balkans dealing with sustainable development policies

Прилог 15. Questionnaire for employees of the Delegation of the European Union to the United Nations dealing with sustainable development policies:

Прилог 1. Законодавни и стратешки оквир Европске уније за одрживи развој у периоду од 1972. до 2010. године

Усвојени прописи Европске уније	Година усвајања/ступања на снагу/период важења
Први програм о окolini (1 st Environmental Action Programme)	1973-1976
Други програм о окolini (2 nd Environmental Action Programme)	1977-1981
Трећи програм о окolini (3 rd Environmental Action Programme)	1982-1986
Јединствени европски акт (Single European Act) — Принцип интеграције	1986/1987
Четврти програм о окolini (4 th Environmental Action Programme)	1987-1992
Партнерство за интеграцију (Partnership for Integrating Environment into EU Policies)	1988.
Уговор о Европској унији (Treaty on European Union)	1992/1993
Пети програм о окolini "Ка одрживости" (Fifth Environmental Action Programme 'Towards Sustainability')	1993-2000
Уговор из Амстердама (Treaty of Amsterdam)	1997/1999
Кардифски процес - Cardiff European Council Presidency Conclusions	1998.
Лисабонска стратегија (Lisbon Strategy)	2000.
Одржива Европа за бољи свет: Стратегија ЕУ за одрживи развој (A Sustainable Europe for a Better World: the European Union Strategy for Sustainable Development)	2001.
Нови приступ креирања политика (A new approach to policy making)	2001.
Шести програм о окolini "Наша будућност, наш избор" (6 th Environmental Action Programme 'Our future, Our choice')	2001-2010
Уговор из Нице (Treaty of Nice)	2001/2003
Ка глобалном партнериству за одрживи развој" (Towards a Global Partnership for Sustainable Development) – Комуникација ЕК	2002.
Светски самит о одрживом развоју у Јоханесбургу: годину дана спровођења наших обавеза (The World Summit on Sustainable Development: one year on implementing our commitments) – Комуникација ЕК	2003.
Оснивање Мреже зелене дипломатије - Thessaloniki European Council Presidency Conclusions	2003.
Обновљена ЕУ Стратегија одрживог развоја (EU Sustainable Development Strategy – Renewed Strategy)	2006.
Уговор из Лисабона (Treaty of Lisbon)	2007/2009
Повеља о основним правима Европске уније (Charter of Fundamental Rights of the European Union)	2009.
Стратегија за паметни, одрживи и инклузивни раст (A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth) – Европа 2020	2010-2020

Прилог 2. Иницијативе ЕУ за дефинисање пост-2015 оквира одрживог развоја и усвојени прописи у периоду од 2010. до 2015. године

Усвојени прописи Европске уније	Година усвајања/ступања на снагу/период важења
Агенда за промене (<i>Agenda for Change</i>)	2011.
”Пристојан живот за све: Окончавање сиромаштва и давање свету одрживе будућности” (<i>A decent life for all: Ending poverty and giving the world sustainable future</i>) – Европска комисија	фебруар 2013.
”Свеобухватна пост-2015 Агенда” (<i>The overarching post-2015 Agenda</i>) – Савет ЕУ	јун 2013.
Приоритети ЕУ за 68-о заседање Генералне скупштине	2013.
Након 2015. године: ка свеобухватном и интегрисаном приступу финансирања искорењивања сиромаштва и одрживог развоја (<i>Beyond 2015: towards a comprehensive and integrated approach to financing poverty eradication and sustainable development</i>) – Европска Комисија	јул 2013.
Финансирање искорењивања сиромаштва и одрживог развоја након 2015. године (<i>Financing poverty eradication and sustainable development beyond 2015</i>) – Савет ЕУ	децембар 2013.
Седми програм за околину “Живети добро у оквиру ограничења наше Планете” (<i>7th Environmental Action Programme – 'Living Well, Within the Limits of our Planet'</i>)	2013-2020
Приоритети ЕУ за 69-о заседање Генералне скупштине	јун 2014.
Пристојан живот за све: од визије до колективне акције (<i>A decent life for all: from vision to collective action</i>) – Европска комисија	јул 2014.
”Трансформативна пост-2015 Агенда” (<i>A transformative post-2015 Agenda</i>) – Савет ЕУ	децембар 2014.
Приоритети ЕУ за 70-о заседање Генералне скупштине	2015
Глобално партнерство за искорењивање сиромаштва и одрживи развој након 2015. године (<i>A global Partnership for Poverty Eradication and Sustainable Development after 2015</i>)	фебруар 2015.
Ново Глобално Партнерство за искорењивање сиромаштва и одрживи развој након 2015. године (<i>A New Global Partnership for Poverty Eradication and Sustainable Development After 2015</i>)	мај 2015.

Прилог 3. Климатска и енергетска дипломатија ЕУ за постизање и спровођење Париског споразума

Активности и прописи Европске уније	Година усвајања
Закључци Савета о Позицији ЕУ за климатску конференцију у Копенхагену (<i>Council Conclusions on EU Position for the Copenhagen Climate Conference</i>)	2009.
Закључци Савета 23-24. октобар 2014. (<i>European Council (23 and 24 October 2014) – Conclusions</i>)	2014.
Париски протокол – Нацрт за борбу против климатских промена након 2020. године (<i>The Paris Protocol - A blueprint for tackling global climate change beyond 2020</i>)	фебруар 2015.
Први Намеравани национално утврђени допринос ЕУ и држава чланица (<i>Intended Nationally Determined Contribution of the EU and its Member States</i>)	март 2015.
ЕУ позиција за УН конференцију о климатским променама у Паризу, закључци Савета (<i>EU position for the UN climate change conference in Paris: Council conclusions</i>)	септембар 2015.
Европска климатска дипломатија након КОП21 – Закључци Савета (<i>European climate diplomacy after COP21 – Council conclusions</i>)	фебруар 2016.
ЕУ ратификовала Париски споразум	октобар 2016.
Закључци Савета о имплементацији ЕУ Глобалне Стратегије – јачање синергија између ЕУ климатске и енергетске дипломатије и елементи за приоритете за 2017. годину (<i>Implementing the EU Global Strategy – strengthening synergies between EU climate and energy diplomacies and elements for priorities for 2017 - Council conclusions</i>)	март 2017.
Чиста планета за све: Европска дугорочна стратешка визија за просперитетну, модерну, конкурентну и климатски неутралну економију (<i>A Clean Planet for all: A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy</i>) – Комуникација ЕК	2018.
ЕУ дугорочна развојна стратегија за смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште (<i>EU's long-term low greenhouse emission development strategy</i>)	2020.
Јачање климатских амбиција Европе за 2030. годину (<i>Stepping up Europe's 2030 climate ambition</i>) – Комуникација ЕК	2020.
Спремни за 55 (Fit for 55)	2020.
Европски климатски закон (European Climate Law)	2021.
Стратегија ЕУ о прилагођавању климатским променама (<i>Forging a climate-resilient Europe – the new EU strategy in adaptation on climate change</i>)	2021.
Национални утврђени допринос (<i>Nationally determined contribution</i>)	2023.

Прилог 4. Примена Агенде 2030 и Циљева одрживог развоја у нормативном оквиру ЕУ од 2015. до 2019.

Усвојени прописи	Година усвајања
Наредни кораци за одрживу европску будућност: Европска акција за одрживост (<i>Next steps for a sustainable European future European action for sustainability</i>)	2016.
Кључне европске акције које подржавају Агенду 2030 и Циљеве одрживог развоја" (<i>Key European action supporting the 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals</i>)	2016.
Одрживи развој у Европској унији – Статистички поглед са становишта УН Циљева одрживог развоја (<i>Sustainable development in the European Union – A statistical glance from the viewpoint of the UN Sustainable Development Goals</i>)	2016.
Ка обновљеном партнерству са државама Африке, Кариба и Пацифика након 2020. године (<i>The Joint Communication Towards a renewed partnership with African, Caribbean and Pacific Countries after 2020</i>)	2016.
ЕУ Глобална стратегија за спољну и безбедносну политику (<i>A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy</i>)	2016.
Европски консензус за развој (<i>European Consensus on Development "Our World, Our Dignity, Our Future"</i>)	2017.
Закључци Савета о имплементацији ЕУ Глобалне Стратегије – јачање синергија између ЕУ климатске и енергетске дипломатије и елементи за приоритете за 2017. годину (<i>Implementing the EU Global Strategy – strengthening synergies between EU climate and energy diplomacies and elements for priorities for 2017 - Council conclusions</i>)	2017.
Бела књига о будућности Европе: размишљања и сценарији за ЕУ 27 до 2025 (<i>White Paper on the Future of Europe: Reflections and scenarios for the EU27 by 2025</i>)	2017.
Римска Декларација (<i>The Rome Declaration</i>)	2017.
Извештај Еуростат-а о праћењу напретка ка Циљевима одрживог развоја у контексту ЕУ (<i>The Eurostat Monitoring Report on progress towards the SDGs in an EU context 2017 edition</i>)	2017.
ЕУ акциони план за природу, људе и економију (<i>EU action Plan for nature, people and the economy</i>)	2017.
Ка одрживој Европи до 2030 (<i>Towards a Sustainable Europe by 2030</i>)	2019.
Извештај Еуростат-а о праћењу напретка ка Циљевима одрживог развоја у контексту ЕУ (<i>The Eurostat Monitoring Report on progress towards the SDGs in an EU context 2019 edition</i>)	2019.
Европски Зелени Договор (<i>European Green Deal</i>)	2019.

Прилог 5. Примена Европског зеленог договора Европске уније од 2019. до 2024. године

Усвојени прописи (подлоглавље 5.5.2)	Година усвајања/ претходна верзија
Приоритети Европске комисије 2019-2024	2019.
Чисте енергије за све Европљане (<i>Clean energy for all Europeans</i>)	2019.
Свеобухватни приступ (<i>A comprehensive approach/A Whole of Government Approach</i>)	2020.
Европски климатски закон (<i>European Climate Law</i>)	2020.
Спремни за 55 (<i>Fit for 55</i>)	2020.
ЕУ Стратегија ”од њиве до трпезе” (“ <i>A farm to fork</i> ” strategy)	2020.
ЕУ Стратегија о биолошкој разноврсности (<i>EU Biodiversity Strategy for 2030 Bringing nature back into our lives</i>)	2020.
Осми програм о околини (<i>General Union Environment Action Programme – 8th Environmental Action Programme</i>)	2022.
Извештај о напретку у климатској акцији (<i>2023 Climate Action Progress Report</i>)	2023.
Радни документ о процени напретка појединачних држава чланица у складу са Европским климатским законом (<i>Commission Staff Working Document on Assessment of progress on climate adaptation in the individual Member States according to the European Climate Law</i>)	2023.
Социјални климатски фонд (<i>Social Climate Fund</i>)	2023/2021
Директива о ЕУ Систему трговине емисијама (<i>EU Emissions Trading System</i>)	2023/2015/2003
Директива о ЕУ Систему трговине емисијама 2 (<i>EU Emissions Trading System 2</i>)	2023/2003
Уредба о дељењу напора (<i>Effort Sharing Regulation</i>)	2023.
Механизам за прилагођавање граница угљеника (<i>Carbon Border Adjustment Mechanism</i>)	2023.
Директива о обновљивим изворима енергије (Renewable Energy Directive)	2023.
Директива о енергетској ефикасности (<i>Energy Efficiency Directive</i>)	2023.
Индустријски план Зеленог договора (<i>Green Deal Industrial Plan</i>)	2023.
Закон о индустрији са нултом нето стопом (<i>Net-Zero Industry Act</i>)	2023.
Закон о праћењу тла (<i>Soil Monitoring Law</i>) – предлог закона усвојен	2023.
Уредба о коришћењу земљишта, промени коришћења земљишта и шумарства (<i>Land Use, Land Use Change and Forestry (LULUC) Regulation</i>)	2023.
Директиве ЕУ о енергетским својствима зграда (<i>Energy Performance of Buildings Directive</i>) – предложена ревизија	2021.
Закон о обнови природе (<i>Nature Restoration Law</i>)	2024.

Прилог 6. Упитник за запослене у Европској комисији (Генералним директоратима) који се баве политикама одрживог развоја:

12. У којој радној јединици Европске комисије сте запослени?
13. Да ли се налазите на истој позицији дуже од годину дана? Понуђени модалитети одговора: да, не.
14. Да ли се бавите непромењеним радним задатком у области одрживог развоја дуже од годину дана? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично.
15. Уколико често мењате позиције, да ли остајете везани за непромењени карактер постављеног задатка? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
16. Да ли у погледу политика одрживог развоја (креирање политика, спровођење...) сарађујете и са другим јединицама у оквиру ЕУ? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
17. Ако сте потврдно одговорили на претходно питање молим Вас да наведете са којим другим јединицама сарађујете.
18. Како бисте оценили однос са колегама из своје јединице који се баве истим послом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно, консензуално, без сарадње.
19. Како бисте оценили однос са колегама из других јединица које се баве истим или сличним послом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно, консензуално, без сарадње.
20. На којим пословима заједнички радите са колегама у погледу политици одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: креирање политика у посебним областима, припремним истраживањима, представљању, делиберацији, преговарању, саветовању, програмирању, евалуацији, нешто друго (навести шта). (могуће је дати више одговора)
21. Како укључујете остале учеснике у интеракцију о важним питањима одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно¹⁰⁵⁷, конфликтно или консензуално, без укључивања.
22. Да ли дефинишишете заједнички подухват/пројекат/циљ када је реч о политикама одрживог развоја на неки од предложених начина? (на пример уколико се предлаже нова Одлука или Уредба) Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно или консензуално.
23. Како остварујете грађење деловања у спровођењу утврђеног заједничког подухвата/пројекта/циља када је реч о политикама одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно или консензуално.
24. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
25. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја са другим јединицама ЕУ које се баве политикама у овој области? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
26. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја унутар ваше јединице која се средства користе?
27. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја са другим јединицама која се средства користе?

¹⁰⁵⁷ Компетикооперативно или коопетитивно је неологизам скован да опише конкурентску сарадњу.

28. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.

29. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.

30. Да ли користите у области политика одрживог развоја сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада са осталима у својој јединици? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.

31. Да ли користите сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада у области политика одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.

32. Колико често сарађујете са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.

33. Како бисте оценили свој однос и сарадњу са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

34. Колико често сарађујете са Делегацијом ЕУ при УН у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.

35. Како бисте оценили свој однос и сарадњу са Делегацијом ЕУ при УН у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

36. Колико често сарађујете са Европском службом за спољно деловање у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.

37. Како бисте оценили сарадњу (уколико се остварује) са Европском службом за спољно деловање у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

38. Колико често сарађујете са Генералним Секретаријатом Савета ЕУ у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.

39. Како бисте оценили сарадњу (уколико се остварује) са Генералним Секретаријатом Савета ЕУ у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

40. Колико често сарађујете са Европским саветом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.

41. Како бисте оценили сарадњу (уколико се остварује) са Европским саветом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

Прилог 7. Упитник за запослене у Генералном секретаријату Савета Европске уније који се баве политикама одрживог развоја:

1. У којој радној јединици Генералног секретаријата Савета ЕУ сте запослени?
2. Да ли се налазите на истој позицији дуже од годину дана? Понуђени модалитети одговора: да, не.
3. Да ли се бавите непромењеним радним задатком у области одрживог развоја дуже од годину дана? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично.
4. Уколико често мењате позиције, да ли остајете везани за непромењени карактер постављеног задатка? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
5. Да ли у погледу политика одрживог развоја (креирање политика, спровођење...) сарађујете и са другим јединицама у оквиру ЕУ? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
6. Ако сте потврдно одговорили на претходно питање молим Вас да наведете са којим другим јединицама сарађујете.
7. Како бисте оценили однос са колегама из своје јединице који се баве истим послом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно или консензуално, без сарадње.
8. Како бисте оценили однос са колегама из других јединица које се баве истим или сличним послом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно или консензуално, без сарадње.
9. На којим пословима заједнички радите са колегама у погледу политike одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: креирање политика у посебним областима, припремним истраживањима, представљању, делиберацији, преговарању, саветовању, програмирању, евалуацији, нешто друго (навести шта). (могуће је дати више одговора)
10. Како укључујете остале учеснике у интеракцију о важним питањима одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно¹⁰⁵⁸, конфликтно, консензуално, без укључивања.
11. Да ли дефинишишете заједнички подухват/пројекат/циљ када је реч о политикама одрживог развоја на неки од предложених начина? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно или консензуално.
12. Како остварујете грађење деловања у спровођењу утврђеног заједничког подухвата/пројекта/циља када је реч о политикама одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфликтно или консензуално.
13. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
14. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја са другим јединицама ЕУ које се баве политикама у овој области? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
15. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја унутар ваше јединице која се средства користе?
16. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја са другим јединицама која се средства користе?
17. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.

¹⁰⁵⁸ Компетикооперативно или коопетитивно је неологизам скован да опише конкурентску сарадњу.

18. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.
19. Да ли користите у области политика одрживог развоја сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада са осталима у својој јединици? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.
20. Да ли користите сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада у области политика одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.
21. Колико често сарађујете са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
22. Како бисте оценили свој однос и сарадњу (уколико се остварује) са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
23. Колико често сарађујете са Делегацијом ЕУ при УН у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
24. Како бисте оценили свој однос и са Делегацијом ЕУ при УН у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
25. Колико често сарађујете са Генералним директоратима Европске комисије у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
26. Како бисте оценили свој однос и сарадњу (уколико се остварује) са Генералним директоратима Европске комисије у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
27. Колико често сарађујете са Европском службом за спољно деловање у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
28. Како бисте оценили сарадњу са Европском службом за спољно деловање у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
29. Колико често сарађујете са Европским саветом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
30. Како бисте оценили сарадњу са Европским саветом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

Прилог 8. Упитник за запослене у Европској служби за спољно деловање (ЕССД) који се баве политикама одрживог развоја:

1. У којој сте радној јединици ЕССД запослени?
2. Да ли се налазите на истој позицији дуже од годину дана? Понуђени модалитети одговора: да, не.
3. Да ли се бавите непромењеним радним задатком у области одрживог развоја дуже од годину дана? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично.
4. Уколико често мењате позиције, да ли остајете везани за непромењени карактер постављеног задатка? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
5. Да ли у погледу политика одрживог развоја (креирање политика, спровођење...) сарађујете са другим јединицама у оквиру ЕУ? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
6. Ако сте потврдно одговорили на претходно питање молим Вас да наведете са којим другим јединицама ЕУ сарађујете.
7. Колико често сарађујете са другим јединицама ЕУ у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
8. Како бисте оценили однос са колегама из своје јединице који се баве истим или сличним послом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно¹⁰⁵⁹, конфлктно или консензуално, без сарадње.
9. Како бисте оценили сарадњу са колегама из других јединица ЕУ у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикоперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
10. На којим пословима заједнички радите са колегама у погледу политици одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: креирање политика у посебним областима, припремним истраживањима, представљању, делиберији, преговарању, саветовању, програмирању, евалуацији, нешто друго (навести шта). (могуће је дати више одговора)
11. Како укључујете остале учеснике у интеракцију о важним питањима одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без укључивања.
12. Да ли дефинишете заједнички подухват/пројекат/циљ када је реч о политикама одрживог развоја на неки од предложених начина? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикоперативно, конфлктно или консензуално.
13. Како остварујете грађење деловања у спровођењу утврђеног заједничког подухвата/пројекта/циља када је реч о политикама одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикоперативно, конфлктно или консензуално.
14. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
15. Да ли постоји заједничко разумевање проблема са другим јединицама ЕУ које се баве политикама одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
16. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја унутар ваше јединице која се средства користе?
17. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја са другим јединицама која се средства користе?

¹⁰⁵⁹ Компетикоперативно или коопетитивно је неологизам скован да опише конкурентску сарадњу.

18. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.
19. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.
20. Да ли користите сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада у области политика одрживог развоја са осталима у својој јединици? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.
21. Да ли користите сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада у области политика одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.
22. Колико често сарађујете са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
23. Како бисте оценили свој однос и сарадњу са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикоперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
24. Колико често сарађујете са Делегацијом ЕУ при УН у спровођењу политика одрживог развоја Уније? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
25. Како бисте оценили сарадњу са Делегацијом ЕУ при УН у спровођењу политика одрживог развоја Уније? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикоперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
26. Колико често остварујете сарадњу са надлежним директоратима Европске комисије у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
27. Како бисте оценили сарадњу са надлежним директоратима Европске комисије у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикоперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
28. Колико често сарађујете са Генералним Секретаријатом Савета ЕУ у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
29. Како бисте оценили сарадњу (уколико се остварује) са Генералним Секретаријатом Савета ЕУ у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикоперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
30. Колико често сарађујете са Европским саветом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
31. Како бисте оценили сарадњу (уколико се остварује) са Европским саветом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикоперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

Прилог 9. Упитник за запослене у Делегацијама Европске уније на Западном Балкану који се баве политикама одрживог развоја:

1. У којем организационом делу Делегације ЕУ сте запослени?
2. Да ли се налазите на истој позицији дуже од годину дана? Предложени модалитет одговора: да, не.
3. Да ли се бавите непромењеним радним задатком у области одрживог развоја дуже од годину дана? Да, не, делимично.
4. Уколико често мењате позиције, да ли оставјете везани за непромењени карактер постављеног задатка? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
5. Да ли у погледу политика одрживог развоја (креирање политика, спровођење...) сарађујете и са запосленима у другим јединицама у оквиру ЕУ? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
6. Ако сте потврдно одговорили на претходно питање молим Вас да наведете са којим другим јединицама сарађујете.
7. Како бисте оценили однос са колегама из своје јединице који се баве истим послом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно¹⁰⁶⁰, конфлктно или консензуално, без сарадње.
8. Како бисте оценили однос са колегама из других јединица које се баве истим или сличним послом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно или консензуално, без сарадње.
9. На којим пословима заједнички радите са колегама у погледу политици одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: креирање политика у посебним областима, припремним истраживањима, представљању, делиберацији, преговарању, саветовању, програмирању, евалуацији, нешто друго (навести шта). (могуће је дати више одговора)
10. Како укључујете остале учеснике у интеракцију о важним питањима одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно или консензуално, без укључивања.
11. Да ли дефинишишете заједнички подухват/пројекат/циљ када је реч о политикама одрживог развоја на неки од предложених начина (уколико на пример треба да се имплементира и усклади са политикама држава нечланица). Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно или консензуално.
12. Како остварујете грађење деловања у спровођењу утврђеног заједничког подухвата/пројекта/циља када је реч о политикама одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно или консензуално.
13. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
14. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја са другим јединицама ЕУ које се баве политикама у овој области? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
15. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја унутар ваше јединице која се средства користе?
16. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја са другим јединицама која се средства користе?

¹⁰⁶⁰ Компетикооперативно или коопетитивно је неологизам скован да опише конкурентску сарадњу.

17. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.
18. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.
19. Да ли користите у области политика одрживог развоја сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада са осталима у својој јединици? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.
20. Да ли користите сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада у области политика одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.
21. Колико често сарађујете са осталим Делегацијама ЕУ на Западном Балкану у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
22. Како бисте оценили свој однос и сарадњу са осталим Делегацијама ЕУ на Западном Балкану? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
23. Колико често сарађујете са Делегацијом ЕУ при УН у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
24. Како бисте оценили свој однос и сарадњу са Делегацијом ЕУ при УН? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, нез сарадње.
25. Колико често сарађујете са надлежним службама државе у којој представљате ЕУ у спровођењу политика одрживог развоја Уније? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
26. Како бисте оценили сарадњу са надлежним службама државе у којој представљате ЕУ у спровођењу политика одрживог развоја Уније? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
27. Колико често сарађујете са јединицама Европске службе за спољно деловање у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
28. Како бисте оценили сарадњу са другим јединицама Европске службе за спољно деловање у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
29. Колико често остварујете сарадњу надлежним директоратима Европске комисије у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
30. Како бисте оценили сарадњу са директоратима Европске комисије у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

Прилог 10. Упитник за запослене у Делегацијама Европске уније при Уједињеним нацијама који се баве политикама одрживог развоја:

1. У ком радном одсеку ЕУ делегације у УН сте запослени?
2. Да ли се налазите на истој позицији дуже од годину дана? Предложени модалитети одговора: да, не.
3. Да ли се бавите непромењеним радним задатком у области одрживог развоја дуже од годину дана? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
4. Уколико често мењате позиције, да ли остајете везани за непромењени карактер постављеног задатка? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
5. Да ли у погледу политика одрживог развоја (креирање политика, спровођење...) сарађујете и са запосленима у другим јединицама у оквиру ЕУ? Предложени модалитети одговора: да, не, делимично.
6. Ако сте потврдно одговорили на претходно питање молим Вас да наведете са којим другим јединицама сарађујете.
7. Како бисте оценили однос са колегама из других јединица које се баве истим или сличним послом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикоперативно (coopetition)¹⁰⁶¹, конфлктно или консензуално.
8. Како бисте оценили однос са колегама из своје јединице који се баве истим послом у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно или консензуално.
9. На којим пословима заједнички радите са колегама у погледу политици одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: креирање политика у посебним областима, припремним истраживањима, представљању, делиберацији, преговарању, саветовању, програмирању, евалуацији, нешто друго (навести шта). (могуће је дати више одговора)
10. Како укључујете остале учеснике у интеракцију о важним питањима одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно конфлктно или консензуално, без укључивања.
11. Да ли дефинишишете заједнички подухват/пројекат/циљ када је реч о политикама одрживог развоја на неки од предложених начина (уколико на пример треба да се усклади са политикама других држава/организација при УН)? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно или консензуално.
12. Како остварујете грађење деловања у спровођењу утврђеног заједничког подухвата/пројекта/циља када је реч о политикама одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно или консензуално.
13. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
14. Да ли постоји заједничко разумевање проблема одрживог развоја са другим јединицама ЕУ које се баве политикама у овој области ? Понуђени модалитети одговора: да, не, делимично, друго.
15. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја унутар ваше јединице која се средства користе?
16. Уколико се воде преговори о проблему остваривања политика одрживог развоја са другим јединицама која се средства користе?

¹⁰⁶¹ Компетикоперативно или коопетитивно је неологизам скован да опише конкурентску сарадњу.

17. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја унутар ваше јединице? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.
18. Да ли делите средства и методе рада у процесу грађења, спровођења и извештавања о политикама одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, друго.
19. Да ли користите у области политика одрживог развоја сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада са осталима у својој јединици? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.
20. Да ли користите сличну технологију (базе података, софтвери...) и начине рада у области политика одрживог развоја са другим ЕУ јединицама? Понуђени модалитети одговора: да, не, не знам, друго.
21. Колико често сарађујете са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану у погледу одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
22. Како бисте оценили свој однос и сарадњу са Делегацијама ЕУ на Западном Балкану? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
23. Колико често сарађујете са телима и специјализованим агенцијама УН у спровођењу политика одрживог развоја Уније? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
24. Како бисте оценили сарадњу са телима и специјализованим агенцијама УН у спровођењу политика одрживог развоја Уније? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
25. Колико често сарађујете са јединицама Европске службе за спољно деловање у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
26. Како бисте оценили сарадњу са другим јединицама Европске службе за спољно деловање у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.
27. Колико често остварујете сарадњу са надлежним директоратима Европске комисије у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: свакодневно; повремено; ретко; од случаја до случаја; никада.
28. Како бисте оценили сарадњу са директоратима Европске комисије у области политика одрживог развоја? Понуђени модалитети одговора: компетитивно, кооперативно, компетикооперативно, конфлктно, консензуално, без сарадње.

Прилог 11. Questionnaire for employees of the *European Commission (Directorates General) dealing with sustainable development policies*:

1. In which department/unit in the European Commission are you employed in?
2. Have you been in the same position for more than a year? The response modalities offered: yes, no.
3. Have you been working on unchanging tasks in the field of sustainable development for more than a year? The response modalities offered: yes, no, and partially.
4. Do you remain tied to the task's unchanged character if you change positions frequently? The response modalities offered: yes, no, and partially.
5. Do you also cooperate with other units within the EU in terms of sustainable development policies (policy making, implementation, etc.)? The response modalities offered: yes, no, and partially.
6. If you answered the previous question in the affirmative, please tell us what other units you are working with.
7. How would you rate the relationship with colleagues from your unit engaged in the same work in the field of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, or consensual.
8. How would you rate the relationship with colleagues from other units engaged in the same or similar work in the field of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, or consensual.
9. What jobs do you work on together with your colleagues in terms of sustainable development policy? The response modalities offered: policy-making in specific areas, preparatory research, presentation, deliberation, negotiation, consulting, programming, evaluation, something else (name what). (it is possible to provide more answers)
10. How do you engage other stakeholders in interaction on essential sustainable development issues? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive¹⁰⁶², conflictual, or consensual, without engagement.
11. Do you define a common venture/project/objective when it comes to sustainable development policies in any of the proposed ways (e.g., if the Decision or Regulation is proposed)? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual.
12. How do you build action in implementing an established joint venture/project/goal when it comes to sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual.
13. Is there a common understanding of sustainable development issues within your unit? The response modalities offered: Yes, no, partially, other.
14. Is there a common understanding of the problem of sustainable development with other EU units dealing with policies in this field? The response modalities offered: yes, no, partially, other.
15. What means are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies within your unit?
16. What means are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies with other units?
17. Do you share the means and methods of work in building, implementing and reporting on sustainable development policies within your unit? The response modalities offered: yes, no, other.

¹⁰⁶² Coopetition or co-opetition is a neologism coined to describe cooperative competition.

18. Do you share the means and methods of work in building, implementing and reporting on sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered are: yes, no, and other.
19. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working with others in your unit in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
20. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working in the field of sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
21. How often do you cooperate with EU Delegations to the Western Balkans on sustainable development? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
22. How would you assess your relationship and cooperation with EU Delegations to the Western Balkans? Response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual, consensual, without cooperation.
23. How often do you cooperate on sustainable development policies with the EU Delegation to the UN? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
24. How would you assess your relationship with the EU Delegation to the UN in terms of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual or consensual, without cooperation.
25. How often do you collaborate with the European External Action Service (EEAS) in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
26. How would you assess the cooperation with the European External Action Service in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual, consensual, without cooperation.
27. How often do you cooperate with the General Secretariat of the Council of the EU on sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
28. How would you assess the cooperation with the General Secretariat of the Council of the EU in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual, consensual, without cooperation.
29. How often do you cooperate with the European Council on sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
30. How would you assess the cooperation with the European Council in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual, consensual, without cooperation.

Прилог 12. Questionnaire for employees of the General Secretariat of the Council of the EU dealing with sustainable development policies:

1. In which department/unit in the General Secretariat of the Council of the EU are you employed?
2. Have you been in the same position for more than a year? The response modalities offered: yes, no.
3. Have you been working on unchanging tasks in the field of sustainable development for more than a year? The response modalities offered: yes, no, and partially.
4. Do you remain tied to the task's unchanged character if you change positions frequently? The response modalities offered: yes, no, and partially.
5. Do you also cooperate with other units within the EU in terms of sustainable development policies (policy making, implementation, etc.)? The response modalities offered: yes, no, and partially.
6. If you answered the previous question in the affirmative, please tell us what other units you are working with.
7. How would you rate the relationship with colleagues from your unit engaged in the same work in the field of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive¹⁰⁶³, conflictual, or consensual, without cooperation.
8. How would you rate the relationship with colleagues from other units engaged in the same or similar work in the field of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, or consensual, without cooperation.
9. What jobs do you work on together with your colleagues in terms of sustainable development policy? The response modalities offered: policy-making in specific areas, preparatory research, presentation, deliberation, negotiation, consulting, programming, evaluation, something else (name what). (it is possible to provide more answers)
10. How do you engage other stakeholders in interaction on essential sustainable development issues? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, consensual, without engagement.
11. Do you define a common venture/project/objective when it comes to sustainable development policies in any of the proposed ways (e.g., if the Decision or Regulation is proposed)? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual.
12. How do you build action in the implementation of an established joint venture/project/goal when it comes to sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual.
13. Is there a common understanding of sustainable development issues within your unit? The response modalities offered: Yes, no, partially, other.
14. Is there a common understanding of the problem of sustainable development with other EU units dealing with policies in this field? The response modalities offered: yes, no, partially, other.
15. What means/instruments/tools are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies within your unit?
16. What means/instruments/tools are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies with other units?
17. Do you share the means and methods of work in building, implementing and reporting on sustainable development policies within your unit? The response modalities offered: yes, no, other.

¹⁰⁶³ Coopetition or co-opetition is a neologism coined to describe cooperative competition.

18. Do you share the means and methods of work in building, implementing and reporting on sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered are: yes, no, and other.
19. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working with others in your unit in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
20. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working in the field of sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
21. How often do you cooperate with EU Delegations to the Western Balkans on sustainable development? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
22. How would you assess your relationship and cooperation with EU Delegations to the Western Balkans? Response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation.
23. How often do you cooperate on sustainable development policies with the EU Delegation to the UN? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
24. How would you assess your relationship and cooperation with the EU Delegation to the UN in terms of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation.
25. How often do you cooperate with the European Commission's directorates on sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
26. How would you assess the cooperation with the European Commission's directorates in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation.
27. How often do you collaborate with the European External Action Service (EEAS) in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
28. How would you assess the cooperation with the European External Action Service in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation.
29. How often do you collaborate with the European Council in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
30. How would you assess the cooperation with the European Council in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation, without cooperation.

Прилог 13. Questionnaire for employees of the European External Action Service (EEAS) dealing with sustainable development policies:

1. In which organizational unit of the EEAS are you employed?
2. Have you been in the same position for more than a year? The response modalities offered: yes, no.
3. Have you been working on unchanging tasks in the field of sustainable development for more than a year? The response modalities offered: yes, no, and partially.
4. Do you remain tied to the task's unchanged character if you change positions frequently? The response modalities offered: yes, no, and partially.
5. Do you also cooperate with other units within the EU in terms of sustainable development policies (policy making, implementation, etc.)? The response modalities offered: yes, no, and partially.
6. If you answered the previous question in the affirmative, please tell us what other units you are working with.
7. How often do you work on sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
8. How would you rate the relationship with colleagues from your unit engaged in the same work in the field of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive¹⁰⁶⁴, conflictual, or consensual, without cooperation.
9. How would you rate the relationship with colleagues from other units engaged in the same or similar work in the field of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, or consensual, without cooperation.
10. What jobs do you work on with your colleagues regarding sustainable development policy? The response modalities offered: policy-making in specific areas, preparatory research, presentation, deliberation, negotiation, consulting, programming, evaluation, something else (name what). (it is possible to provide more answers)
11. How do you engage other stakeholders in interaction on essential sustainable development issues? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, consensual, without engagement.
12. Do you define a common venture/project/objective when it comes to sustainable development policies in any of the proposed ways? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without engagement.
13. How do you build action in implementing an established joint venture/project/goal when it comes to sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual.
14. Is there a common understanding of the issues of sustainable development within your unit? The response modalities offered: Yes, no, partially, other.
15. Is there a common understanding of the problem of sustainable development with other EU units dealing with policies in this field? The response modalities offered: yes, no, partially, other.
16. What means/instruments/tools are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies within your unit?
17. What means/instruments/tools are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies with other units?
18. Do you share the means and methods of work in building, implementing and reporting on sustainable development policies within your unit? The response modalities offered: yes, no, other.

¹⁰⁶⁴ Coopetition or co-opetition is a neologism coined to describe cooperative competition.

19. Do you share the means and methods of work in building, implementing and reporting on sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered are: yes, no, and other.
20. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working with others in your unit in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
21. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working in the field of sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
22. How often do you cooperate with EU Delegations to the Western Balkans on sustainable development? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
23. How would you assess your relationship and cooperation with EU Delegations to the Western Balkans? Response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual or consensual, without cooperation.
24. How often do you cooperate on sustainable development policies with the EU Delegation to the UN? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
25. How would you assess your relationship with the EU Delegation to the UN in terms of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual or consensual, without cooperation.
26. How often do you cooperate with the European Commission's directorates on sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
27. How would you assess the cooperation with the European Commission's directorates in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual or consensual, without cooperation.
28. How often do you cooperate with the General Secretariat of the Council of the EU on sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
29. How would you assess the cooperation with the General Secretariat of the Council of the EU in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual or consensual, without cooperation.
30. How often do you cooperate with the European Council on sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
31. How would you assess the cooperation with the European Council in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, cooperative, conflictual or consensual, without cooperation.

Прилог 14. Questionnaire for employees of the Delegations of the European Union to the Western Balkans dealing with sustainable development policies:

1. In which department/unit of the EU Delegation are you employed?
2. Have you been in the same position for more than a year? The response modalities offered: yes, no.
3. Have you been working on unchanging tasks in the field of sustainable development for more than a year? The response modalities offered: yes, no, and partially.
4. Do you remain tied to the task's unchanged character if you change positions frequently? The response modalities offered: yes, no, and partially.
5. Do you also cooperate with other units within the EU in terms of sustainable development policies (policy making, implementation, etc.)? The response modalities offered: yes, no, and partially.
6. If you answered the previous question in the affirmative, please tell us what other units you are working with.
7. How would you rate the relationship with colleagues from your unit engaged in the work in the field of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive¹⁰⁶⁵, conflictual, or consensual, without cooperation.
8. How would you rate the relationship with colleagues from other units engaged in the same or similar work in the field of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, or consensual, without cooperation.
9. What jobs do you work on with your colleagues related to sustainable development policy? The response modalities offered: policy-making in specific areas, preparatory research, presentation, deliberation, negotiation, consulting, programming, evaluation, something else (name what). (it is possible to provide more answers)
10. How do you engage other stakeholders in interaction on essential sustainable development issues? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, consensual, without engagement.
11. Do you define a common venture/project/objective when it comes to sustainable development policies in any of the proposed ways (e.g., if it needs to be implemented and aligned with the policies of non-member countries)? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual.
12. How do you build action in the implementation of an established joint venture/project/goal when it comes to sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual.
13. Is there a common understanding of sustainable development issues within your unit? The response modalities offered: Yes, no, partially, the other.
14. Is there a common understanding of the problem of sustainable development with other EU units dealing with policies in this field? The response modalities offered: yes, no, partially, other.
15. What means/instruments/tools are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies within your unit?
16. What means/instruments/tools are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies with other units?
17. Do you share the means and methods of work, building, implementing and reporting on sustainable development policies within your unit? The response modalities offered: yes, no, other.

¹⁰⁶⁵ Coopetition or co-opetition is a neologism coined to describe cooperative competition.

18. Do you share the means and methods of work, building, implementing and reporting on sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered: yes, no, and other.
19. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working with others in your unit in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
20. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working in the field of sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
21. How often do you cooperate on sustainable development policies with other EU Delegations to the Western Balkans? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
22. How would you assess your relationship and cooperation with other EU Delegations to the Western Balkans regarding sustainable development? Response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, consensual, without cooperation.
23. How often do you cooperate with the EU Delegation to the UN regarding sustainable development policies? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
24. How would you assess your relationship with the EU Delegation to the UN? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation.
25. How often do you cooperate with the competent services of the country where you represent the EU (host country) in implementing the Union's sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
26. How would you assess the cooperation with the competent services of the country in which you represent the EU (host country) in implementing the Union's sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, consensual, without cooperation.
27. How often do you collaborate with units of the European External Action Service (EEAS) in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
28. How would you assess the cooperation with other units of the European External Action Service in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, consensual, without cooperation.
29. How often do you cooperate with the European Commission's directorates on sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
30. How would you assess the cooperation with the European Commission's directorates in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, consensual, without cooperation.

Прилог 15. Questionnaire for employees of the Delegation of the European Union to the United Nations dealing with sustainable development policies:

1. In which department of the EU Delegation to the UN are you employed?
2. Have you been in the same position for more than a year? The response modalities offered: yes, no.
3. Have you been working on unchanging tasks in the field of sustainable development for more than a year? The response modalities offered: yes, no, and partially.
4. Do you remain tied to the task's unchanged character if you change positions frequently? The response modalities offered: yes, no, and partially.
5. Do you also cooperate with other units within the EU in terms of sustainable development policies (policy making, implementation, etc.)? The response modalities offered: yes, no, and partially.
6. If you answered the previous question in the affirmative, please tell us what other units you are working with.
7. How would you rate your relationship with colleagues from your unit engaged in the same work in sustainable development? The response modalities offered are competitive, cooperative, conflictual¹⁰⁶⁶, consensual, or without cooperation.
8. How would you rate the relationship with colleagues from other units engaged in the same or similar work in the field of sustainable development? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, or consensual, without cooperation.
9. What jobs do you work on with your colleagues regarding sustainable development policy? The response modalities offered: policy-making in specific areas, preparatory research, presentation, deliberation, negotiation, consulting, programming, evaluation, and something else (name what). (it is possible to provide more answers)
10. How do you engage other stakeholders in interaction on essential sustainable development issues? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual, or consensual, without engagement,
11. Do you define a common venture/project/objective when it comes to sustainable development policies in any of the proposed ways (e.g., if it needs to be aligned with the policies of states/organisations within the UN)? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual.
12. How do you build action in implementing an established joint venture/project/goal when it comes to sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual.
13. Is there a common understanding of sustainable development issues within your unit? The response modalities offered: Yes, no, partially, other.
14. Is there a common understanding of the problem of sustainable development with other EU units dealing with policies in this field? The response modalities offered: yes, no, partially, other.
15. What means/instruments/tools are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies within your unit?
16. What means/instruments/tools are used if there are negotiations on the problem of implementing sustainable development policies with other units?
17. Do you share the means and methods of work in building, implementing and reporting on sustainable development policies within your unit? The response modalities offered: yes, no, other.

¹⁰⁶⁶ Coopetition or co-opetition is a neologism coined to describe cooperative competition.

18. Do you share the means and methods of work in building, implementing and reporting on sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered are: yes, no, and other.
19. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working with others in your unit in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
20. Do you use similar technology (databases, software, etc.) and ways of working in the field of sustainable development policies with other EU units? The response modalities offered: yes, no, I don't know, other.
21. How often do you cooperate with EU Delegations to the Western Balkans on sustainable development? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
22. How would you assess your relationship and cooperation with EU Delegations to the Western Balkans regarding sustainable development? Response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation.
23. How often do you cooperate with the UN bodies and specialized agencies in implementing the Union's sustainable development policies? The response modalities offered: Daily; Occasionally; Rarely; From case to case; Never.
24. How would you assess the cooperation with UN bodies and specialized agencies in implementing the Union's sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation.
25. How often do you collaborate with other units of the European External Action Service (EEAS) in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
26. How would you assess the cooperation with other units of the European External Action Service in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation.
27. How often do you cooperate with the European Commission's directorates on sustainable development policies? The response modalities offered: Daily, Occasionally, Rarely, From case to case, Never.
28. How would you assess the cooperation with the European Commission's directorates in the field of sustainable development policies? The response modalities offered: competitive, cooperative, coopetitive, conflictual or consensual, without cooperation.

Errata

У подпоглављу 1.6 Опис садржаја по поглављима на 16. и 17. страници, исправљају се две речи: "седмо" у "шесто" и "осмо" у "седмо".

Пето поглавље описује еволуцију дипломатског система Европске уније који је одељен на два временска сегмента са прекретницом кроз усвајање Уговора из Лисабона. Овим поглављем представља се механизам вођења дипломатских активности који је постојао пре Уговора из Лисабона у смислу институционалних капацитета и правно регулисаних односа и првих дипломатских активности још од настанка Европске заједнице за угаљ и челик. Затим хронолошко представљање правно регулисаних односа у спољном вођењу активности ЕУ до 1992. и Уговора из Мастрихта. Додатно, описују се институционални оквир и капацитети који су тада били у употреби за вођење дипломатских активности на промовисању одрживог развоја уз нагласак на различитост у представљању од стране Делегација Европске комисије и касније формиране Делегације Европске уније. Овај сегмент истраживања је од важности ради хронологије дипломатских активности ЕУ од настанка па све до измене оснивачких уговора и касније потпуног успостављања политике одрживог развоја. Други сегмент овог поглавља обухвата период након ступања на снагу Уговора из Лисабона са свим својствима које се креирају у погледу дипломатских иновација. У овом поглављу представља се правни систем успостављен за дипломатско деловање ЕУ којим се даје први пут званично међународни правни карактер дипломатским активностима ЕУ. Такође, истичу се важне институционалне промене у овом погледу кључне за даље истраживање и вођење политике одрживог развоја. Нагласак је посебно на важности ЕССД као дипломатске службе посебног карактера и састава као и Високог представника и Делегација ЕУ као спољне мреже ЕУ. Суштина поглавља је временска прекретница којој се даје на значају а то је ступање на снагу Уговора из Лисабона и почетак образложења шта он доноси одрживом развоју.

На основу података из претходних поглавља последично се у наредном, шестом поглављу, представља дипломатско деловање ЕУ као заједнице праксе мира и одрживости у успостављању међународне праксе одрживог развоја.

Први део шестог поглавља, или прво потпоглавље, описује облике дипломатија које ЕУ "води" у погледу одрживог развоја. Најпре се истиче структурирајућа дипломатија као већ утемељен облик преговора и дијалога који како се наводи има за циљ да утиче на структуре или њихово обликовање и уз то да има утицај који је одржив или структурирајући. Као трећи сегмент ове дипломатије види се дугорочни карактер циљева и дипломатских напора који се препознају у вођењу дипломатије ЕУ према политици одрживог развоја. Други концепт дипломатије јесте обједињујућа дипломатија као посебан облик својствен активностима ЕУ нарочито од Уговора из Лисабона. С тим у вези, овим делом настоји да се прикаже идеја овог облика дипломатије као новина у теоријским одређењима те да се посебно доведе у везу са ЕУ и њеном својственом институционалном организацијом оличеном у Високом представнику, ЕССД и Делегацијама ЕУ.

Друго потпоглавље тиче се успостављања концепта одрживог развоја у ЕУ и то описивањем законодавног и стратешког оквира ЕУ са нагласком на оснивачке акте ЕУ и увођење принципа интеграције те стратешке акте и објашњење Кардифског процеса, уз представљање нових институционалних капацитета уведених Уговором из Лисабона за постизање одрживог развоја.

Треће подпоглавље тиче се измене положаја ЕУ при мултилатералном оквиру УН од 3. маја 2011. године и упоређује се положај пре доношења Резолуције Генералне скупштине УН 2011. године и положај након Резолуције. Тако се долази до закључака у чему је тај положај посебан и побољшан, а важан за одрживи развој.

Четврто подпоглавље овог поглавља тиче се дипломатског деловања ЕУ у процесу обликовања глобалног оквира одрживог развоја након 2015. године тачније настоји да се утврди доринос ЕУ у поступку успостављања Агенде 2030 одрживог развоја те се хронолошки посматрају акције ЕУ у процесу глобалних консултација и међународног преговорног стварања оквира одрживог развоја и допринос ка успостављању међународне праксе одрживог развоја сопственим примером спровођења Агенде 2030.

Наредно, пето, подпоглавље садржи опис и објашњава почетак промене приступа ЕУ ка одрживом развоју, од антропоцентричног ка биоцентричном те се представљају кораци у том процесу узимајући у обзир Европски зелени договор као кључни стратешки оквир за одрживи економски раст за добробит људи и целе планете, те употреба средстава као што су План за опоравак и отпорност чиме настоји да се објасни обезбеђивање постизања праведне зелене и дигиталне трансформације. Додатни део овог подпоглавља тиче се западнобалканског региона и партнера у политици проширења, те начина вођења приступног процеса кроз Зелену агенду и Економски и инвестициони план као резултат добре политике ЕУ одрживог развоја.

Као емпиријска суштина истраживања шесто поглавље представља посебно креиран инструмент за даље истраживање предметне теме. Најпре, прво потпоглавље односи се на објашњење дефинисаности анкетног упитника према операционалном одређењу предмета на примењеним принципима Етјена Венгера и трима димензијама које утврђује за препознавање постојања заједнице пракси. Такав упитник припремљен је за институције Европске уније на појединачном нивоу у које спадају Европска комисија, ЕССД, Делегације ЕУ на Западном Балкану и Делегација ЕУ при УН, Генерални секретаријат Савета. Друго потпоглавље односи се на у операционалном одређењу постављене сегменте мешетарења и вишеструког учествовања саобразно дефиницијама Бугера и Гадингера као две битне додатне димензије за утврђивање заједнице пракси. Како примарни циљ истраживања да се добију извесни резултати одасланим анкетним упитницима није остварен из више разлога, који су подробно елаборирани у поглављу, модификован је инструмент као основа за даље истраживање и проширење истраживачке замисли ове дисертације.

Последње поглавље, седмо, садржи извођење закључних разматрања и потврђивања или одбацување непотврђених постављених хипотеза са циљем доприношења научном фонду сазнава и друштвеној—корисности и акционој употребљивости добијених научних налаза оствареним истраживањем дипломатског деловања Европске уније у успостављању међународне праксе одрживог развоја током друге деценије 21. века.